

Editorial Board: Ljudmila Popović (Serbia) (Chief Editor); Predrag Piper, Member of SANU (Serbia); Anatolii Zahnitko, Corresponding Member of NANU (Ukraine); Leonid Rudnytzky, Foreign Member of NANU (USA); Julijan Tamaš, Foreign Member of NANU (Serbia); Michael Moser (Austria); Jaroslav Harasym (Ukraine); Paul Wexler (Israel); Andrii Danylenko, (USA); Motoki Nomachi (Japan); Miodrag Sibinović (Serbia); Ljiljana Marković (Serbia); Janko Ramač (Serbia); Milena Ivanović (Serbia) (Responsible Secretary); Julija Dragojlović (Serbia); Tanja Gaev (Serbia); Anastasija Tepšić (Ukraine-Serbia) (Secretary)

Reviewers:

Olga Palamarchuk, PhD, professor (Taras Shevchenko National University of Kyjiv)
Alla Tatarenko, PhD, professor (Ivan Franko National University of Lviv)

Ukrainian Studies and the Slavic world / Faculty of Philology, University of Belgrade,
Chief editor L. Popović – Belgrade : Faculty of Philology, University of Belgrade,
2017. –

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY**

*On the Occasion of the 25th Anniversary
of Ukrainian Studies at the University of Belgrade*

***UKRAINIAN STUDIES
AND THE SLAVIC WORLD***

Belgrade, 2017

Редакційна колегія: Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор (Сербія) (головний редактор); Предраг Піпер, доктор філологічних наук, професор, академік САНУ (Сербія); Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Україна); Леонід Рудницький, доктор філологічних наук, професор, іноземний член НАН України (США); Юліан Тамаш, доктор філологічних наук, професор, іноземний член НАН України (Сербія); Міхаель Мозер, доктор філологічних наук, професор (Австрія); Ярослав Гарасим, доктор філологічних наук, професор (Україна); Поль Векслер, доктор філологічних наук, професор (Ізраїль); Андрій Даниленко, доктор філологічних наук, професор (США); Мотокі Номаті, доктор філологічних наук, професор (Японія); Міодраг Сибінович, доктор філологічних наук, професор (Сербія); Ліяна Маркович, доктор філологічних наук, професор (Сербія); Янко Рамач, доктор філологічних наук, професор (Сербія); Мілена Іванович, доктор філологічних наук, доцент (Сербія) (відповідальний секретар); Юлія Драгойлович, кандидат філологічних наук, доцент (Сербія); Таня Гаєв, магістр (Сербія); Анастасія Тепшич, кандидат філологічних наук (Україна-Сербія) (секретар)

Рецензенти:

Ольга Паламарчук, доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Алла Татаренко, доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Україністика і слов'янський світ: Збірник наукових праць / Філологічний факультет Белградського університету, гол. ред. Л. Попович – Белград: Філологічний факультет Белградського університету, 2017. –

БЕЛГРАДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*З нагоди 25-річчя україністичних студій
у Белградському університеті*

**УКРАЇНІСТИКА
І СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ**
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Белград, 2017

Уредништво: проф. др Људмила Поповић (Србија) (главни уредник); проф. др Предраг Пипер, редовни члан САНУ (Србија); проф. др Анатолиј Захњитко, дописни члан НАН Украјине (Украјина); проф. др Леонид Рудницки, инострани члан НАН Украјине (САД); проф. др Јулијан Тамаш, инострани члан НАН Украјине (Србија); проф. др Михаел Мозер (Аустрија); проф. др Јарослав Харасим (Украјина); проф. др Пол Векслер (Израел); проф. др Андриј Даниленко (САД); проф. др Мотоки Номаћи (Јапан); проф. др Миодраг Сибиновић (Србија); проф. др Љиљана Марковић (Србија); проф. др Јанко Рамач (Србија); доц. др Милена Ивановић (Србија) (одговорни секретар); доц. др Јулија Драгојловић (Србија); др Тања Гаев (Србија); др Анастасија Тепшић (Украјина-Србија) (секретар).

Рецензенти:

Проф. др Олга Паламарчук (Кијевски национални универзитет „Тарас Шевченко“)
Проф. др Ала Татаренко (Лавовски национални универзитет „Иван Франко“)

За издавача: проф. др Љиљана Марковић
Прелом текста: Душко Ћосић
Штампа: *Apollo Plus*
Тираж: 200
ISBN 978-86-6153-478-2

Украјинистика и словенски свет: Зборник научних радова / Филолошки факултет у Београду, гл. ур. Љ. Поповић – Београд : Филолошки факултет, 2017. –

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

*Поводом 25 година украјинистике
на Универзитету у Београду*

***УКРАЈИНИСТИКА
И СЛОВЕНСКИ СВЕТ***

ЗБОРНИК НАУЧНИХ РАДОВА

Београд, 2017

З М І С Т

Вступне слово.....	16
РОЗДІЛ I	УКРАЇНІСТИКА У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ
Людмила Попович	Роль та завдання україністики в сучасній славистиці. З нагоди 25-річчя україністичних студій у Белградському університеті 18
Міодраг Сибінович	Місце української літератури в сербському літературознавстві та сербській культурі 45
Євген Пащенко	З історії хорватської україністики 63
Марія Чижмарова	Українська мова та культура в Словаччині.....72
РОЗДІЛ II	АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ ТА ЗІСТАВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
Анатолій Загнітко	Типологія морфологічних категорій: еволютивно-динамічні процеси.....84
Мілена Іванович	Типи мультиплікativів в українській мові 99
Оксана Тимко-Джитко, Сильвія Гралуок	Дієприкметники в українській, русинській, словацькій та хорватській мовах 107
Оксана Орленко	<i>Ганятися за вчорашинім днем</i> , або Концептуалізація часу й прийменники.....117
РОЗДІЛ III	ДІАХРОНІЧНІ РОЗВІДКИ
Поль Векслер	Азійські елементи як лакмусовий папір для виявлення іранізмів у слов'янських мовах та місцезнаходження ірано-слов'янських союзів.....129
Албена Стаменова	Динаміка запозиченої давньоболгарської лексики в українській і російській літературних мовах 136
Йоанна Гетка	Пісні як джерело досліджень української мови XVIII століття (за матеріалами вибраних пісень з василіанських друків).....146

РОЗДІЛ IV**МОВА І НАЦІЯ**

Тетяна Космеда	Заборона української мови і унікальність її запозичувального потенціалу 161
Людмила Кравченко	Фольклор як скарбниця української лексики і як засіб популяризації української мови серед молоді.....169
Надія Бойко	Націєцентричний аспект творчості О. Я. Кониського 183

РОЗДІЛ V**ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ, ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ
ТА ДИСКУРСОЛОГІЯ**

Ксенія Кончаревич	Українська теолінгвістика: фундаментальний та прикладний аспекти 191
Віра Сліпецька	Лінгвістика емоцій: етапи формування й розвитку 203
Олена Сірук, Іван Держанський	Болгарські й українські терміни спорідненості: словники <i>versus</i> паралельні тексти.....213
Наталія Венжинович	Мовна картина світу українців крізь призму фраземіки української мови.....221
Олена Сірук, Іван Держанський	Зайо Байо та Зайчик-Побігайчик: болгарські й українські паралелі 228
Анастасія Тепшич	Графічні прийоми візуалізації постмодерністського тексту (на матерілі прозових творів представників станіславського феномена) 237
Оксана Баранівська	Порівняльний аналіз мови української і польської політичної еліти на початку XXI ст...245
Райна Камберова	Лексичні і граматичні засоби вираження ввічливості в болгарській та українській мовах ..255

РОЗДІЛ VI**ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ**

Мотокі Номаті	Ще один погляд на зліт і падіння західнополіської мікрмови (з позиції невисвітлених українських чинників).....264
---------------	---

Ганна Краєвська	Лексика традиційних народних ремесел Центрального Поділля як об'єкт лексикографічних досліджень 284
Олександр Мудрий	Західноукраїнські відповідники русинської лексики орачів та овочівників у Воєводині 293
РОЗДІЛ VII	МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЯК ІНОЗЕМНОЇ
Галина Лєсная	Системно-структурні особливості української мови як іноземної слов'янської (в аспекті викладання у близькоспорідненій аудиторії) 302
Ольга Сорока	Підручники з української мови для болгар у минулому й сьогодні.....312
РОЗДІЛ VIII	ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА
Андрій Даниленко	«Без таланту чоловік, хоч і добрий», або Про один випадок епігонства в українській перекладній літературі XIX століття.....320
Юлія Драгойлович	Паратекстуальний код у художній прозі Ірени Карпи.....329
Анна Яковлевич-Радуневич	Душа Києва у сценарії «Київські фрески» Сергія Параджанова.....345
Леся Гарасим	Українська пісня в Сербії: культурологічна концепція Григорія Нудьги.....352
Ольга Піскунова	Містика Миколи Хвильового як об'єкт світового літературознавства 360
Галина Хоменко	Микола Хвильовий і Французька Республіка Словесності: досвід пере-/прочитання 368
Наталія Шарко-Голубович	Міфотворчість природи в українській поезії, вибрані інтерпретації 378
РОЗДІЛ IX	ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО, РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Валентина Соболев	До проблеми польської рецепції літератури українського бароко 387

Агнешка Корнеєнко	Рецепція української літератури в польському контексті (1989-2016).....	396
Янко Рамач, Михайло Рамач	Переклад Нового і Старого Завіту на русинську мову.....	405
Таня Гаєв	Поезія Павла Тичини в сербському перекладі	412
Анджела Радованович	Слов'янська міфологія як елемент фразеології поетичного тексту.....	419
РОЗДІЛ X	ІСТОРИОГРАФІЯ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВО	
Джура Харді	Балканські титули та помістя князя Ростислава Михайловича.....	427
Валерій Власенко	Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період	436
Ростислав Крамар	Український політичний фольклор періоду сталінізму в архівах радянських спецслужб (на матеріалах 1930-х років)	447
Олег Румянцев	Внесок Івана Терлюка у збереження національної ідентичності українців Югославії	460
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ		468
THE CONTENTS		471

САДРЖАЈ

Уводна реч.....	16
ПОГЛАВЉЕ I	УКРАЈИНИСТИКА У СЛОВЕНСКОМ СВЕТУ
Људмила Поповић	Улога и задаци украјинистике у савременој славистици. Поводом 25 година украјинистичких студија на Универзитету у Београду 18
Миодраг Сибиновић	Место украјинске књижевности у српској науци о књижевности и култури.....45
Јевхен Пашченко	Из историје хрватске украјинистике 63
Марија Чижмарова	Украјински језик и култура у Словачкој 72
ПОГЛАВЉЕ II	АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКЕ И КОНТРАСТИВНА ПРОУЧАВАЊА УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА
Анатолиј Захњитко	Типологија морфолошких категорија: еволутивно-динамични процеси.....84
Милена Ивановић	Типови мултипликатива у украјинском језику.....99
Оксана Тимко Ћитко, Силвија Граљук	Глаголски придеви у украјинском, русинском, словачком и хрватском језику 107
Оксана Орленко	<i>Ганятися за вчорашинім днем,</i> или концептуализација времена и предлози.....117
ПОГЛАВЉЕ III	ДИЈАХРОНИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА
Пол Векслер	Како азијски елементи у јидишу могу послужити као лакмус за разоткривање иранизама у словенским језицима и локализацију иранско-словенских савеза.....129
Албена Стаменова	Динамика позајмљене старобугарске лексике у украјинском и руском књижевном језику 136
Јоана Гетка	Песме као извор истраживања украјинског језика XVIII века (на грађи одабраних песама василијанске штампе) 146

ПОГЛАВЉЕ IV**ЈЕЗИК И НАЦИЈА**

Тетјана Космеда	Забрана украјинског језика и уникалност његовог контактолошког потенцијала.....	161
Људмила Кравченко	Фолклор као ризница украјинске лексике и начин популаризације украјинског језика међу младима.....	169
Надија Бојко	Нацијецентрични аспект стваралаштва О. Ј. Кониског	183

ПОГЛАВЉЕ V**ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЈА, ЛИНГВИСТИКА ТЕКСТА И ДИСКУРС АНАЛИЗА**

Ксенија Кончаревић	Украјинска теолингвистика: фундаменталне и апликативне перспективе.....	191
Вира Слипецка	Лингвистика емоција: етапе формирања и развоја	203
Олена Сирук, Иван Держански	Бугарска и украјинска терминологија сродства: речници <i>versus</i> паралелни корпус.....	213
Наталија Венжинович	Језичка слика света Украјинаца кроз призму украјинске фразеологије.....	221
Олена Сирук, Иван Держански	Зајо Бајо и Зајчик-Побихајчик: бугарско-украјинске паралеле.....	228
Анастасија Тепшић	Графички начин визуализације постмодернистичког текста (на грађи прозе представника „станиславског феномена“).....	237
Оксана Баранивска	Поредбена анализа језика украјинске и пољске политичке елите са почетка 21. века.....	245
Рајна Камберова	Лексичка и граматичка средства изражавања учтивости у бугарском и украјинском језику	255

ПОГЛАВЉЕ VI**ПРОБЛЕМИ ЛИНГВОГЕОГРАФИЈЕ**

Мотоки Нوماћи	Још један поглед на успон и пад западнополеског књижевног микројезика (у светлу мање познатих украјинских чинилаца).....	265
Хана Крајевска	Лексика традиционалних заната Централне Подолије као објекат лексикографских истраживања.....	284

Александар Мудри	Западноукрајинске паралеле у русинској ратарској и повртарској лексици у Војводини.....	293
ПОГЛАВЉЕ VII	МЕТОДИКА НАСТАВЕ УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ	
Галина Љеснаја	Системске и структурне одлике украјинског језика као страног словенског (са аспекта његовог изучавања у сродном језичком окружењу)	302
Олга Сорока	Уџбеници украјинског језика за Бугаре некада и сада.....	312
ПОГЛАВЉЕ VIII	НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ И ФОЛКЛОРИСТИКА	
Андриј Даниленко	„Човек без дара, али добар”, или о једном случају епигонства у украјинској преводној књижевности 19. века	320
Јулија Драгојловић	Паратекстуални код у уметничкој прози Ирене Карпе.....	329
Ана Јаковљевић Радуновић	Душа Кијева у сценарију <i>Кијевске фреске</i> Сергеја Парацанова.....	345
Лесја Харасим	Украјинска песма у Србији: културолошка концепција Хрихорија Нуђхе	352
Олга Пискунова	Мистицизам Миколe Хвиљовија као објекат светске науке о књижевности	360
Халина Хоменко	Микола Хвиљовиј и Француска Књижевна Република: искуство (помног) читања	368
Наталија Шарко-Голубовић	Митотворност природе у украјинској поезији, изабране интерпретације.....	378
ПОГЛАВЉЕ IX	РЕЦЕПЦИЈА УКРАЈИНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, ТРАНСЛАТОЛОГИЈА	
Валентина Собољ	О питању пољске рецепције књижевности украјинског барока.....	387
Агњешка Корњејенко	Рецепција украјинске књижевности у пољском контексту (1989–2016)	396

Јанко Рамач, Михајло Рамач	Превод Новог и Старог Завета на русински језик 405
Тања Гаев	Поезија Павла Тичине у српском преводу.....412
Анђела Радовановић	Словенска митологија као елемент фразеологије поетског текста.....419
ПОГЛАВЉЕ X	ИСТОРИОГРАФИЈА И УКРАЈИНИСТИКА
Ђура Харди	Балканске титуле и поседи кнеза Ростислава Михаиловича.....427
Валериј Власенко	Друштвене организације украјинске емиграције у Србији у периоду између два рата.....436
Ростислав Крамар	Украјински политички фолклор из доба стаљинизма у архивама совјетских специјалних служби (на грађи из тридесетих година 20. века) 447
Олег Румјанцев	Допринос Ивана Терљука очувању националног идентитета Украјинаца у Југославији.....460
ПОДАЦИ О АУТОРИМА	468
THE CONTENTS	471

УВОДНА РЕЧ

Зборник који предлажемо пажњи славистичке научне јавности садржи допуњене и прерађене текстове саопштења са Међународне научне конференције „Украјинистика и словенски свет. Поводом 25 година украјинистике на Универзитету у Београду“, која је одржана од 17. до 19. новембра 2016. године на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. Конференција је окупила 65 научника из 13 земаља света – са преко 20 универзитета Европе, Азије и САД, а њен рад се одвијао у оквиру пленарне седнице, као и 8 паралелних секција, тематски организованих у три блока:

1. Украјински језик и словенски свет: 1.1 Питања дијакхронијске и синхронијске анализе; 1.2 Актуелна проучавања граматике, лексике и стилистике; 1.3 Језичка слика света Украјинаца и других словенских народа;

2. Украјинска књижевност и словенски свет: 2.1 Питања књижевне рецепције; 2.2 Писац и његова епоха; 2.3 Постмодерна у контексту данашњице;

3. Украјинска култура и словенски свет: 3.1 Дијалог култура; 3.2 Очување националног идентитета.

Саопштења са конференције у зборнику су разврстана у 10 поглавља, од којих свако одсликава перспективни правац изучавања украјинског језика и књижевности, украјинске културе која се ствара у Украјини, али и у другим земљама света, историје украјинског народа у Украјини и расејању.

Сваки од објављених радова представља специфичан поглед на украјинистичку проблематику, с обзиром да се даје из посебне визуре – из перспективе припадника других народа, како словенских тако и несловенских, истакнутих научника који су посветили свој живот проучавању словенског континуума, сатканог од тако сличних а уједно тако различитих слика света.

Посебно радује то што се овај зборник појављује уочи значајних догађаја у славистичком свету – 16. Међународног конгреса слависта, који ће бити одржан 2018. године у Београду, као и 9. Међународног конгреса украјиниста, који ће се одржати у Кијеву нешто раније. Биће то прилика да се аутори који су се срели на страницама овог зборника поново сретну уживо и размене нове идеје, као и утиске са скупа у Београду.

Уредништво искрено захваљује рецензентима зборника проф. др Олги Паламарчук и проф. др Али Татаренко, деканским колегијумима Филолошког факултета у Београду, који су се сменили 2016. године, а посебно деканицама Факултета – проф. др Александри Вранеш и проф. др Љиљани Марковић, без чије подршке овај пројекат не би могао успешно да се реализује.

УКРАЇНІСТИКА У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ

УКРАЈИНИСТИКА У СЛОВЕНСКОМ СВЕТУ

UKRAINIAN STUDIES IN THE SLAVIC WORLD

Людмила Попович
Белградський університет, Сербія

РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ УКРАЇНІСТИКИ В СУЧАСНІЙ СЛАВІСТИЦІ*

З нагоди 25 річчя україністичних студій у Белградському університеті

Розглянуто доробок українознавців світу у царині славістичних наукових дисциплін. Висвітлено традицію виголошення українознавчих доповідей на міжнародних з'їздах славістів, починаючи з I З'їзду в Празі (1929) до XV З'їзду в Мінську (2013), та наголошено на розширенні їх тематичного діапазону й поглибленні теоретичних пошуків. Окрему увагу приділено працям сербських українознавців за останніх 25 років – від заснування в 1991 р. україністичних студій на філологічному факультеті Белградського університету. Окреслено сферу цих наукових досліджень та заакцентовано їх вклад у сучасну славістику.

Ключові слова: славістика, україністика, міжнародний з'їзд славістів, белградська україністика.

The paper discusses the contributions to Slavic studies made by researchers in the field of Ukrainian studies from the entire world. The tradition of presentations in the field of Ukrainian studies at the International Congress of Slavists has been described, from the 1st Congress in Prague (1929) to the 15th Congress in Minsk (2013). A widening of their subject and a deepening of theoretical studies was noticed. Special attention was given to the papers of Serbian Ukrainian study researchers, from the inception of Ukrainian studies at the Faculty of Philology in Belgrade (1991) until today. The area of their scientific interests was outlined and their contribution to modern Slavic studies was highlighted.

Keywords: Slavic studies, Ukrainian studies, International Congress of Slavists, Ukrainian studies on the University of Belgrade.

Коли 1968 року у Гарварді оформився український науково-дослідний центр, один з ініціаторів його формування, вчений зі світовим іменем, історик, тюрколог, алтаєзнавець, монголознавець, науковець ренесансного профілю Омелян Пріцак висунув, а потім, за словами Івана Дзюби, блискуче втілив таку концепцію: «Ми не секта, а нація, маємо виходити не з минутих обставин та міркувань, а з „візії вічності“; розвивати україністику в кращих, найпрестижніших університетах, а не лише в суто українських емігрантських інституціях, дивитися на українські проблеми зі світової точки зору» (Пріцак 1973: 119–120). За оцінкою академіка Івана Дзюби, такий

---

* Роботу виконано в рамках наукового проекту 177022 «Народна культура Срба између Истока и Запада», який фінансує Міністерство освіти, науки та технологічного розвитку Республіки Сербії.

погляд на речі був потрібним і задля професіоналізації, і для того, щоб зробити науку незалежною від політики. Це мало формувати новий тип ученого, який досконало знає і український матеріал, і світовий контекст. «На той час, – підкреслює Іван Дзюба, – це була смілива ідея» (Дзюба 2013: 60). З того часу пройшло майже 60 років, але завдання, поставлене перед науковцями Омеляном Пріцаком, залишається й далі актуальним: україністика, якщо вона воліє бути повноправною славистичною галуззю в закордонних університетах, не сміє замикатися в емігрантських колах. Необхідно деполітизувати її, на чому цілком доречно наполягав Омелян Пріцак, звільнити від стереотипних уявлень про непрестижність та безперспективність, а це буде можливим тоді, коли україністи на перший план виноситимуть не форму, а суть, наполягатимуть на актуальності наукових досліджень, зосереджуючись не тільки на прикладних аспектах вивчення мови, але й на глибинному опрацюванні теоретичних засад як філологічних, так і нефілологічних українознавчих досліджень. У час корінних змін, що відбуваються в науці внаслідок її щойно інтенсивнішого інтердисліпланарного розвитку, в час схрещення різних наукових парадигм, коли стираються межі між гуманітарними та негуманітарними галузями, а філософія, як в античні часи, стає основою усіх наукових пошуків, україністи не сміють зосереджувати увагу виключно на дослідженні надбаних пластів культури та витратити дорогоцінну енергію на те, щоб довести світові, що українська мова, література та культура заслуговують на повноцінну увагу. Минулися ті часи, вони належать ХІХ століттю, ми ж сьогодні формуємо підвалини для наукової україністики ХХІ століття. Якими будуть ці підвалини, коли ми не можемо покинути тематику про скривдженість українського народу внаслідок історичних обставин? Це не значить, що нам потрібно ховати голову в пісок та не звертати увагу на болючу дійсність, але необхідно послідовно відстоювати науковість, відсіювати есеїстику з наукових праць. Публіцистичні статті, як відомо, можуть у собі містити і емоційність і суб'єктивну оцінку, але наукові праці мають бути очищеними від таких нашарувань. Тільки в такому випадку україністика стане авторитетною галуззю, якої не цуратимуться науковці зі світовим іменем, а навпаки підтримуватимуть її, оскільки вбачатимуть у ній можливість розширити свій науковий світогляд, перевірити свої підходи та концепції на новому мовному матеріалі.

Україна ось уже чверть віку незалежна держава. Її науковці заявляють про себе чимраз гучніше та гучніше. До них приєдналися колеги, що розвивають студії україністики у світі, на численних кафедрах української мови, літератури, історії, культури, а також в рамках славистичних кафедр та інститутів слов'язознавства, Центрально-східної Європи тощо. Більшість із них виникло в 90-ті роки ХХ століття, після проголошення незалежності

України та уможливлення розвитку україністичних студій там, де україністика раніше сором'язливо виглядала з-під поли русистики. Ці наукові осередки виконують величезну працю – вони не тільки служать центрами популяризації всього українського поза межами України, як це часто сприймається офіційними колами в Україні, але й стають науковими центрами, що працюють саме в напрямку, про який у кінці шістдесятих так пророчо заявив Омелян Пріцак. Україністи поза межами України розвивають проекти, в основі яких часто лежать методологічні засади, притаманні науковим колам країн, у яких вони працюють, збагачуючи тим самим україністику новими підходами до вирішення питань, які не звертали на себе увагу українських науковців або висвітлювались ними по-іншому. Відомо, що науковці певного середовища розвиваються в рамках наукових парадигм, притаманних саме цим школам, йдуть шляхом, уторованим авторитетними попередниками, розвиваючи далі їхні вчення. Серед таких прикладів можна навести Юрія Шевельова та його підхід до вивчення історії східнослов'янських мов, що ґрунтується на посиленій увазі не тільки до фактів внутрішньомовних, заснованих на фонетичних та інших законах саморегулювання мовної системи, але й до зв'язків української мови з мовою панівного народу в різних частинах України: росіян, поляків, румунів, угорців та чехів (Шевельов 1987: 8), діалектологічні праці Олекси Горбача з посиленою увагою до вивчення того, що Олександр Дуліченко згодом назве мікромовами, Георгія Грабовича з його структурним аналізом художніх творів, який зрушив в Україні цілу лавину подібних досліджень міфопоетичного характеру, або Джованну Броджі-Беркофф та її дослідження в рамках концепту культурно-релігійного простору *Slavia Orthodoxa*, що продовжують традицію Рікардо Піккіо і так далі, і так далі.

Гуртування україністів навколо кафедр славистики у провідних університетах світу має свою традицію, що зумовлена, на жаль, трагічними сторінками української історії. Найпотужнішим з осередків у історії україністики залишається гроно науковців, що внаслідок вимушеної еміграції на початку ХХ століття знайшли притулок у Карловому університеті в Празі, де кафедру історії Східної Європи очолював до свого повернення в Україну Михайло Грушевський, кафедру історії української літератури – дійсний член Слов'янського інституту в Празі, один із засновників та перших ректорів Українського вільного університету Олександр Колесса (див. Дзюба 2013). Приват-доцентом Празького університету та членом Празького лінгвістичного гуртка був Дмитро Чижевський. Достатньо згадати тільки його новаторський та багатогранний вклад в україністику (*Філософія на Україні* (Прага, 1929), *Нариси з історії філософії на Україні* (Прага, 1931), *Історія української літератури від початків до доби реалізму* (Нью-Йорк,

1956), *Філософія Г. С. Сковороди* (Варшава, 1934), *Український літературний барок: Нариси: У 3-х т.* (Прага, 1941-1944) тощо, (див.: Кононенко 1993), щоб стало зрозумілим, наскільки вагомою була ця сторінка в розвитку славистики у світі.

З УВУ, що виник та діяв у Празі до 1942 року, співпрацювали такі видатні вчені-славісти, як мовознавець Степан Смаль-Стоцький, діалектолог, барокознавець, фольклорист Іван Панькевич, діалектолог Іван Зілинський, літературознавці та історики Леонід Білецький, Дмитро Дорошенко, Дмитро Антонович, Семен Наріжний та інші науковці, чії імена добре знайомі усім славістам. Саме тому в організації Першого міжнародного з'їзду славістів, що відбувся 1929 року в Празі, брали активну участь україністи. На пленарному засіданні з'їзду, 7 жовтня 1929 року, після доповіді «О словенској лингвистичкој библиографији», виголошеної сербським мовознавцем Олександром Белічем, другою була доповідь Семена Сирополко «Українська бібліографія та бібліографія українки в галузі фільольогії», після якої було зачитано доповідь Антуана Мейє та Анрі Байяна «Communication sur l'opportunité de publier des éditions critiques des textes vieux-slaves» (Куцаров 2015: 12). У рамках літературознавчої секції, поруч з Яном Мукаржовським, Олександром Погодіном, Яном Якубецом та іншими видатними славістами свої доповіді виголосили україністи Іван Огієнко та Леонід Білецький, а поруч з доповідями мовознавців Романа Якобсона, Яна Бодуена де Куртене, Вілема Матезіуса, Олександра Пешковського, Тадеуша Лер-Сплавінського, Єжи Куриловича, Антуана Мейє, Люсьєна Теньєра, Макса Фасмера, Петра Скока було заслухано доповіді україністів-славістів Івана Панькевича та Степана Смаль-Стоцького (Куцаров 2015: 11–15). Те, що українські філологи знайшли своє місце серед знакових імен славистики, свідчить про високий рівень наукового українського слов'янознавства в роки його інституціоналізованого оформлення як окремої галузі філологічних досліджень.

З 1929 року Міжнародний з'їзд славістів стає своєрідним показником вкладу національних славістичних шкіл у науковий розвиток філології¹. Тому цікаво простежити протягом історії організації з'їздів, у яких саме галузях слов'янознавства заявляли про себе україністи. Таке спостереження може дати підставу для висновку про те, де цей вклад можна вважати достатнім, а де потрібно інтенсивніше працювати, заявляючи про україно-

---

¹ „Міжнародні з'їзди славістів, які відбуваються кожні 5 років у різних слов'янських країнах, уже давно стали важливою подією для науковців усього світу, де вивчаються слов'янські мови та культури. Вони є певним камертоном славістичної наукової думки і дають змогу побачити загальну картину сучасних досліджень у галузі мовознавства, літературознавства, фольклористики, історії, етнології, мистецтвознавства та накреслити нові перспективи їх розвитку“ (Вахніна 2008: 278).

знавство на міжнародному рівні як про повноправну наукову парадигму, в якій немає прогалин та білих плям.

На II Міжнародному з'їзді славистів у Варшаві (1934) серед грона знакових доповідачів-мовознавців знову звернув на себе увагу Степан Смаль-Стоцький, один із перших дійсних членів Академії наук України (1918), який виголосив доповідь «Питання про східнослов'янську прамову» (Куцаров 2015: 17). У ній він розвинув свою ідею, викладену ще раніше в *Граматиці руської (української) мови*, написаної разом із Т. Гартнером і виданої в 1913 році. Свого часу ця граматики сколихнула славістичний світ. На неї подали рецензії майже всі відомі на той час дослідники слов'янських мов: В. Ягіч, О. Шахматов, В. Вондрак, Т. Лер-Сплавінський, Є. Карський та ін. У більшості рецензій зазначалося, що праця С. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера дає найповніший на той час образ живої української мови і є важливою подією в європейській славистиці. Але розділ книги, в якому розглядалося місце української мови серед слов'янських мов, зокрема доводилося, що усі три східнослов'янські мови розвинулися безпосередньо з праслов'янської мови, оминаючи етап давньоруської, викликав гострі дискусії й критику. Саме на цій ідеї знову наполіг Смаль-Стоцький у своєму виступі на II З'їзді славистів, чим певною мірою став на заваді її подальшому позитивному сприйняттю в славістичних колах.

Після викликаної війною перерви у проведенні міжнародних з'їздів славистів, на IV З'їзді, що відбувся в 1956 році у Москві, між численними учасниками з України (з 2000 учасників 1500 було з Росії, України та Білорусі) на себе звертають увагу відомі українські учені-слависти Леонід Булаховський та Максим Рильський. Останній як перекладознавець виголосив доповідь «О художественном переводе с одного славянского языка на другой». На цьому ж з'їзді Максима Рильського було обрано до президії МКС, оскільки Україна та Білорусія, уперше у складі СРСР, саме на IV З'їзді в Москві одержали можливість подати своїх представників до цього поважного органу (Куцаров 2015: 28).

Щоб уникнути помилкового висновку, що дослідженням питань української мови, літератури, історії та культури займалися виключно українські науковці, необхідно виокремити доповіді, які свідчать про протилежне. Скажімо, на V Міжнародному з'їзді славистів у Софії (1963) доповідь про українську рукописну пам'ятку 1568 року Галицьке євангеліє, що знаходиться в болгарському Музеї відродження м. Свищова, виголосив болгарський славист Н. Дилевскі («Украинско ръкописно евангелие от 1568 от Галич в Музея на Възраждането на гр. Свищов в България»), а відомий славист, версолог-структураліст Кирил Тарановський виголосив доповідь про проблеми дослідження ритму та смислу на матеріалі російської, поль-

ської, чеської, української та югославської літератур («Проблемата за ритъм и смисъл (върху материали от славянските литератури – руска, полска, чешка, украинска и югославска)») (Куцаров 2015: 32–37). Кирил Тарановський, професор Белградського університету, а з 1958 року і Гарвардського, де викладав на запрошення Романа Якобсона, написав, ще будучи професором Белградського університету, студію «Чотиристопний ямб Шевченка» (Тарановски 1953–1954), яку можна вважати чи не найгрунтовнішим дослідженням метрики Шевченкового вірша, здійсненого за 20 років до появи монографії Н. П. Чамати *Ритміка Т. Г. Шевченка. 14-складовий вірш, чотиристопний ямб* (Чамата 1974). Цей факт свідчить про глибокі україністичні пошуки відомого славіста.

Традицію представлення україністичних досягнень зарубіжними вченими в контексті славистики продовжує видатний український діалектолог Олекса Горбач. На VI Міжнародному з'їзді славистів у Празі (1968) учений виголошує доповідь про запозичення з польської мови в українських говірках «Polnische Lehnwörter in ukrainischen Mundarten». Олекса Горбач досліджував фонетику, морфологію, словотвір, синтаксис, наголос, лексику, антропоніми окремих говірок в Україні, а також говірки компактного проживання українців за кордоном. Оскільки в Україну радянської доби в'їзд ученому не дозволяли, він спостерігав за вільним мовленням колишніх мешканців України, які з різних обставин опинилися в еміграції, і збагачував україністику та славистику вартісними зауваженнями про виникнення та розвиток змішаних говірок, що поставали на межах ізоглос (Шевченко 2011).

На VII З'їзді славистів, що відбувся у Варшаві в 1973 році, про себе заявляє Іван Кирилович Білодід, який разом з Рубеном Івановичем Аванесовим виголошує спільну доповідь «К вопросам периодизации истории языка». Очевидно, що цією доповіддю потрібно було виправити політично неприйнятну в тодішній Україні гіпотезу Степана Смаль-Стоцького, про яку йшлося раніше в цій статті. Тоді ж було заслухано доповіді Галини Прокопівни Іжакевич та Миколи Миколайовича Пилинського «Лексичні і граматичні засоби у функціональній стилістиці слов'янських мов» та Вікторії Арсеніївни Юзвенко і Михайла Михайловича Гайдая «Славянский романтизм и развитие украинской фольклористики первой половины XIX ст.» (Куцаров 2015: 51), якими було накреслено подальший шлях наукових пошуків радянських україністів у славистиці, які були узгоджені з офіційними теоріями радянських науковців. „Дозволеними“ галузями досліджень для радянських україністів були історія мови, лексикологія, стилістика, фольклористика та літературознавство. Такий стан справ, коли йдеться про представлення українознавчої тематики радянськими україністами, був типовим до проголошення незалежності України, але його відголоски дають про себе знати й нині. Скажімо, серед тема-

тичних блоків, заявлених із боку української делегації на XVI Міжнародний з'їзд славистів, що проходить у Белграді в 2018 році, лише два – з питань термінології та фольклористики – включено до програми, а блок із питань теоретичної граматики, заявлений членом-кореспондентом УНАН, професором А. П. Загнітком, у якому було передбачено участь відомих мовознавців з п'яти слов'янських країн, залишився поза увагою президії MKC, у якій, вочевидь, склався стереотипний горизонт сподівань, коли йдеться про місце українознавства у славистиці.

На VIII З'їзді славистів у Загребі (1978) група науковців (І. К. Білодід, В. І. Борковський, Ю. С. Степанов, В. П. Гудков) розглянула питання про російсько-сербські міжмовні зв'язки XVIII – початку XIX століть та їхнє відображення у новітній сербо-хорватській мові («*Rusko-srpske jezičke veze u XVIII – prvoj polovini XIX i njihov odraz u srpskohrvatskom književnom jeziku novijeg doba*»). Академік Іван Костянтинович Білодід був першим з авторів. Уже цей факт свідчить про те, що йдеться не стільки про російсько-сербські, скільки про сербсько-українські зв'язки, але з огляду на рік проведення з'їзду така назва доповіді цілком логічна. На цьому ж з'їзді Н. С. Шумада та В. А. Лірниченко доповідають про сучасну слов'янську поезію («*Karakteristike savremenog pesništva slovenskih naroda*») (Куцаров 2015: 57–64).

IX Міжнародний з'їзд славистів проходив 1983 року в столиці радянської України – Києві, проте жодних важливих зрушень у представленні українознавчої тематики не відбулося. Навпаки, українські доповідачі виголошували реферати про вивчення естетичної спадщини Леніна в соціалістичних країнах (І. О. Дзевєрин), класичну спадщину і розвиток соцреалізму в радянській літературі (Л. С. Новиченко) або ж про радянську Україну в братньому союзі народів СРСР («*Советская Украина в братском союзе народов СССР*») Ю. Ю. Кондуфор). З-поміж літературознавців прозвучав голос Миколи Жулинського, що доповідав про соціально-філософські та естетичні аспекти сучасного слов'янського роману, а також фольклориста Михайла Михайловича Гайдая («*Развиток стильових особенностей і мистецтво зображення людини у слов'янській баладі*»). Про українську літературу в зіставному аспекті доповідали Г. Д. Вервес («*Регіональний і міжнародний контекст національної літератури*»), Н. Є. Крутикова та Т. П. Мавська («*Тургенєв і східнослов'янський роман другої половини 19 ст.*»), В. К. Житник, Є. М. Верещагін («*К дальнейшему изучению переводческого искусства Кирилла и Мефодия и их последователей*»), а також зарубіжні слависти – словенець Б. Крефт («*Turgenjev in Marko Vovčok*»), болгарські науковці Л. Терзійська («*Български проблеми и образи в украинската съветска проза през 40-60 години*»), С. Бошкова-Кавалджиева («*Ролята на творчеството на Т. Г. Шевченко в развитието на концепцията на взаимодействието на лите-*

ратурите»). Белградський славіст Дж. Живанович та Й. Погачник із Словенії спільно підготували доповідь «Инициативы Копитара в украинском народном возрождении». З мовознавчих досліджень найповніше були представлені праці з історії мови, серед яких особливу увагу присутніх звернула доповідь Сергія Висоцького «Київські графіті 11-12 ст.», де було представлено 180 надписів, знайдених на стінах архітектурних будівель у Києві.

На X З'їзді славістів у Софії (1988) стан залишається приблизно такий самий. Суттєвий прорив у науковій славистиці україністика здійснює після здобуття Україною незалежності. На XI З'їзді славістів у Братиславі в 1993 році не тільки збільшилась кількість науково якісних доповідей, передусім теоретичного плану (С. В. Мишанич, «Проблеми теорії практики текстології фольклору»; П. П. Толочко, «Язичництво й християнство на Русі»; В. В. Німчук, «Українські діалекти і балканський мовний союз»; П. Ю. Гриценко, «Нерегулярні фонетичні зміни як основа типології слов'янських діалектів»; О. Б. Ткаченко, «Передумови і фактори формування мовної стійкості у слов'янських народів»), а й стало можливим озвучення тем, які раніше замовчувались. Про це, скажімо, свідчить доповідь П. Т. Тронко «Геноцид слов'янського народу на Україні в 20-30 роки». Незважаючи на все, зацікавлення українознавців, як бачимо, все ще зосереджено, мабуть за інерцією, в царині історії мови та літератури.

Починаючи з XIII Міжнародного з'їзду славістів у Любляні (2003), ця картина змінюється таким чином, що стають повноцінно представлені усі галузі, а на останніх двох з'їздах славістів – в Охриді 2008 року та в Мінську 2013 року – українознавці вперше організовують тематичні блоки та круглі столи, в яких беруть участь славісти інших країн. На з'їзді в Охриді членами української делегації було організовано два тематичні блоки: «Динаміка і стабільність лексичних та словотворчих систем слов'янських мов» (доповідачі: Є. А. Карпіловська, К. Клещева, А. Кретов, И. Меркулова, Н. Ф. Клименко, Є. І. Коряковцева, З. Харитончик) та «Слов'янська ідея в 19–20 ст.: інтелектуальні пошуки та політичне конструювання» (доповідачі: А. Н. Круглашов, Л. Є. Горизонтов, Л. А. Зашкільняк, А. Смалянчук, О. В. Павленко)².

На XV З'їзді в Мінську україністами було організовано тематичний блок «Граматики слов'янських мов: основа типології і характерології» (доповідачі: І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко; співдоповідачі: М. В. Всеволодова, Н. Іваницька, Л. Попович, З. Харитончик), а також круглий стіл «Тарас Шевченко: національний вимір та світовий контекст (до 200-річчя з дня народження)» (доповідачі: М. Г. Жулинський, Ю. А. Бара-

² Див. *Збірник на резимеа XIV Меѓународен славистички конгрес 1–2*. Скопје: Меѓународен славистички комитет, Македонски славистички комитет, 2008.

баш, Е. Касперський; співдоповідачі: Л. Гнатюк, Гр. Грабович, С. Козак)³. Наявність на Міжнародному з'їзді славістів тематичного блоку з питань граматики слов'янських мов, організованого українцями, свідчить про якісно нову сторінку українознавства в міжнародній славистиці⁴.

Підсумовуючи сказане, подаємо таблицю з даними про галузі українознавчих досліджень, представлені доповідачами на Міжнародних з'їздах славістів.

Галузі україністичних досліджень, представлені доповідачами на Міжнародних з'їздах славістів (1929–2015)

Рік та місце проведення з'їзду	Історія мови	Діалектологія	Лексикологія	ГраMATика	Історія літератури	Фольклористика	Теорія літератури	Перекладознавство	Стилістика	Історія славістики
Прага 1929	+									+
Варшава 1934	+									
Москва 1956	+							+		

³ Лише від Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України в роботі XV З'їзду взяли участь акад. Г. П. Півторак («Проблеми етно- і глотогенезу кривичів та новгородських словенів у контексті ранньої історії слов'янських племен»), доктори філологічних наук Т. Б. Лукінова («Українська лексика: семантичні зміни в запозичених словах»), В. Ю. Франчук («Київський спадок у писемності Великого князівства Литовського»), В. М. Бріцин («Когнітивні аспекти теорії модальності»), О. О. Тараненко («Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні»), В. В. Лучик («Етимологічний словник суфіксів української мови – новий етап у слов'янській компаративістиці»), Т. В. Радзівєвська («Дискурсивні аспекти динаміки української мови в контексті активних процесів у слов'янському світі»), кандидат філологічних наук Л. І. Даниленко («Чеський пареміологічний фонд: культурно-історичні джерела формування й тенденції розвитку»). Тексти цих доповідей, поміщені в журналі *Мовознавство* (2013, 2-3) та в збірнику *Слов'янські обрії* (2013, вип. 6), свідчать про високий професійний рівень мовознавчих досліджень, а представлені на форумі нові видання Інституту мовознавства імені О. О. Потебні (*Етимологічний словник української мови* (т. 6), збірник *Акцентологія. Етимологія. Семантика: До 75-річчя академіка НАН України* В. Г. Склярєнка, *Білорусько-український словник* Г. П. Півторака й О. І. Скопненка, *Український орфографічний словник*, індивідуальні й колективні монографії) свідчать про багатий внесок українців у сучасну лексикологію, лексикографію та історію мови

⁴ Див.: *XV Міжнародний з'їзд славістау. Тезиси докладау 1–2*. Мінск: Беларуская навука, 2013; а також: *Граматики слов'янських мов: Основа типології і характерології. Матеріали тематичного блоку XV Міжнародного з'їзду славістів*. Ред. К. Г. Городенська. Київ: Український комітет славістів, Інститут української мови НАНУ, 2013, 68–81.

Софія 1963	+								+	
Прага 1968		+								
Варшава 1973	+					+				
Загреб 1978	+					+				
Київ 1983	+					+	+	+	+	+
Софія 1988	+					+	+	+		
Братислава 1993	+	+				+	+			+
Краків 1998	+		+			+				+
Любляна 2003	+	+	+	+	+	+	+			+
Охрид 2008	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Мінськ 2013	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Як видно з таблиці, галузями, в яких представлено доробок українців на Міжнародних з'їздах славістів, традиційно були історія мови та літератури, історія славістики та перекладознавство⁵. Якщо раніше, до здобуття Україною незалежного статусу, такий стан був зумовлений політичними чинниками, то збереження його після 1993 року можемо пояснити інертністю науковців та нерозумінням того, що без повноцінних доповідей українознавців з усіх галузей філології на Міжнародних з'їздах славістів україністика перебуватиме на периферійному місці у славістиці.

* * *

У контексті перегляду славістичного доробку українців хотілось би оглянутися на 25 років белградської україністики та виокремити праці, що свідчать про намагання сербських українців внести свою лепту в міжнародну славістику. Сербська україністика офіційно запроваджена на ка-

⁵ Наприклад, у замітці про З'їзд славістів у Охриді Лариса Вахніна виокремлює між доповідями українських славістів саме реферати, присвячені етногенезу слов'ян та питанням історії української мови, слов'янського фольклору і літератури (Вахніна 2008), що підтверджує такий висновок.

федрі славістики Белградського університету в 1991 році завдяки сприянню провідних сербських науковців, серед яких був і видатний сербський письменник Мілорад Павич – перший голова Сербсько-українського товариства, що виникло того ж року в Белграді та поставило за мету формування академічної сербської україністики, яка б продовжила традицію українознавчих пошуків, передусім сербських барокознавців Мілорада Павича, Динко Давидова, Властимира Ерчича та інших, але й розвинула нові дослідження в галузі української мови, літератури, історії та культури. Така ініціатива знайшла належну підтримку в колах відомих сербських славістів – літературознавця та перекладознавця Міодрага Сибіновича, що очолив Сербсько-українське товариство після Мілорада Павича, провідного сербського славіста-мовознавця, академіка Предрага Піпера, вчених Богдана Терзича та Боголюба Станковича, який тоді очолював кафедру славістики Белградського університету тощо.

Завдяки розумінню та підтримці керівництва філологічного факультету в 2002 році, коли для цього створились належні передумови, україністика переростає в самостійний науково-освітній напрямок – сформовано групу, що готує фахових славістів-україністів. Сьогодні, святкуючи своє 25-річчя, Белградська україністика налічує близько ста студентів, а через україністичні лави пройшли сотні славістів та неславістів, що працюють у різних куточках світу. На даний момент на кафедрі славістики філологічного факультету Белградського університету викладає шість україністів, з яких два професори, два доценти та два лектори, яким допомагають асистенти з лав аспірантів.

Мовознавчі наукові дослідження белградських україністів мають переважно зіставний характер. Використовуючи в них матеріал декількох слов'янських мов, белградські науковці намагаються актуалізувати свої україністичні праці, зробити їх цікавими та цінними не тільки для україністів, але й для всіх славістів.

Уже в першому дисертаційному дослідженні в галузі сербської україністики *Лексико-семантичний потенціал назв кольорів у сербській, російській та українській мовах (на матеріалі фольклорних записів кінця 19 ст.)*, виконаному на філологічному факультеті Белградського університету в 1991 році (Поповић 1991), визначено шлях розвитку белградської україністики як галузі зіставних досліджень. Це підтверджують наступні дисертації: магістерські – *Категорія перехідності в українській та сербській мовах* (Івановић 2007), *Семантика чисел в російській, українській та сербській мовах (на матеріалі фольклору XIX століття)* (Гаев 2007), *Дискурс політичної реклами в сербській, російській та українській мовах* (Василијевић 2013), та докторські – *Епістолярний дискурс української та*

сербської мов (Поповић 2000), *Категорія родів дієслівної дії в українській та сербській мовах* (Ивановић 2016).

Внесок сербських україністів у сербську та українську славистику вбачаємо, передусім, в актуальності їхніх досліджень. Сербські україністи одними з перших серед славістів звернулися до зіставного дискурс-аналізу, в результаті чого з'явилася монографія *Епістолярний дискурс української та сербської мов* (Поповић 2000), у якій розроблено автентичний метод опису дискурсу як комунікативної гри, правилами якої зумовлено вживання певних мовних засобів, а також вибір макроструктурної моделі. Модель листування як епістолярної гри, що обґрунтована в даному дослідженні, було висвітлено у праці, яка ввійшла до складу збірника учасників XII Міжнародного з'їзду славістів у Кракові (Поповић 1997).

Інший аспект лінгвістики тексту – можливість виокремлення макроструктурних моделей текстів та прогнозування специфічних засобів зв'язності на рівні їхньої мікро- та макроструктури, висвітлено на теоретичному рівні в доповіді «Семантична структура метатекстуального хронотопу», зачитаній на XIII Міжнародному з'їзді славістів у Любляні (Попович 2003).

Викладачі кафедри україністики Белградського університету вперше в зіставному плані описали декілька граматичних категорій у сербській та українській мовах, зокрема категорію перехідності (Иванович 2003, 2004; Ивановић 2005, 2007), категорію родів дієслівної дії (Поповић 2008а,б; Ивановић 2008, 2009а,б, 2012, 2013, 2016), категорію таксису (Попович 2011, 2012, 2013а,б; Поповић 2012/2014) тощо. У монографії Мілени Иванович *Категорія перехідності в українській та сербській мовах* (Ивановић 2007) та низці її праць, присвячених даній проблематиці (Иванович 2003, 2004; Ивановић 2005), висвітлено у функційно-семантичному аспекті факти, які раніше не були предметом зіставного аналізу. Категорію перехідності в даних дослідженнях розглянуто одночасно як функційно-семантичне поле і сукупність граматичних форм, градуально протиставлених за ознакою перехідності/неперехідності. Такий підхід уможливив застосування методів аналізу, заснованих на виділенні суміжних явищ, тобто не тільки прототипічно перехідних дієслів, але й таких, що можуть функціонувати як менш чи більш перехідні, залежно від умов реалізації їхнього значення. Наведена монографія є прикладом ефективного синтезу функційно-семантичного та когнітивно-граматичного методів, що сприяв точнішому визначенню і глибшому опису категорії перехідності.

Сербськими україністами запропоновано нову когнітивну модель дослідження категорії родів дієслівної дії. Ця категорія, попередньо описана українськими мовознавцями в рамках функційно-семантичної граматики, до появи монографії *Мовна картина дійсності. Когнітивний аспект контрастив-*

ного аналізу (Поповић 2008б) не привертала уваги сербських мовознавців. Когнітивний підхід у даному випадку уможливив взяти до уваги при описі родів дієслівної дії такі важливі параметри, як просторова метафора, спостерігач, перспектива, а також показати, що на основі виокремлених показників можна розрізняти підтипи одного акціонального значення. Найбільший розділ наведеної монографії – «Від концептуалізатора до ментальних конструктів» (Поповић 2008б) – ілюструє процес втілення мовних стереотипів дії, процесу та стану у граматичні конструкції шляхом метафоризації первинних просторових понять. У дослідженні використано теорію семантичних локалізацій сербського мовознавця Предрага Піпера. Запропонована модель зіставлення мовного матеріалу сприяє виявленню універсальних механізмів концептуалізації та виділенню особливих характеристик сербської та української мов з опертям на когнітивні процеси формування та актуалізації ментального досвіду.

Окрему увагу в наведених дослідженнях приділено виокремленню в слов'янських мовах функційно-семантичної категорії проспективності, яка трактується як сукупність мовних засобів, функцією яких є вираження передпочаткової фази дії – розмитого континууму, що об'єднує момент мовлення (висловлення мовцем прийнятого рішення стосовно наступної дії) і момент референції з часом самої дії. Теоретичні постанови виділення проспективності як окремої аспектуальної категорії в слов'янських мовах обґрунтовано в роботі, представленій на XIV Міжнародному з'їзді славистів у Охриді (Поповић 2008а).

Актуальним серед граматичних досліджень у галузі славістики слід вважати і опис категорій, які раніше не привертали увагу дослідників сербської та української мов. Категорії таксису та евіденційності, вперше визначені як граматичні категорії в слов'янських мовах Романом Якобсоном (див. Jakobson 1971), не були предметом окремих лінгвістичних досліджень сербських та українських мовознавців до появи монографії *Контрастивна граматики сербської та української мов. Таксис та евіденційність*, що вийшла друком у рамках серії «Сербська мова у порівнянні з іншими мовами» Сербської академії наук і мистецтв у 2014 році (Поповић 2014).

Комплексності опису даної категорії сприяло те, що дослідження є результатом тривалої роботи в рамках міжнародного наукового проекту Комісії з питань вивчення граматичної будови слов'янських мов при Міжнародному комітеті славистів під назвою «Таксис у слов'янських мовах» (2005-2012), під керівництвом В. С. Храковського, де сербським українцям доручено описати вияви даної категорії як в українській, так і сербській мовах. Спостереження над таксисними функціями плюсквамперфекта в сербській, українській та інших слов'янських мовах були представлені на XV З'їзді славистів (доповідь Л. Попович «Про перфект та плюсквам-

перфект у слов'янських мовах, на прикладі зіставного аналізу сербської та східнослов'янських мов)), а також у рамках тематичного блоку «Граматики слов'янських мов: Основа типології і характерології», де заслухано доповідь «Валентний таксис в українській мові» (Попович 2013б).

Опису категорії родів дієслівної дії (акціональності) в українській та сербській мовах присвячено монографію Мілени Іванович *Акціональність – семантика та форма в сучасних українській та сербській мовах* (Івановић 2016). Новизна даного дослідження в сербському мовознавстві полягає в тому, що авторка розглядає не окремі дієслівні класи, а описує функційно-семантичну категорію родів дієслівної дії. Такий підхід уможливив аналіз усіх лексичних та синтаксичних засобів, які разом з акціональною семою, закладеною в дієслові, реалізують певне аспектуальне значення.

Досліджуючи українську літературу, сербські науковці зосереджують свою увагу на проблемах рецепції української літератури в Сербії, вивченні фольклору та сучасних літературних явищ.

Хоча перші твори українських авторів перекладено сербською ще в XVII столітті (див. Поповић 2007), про систематичну рецепцію української літератури в Сербії можна говорити починаючи з 90-х років XX століття, коли на кафедрі славістики Белградського університету сформувалося коло славістів, які зробили великий внесок у справу популяризації української літератури та культури в Сербії. Саме тут зібралися сербські культурні діячі, з ініціативи яких було створено Сербсько-українське товариство (перший голова – Мілорад Павич) з філією у Новому Саді, яка згодом переросла у самостійне товариство (перший голова – Средоє Лалич). Серед цього кола слід виокремити ім'я видатного славіста, професора Белградського університету, плідного перекладача літературних творів Міодрага Сибіновича. У його багатому творчому доробкові та численних наукових працях, де переклад потрактовано як новий оригінал⁶, вагоме місце посідають переклади з української літератури та статті про видатних українських літераторів. Переклади М. Сибіновича з української поезії склали основу капітальної антології української поезії 16-20 ст. (*У инат ветровима* 2002).⁷

---

⁶ Міодраг Сибінович є автором автентичної теорії про переклад як новий оригінал, яка лягла в основу однойменної монографії (Сибіновић 1990).

⁷ Упорядкування, передмова та коментарі: Л. Попович, післямова: М. Сибінович (*У инат ветровима* 2002). Див. також рецензії на Антологію: *Альманах перекладацької майстерні 2000-2001, т.3, кн.1*, Львівський національний університет ім. І. Франка, Центр гуманітарних досліджень, Львів, 2002, с.139–144 (М. Іванович); *Наш голос*, The Ukrainian American Association Inc., New York, 7-8-9, 2003, s.16 (В. Махно); *Літературна Україна*, 13.02.2003, с.4 (О. Дзюба); *Билтен Српско-украјинског друштва*, 9, 15, Нови Сад, 2003, с.9 (Л. Хајдуковић). Антологію видано у Республіці Сербській (Баня-Лука) у 2002 році завдяки зусиллям Сербсько-українського товариства Республіки Сербської. Її публікації особисто сприяли голова товариства Слободан Наградич, професор університету в м. Са-

До неї ввійшли твори 74-х українських поетів – українською та сербською мовами. На 687 сторінках представлено близько 6500 рядків перекладених віршів. За переклади, опубліковані в цій антології, Національна спілка письменників України в 2004 році присудила Міодрагу Сибіновичу Премію ім. Івана Франка за переклад і популяризацію української літератури в світі. Того ж року Спілка літературних перекладачів Сербії присудила перекладачеві премію за вагомий особистий внесок у розвиток перекладацької справи⁸. Вартість згаданих перекладів полягає не в кількості, хоча вона вражає, а в гармонійності перекладу. Двомовне видання дає можливість переконатися, з якою майстерністю Міодраг Сибінович перекладає вірші, що належать до різних культурних епох, різних стилів та жанрів. Силабічний, олександрійський та білий вірші, семіотичні експерименти епохи бароко та сонети сербською мовою зберігають переконливість та свіжість оригіналу і стають частиною спільного інтертексту, що однаково належить обом культурам.

Зацікавлення Міодрага Сибіновича українською поезією не вичерпується згаданою антологією. Крім численних статей та перекладів української поезії, які Міодраг Сибінович, починаючи з 1993 року публікує на сторінках літературних журналів, перекладач упорядкував та переклав вибрані поетичні твори сучасного українського поета Віктора Кордуна (2004), антологію репресованих українських поетів XX століття *Тавровані (Жигосани 2006)*, його переклади лягли в основу нового видання вибраних творів *Кобзаря* Тараса Шевченка сербською мовою (*Кобзар 2006*). Результатом дослідження української літератури в контексті інших слов'янських стали наукові нариси М. Сибіновича про українську поезію, що ввійшли до монографії *За обрієм* (Сибинович 2002). Організовані Сибіновичем та іншими белградськими українцями численні літературні вечори, презентації, культурні заходи, присвячені українській літературі, залишили глибокий слід у сербській культурі. Статті Сибіновича про Шевченка, Рильського, Драча, Кордуна, репресованих українських поетів, поетів 80-х та 90-х років XX століття, історію сербсько-українських взаємин, опубліковані в сербській та українській науковій періодиці та окремих авторських виданнях, свідчать про те, що його робота над текстом оригіналу охоплює рівень автентичного трактування явищ, які вивчаються, та виявлення їхнього місця серед споріднених явищ сербської та інших літератур.

раєво, та його заступник, славіст Іван Фігурек. Антологію відкриває вступне слово Слободана Наградича.

⁸ Премію за художній переклад з української літератури було присуджено в Сербії не тільки Міодрагу Сибіновичу, але й Десанці Максимович, Михайлу Ковачу та Луці Хайдуковичу. Їх перекладацькому доробку присвячено окремі розділи монографії *Фокусна перспектива української літератури* (Попович 2007).

Серед україністів-випускників Белградського університету можна виокремити перекладацьку діяльність Мілени Іванович. Результатом її участі в роботі Перекладацької майстерні (Львів, 2001) стала драма Володимира Винниченка *Закон* (2002). Згодом М. Іванович разом з А. Татаренко перекладає роман Юрія Андруховича *Перверзія* (2002), долучається до перекладу *Антології українського постмодерного оповідання* (2005) тощо. Разом з іншими белградськими україністами – Танею Гаєв, Юлією Драгойлович, Драганою Василієвич та ін., М. Іванович перекладає тексти до *Антології сучасної української драми*, що вийшла друком у 2016 році (*Савремена* 2016).

Белградські студенти-україністи в 2004 році розпочали випуск часопису *Вікно*⁹, в якому вони систематично публікують свої переклади творів українських письменників. У студентському перекладі в 2007 році опубліковано збірку українських народних казок (*Українське народне байке* 2007) з автентичними ілюстраціями відомого сербського художника, українця за походженням, Михайла Писанюка, а також кіносценарій *Україна в огні* О. Довженка, що разом із щоденником митця, у перекладі Янка Сабадоша, заступника голови Сербсько-українського товариства в Белграді¹⁰, упорядника цього видання, ввійшов до книжки *Олександр Довженко. Україна в огні* (Довженко 2006).

Другим, не менш важливим, осередком сербської україністики можна вважати коло українських, русинських та сербських учених та перекладачів Воеводини – регіону на півночі Сербії, де зосереджено проживають представники української (близько 5000) та русинської (близько 15000) громад, згуртованих навколо Сербсько-українського товариства у Новому Саді, Союзу русинів-українців, Української національної ради та кафедри русинської мови та літератури філософського факультету Новосадського університету.

Починаючи з 90-х років Сербсько-українське товариство у м. Новий Сад виступає ініціатором та організатором проведення важливих міжнародних наукових конференцій: у 1996 році – «Іван Франко та серби»

---

⁹ Загалом опубліковано 6 чисел часопису, до яких ввійшли сербські переклади класичних і сучасних творів української літератури, здійснені студентами, наукові та творчі роботи студентів, їхні есе про українську культуру тощо. На даний момент редакторами сербської частини часопису є М. Іванович, Д. Василієвич і М. Костиш, у той час як редагуванням україномовних текстів займаються Ю. Драгойлович та А. Тепшич. Електронний варіант часопису розташовано на web-сторінці кафедри україністики Белградського університету – www.ukrajinistika.edu.rs (редактор сайту – Душко Чосич). На цьому сайті можна знайти інформацію про організовані белградськими україністами заходи, спрямовані на ознайомлення широкого загалу Сербії зі здобутками української культури.

¹⁰ Згаданий проект було зініційовано під час проведення круглого столу, присвяченого рецепції творчості Олександра Довженка в Сербії, в рамках «Днів української культури», організованих Сербсько-українським товариством у Белграді (голова: Л. Попович, квітень-травень 2000 року). Див. докладніше про захід на сторінці електронного проекту *Растко*: www.rastko.rs.

(*Иван Франко* 2006), а в 2003 році – «Переселення сербів до Російського царства в XVIII столітті» (*Сеоба* 2005). Зусиллями викладачів кафедри русинської мови та літератури Новосадського університету в 2004 році організовано міжнародну наукову конференцію, присвячену видатному українсько-русинському культурному діячеві XIX століття, теологу, філософу, філологу та письменнику Гавриїлу Костельнику (*Гавриїл Костельник* 2007).

Коло україністичних досліджень викладачів філософського факультету Новосадського університету можна окреслити трьома напрямками – літературознавство (зокрема дослідження літератури русинської громади в Сербії), історіографія (зв'язки Галицько-Волинського князівства із середньовічними європейськими державами та хронологія русинських поселень у Сербії), дослідження русинської говірки в Сербії.

Вагомим внеском у сербську україністику стала монографія професора Юліана Тамаша *Українська література між Сходом і Заходом* (Тамаш 1995). У книзі подано широку панораму розвитку української літератури в контексті світової, що можна вважати якісно новим етапом у розвитку україністики як наукової дисципліни. Юліан Тамаш виокремлює найважливіші постаті української літератури, починаючи з Івана Вишенського до наших днів, аналізує їх творчість у порівнянні з відповідними досягненнями світової літератури. Науковець відстоює ідею про необхідність вивчення української літератури в аспекті не тільки літературних впливів, але й історико-типологічних аналогій. Згадана монографія, а також монографії та статті науковця з історії русинської літератури, стали підставою для обрання Юліана Тамаша іноземним членом УНАН.

Історіографічні дослідження Янка Рамача (Рамач 1990, 1994, 1995, 2004, 2005, 2006, 2007), професора кафедри русинської мови і літератури, та Джури Харді (Харди 1997, 2001, 2002а,б, 2004), доцента кафедри історії філософського факультету Новосадського університету, відзначаються опрацюванням автентичного матеріалу та його широкою інтерпретацією в контексті загальноєвропейської історії.

Представники української громади публікують матеріали про формування та розвиток українських осередків у колишній Югославії та Сербії, їхні просвітні, культурні організації тощо у своїх періодичних виданнях – часописі *Українське слово* та газеті *Рідне слово*.

Мовознавці молодшого покоління Анамарія Рамач Фурман та Олександр Мудрий, випускники русиністичних студій Новосадського університету, ведуть дисертаційні дослідження в галузі діалектології, зокрема історичної та термінологічної, за результатами яких публікують праці в українських та сербських періодичних наукових виданнях (Рамач 2007а,б; Рамач Фурман 2010а,б, 2012; Мудри 2012а,б, 2013а,б, 2014а,б).

Діяльність талановитих перекладачів української літератури у Воєводіні, зокрема представників української громади Ярослава Комбіля та Андрія Лаврика, свідчить про те, що наближення української літератури до сербського читача в Сербії стає результатом спільних зусиль українців, русинів, сербів¹¹.

Докладніше про досягнення сербських україністів у галузі літературознавства можна дізнатися з монографії Л. Попович *Фокусна перспектива української літератури* (Поповић 2007), в якій зображено розвиток процесу рецепції української літератури в Сербії та виокремлено його найважливіші моменти в зіставному аспекті. Книжка складається з чотирьох розділів у яких відстежено історичний розвиток української літератури, проаналізовано її рецепцію в Сербії, досліджено контактні співпадіння у творчості окремих сербських та українських письменників у широкому контексті їх життєвої філософії та творчості.

Розширену панораму рецепції української літератури в Сербії дасть однойменна докторська дисертація белградської україністки Тані Гаєв, яка, працюючи над дисертацією, публікує численні роботи на дану тему в сербських і українських наукових виданнях (Гаєв 2011; Гаєв, Стеблина, Петровська 2014; Гаєв 2011, 2012а,б, 2013а,б,в, 2014, 2015а,б, 2016).

Доцент кафедри славістики Белградського університету Юлія Драгойлович досліджує українську постмодерністську літературу в контексті сербського та світового постмодерну (Драгойлович 2012, 2014а,б, 2015; Драгойловић 2012, 2013). Праці Юлії Драгойлович відзначаються автентичним трактуванням сучасної української літератури, заснованим на застосуванні найновіших філософсько-літературознавчих парадигм, але й методичною новизною, коли йдеться про викладання української літератури в іноземній аудиторії.

Зіставне вивчення сербського та українського фольклору становить один з важливих напрямків досліджень белградських україністів, оскільки саме цій проблематиці присвячено два дисертаційні дослідження белградських україністів (Поповић 1991; Гаєв 2007) та ряд статей у науковій періодиці. У дослідженнях Л. Попович (Попович 2011б; Поповић 2008б, 2012; Popović 2007) висунуто оригінальну гіпотезу про первинну категоризацію кольоропозначень у слов'янським фольклорі, засновану не на хроматичному принципі, а на показниках світозарності, чим, на думку авторки, можна пояснити амбівалентність їхньої символіки. Такий підхід є актуальним, перегукується із висновками досліджень з антропології та етнолінгвістики,

---

¹¹ Докладніше про переклади творів сучасної української літератури в Сербії за останні десятиліття можна дізнатися зі статті «Про українську літературу в Сербії в 21 столітті» (Поповић 2015).

що висувають докази про архаїчне членування кольорової гами виходячи з уявлень про блискуче, осяйне.

Підсумовуючи, можна сказати, що поле наукових зацікавлень сербських українців є доволі широким. Воно охоплює зіставне вивчення граматичних категорій, включно з такими, що раніше не були предметом наукового аналізу сербських та українських мовознавців, дослідження в галузі когнітивної лінгвістики та лінгвістики тексту, зіставне вивчення фольклору, проблем рецепції української літератури в Сербії, аналіз споріднених явищ у двох літературах, висвітлення окремих сторінок української історії та історії розвитку русинської громади в Сербії, діалектологічні дослідження русинської говірки тощо.

Перспективними для розвитку україністики в Сербії можна вважати поглиблення теоретичних досліджень, зіставного аналізу української, сербської та інших мов і літератур – як слов'янських, так і інших європейських, укладання двомовного українсько-сербського та сербсько-українського словника, активну перекладацьку діяльність, організацію культурних заходів із метою популяризації української культури, співпрацю з українською громадою та сербськими культурними установами, підготовку нових фахівців-україністів, а в майбутньому, коли для цього складуться відповідні матеріальні умови – організацію діалектологічних експедицій з метою анкетування представників української громади в Сербії, що налічує близько п'яти тисяч чоловік, наукове опрацювання матеріалів експедиції та публікацію відповідної монографії тощо. Результатом подальшого зіставного вивчення української та сербської мов і літератур стануть нові теоретичні надбання сербських українців, цінні для славістики в цілому, що сприятиме подальшому зміцненню авторитету україністики в Сербії, захистить її від небезпеки бути зведеною до провінційної, вузькоспеціалізованої галузі, в чім вбачаємо запоруку її перспективного розвитку.

* * *

Напередодні XVI З'їзду славістів, що проходить у 2018 році в Белграді, хочеться вірити, що україністику буде достойно представлено серед інших національних славістик, передусім у теоретичному аспекті, оскільки саме такою її хочеться бачити – професійною, повноцінною, звільненою від «дитячих хвороб» та переосмислення минулого в рамках тих чи тих стереотипів. Славістичні наукові досягнення сучасної україністики ні в кого, хто з нею знайомий, не викликає сумніву – це й школа діахронічного аналізу, започаткована ще в XIX столітті у Харкові Олександром Потєбнею з гроном його послідовників, серед яких були, скажімо, Леонід Булаховський чи Юрій Шевельов, а сьогодні її продовжують розвивати співробітники Інституту

мовознавства імені О. Потебні на чолі з академіком Віталієм Григоровичем Склярєнком, автором оригінальної теорії праслов'янського наголосу, чий компендіум можна вважати взірцем для акцентологів інших країн; це й школа функційно-семантичного аналізу граматичних категорій, репрезентована такими визнаними українськими мовознавцями, як Іван Романович Вихованець, Катерина Григорівна Городенська, Анатолій Панасович Загнітко та їхніми численними учнями й послідовниками; це й зіставний типологічний аналіз мов на морфемному рівні, що його застосовують мовознавці в різних країнах світу, який запропонувала Ніна Федорівна Клименко; це й дослідники, зосереджені навколо Інституту фольклористики ім. М. Рильського...

Попри всі безсумнівні досягнення сучасної україністики, не можна, скажімо, не задатися питанням, чому при такому високому рівневі соціолінгвістичних досліджень в унікальних умовах двомовності, за якої нерідна мова заступає рідну у функції спілкування, а національна мова посідає в суспільному житті далеко не перше місце, бракує теоретичних досліджень, які б обґрунтували цю дивовижну специфіку, потрактувавши її в типологічному аспекті, що, можливо, дало б нову теорію взаємодії мовних систем та їхнього розвитку? Чому, скажімо, при наявності численних україністичних досліджень із когнітивної лінгвістики та мовної картини світу українські мовознавці не змогли запропонувати оригінальну теорію, яка б прирівнялась до теорії концепту Юрія Степанова або етнолінгвістичної теорії стереотипу Єжи Бартмінського? Чому глибокі лексико-семантичні та семантико-граматичні пошуки українських філологів не звернули на себе увагу настільки, наскільки це зробили теорія мовних примітивів Анни Вежбицької або семантико-інтерпретативний аналіз Юрія Апресяна? Чому українські мовознавці-типологи не дають про себе знати настільки голосно як, скажімо, Петербурзька типологічна школа на чолі з Віктором Храковським, Андрієм Мальчуком, Володимиром Плунгяном?

Усе в нас є, дорогі колеги, – і розум, і здібність, і бажання працювати, і працелюбність. Чого ж тоді бракує для того, щоб праці українських філологів цитували усі славісти світу? Ось над чим потрібно задуматись і в якому напрямку працювати. Розвиваймо й далі кафедри україністики в світі, підтримуймо постійний зв'язок, обмінюймося викладачами, студентами, втілюймо ідеї про створення україністичних студій у світі, шануймо інших та шануймося, бо ми того варті!

ЛІТЕРАТУРА

Белић, Александар. *О језичкој природи и језичком развитуку: лингвистичка испитивања*. Т. 1. – 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

- Билоног, Јулија. „Ониричке стратегије у посмодерном тексту: Јуриј Андрухович – Милорад Павић“. *Славистика XVI*, 2012: 332–341.
- Вахніна, Лариса. «XIV Міжнародний з'їзд славистів (10–16 вересня 2008 р., Охрид, Македонія)» *Слов'янський світ: Зб. наук. пр.* Вип. 6. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008: 278–283.
- Василијевић, Драгана. *Дискурс политичке рекламе у српском, руском и украјинском језику*. Рукопис мастер рада. Београд: Филолошки факултет, 2013.
- Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць. Я. Гарасим (ред.). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2007.
- Гаєв, Таня. «Рецепція української літератури в сербській культурі». *Українська культура*, 2011: 192–216.
- Гаєв, Таня; Стеблина Леся; Петровська, Леся. «Рецепція творчості Т. Г. Шевченка у сербській літературі». *Шевченкознавство в сучасному світі*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014: 84–99.
- Гаєв, Тања. *Семантика бројева у руском, украјинском и српском језику (на материјалу фолклора XIX века)*. Рукопис магистарског рада. Београд: Филолошки факултет, 2007.
- Гаєв, Тања. „Филозофија Григорија Сковороде и просветитељска филозофија у Украјини друге половине XVIII века“. *Анали Филолошког факултета XXIII/1*, 2011: 191–204.
- Гаєв, Тања. „Милосница у српској и покритка у украјинској књижевности“. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур (пам'яті академіка Леоніда Булаховського)*. Збірник наукових праць, вип. 17. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2012а: 213–225.
- Гаєв, Тања. „Пејзажи као импресије у приповеткама Ива Андрића и Михајла Коцјубинског“. *Славистика XVI*, 2012б: 323–331.
- Гаєв, Тања. „Српска народна песма у украјинском преводу“. 42. *Међународни научни састанак слависта у Вукове дане 42/2*, т. I, 2013а: 409–418.
- Гаєв, Тања. „Тема смрти у стваралаштву Михајла Коцјубинског“. *Славистика XVII*, 2013б: 232–240.
- Гаєв, Тања. „Рецепција стваралаштва Марка Вовчока у српској култури“. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць, вип. 21. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2013в: 205–213.
- Гаєв, Тања. „Рецепција стваралаштва Михајла Коцјубинског у српској култури“. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць, вип. 25. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014: 155–167.
- Гаєв, Тања. „Рецепција стваралаштва Лесје Украјинке у српској култури“. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць, вип. 28. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2015а: 198–216

- Гаев, Тања. „Поезија Тараса Шевченка у српском преводу“. *Анали Филолошког факултета XXVII/ 2*, 2015б: 23–38.
- Гаев, Тања. „Рецепција украјинског постмодернизма у српској култури“. 45. *Међународни научни састанак слависта у Вукове дане 45/2*, т.П, 2016: 495–504.
- Дзюба, Іван. *На трьох континентах. Книга І*. Київ: Кліо, 2013.
- Довженко Олександр. *Україна у пламену. Избор из стваралаштва и живота*. Ј. Сабадош (прир.). Нови Сад: Савез Русина и Украјинаца Србије и Црне Горе, 2006.
- Драгойлович, Юлія. „Фантастика *versus* реальність в історіях двох винаходів («Сонячна машина» В. Винниченка, «Хронос» Т. Антиповича)“. *Слов'янська фантастика: Зб. наук. праць*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2012: 309–320.
- Драгойлович, Юлія. „Автобіографічні наративи у прозі Світлани Пиркало та Ірени Карпи: фемінний дискурс української літератури початку ХХІ століття“. *Зборник Матице српске за славистику* 85, 2014а: 119–133.
- Драгойлович, Юлія. „Явище художньої реінкарнації у прозі Ірени Карпи“. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць, вип. 21. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014б: 200–209.
- Драгойлович, Юлія. „Тіло під художнім прицілом в антиутопії „Хронос“ Тараса Антиповича“. *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy university v Brně*, 2015: 87–96.
- Драгойловић, Јулија. „Музикалізація књижевне фікції као пример интермедіјалности: роман у новелама Марије Вајно *Топло двориште, или Рамсодіја гудачког квартета*“. *Филолошки преглед* II, 2013: 55–65.
- Жигосани. *Антологіја поезије репресованих украјинских песника*. ЛЬ. Поповић, М. Сибиновић (прир.). М. Сибиновић (прев.). Нови Сад: Национални савез Украјинаца, 2006.
- Іван Франко и Срби. Зборник радова Међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27. новембра 1996. Нови Сад: Српско-украјинско друштво, Архив Војводине, 2006.
- Іванович, Мілена. «Умови нейтралізації перехідності в українській та сербській мовах». *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство: Збірник наукових статей*. Чернівці, 2003: 264–267.
- Іванович, Мілена. «Форма прямого додатка в заперечних конструкціях в українській і сербській мовах». *Проблеми слов'янознавства* 54. Львів, 2004: 113–121
- Івановић, Милена. „Структура поља прелазности у украјинском и српском језику“. *Зборник Матице српске за славистику* 68, 2005: 179–187.
- Івановић, Милена. *Прелазност у украјинском и српском језику: функционални аспект*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2007.

- Ивановић, Милена. „Функционисање конструктивних почетних глагола у ужем смислу у украјинском и српском језику“, *Славистика XII*, 2008: 258–268.
- Ивановић, Милена. „Средства изражавања фазног почетног значења у српском језику“. *Савремена проучавања језика и књижевности*, књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009а: 35–46.
- Ивановић, Милена. „Функционисање конструктивних почетних глагола у ширем смислу у украјинском и српском језику“. *Славистика XIII*, 2009б: 187–196.
- Ивановић, Милена. „Акционалне класе финалних глагола у украјинском и српском језику“. *Славистика XVI*, 2012: 206–214.
- Ивановић, Милена. „О категорији глаголске плуралности у светлу аспектуалности (на материјалу српског језика)“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LVI/1*, 2013: 77–87.
- Ивановић, Милена. *Акционалност – семантика и форма у савременом украјинском и српском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2016.
- Кобзар: избор, Тарас Шевченко*. Љ. Поповић (прир.), М. Сибиновић и др. (прев.). Нови Сад: Савез Русина и Украјинаца Србије, 2006.
- Кононенко, Петро. «„Исторія української літератури“ Михайла Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства». М. Грушевський, *Исторія української літератури*, т. I. I. М. Дзюба та ін. (ред.). Київ: Либідь, 1993: 7–36.
- Куцаров, Иван. *Световните форуми на славянската филологија*. Пловдив: Универзитетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2015.
- Мудри, Александар. „Називи пољопривредних алатки и справа код војвођанских Русина“. *Славистика XVI*, 2012а: 182–198.
- Мудри, Александар. „Пољоділска лексика при војвођанских Руснацох“. *Величина малих језичких, књижевних, културних и историјских традиција*. Нови Сад, 2012б: 307–317.
- Мудри, Александар. „Назви поля и часцох поля при Руснацох у Войводини“. *Polyslav 16*, München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2013а: 148–154.
- Мудри, Александар. „Називи корова и бильних паразита код Русина у Войводини“. *Славистика XVII*, 2013б: 314–320.
- Мудри, Александар. „Назви превозних средствох у пољоділстве при Руснацох у Войводини“. *Славистика XVIII*, 2014а: 275–281.
- Мудри, Александар. „Гиперонимийни и гипонимийни одношења у рамикох пољоділскеј лексике при Руснацох у Войводини“. *Polyslav 17*, München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2014б: 125–131.
- Попович, Людмила. «Семантическа структура метатекстуального хронотопа». *Зборник Матице српске за славистику 63*, 2003: 177–200. [Зборник радова учесника XIII Међународног конгреса слависта у Љубљани].

- Попович, Людмила. «Таксисные значения деепричастия в сербском языке». *Јужнословенски филолог* 67, 2011a: 135–162.
- Попович, Людмила. «Блеск как прототип цвета в языковой картине мира славян». *Балканский спектр: от света к цвету. Балканские чтения II*. Москва: Институт славяноведения РАН, Центр лингвокультурных исследований, 2011b: 29–33.
- Попович, Людмила. «Грамаптичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові». *Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка*. В. Г. Скляренко (ред.). Київ: Наукова думка, 2012: 653–673.
- Попович, Людмила. «Глагольный вид как средство профилирования таксисного значения в конструкциях с неспециализированными временными союзами в сербском и украинском языках». *The Semantic Scope Of Slavic Aspect. Fourth Conference of the International Commission on Aspectology of the International Committee of Slavists*. Gothenburg: University of Gothenburg, 2013a: 22–25.
- Попович, Людмила. «Валентностный таксис в украинском языке». *Граматики слов'янських мов: Основа типології і характерології. Матеріали тематичного блоку XV Міжнародного з'їзду славистів*. К. Г. Городенська (ред.). Київ: Український комітет славистів, Інститут української мови НАНУ, 2013b: 68–81.
- Поповић, Људмила. *Семантика назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору*. Рукопис магистерског рада. Београд: Филолошки факултет, 1991.
- Поповић, Људмила. „Епистоларни дискурс и концепција игре“: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/1, 1997, 125–137. [Зборник радова учесника XII Међународног конгреса слависта у Кракову].
- Поповић, Људмила. *Епистоларни дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2000.
- Поповић, Људмила. *Фокусна перспектива украјинске књижевности*. Београд: Филолошки факултет, 2007.
- Поповић, Људмила. „Изражавање аспектуалног значења проспективности у словенским језицима“. *Зборник Матице српске за славистику* 73, 2008a: 297–314. [Зборник радова учесника XIV Међународног конгреса слависта у Охриду].
- Поповић, Људмила. *Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008b.
- Поповић, Људмила. «Универзално и специфично у семантици назива за боје у словенском фолклору», *Заједничко у словенском фолклору*. Љ. Раденковић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012: 399–414. [Посебна издања 117].
- Поповић, Људмила. *Контрастивна грамика украјинског и српског језика: таксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, Одељење језика и

- књижевности, 2012/2014 [Српски језик у поређењу са другим језицима, Књига 3].
- Поповић, Людмила. „О украјинској књижевности у Србији у XXI веку“. *Славистика XIX*, 2015: 462–478.
- Прицак, Омелян. *Чому кафедра українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973)*. Нью Йорк, Кембрідж: Фонд кафедри українознавства XXXVI, 1973.
- Рамач, Анамарія. „Бачвансько-сримський говір на території Сербії: Функціональний аспект“. *Українська мова 1*, 2007а: 43–50.
- Рамач, Анамарія. „До проблеми статусу бачвансько-сримського діалекту української мови у Сербії“. *Мовні і концептуальні картини світу, Друга міжнародна конференція пам'яті доктора філологічних наук, професора С. В. Семчинського*. Київ, 2007б: 43–47.
- Рамач Фурман, Анамарія. „Родовий відмінок як засіб вираження перехідності в українській та русинській мовах“. *Збірник Міжнародної конференції з нагоди 60-ої річниці з дня народження і 5-ої річниці дня пам'яті засновника і першого завідувача кафедри, професора Іштвана Удвари (1950–2005)*. Ніредьгазі: Ніредьгазька вища школа, 2010а: 25–26.
- Рамач Фурман, Анамарія. „Лингвистични начала Миколи М. Кочиша“. *Studia Ruthenica 15*, 2010б: 11–19.
- Рамач Фурман, Анамарія. „Особливости консонантизма єдней рускей рукописней кнїжки з конца XIX вику“. *Величина малих језичких, књижевних, культурних и историјских традиција*. Нови Сад, 2012, 287–305.
- Рамач, Янко. *Привредни и друштвени живот Руснацох у Южней Угорскей (1745–1848)*. Нови Сад, 1990.
- Рамач, Янко. *Кратка история Руснацох (1745–1918)*. Нови Сад, 1994.
- Рамач, Янко. *Школа у Руским Керестуре (1753–1918)*. Нови Сад, 1995.
- Рамач, Јанко. „Еротска проза Русина/Українаца у Аустро-Угарској у записима Володимира Хнатјука“. *Славистика VIII*, 2004: 337–343.
- Рамач, Јанко. „Иселявање Срба у јужну Русију/Україну середином века и доселявање Русина из североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике“. *Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века. Зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду*. Нови Сад, 2005: 377–384.
- Рамач, Јанко. „Иван Франко у публицистици о Србима“. *Иван Франко и Срби*. Зборник радова са Међународног симпозијума. Нови Сад: Српско-украјинско друштво, Архив Војводине, 2006: 65–74.
- Рамач, Янко. *Руснаци у Южней Угорскей (1751 – 1918)*. Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох, 2007.
- Савремена украјинска драма*. Љ. Поповић, Н. Мирошниченко (прир.). Нови Сад: Руске слово, 2016.
- Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века*. Зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду, 7–9. маја 2003. Нови Сад, 2005.

- Сибиновић, Миодраг. *Нови оригинал. Увод у превођење*. Београд: Научна књига, 1990.
- Сибиновић, Миодраг. *Иза хоризонта. Огледи из руске, украјинске, белорушке и грузијске књижевности*. Београд: Чигоја штампа, 2002.
- Тарановски, Кирил. «Четворостопни јамб Шевченка», *Јужнословенски филолог* 20, 1/4, 1953–1954, 143–190.
- Уинат ветровима. Антологија украјинске поезије 16–20. века*. Љ. Поповић (прир.). М. Сибиновић, Љ. Поповић (прев.). Бања Лука: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, 2002.
- Украјинске бајке: на украјинском и српском језику*. М.Ивановић (прир.). М. Писањук (илустр.). И. Матић, С. Ђулибрк, М. Ђивуљски, М. Беговић, С. Лазић, М. Станисављевић, А. Шваб, В. Стевић, В. Златановић, Ј. Мијалковић, К. Ивановић (прев.). Нови Сад: Савез Русина и Украјинаца Србије, 2007.
- Харди, Ђура. «Володимир Гнатюк о социјалних обставинах при бачванско-сримских Руснацох». *Шветлосц* 1–2, 1998. 49–53.
- Харди, Ђура. «Улога Руских календарох у формованю националног идентитета бачванско-сримских Руснацох (1921–1941)». *Шветлосц* 4, 2001: 408–417.
- Харди, Ђура. *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма; студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2002а. [Монографије. Књига 41].
- Харди, Ђура. «Галички кнежеви дародавци манастира Светог Димитрија на Сави». *Споменица Историјског Архива «Срем» 1*, 2002б, 65–76.
- Харди, Ђура. «О значењу братства галичког кнеза Романа Мстиславича са угарским краљем Андријом II и краковским кнезом Лешком Белим у казивању галичког летописца». *Славистика VIII*, 2004: 361–368.
- Чамата Н. П. *Ритмика Т. Г. Шевченка. 14-складовий віри, чотиристопний ямб*. Київ: Наукова думка, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1974.
- Шевельов, Юрій. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Сучасність, 1987. [Бібліотека Прологу і Сучасности. Ч. 173].
- Шевченко, Т. «Олекса Горбач як діалектолог». *Українська мова* 2, 77, 2011: 85–95.
- Jakobson, Roman. “Shifters, verbal categories and the Russian verb“. *Selected Writings II, Word and Language*. Hague/Paris: Mouton, 1971: 130–147.
- Popovic, Lyudmila. “Prototypical and Stereotypical Color in Slavic Languages: Models Based on Folklore“. *Anthropology of Color: Interdisciplinary Multilevel Modeling*. Robert E. Mac Laury, Galina V. Paramei (eds.). Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2007: 408–422.

Ljudmila Popović
University of Belgrade, Serbia

THE ROLE AND GOALS OF UKRAINIAN STUDIES
IN MODERN SLAVIC STUDIES

*On the occasion of the 25th anniversary of Ukrainian studies
at the University of Belgrade*

From the 1st International Congress of Slavists held in 1929 in Prague to the 15th which was held in Minsk (2013), researchers in the field of Ukrainian studies from the entire world have participated in their activity, contributing to the development of important fields of scientific Slavic studies. The contribution in the period before World War II was especially significant, when at the congresses the lectures of Ukrainian scientists-emigrants outside of Ukraine were especially prominent. In the period after World War II, there was a stagnation in the development of Ukrainian studies, which can be seen, among other things, in the reduction of the subject of Ukrainian study lectures at international congresses to history of folklore and literature with occasional work in the field of contrastive linguistics. A new rise in Ukrainian studies scientific research occurred in the period after the declaration of independence of Ukraine (1991). At the latest congresses in Ohrid and Minsk, thematic blocks in Ukrainian studies problematics were formed, and there was a noticeable increase in the attention of researchers to theoretical problems, especially in the field of grammar of Slavic languages. In order to make the scientific fields in which the Ukrainian study presentations were held at previous congresses easier to comprehend, a table was given, from which it can be observed that there are fields that need further attention in order to make Ukrainian studies a complex Slavic studies discipline.

The second half of the paper is devoted to a review of monographs and scientific papers of Ukrainian studies researchers from Serbia, from the formation of Ukrainian studies in Belgrade in 1991 until today. Their contribution to modern linguistics was highlighted and the directions for future development of Ukrainian studies in Belgrade were mapped out.

Миодраг Сибиновић
Универзитет у Београду, Србија

МЕСТО УКРАЈИНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СРПСКОЈ НАУЦИ О КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ

Овај рад представља покушај да се на основу већ познатих и новоутврђених података, њиховом систематизацијом скицира и образложен осврт на рецепцију украјинске књижевности у српској књижевности и култури. Конципиран је као прилог грађи за историју развоја српске украјинистике.

Кључне речи: *славистика, украјинска књижевност, српска књижевност, рецепција, књижевни превод, универзитетска украјинистика у Србији.*

This paper is an attempt to outline a detailed review of the reception of Ukrainian literature in Serbian literature and culture, on the basis of a systematization of previously established and newly discovered data. It was conceived as an addition to the scientific body of work in the field of the history of Ukrainian studies in Serbia.

Keywords: *Slavic studies, Ukrainian literature, Serbian literature, reception, literary translation, Ukrainian studies at the university level in Serbia.*

1.

Кад је, након укидања свих врста друштава пријатељства са СССР после Резолуције ИБ 1948. постало могуће, и, на самом крају XX века, у време економске блокаде Србије и Црне Горе, кад је чак било упутно оживљавање рада старих и формирање нових таквих друштава код нас – на иницијативу групе истакнутих слависта историчара књижевности, лингвиста, писаца и преводаца, политиколога, историчара уметности, драмских уметника Милорада Павића, Властимира Ерчића, Богдана Терзића, Динка Давидова, Боде Марковића, Јанка Сабадоша, и др. у Београду је 1991. године основано Српско-украјинско друштво (да не би звучало отужно паролашки, тада смо у његовом називу изоставили, као плеоназам, реч „пријатељство“). Оснивачка скупштина је, уз кратак уметнички програм, одржана (не знам да ли симболично?) у свечаној сали Народног музеја Србије.

За мене лично, као слависту, било је симболично што је у уметничком делу програма прочитан и мој први превод из украјинске поезије – песма Ивана Драча о драми одрастања невиног ждребета у љубавном загрљају с муњом (*У инат ветровима* 2002: 396). Тај превод је настао, заправо, 20-ак година раније, кад ми је у студентском дому МГУ један Украјинац, биолог по струци, препоручио да, ако већ преводим песме и пишем о руским песницима из 60-их (Вознесенском, Јевтушенку, Р. Рождественском и др.), погледам и украјинске, од којих многи по снази талента сигурно нису испод

својих руских савременика... А ја у том тренутку, иако сам важио за младог *слависту*, нисам ни знао за њих. Морам рећи да сам се онда постидео. Али, кад сам покушао да допуним своје, дотле само русистички усмерено високошколско образовање, схватио сам колико ми недостаје и боље познавање украјинског језика, књижевности и културе...

И ево, данас обележавамо већ 25. годишњицу рада Катедре за украјински језик и књижевност најстаријег универзитета у Србији.

2.

Због познатих историјских и културолошких околности, с обзиром да првобитно заједнички *књижевни* језик на првим корацима данашње писмености источнословенских и јужнословенских народа, није било, а можда није ни данас лако прецизно разграничавати њихове касније почетке *самосталног националног* развоја и *стваралачке узајамне размене културних достигнућа*. Није лако о овој теми говорити и из још једног разлога: и украјинска и српска национална култура са обостраним њиховим прожимањима, у дугим интервалима развијале су се и функционисале у *оквирима вишенационалних државних заједница* – царевине Русије, Турске, Угарске, Аустрије, Аустро-Угарске, Краљевине СХС, Краљевине Југославије, СССР, ФНРЈ, СФРЈ и СРЈ. Све те заједнице су, у различитим раздобљима имале различите међудржавне односе, који су се тицали и узајамних веза културе и науке. Све то је довело до тога да културне, књижевне српско-украјинске везе, осим видљивих површинских, имају и неке теже уочљиве дубинске, да не кажем, понорне токове...

Моја тема обухвата само преводилачку и књижевнокритичку, односно књижевноисторијску рецепцију *украјинске књижевности у српској*. За овај кроки о њој послужићу се, као основном, низом чињеница које сам 2002. године већ синтетисао у свом поговору *Антологије украјинске поезије. XVI–XX век (У инат ветровима 2002)* и упућиваћу на одговарајуће податке и оцене које нам је 2007. проф. Људмила Поповић предочила у својој драгоценој украјинистичкој књизи *Фокусна перспектива украјинске књижевности* (Поповић 2007).

3.

У општим прегледима историје српске културе и књижевности XVII и XVIII в. обично се говорило као о *руском* утицају, иницираном књигама, иконама и другим црквеним богослужбеним предметима доношеним из Русије, као и плодом непосредног рада учених калуђера који су боравили на подручју данашње Војводине и Славоније, и такође, делатношћу појединих Срба, школованих у Кијево-могиљанској академији (утврђено је, рецимо, да је у раздобљу од 1721. до 1762. године Кијевску духову академију похађало 28 Срба).

Разуме се, тај утицај је, глобално узето, резултат подршке са двора царевине Русије Србима ради њихове одбране од асимилације на другом конфесионалном подручју које су они населили повлачећи се пред терором исламског турског царства. У том смислу тај утицај се може називати руским. Али, пошто је већ и у животу и у науци установљено постојање особене источнословенске националне *украјинске* културе, требало је посебно утврђивати и указивати на *украјински удео* у тадашњој барокизацији српске културе, посебно књижевности и ликовних уметности.

Ова тема није непозната српској науци друге половине прошлог века. Обрађивали су је како историчари српског школства, ликовних и музичке уметности, тако и историчари књижевности. У проучавању места и улоге украјинске књижевности, својим истраживањима у раздобљу од краја 60-их до почетка 80-их година XX века, посебно значајан прилог српској украјинистици дали су својим радовима и књигама Властимир Ерчић и Милорад Павић. У капитална дела српске књижевне компаратистике спадају Ерчићева књига *Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Траедокомедија* (Ерчић 1980) и књиге Милорада Павића *Историја српске књижевности барокног доба* (Павић 1970) и *Гаврил Стефановић Венцловић* (Павић 1972).

Србима су из православне Русије стизале, особито у XVII веку, неопходне богослужбене и теолошке књиге. Међу теолошким посебну вредност имали су полемички садржаји у дијалогу са католичком, као и протестантском црквеном мишљу. Управо у јужним и западним крајевима Царевине, заправо на украјинском и белоруском подручју таква литература је, по природи ствари, у ближем контакту са западноевропском културом, била *отворенија од ортодоксне московске – за нове појаве у модерној европској науци, уметности и другим сферама живота*. Тако је на украјинском духовном простору отшкринута *брешиа и за низ барокних појава*, прво у *украјинској*, а потом, у *руској и српској средини*. Није се случајно Петар Велики, у европеизацији Царевине Русије онолико ослонио на професора и писца из Кијево-могиљанске академије Теофана Прокоповича...

Познато је да је процес „барокизације“ у Русији XVII и почетка XVIII века као целини протицао у жестоких отпорима и оштрим полемикама унутар православне цркве. Сачуван је и један податак који показује да су и неки Срби имали удела у тој борби. Наиме, у посланици чувеном руском иконописцу Симону Ушакову зограф Јосиф Володимиров напада Србина архиђакона Јована Плећковића (Плешковића) као заговорника архаичног стила који у традиционалној ксенофобији – затвара очи пред потребама новог времена... На црквеном Московском сабору 1690. састављен је, као што знамо, и списак *зобрањених украјинских књига*, али то на Србе, очито, *није утицало*, јер су, како се види, за митрополијску, за манастирске,

школске и парохијске библиотеке током XVIII века *набављане управо и те „неправоверне“* књиге (рецимо, дела Јоаникија Гаљатовског *Кључ разуменија* и *Мессия правдивый* или *Меч духовный* и *Трубы Словес Проповедных* Лазара Барановича). Не може се прихватити претпоставка да је реч о пукој необавештености, пошто су у тим истим библиотекама нађене и књиге које су говориле о неправоверности оваквих дела (рецимо, *Духовни регламент* Теофана Прокоповича)...

Занимљиво је и Павићево сазнање да у *рукописној оставитини неких српских писаца тога доба има и њихових превода текстова појединих украјинских аутора*. Он наводи, поред осталог, да је «Јеротеј Рачанин... на Синају 1704. нашао књигу украјинског барокног писца Гаљатовског, *Месију правдивог* (из 1669. године), и своје путопису у света места, написаном на српском народном језику, додао исписе из Гаљатовског.» Павић, такође, наводи да је српски барокни писац Гаврило Венцловић, у тренутку кад код нас преовлађује *рускословенски* језик преводио дела украјинских писаца на *српскословенски* или и на народни језик, при чему показује и несумњиву верзираност у области украјинске књижевности. Српски истраживач, најзад, наглашава да «Венцловић чита и преводи најважније представнике украјинске и руске омилитике: Копинског, Гаљатовског и Лазара Барановича.»

Властимир Ерчић је у својој обимној монографији, утемељеној на минуциозним историјским, књижевним и текстолошким анализама показао и утврдио, поред осталог, и следеће: Украјинац из Кијева Козачински, који је дошао као учитељ (био је и ректор латино-славјанске школе у Сремским Карловцима), написао је позоришни комад, по угледу на драму свога учитеља из Кијево-Могиланске академије Прокоповича *Владимир*; премијера комада Козачинског изведена је у Школи 15. августа 1736; у жанру тзв. „школске драме“ Козачински је у тринаестерачком пољском силабичком стиху, у драми о последњем српском цару Урошу V са освртом на целокупну историју Немањића – *заправо срочио дело којим је у српској књижевности зачета историјска драма* (Сибиновић 2002: 632–635).

4.

Може се рећи да је целокупна српска књижевност прве половине и средине XIX века била у знаку водеће идеје утемељења своје националне самобитности и утврђивања сопствене вредности у мозаику просветитељски схваћене европске светске културе. То је чињено, као што је познато, у име реформе коју је иницирао и са својим присталицама остварио Вук Караџић на основама савременог народног говора и језика српске усмене народне књижевности. Јован Деретић се у својој *Историји српске књижевности*, објављеној почетком 80-их година прошлог века, определио за тезу

да је усмена народна књижевност одиграла улогу сопствених античких узора нове српске уметничке литературе... Та тема је, као фолклористичка, у украјинској и српској науци, као што знамо, доста обрађивана, тако да се ја на њој нећу много задржавати. Данас би целисходно било, вероватно, указати на чињеницу да је члан Српског ученог друштва Стојан Новаковић, књижевник, научник, преводилац, касније професор Високе школе (претече БУ), академик и будући вишегодишњи министар просвете у часопису Ђорђа Поповића *Даница*, чији су сарадници, иначе, били Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Владислав Каћански, Јован Илић, Љубомир Ненадовић и др., и у часопису Ј. Ј. Змаја *Јавор*, у раздобљу 1861–1863. објавио циклус украјинских народних песама у свом преводу на српски (са ознаком: *Словенске песме. Украјинска*).

За нашу данашњу тему посебан значај има следећи податак. *Друштво српске словесности*, претеча данашње САНУ, средином XIX века добија пошиљку и од украјинског културног друштва *Украјинска хромада* са позивом на узајамно упознавање и сарадњу – ради зближавања украјинске и српске културе. У тој пошиљци књига које су стигле у Београд био је и *Кобзар* Тараса Шевченка, писца који је умро две године пре тога, после десетогодишњег робијања због чланства у забрањеном словенофилском Кијевском Ђирило-Методијевском друштву чији програм је заговарао једнакост и ослобађање свих словенских народа, укључујући и *Украјински*... Из записника са седнице, одржане крајем августа 1863, видимо да је пошиљка с позивом примљена са симпатијама и да је одлучено да се, као ударје, кијевским пријатељима упуте сва дотадашња издања Друштва српске словесности.

Дакле, није случајно Стојан Новаковић и у свом часопису *Вила* 1868, уз превод Милана Николића Шевченкове песме *Завет* (обележене као *превод с русинског*), објавио свој превод одломка из Шевченкове поеме *Неофити*, с кратком белешком у којој Шевченка назива *украјинским* песником познатим «*свему Словенству, изузевши нас, Србе*, који често боље познајемо немачку или француску књижевност но коју словенску.» Додуше, можда је Новаковић подстицај за објављивање тих превода добио и са друге стране: познато је да се дописивао и с Украјинцима браћом Олександром и Осипом Барвинским који су му, такође, слали дела Шевченка, Вовчока и Феђковича.

До краја XIX и на почетку XX века у српској периодици се појављују преводи поезије и прозе Шевченка, Марка Вовчока (псеудоним украјинске списатељице Марије Александровне Маркович), писца песама и прозе, почасног члана *Нучног друштва „Тарас Шевченко“* Осипа (Јурија) Адаљбертовича Феђковича, поводом чије смрти је 1888. године објављен и некролог у српском периодичу *Нова уставност*, Ивана Франка и Михајла Коцјубинског.

За тему којом се данас бавимо посредно би могао бити од значаја превод на српски језик књиге чланака украјинског научника фолклористе, писца и културног радника Михаила Драгоманова под насловом *Украјина и балканско питање*. Та књига, објављена у Новом Саду 1877. године, била је заснована на осавремењеном виђењу међусловенских односа, битно другачијем од тумачења званичне руске државе. У предговору ове књиге њен издавач, познати српски политичар и културни радник Пера Тодоровић обавештава читаоце: «По своме политичком убеђењу г. Драгоманов припада оној групи људи, што је у Русији позната под именом *Украјинофили* (малоруска народна партија). Украјинофили први су почели из Русије помагати херцеговачки устанак, и, уопште, показали су се као најискренији и најразумнији пријатељи балканских Славена. Кад су дипломате *званичне* Русије, у друштву с Андријашем и Бизмарком, саветовали Порту, да херцеговачки устанак угуши енергичним мерама, баш у то исто доба *народна* Русија украјинофили слали су људе и новац у Херцеговину, да помогну и рашире устанак. Ово је за нас врло поучно, и не треба да сметнемо с ума при оцењивању, ко је ко и ко може бити наш прави пријатељ и природни савезник» (Драгоманов 1877: 8). Код нас је историјску политичку основу Херцеговачког устанка научно осветлио у својим књигама *Устанак у Херцеговини 1852–1862* (два издања: 1994. и 2007.) и посебно у значајном за српску украјинистику у реферату *Српски ослободилачки покрет 1875–1878*, објављеном у зборнику радова са међународног скупа *Иван Франко и Срби*, одржаном 1996. у Новом Саду, српски историчар Душан Берић (Берић 2006). За разговор о теми мог реферата треба нагласити да је Пера Тодоровић својевремено био један од истакнутих присталица и сабораца Светозара Марковића који је на идејама руских револуционарних демократа надахнуо и осмислио трансформацију српске књижевности заменом романтичарске реалистичком поетиком (Вулетић 1964).

Занимљиво је да часопис *Стражилово*, чији је уредник био тада познати српски песник Јован Грчић Миленко, 1885. године под насловом *Најновије из малоруске књижевности* саопштава да се после смрти Шевченка, «оца малоруске књиге», доста распространила та књига и «има до данас две три хиљаде дела, али од то доба није било одушевљених певача и право даровитих писаца у Малоруса». Аутор то објашњава овако: «Књижевни рад њихових писаца» има за циљ, пре свега, «да полета даде душевној култури малоруског народа, коме су девет десетина сами сељаци. Књижевност у њих није плод живота, као у других народа, који имају своју народну културу, него у њих књижевност шта више треба тек да произведе тај живот, да пробуди у народу народну свест. Уз то раде писци још и на томе да језик

изобразе (интелектуализују – М. С.), па њихов данашњи малоруски језик није више онај исти језик одушевљенога Шевченка, јер су по њему јако отели маха великоруски изрази. Кад човек помњиво посмотри малоруске књижевне производе последњих година, увидеће лако, да њихови творци само једном ногом стоје на домовинском земљишту, а другом се вешају на великоруску културу.» Српски критичар као нешто боље лиричаре истиче Устенка, Чојченка и Антоненка, уз напомену да у њима «једва човек може познати вољне певчике Малорусе, становнике зелених степа и убавих оба-ла Дњепрових». Од прозаиста истиче Мирног који «скроз познаје сељака, попа и маловарошанина, уме да им прозре у душу» («код њега они говоре својим рођеним језиком» и он им «да би био баш сасвим веран, допушта да гуцну и по који гутљај вутке и да једно другог мало пропусти кроз шаке.»). Српски критичар истиче и драму Старицког «у којој писац описује моралну пропаст малоруске интелигенције, која је прилично бесвесна» (*Најновије из малоруске књижевности* 1885).

За проучавање рецепције украјинске књижевности у српској култури XIX века драгоценост сведочанство може бити уводни текст за Драгомановљево расправу *Малоруска књижевност* чији је превод са француског језика објављен 1881. у омладинском часопису Велике школе *Побратимство*. Тај увод, потписан са *Пр.* (вероватно, *Преводилац*) гласи:

«1868. године *Стојан Новаковић* писао редакцији једних малоруских новина: „Ми Срби смо по природи пријатељи Малоруса. Кад читамо и преводимо приповетке из малоруског живота, нама се чини, да су те приповетке из нашег рођеног сеоског и народног живота; у свакој ситници нашег народног и сеоског живота ми чисто видимо сличну ситницу нашег рођеног живота, и зато се ми волимо упознати са свим, што се зове малоруско.“ Ово је г. Новаковић писао онда, кад је издавао *Вилу* и кад су у *Вили* излазили преведени радови Малоруса: Феђковића, Шевченка, Марка Вовчока, кад се, дакле збиља упознавало с малоруском литературом. Но како је од тог доба, како је данас? Ми смо доста индиферентни према малоруској књижевности, док је њена садржина потпуно заслужила нашу пажњу. Њена судбина у Русији, као и судбина народа малоруског, такође треба да изазове наше симпатије и према самом народу и према његовој литератури. И у намери да се малоруска књижевност код нас почне већма одомаћивати, ми смо превели ову расправу... проф. Драгоманова... Српски читалац, осим што ће из ње сазнати развитак и садање стање украјинске литературе, видеће како је страшно руска влада тесногруда према сродном малоруском племену, и колико је онда искрености у словенофилству, које Ламански онако ватрено проповеда напоредо са конзервативним и аутократичним идејама.

Интересовање српске омладине за Малорусе (као и друга словенска племена у Русији) и њихову литературу, и љубав према томе словенском племену, што ништи под руским ропством и своје најбоље синове, највеће таленте мора да испраћа у Сибир и јевропске земље – биће најдостојнији одговор Ламанском и комп. на њихове, маском словенофилства застрте русофилске тежње» (*Уводни текст...* 1881: 568–569).

У књижевноисторијској литератури помињано је, додуше, досад без подробнијих анализа, да се у српској оригиналној књижевности могу тражити трагови утицаја превођених украјинских писаца код Јанка Веселиновића и код Милована Глишића. С обзиром на чињеницу да Вовчокове *Чини*, како се испоставило, нису Глишићев превод, можда би некаква копча могла бити чињеница да је Глишић свој преводилачки књижевни рад почињао од Гогољевих раних приповедака из *Вечери у засеоку крај Дикањке* и *Миргорода*, прожетих фантастиком из украјинског фолклора и од патоса борбе против туђинских неверника *Тараса Буљбе*, нема сумње да се може размишљати и о оваквом, посредном утицају украјинске културе на утемељивача српске реалистичке прозе који је имао значајан удео и у афирмацији Вукове реформе српског језика и књижевности.

5.

По завршетку Првог светског рата почело је масовно досељавање у Краљевину СХС војне и цивилне емиграције после Октобарске револуције у царској Русији. Избеглице из Русије су, као што је познато, донеле и у нову средину своје културолошке и политичке проблеме и сукобе. О доприносу руске емиграције развоју српске културе и науке, као што је познато, и српски истраживачи су од краја XX века доста писали. Додуше, украјинистичке теме као да су још до данашњег дана помало на маргинама пажње српских истраживача. То без сумње има и дубљих корења. За Србију је до данашњих дана јасно препознатљива стара подела на „словенофиле“ и „западњаке“, при чему се „словенофилство“ претежно своди заправо на „русофилство“. Ову тезу покушаћу да илуструјем и једним примером који би се могао укључити и у грађу која мора бити и део украјинистичких истраживања. Управо ових дана у најчитанијем српском дневном листу *Политика* (26. октобра 2016.) у рубрици *Погледи* могли смо прочитати следећи текст под насловом *Украјинцима нису криви ни Руси, ни Немци*:

«Последњих дана, чешће него раније, у мојој *Политици*, захваљујући којој сам пре 80 година научио да читам, било је написа о Украјини и Русији. Као потомак руског избеглице, осећам потребу да преко ове рубрике саопштим да се не слажем са појединим ставовима из тих написа.

За мог оца, руског избеглицу, а иначе обичног војника пореклом са села из средишње Украјине, то је било само географско опредељење. За њега је то била једна земља и један народ, до смрти је остао руски избеглица. Шта је то са чиме се ни он, а ни ја не слажемо:

Народу који живи у Украјини нису криви ни Руси ни Немци, већ нацисти и бољшевици, који су персонификовани у Хитлеру и Стаљину. Њих двојица су криви пред целим светом, а пре свега пред руским и немачким народом. Они би могли да се такмиче у томе ко је више побио људи, пре свега Руса и Немаца. Мој отац је то објашњавао, а ја се са тим слажем, да вођа нациста није био Немац, већ Аустријанац, а вођа бољшевика није био Рус, већ Грузин.

Народ у Украјини под Стаљином, умирао је од 1928. до 1930. од глади, а у Немачкој, под Хитлером, годину, две касније, умирали су по концлогорима Немци – немачки Јевреји, а све је то последица тоталитарне политике коју су њих двојица водили у својим земљама са нескривеним намерама да освоје цео свет.

Због тога се не слажем да су Украјинцима криви Руси, већ нацисти и бољшевици, и то подједнако.»

Овај чланак потписао је угледни адвокат из српског града удаљеног седамдесетак километара од Београда у своје име и у име покојног оца који је, колико ми је познато, такође био тамошњи угледан варошки трговац. Међутим, из текста чланка јасно је да, на жалост, ни украјински редов из царске руске армије – потоњи српски трговац, ни српски правник немају довољно знања за објективно просуђивање о вишевековном украјинском проблему о којем се изјашњавају као својеврсни „инсајдери“. Али њихова реч се међу неупућеним читаоцима словенофилске оријентације доживљава као истинито сведочанство...

Био сам у прилици већ да на неколиким примерима из активности друштва *Просвита* и из архивске грађе о тешкоћама у његовој легализацији код власти – већ укажем на потребу детаљнијег истраживања делатности и припадника других националних култура избеглица које су нам стигле из Русије... (Сибиновић 1997)

У првом тому двотомног издања Института за савремену историју, грађе написане за службу Унутрашње државне безбедности ФНРЈ 1955. године, а објављене 2006, у подацима под насловом *Украјински сепаратисти у Југославији*, поред осталог, читамо: «Међу руским белоемигрантима у Југославији било је доста Украјинаца, али је врло тешко одредити њихов тачан број... Њихов највећи број осећао се Русима, други – мањи, називао је себе Малорусима, а најмањи се осећао Украјинцима...

Политичка, културна и економска стремљења ових групација Украјинаца манифестовала су се кроз њихова удружења: Украјинска хромада, Украјински фашистички здвиг (УФЗ), Савез руских резервних официра и војника у Југославији, те кроз схватања њихових идеолога Василија Шуљгина, Јасинског и др. [...] Док је Београд био нека врста центра за украјинске емигранте пристигле у Југославију са осталом белоемиграцијом из Русије, Загреб је представљао средиште Украјинаца из Галиције и Буковине» (*Беломиграција* 2006: 459).

Међутим, занимљиво је да је украјинској теми у контексту истраживања руске емиграције у Краљевини СХС и Краљевини Југославији српске историчаре културе ипак притекла украјинска научница, професорка Кијевског универзитета Олена Дзјуба Погребњак. Она је на симпозијуму београдског Института за књижевност и уметност, посвећеном часопису *Нова Европа*, који је, од 1920. до 1941. у Загребу издавао и уређивао Милан Турчин, српски песник, један од представника српске модерне и значајан књижевни историчар (од 1910. до 1920. радио је као доцент Београдског универзитета на Катедри за немачки језик и књижевност, обрађујући јужнословенско-немачке литерарне везе) саопштила резултате својих истраживања под насловом *Украјина као тема „Нове Европе“*. Симпозијум је, иначе, организован у оквиру вишегодишњег пројекта Института *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца*. Осврнувши се на деветнаест библиографских јединица у *Новој Европи*, чији аутори-емигранти сучељавају своје погледе на „украјинско питање“, Олена Дзјуба Погребњак свој обиман рад закључује: «Уредништво није наметало своју тачку гледишта, али у разноврсности (можда чак и хаосу) гласова, глас Украјинаца се није изгубио, а читалац је имао могућност да осети драматику украјинског проблема, и да га сагледа са различитих страна. У томе је значај корака направљеног *Новом Европом*. Њени текстови значајни су и данас: помажу нам да сагледамо колико је важно било узајамно упознавање Словена, и како је тешко било то остварити» (Дзјуба 2010). У контексту моје данашње теме подвукао бих да су избеглице из Русије, чије текстове је данашња професорка Кијевског универзитета оценила као вредне, Алексије Јелачић и Петар Митропан, одавно већ признати ствараоци и српске науке, образовања и културе.

Додуше, не би било згорег дубљим истраживањем проверити питање: колико је за украјинске заговорнике самосталне украјинске државе била повољна атмосфера у новоствореној Краљевини Југославији темељној на доктрини са којом су живели и у царско доба – о једном народу са три наречја?...

6.

У периоду непосредно после Другог светског рата с делегацијом писаца из СССР-а у Београду је гостовао украјински писац Максим Риљски. О томе сам шире већ писао у оквиру теме *Максим Риљски и српска књижевност* (Сибиновић 2008: 125–139). За данашњи разговор истаћи ћу само следеће. Риљски је тада, 26 септембра 1945. године, на до дана данашњег једној од централних престоничких јавних трибина за науку и уметност Народног универзитета Илије Коларца, одржао предавање о украјинској књижевности. У предавању, као и у тадашњим разговорима са српским писцима и новинарима, како се види из новинских извештаја, украјинску књижевност је дефинисао као *увек народну и напредну*. Карактеристично је, такође, било његово имплицитно инсистирање на равноправном третману украјинске културе са руском и на праву на равноправност свих постојећих словенских култура. Могло би се рећи да је Риљски у тадашњим својим наступима нашао начин да и кроз обавезне идеолошке флоскуле и калупе култа личности, отвори простор за афирмацију неких фундаменталних вредности украјинске у миљеу осталих словенских књижевности и уметности. То становиште заступао је и кад је почетком 60-их, већ после обнављања међудржавних односа СССР-а и Југославије, поново боравио и наступао у Београду, иако је коју годину раније у СССР-у био оштро нападан због некритичности према Сосјурином „буржоаском украјинском национализму“.

Морам нагласити да су уз предавање 1945. на књижавној вечери читане и песме Максима Риљског које је за ту прилику превела Десанка Максимовић, а да је српској публици госта на свим његовим јавним наступима представљао професор руске књижевности и шеф београдске Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности Радован Лалић.

Као што је познато, после Резолуције ИБ 1948. прекинути су међудржавни односи између Југославије и, како се тада говорило, „земаља народне демократије на челу са СССР“. У међувремену су из украјинске књижевности објављена два превода: *Земља отаца* Јурија Јановског, 1945. и 1948. роман *Стегоноше* Олександра Гончара. Тачка на превођење украјинске књижевности стављена је 1949. књигом пионирске библиотеке београдског издавачког предузећа „Просвета“ – *Захар Беркут* Ивана Франка и преведеном с руског језика збирком *Украјинске народне приче*.

За праћење рецепције украјинске књижевности код нас у том периоду, међутим, значајни су чланци из 1951. године: у централном дневном листу *Борба* – «Нови талас „покајања“ совјетских књижевника после напада *Правде* на „национализам“ у украјинској литератури» (у потпису Ћ. Б.) (Т. Ђ. 1951); у *Књижевним новинама* – «Поводом деведесет година смрти Тараса Шевченка» (аутор је новинар, књижевни публициста и преводилац,

припадник постоктобарске емиграције из Русије Лав Захаров, који је инстигирао на паралели Шевченко – српски романтичарски песник Ђура Јакшић, заснованој на чињеници да су обојицу прогањале државне власти због слободоумља) (Захаров 1951); у београдском часопису за политичка питања *Тридесет дана* – «Украјински књижевници под ударом *Правде* због националистичког скретања» (критика либрета за оперу „Богдан Хмељницки“, које су написали Александар Корнејчук и Ванда Васиљевскаја, у потпису В. М.) (В. М. 1951).

У тим чланцима су, осим Шевченка и Риљског, поменути: В. Сосјура, А. Корнијчук, В. Василевска, С. Крижановски, Ј. Вирхан, М. Виљни, П. Тичина, М. Бажан, М. Стељмах, Л. Новиченко, А. Малишко, Л. Дмитренко, Т. Масенко, Ј. Кобилецки и Л. Первомајски, као и преводиоци Сосјурине песме са украјинског на руски језик М. Ушаков, А. Прокофјев и композитор К. Данкевич. Цитирани су делови покајничког реферата који је на Пленуму Савеза украјинских писаца прочитао председник Корнијчук. На пример: «Потпуно је умесна примедба *Правде* да би се под буржоаско-националистичко дело Сосјуре *Воли Украјину* могао ставити потпис проклетих непријатеља украјинског народа – Петљуре, Бандере.» Рефрент је напао и оне песнике и критичаре који су Сосјурину песму «без мере хвалили» или је преводили.

За нашу данашњу тему занимљиво ће бити обратити пажњу и на цитирану формулацију критике упућене Риљском. Пошто примећује да је Риљски раније «већ био критикован за рецидиве буржоаског национализма» известилац у *Борби* цитира: «требало је да оштро реагује на песму Сосјуре. То се није догодило... Значи, Риљскиј је површно схватио критику својих грешака.» У украјинској књижевној критици, констатовано је у реферату, испољава се «националистичка ограниченост». За пример је узет Ј. Кобилецки, који «разматра украјинску литературу одвојено од руске, прећуткујући утицај руске литературе на украјинску». Закључак у чланку из *Борбе* веома је резолутан:

«Ето чињеница о стању у књижевности у СССР. То је – читава трагедија. То и нехотице изазива асоцијацију на Средњи век. Онда су сваку слободну мисао гушили спаљивањем књига и њихових аутора. Чини се – од тога нема страшнијег. Па ипак, не мање је страшно када се у људима унакажава морал, угушује савест, уништава људско достојанство. То се данас у СССР-у чини: натерали су књижевнике да признају неке своје „грехове“, да се покају што су волели свој родни крај, људе у њему и небо над њим. Одсад ће песници писати поеме о Стаљину, романијери трилогије о машинско-тракторским станицама, а критичари о супериорности старијег руског брата. И сви скупа учиће совјетски народ да мрзи друге народе. Тада ће опет

бити све у реду. Опет ће их правда називати „инжењерима људских душа“. А цео свет ће уверавати о „слободи уметничког стварања“ у СССР-у.

Само, после свега, тешко ће ко у то поверовати.»

Треба рећи и да је, по свој прилици, ради заштите од утицаја совјетског стаљинизма, како су неки наши истраживачи формулисали, ради „рушења мостова“ за комуникацију са таквом совјетском Украјином, свим досељеницима из Украјине, на распону од XVII до XX века – дат статус припадника русинске народности. Они су добили право на русински језик у основној школи и неговање своје русинске књижевности.

7.

Један од веома значајних научних скупова за развој славистике у другој половини XX века био је *Међународни славистички скуп* одржан 1955. године у Београду. На њему је шеф Катедре за источне и западне словенске језике Београдског универзитета проф. Радован Лалић поднео реферат *Проучавање источних и западних словенских књижевности у ФНРЈ*. Занимљиво је да тада украјинистика остала у сенци: у првом плану била је афирмација политичке концепције о равноправном статусу култура држава народне демократије са културом њиховог челника СССР-а као целине. У часопису *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, у коме је тај реферат објављен, читамо да се после Другог светског рата: «чисто истраживачком раду није... могло приступити одмах... На универзитетима у Београду, Загребу и Љубљани извршена је реорганизација катедара за источне и западне језике и књижевности... Док је пре рата био редак слависта са руским, пољским или чешким језиком и књижевношћу као главним предметима, од ослобођења до данас завршило је на нашим универзитетима своје студије преко двеста русиста, полониста и бохемиста. Међу њима се налази леп број даровитих младих људи који ће се несумњиво развити у солидне научне раднике.» У реферату је даље наглашен проблем непотпуних фондова у нашим библиотекама, као и чињеница да «од 1948. године све до најновијег времена... југословенски слависти не само што нису могли радити у библиотекама и архивама СССР, Пољске и Чехословачке него нису имали апсолутно никаквих контаката са својим стручним колегама у поменутиим земљама» (Лалић 1955).

После обнављања међудржавних односа СФРЈ са СССР-ом, требало је да прође неко време да се издавачи, преводиоци и слависти увере да се, после вишегодишњег обрачунавања са присталицама Резолуције ИБ, у којем је страдало и немало невиних људи, поново може некажњено бавити и ванјугословенским словенским темама. Занимљиво је, али не и нелогично, да је у том тренутку, први украјинистички продор учинио тада млади

слависта, професор Београдског универзитета, историчар српске књижевности који је писао, рецимо, о Сими Милутиновићу Сарајлији, а и управо стицао озбиљан углед као фолклориста. Био је то Владан Недић. Он је у новосадском издавачком предузећу «Братство – јединство», уз солидан предговор, објавио свој превод прозе Михајла Коцјубинског – *Фатаморгана (из сеоских расположења)*.

Требало је да протекне и још пола деценије, па да се тада двадесетпетогодишњи писац, преводилац и новинар Бранко Китановић (иначе, правник по образовању) у црногорском часопису *Сусрети* појави са преводом двеју песама и белешком о њиховом аутору Максиму Риљском. Има основа за претпоставку да су ти преводи повезани са другим боравком Риљског у Београду.

Као асистент професора Лалића, средином 60-их година прошлог века, био сам присутан његовом разговору са украјинским академиком Билодидом, који је гостовао на београдском међународном симпозијуму поводом стогодишњице смрти Вука Караџића, кад му је професор, као шеф београдске Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности, рекао да Београд планира да уведе и украјинистику, али ту намеру кочи недостатак квалификованог наставног кадра (Петар Митропан, на жалост, није имао докторат наука). Није искључено да је управо то био подстицај полонисти Стојану Суботину за окретање и украјинистичким темама. Он је, осим текстова о Шевченку и рецепцији његовог дела код нас у текућим српским научним и књижевним часописима, у загребачком издању А. Флакера *Повијест свјетске књижевности* 1975. године, објавио свој озбиљан преглед украјинске књижевности, написан на основу књижевноисторијских извора и приручника, објављених од 1949. до 1970. у Кијеву, као и у Њујорку (Subotin 1975).

У овом периоду српска култура има још два комплементарна тока у сегменту преводилачке рецепције украјинске поезије и прозе: с једне стране, од краја 60-их – почетка 70-их година нагло навире талас превода у српској периодици (са уобичајеним кратким библиографским белешкама о писцу), а са друге, почињу да ничу у посебним издањима, дакле у књигама дела појединих украјинских песника и прозаиста, преточена на српски језик.

Осим већ помињане Десанке Максимовић, Петра Митропана и Богдана Терзића, на српску књижевну сцену ступа низ плодних нових преводилаца попут Михајла Ковача, Милана Николића, Срђана Рашковића, Радослава Пајковића и др., као и познатих српских књижевника Јованке Хрваћанин, Љубомира Симовића, Стевана Раичковића и др. У периодици су објављивани преводи дела (набрајам по хронологији појављивања првог превода): Тараса Шевченка, Павла Тичине, Ростислава Братуња, Дмитра Павличка, Васиља Симоненка, Бориса Олијника, Виталија Коротича, Ивана Драча,

Миколe Винхрaнoвскoг, Хaнe Свитличнe, Линe Кoстeнкo, Јeвгeнa Гуцaлa, Aбрaмa Кaцнeљсoнa, Ивaнa Фрaнкa, Влaдимирa Житникa, Миколe Бaжaнa, Миколe Нaгнибeдe, Михajлa Стeљмaхa, Миколe Сингajевскoг, Игoрa Кaлинeцa, Бoрисa Нeчeрдe, Миколe Хoлoднoг, Вaсилђa Хoлoбoрoткa...

У oвoм рaздoбљу, дo пoчeткa 90-их гoдинa ХХ вeкa, прeмa библиoгрaфији кoју јe сaчинилa дoктoрaнд Тaђa Гaев, нa нaшeм јeзикy oбјaвљeнe су слeдeћe укрaјинскe књигe:

Јуриј Јaнoвски, *Кoњaницe (рoмaн)* (Нaслoв oригинaлa: Юрiй Янoвськиј, *Вeршники*); сa укрaјинскoг јeзикa прeвeo и пoгoвoр нaписao др Стoјaн Субoтин, Мaлa књигa, 81, Нoлит, Бeoгрaд 1965: 1–144

Oлeс Гoнчaр, *Чoвeк и oружјe* (Нaслoв oригинaлa Oлeсe Гoнчaр *Чeлoвeк и oружje*), с рускoг прeвeo Дaнилo Грyјић, Мaтицa српскa, Нoви Сaд 1967: 1–337

Steljmah, Mihajlo, *Ptice labudovi lete...*, s ruskog prevela Ina Krstanović-Samokovlić, [Naslov originala: Михайло Стельмах, *Гуси-лебеди летят...*, Издaтeљствo «Худoжeствeннaя литeрaтурa», Мoсквa, 1965], Издaвaчкo прeдузeћe „Veselin Masleša“, Библиoтeкa „Lastavica“, Sarajevo, 1967: 1–172

Taras Ševčenko, *Kobzar (Izbor)*, Izbor, prozni prevod, redakcija, napomene i pogovor Petra Mitropana, Библиoтeкa „Reč i misao“, Kolo XII, Knjiga 293, Издaвaчкo прeдузeћe „Rad“, Beograd 1969

Ševčenko, Taras, *Kobzar (Izbor)*, Ponovljeno izdanje, Izbor, prozni prevod, redakcija, napomene i pogovor Petra Mitropana, Библиoтeкa „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin 1980: 1–89

Лeсјa Укрaјинкa, *Лoмикaмeн (нeсмe)*, Прeвoд: Дeсaнкa Мaксимoвић, Милaн Никoлић, Јoвaнкa Хрвaћaнин, Припрeмa и прeдгoвoр: Милaн Никoлић, Библиoтeкa Клaсичнa пoeзијa, Издaвaч: Књижeвни чaсoпис *Брaничeвo*, Пoжaрeвaц 1971: 1–88

Mihajlo Steljmah, *Ptice labudovi lete...*, s ruskog prevela Ina Samokovlić-Krstanović „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1977: 1–156

Антoлoгијa укрaјинскe пoeзијe, Рaдoслaв Пajкoвић: Избoр, прeдгoвoр, бeлeшкe и прeвoд с укрaјинскoг oд истoг aутoрa, „Пeтaр Кoчић“, Бeoгрaд 1979: 1–167

Дмитрo Пaвличкo, збиркa пeсaмa *Мoрaм*, с укрaјинскoг прeвeo Рaдoслaв Пajкoвић, Књижeвнa зajeдницa „Пeтaр Кoчић“, Библиoтeкa Пeсницe свeтa, Бeoгрaд, 1979, 1–87

Линa Кoстeнкo, збиркa пeсaмa *Скитскa бaбa*, с укрaјинскoг прeвeo Срђaн Рaшкoвић, *Бaгдaлa*, Крушeвaц, 1981: 1–50

Укрaјинскe нaрoднe бajкe, Избoр и прeвoд с укрaјинскoг Бoгдaн Тeрзић, Нaрoднa књигa, Бeoгрaд 1988: 1–186

8.

Након остваривања давнашњег плана за уткивање украјинистике у редовну универзитетску научно-образовну активност у Србији, и српска украјинистика од почетка 90-их година XX века, улази у нову фазу свога развоја. Њу је обележио систематски рад подједнако штедро обдарене за лингвистику, за науку о књижевности и за књижевни превод професорке Људмиле Поповић, којој у томе, осим овдашњих сарадника, помажу и србисти из Украјине. Ту, данашњу српску књижевну украјинистику достојно представљају књиге новосадског професора са Катедре за русински језик и књижевност Универзитета у Новом Саду Јулијана Тамаша *Украјинска књижевност између Истока и Запада* (Тамаш 1992), књига проф. Људмиле Поповић *Фокусна перспектива украјинске књижевности* (Поповић 2007) и низ чланака и студија њихових ученика. Али мени као једном од тадашњих непосредних учесника у преводилачкој и књижевноисторијској рецепцији украјинске књижевности у Србији – не приличи да о том периоду и пишем...

Овај свој кроки завршићу једном синтетичном опаском:

Карактеристично је да су и код Срба и код Украјинаца национални интереси од почетка до данашњих дана, истовремено били тешко одвојиви од низа њима супротних ширих регионалних источноевропских и балканских тенденција и процеса. Остваривани у оваквим посебним историјским условима, српско-украјински културни дотицаји одликовали су се, међутим, честим раздвајањем званичних и незваничних токова, или осцилацијама – на клацкалицу традиционалних „словенофилских“ и „европејских“ надгорњавања.

ЛИТЕРАТУРА

- Белоемиграција у Југославији. 1918–1941*. Т. I., Београд: Институт за савремену историју, 2006.
- Берић, Душан. „Иван Франко“. *Иван Франко и Срби*. Нови Сад, 2006.
- В. М. „Украјински књижевници под ударом „Правде“ због националистичког скретања“. *Тридесет дана*, бр. 67, Београд, август 1951: 89–90; 95–96.
- Вулетић, Витомир. *Светозар Марковић и руски револуционарни демократи*. Нови Сад, 1964.
- Дзјуба-Погребњак, Олена. „Украјина као тема „Нове Европе“. *Нова Европа 1929–1941. Зборника радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010: 292–293.
- Драгоманов, Михаил. *Украјина и балканско питање*. Нови Сад, 1877.
- Ерчић, Властимир. *Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Траедокомедија*. Нови Сад – Београд, 1980.

- Захаров, Лав. „Поводом деведесет година смрти: Тарас Шевченко“. *Књижевне новине* 2, Београд, 1951.
- Лалић, Радован. „Проучавање источних и западних словенских књижевности у ФНРЈ“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1955.
- „Најновије из малоруске књижевности“. *Стражилово* 14, 1885: 446–447.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности барокног доба*. Београд, 1970.
- Павић, Милорад. *Гаврил Стефановић Венцловић*. Београд: СКЗ, 1972.
- Поповић, Људмила. *Фокусна перспектива украјинске књижевности*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2007.
- Сибиновић, Миодраг. „У инат ветровима. Кратак осврт на дугу историју узајамних српско-украјинских веза до почетка деведесетих година XX века“. Поговор књиге: *У инат ветровима. Антологија украјинске поезије XV – XX век*. Бања Лука – Српско Сарајево, 2002: 617–639
- Сибиновић, Миодраг. „Руска емиграција у српској култури XX века (О савременим истраживањима места руске емиграције у српској и југословенској култури XX века)“. *Зборник за славистику Матице српске* 53, 1997: 235–254
- Сибиновић, Миодраг. *Словенска вертикала*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2008.
- Т. Ђ. „Нови талас „покајања“ совјетских књижевника после напада „Правде“ на „национализам“ у украјинској литератури“. *Борба*, бр. 196: недеља, 19. август 1951: 6.
- „Уводни текст за превод с француског Драгомановљеве расправе „Малоруска књижевност“. *Побратимство*, 1881: 568-576, 622-629, 690-697
- У инат ветровима. Антологија украјинске поезије XVI – XX век*. Љ. Поповић (прир.), М. Сибиновић (прев.). Бања Лука: Друштво српско-украјинског пријатељства Републике Српске; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, 2002.
- Subotin, Stojan. „Ukrajinska književnost“. *Povijest svjetske književnosti* 7, Zagreb, 1975.
- Tamaš, Julijan. *Ukrajinska književnost između Istoka i Zapada*. Matica srpska, Novi Sad, 1995.

Miodrag Sibinović
University of Belgrade, Serbia

THE POSITION OF UKRAINIAN LITERATURE IN SERBIAN SCIENCE OF LITERATURE AND CULTURE

Due to well know historical and culturological circumstances, and keeping in mind the initially shared literary language at the early stages of literacy of Eastern Slavic and a large part of Southern Slavic nations, it has never been easy to clearly delineate the later stages of independent national development and the mutual sharing of cultural achievements. It is not easy to talk about this topic for a further reason: both Ukrainian and Serbian national culture and their intermingling for long periods operated within the boundaries of officially recognised or unrecognised parts of larger multinational states – the Russian Empire, Turkey, Hungary, Austria, the Austro-Hungarian Empire, The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, the Kingdom of Yugoslavia, the USSR, the FPRY, the SFRY and the FRY. All these communities in different periods had different interstate relations, which also concerned cultural and scientific relations. This lead to fact that cultural and literary Serbian-Ukrainian relations, apart from the surface and visible, also have deeper currents, more difficult to observe.

Despite the mentioned limitations, on the basis of collected data and access to scientific literature on the topic, it was possible to conclude that in the process of reception of Ukrainian literature and culture in Serbia, it is possible to establish the following periods: 1. The barroque period (end of 17th to 18th century); 2. The period of the establishing and initiation of the fight for the affirmation of national selfawareness through the study of folklore and literary achievements - on the basis of the concept of Slavic reciprocity (second half of 19th and beginning of 20th century); 3. The period of the reestablishment of the idea of Slavic reciprocity in the context of the events relating to the October Revolution (the activities and position of refugees / emigrants in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes and kingdom of Yugoslavia following the Revolution); 4. The period of Soviet socialist monolithism post WWII (1944 – 1948); 5. The period of the improvement in relations between the SFRY and the USSR and the 1960s – from antistalinism towards restistance to groupthink in film and literature, the malligned “black wave” in SFRY (1955 and beginning of 1970s); 6. The period of the reestablishment of the Ukrainian and Serbian national state and general social and therefore cultural transition, caught in the actualization of the once opposed European (Western) and Slavophilic ideas

Євген Пашенко
Загребський університет, Хорватія

З ІСТОРІЇ ХОРВАТСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ

Актуалізовано проблему створення історії україністики за межами України. На прикладі україністики в Хорватії визначено деякі етапи періодизації. Висвітлено головні прояви хорватської україністики першої половини ХХ століття.

Ключові слова: *українські студії, хорватська україністика, Гардовий, Гашпарович.*

Actualisation of the issue of creation of Ukrainian studies outside of Ukraine. Identification of certain stages of periodization illustrated by the case of Ukrainian studies in Croatia. Evidence of mainstream of Ukrainian studies in Croatia during the first half of the 20th century.

Keywords: *Ukrainian studies, Ukrainian studies in Croatia, Hardovyj, Gašparović.*

В історії славістики особливе місце посідає україністика, що розвивалася за межами України. Понад двох століть існування славістики, що як університетська, академічна наука виникає за умов поширення імперського дискурсу, позначене невпинним ствердженням україністики. Її значення вимірюється великим науковим доробком, який, на жаль, через заборони репресивних режимів не завжди повною мірою відомий безпосередньо в Україні. Тому створення історії національних україністик є нагальним завданням сучасної славістики.

В історичному розвитку певної національної україністики існують свої особливості, які мають також і деякі загальні закономірності, що, зокрема, відслідковується у періодизації становлення і функціонування предмета дослідження. У загальних рисах виділяємо передісторію, що охоплює час перших згадок, уявлень, спроб осмислити поняття Русь-України згідно з історичним станом суспільної думки. Передісторію вбачаємо у текстах середньовіччя і особливо бароко, яке характеризується посиленою увагою до слов'янської проблематики. Західний світ, цікавлячись східнослов'янським простором, значною мірою користується українською інформацією, яка стає важливим посередником у комунікаціях між європейським сходом і заходом (Наливайко 2008). Хорватська громадська думка у творах авторів гуманізму і особливо бароко з апологією слов'янської ідеї, відомої як бароковий славізм, досягає значних результатів у ХVІІ столітті, вершиною чого є діяльність Ю. Крижанича (Paščenko 2011a; 2015). У наступному, ХVІІІ столітті, денационалізація України імперським розподілом поступово

позначається на характері, змісті уявлень і осмисленні України в славістиці, яка з кінця століття розпочинає функціонування як університетська наука. Історичний контекст становлення славістики у ХІХ ст. детермінований саме імперським фактором, у якому українська проблематика осмислюється відповідно до певних історичних періодів, стилістичних формацій, якими позначене століття, і де зіткнення між імперським дискурсом і контрдискурсом є однією з головних домінант розвитку української філології. Протистояння між імперською ідеологією і українською національною ідеєю було далеко нерівноправним, що відбилосся на переконаннях окремих славістів. Двадцятье сторіччя, позначене імперськими, ідеологічними конфронтаціями і війнами як наслідком зіткнень, неминуче відобразилося на стані, розвитку зарубіжної україністики, історіографія якої поділяється на окремі десятиріччя. Українське питання зазнає політичного забарвлення вже на початку століття, коли українська мова стає проблемою дискусій у славістиці, де окремі представники, як Ватрослав Ягич, не були готові звільнитися від імперської ідеології та комплексу «слов'янської єдності» (Paščenko 2010a). Відзначимо деякі особливості розвитку україністики на прикладі хорватської славістики у першій половині ХХ століття.

Складні, часто драматичні обставини, якими характеризується минуле сторіччя, неминуче позначилися на долі україністики в Хорватії, де нерідко політичні події, ідеологічні мотивації перепліталися з науковими, залишали свій слід у долі україністики. Водночас поступово стверджується науковий підхід до української проблематики з спрямуванням її у систематизовані дослідження з викладанням цього предмета в університеті. Упродовж минулого століття особливо показові періоди – до і після Другої світової війни. Проте і безпосередньо воєнні роки по-своєму позначалися на пізнанні України в Хорватії.

Доба модерну однаковою мірою відобразилася в українській і хорватській літературах, що мали багато спільного в темах, ідеях, інтересах, стилістичних особливостях літератури в обох суспільствах. Приналежність західноукраїнського простору до Австро-Угорського кола, безумовно, сприяла такій спорідненості (Paščenko 2011b; 2012). В обох середовищах відбувалися схожі процеси збагачення літератури модерними прагненнями. Водночас в окремих письменників спостерігається і стримане ставлення до певних рис модернізму, особливо ідейних тенденцій, що вели до відчуження від національних, „народних” проблем, що також вказує на деякі типологічні схожості ідейних спрямувань в українській і хорватській літературах (Paščenko 2011c).

В актуалізації української теми, ознайомленні з літературними надбаннями безпосередньо в Хорватії певну роль починає відігравати й українська діаспора. Саме на кінець ХІХ – початок ХХ ст. припадає нова хвиля

економічної міграції з Галичини на землі Хорватії, у першу чергу до Боснії й Герцеговини. Поступово відбувається консолідація інтелектуальних кіл переселенців з України, зокрема з попередніх міграцій, відомих під давнім українським іменем русини (Paščenko 2013). Переселенці з Галичини (яких місцеве населення іноді іменує як *галиціяни*) після десятиріч адаптації до нових обставин вносять струмись національно-патріотичної свідомості, представляють безпосередньо українську мову, ім'я українців (Paščenko 2015). Вливаючись в різні структури хорватського суспільства, зокрема і через греко-католицьку церкву, окремі представники сприяють поширенню відомостей про їхню історичну батьківщину. Це, у свою чергу, збагачує загальний інформативний фонд хорватської україніани. Проте помітна присутність української інформації значною мірою здійснюється через посередництво еміграції наступних часів, особливо в роки Першої світової війни, коли актуалізується українське питання (Paščenko 2016). Повоєнні роки позначені новою хвилею української еміграції, що відбилося і в культурній сфері, де помітно присутні й українські інтелектуали. Завдяки їхнім публікаціям, просвітницькій діяльності, зв'язкам з українськими осередками на батьківщині в хорватському суспільстві стверджується назва Україна, витискуючи попередні назви імперського походження, хоча інерція російського впливу ще відчувається у хорватському суспільстві. Це, зокрема, стоїть і надалі актуальної проблеми створення автентичного національного образу України. Як і в попередні часи, консолідуючу щодо україністики роль відігравала творчість Тараса Шевченка, на соту річницю народження якого хорватська громадськість відгукнулася низкою публікацій, але і українських авторів з кола діаспори (Paščenko 2011e).

Перша світова війна, фронти якої проходили й через українські землі, зокрема Галичину, та інші регіони, розділила українців, але й об'єднала з хорватами, що перебували в австро-угорському війську. Хорватська періодика переповнена відомостями з Західної України, назви як Галичина, Буковина входять у хорватський інформативний фонд, відгукнувшись, зокрема, і в назві драми тоді ще молодого письменника Мирослава Крлежи – *Galicija* (Paščenko 2016). Серед відомостей із східного фронту, де західні українці були з хорватами в австро-угорському війську, хорватська преса, зокрема, не оминула повідомити і про смерть Івана Франка, назвавши це однією з найбільших втрат українського народу та його літератури.

Українська громада в Хорватії, разом з українцями в Боснії, українцями-русинами з попередніх міграційних хвиль у Воєводіні, становили більш-менш консолідовану спільноту, важливий дієвий механізм актуалізації національної проблематики, що стало складовою процесу формування україністики. Відбувається помітне згуртування переселенців без розме-

жувань, чому сприяло усвідомлення спільної історичної батьківщини, ідея відродження державності, солідарність з державотворчими формами, що виникали на українських землях у повоєнні роки. Не менш важливе значення мала належність до спільної греко-католицької церкви, що перебувала під юрисдикцією Загреба. Офіційний Белград не виявляв схильності до українських уніатів, у чому, як і в багатьох інших політичних формах, уподібнювався до російських імперських ставлень. Українські переселенці не лише не викликали довіри, а й зазнавали утисків з боку офіційного Белграда. Це констатувало і зарубіжне відомство УНР, яке визнавало, що з боку Сербії реакція на проголошення української незалежності негативна, і що мало цілком протилежне ставлення з боку хорватів, де передбачалося відкрити українське консульство.

Одним з авторитетних свідчень ролі української громади у становленні україністики може бути видання 1922 року *Великому слов'янину. Пам'ятна книга з нагоди 60-ї річниці смерті Т. Шевченка*. Показово, що видання підготувало Руське народно-просвітне товариство в місті Керестур, що у Воеводині, проте книга вийшла друком у Загребі. Видання було одним із свідчень спільності українців-русинів з Воеводини з українцями в Хорватії та Боснії, а також і ролі нової української еміграції на тренах тодішньої Югославії. Все це говорило про згуртованість українців-русинів, що усвідомлювали себе єдиною етнічною спільнотою, яку об'єднували історична батьківщина, ім'я великого поета-пророка. Факт цього видання в Хорватії ще раз засвідчував консолідаційну роль Загреба, з яким українська діаспора пов'язувала свої репрезентативні активності. У Загребі також виявляли більшу схильність до українців-русинів як греко-католиків, ніж в офіційному Белграді.

Книга становила збірник статей, авторами яких були авторитетні науковці Європи, України, Хорватії. Зокрема, до збірки увійшов фрагмент з книги про Шевченка відомого славіста Альфреда Єнсена; свої праці надали вчені О. Грицай (Львів), С. Смаль-Стоцький (Прага), А. Саліковски (Варшава), А. Шульгін (Париж), Д. Дорошенко (Прага), М. Феденко (Львів); Загреб був представлений такими хорватськими вченими, як Й. Бадалич та Ст. Лук'янович. Свої тексти надали і представники нової діаспори – М. Гардовий, П. Стебніцкі, Б. Барвінські. Важливо зазначити, що крім безпосередньо шевченківської теми видання висвітлювало широке коло питань з історії, культури, сучасності. Зокрема, авторитетні вчені Смаль-Стоцький, Дорошенко висвітлювали питання розвитку української мови, події щодо визнання української мови в Росії тощо. Представлено основні прояви відносин України з іншими слов'янами. У збірнику заявив про себе як україніста і тоді молодий, а у майбутньому один з провідних хорватських славістів, Йо-

сип Бадалич, який пізніше неодноразово звертатиметься до творчості Шевченка. Показово, що в книзі виразно наголошено на назві народу, його мови – Україна, українська мова, що цілеспрямовано заперечувало існуючий тоді різнобій у назвах, занесених з російського імперського просторуросійською еміграцією. Це видання було безумовним внеском в хорватську україністику, засвідчувало співробітництво українців та зарубіжних славістів, становило крок уперед у ствердженні україністики як дисципліни.¹

У 20–30-х рр. минулого століття спостерігається не лише традиційна діяльність української діаспори, представники якої ініціюють різні видання на зразок вище згаданого, перекладають твори з української літератури (крім класики, Шевченка, Франка, Стефаника, з'являються імена з сучасної літератури). Публікуються розвідки, присвячені українським письменникам, питанням зв'язків, робляться спроби порівняльного аналізу в галузі фольклору, літератури, філології. У цілому, хорватська україністика 20–30-х років демонструвала досить виразні прояви динаміки, взаємопов'язаність українських і хорватських дослідників, зв'язки з Україною, особливо зі Львовом. Чимале значення мала й діяльність товариства «Просвіта», чий осередок було створено і в Загребі (Paščenko 2009d).

Проте існували й неминучі перешкоди. Крім офіційних белградських властей, які не приймали ідей української незалежності, російська еміграція, що інфільтрувалася в сербське суспільство, не втрачала можливості при будь-якій нагоді поширювати імперські ставлення щодо України. Показово, що популярність драматичних творів Володимира Винниченка поширилася і на хорватську сцену. Проте письменник із Східної України в позитивних відгуках на вистави за своїми творами інтерпретувався як представник російської літератури, у чому свою роль відіграла й участь у постановках російських емігрантських акторів. Орієнтуючись на «слов'янські симпатії», російські емігрантські кола підготували 1939 р. видання *Малоруси і Україна. Гей, слов'яни*, у якому з відомих позицій прагнули фальсифікувати українську історію, Україну як державу і її народ тощо.

Напередодні Другої світової війни в хорватському суспільстві відбувалися драматичні процеси, що позначилися на політичних орієнтаціях інтелігенції, на долі україністики. Виникнення тоталітарних режимів, зокрема нацистського, що створювався як реакція на радянську диктатуру, призвело до роздвоєнь у західноєвропейському суспільстві. У Хорватії також відбувалася диференціація в політичних орієнтаціях і переконаннях. Центристська політика офіційного Белграда, схожа до російської великодержавності, поглиблювала непереборне прагнення хорватської політичної еліти дистан-

¹ Velikome Slavenu. Spomen knjiga prigodom 60-godišnjice smrti T. Ševčenka. Zagreb, 1922.

ціюватися від Сербії. Сподівання на допомогу ззовні неминуче порушувало питання про ставлення до існуючих режимів. Значна частина хорватських лівих сил піддалася міфу про радянський режим як прогресивний стосовно німецького нацизму. Злочини, наслідки великого терору російсько-радянської системи в Україні або не доходили до хорватської громадськості або ж замовчувалися через поширення комуністичної ідеології. Відомості про репресії червоних у Західній Україні після 1939 р. могли проникати через посередництво української діаспори, що дізнавалася про долю своїх співвітчизників, з якими підтримувалися зв'язки, перервані радянською інтервенцією, також завдяки греко-католицькій церкві. Це певною мірою впливало на ставлення хорватської інтелігенції до радянської пропаганди. З іншого боку, поширювалися прокомуністичні переконання, перш за все через несприйняття нацизму, хоча й останній мав своїх прихильників.

У Хорватії, умовно говорячи, помітні три політичні контингенти, що пов'язували вирішення національної проблеми зі сподіваннями на зовнішні сили. До першої належали громадянські кола, близькі до правлячої Хорватської селянської партії, що не поділяли погляди нацистів і комуністів, які становили два інших спрямування. Саме до громадянських кіл належали представники інтелігенції, що діяли і в царині україністики. Прибічники лівого табору, де лідером і засновником хорватської компартії (1937 р.) був хорват родом Й. Броз Тіто, що повернувся з СРСР, у головному не помічали проблем України, не прислуховувалися до відомостей про червоний терор. Ідеологія усташів на чолі з А. Павеличем, який виступав проти великосербської політики, приваблювала ідеалами хорватської незалежності, відродження власної державності. Такі настрої були близькі тим колам хорватської громадськості, які не бачили перспектив у комуністичному режимі.

Подібні ідеї поділяли й деякі представники української діаспори. На початковому етапі ідея хорватської незалежності була привабливою, але з часом методи усташів розчаровували, відчужували. Напередодні війни хорватські українці відзначалися помітною просвітницькою, перекладацькою активністю, що не могло не позначитися на свідомості окремих представників хорватської інтелігенції. Водночас не мовчала і російська еміграція, що намагалася схилити на свій бік громадськість щодо поглядів на українське питання. Публікації 1939–1940-х рр. відбивають досить пістряву картину. Українські та хорватські автори пишуть про українську класику, тогочасну літературу; російська еміграція продовжує з «малоросійством»; ліво орієнтовані автори вихваляють соціалістичні перебудови у душі радянської пропаганди, не помічаючи наслідків голодомору (А. Цесарац); національно ангажовані автори говорять про визвольні ідеї в українській літера-

турі, будучи близькими до хорватських національно-патріотичних ідеалів. Останнє було особливо актуальним, проте в деяких прагненнях перегукувалося з режимом НДХ, що поляризувало політичні відносини в хорватському середовищі. Деякі поборники національної ідеї пов'язували свої прагнення з проголошеною Незалежною державою Хорватією, не поділяючи, однак, її практику. До таких належали і деякі представники української діаспори, а також хорватські інтелектуали, що пов'язали свою долю з українцями, і що позначалося на розвитку україністики.

Представником останніх був Станко Гашпарович, виходець зі Славонії, регіону з найбільшими поселеннями українців-русинів. Знайомство з ними посилило його інтерес до України, її історії, літератури, що позначилося на творчій долі тоді ще молодого письменника. У його діяльності хорватська україністика знайшла вдумливого літературознавця, політолога, культуролога і перекладача (дослідження з української класики, у першу чергу Шевченка, сучасної літератури, переклади Стефаника та інших). Свою діяльність хорватський україніст здійснював у тісному співробітництві з українською громадою Хорватії, зокрема тогочасними представниками «Просвіти». У результаті спільних зусиль україністика зазнала нового етапу розвитку: українська мова стала предметом спеціального вивчення на тодішньому філософському факультеті Загребського університету. Це був безумовний успіх тривалих прагнень хорватської громадськості, у тому числі й хорватських українців, які не могли не брати участь в організаційному, викладацькому процесі, забезпеченні літературою – в міру можливостей, які були досить скрутними, з огляду на часи. Останнє неминуче відгукнулося на подальшій долі введення в Загребському університеті української мови, де вона викладалася в кінці Другої світової війни, проіснувавши два семестри 1944/1945 навчальних років.

З 1945 року розпочався період, у якому на зміну устахам прийшли партизани. Повоєнні роки були позначені репресіями, що поширюючись на національні ідеї, неминуче вторглися у створювану україністику, зокрема й започатковану викладацьку діяльність; трагічно позначилися на долях хорватських україністів, на статусі української діаспори. Югославський комуністичний режим практикував російсько-радянську політику стосовно національних проблем, де хорватське питання вирішувалося в дусі «*bratstva i jedinstva*» (аналог російського «інтернаціоналізму»), і де українська національна проблематика потенційно сприймалася як подібна до хорватської, отже, – негативно з суровими переслідуваннями. Проводилися репресії щодо національно заангажованих діячів, окремі активісти «Просвіти» і сама установа були ліквідовані, хорватські україністи примушені зректися своїх українознавчих інтересів. (Pašcenko 2013).

С. Гашпарович, хоч і втратив усі суспільні позиції, спромігся поміняти фах, більше ніколи не повертався до україністики, тривалий час його публікації, переклади замовчувалися. (Пащенко 2008). Переслідувань зазнавали і українські греко-католицькі священики, разом з представниками хорватської церкви. Хорватська україністика зазнала помітної дегресії.

Окреслені етапи і прояви розвитку україністики в Хорватії вказують на складні умови становлення і розвитку цієї галузі славістики, відображають досить негармонійний стан науки, що вимагає подальшого всебічного висвітлення з створенням комплексної історії зарубіжної україністики.

ЛІТЕРАТУРА

- Наливайко, Дмитро. *Компаративістики й історія літератури*. Видання друге. Київ: Акта, 2008.
- Пащенко, Євген. «З історії україністики в Хорватії: Станко Гашпарович». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць, вип. 8, 2008: 97–105.
- Пащенко, Євген. «У витоків хорватської україністики: Юрай Крижанич». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Збірник наукових праць, вип. 14. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології, 2011а: 386–392.
- Пащенко, Євген. «Усвідомлення України в хорватській філології п.п. ХІХ ст.». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Збірник наукових праць, вип. 14. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології, 2011b: 416–424.
- Пащенко, Євген. «З історії україністики в Хорватії: Станко Гашпарович». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць. Спеціальний випуск. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології, 2009: 77–87.
- Paščenko, Jevgenij (ur.). *Hrvatska ševčenkiana*. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinista, 2011e.
- Paščenko, Jevgenij. „Hrvatska ukrajinstika od 1939. do 1945. godine, *Fluminensia* 1, 2013: 103–115.
- Paščenko, Jevgenij. *Hrvatski grobovi 1914–1918. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016.
- Paščenko, Jevgenij. „Preporod i romantizam u stvaranju nacionalnog identiteta: ukrajinsko-hrvatske paralele“. Cambi, Nenad (ur.). *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Romantizam-Ilirizam-preporod*. Split: Književni krug, 2012: 95–109.
- Paščenko, Jevgenij. *Slavist i imperiji: Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2010a.

- Paščenko, Jevgenij. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split: Književni krug, 2010.
- Paščenko, Jevgenij (ur). *Ukrajinska Galicija (prijevodi s ukrajinskog)*. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinska suradnja, Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Paščenko, Jevgenij. „Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i post-austrijskom krugu: povijesni okvir i književne poredbe“. Cambi, Nenad (ur.). *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*. Split: Književni krug, 2011c: 90–106.
- Paščenko, Jevgenij. „Ukrajinsko pitanje u Jugoslavijama. Politički kontekst hrvatske ukrajinistike“. Roksanđić, Drago (ur.). *Desničini susreti. Zbornik radova*. Zagreb: FFP, 2009d: 221–233.
- Paščenko, Jevgenij (ur). *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2013.

Jevgenij Paščenko
University of Zagreb, Croatia

FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN STUDIES IN CROATIA

In the history of Slavic studies, Ukrainian studies that developed outside of Ukraine occupy a special place. More than two centuries of Slavic studies that developed as an academic science studied at university level in the conditions of imperial discourse, were marked by a constant affirmation of Ukrainian studies. The creation of the history of national Ukrainian studies is an urgent task of modern Slavic studies. The development of Ukrainian studies in Croatia during the first half of the 20th century took place in difficult conditions, which reflects the general atmosphere surrounding Slavic studies at the time. The specified topic requires further comprehensive research and the creation of the field of history of Ukrainian studies abroad.

Марія Чіжмарова
Пряшівський університет, Словаччина

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА КУЛЬТУРА В СЛОВАЧЧИНІ*

Статтю присвячено дослідженню української мови та культури в Словаччині. Висвітлено питання дослідження говорів русинів-українців у Словаччині. Розглянуто проблему забезпечення українського населення освітою на рідній мові з боку національних шкіл та культурних об'єднань.

Ключові слова: *мова, культура, Словаччина, русини-українці, українські говори.*

The author of the article investigates the Ukrainian language and culture in Slovakia. Her attention is focused on the research of Ukrainian-Ruthenian dialects, researchers in this field, as well as on scientific studies, the education of the Ukrainian minority, national minority schools and cultural associations.

Keywords: *language, culture, Slovakia, Ruthenians-Ukrainians, Ukrainian dialects.*

Словаччина – багатонаціональна держава, в якій поруч із словацьким народом з давніх-давен проживають національні меншини. Північно-східну частину країни більш-менш компактно заселяє українська національна меншина, відома під різними історичними та сучасними назвами – русини, малороси, карпатороси, угророси, підкарпатські та закарпатські русини, лемки, українці тощо. Йдеться про автохтонне, корінне населення, що проживає на своїх етнічних землях. Воно має багату й розмаїту народну культуру, тотожну в своїй основі з загальнонародною культурою українського народу, а його своєрідність проявляється в побуті, спілкуванні, народних традиціях і звичаях, піснях і танцях, літературі й мистецтві. Українці разом зі словаками протягом багатьох століть живуть в однаковому природно-географічному середовищі та в тих самих державних утвореннях.

Під час перепису населення в Чехословаччині в 1991 р. вперше в історії української етнічної групи відбувся штучний адміністративний поділ на дві окремі національності – на українську та русинську. Словацький уряд, посилаючись на те, що кожен громадянин має право вважати себе представником будь-якої національності, частину українського населення, котра зберегла давню самоназву «русини», визнав окремою національною меншиною і надає їй всебічну допомогу. За вагомої підтримки САН і словацьких мовознавців у 1994 р. було кодифіковано т. зв. русинську мову і згодом видано ряд підручників і словників із цієї мови. Щоб зберегти

---

* This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-0689-12

етнічну назву «русини» і відрізнитись від самозваних русинів, українці Словаччини почали ідентифікуватись під назвою **русини-українці**.

Вони живуть у Словаччині в понад 250 населених пунктах, переважно сучасного Пряшівського самоврядного краю. Кілька десятків тисяч русинів-українців проживає в містах, зокрема окружних центрах Пряшівського і Кошицького самоврядних країв та в Братиславі. Дійсну кількість цього населення можна підрахувати за справжньою кількістю тих сіл, котрі за всіма ознаками є русько-українськими. Іншим показником можна вважати кількість віруючих греко-католицького та православного віросповідання, переважна більшість яких є русинами-українцями за походженням.

Українська мова Східної Словаччини розвивається в специфічних умовах, пов'язаних з її давніми та постійними контактами зі словацькою літературною мовою, сусідніми закарпатськими говорами української мови, шариськими, списькими, земплинськими та сотацькими діалектами словацької мови, польськими горальськими, німецькими переселенськими списькими та північноугорськими говорами. У словацькій україністиці основна увага зосереджувалась на описі фонетичних, морфологічних та словотвірних особливостей українських говорів Східної Словаччини (І. Верхратський, І. Панькевич, В. Латта, М. Штець, М. Дуйчак), дослідженні пам'яток української мови, зокрема грамот, словників тощо (І. Панькевич, Й. Дзєндзелівський, З. Ганудель). Важливе значення у працях словацьких дослідників приділялось класифікації русинсько-українських говорів (Г. Геровський, В. Латта, З. Ганудель).

Говори русинів-українців Словаччини досліджені і методом лінгвістичної географії у таких атласах: *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* Z. Stiebera (1956–1961), *Atlas slovenského jazyka* (1969–1984), *Atlas gwar bojkowskich* (1980–1991), *Атлас української мови* (т. 2., 1988), *Загальнокарпатський діалектологічний атлас* (1988, 1989), *Атлас українських говорів Східної Словаччини* (1991) В. Латти та *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини* (1981, 1989, 2001, 2010) З. Ганудель.

Ініціатором дослідження говорів русинів-українців Східної Словаччини була кафедра української мови і літератури філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика (тепер Пряшівського університету) з перших пір свого існування (1953). Насамперед слід згадати кращого діалектолога кафедри Зузану Ганудель, яка дослідила різні групи лексики. Її перу належить монографічне видання *Назви посуду і кухонного начиння, Народні страви і напої* (1987). На опрацювання діалектної лексики вона використала і метод лінгвістичної географії в *Лінгвістичному атласі українських говорів Східної Словаччини* у 4-ох томах: I. *Назви трав, посуду і кухонного начиння* (1981), II. *Ткацька лексика* (1989) та III. *Назви будів-*

ництва і транспорту (2001) та *Анатомічна та експресивна лексика* (2010). У першому томі атласу скартографовані назви страв, напоїв і процесів їжі та назви посуду і кухонного начиння. Вміщено тут 127 карт, на яких представлено протиставлення на фонетичному, морфологічному, словотворчому і лексико-семантичному рівнях. На подібних засадах опрацьовано ткацьку лексику в другому томі атласу. У третьому томі атласу зібрано 1650 лексичних одиниць та їх варіантів з трьох тематичних груп лексики – будівництва, транспорту та упряжі. Четвертий том атласу охоплює лексику, пов'язану з характеристикою особливостей людини, її експресивно-суб'єктивною оцінкою та частинами тіла людини. Із 100 карт тому 91 анатомічна знакова карта і 9 синтетичних зведених карт опрацьованого діалектного матеріалу, записаного самим автором у 167 населених пунктах Східної Словаччини.

Сільськогосподарську лексику, назви ділянок і якісних різновидів землі, мікологічну лексику та лексику комунікації і транспорту досліджував Юрій Муличак; метрологічну термінологію та назви кольорів і їх семантичні поля – Аделія Кундрат; назви свійських тварин та частин їх тіла – Микола Штець. У кінці ХХ століття дослідження діалектної лексики русинів-українців продовжує Любомира Милла (зоологічна лексика) та Марія Чіжмарова (ботанічна лексика). Лексику комунікації в українських говорах опрацьовує Ленка Бенько. Питанням українсько-словацької інтерференції присвячують увагу З. Ганудель, Ю. Муличак, М. Чіжмарова, М. Штець, Л. Бартко, Ю. Дудашова та ін.

У 1991 р. виходить *Атлас українських говорів Східної Словаччини* В. П. Латти, який після смерті його автора майже 30 років чекав на своє видання. Названий атлас упорядкували Зузана Ганудель, Івор Ріпка та Мирослав Сополіга. Матеріал зібраний автором у 1951–1965 рр. у 270 населених пунктах Східної Словаччини. У ньому подано картографований матеріал фонетичної та морфологічної системи. Лексичний матеріал представлено на 39 картах (назви молодого, молодої, жінки брата, тітки, шурина, старости села тощо). З некартографованого матеріалу в атласі – лексика будівельна, сільськогосподарська, лексика сільськогосподарських культур і рослин, збуї та транспорту, тваринницька, ткацька лексика, лексика одягу і взуття, страв, посуду і кухонного начиння і т. ін.

Багато діалектного матеріалу друкується на сторінках *Наукового збірника Музею української культури у Свиднику* (НЗ МУК), який виходить з 1965 р. і дотепер побачили світ 27 томів.

Освіта русинів-українців Словаччини

Українська національна меншина Східної Словаччини мала свої основні (народні, сільські) школи вже у шістнадцятому столітті (в Літмано-

вій – з 1570 р., в Ястраб'ї біля Михайловець – з 1590 р., у Порачі на Спиші – з 1593 р., в Лукові – з 1600 р., в Сукові – з 1600 р., в Нижньому Тварожці – з 1620 р. та в інших селах та містечках).

Початки систематичного розвитку основних шкіл у Закарпатті належать до середини XIX ст., коли революційна хвиля підвела закарпатських русинів-українців до свідомого культурно-національного життя. Внаслідок масового існування таких шкіл в 1895 р. в Пряшеві було створено Греко-католицьку учительську семінарію, покликану готувати вчителів для церковних шкіл пряшівської єпархії. Протягом сторічного існування ця школа виховала близько трьох тисяч учителів, які обслуговували майже все Закарпаття та прислужилися до збереження русько-українського населення за Карпатами, хоча серед випускників тої школи, – в залежності від державної політики різних держав – було й немало асиміляторів цього населення. Крім наведеної школи, на Східній Словаччині в той час існували народні школи та церковна горожанська школа з трирічним строком навчання, що давала випускникам право вступати на навчання в учительську та духовну семінарію, а також у середні фахові школи. Як навчальна мова в цих школах переважала т.зв. карпаторуська мова – суміш української і російської мов. На практиці це була місцева мова з нахилом до російської мови (якщо учителем був випускник мукачівських шкіл, де переважала орієнтація на російську мову), з нахилом до української мови (якщо учителем був випускник ужгородських шкіл, де переважала орієнтація на «народовецьку» політику, та з нахилом до місцевих говірок (якщо учителем був випускник пряшівської учительської семінарії).

Поява та розвиток дальших шкіл з карпаторуською мовою навчання припадає на першу половину XX ст. Їх виникненню сприяли такі фактори, як утворення Чехословацької Республіки, надання національним меншинам більших прав у галузі освіти та зростання національно свідомої інтелігенції. Завдяки цьому в 1923/1924 навчальному році на території проживання етнічних русинів існувало вже 9 державних і 87 церковних руських народних, здебільшого однокласних шкіл, 1 церковна горожанська школа та церковна учительська семінарія. Незначна кількість дітей Пряшівщини здобувала освіту в ужгородській і мукачівській гімназіях. Найбільшим досягненням 30-х рр. минулого століття було відкриття у вересні 1936 р. Пряшівської руської (пізніше – російської) гімназії. В той час відбувається перехід з карпаторуської мови навчання на російську літературну мову.

Новий період в історії шкільництва українського населення Східної Словаччини настав після визволення Чехословаччини в 1945 р. З перших днів визволення проводилася демократизація освіти і культури, почалося поширення мережі шкіл в селах і містечках. Уже 23-го лютого 1945 р. в

Меджилабірцях виникла російська гімназія, яку згодом було переведено в Гуменне. Пізніше на її базі виникали нові школи (Снина, Меджилабірці), а саму ту школу було ліквідовано. Налагодженню шкільної справи в той час сприяли такі інституції, як Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП) та зокрема Реферат українських шкіл (РУШ), створений при повноважному представництві Словацької національної ради (СНР) в Братиславі, рівно ж окружні шкільні і культурно-освітні інспекторати. У 1948/1949 навчальному році в русько-українських селах і містечках Східної Словаччини діяли 51 дитячий садок, 255 основних (народних) шкіл, 25 неповних середніх шкіл, 3 гімназії та 2 середні професіональні школи. Пізніше: 72 ДС, 274 ОШ, 44 неповних СШ, 11 повних СШ з матурою та ряд українських паралельних класів при словацьких середніх фахових школах. Згідно з рішенням державних органів, на початку 50-х років – протягом року-двох – навчальною мовою в усіх тих школах стала українська мова. В 1953 р. при філософському факультеті Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (нині – Пряшівського університету) було створено кафедру української мови і літератури, а в 1965 р. ще й українське відділення для підготовки вчителів початкових класів при педагогічному факультеті цього ж університету (Ванат та ін. 1992: 10).

В українських школах працюють кваліфіковані вчителі української мови і літератури, яких вже понад 60 років готує кафедра україністики філософського факультету Пряшівського університету. Головним завданням кафедри є підготовка кваліфікованих учителів для основних і середніх шкіл з українською мовою навчання або з вивченням української мови. Цьому завданню підпорядковані й навчальні програми та плани, які постійно актуалізуються, але профілюючими дисциплінами залишаються мовознавчі та літературознавчі дисципліни. До профілюючих дисциплін належать сучасна українська літературна мова та українська література, які вивчаються у тісному зв'язку з діалектологією, історичною граматику, теорією літератури, фольклором та історією української культури. В рамках літературознавчих дисциплін важливе місце займає українська література Закарпаття й Східної Словаччини, а також література для дітей і молоді. Крім того, студенти здобувають основні знання з журналістики, літературної критики й теорії перекладу. Особливе місце в системі мовознавчих дисциплін займають практичні заняття з української мови на 1 – 3 курсах бакалаврського навчання, спрямовані на практичне оволодіння нормами літературної мови та застосування теоретичних знань на практиці. Складовою частиною навчання є педагогічна практика студентів, яку проходять в основних і середніх школах з українською мовою навчання, перш за все в базовій школі в Пряшеві.

Кафедра україністики готує, крім учителів, і перекладачів. У підготовці студентів вона співпрацює з університетами Словаччини і за кордоном, передусім з Ужгородським національним університетом, Львівським університетом ім. І. Франка та Національним педагогічним університетом ім. М. Драгоманова у Києві.

Українські школи у Словаччині мають відносно сприятливі передумови для свого існування, для вивчення мови своїх предків, етнографії, культури та історії свого народу, аби тільки було бажання з боку батьків посилати своїх дітей до цих шкіл. Тому перед українською інтелігенцією Східної Словаччини стоїть нелегке завдання – зберігати та примножувати духовне багатство наших предків, національну культуру, материнську мову і національну школу.

Культура

Після 1945 р. виникає Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП) як представницький орган українського населення Чехословаччини, вищезгадувана система українського шкільництва, Український національний театр (УНТ) – єдиний професійний український театр поза Україною у світі, Українська студія Чехословацького радіо (на базі Карпаторуського радіомовлення з 1934 р.), Професійний ансамбль пісні й танцю українського населення ЧСР (в Меджилабірцях та пізніше в Цем'яті б. Пряшева), після його ліквідації – Піддуклянський український народний ансамбль (ПУНА), кафедра української мови та літератури Пряшівського педагогічного інституту (згодом педагогічного факультету Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика), кафедра української мови і літератури філософського факультету Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика, видавництво Відділу української літератури Братиславського педагогічного видавництва в Пряшеві, *Музей української культури* в Свиднику та інші установи й організації. З березня 1945 р. до червня 1951 р. виходила газета *Пряшевицна* (орган УНРП). Після 1945 р. в Пряшеві виходив російськомовний *Демократический голос* та двомовний дитячий *Колокольчик – Дзвіночок*, які до початку 50-х рр. теж було ліквідовано. Замість зліквідованих від серпня 1951 р. виходить комуністична тижнева газета *Нове життя* (орган КК КПС), місячний журнал *Дружно вперед* (орган КСУТ), *Піонерська газета* (орган Чехословацької Спілки Молоді) та від зими 1953 р. літературно-публіцистичний журнал *Дукля* (орган української секції Спілки словацьких письменників). У 1952 р. при Спілці словацьких письменників було створено філію українських письменників. Після 1989 р. цю секцію перетворено на Спілку українських письменників Словаччини, яка на сьогодні нараховує біля 30 членів.

Все те означало початок нового періоду творчого піднесення культурно-національного життя українського населення Чехословаччини.

Визначних успіхів у своїй діяльності досяг зокрема Український національний театр, який виник на основі багатих традицій театральних аматорських колективів, що діяли на цьому терені з середини XIX ст. (Ковач 1999: 351). Нехай на його початку в колективі працювали тільки аматори, посиленою працею він досягав високого професійного рівня, що не раз з подивом та задоволенням констатували представники України, коли мали змогу відвідати цей колектив та бачити на сцені результати його праці. Як приклад такого успіху можна навести факт, що театр здійснив понад сотню постановок вистави «Украдене щастя» Івана Франка, а також по кілька десятків постановок інших вистав. УНТ брав участь у загальнодержавних театральних фестивалях, де його часто нагороджували дипломами. За підтримки цього колективу між українським населенням надалі дуже активно працювали десятки, а то й – в окремих періодах – сотні драматичних самодіяльних художніх колективів, кращі з яких брали участь у Фестивалі драми та художнього слова в Снині та в Меджилабірцях, а найкращі з них і в загальнодержавних змаганнях подібних колективів. На жаль, на сьогодні немає ні самого Українського національного театру, ні самодіяльних українських художніх театральних колективів.

Визначних професійних успіхів після 1945 р. досягла **художня література** українців Чехословаччини. Якщо до того часу можна було говорити про окремі художні твори окремих авторів, то в цей період утверджується професійна художня література, представлена всіма своїми родами: поезією, прозою, драматургією, а також, – що досить важливо, – літературою для дітей. Після повернення значної кількості студентів із навчання в Україні, як і після перших випусків українців пражської кафедри української мови та літератури, на початку 60-х рр. XX ст., починається багатообіцяючий розвиток місцевої української літератури, а також літературної критики та публіцистики, які постановкою важливих тем та глибоким розумінням української проблематики вели до національного пробудження, зокрема молодого покоління.

Разом із Федором Лазориком, Василем Гренджа-Донським та Андрієм Карабелешом, які як письменники були знані з довоєнного часу, в українську літературу Чехословаччини вступають такі поети та прозаїки, як Іван Мацинський, Михайло Шмайда, Василь Зозуляк, Федір Іванчов, Юрко Боролич, Єва Бісс, Михайло Питель, Іван Прокіпчак, Іван Гриць-Дуда, Андрій Кусько, Михайло Качалуба та ін. Протягом 50-х рр. всі вони видали бодай по одній книжці своїх творів, чим заклали підвалини систематичному розвитку художньої літератури. Оскільки йшлося про догматичний період в жит-

ті країни та всієї «соціалістичної системи країн» з його невисокими художніми вимогами до літератури, та перші книги нових авторів, значна частина літературної продукції тих років сьогодні не представляє великої художньої вартості, проте вона є свідченням творчих сил українського населення, яке ще раз проявило свою здібність до життя як національна меншина.

Від другої половини 50-х рр. ХХ ст. українська література Чехословаччини поповнюється цілим рядом авторів молодшого покоління. З них на постійну увагу заслуговують такі поети і прозаїки, як Сергій Макара, Юрій Бача, Ілля Галайда, Степан Гостиняк, Йосиф Збіглей, Василь Дацей, Йосиф Шелепець, Михайло Дробняк, Мирослав Немет, Мілан Бобак, Ганна Коцур, Маруся Няхай, Іван Яцканин, Надія Вархол, у творчості яких є досягнення, які можна порівнювати з рівнем художньої творчості інших українських авторів в Україні та поза Україною.

Після ліквідації УНРП, органів та установ системи шкільництва, інших післявоєнних організацій і установ, а також післявоєнної преси, єдиною масовою культурно-освітньою організацією українського населення Чехословаччини був Культурний Союз українських трудящих ЧССР, який виник з ініціативи комуністичної партії у 1951 р. Він організував колективи художньої самодіяльності, зокрема співацькі, музичні та драматичні колективи дорослих та дітей і молоді, кращі досягнення яких щороку демонстрував на потужних дводенних фестивалях пісні і танцю українського населення Чехословаччини в місті Свидник, на які сходилися десятки тисяч місцевого населення та сотні, а то й тисячі закордонних відвідувачів. Слідом за цим фестивалем КСУТ організував фестиваль драми та художнього слова в Снині та Меджилабірцях, фестиваль сольного та хорового співу в Кам'юньці, фестиваль естрадних колективів у Снині, фестиваль «Маковицька струна» в Бардієві та інші подібні культурно-освітні заходи, які набули неймовірно широкого розголосу не тільки в ЧСР, але й в усьому українському світі. Однак комуністична партія використовувала цю організацію перш за все для виконання «політики партії та уряду», доказом чого є факт, що КСУТ протягом всього свого існування зовсім не смів втручатися у справи українського шкільництва та в інші актуальні національні питання.

На з'їзді у 1990 р. КСУТ було реформовано та переіменовано на Союз русинів-українців Словацької Республіки (СРУ СР). Він став добровільним об'єднанням громадян Словаччини. Як носій традицій громадсько-національного життя та культурних традицій українського населення Словаччини Союз згуртовує людей різного віку. Структуру СРУ СР творять десятки первинних організацій, шість регіональних організацій з центрами в містах Пряшів, Кошиці, Гуменне, Свидник, Бардіїв, Стара Любовня та Центральна Рада СРУ СР в Пряшеві. Його діяльність спрямована на проведення куль-

турно-освітніх заходів, організацію конкурсів, оглядів, фестивалів, літературних та музичних вечорів, художніх виставок, семінарів, наукових конференцій то. СРУ СР надалі видає газету *Нове життя* (яка колись виходила щотижня на 12–16 сторінках, нині виходить як двотижнева газета на 6–8 сторінках) та дитячий журнал *Веселка*. Крім них, у Пряшеві ще виходить шість разів на рік літературно-мистецький та публіцистичний журнал *Дукля* (орган Спілки українських письменників Словаччини).

Після 1989 р. в житті української національної меншини Словаччини відбулися докорінні зміни, зумовлені передусім її штучним адміністративним поділом на дві національності – українську і русинську.

З ініціативи тодішнього керівництва УНТ Міністерство культури СР перейменувало Український національний театр у Пряшеві на Театр ім. Олександра Духновича, а Піддуклянський *український* народний ансамбль (ПУНА) на Піддуклянський *художній* ансамбль. Українську студію Чехословацького радіо в Пряшеві було перейменовано на Редакцію національно-етнічних передач Словацького радіо і переведено в місто Кошиці. Припинило свою діяльність видавництво Відділу української художньої літератури Братиславського СПВ, рівно ж в-во підручників, які протягом свого існування (засновані 1961 р.) видали сотні оригінальних і перекладених художніх творів, наукових праць наших та інших авторів оригінальних і перекладених підручників та методичних посібників для українських шкіл. Одночасно зі зміною характеру українських культурно-національних установ і їх занепадом після 1989 р. змінюється система фінансування культурно-освітніх організацій національних меншин у Словацькій Республіці з боку Міністерства культури, яке нині фінансує лише конкретні культурно-освітні акції, залишаючи без оплати їх працівників.

З усіх культурних установ українців Словаччини в наш час активну діяльність проводять тільки **Музей української культури** в Свиднику як складова частина Словацького національного музею в Братиславі та **Союз русинів-українців СР**. Крім дослідження та документації основних етапів культурно-історичного і соціального розвитку русинів-українців від найдавніших часів до сьогодні, Музей організовує міжнародні наукові конференції, експозиції, виставки, видає науковий збірник МУК. Заслужну діяльність проводить також Союз русинів-українців СР, який щорічно організовує Свято культури русинів-українців у Свиднику, Фестиваль фольклору у Камйонці, Фестиваль драми і художнього слова ім. О. Духновича у Пряшеві та Меджилабірцях, Фестиваль духовної пісні у Снині, конкурси народної пісні «Маковицька струна» у Бардієві, конкурс жінок-декламаторок «Струни серця», присвячений українській письменниці Ірині Невицькій та інші заходи.

Оцінюючи діяльність СРУ СР, не можна не висловити подив тим кільком працівникам організації, які неймовірним зусиллям продовжують оберігати матеріальні та духовні цінності русько-українського населення Словаччини, не можна висловити задоволення зі змісту, обсягу та рівня тієї діяльності. Однак, незважаючи на постійні труднощі та перипетії, ця організація лишає за собою помітний слід на полі збереження та розвитку культурної спадщини русинів-українців. Завдяки результатам своєї діяльності, залишаючись складовою частиною всеукраїнської історії та культури, вона займає вагоме місце в мережі словацької культури.

У 2013 р. в Пряшеві було відкрито Центр української культури (на вулиці Янка Бородача, 5), який вважається визначним культурним осередком не тільки в рамках місцевої культури, але й культури всієї Словаччини. У будинку знаходяться приміщення Центральної та Пряшівської регіональних рад СРУСР, редакції української періодичної преси, бібліотека, зал для культурних заходів та засідань. Тут влаштовуються тематичні виставки, організовуються різні заходи, міжнародні конференції, семінари, проводяться бесіди з визначними представниками культурного життя.

Отже, на завершення, можна сказати, що українська національна меншина в Словаччині пройшла складний шлях свого розвитку. Незважаючи на те, вона досягла визначних успіхів у всіх сферах культурно-національного життя, особливо в галузі розвитку національної освіти, театрального мистецтва, видавничої справи, художньої самодіяльності та в науково-дослідній роботі.

ЛІТЕРАТУРА

- Ванат, Іван; Ричалка, Михайло; Чума, Андрій. *До питання післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині*. Пряшів: Союз русинів-українців ЧСФР, 1992.
- Ковач, Федір. *Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщини*. Пряшів: Союз русинів-українців, 1999.

Marija Čižmarova
University of Prešov, Slovakia

UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURE IN SLOVAKIA

Ruthenians-Ukrainians of Slovakia have their own national schools – from the kindergarten level up to the Department of Ukrainian studies at the University of Prešov in Prešov. Their literary language and dialects were researched by many scientists such as Ivan Verkhtsky, Ivan Pankevych, Vasyl Latta, Zuzana Hanudel, Mykola Shtets etc. The Union of Ruthenians-Ukrainians of the Slovak Republic takes care of development of culture of this minority. In Prešov there is the Center of Ukrainian culture and in Svidnik there is the Slovak National Museum – Museum of Ukrainian culture. Ruthenians-Ukrainians have their newspaper *Nove žyttja* and a literary and art magazine *Dukl'a*.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ ТА
ЗІСТАВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКЕ
И КОНТРАСТИВНА ПРОУЧАВАЊА
УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА**

**ACTUAL PROBLEMS OF UKRAINIAN
GRAMMAR AND CONTRASTIVE STUDIES
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE**

ТИПОЛОГІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ: ЕВОЛЮЦІЙНО-ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ¹

Тлумачення морфологічних категорій має опертям лінгвопарадигмальні постулати, що зазнали еволюції від таксисно-елементної (дососюрівської), системно-структурної (сосюрівської), номінативно-екзистенційної чи комунікативно-когнітивної з виокремленням у ній функційно-комунікативної, когнітивно-концептологічної підпарадигм (постсосюрівської) до синергетичної. Застосування багатовимірною аналізу підтверджує наявність внутрішньо- та міжкатегорійних внутрішньочастиномовних, внутрішньокатегорійних внутрішньо- та міжчастининомовних, міжкатегорійних міжчастининомовних транспозицій, взаємозумовленостей, взаємовиявів. Система морфологічних категорій ґрунтована на синтаксичних мотиваціях, що мотивують різноманітні внутрішньокатегорійні (конвергенція та дивергенція у відмінковій системі) та міжкатегорійні (структурні та семантичні співвідношення категорій виду і категорій часу дієслова, категорій часу і категорій способу дієслова). Формування активних полів категорійної еквівалентності, аналоговості зумовлюють відповідні зрушення у морфологічному просторі, створення міжчастининомовних площин, маркованих як перехідні і закріплюваних відповідною лексикографічною практикою. У статті виокремлено головні чинники еволюції й динаміки типології морфологічних категорій – віртуально-системний, соціумно-дискурсивний, мовленнєво-економічний.

Ключові слова: морфологічна категорія, типологія морфологічних категорій, система морфологічних категорій, лінгвістична парадигма, соціумно-дискурсивна типологія морфологічних категорій.

The interpretation of morphological categories relies on linguistic paradigm postulates that evolved from taxis-elemental (before-Saussure), systemic-structural (Saussure), nominative-existential or communicative-cognitive with functional-communicative classification, cognitive-conceptologic sub-paradigms (post-Saussure), to synergetic ones. The application of multidimensional analysis confirms the presence of internal and inter-categorical, internal-parts-of-speech, inter-categorical internal and inter-parts-of-speech, inter-categorical inter-parts-of-speech transpositions, interdependences, mutual displays. The system of morphological categories is based on syntactic motivations, motivating various internal categorial (convergence and divergence in the system of cases) and inter-categorical (structural and semantic correlations of verb categories of aspect and tense, verb categories of tense and mood). The formation of active fields of categorial equivalence, analogoueness, cause corresponding changes in the morphological space, the creation of inter-parts-of-speech planes marked as transient and assigned by corresponding lexicographic practice. The article focuses on the main factors

---

¹ Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання»).

of evolution and dynamics of typology of morphological categories: virtual-systematic, social-discursive, speech-economical.

Keywords: *morphological category, typology of morphological categories, system of morphological categories, linguistic paradigm, social-discursive typology of morphological categories.*

Сучасним слов'янським мовам загалом та українській зокрема притаманна розгалужена система морфологічних категорій із послідовним диференціюванням за 1) семантичними особливостями на абсолютні та відносні; 2) виявом на одному й більше мовних ярусах на моно- і полірівневі; 3) особливостями закріплення словом чи словоформою на словозмінні та класифікаційні; 4) закономірностями афіксальної реалізації на експліцитні й імпліцитні; 5) функційним усталенням на власне-морфологічні й перехідні. До цього також прилягає розмежування морфологічних категорій за специфікою референційної мотивації (власне дейксісні, дейксісно мотивовані та ін.). Морфологічні категорії беруть активну участь у реалізації частиномовної категорійної семантики, відбивають у своїх первинних і вторинних виявах різні етапи еволюції. Тлумачення морфологічних категорій має опертям лінгвопарадигмальні постулати, що зазнали істотних змін від таксісно-елементної (дососсюрівської), системно-структурної (соссюрівської), номінативно-екзистенційної чи комунікативно-когнітивної з виокремленням у ній функційно-комунікативної, когнітивно-концептологічної підпарадигм (постсоссюрівської) до синергетичної (Загнітко 2011а: 3–16). Застосування багатовимірного аналізу підтверджує наявність внутрішньо- та міжкатегорійних внутрішньочастиномовних, внутрішньокатегорійних внутрішньо- та міжчастинимовних, міжкатегорійних міжчастинимовних транспозицій, взаємовиявів, взаємозумовленостей і под. (Загнітко 2011б: 134–165). Система морфологічних категорій ґрунтована на синтаксичних мотиваціях, що визначають різноманітні внутрішньокатегорійні (пор., наприклад, конвергенцію та дивергенцію у відмінковій системі) та міжкатегорійні (підтвердженням постають структурні та семантичні співвідношення категорії виду й категорії часу дієслова, категорії часу й категорії способу дієслова) їхні вияви.

Типологія граматичних категорій, зокрема морфологічних, перебувала завжди в полі зору дослідників – від античних часів (Аристотель, Зенон із Кітіона та ін.), модистів (данець Мартин Дакійський («*De modis significandi*»), Іоан Дакійський («*Summa Grammaticae*»), Симон Дакійський («*Domus Grammaticae*»), Томас Ерфуртський («*De Modis significandi sive Grammatica Speculativa*»), Мішель із Марбе та Сігер із Куртре («*Summa modorum significandi*»), що ґрунтовно розкрито І. Росієр (Rosier 1983: 37–42; пор. також (Перельмутер 1991: 7–66)) і до сьогодні (Бондарко 2005; Вихованець 1978).

Усі логіко-класифікаційні моделі тлумачення морфологічних (здебільшого в межах такого погляду говорять лише про граматичні категорії, диференціювання морфологічних і синтаксичних категорій істотним є для студіювання закономірностей вираження тих чи тих значень засобами відповідних мовних рівнів) мають опертям логічне розуміння мовних явищ із застосуванням логіко-поняттєвих чинників для дефінування граматичних категорій.

Дослідження морфологічних категорій української мови має декілька науково-парадигмальних етапів, з-поміж яких вирізняються елементно-таксонімічний, системно-структурний, номінативно-екзистенційний, що цілковито вкладаються в трьохелементне протиставлення лінгвістичних парадигм: дососюрівська – сосюрівська – постсосюрівська. Для першого істотним є викінчене формулювання теоретичних засад тлумачення елемента окремої таксономії, тобто його розгляд як репрезентанта системної (таксонімічної) категорії – частина мови, категорія роду (чоловічий рід ↔ жіночий рід ↔ середній рід). Елементно-таксонімічний підхід забезпечував кваліфікацію елементів різних мовних рівнів за диференційними й інтегральними ознаками та їх розподіл за відповідними таксонами. Такі класифікації мали ієрархічний характер, що уможливило встановлення субординативних відношень між категоріями (пор. розрізнення самотійних і службових категорійних класів лексем та ін.). Аргументовані елементно-таксонімічні класифікаційні характеристики граматичних категорій і сьогодні актуальні, адже в них кожна з граматичних категорій та їхніх складників послідовно логічно скваліфіковано, визначено їх поняттєво-диференційні виміри. Підтвердженням може бути хрестоматійно відомий аналіз категорії головних членів речення – підмета й присудка, категорії другорядних членів – додатка, означення, обставини (Лучкай 1864), пор. кваліфікацію підмета, присудка в М. Осадци (1862), С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера (1914), І. Нечуя-Левицького (1914), Є. Тимченка (1914) та ін., де домінантними постають логічні основи виділення категорії та її складників, їх вираження, закономірностей підпорядкування. Подібні кваліфікації значною мірою успадковані сучасними науково-прикладними підходами, пор. підмет – «головний член речення, що означає предмет (особу, явище, поняття), про який говориться в реченні» (Деркач 2015: 42), що підтверджує тяглість лінгвістичної традиції, прихильність до логічних схем у кваліфікації граматичних категорій.

У розрізі, наприклад, елементно-таксонімічної лінгвопарадигми М. Смотрицький, який не розрізняв іменників і прикметників, з-поміж імен розмежовував *мужескій, женскій, средній, общій* (наприклад, *чоловік*), *всякій (той, тая, тоє, исполнь)*, *недоумънный (той чи тая неясить)*, *преобщий* граматичні роди, де останній охоплює дві статі – чоловічу й жіночу

(той орель, тая ластовица). Така кваліфікація повністю відбивала логічну таксонімію й корелювала зі структурою наявної систематики. Подібне спостережувано і в аналізі дієслівних форм, з-поміж яких науковець уперше акцентував увагу на особливостях виду, диференціюючи в його структурі *первообразный* (*совершенный*: *чту, стою*) і *производный*, що охоплює: *начинательный* (*каменью, трезвюю*) і *учащательный* (*читаю, бѣгаю*) види. Ідеї М. Смотрицького про розмежування останніх двох значень творчо переосмислені в теорії дієслівних акціональних аспектів дії (Загнітко 2011), або родів (Русанівський 1971) чи способів (Соколова 2003)) дії, де *начинательный* кваліфіковано як інхоативний (*задерев'яніти, заіржавіти, запліснявіти*), а *учащательный* – як ітеративний (*бігати, їздити, повзати*) аспект дії, пор.: *Хребет задерев'янів, ноги зробилися, мов ходулі* (М. Андрусяк); *Вся моя скуленість і напруженість, уся моя найжачена зброя раптом зламалась і заіржавіла, і спала з мене, мов лати, з гучним брязкотінням* (С. Андрухович); *В цім льоху я вже запліснявів. Дуже вогко* (Є. Долман) і *По містках бігають сюди й туди раби, по загорілих тілах течуть патьоки брудного поту – до трюмів пливе потік мішків з єгипетською пшеницею, золоте зерно чекають у далекій Елладі, в славетних Афінах* (О. Бердник); *Я не проти. Хай їздять і на тракторі чи верхи на чортові, а казки все-таки хай не забувають* (О. Бердник); *А я сміялася, бо вони мене не бачили, не знали того, що в мене вирости блакитні крила і я можу летіти, а не повзати по схилах гори...* (О. Бердник).

Подібно для Ю. Крижанича істотним постає розмежування однократних (дія однократна й доконана): *крикнем, станем, сядем*; багатократних (повторюваність багато разів): *сидам, говар'ям*; неозначених (дія безвідносна щодо однократності чи багатократності) дієслів: *сидим, лежим* із додаванням до цього переліку і починальних лексем: *билиєм, черниєм, обилел, очернел* (Крижанич 1859). Еволюція лінгвістичних поглядів на тлумачення категорійних значень виду дієслова засвідчує постійне поглиблення розуміння особливостей внутрішньої категоризації видової семантики, її специфікації в низці аспектуальних значень і под. Істотним у цьому разі є тяглість мовознавчої думки, її динаміка від одного розуміння до іншого з опертям на фундаментальні для відповідної лінгвістичної наукової парадигми принципи й постулати, епістеми й засадничі виміри.

У сучасній лінгвістиці інколи можна зустріти думки про вичерпаність граматичних студіювань, оскільки начебто увесь обшир морфологічного, синтаксичного і словотвірного категорійного апаратів розкрито, інвентаризовано. Подібні твердження здебільшого ґрунтовано на традиційному розумінні мови як такої, без урахування постійної еволюції граматичної та інших систем, динаміки наукового осмислення усього про-

сторю національно-граматичних систем зі встановленням їхнього співвідношення з мовним соціумом, виявом внутрішнього упорядкування граматичних систем, когнітивних мотивацій, співвідношенням граматичних систем різноструктурних мов і т. ін. Останнє стало можливим у період усвідомлення мови як системи систем, кваліфікації дихотомії лінгвальної діяльності та обов'язковості створення двох граматики (мови й мовлення), виокремлення синтагмальних та асоціативних відношень, протиставлення синхронії та діакронії (Ф. де Соссюр), що й стало опертям для студіювання внутрішньої будови граматичних категорій, встановлення закономірностей співвідношення в їхній структурі окремих компонентів, визначення інваріантів та варіантів, простеження диференційних ознак кожного категорійного складника і з'ясування спільного ↔ відмінного в такій сукупній множині опозитивних компонентів та ін. Основні принципи системно-структуралістської парадигми – системність, редукціонізм, реляціонізм, опозитивність, логіцизм та ін. – стали опертям для викінченого опрацювання відповідної типології граматичних категорій із її диференціюванням на морфологічні та синтаксичні. Перші кваліфіковано як систему протиставлених один одному рядів морфологічних форм (компонентів) з однорідними значеннями, а другі – як такі, що виражають залежність одних форм у реченні (висловленні) від інших. Категорійним постає спільне для всіх форм, що утворюють ряд, морфологічне значення, пор., наприклад, категорійним значенням 1-ої особи об'єднані форми дієслова, диференційовані за способами, часами, видами, числами. Такі форми утворюють ряд морфологічних форм 1-ої особи дієслова. У системно-структурному підході істотним є встановлення закономірностей морфологічного протиставлення (опозиції) – відношення між компонентами однієї категорії, пор. **число**: *однина ↔ множина* (*Касандрі, найвродливішій жінці містечка, ці блідість і кваліть страшенно личили, як личили їй також рум'янець, засмага* (С. Андрухович) і *Два білі будинки з вікнами в двір і глухими стінами на вулицю, – щоб стороннє око не могло глянути на баєвих жінок, – були покоями бая* (Б. Антоненко-Давидович)); **рід**: *чоловічий ↔ жіночий ↔ середній* тощо.

У системно-структурній лінгвопарадигмі розглядають також віртуально-системний статус категорії за «синтагмальною силою» та закріпленням за однією чи більше частинами мови, що й постає опертям для диференціювання одно- та міжчастининомовних морфологічних категорій. До перших належать іменникові категорії істоти/неістоти з ядровим морфологічним компонентом в опозиції «називний : знахідний», що нейтралізована в іменників жіночого роду, пор.: *Приходить мати тирана – суха, висока жінка, закутана в чорне* (О. Бердник) і (Гіпатія:) *Я недостойна тебе, великий во-*

лодарю. Знайди собі іншу **жінку** (О. Бердник); Просто цілий рій дзвенить, як **вишня** розквітає (О. Бердник) і Рідна планета швидко зменшувалася, губилася в космосі, стала схожа на зеленкувату блискучу **вишню** (О. Бердник), і посилена з-поміж іменникових лексем чоловічого роду у міжривневій категорії особи (Д. в. **-ові (-еві)** – особа ↔ **-у (-ю)** – неособа): *Ти не мусиш зайняти перше місце, та й друге тобі ні до чого, казав він якомусь хлопцеві зі стрибків у довжину, займи третє – і все буде ок* (С. Андрухович); *Дідусеві довелося вдосконалювати свою майстерність на неживих* (С. Андрухович) і *Дужа хвиля набігає, Корінь явору ламає* (А. Малишко); *Вклоняюсь клену і вербі, Стежкам дитинства босим...* (А. Мойсієнко).

Міжчастинимовним категоріям притаманний значний узгоджувальний потенціал, що відбито в особливих узгоджувальних класах слів (Зализняк 2002: 8–120), у межах яких кваліфікація морфологічної категорії роду іменників набуває викінченого статусу з послідовним врахуванням її інтенційно-синтагмальної сили (Fodor 1959, 1: 1–41; 2: 186–214). Не менш показовою є й категорія особи, що пронизує іменниковий і дієслівний простір, диференціюючись на три основні вияви, водночас у її реалізаціях наявні моно- (тільки 3 ос., у традиційній граматиці – безособовість) та поліособовість: *Надворі вечоріє* (Б. Антоненко-Давидович); *Нам сьогодні таки щастить* (Б. Антоненко-Давидович) – одноособовість і **Я** (1-а ос.) *краще піду* (1-а ос.), *бо ваш звір* (3-я ос.) *може* (3-я ос.) *знову затіяти яку-небудь хитрість проти мене* (С. Андрухович) – поліособовість. Категорія особи має особливий різновид надлишковості, так званого граматичного плеоназму (**Я** (1-а ос.) *стою* (-ю [j-y] – 1-а ос.) *на кручі – За рікою дзвони: Жду* (-у – 1-а ос.) *твоїх вітрил я* (1-а ос.) – *Тінь там тоне, тінь там десь...* (П. Тичина) – 1-а особа **Я** + 1-а особа **стою**; 1-а особа **Я** + 1-а особа **жду**). Синтагмальна надлишковість категорії особи у віртуально-системному просторі (пор., напр., прирівнювання займенниково-особового компонента до префікса (Ломтев 1979: 47), зовсім по-іншому пояснювана в соціумно-дискурсивному, де через його навантаження легко простежувати ступінь причетності до певної дії (*Безумовно, подібно до всіх, я також бачу сни* (С. Андрухович (2010)); *Рудименти атомної передісторії селища прикро вражали мене, втім, до певного часу, бо згодом, занурившись у проблематику листа, я так само, як усі, перестав їх помічати* (С. Лем, перекл. Л. Білик)). Аргументованою є думка, наприклад, про російський народ, який «... не розбалуваний персональними звертаннями. У нас тривалий час панувало стадне почуття, яке називають «МИ»» (Феофанов 2000), коли форма множини вживана як знак соціалістичного способу життя. Етноісторична та соціумно-дискурсивна «пам'ять» аналізованої форми встановлює особливий її маніпулятивний потенціал, пере-

творюючи **ми** в ідеологему єднання, формування цілісності, коли дистанцію між адресантом та адресатом нейтралізовано: – *Скажіть, чому пісню треба пояснювати? А якби ми з вами ніколи не заговорили на цю тему – я так і не знала б, про що йдеться* (С. Андрухович). Подібне особливу актуалізацію має в різноманітних політично й соціально маркованих ситуаціях, у яких виступальник прагне інтерпретувати слухача / слухачів разом із собою як цілісність: *Всією душею і всім серцем з вами, я поділяю кожну секунду, пережиту в боротьбі за вашу свободу, ми збудуємо нашу державу, перетворимо місто* (Кореспондент. – 2011.14.07). Свого часу С. Л. Франк наголошував, що соборністю, поєднанням **я** й **ти** в **ми** пронизано все соціальне життя людства, тому що **ми** – нерозчленоване духовне буття, спільний дух, народна душа; **ми** – це єдність самої множини, єдність усього окремого й протиставленого, єдність, поза якою годі уявити людський розподіл, певну множину. І далі констатує: «...навіть коли я усвідомлюю повну чужинність для мене якої-небудь людини або ж перебуваю у відношенні роз'єднання й відчуження до неї, я усвідомлюю, що ми з нею – чужі або вороги, тобто я стверджую свою єдність з нею у самому розділенні, у свій ворожості. Ізольовано мислимий індивід є лише абстракція; тільки в соборному бутті, в єдності суспільства істинно реальне те, що ми називаємо людиною» (цит. за: Беляєва 2004: 27–28). У такому й подібному функціюванні **ми** діапазон маніпулювання зосереджений на переконанні слухача в тому, що мовець такий самий, як і він сам (Рядчикова 2005: 290–300), а форма набуває особливого соціумно-дискурсивного виміру. Заявлені напрями аналізу актуалізовані в номінативно-екзистенційній площині.

Відомі сучасні класифікації граматичних категорій мають опертям еволюцію лінгвістичних парадигм, що підтверджувано і їхніми класифікаційними засадами, і диференційованими різновидами, і визначуваними статусними ознаками дефінованих категорій. Підхід до класифікації морфологічних категорій має враховувати еволюцію їх розгляду, співвідношення з відповідними епістемами. Здебільшого морфологічні категорії класифікують 1) за кількістю протиставлених компонентів – дво- (число, вид), три- (особа, спосіб, рід) і багатокомпонентні (відмінок); 2) характером протиставлення компонентів: а) привативні (нерівнозначні, пор. тернарну структуру категорії роду: **артист** – **артистка**, **викладач** – **викладачка**, **комп'ютерник** – **комп'ютерниця**, де іменнику чоловічого роду притаманний потенціал називати особу і чоловічої, і жіночої статі (*Через помилку комп'ютерника сотням пасажирів на одній із залізничних станцій у Китаї довелося перевіряти свої квитки* (Україна молода. – 2012. – 14.09)), іменник

жіночого роду позначає лише особу жіночої статі² (*Успішно вирішено проблему із комп'ютерним зв'язком із Центральною виборчою комісією, цьому дуже допомогла наша молода комп'ютерниця Ганна* (Голос України. – 2011. – 11.10)), у квартирній морфологічній категорії дієслівного часу немаркованою постає форма теперішнього, що може виражати «позачасові» чи «загальночасові» відношення загальних істин, постійних характеристик явищ та ін.: – *А закон про вибори устанавлює, що всі ті, хто володіють наділеною землею, вибирають окремо від власників* (Панас Мирний)); подібне спостережувано в бінарній категорії числа, де форма множини є семантично й формально маркованою, а форма однини має ширший функційний діапазон: *Книга* (↔ *Книги*) *дає мудрість, збагачує людину емоційно, морально, духовно* (А. Яна); *Книги* – *морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить* (І. Франко); пор. співвідношення форм виду дієслова, де формам недоконаного виду властивий ширший потенціал: «*Люди!*» – *закричав Оксен. Вітер рвав* (що робив? ↔ що зробив) *його чуб, оголюючи зализини* (Григорій Тютюнник)); б) еквіполентні (рівнозначні, пор. тернарність категорії іменникового роду з-поміж найменувань осіб за родинністю та свояцтвом, де іменники чоловічого роду позначають осіб чоловічої статі, а жіночого роду – жіночої статі: *мати* – *батько*, *брат* – *сестра*, *дід* – *баба*; форми числа з-поміж займенникових іменників: *я* – *ми*, *ти* – *ви*); в) градуальні (сходінкові), що регулярно виражені в категорії ступенів порівняння: *красивий* – *красивіший* ↔ *кращий* – *найкращий* (*Нафарбовані красиві губи відкрили низку чудових зубів* (М. Йогансен) → *Хороші зірочки на небі, та вечірня зірочка красивіша над усім* (Г. Квітка-Основ'яненко) ↔ *Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання кращої долі, щасливішої* (Леся Українка) → *Ми завжди будемо пам'ятати дитинство, як найкращий період у нашому житті* (Україна молода. – 2014. – 15.09)); 3) корелятивністю / некорелятивністю (залежно від того, чи компоненти категорії є тим самим (словозмінні, або корелятивні) чи різними словами (й класифікаційні, або некорелятивні (О. В. Бондарко 2005: 142–165)). До перших належать категорії прикметникових роду, числа й відмінка, категорії дієслівних способу, особи, часу. Другі категорії охоплюють різні лексеми з однаковою категорійною семантикою (категорія іменникового роду, категорія дієслівного виду).

² Цікавим є спостереження, що стало результатом спонтанного анкетування-опитування десятих завідувачів кафедр різних університетів України – гуманітарних і технічних, медичних та аграрних, на питання про активізацію використання похідної форми жіночого роду на зразок *завідувачка*. Усі завідувачі були жіночої статі, вони однозначно почали заперечувати доцільність використання в офіційно-діловій практиці таких утворень, оскільки вони, на їх думку, «знижують статус посади, його сприйняття». Подібні спостереження підтверджують дискурсивне закріплення функційного навантаження тих чи тих морфологічних форм та відповідних значень.

Водночас окремі категорії містять і корелятивні, й некорелятивні ознаки (категорія іменникового числа, що у своїй структурі охоплює словозмінну (*будинок – будинки, стіл – столи; верба – верби, долина – долини; дерево – дерева, село – села*; пор.: *Лука стояв перед дерев'яним парканом, за яким виростало декілька невисоких халупок, один доволі великий **будинок*** (С. Андрухович) і *Малював також різні хризантеми, різні вулички, різних людей, малював лещики, крісла, **будинки**, кольорові плями, музичні інструменти і різні Мартині портрети* (С. Андрухович)) та класифікаційну (лише форму однини мають: збірні (*професура, студентство*), речовинні (*золото, молоко*), абстрактні (*добро, злість*) і под., пор.: *Я з дитинства був переконаний, що наймудріші і найшляхетніші люди – це університетська **професура**, а наука є провідною силою площини* (Сучасність. – 2002, Ч. 1–2)); тільки форма множини властива: збірним (*вакації, канікули*), речовинним (*вершки, дріжджі*), окремим конкретним (предметні: *сіни, сани*), парним (*ворота, ковзани, окуляри*), абстрактним (*вибори*) і под., пор.: *Один раз на рік, на різдвяні **вакації**, він приходив до міського клубу на танцювальний вечір* (Б. Антоненко-Давидович) площини, та ін. У системно-структурній лінгвопарадигмі встановлення структури морфологічної категорії, визначення закономірностей протиставлення рядів морфологічних форм, з'ясування первинних і вторинних функцій, дослідження основних параметрів внутрішньоструктурної опозиції та інше акумулювало увесь спектр вивчення не лише однієї морфологічної категорії, а всієї системи зі з'ясуванням внутрішньо- і зовнішньочастиномовного статусу, аналізом впливу одних морфологічних категорій на інші в межах тієї самої частини мови (морфологічні категорії роду й числа іменників, категорії іменникового роду й відмінка, категорії виду й часу дієслова та ін.). Встановлення первинних і вторинних функцій морфологічних форм, розкриття напрямів внутрішньо- і міжкатегорійних транспозицій і под. актуалізувало в межах системно-структурної лінгвопарадигми пошук адекватних методів і методик студювання мовних елементів у їхній взаємодії з умовами й завданнями спілкування (Арнольд 1991: 7), реалізації ними настановних принципів у комунікації з урахуванням ситуативних моделей, пор., напр., теперішній конкретний на позначення дій у минулому (теперішній живописний, теперішній історичний, теперішній коментувальний, теперішній інформувальний: *Настане ніч – з берези сльози **ллються**, І вітрик по траві тихенько **шелестить**...* (Л. Глібов); *Клава сказала: – Бачите, як шкандибаю. І знаєте, через що? Через оці, що на мені, боти. Їх минулої осені видали нам за буряки. Прийшла додому, **взуваюся**, а воно вийшло – обидва на одну ногу* (М. Вінграновський)), теперішній конкретний у значенні майбутнього (теперішній наміченої дії, теперішній уявлюваної дії): *Я завтра **їду** в шахти на Донбас, але, повір, тебе я не забуду* (М. Вінграновський)) та ін. Викінчене дослідження завжди ґрунтувалося

на внутрішньокатегорійному статусі морфологічної форми та її відповідному значенні та визначенні контекстної мотивації транспозиційних процесів і под., що й актуалізувало необхідність з'ясування максимальної кількості таких мінімальних ↔ максимальних контекстів із визначенням глибини їх занурення у вертикальну й горизонтальну структуру тексту.

У рамках функційно-комунікативної лінгвопарадигми, особливо в останні десятиліття значущими постали різноманітні студіювання міжкатегорійних площин, коли враховуються функційні навантаження морфологічної форми у вторинній для неї синтаксичній позиції, вираження нею відмінної категорійної семантики – повної тотожності, еквівалентності тощо. Формування активних полів категорійної еквівалентності, аналоговості зумовлюють відповідні зрушення у морфологічному просторі, створенні міжчастиномовних площин, маркованих як перехідні і закріплюваних відповідною лексикографічною практикою, пор. кваліфікацію на зразок у знач.: **безбожний** – 1. Який не вірує в Бога, відтінок у знач. ім. **безбожний**, ного, ч. Той, хто не дотримується релігійних поглядів, не вірує в Бога; безбожник (у 1 знач.). *Дорогу бо праведних знає Господь, а дорога безбожних загине!* (Біблія. Пер. І. Огієнка) (СУМ: В 20-и т, 1: 396); **виснажений** – 2. у знач. прикм. Ослаблений, змучений утомою, працею, хворобою і т. ін. *Всередині за столом розсілись діти й вечеряють. Осторонь сидить худорлявий, виснажений чоловік, тримає на руках маленьке і щось говорить до його [нього]* (В. Винниченко) (СУМ: В 20-и т., 2: 454); **дорога** – 4. у знач. присл. **дорогою**. Під час руху, подорожування куди-небудь. *Довідавшись дорогою від хлопчика..., що Шакули померли, він, зітхнувши, промовив: – Прости їм, Господи* (М. Коцюбинський) (СУМ: В 20-и т., 4: 410–411); **близько** – 3. у знач. прийм., з род. в. Уживається на позначення приблизної кількості. *Вранці прокидаємось близько десятої години* (Леся Українка) (СУМ: В 20-и т., 1: 552–553); **вперед** – 5. у знач. прийм., з род. в. особ. і зворотного займ., заст. Уживається на позначення кого-, чого-небудь, попереду яких відбувається дія. *Вже білий світ носився понад землю; надумалось сонце вставати й послало вперед себе аж два червоні стовпи* (Панас Мирний); 6. у знач. виг. Уживається як наказ, спонукання рухатися в напрямі перед собою. *Протер очі, ... швидко звівся й кинувся до мотоцикла. – Вперед, Романе!* (І. Багрянний) (СУМ: В 20-и т., 3: 368) і под. Такі й інші спостереження ґрунтовано на номінативно-екзистенційних постулатах, коли за основу взято номінації в його екзистенційному вимірі.

Мовленнєво-економі чинники відіграють особливу роль в еволюції морфологічних форм та їхньому категорійному закріпленні. Останнє легко виявити в динаміці одного з найбільш активно поповнюваних різновидів іменникових слів – субстантивів нульової відміни, що традицій-

но кваліфіковані як невідмінювані. Усталена прескрипція родової диференціації лексем – найменувань неістот з другої половини ХХ століття і до сьогодні зазнала істотних змін, що зумовлює посилення з-поміж них семантики чоловічого й жіночого роду. Здебільшого подібна динаміка є наслідком активізації з-поміж них різноманітних родо-видових (*вітер* – *ібе*, *памперо*, *сироко*, *торнадо*; *танець* – *давлури*, *кіноури*, *картулі*, *лекури*, *мтиулурі*, *пульга*, *солхіно шими*; *інструмент* (музичний) – *абу*, *бергамаско*, *гудаствирі*, *лавабо*, *ствирі*, *тарогато*, *чонгурі*; *аброгані* – *торочка*, *бахрома*, *седзі*, *споді* – *перегородка*, *апите* – *гора*, *гобі* – *пустиня*), синонімічних (*динчі* ↔ *шлюпка*, *ігну* ↔ *хатина*, *каури* ↔ *раковинка*, *ламенто* ↔ *арія*, *меді* ↔ *хліб*, *болеро*, *сиртакі* ↔ *танець*) відношень, асоціативних зв'язків серед відмінюваних іменників з нульовим закінченням (Загнітко 2011: 140–144). Мовленнєво-економічні чинники є рушіями видозмін у внутрішньокатегорійних структурах (пор., напр., співвідношення морфологічних категорій часу й виду в ранньо-, середньо- та новоукраїнській мові, еволюцію квадринарної в тернарну → бінарну структуру морфологічного числа (*однина* ↔ *двоїна* ↔ *троїна* ↔ *множина* → *однина* ↔ *двоїна* ↔ *множина* → *однина* ↔ *множина*), конвергенцію в іменниково-відмінковій системі (Загнітко 2011: 163–168)) та ін. Соціумно-дискурсивні практики постають мотиваторами формування функційно-семантичних парадигм окремих морфологічних форм, динаміки їх співвідношення в опозитивних утвореннях категорій, трансформації первинних функцій у вторинні та ін. Аналізовані практики найбільшою мірою актуалізовані в дослідженнях номінативно-екзистенційної (постсоссюрівської, або функційно-когнітивної) лінгвопарадигми, в рамках якої виявлювано маркування тих чи тих морфологічних форм комунікативними регістрами, комунікативно-настановними інтенціями тощо.

Значущими є студіювання прагматичного навантаження морфологічних форм зі з'ясуванням напрямів особистісно-персонологічних та поліперсонологічних лінгвоіндивідуалізацій із завданнями встановити темпоральні, просторові, екзистенційно-прагматичні та інші вияви таких лінгвоіндивідуалізацій, що в цілісності розкриває мовний портрет особистості та мовний ландшафт національно-мовної особистості. Подібні студіювання є можливими з опертям на цілісні національно-мовні корпуси: Український національний лінгвістичний корпус (http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/), Національний корпус російської мови (<http://ruscorpora.ru/>), Чеський національний корпус (<http://ucnk.ff.cuni.cz/>) та ін. Типологія морфологічних категорій у номінативно-екзистенційній лінгвопарадигмі ґрунтована на закономірностях вираження відповідними морфологічними формами номінативного (іменникове число, рід іменників – назв істот), релятивного (імен-

никовий відмінок, морфологічно опосередкована граматична категорія валентності з диференціюванням на активну й пасивну), суб'єктивно-об'єктивного (охоплюють актуалізаційні (час дієслова), оцінного (контекстна семантика морфологічних форм роду іменників – назв осіб), інтерпретаційного (дієслівний стан, частково вид дієслова й іменникове число)) елемента. Врахування усієї сукупності чинників мотивує відповідну класифікаційну ієрархію морфологічних категорій, посилювану розкриттям їхнього статусу в структуруванні комунікативних жанрів, мовленнєвих актів, організації та реалізації дискурсивних практик.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрусак, Михайло. *Ув'язнена скрипка*. Коломия: Агро, 1992.
- Андрухович, Софія. «Сон про усвідомлення і прірву». Малкович Тарас (упорядн.). *Сновиди. Сні українських письменників*. Київ: А–БА–БА–ГА–ЛА–МА–ГА, 2010: 7–8.
- Андрухович, Софія. *Фелікс Австрія*. Львів: Старий Лев, 2014.
- Антоненко-Давидович, Борис. *За ширмою*. Київ: Радянський письменник, 1963.
- Арнольд, Ирина. *Основы научных исследований в лингвистике*. Москва: Высшая школа, 1991.
- Беляева, Ирина. *Прагматическое содержание количественной оценки*. Ростов-на-Дону, 2005.
- Бердник, Олесь. *Лабіринт Мінотавра*. Київ: Веселка, 1990.
- Бондарко, Александр. *Теория морфологических категорий и аспектологические исследования*. Москва: Языки славянских культур, 2005.
- Вихованець, Іван. *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка, 1978.
- Вінграновський, Микола. *Вибрані твори*. Київ: Дніпро, 1986.
- Головач, Елена. *ИмPLICITные особенности морфологии имени прилагательного*. Москва, 1992.
- Деркач, Олена. «Головні члени речення». *Українська мова і література в школах України* 12, 2015: 42–47.
- Доломан, Євген. *Вибрані твори*. Київ: Довіра, 1989.
- Загнітко, Анатолій; Данилюк, Ілля; Ситар, Ганна; Щукіна, Інна. *Словник українських прийменників*. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007.
- Загнітко, Анатолій. *Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011.
- Загнітко, Анатолій. «Типологические проявления лингвистических парадигм: классификационные и квалификационные аспекты». *Linguistica Brunensia* 59/1–2: 3–16.

- Загнітко, Анатолій. *Теорія граматики і тексту*. Донецьк: ДонНУ, Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014.
- Зализняк, Андрей. *«Русское именное словоизменение» с приложением работ по современному русскому языку и общему языкознанию*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
- Крижанич, Юрий. *Грамматично изказанје об руском језику*. Москва: Унив. тип., 1859.
- Ласкова, Марина; Резникова, Елена. «Личные местоимения в политическом дискурсе». *Вестник Адыгейского государственного университета*. Сер. 2: Филология и искусствоведение 4, 2011. <<http://cyberleninka.ru/article/n/lichnye-mestoimeniya-v-politicheskom-diskurse>> (23.10.2016).
- Лем, Станіслав. *Голос Неба / перекл. Л. Білик*. Київ: Дніпро, 1990.
- Ломтев, Тимофей. *Структура предложения в современном русском языке*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979.
- Малишко, Андрій. *Звенигора*. Київ: Держлітвидав, 1959.
- Мойсієнко, Анатолій. *3 чернігівських садів : нові сонети і верлібри*. Умань: Софія, 2008.
- Нечуй-Левицький, Іван. *Грамматика української мови : частка II (синтаксис)*. Київ: Друкарня І.І. Чоколова, 1914.
- Никитевич, Василий. *Грамматические категории в современном русском языке*. Москва: Учпедгиз, 1963.
- Осадца, Михаил. *Грамматика русского языка*. Изд. 2-е, поправл. Во Львове: В печатни Ин-та Ставропигийского, заведатель печатни Ст. Гучковский, 1864.
- Поповић, Људмила. *Контрастивна грамматика српског и украинског језика: таксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, 2014.
- Перельмутер, Илья. «Грамматическое учение модистов». Десницкая Агния (отв. ред.). *История лингвистических учений. Позднее Средневековье*. Санкт-Петербург: Наука, 1991: 7–67.
- Русанівський, Віталій. *Структура українського дієслова*. Київ: Наукова думка, 1971.
- Рядчикова, Елена. «Речевое воздействие как вид манипуляции». Красных Виктория (ред.). *Личность в пространстве языка и культуры*. Москва; Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та, 2005: 290–300.
- Сімович, Василь. *Грамматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. Друге вид. з одм. й дод. Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1921.
- Сімович, Василь. *Праці: У 2-х т. Т. 1 : Мовознавство*. Чернівці: Книги – XXI, 2005.
- Словник, української мови: В 20-ти т. Т. 1: А – Б. Київ: Наукова думка, 2010.
- Словник, української мови: В 20-ти т. Т. 2: В – відсріблитися. Київ: Наукова думка, 2012.

- Словник, української мови: В 20-ти т. Т. 3: Відставання – туральня. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012.
- Словник, української мови: В 20-ти т. Т. 4: Д – Ж. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2013.
- Смаль-Стоцький, Степан; Гартнер, Феодор. Граматика руської мови. Відень: Накладом власним, 1914.
- Соколов, Олег. *Имплицитная морфология русского языка*. Нежин: Гідромакс, 2010.
- Соколова, Світлана. *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка, 2003.
- Тимченко, Євген. *Українська граматика*. Київ: Друкарня Корчак-Новицького, 1917.
- Феофанов, Олег. *Реклама : новые технологии в России*. – Санкт-Петербург: Питер, 2000.
- Шахматов, Алексей. *Синтаксис русского языка*. 3-е изд. Москва: Едиториал УРСС, 2001.
- Fodor, J. "The origin of grammatical Gender". *Lingue* VIII/1, 1959: 1–41; VIII/2: 186–214.
- Rosier, Irène. *La grammaire speculative des modistes*. Lille: Presses Universitaires du Septentrion, 1983.

Anatolii Zahnitko

V. Stus Donetsk National University, Ukraine

THE DIFFERENTIATION OF MORPHOLOGICAL CATEGORIES: EVOLUTION AND DYNAMICS

In modern Slavonic languages on the whole and in Ukrainian particular, the system of morphological categories was formed with consistent differentiation of the following 1) semantic features became absolute or relative; 2) mono- and poly-levelled language layers were assigned one or more additional layers; 3) features of meaning expression became inflectional or classificational; 4) patterns of affix realization became implicit or explicit; 5) functional assignment became morphological or transient. This is also followed by the differentiation of morphological categories on the basis of specificity of referential assignment (deixis, deixis-motivated, etc.). The interpretation of morphological categories relies on linguistic paradigm postulates that evolved from taxis-elemental (before-Saussure), systemic-structural (Saussure), nominative-existential or communicative-cognitive with functional-communicative classification, cognitive-conceptologic sub-paradigms (post-Saussure), to synergetic ones. The application of multidimensional analysis confirms the presence of internal and inter-categorical, internal-parts-of-speech, inter-categorical internal and inter-parts-of-speech, inter-categorical inter-parts-of-speech transpositions, interdependenc-

es, mutual displays. The system of morphological categories is based on syntactic motivations, motivating various internal categorial (convergence and divergence in the system of cases) and inter-categorial (structural and semantic correlations of verb categories of aspect and tense, verb categories of tense and mood). The formation of active fields of categorial equivalence, analogousness, cause corresponding changes in the morphological space, the creation of inter-parts-of-speech planes marked as transient and assigned by corresponding lexicographic practice. The article focuses on the main factors of evolution and the dynamics of typology of morphological categories: virtual-systematic, social-discursive, speech-economical.

ТИПИ МУЛЬТИПЛІКАТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Визначено місце мультиплікативів серед інших явищ, охоплених семантичною категорією акціональності. Окрім власне мультиплікативів, виділено такі типи мультиплікативів, як альтернатив, дублікатив, реципрок, сепетив, мультиплікативний інтенсив та мультиплікативний деінтенсив. Особливу увагу приділено сепетивам як такому типу мультиплікативів, який досі не розглядався в дослідженнях акціональності у слов'янських мовах.

Ключові слова: *мультиплікатив, семельфактив, альтернатив, дублікатив, сепетив, мультиплікативний інтенсив, мультиплікативний деінтенсив, реципрок.*

The article discusses the formal and semantic properties of multiplicative verbs in the context of other phenomena which are included in the category of aktionsart. Besides multiplicatives in the narrow sense, we distinguish alternative, duplicative, reciprocal, sepetive, attenuative and intensive multiplicative verbs. Among these we paid special attention to sepetives, as a type of multiplicative verbs which has not been the object of research so far in Slavic languages.

Keywords: *multiplicative, semelfactive, alternative, duplicative, sepetive, attenuative, intensive multiplicative verb, reciprocal verb.*

Серед усіх явищ, які охоплює семантична категорія акціональності, як в ширшому, так і у вузькому розумінні, мультиплікативи займають особливе місце. На відміну від інших акціональних значень (родів дієслівної дії), мультиплікативність не є акціональною модифікацією, яка додатково характеризує дію з точки зору фази її перебігу, її обмеженості в часі або інтенсивності, з якою дія відбувається. Мультиплікативність позначає певний спосіб перебігу дії, притаманний певному типу ситуацій. Зважаючи на це, акціональне значення мультиплікативності в першу чергу виражається на лексичному рівні, тобто є складовою значення самої дієслівної лексеми, тому мультиплікативи часто не входять у класифікації родів дії, які базуються переважно на формальних, словотвірних критеріях¹. З іншого боку, у тих самих класифікаціях регулярно відображені семельфактиви, які, будучи

---

¹ Такі, наприклад, класифікації російських родів дії А. А. Зализняк і А. Д. Шмельова, Н. С. Авиловой, А. В. Исаченка, Я. Ставницької (Зализняк, Шмелев 1997; Авилова 1976; Исаченко 1960; Ставницка 2003/2004), класифікації родів дії в українській мові В. М. Русанівського, К. Г. Городенської, С. О. Соколової (Русановский и др. 1986; Вихованець; Городенська 2004; Соколова 2003). Дослідники (наприклад, Ю. С. Маслов, М. А. Шелякин, А. П. Загнітко, Л. Попович), які виходять не лише з формальних критеріїв, як правило, виділяють акціональний клас мультиплікативів (Маслов 1984; Шелякин 1987; Загнітко 1996; Поповић 2008).

одиничними корелятами мультиплікативів, також не є акціональними модифікаціями, проте є вторинними номінаціями, оскільки утворюються від мультиплікативів, найчастіше за допомогою суфікса *-ну-*, і тому формально марковані. Мультиплікативи ж, у свою чергу, часто виявляються через семельфактиви (Князев 1989: 133), з якими корелюють семантично і формально². У нашій доповіді ми вказуємо саме на те, що мультиплікативи мають не лише певні семантичні, але й формальні ознаки, що дозволяє розглядати їх у рамках категорії акціональності.

Наш аналіз мультиплікативів в українській мові ґрунтується на класифікації типів множинності ситуацій В. С. Храковського. На підставі двох критеріїв: 1) чи всі ситуації, що входять в певний тип множинності, відбуваються в один період часу, що триває безперервно, або кожна з них відбувається у свій окремий період та 2) чи в кожній з ситуацій беруть участь одні і ті самі учасники або в кожній ситуації є принаймні один учасник, який є одиничним представником певної сукупності учасників, – В. С. Храковський виділяє три семантичні типи множинності ситуацій: дистрибутивний, мультиплікативний та ітеративний (Храковский 1986: 152–154).

Мультиплікативність, виходячи з такого підходу, можна визначити як акціональну ознаку, яка характеризується внутрішньою розчленованістю процесуальної ситуації, монотемпоральністю (всі ситуації, що входять в мультиплікативний тип множинності, відбуваються в один період часу) та тотожністю, тобто повним збігом складу учасників ситуації.

Дія, позначена мультиплікативним дієсловом, фактично розчленована на кілька мікроситуацій (порцій ситуації, семельфактивних ситуацій) повністю тотожних за складом своїх учасників, що повторюються одна за другою у відносно регулярні та відносно короткі часові проміжки, проте така дія мультиплікативом представлена як одна цілісна дія, що відбувається в один безперервний період часу. Отже, мультиплікативи по суті є амбівалентними: одночасно позначають і сукупність ситуацій (обмежену, але невизначену), і одиничну ситуацію (Долинина 1996: 237), так само як збірні іменники називають сукупність однакових чи подібних предметів, що сприймаються як одне ціле.

Що стосується формальних ознак мультиплікативів, у першу чергу можна виділити суфікс основи інфінітива *-а-*, який мають як похідні мульт-

---

² Суть семантичної кореляції полягає в одиничності семельфактивів, у яких одна порція ситуації, одна мікроситуація одночасно є і цілісною макроситуацією, тоді як та сама мікроситуація може бути частиною ряду ідентичних порцій мультиплікативної макроситуації. З формальної точки зору семельфактиви утворені від мультиплікативів, найчастіше за допомогою суфікса *-ну-*: *ахнути*, *блїмнути*, *гавкнути*, *гейкнути*, *дзвякнути*, *калатнути*, *кахикнути*, *махнути*, *мекнути*, *свиснути*, *стукнути* і т. д.

типлікативи (утворені переважно від звуконаслідувальних слів та вигуків), так і непохідні. Із семантичної точки зору мультиплікативи позначають конкретні ситуації, що сприймаються нашими органами чуття. Більшість із них позначають ситуації, що сприймаються слухом, тобто ситуації утворення і відтворення звуків.

Такі мультиплікативи утворені від звуконаслідувальних слів та вигуків за допомогою суфіксів *-а-*: *ахати, булькати, дзвякати, клацати, кукурікати, охати, стукати, чмокати* тощо; *-к-а-*: *векати, гавкати, гейкати, дзенькати, мекати, тьохкати, цвірінькати* тощо; та *-ик-а-*: *змикати, сикати, шикати*. Деякі акустичні мультиплікативи мають інші суфікси – *-ва-*, *-і-*, *-Ø-*: *кукувати, свистіти (і свистати), скреготіти (і скреготати), сопіти (і сопти), хрипіти, хроніти, хрустіти, шелестіти*.

Звуконаслідувальні слова – вигуки, від яких утворені ці мультиплікативи, можуть, у свою чергу, виконувати функцію присудка (і в таких випадках вони є засобами вираження експресії тексту), позначаючи найчастіше не утворення звуку, а відповідну дію, супроводжувану таким звуком. Ці вигуки-присудки переважно позначають семельфактивні ситуації³ і дуже рідко (зазвичай при повторюванні) мультиплікативні ситуації: (...) *подала йому руку, очі опустила, а з них сльози – кап-кап* (Тютюнник); *Мовчу я, а в самого серце тільки стук-стук-стук, стук-стук-стук* (Тютюнник).

За своїм значенням до акустичних мультиплікативів подібні мультиплікативи, що позначають дії, супроводжувані певним звуком, – фізіологічні явища типу *гикати, зітхати, кашляти, чмихати, чхати* або конкретні фізичні дії: *грюкати, клацати, плескати, сьорбати, хлюпати, шаркати* тощо. Такі дієслова не позначають дію, спрямовану на утворення певного звуку, а звук є супроводжувальним елементом ситуації. До цього типу мультиплікативів належать і дієслова, що позначають звукові ознаки руху: *бухати, гупати, торохкати, тріщати* і т. д.

Другу групу мультиплікативів, що позначають ситуації, які сприймаються органами чуття, становлять візуальні мультиплікативи, які у своїй формальній структурі мають суфікс інфінітивної основи *-а-*. Таких дієслів відносно мало: *бликати, блимати, блискати, мелькати, мигати*.

Крім акустичних і візуальних явищ, мультиплікативи позначають й інші дії, які підлягають безпосередньому спостереженню. Серед них ви-

---

³ З цього аспекту цікавим здається матеріал одинадцятитомного тлумачного *Словника української мови*, у якому значення таких звуконаслідувальних слів-вигуків визначається, як „уживається як присудок за значенням...“, при чому зазначається або лише семельфактивне дієслово (для більшості вигуків, наприклад, *бабах – бабахнути*), або і семельфактивне і мультиплікативне дієслово (наприклад, *бряз – брязкати, брязнути*), тоді як у визначенні вигуку *миг* зазначається лише мультиплікатив *мигати*.

діляються дієслова на позначення так званого дискретного руху, тобто руху частин тіла і руху (переважно розбризкування) рідини (тобто її частин, крапель). Ці дієслова також, як правило, мають суфікс інфінітивної основи *-а-*: *бризкати*, *брикати(ся)*, *качати(ся)*, *кивати*, *кліпати*, *колихати(ся)*, *кранати*, *махати*, *моргати*, *тріпати*, *хитатися* тощо. Деякі дієслова мають інші суфікси інфінітивної основи.: *вертіти(ся)*, *крутити(ся)*, *термосити*, *трясти*. За своїм значенням і формою до цієї групи близькі і дієслова, які позначають фізичний вплив (за допомогою ритмічних рухів) на певний об'єкт: *калатати*, *колоти*, *кресати*, *лизати*, *мазати*, *смикати*, *хвиськати*, *хльостати*, *шмагати* і т. д.

До мультиплікативів нерідко відносять і дієслова невизначеного руху: *ходити*, *їздити*, *бігати*, *літати*, *носити*, *водити* тощо, оскільки такими дієсловами виражається різноспрямований рух (Храковский 1989: 30–31, Князев 1989: 133–134). Окремою порцією ситуації тут можна вважати кожне «переміщення з попередньої точки до точки, у якій змінюється напрямок руху» (Апресян 1974: 252, Князев 1989: 134). Ці точки можуть конкретизуватися обставинами: *На небі місяць літав з хмари в хмару* (Яновський). Цей тип мультиплікативів В. С. Храковський, запозичивши термін у В. Дреслера, називає **альтернативом** (Храковский 1989: 30–31).

В. С. Храковський у рамках мультиплікативності виділяє і так званий **дублікатив**, схожий за своїм значенням до альтернатива. Дублікатив позначає таку мультиплікативну макроситуацію, у якій чергуються порції ситуацій так, що кожна наступна порція анулює результат попередньої (Храковский 1989: 31). В українській мові дублікативність може бути виражена лексично, хоча й дуже рідко (наприклад, дієсловом *дихати* з типовим для мультиплікативів суфіксом інфінітивної основи *-а-*, яке позначає ряд протилежних дій: *вдихнути-видихнути-вдихнути-видихнути...*). Найчастіше ж цей тип мультиплікативності виражається на синтаксичному рівні складно-сурядними реченнями із повторюваним сполучником *то..., то...: то застібає, то розстібає пальто; то відчиняє, то зачиняє вікно* тощо.

Окремим типом мультиплікативів є **реципрок**, яким позначається чергування мікроситуацій, у яких беруть участь різні учасники – то один, то другий: *Замовк шелест листя і перестали перегукуватися купальниці серед річки* (Шевчук); *Дівчата переитовхуються* поміж собою, *перешіптуються* (Тютюнник); Дієслова цього акціонального класу утворюються за допомогою конфікса *пере-...-ува-...-ся*: *перебалакуватися*, *перегукуватися*, *пережартовуватися*, *перекидатися*, *перекликатися*, *переморгуватися*, *перешіптуватися* тощо.

Мультиплікативи також можуть бути основою для утворення нових мультиплікативів з додатковою семантикою. Тут уже йдеться про акціо-

нальні модифікації значення основного дієслова. У першу чергу такими модифікаціями характеризується проміжок часу, в якому повторюються мікроситуації, що входять у мультиплікативну макроситуацію. З прагматичної точки зору, зазначає В. С. Храковський, відтинки часу між порціями макроситуації оцінюються як короткі, більш-менш однакові, відповідно до певної умовної норми (Храковский 1989: 31). Відхилення від такого інтервалу відбуваються у двох напрямках: продовження часового проміжку і його скорочення, що зазвичай зумовлює послаблення або посилення інтенсивності.

Тип мультиплікативів, яким виражається скорочення інтервалу між мікроситуаціями та/або посилення інтенсивності, з якою відбувається дія, В. С. Храковський називає **сепетивами**⁴, але не подає жодного прикладу із слов'янських мов (Храковский 1989: 32–33). В українській мові, проте, існує порівняно велика група дієслів, що позначають мультиплікативну ситуацію із скороченням тривалості часового проміжку між своїми порціями. Значення збільшеної частотності зміни порцій може супроводжуватися семантикою посиленої інтенсивності. Такі дієслова утворюються за допомогою суфіксів *-ота-* або *-оті-* (більше від половини таких дієслівних основ може приєднувати обидва суфікси), а також (рідше) суфікса *-оні-*: *блискотіти*, *булькотати* (і *булькотіти*), *гримотіти*, *грюкотіти*, *гуркотати* (і *гуркотіти*), *дзенькотіти*, *дудоніти*, *кранотіти*, *плескотіти*, *скугоніти*, *стукотіти*, *хлюпотати*, *хрускотіти*, *цокотати* (і *цокотіти*) тощо.

Що стосується значення посиленої інтенсивності, більшість дієслів, які виконують функцію твірної основи сепетивів, у своїй семантичній структурі вже містять таку сему. У першу чергу, це характерно для акустичних сепетивів типу *гримотіти*, *гупотіти*, *гуркотати*, *плескотіти*, *плюскотати*, *тарахкотіти*, *хлюпотати*, *хряскотіти*, але й для деяких візуальних, наприклад *блискотіти*. Крім того, аналіз мовного матеріалу показує, що без обставин, які вказують на посилення інтенсивності, або без відповідного контексту, важко визначити, чи таке значення взагалі властиве сепетиву. Обставини, що виражають посилену інтенсивність (*Тим часом дощ напускався, кранотів наче з ясного неба* (Гончар 1)), і ті, що вказують на послаблену інтенсивність (*Ледь-ледь хлюпочуть хвилі, та не чути, щоб хтось полохав веслами затихлі води Дарданеллів* (Іваничук)), майже однаково представлені у мовному матеріалі (якщо не брати до уваги ті приклади, у яких обставини посиленої інтенсивності поєднуються із сепетивними дієсловами, твірні основи яких вже мають відповідну семантику).

Значення посиленої інтенсивності з відтінком дбайливості, старанності притаманне ряду дієслів, утворених префіксально-суфіксальним

⁴ Лат. *saepe* – часто, багаторазово.

способом за допомогою конфікса *ви-...-ува-*, які називаємо **мультиплікативними інтенсивами**. Ці дієслова позначають таку ситуацію, у якій порції макроситуації повторюються з посиленою інтенсивністю: *виблискувати, вигойдувати, видзвонювати, вимахувати, висвистувати, вистукувати* тощо. Посилення інтенсивності часто підкреслюється відповідними обставинами або контекстом: *Міцух раптом закричав, дико вимахуючи руками* (Шевчук).

Дієслова, що виражають збільшення часового проміжку між мікроситуаціями та/або послаблення інтенсивності В. С. Храковський називає раритативами (Храковский 1989: 32). Цей тип **мультиплікативних деінтенсивів** представлений в українській мові префіксально-суфіксальними дієсловами з формантом *по-...-ува-*. Більшість деінтенсивів цього типу утворюється від мультиплікативних дієслів, які позначають різні явища, що сприймаються органами слуху (типу *повискувати, погавкувати, подзвонювати, покашлювати, покрикувати, порипувати, посвистувати, постукувати* тощо) і зору (*поблимувати, поблискувати, полискувати* і т. д.), а також від дієслів дискретного руху (*подригувати, покліпувати, похитувати(ся), почухувати(ся)*). Інтервал між мікроситуаціями в цьому типі мультиплікатива не лише довший від певної умовної норми, на що вказує В. С. Храковський (Храковский 1986: 158), але й нерегулярний. Саме нерегулярність часто підкреслюється обставинами типу *час від часу, інколи, деколи, вряди-годи: В осоках покахувала час від часу дика качка...* (Тютюнник); *До нього погукували вряди-годи продавці, але він на них не зважав* (Шевчук). Обставинами типу *злегка, ледь-ледь, поволі, тихо* часто відтіняється й значення послабленої інтенсивності: *Вдень на багатьох обійстях ліниво погавкують собаки* (Шевчук); *Було чути, як вона стиха поквоктує* (Тютюнник).

У своєму аналізі ми показали, що мультиплікативні дієслова можна включати в опис і класифікації акціональних дієслівних класів (родів дії), навіть у ті, що ґрунтуються на виключно формальних критеріях. До таких класифікацій в українській мові слід включити і окремий тип мультиплікативів – сепетив, який досі не привертав уваги дослідників. Проаналізовані нами типи мультиплікативів вказують на варіативність цієї акціональної категорії, багатство значень і формантів, якими ці значення виражаються в українській мові, а аналіз мовного матеріалу ілюструє, як мультиплікативні дієслова взаємодіють у реченні з іншими засобами вираження відповідних значень.

ЛІТЕРАТУРА

- Авилова, Наталья С. *Вид глагола и семантика глагольного слова*. Москва: Наука, 1976.
- Апресян, Юрий Д. *Лексическая семантика (синонимические средства языка)*. Москва: Наука, 1974.
- Вихованець, Іван; Городенська, Катерина. *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари, 2004.
- Долинина, И. Б. «Количественность в сфере предикатов (категория „глагольной множественности“)». Бондарко, Александр (ред.). *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*. Санкт Петербург: Наука, 1996: 219–245.
- Загнітко, Анатолій П. *Теоретична граматики української мови: Морфологія*. Донецьк: ДоннУ, 1996.
- Зализняк, Анна А.; Шмелев, Алексей Д. *Лекции по русской аспектологии*. München: Verlag Otto Sagner, 1997.
- Исаченко, Александр В. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть вторая*. Братислава: Издательство Словацкой академии наук, 1960.
- Князев, Юрий П. «Степени сравнения и точки отсчета». Бондарко, Александр (ред.). *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*. Санкт Петербург: Наука, 1996: 129–145
- Маслов, Юрий С. *Очерки по аспектологии*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984.
- Поповић, Људмила. *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- Русановский, Виталий М. и др. *Украинская грамматика*. Киев: Наукова думка, 1986
- Соколова, Світлана О. *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка, 2003.
- Ставницка, Я. «К вопросу о выделении способов глагольного действия в русском языке». *Respectus Philologicus* 4, 9, 2003/2004: 175–184.
- Храковский, Виктор С. «Семантические типы множества ситуаций (опыт классификации)». *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* т. 45, 2, 1986: 149–158.
- Храковский, Виктор С. «Семантические типы множества ситуаций и их естетственная классификация». Храковский, Виктор (ред.). *Типология итеративных конструкций*. Ленинград: Наука, 1989: 5–53.
- Шелякин, Михаил А. «Способы действия в поле лимитативности». Бондарко, Александр (ред.). *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Наука, 1987: 63–85.

Milena Ivanović
University of Belgrade, Serbia

TYPES OF MULTIPLICATIVE VERBS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article discusses the formal and semantic properties of multiplicative verbs in the context of other phenomena which are included in the category of aktionsart, first of all the relation with its singulative correlatives – semelfactive verbs. A multiplicative verb indicates repetitive action, as a complex single event. Most of these verbs can be characterized as sound-sight-motion ones and in most cases, they have specific formal features. On the basis of the way units (micro actions) and/or the participants of this action alternate, we distinguish alternative (multi-direction actions), duplicative (subsequent action is the anti-action of the previous action) and reciprocal multiplicative verbs. Based on the properties of the time interval between micro actions of the multiplicative action and the intensity of the action we distinguish repetitive (decreasing intervals), attenuative (increasing intervals + weakening intensity) and intensive multiplicative verbs.

Oksana Timko Đitko
Silvija Graljuk
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

GLAGOLSKI PRIDJEVI U UKRAJINSKOM, RUSINSKOM, SLOVAČKOM I HRVATSKOM JEZIKU*

Glagolski pridjevi su periferni glagolski oblici naslijeđeni još od indoeuropskog prajezika. U praslavenskom su bili relativno dobro očuvani, ali su kasnije promjene dovele do velikih razlika unutar suvremenih slavenskih jezika u sustavu oblika glagolskih pridjeva. Pokušat ćemo na primjeru jezika iz svake skupine slavenskih jezika pokazati kako su tekle promjene od zajedničkog praslavenskog oblika. Od pet praslavenskih oblika glagolskih pridjeva danas, u svim analiziranim, slavenskim jezicima održao se l-particip, koji u slavenskim jezicima služi za tvorbu složenih glagolskih oblika. Ostali glagolski pridjevi, ili su sasvim nestali, ili postoje u pojedinim jezicima.

Ključne riječi: ukrajinski, hrvatski, slovački, rusinski, praslavenski, staroslavenski, glagolski pridjev, glagolski prilog, sufiks, nastavak.

Participles are peripheral verb forms inherited from the Proto-Indo-European language. In Proto-Slavic they were relatively well-preserved, but later changes led to the existence of significant differences among modern Slavic languages in the system of participle forms. We will attempt to show on the example of a language from each group of Slavic languages how changes occurred from the common Proto-Slavic form. Of the five Proto-Slavic forms of participles, today, in all analyzed Slavic languages, the l-participle was kept, used for the formation of complex verbal forms in Slavic languages. Other participles have either completely disappeared, or are present in individual languages.

Keywords: Ukrainian, Croatian, Slovak, Rusyn, Proto-Slavic, Old Slavic, participle, transgressive, suffix, ending.

Glagolski pridjevi, ili participi, su u slavenskim jezicima naslijeđeni oblik još od indoeuropskog prajezika. Slavenski jezici čine skupinu indoeuropskih jezika koja je dobro očuvala participski sustav, o čemu svjedoče starocrkvenoslavenski tekstovi (Mihaljević 2014: 171). Međutim, i slavenski jezici se međusobno razlikuju po broju očuvanih participa.

Različit broj participa u slavenskim jezicima svjedoči u prilog tezi da su u svim slavenskim jezicima glagolski pridjevi prošli složene promjene, kako tvorbene, tako i funkcionalne. Tvorili su se od glagolskih osnova uz pomoć sufiksa imenske paradigme i svojim deklinacijama se od samih početaka nisu razlikovali od imenica i pridjeva.

---

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme [2131]. bb

Vremenom su glagolski pridjevi podpali pod raznovrsne utjecaje, te su doživjeli višekratne promjene. Neki od njih, posebno aktivni kratki glagolski pridjevi, dobili su nepromjenjivi oblik i pretvorili su se u novi glagolski oblik – glagolske priloge. Drugi glagolski pridjevi su sačuvali dugi oblik, sačuvali su obilježja glagolskih pridjeva. Neki od dugih glagolskih pridjeva su se sasvim stopili s pridjevima.

Sve promjene unutar skupine glagolskih pridjeva slavenskih jezika počele su još prije raspada praslavenske zajednice, a konačno formiranje kao posebne vrste riječi odvijalo se već posebno u svakom slavenskom jeziku.

Za ovu analizu uspoređivali smo glagolske pridjeve u jezicima svih triju slavenskih jezičnih skupina: ukrajinskog, hrvatskog, slovačkog te rusinskog. U analizi ćemo krenuti od praslavenskog stanja u svakoj skupini glagolskih pridjeva i vidjeti kako se danas ti oblici realiziraju u svakom od analiziranih jezika.

U razvoju praslavenskog u periodu koji možemo rekonstruirati, postojali su kratki oblici glagolskih pridjeva. Kategorija stanja je razlikovala aktivne i pasivne oblike, a kategorija vremena oblike sadašnjeg i prošlog vremena. (Damjanović 2005: 137). Tako su u praslavenskom postojali particip prezenta aktivni, particip prezenta pasivni, particip preterita aktivni, particip preterita pasivni te, specifični, slavenski particip preterita tvoren uz pomoć sufiksa –l, neki ga znanstvenici nazivaju particip perfekta (Đorđić 1975: 173). Niti jedan slavenski jezik danas ne čuva sve ove oblike. Nas zanima koji su oblici očuvani u analiziranim jezicima.

Aktivni glagolski pridjev sadašnjeg vremena. U svakom od analiziranih jezika ovi oblici su se izmijenili. S obzirom da aktivni particip prezenta označava glagolsku radnju koja se vrši istovremeno s radnjom predikata, odnosno finitnog glagolskog oblika, mogli su biti zamijenjeni drugim glagolskim oblicima.

Kratki aktivni glagolski participi sadašnji su u slavenskim jezicima većinom izgubili deklinaciju, postavši glagolskim priložima. Završetak priloga –*ći* vezuje se za nominative jednine ženskog roda proste participske promjene.

U hrvatskom jeziku dugi oblik nije sačuvan. Kratki oblici su dali glagolske priloge: *pišući, čitajući, radeći*... Ipak, neki participi prezenta su se „rano leksikalizirali kao pridjevi pa su poput ostalih pridjeva zadržali deklinaciju i slaganje u rodu” (Matasović 2008: 295): *gorući, mogući, vrući, budući, noseći*...

U ukrajinskom jeziku danas postoje samo dugi, tj. određeni oblici: *бажати – бажаячий, держати – держачий*... Kratki oblici aktivnih glagolskih pridjeva u ukrajinskom jeziku su stvorili glagolske priloge sadašnjeg vremena: *пишучи, читаючи, роблячи*... Što su okamenjeni oblici nekadašnjih kratkih aktivnih participa prezenta nominativa jednine ženskog roda. Oblik nominativa

jednine muškog roda ovih participa na *-a* sačuvao se samo u primjeru priloga *якогога* (Бевзенко 1960: 343).

U slovačkom jeziku aktivni glagolski pridjev sadašnji tvori se jedino od nesvršenih glagola. Deklinira se kao meka grupa pridjeva, ali su svi padežni nastavci kratki. Npr.: *vládnuci, vládnuceho, vládnucemu...* Slovački jezik razlikuje glagolski pridjev od običnog pridjeva koji ponekad imaju jako sličan plan izraza, razlikuju se kratkoćom odnosno dužinom na padežnom nastavku. Ako je kod pridjeva prethodeći korijenski slog dug, mora se zbog dugog sufiksa taj slog skratiti. Npr. glagolski pridjevi: *stojaci, visiacy, spiacy*; pridjevi: *stojací, visací, spací*.

U rusinskom jeziku ovaj particip ne postoji. Može se pronaći kod starih autora, ali to je utjecaj crkvenoslavenskog ili ukrajinskog jezika. Kao i kod ostalih analiziranih jezika i ovdje je okamenjeni oblik nominativa jednine ženskog roda stvorio poseban glagolski oblik – glagolski prilog: *читаюци, пишуци, кричаці, ламаюци...*

Dakle, ovaj tip glagolskih pridjeva je u svim analiziranim jezicima u kratkom obliku dao glagolske priloge, a dugi oblik se očuvao u slovačkom i, djelomično, u ukrajinskom.

Vjerojatno je nestanku aktivnog glagolskog pridjeva sadašnjeg pogodovao i njegovo značenje. On označava glagolsku radnju koja se vrši usporedo s radnjom predikata. U hrvatskom takvo značenje ima glagolski prilog sadašnji koji je kao posebni nepromjenjivi glagolski oblik nastao od aktivnog participa prezenta.

Aktivni glagolski pridjev sadašnji		
	Današnje stanje	Oblici nastali od participa
ukrajinski	Postoje: <i>бажаячий, виконуючий.</i>	Glagolski prilozii: <i>читаюци, пишуци...</i>
hrvatski	Nisu očuvani.	Glagolski prilozii: <i>čitajući, пишуći...</i>
slovački	Postoje: <i>stojaci, visiacy.</i>	Glagolski prilozii: stojac, visiac
rusinski	Nisu očuvani.	Glagolski prilozii: <i>читаюци, пишуци...</i>

Treba napomenuti da se u svim jezicima, u kojima postoje, ovi participi znatno rjeđe rabe u razgovornom nego u književnom jeziku.

Pasivni pridjev sadašnjeg vremena. Niti ovaj oblik nije sačuvan u hrvatskom jeziku, kao morfološka kategorija nestao je prije prvih spomenika. Međutim, neki pridjevi po postanju su prasl. pasivni participi prezenta, npr. *lakom, pitom..* (Lukežić 2015: 337).

Oba oblika ovog tipa glagolskih pridjeva su se izgubili u ukrajinskom jeziku. Djelomično su dugi oblici prešli u pridjeve: *відомий, знайомий, невидимий*; kratki oblici su ponekad postali nepromjenjivi i prešli u priloge; *відомо, свідомо*, a većina je nestala.

U slovačkom jeziku postoji samo zastarjeli pridjev *vidomý, nevidomý* (danas *vidiaci - nevidiaci*) i *vedomý, nevedomý*, od tuda i prilog *vedome* (= *naschvál*).

U rusinskom jeziku ne postoji pasivni particip prezenta. Postoje pojedini, okamenjeni, oblici koji svjedoče o njegovom postojanju i koji su danas prilozii.

Pasivni particip prezenta		
	Današnje stanje	Oblici nastali od participa
Ukrajinski	Nisu sačuvani.	Prešli u pridjeve: <i>відомий, знайомий...</i> Prešli u priloge: <i>відомо, свідомо...</i>
Hrvatski	Nisu sačuvani.	Pojedini pridjevi: <i>lakom, pitom...</i>
Slovački	Nisu sačuvani.	Zast. pridjevi: <i>vidomý, nevidomý, vedomý, nevedomý...</i> Prilog: <i>vedome</i>
Rusinski	Nisu sačuvani.	Pojedini prilozii: <i>свідомо...</i>

Aktivni glagolski pridjev prošli. U praslavenskom su postojala dva oblika ovih glagolskih pridjeva. Danas u literature nalazimo različite termine. Znanstvenici se slažu da je aktivni particip preterita indoeuropskog porijekla, a da je drugi particip, ili l-particip, slavenskog porijekla, koji nema paralela u ostalim indoeuropskim jezicima.

Prvi aktivni particip preterita. U staroslavenskom je označavao radnju koja se dogodila prije predikatne radnje ili radnje finitivnoga glagola. Deklinirao se kao imenice na meki suglasnik. Tvorio se od infinitivne osnove (Đamjanović 2005: 141-142).

U ukrajinskom jeziku su se kratki oblici ovih glagolskih pridjeva, izgubivši svoju paradigmu, kao i glagolski pridjevi sadašnji, pretvorili u glagolske priloge. Suvremeni ukrajinski jezik je sačuvao ove glagolske priloge sa sufiksom -ши, -вши: *нісши, лігши, ставши, давши, ївши*. Danas se smatra da su oni okamenjeni oblici jednine glagolskih pridjeva ženskog roda. Oblici aktivnih glagolskih pridjeva u značenju glagolskih priloga zabilježeni su u već tekstovima XIV–XV.st. (Бевзенко 1960: 347).

Dugi oblici glagolskih pridjeva ovog tipa -ший, -вший u ukrajinskom jeziku su vremenom nestali. Te smatramo netočnom paušalnu ocjenu da je „u suvremenim slavenskim jezicima sklonidba toga participa sačuvana samo u istočnoslavenskim jezicima i u slovačkome” (Mihaljević 2015: 178). Zabilježeni su u tekstovima XIV–XV st. U to doba su već davno nestali iz živog govora. Smatra se da pojedinačni oblici tipa *перемігший, закінчивший* nove tvorbe (Бевзенко 1960: 345).

U hrvatskom jeziku su glagolski pridjevi na -ši, -vši u kratkom obliku dali, kao i u ukrajinskom glagolske priloge: *pisavši, čitavši*...

Dugi glagolski pridjevi ovog tipa, kao i u ukrajinskom, nisu se održali.

U slovačkom jeziku postoji aktivni glagolski pridjev sa sufiksom -vš- (sufiks + nastavak = -vší, -všia, -všie). Npr. *zavolat’ – zavolavší; opanovat’ – opanovavší*. Oblici aktivnog glagolskog pridjeva prošlog se dekliniraju kao meka grupa pridjeva: *zavolavší, zavolavšieho, zavolavšiemu*... Oblike aktivnog glagolskog pridjeva prošlog mogu tvoriti malobrojni svršeni glagoli. U rečenici ima funkciju atributa. U suvremenom je slovačkom jeziku zato taj oblik u nestajanju.

U rusinskom jeziku ne postoji aktivni particip preterita, čak ne postoje niti njegovi tragovi kao glagolski prilozi na -ši, -vši.

Drugi aktivni particip preterita, u literaturi se nalazi i kao **particip perfekta, ili I-particip, ili slavenski particip preterita**, glagolski je oblik koji je, kao takav praslavenskog, a ne praindoeuropskog porijekla (Đorđić 1975: 173).

Oblici aktivnih glagolskih pridjeva prošlog vremena na -ль, -ло, -ла dobili su i u ukrajinskom jeziku značenje glagolskih oblika prošlog vremena. Ovaj oblik u ukrajinskom ima i duge glagolske pridjeve (-лий, -ла, -ло): *зітплий, посиротілий, змертвілий, пожовклий*. Danas se ovi glagolski pridjevi javljaju samo u prefiksalsnom obliku i, po mišljenju nekih znanstvenika (Bevzenko 1960: 345), kasnije su tvorbe.

«U hrvatskoj gramatičkoj tradiciji ovaj particip naziva se „glagolskim pridjevom radnim“, a služi za tvorbu analitičkog perfekta, kao i u drugim slavenskim jezicima. Neki su glagolski participi prošli postali pravi pridjevi te su stoga dobili padežne nastavke, redovito u određenoj pridjevskoj deklinaciji, npr. prošli, prošloga, prošlomu...» (Matasović 2008: 300).

U hrvatskom jeziku ne postoji dugi oblik glagolskih pridjeva ovog tipa kao u ukrajinskom.

Drugi tip aktivnog glagolskog pridjeva prošlog sa sufiksom -l-, u slovačkom postoji samo u kratkom obliku. Ovdje se možda najbolje vide nedosljednosti koje su pratile ovaj oblik u gramatičkim tumačenjima. U staroj velikoj gramatici E. Paulinija navodi se termin glagolski pridjev, u njenoj novijoj gramatici na-

ziva ga osnovnim oblikom prošlog vremena. Glagolski pridjev sa sufiksom *-l-* u slovačkom nije samostalni glagolski oblik, jer se javlja samo kao dio složenih glagolskih oblika: perfekta i kondicionala sadašnjeg i prošlog. Ima tri roda u jednini i jedan u množini: *robil, robila, robilo; robili*.

U rusinskom jeziku postoji ovaj particip. Također služi za tvorbu složenih glagolskih oblika. Dugi oblici glagolskih pridjeva ne postoje.

Particip preterita aktivni				
	Sufiks <i>-(v)ši-</i>		Sufiks <i>-l-</i>	
	Današnje stanje	Oblici nastali od participa	Današnje stanje	Oblici nastali od participa
ukrajinski	Nisu sačuvani.	Gl. prilog: <i>nucavuu...</i>	Postoje: <i>nucav, робив.</i>	Postoje: <i>зімлілий.</i>
hrvatski	Nisu sačuvani.	Gl. prilog: <i>pisavši...</i>	Postoje: <i>pisao, radio.</i>	
slovački	Nisu sačuvani.	Postoje: <i>zavolavši</i>	Postoje: <i>robil.</i>	
rusinski	Nisu sačuvani.	-	Postoje: <i>nucal, робел.</i>	-

Pasivni glagolski pridjev prošli. U svakom od analiziranih jezika tijekom povijesti doživio je bitne promjene. Mogao je biti dugi i kratki. Tvori se dodavanjem morfema *-n-* ili *-t-* na infinitivnu osnovu. Na te se morfeme dodaju pridjevski padežni nastavci za rod.

U ukrajinskom jeziku su oblici dugih pasivnih glagolskih pridjeva prošlih sasvim očuvani. Tvore se uz pomoć sufiksa *-n-*, *-t-*: *принесений, написаний, зшитий*. Kratki oblici pasivnih glagolskih pridjeva prošlih u ukrajinskom jeziku se kao i aktivni glagolski pridjevi kratki nisu sačuvali. Iz njih su se razvili nepromjenjivi bezlično-predikativni oblici na *-но, -то*, koji su okamenjeni oblici nominativa jednine srednjeg roda tih glagolskih pridjeva: *зроблено, написано, принесено, прочитано...* Oni su prilično frekventni i produktivni u suvremenom ukrajinskom jeziku. Koriste se za iskazivanje bezlične radnje koja je usmjerena na neki objekt. Pojava ovih bezličnih oblika na *-но, -то* povezana je s općim gubitkom kratkih oblika glagolskih pridjeva u ukrajinskom jeziku. Kako naglašavaju pojedini znanstvenici, ovi oblici su jedna od osnovnih glagolskih tvorbi, jer su jače nego glagolski pridjev ili glagolski prilog povezani s glagolom, prije svega sa semantikom te njegovim gramatičkim i sintaktičkim osobinama. (Вихованець, Городенська 2004: 290).

I u slovačkom jeziku te oblike nalazimo u jednočlanim bezsubjektnim rečenicama tipa *Je navarené. V izbe bolo upratané*. U srednjem su rodu zato što su rečenice bezsubjektne.

U hrvatskom jeziku postoje samo kratki oblici koji se tvore dodavanjem sufiksa *-n-*, *-en-*, *-jen-*, *-ven-*, *-t-* na infinitivnu ili prezentsku osnovu: *bacan, darovan, pečen, viđen, mljeven, nasut, skinut, načet...*

U slovačkom jeziku se pasivni glagolski pridjevi prošli tvore uz pomoć sufiksa *-t-* ili *-n-*, odnosno *-en-* (kod modela *robit' – urob-en-y'*). Kad se pasivni glagolski pridjev tvori od nesvršenih glagola i upotrebljava kao atribut, onda označava dovršenu radnju: *pečený chlieb; mal'ované dvere, varené mäso*.

U rusinskom jeziku je ovaj oblik očuvan te može tvoriti participe sa oba sufiksa: *принешени, ушити, зошити, написани, зробени...*

Pasivni particip preterita		
	Današnje stanje	Oblici nastali od participa
ukrajinski	Postoje: <i>принесений, написаний...</i>	Bezlični oblici na <i>-no, -to</i> : <i>принесено, написано..</i>
hrvatski	Sačuvani: <i>darovan, pečen</i>	
slovački	Postoje: <i>pečený; mal'ovaný, zbitý</i>	
rusinski	Postoje: <i>принешени, печени....</i>	

Zaključak

Na osnovu provedene analize u tvorbi glagolskih pridjeva triju slavenskih jezika izvodimo zaključke:

1. Glagolski pridjev kao glagolski oblik nalazimo u svim analiziranim jezicima: hrvatskom, ukrajinskom, rusinskom i slovačkom. U svima je jednaka podjela na stanja: aktivno i pasivno.
2. Jedini oblici glagolskih pridjeva koji su potpuno očuvani u analiziranim jezicima su aktivni particip preterita na *-l-*, te pasivni glagolski pridjev prošli.
3. Sasvim se izgubio, ostavivši iza sebe određene tragove u pridjevima i, djelomično, prilozima, pasivni glagolski pridjev sadašnji.
4. Jako su se promijenili aktivni glagolski pridjevi sadašnjeg vremena. Samo su djelomično sačuvani kao glagolski pridjevi. To se posebno tiče dugih oblika glagolskog pridjeva sadašnjeg. Iako su tijekom povijesti uglavom prešli u pridjeve, suvremeni ukrajinski jezik ima aktivne glagolske pridjeve sadašnje na *-учий, -ючий, -ачий, -ячий*. Istina, njihova upotreba je ograničena.

5. Nisu sačuvani aktivni glagolski pridjevi prošli. Znanstvenici smatraju da su pojedini oblici u ukrajinskom kao: *переміжний, поспиротілий, зітлілий* kasnije izvedenice.
6. Kratki oblici glagolskih pridjeva su, u većini slučajeva, izgubivši svoje gramatičke kategorije roda, padeža i broja, prešli u novu glagolsku kategoriju – glagolske priloge. Od starih kratkih aktivnih glagolskih pridjeva sadašnjih nastali su glagolski prilozi sadašnji na *-ći* u hr., *-чу* u ukrajinskom. Oni su okamenjeni oblici nominativa jednine ženskog roda starih glagolskih pridjeva. Nekadašnji kratki oblici aktivnih glagolskih pridjeva prošlih stvorili su skupinu glagolskih pridjeva prošlog vremena na *-ši, -vši* u hrvatskom, *-шу, -вшу* u ukrajinskom. Oni su okamenjeni oblici nominativa jednine starih glagolskih pridjeva ženskog roda. Smatra se da su se procesi stvaranja glagolskih priloga kao posebnih glagolskih oblika odvijali u periodu XIII–XIV stoljeća (Бевзенко 1960: 349).
7. Kao posljedica pojednostavljivanja sustava glagolskih pridjeva u ukrajinskom jeziku su se pojavili bezlično-predikativni oblici na *-но, -то*. To su nekadašnji oblici nominativa jednine kratkih pasivnih glagolskih pridjeva prošlih srednjeg roda. Ovi oblici su vrlo frekventni u ukrajinskom jeziku.
8. U hrvatskom jeziku glagolski pridjev aktivni funkcionira samo kao dio složenih glagolskih vremena: perfekt, pluskvamperfekt, futur 2 i složenih glagolskih načina: kondicional 1. i kondicional 2. Taj je oblik zapravo krnja forma, jer je nepotpun: nema padeže, već samo broj i djelomično rod. Takav oblik glagolskog pridjeva radnog se u ukrajinskom jeziku naziva oblik prošlog vremena, dok u slovačkom suvremenom jeziku postoji podudarni oblik pod nazivom *pričastie s priponou -l* ili *l-ové participium*. Tamo se također navodi da to nije samostalni glagolski oblik, već da postoji samo kao dio složenih glagolskih oblika: perfekta i kondicionala sadašnjeg i prošlog.
9. Situaciju u sustavu glagolskog pridjeva radnog je bitno drugačija u ukrajinskom i slovačkom jer u ova dva jezika postoje dva oblika aktivnog glagolskog pridjeva: sadašnji i prošli. U ukrajinskom je to *активний дієприкметник теперішнього часу* i *активний дієприкметник минулого часу*. U slovačkom je to *činné pričastie prítomné* i *činné pričastie minulé*.
10. Pasivni glagolski pridjev prošli postoji u svim analiziranim jezicima.

LITERATURA

- Вихованець, Іван, Городенська, Катерина *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Університетське видавництво «Пульсар», 2004.
- Damjanović, Stjepan. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.

- Lukežić, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, katedra čakavskog sabora Grobnišćine, 2015.
- Matasović, Ranko. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Mihaljević, Milan. *Slavenska poredbena gramatika, 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Dvonč, Ladislav; Horák, Gejza; Miko, František; Mistrik, Jozef; Oravec, Ján; Ružička, Jozef; Urbančok, Milan. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: SAV, 1966.
- Pauliny, Eugen. *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981.
- Pauliny, Eugen; Ružička, Jozef; Štolc, Jozef. *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968.
- Tibenská, Eva. *Morfológia slovenského jazyka (s komparatívnim slovensko-chorvátškim aspektom)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015.
- Бевзенко, Степан П. *Історична морфологія української мови*. Ужгород: УЖДУ, 1960.
- Вихованець, Іван, Городенська, Катерина. *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Університетське видавництво Пульсарі, 2004.
- Ђорђић, Петар. *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска, 1975.
- Рамач, Јулијан. *Граматика руског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Oksana Timko Djitko
Silvija Graljuk
University of Zagreb, Croatia

PARTICIPLES IN THE UKRAINIAN, RUSYN, SLOVAK AND CROATIAN LANGUAGES

Participles are peripheral verb forms that were subject to many changes in contemporary Slavic languages. It is interesting to observe the directions of changes in each analyzed language, the way the system of participles operates today and how much it has changed since the initial proto-state. In addition, it is also interesting to observe the forms that occurred through the petrification of certain forms of participles, i.e. to compare the different generative potential of participles in each analyzed language: transgressive, impersonal forms ending in -no, -to in Ukrainian.

All four of the studied languages are Slavic and belong to three Slavic language groups: South, West and East Slavic. It is therefore of interest to observe how the common Proto-Slavic forms changed over time in each of these languages. Every form will be observed in all four languages, both the formation and the distribution.

The consequence of the disappearance of certain participle forms was their substitution by other forms and structures. Worthy of note is the manner in which the analyzed languages differ in this respect.

Оксана Орленко

Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ГАНЯТИСЯ ЗА ВЧОРАШНІМ ДНЕМ, АБО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЧАСУ Й ПРИЙМЕННИКИ

У статті описано часову семантику корелятивних прийменників української та сербської мов на матеріалі корпусів текстів. Образні схеми, які формують семантику прийменників, ґрунтуються на зоровому сприйнятті просторових відношень двох або більше об'єктів. Розглянуто когнітивні механізми (концептуальні метафори), які забезпечують перенесення просторової образної схеми прийменника на репрезентацію часових концептів.

Ключові слова: *прийменник, час, образна схема, концептуалізація, метафора.*

The paper presents a description of temporal semantics of Ukrainian and Serbian prepositions based on text corpus data. Image schemas that form semantics of prepositions are based on the visual perception of spatial relations between two or more objects. Cognitive mechanisms (conceptual metaphors), which ensure the actualization of spatial image schemas for temporal concepts, are described.

Keywords: *preposition, time, image schema, conceptualization, metaphor.*

Дослідження сприйняття й концептуалізації простору та часу є однією з найактуальніших ділянок у когнітивній науці. Для повсякденного розуміння простору пріоритетними є топологічні властивості, на відміну від наукової картини світу, яка орієнтована на точні, метричні характеристики. Як простір людина не може сприймати абстрактно, а лише частинами, у певних межах, так і час не мислиться як необмежена протяжність. Тому в когнітивній діяльності людини час є обмеженим, поділеним на різні за тривалістю відрізки. Момент відповідає місцю у просторі, точці, а триваліший проміжок часу – відрізок часу – співвідносний із відстанню у просторі. Якщо простір є тривимірним, а просторовий порядок реверсивним, то основна риса часу – його **лінійність** і **спрямованість**, якій реверсивність у межах однієї мови не властива (Вригт 2000: 7–8). Розуміння часу як відносної величини дає змогу виокремити ще одну характеристику часу – **циклічність**, яка забезпечує систему виміру часу. Деякі події, які надходять і завершуються сезонно, є циклічними, тобто вони повторюються з інтервалами, які ми вважаємо рівними (Klein 2009: 5). Це пов'язано із циклічним рухом Земної кулі навколо Сонця і своєї осі, що зумовлює очевидну зміну дня і ночі та сезонів. За моделлю структурування простору відбувається й концептуалізація часу: критерій **неоднорідності** простору завдяки механізму концептуальної метафори стає релевантним і для структурування часу.

Другий аспект – антропоцентричність, тобто концептуалізація простору відбувається за моделлю, яка спирається на уявлення про співвідношення частин людського тіла (*human body part model*) (Talmy 2000). Як і простір, час концептуалізується з позицій **антропоцентризму**, насамперед тому, що людина не здатна виміряти абсолютний час. В. Еванс знаходить твердження в когнітивній нейрології, які вказують на існування нейромеханізму під назвою *перцептивний момент*, який триває від долі секунди до 2–3 секунд і в межах якого перцептивна інформація різного походження (візуальна, аудіальна тощо) інтегрується в єдине сприйняття. Наше сприйняття часу походить із послідовності перцептивних моментів, пов'язаних з рудиментарною пам'яттю. Зв'язок між теперішнім перцептивним моментом і тим, який ми затримали в пам'яті, уможлиблює сприйняття проміжку часу й утворює основу нашого відчуття часу. Сам перцептивний момент є основою нашого сприйняття теперішності. В. Еванс підсумовує, що часові поняття належать до понять суб'єктивного, внутрішнього походження, але на концептуальному рівні представлені метафорично. Суб'єктивне сприйняття передуює метафоризації, і забезпечує рудиментарний рівень концептуальної структури, який слугує цільовим доменом для метафоричного перенесення (Evans 2005: 33–37). Таке розуміння відповідає підходу Р. Ленекера, який відносить час до основних доменів, що засновані на фізичних і нейрологічних характеристиках людини та функціонуванні когнітивного апарату й не можуть бути зведені до інших доменів, але пов'язані з іншими доменами (Langacker 1987: 148–149). Базовість мисленневої категорії часу підтверджують дані досліджень А. Вежбицької, яка серед набору семантичних примітивів виокремлює ЧАС або КОЛИ (Вежбицкая 1999: 141), тобто концепт ЧАС належить до нечисельного переліку примітивів, за допомогою яких можна описати будь-яку ситуацію.

Стосовно того, чому темпоральні концепти часто вербалізуються термінами інших концептів, В. Еванс користується поясненням, яке запропонував Р. Джекендофф: суб'єктивний досвід нейрологічно слабше пов'язаний із концептуальним рівнем, тому структурований за допомогою концептів, заснованих на зовнішньому досвіді, щоб і для суб'єктивних концептів була доступною концептуальна система. Між іншим, існують і мовні одиниці (укр.: *зараз, тривання, одночасність* і т. ін.), які безпосередньо, без метафоризації кодують часові концепти, оскільки ми можемо свідомо забезпечити й оцінити тривання певного інтервалу, одночасність дій та інші аспекти часового досвіду, що експериментально доведено (Evans 2005: 3–37). В. Еванс пояснює і те, чому саме *рух* структурує часові концепти. Рух, по-перше, легко сприймається (Б. Ландау вказувала на головну роль сприйняття руху разом із об'єктами й місцями у сприйнятті світу дітьми (Landau 1994: 261)),

а по-друге, властивий усьому (так, діти ще до набуття навичок рухатися самостійно своїм візуальним апаратом зауважують, що навколишній світ «рухається повз» них) (Evans 2005: 201–202).

Дж. Лакофф і М. Джонсон виокремлюють дві метафори, пов'язані зі сприйняттям і концептуалізацією часу: ЧАС – ЦЕ РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ (*Time flies*) та ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО (*We're approaching the end of the year*) (Лакофф, Джонсон 2004: 68–73). Завдяки метафорі ЧАС – ЦЕ РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ час отримує орієнтацію «передня ↔ задня сторона» у напрямку руху, тобто так само, як будь-який рухомий об'єкт. Майбутнє обернене до нас передньою стороною – «обличчям» – і рухається до нас. Метафора ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО передбачає, що минуле перебуває позаду, а майбутнє попереду нас. На відміну від англійської, у мові американських індіанців аймара минуле перебуває перед людиною, а майбутнє позаду (Voroditsky 2011: 336). Ці метафори когерентні, обидві імплікують, що, з нашої точки зору, час рухається *повз нас*, і утворюють підкатегорію метафори ЧАС РУХАЄТЬСЯ ПОВЗ НАС. З. Кевечеш (Kövecses 2002: 33–34) і К. Мур (Moore 2006) також у своїх працях зазначають ці дві метафори, хоча й із дещо іншим формулюванням, але К. Мур говорить про функціонування ще однієї метафори ПОСЛІДОВНІСТЬ – ЦЕ ВІДНОСНЕ ПОЛОЖЕННЯ НА ШЛЯХУ, яка є нейтральною стосовно перспективи.

Час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі в англійській, українській і сербській мовах. Проте така концептуалізація часу не універсальна. Різномірні експерименти Л. Бородицьки свідчать, що носії мандаринської мови доволі часто використовують вертикальну вісь для представлення часу на противагу носіям англійської мови (Voroditsky 2011: 334–335). В українській мові також іноді можемо спостерігати вербалізацію часових концептів у сполученні з прийменниками, які репрезентують відношення на вертикальній осі, хоча їх вживання не послідовне: синонімічними є вживання цих прийменників у парах речень *над ранок = під ранок, над вечір = під вечір* (*Вийшли над вечір з пансіонату прогулятися... Під ранок помер пацієнт у сусідній palati*¹). Варто зауважити, що в таких значеннях вживання прийменника *під* не всі вважають нормативним, на відміну від *над*. Розуміння часу як додаткового виміру, який накладається на первинні системи виміру дійсності (просто-

---

¹ Дослідження здійснено на матеріалах Корпусу української мови (URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>) та Корпусу сучасної сербської мови (Korpus savremenog srpskog jezika (KSSJ), 2013, URL: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013.php>). Для концептуального аналізу прийменників було вибрано по 1000 контекстів вживання кожного представленого в статті прийменника. Оскільки у KSSJ використано латинку, в аналізі матеріалу сербські приклади теж подано латинкою.

рові) як додатковий прошарок, зумовило вживання прийменника *під* у поєднанні з іменником *час*, який утворює словосполучення з неузгодженим означенням (*Під час відряджень ми звикли до кофейнових драже*). Зараз, завдяки частотному вживанню, це поєднання набуло статусу складеного прийменника. У сербській мові вживання прийменників вертикальної осі на позначення темпоральних відношень не виявлено.

Т. Новак розрізняє полі- та монохронічні культури. У поліхронічних час представлено як безперервний, нелінійний, вільний і невизначений, представники таких культур здатні виконувати багато завдань одночасно, без встановленої послідовності, імпровізуючи. У культурах монохронічних час трактують як дискретний, лінійний, ригористичний (строгий) і визначений, представники таких культур виконують завдання послідовно одне за одним, згідно з планом. Далі Т. Новак відзначає, що монохронічні культури сконцентровано на завданнях, а поліхронічні на стосунках між людьми (Nowak 2011: 308–309). Згідно з такою концепцією українська та сербська мови як репрезентанти європейської культури належать до монохронічних культур, оскільки основними ознаками часу є лінійність, послідовність і неоднорідність. В українській і сербській мовах всі первинні прийменники структурують часові та інші абстрактні концепти за моделлю структурування простору, крім українських прийменників *для*, який репрезентує міжоб'єктні відношення в абстрактному домені, та *о* (*об*) – вказує лише на точний момент (*Я прокидаюся о сьомій ранку*); у сербській мові для позначення такої ситуації використовують локативний *у* (*Budim se u sedam sati*).

Прийменники системно репрезентують механізм концептуальної метафори в українській та сербській мовах, вказуючи на темпоральні відношення. Момент і дещо триваліші часові явища концептуалізовано як предмет або певний простір, а відношення між часом та суб'єктами чи об'єктами дії схематизовано за просторовим зразком. Саме схематизація простору забезпечує релятивність семантики прийменника, оскільки для образної схеми, яка є мисленневою передумовою семантики прийменника, необхідно принаймні два об'єкти. Відношення учасників образної схеми асиметричні: один із учасників перебуває на першому плані, виконує роль фігури (Figure), а другий слугує точкою відліку для визначення розташування фігури, виконує функцію тла (Ground) (Talmy 2000: 184). Р. Ленекер використовує терміни **траєктор** (trajector, TP) та **орієнтир** (landmark, OP) відповідно.

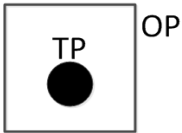
Д. Кліковац звертає увагу, що термін *траєктор* вказує, перш за все, на рухомий предмет, однак видається менш вдалим для випадків, у яких рух відсутній (Klikovac 2006: 20). Своєю чергою А. Ченкі використовує терміни *локалізована просторова одиниця* (*the spatial entity being localized*) і *локалізатор* (*the localizer*) (Cienki 1989). З огляду на некомпактність першого

терміна Д. Кліковац використовує терміни *об'єкт локалізації* та *локалізатор*. Однак ми послуговуватимемося термінами Р. Ленекера, оскільки фігура у просторовій сцені, як правило, є потенційно мобільною, навіть якщо перебуває у стані спокою, який можна трактувати як нульовий рух. Крім того, сприйняття статичних зображень нерухомим поглядом у природних ситуаціях трапляється порівняно рідко; зазвичай сприйняття простору відбувається в динамічних умовах, коли предмети, за якими спостерігають, і сам спостерігач перебувають у постійному русі (Хоффман 1986). Оскільки концептуалізація простору відбувається переважно на основі зорового сприйняття, вважатимемо термін *траєктор* досить вдалим. У просторовій сцені відстань між фігурою і тлом концептуалізується як траєкторія потенційного руху, а особливості статичного розташування фігури відносно тла є лише однією з можливостей їх існування у світі, протиставленою іншим способам розташування, які досягаються завдяки руху. Термін *траєктор* несе ідею про відсутність абсолютного спокою у звичайних умовах життєдіяльності.

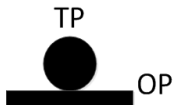
Безумовно, конкретні відношення профілює не лише прийменник, а вся прийменникова конструкція; значення руху і траєкторії профілює ситуативний контекст, переважно дієслово, але в деяких випадках і загальна прагматика та уявлення людини про світ (Evans, Tyler 2004: 248). В. Еванс і А. Тайлер розглядають семантику прийменників крізь призму такої моделі світу, яку називають **принциповою полісемією** (principled polysemy), тобто значення, що профілюють прийменники в різних прийменникових конструкціях, утворюють **семантичну мережу** (semantic network). В основі центрального значення прийменника лежить **протосцена** (proto-scene), яку визначають за двома критеріями: 1) концептуальний зміст асоціюється лише з одним значенням; 2) зміст не залежить від контексту (Evans, Tyler 2004: 262–265).

В українській і сербській мовах час, коли відбувається певна дія, концептуалізовано як ВМІСТИЩЕ за допомогою когнітивного механізму концептуальної метафори, тому задіяно базову схему прийменника *в / у + М. в.* – Рис. 1 (*Напередодні зими, в листопаді, ... у львівському барі «Нектар» сидять люди-після-роботи; U tom času prodavac joj je dodao novinu...*); динамічна сцена *в / у + З. в.* містить імпліцитне протиставлення конкретного часу абстрактному; у такій сцені представлено метафоричне входження траєктора в межі орієнтира з абстрактного часового простору (*Поїзд з Праги відходить в полудень; ...arhitekta Senmut je svratio u vreme kada je znao da neće zateći svoju bivšu ženu*).

Рис. 1. Образна схема ВМІСТИЩЕ (В / U)

Час також концептуалізують як поверхню, щоб вирізнити вказаний проміжок від «звичного», повсякденного – і тоді вживають прийменник *на* + М. в. (*Повернувшись до Відня на початку літа...*). Образна схема ПОВЕРХНЯ актуалізується у випадках, коли суттєвими є не межі часу, а ця «інакшість» – Рис. 2. Д. Кліковац називає цю схему НОСІННЯ (НОШЕЊЕ) і так описує цей випадок: «носій – рівний і вивищений об'єкт, який має межі, але вони не релевантні; несений об'єкт розташований на горішній поверхні того об'єкта таким чином, що не просто торкається його, а тисне на нього своєю вагою; носій тримає несений об'єкт (у тому сенсі, що утримує його вище положення)». Через це «несений» об'єкт видимий і доступний, тобто надається до споглядання, досягання і, загалом, зовнішньому впливові. Він також певним чином доступний і носієві, оскільки спирається на нього своєю більшою (або просто нижньою) поверхнею у типовому випадку (Кликовац 2007: 49–50). Тобто той час, який схематизовано як поверхню за допомогою прийменника *на*, концептуалізується як основа для дії чи події. У разі імпліцитного протиставлення конкретного часу абстрактному використовують динамічну схему *на* / *на* + З. в. (*На Різдво він знову їде до Львова; Na trenutak on zažele da u naričju ima neko majušno stvorenje; ...na neko vreme uklonim iz Beograda*).

Рис. 2. Образна схема ПОВЕРХНЯ (НА / НА)

Когерентні метафори ПОСЛІДОВНІСТЬ – ЦЕ ВІДНОСНЕ ПОЛОЖЕННЯ НА ШЛЯХУ та ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО забезпечують вживання концептуалізації часу як лінійного виміру, тому певні відтинки часу розуміються як точки на горизонтальній осі, що експлікують прийменники *перед* / *pred*, *за* / *za*. Прийменники *перед* / *pred* позначають час, який на горизонтальній осі розміщено раніше (зліва) часу, позначуваного орієнтиром (*Заснув князь перед самим світанком; Tako su prošli kroz celu čaršiju, upravo pred podne*).

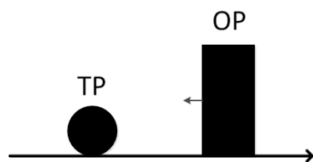

Рис. 3. Образна схема ПЕРЕД / PRED

В українській мові *перед* вживають з орудним відмінком, а сербський прийменник *pred* у сполученні з часовими концептами значно частіше вживають зі знахідним відмінком, ніж із орудним. Це пов'язано із тим, що в сербській мові акцентований момент завершення: всі події концептуалізовано як рухомий об'єкт (траєктор), завершення дії чи події перед моментом, який позначає орієнтир концептуалізовано як завершення руху, а орієнтир – як кінцеву точку руху.

В українській і сербській мовах схема прийменника *za* + З. в. у темпоральних значеннях вживається у двох тотожних варіаціях: 1) на позначення цілого проміжку часу, коли щось відбувається (*Так витомився за день, що одразу ж налягла дрімота; Sa ovakvim povredama nisam se za vreme studija ni u knjigama susretala*) – указаний час концептуалізовано як ПЕРЕШКОДУ, яку експліцитний чи імпліцитний траєктор долає з виконанням дії (Рис. 4); 2) на позначення проміжку часу з акцентуванням на завершенні (*Днів за кілька поцікавилась наслідками; Za tren mi se po pogata zacrneše sitne pegice*) – оскільки час нереверсивний і повернутися неможливо, задіяно образну схему ПЕРЕШКОДА, яку становить орієнтир. Першу варіацію у сербській мові експлікує також прийменник *preko* + Р. в. (або прислівник *tokom*, укр. *протягом*): *Njina koža, svetla i glatka preko dana, bila je od hladnoće kao ispisana i posuta pepelom*). Друга варіація в українській мові експлікується також прийменником *через* + З. в. (*Через кілька років ми почали розсаджувати їх у різних частинах подвір'я і саду*).

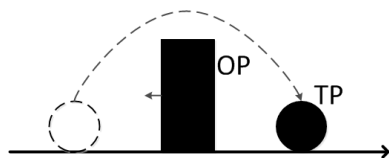
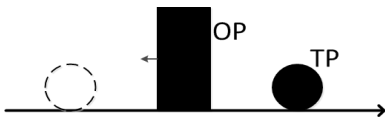

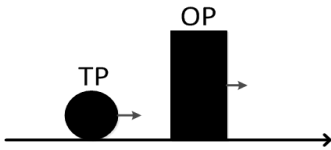
Рис. 4. Образна схема ПЕРЕШКОДА (ЗА / ZA)

Прийменник *za / za* + Р. в. профілює схему, в якій орієнтир позначає визначений час і міститься імпліцитне протиставлення іншим періодам, але також тут прийменник профілює образну схему ПЕРЕШКОДА (*Цікаво, чи росла за Овідієвих часів тут виноградна лоза? ...tako da se za mirnih povečerja Aronu ponekad činilo...*).

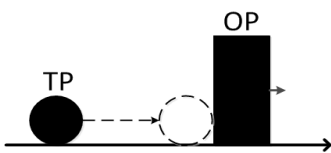
Рис. 5. Образна схема ПЕРЕШКОДА (ЗА / ЗА)

Українська та сербська мови фіксують перенесення просторової схеми слідування (*za + O. v.*) на часові концепти (*Дні минали за днями, спершу теплі та привітні, а далі жаркі та душні; Prolazi minut za minutom*) – Рис. 6, а також позначення проміжку часу, який розташовано на горизонтальній осі раніше описуваної події (*za + Z. v.*), на основі орієнтаційних метафор МАЙБУТНЄ Є ПОПЕРЕДУ і МИНУЛЕ Є ПОЗАДУ (*Ми приходили щодня за дві години перед початком уроків на ранкові тренування*).

Рис. 6. Образна схема СЛІДУВАННЯ (ЗА / ЗА)

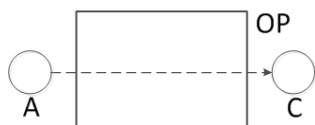
З метафорою ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРИЗЬ НЬОГО також пов'язана схематизація вектору. Траектор рухається в часі, вектор визначають прийменники *від / od* та *до / do*. Образні схеми прийменників *від / od* акцентують моменти початку та *до / do* – завершення дій, подій (Рис. 7). Орієнтиром у темпоральних відношеннях виступають суто часові явища, події чи завершальні етапи тривалого процесу або часового концепту (*Взуттєвий відділ працює до шостої години; ...tako da je do kraja zime proglašen za najboljeg u smeni*). Крім того, часові відношення в українській мові можуть реалізуватися в еліптичних конструкціях, де формально орієнтиром виступає другий суб'єкт. У випадку *Він був на місці задовго до мене* прийменник *до* із займенником *мене* на основі механізму концептуальної метонімії вказує на час, певний проміжок часу, між прибуттям на визначене місце «його» і «мене».

Рис. 7. Образна схема ВЕКТОР (ДО / ДО)

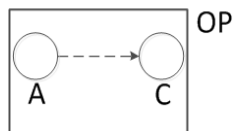
Часові концепти також структуровано як фізичний простір. У випадку з *через* в українській мові задіяно переважно образну схему ШЛЯХ – Рис. 8 (*Через кілька років ми почали розсаджувати їх у різних частинах подвір'я і саду*), а також у нетипових випадках на кшталт *Тоді почав випи-*

вати перед відбоєм багато води, щоби вночі самому збудитися, піти **через** літню ніч до туалету і знову влягтися у ліжечко, де прийменник експлікує образну схему ШЛЯХ на основі метафори ЧАС – це ПРОСТІР.

Рис. 8. Образна схема ШЛЯХ (ЧЕРЕЗ / КРИЗЬ / KROZ)

У сербській мові прийменник *preko* профілює часові відношення на основі іншої варіації образної схеми ШЛЯХ – Рис. 9 (*Svaku priču treba ostaviti da malo odleži. Ako preko noći naraste kao testo za hleb, dobra je; Njina koža, svetla i glatka preko dana, bila je od hladnoće kao ispušana i posuta pepelom*). В українській мові у подібних контекстах вживають прислівник *протягом* або ж прийменник *за*, актуалізуючи схему ПЕРЕШКОДА.

Рис. 9. Образна схема ШЛЯХ (ПРЕКО)

Темпоральні концепти, виступаючи орієнтиром, у конструкціях із сербським прийменником *kroz* функціонують відповідно до образної схеми ШЛЯХ – Рис. 8 (*kroz nekoliko meseci, shvatila je i sama da je trudna*); в українській мові цю схему в часових відношеннях профілює здебільшого прийменник *через*. Попри ці відмінності, в українській і сербській мовах прийменники *кризь* / *kroz* профілюють також схему ВМІСТИЩЕ і схему ПЕРЕШКОДА на основі когерентних метафор ЧАС – ЦЕ ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ та ЧАС – ЦЕ ВМІСТИЩЕ, що забезпечує концептуалізацію часу як речовини (*Kao kroz vodu motrio je kroz nekoliko hiljada godina pravo u nju; ...єдиний учасник, голос якого дійшов до нас кризь віки*).

Отже, просторові уявлення створюють підґрунтя для великої частини непросторових уявлень людини, зокрема часових, і це зумовлено тим, що простір є одним із центральних когнітивних доменів. Саме тому образні схеми, які у мисленні людини відображають просторові відношення та зумовлюють семантику прийменників, стають підґрунтям для концептуалізації часу. Основним когнітивним механізмом у цьому процесі слугує когерентна система концептуальних метафор. Механізм концептуальної метонімії виявився непродуктивним у формуванні уявлень про час.

В українській та сербській мовах час схематизовано відповідно до горизонтальної осі, однак в українській мові, на відміну від сербської, в основі концептуалізації деяких часових відношень лежить вертикальна вісь.

Проте такі випадки нечисленні, а просторова опозиція ВЕРХ – НИЗ не актуальна для концептуалізації часу.

В образній схематизації часу опозиції горизонтальної осі ПЕРЕД – ЗА та ВІД – ДО широко представлені в українській та сербській мовах, однак «негативний» член опозиції (прийменники *за / za, до / do*) проявляє більшу активність у формуванні часових відношень, які позначають прийменники.

ЛІТЕРАТУРА

- Вежбицкая, Анна. *Семантические универсалии и описание языков*. Москва: Языки русской культуры, 1999.
- Вригт, Георг Х. фон. «Модальная логика местоположения». Арутюнова Н. Д., И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000: 16–19.
- Кликовац, Душка. „Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога у и на“. *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007: 47–63.
- Лакофф, Джордж; Джонсон, Марк. *Метафори, которими мы живем*. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- Хоффман, Ирвинг. *Активная память: Экспериментальные исследования и теории человеческой памяти*. Москва: Прогресс, 1986.
- Boroditsky L. “How languages construct time”. Dehaene, Stanislas, Brannon, Elizabeth (eds.). *Space, Time and Number in the Brain: Searching for the Foundations of Mathematical Thought*. London: Elsevier, 2011: 333–341.
- Cienki, Alan J. “Spatial Cognition and the Semantics of Prepositions in English, Polish, and Russian”. *Slavistische Beiträge*. München: Verlag Otto Sagner, 1989.
- Evans, Vyvyan; Tyler, Andrea. “Rethinking English ‘Prepositions of Movement’: The Case of To and Through”. Cuyckens, Hubert; W. de Mulder; Mortelmans, Tanja (Eds.). *Adpositions of Movement* (Belgian Journal of Linguistics 18). Amsterdam: John Benjamins, 2004: 247–270.
- Evans, Vyvyan. *The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2005.
- Klein, Wolfgang; Levinson, Stephen (eds.). *The Expression of Cognitive Categories 3: The Expression of Time*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- Klikovac, Duška. *Semantika predloga*. – 2. izd. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- Kövecses, Zoltan. *Metaphor: A practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Landau, Barbara. “Where’s what and what’s where? The language of objects in space”. *Lingua* 92, 1994: 259–296.
- Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar: Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987.

- Moore, Kevin E. "Space-to-time mappings and temporal concepts". *Cognitive Linguistics* 17–2. 2006: 199–244.
- Nowak, Tomasz. *Język w świetle odkryć nauki*. Kraków: Petrus, 2011.
- Talmy, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems (Language, Speech, and Communication)*. Vol. 1. Cambridge, MA: MIT Press, 2000.

Oksana Orlenko

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

HANIATYSIA ZA VCHORASHNIM DNEM,
OR THE CONCEPTUALIZATION OF TIME AND PREPOSITIONS

The conceptual analysis of temporal semantics of Ukrainian and Serbian prepositions is based on the Ukrainian Language Texts Corpus and the Modern Serbian Language Corpus. The research reveals basic cognitive structures and mechanisms that contribute to the extension of the semantic networks of prepositions. Motivational connections between individual senses are studied within the principled polysemy approach. Cognitive mechanisms (conceptual metaphor) ensure the actualization of spatial image schema for temporal and abstract concepts.

ДІАХРОНІЧНІ РОЗВІДКИ

ДИЈАХРОНИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

DIACHRONIC DISCUSSIONS

Paul Wexler
Tel-Aviv University, Israel

HOW THE ASIAN ELEMENTS IN YIDDISH ARE A “LITMUS TEST” FOR UNCOVERING IRANIANISMS IN THE SLAVIC LANGUAGES AND GERMAN AND THE LOCATION OF IRANO-SLAVIC CONFEDERATIONS

This article shows how Yiddish, a heavily Iranianized Slavic language (with many components from various other Afro-Eurasian languages), became one of the languages of Jewish merchants on the “Silk Roads” in the IX–XII centuries. As such, Yiddish can help to identify Asian influences in Slavic and German, and the locations of mixed Irano-Slavic confederations.

Keywords: *Yiddish, Iranian, Asian, Slavic languages, Irano-Slavic confederation; “Silk Roads”.*

В статті показано, яким чином їдиш, іранізована слов'янська мова (з численними елементами з інших афроазійських мов), став однією з мов єврейських торговців на «шовкових шляхах» у IX–XII століттях. Завдяки цьому їдиш допомагає виявляти азійські елементи у слов'янських мовах, а також у німецькій, та визначити місцезнаходження змішаних ірано-слов'янських союзів.

Ключові слова: *їдиш, іранський, азійський, слов'янські мови, ірано-слов'янський союз, «шовкові шляхи».*

Beginning in 1991, I began to formulate a new hypothesis that Yiddish was in fact not a Germanic language but a unique Western-Eastern Slavic language that had been “relexified” to German, *inter alia*, initially in the Sorbian lands, and then brought to the pre-Ukrainian lands (including the Khazar empire) in the IX century (Wexler 2002; 2012). Most of the Slavic lexicon was replaced by German, Germanoid, Hebrew, Hebroid, Romance and Asian elements, while the phonology and grammar were left intact. Yiddish was also to the northern French lands in the IX–X centuries.

In the course of the last decade, I have uncovered a substantial Asian, and even a minor African component in Yiddish phonology, morphology, syntax and lexicon, consisting of Iranian foremost, but also of minor Turkic, Chinese, Mongolian, Tocharian, Indian, Amharic, Arabic, Berber and Ge'ez influences; so far, I have a corpus of over 2000 such examples. I believe that Yiddish can thus serve as a linguistic “litmus test” for identifying possible Asian elements in Slavic languages and German. These Afro-Eurasian components were nowhere suggested by the standard descriptions of early Jewish settlements in the German and Slavic lands, or of the Yiddish language. There are five reasons

why the study of Jewish history and linguistics finds itself in an intellectual *cul-de-sac*: The failure to recognize (i) the peripatetic nature of the early Medieval Jews as traders enjoying monopolies on the Silk Roads and their language-contact experiences, (ii) the non-Palestinian origins of the majority of the Medieval Jews and their longstanding concentration in the Iranian Empire, (iii) the readiness of non-Jews to convert to Judaism in order to gain access to the Silk Road trade, (iv) the need to combine external and internal histories when doing historical linguistic research, and (v) the cause-and-affect linkage of distant events on the western frontier of the Chinese empire with events on the eastern frontier of the Roman empire (as outlined in bold relief by Teggart 1939). A similar intellectual myopia affects Slavists, who show little interest in the enforced migration of Sorbian and Ukrainian slaves to Spain, the Arab world and Asia Minor between the IX–XII centuries. Yet, this topic, of major interest to non-Slavic historians, promises valuable insights for Slavistics. Hopefully, future research may clarify the relative chronology of Iranianisms in both the languages and ethnographies of European Jewish and non-Jewish, mainly Slavic, societies, as well as the relative chronology of Iranian-language obsolescence in the Slavic and German lands.

The majority of the Jews in the world between the time of Christ and the XI century resided in the Iranian Empire, largely descendants from converts to Judaism. It is hardly a coincidence that 90% of the world's Jews today call themselves "Ashkenazic Jews" (speaking Yiddish) or "Sephardic Jews" (speaking Judeo-Spanish). The former term is the Biblical Hebrew term for 'Scythians' or 'Armenia', but came to mean 'Iranians; place where Judeo-Iranian was spoken' (still used in the Crimea and Caucasus); then, when many Jews switched to pre-Ukrainian (in the Khazar empire and Kievan Rus') and to Upper Sorbian, the term came to mean in the X century 'Slavs' or 'a place where Judeo-Slavic was spoken'; after the rise of Yiddish, the epithet came to mean 'German(y); Yiddish; place where Yiddish was spoken'. "Sephardic" is the Aramaic name of Sardes, the Helleno-Iranian capital city in northwest Anatolia, destroyed in the early VII century.

Because of its geographical position, the Iranian empire controlled the Silk Roads leading from Mainz via the Near East and Central Asia to Xi'an in central China. Because of strife between Islam and Christianity from the early VIII century, trade fell primarily into the hands of (neutral) Jews and pagans (e.g. the Rus' traders). In the Khazar empire, the Turkic elite, local Iranians and Slavs converted to Judaism in order to participate in the very lucrative Silk Road trade. Asianisms entered Yiddish due to the large number of converts to Judaism, who needed (i) to become Jews in order to participate freely in the highly lucrative Silk Road trade, and (ii) to gain freedom from slave status (in the case of German and Eastern Slavs, partly of Iranian origins); (iii) because Slavic paganism was similar to Judaism and

Islam (e.g. the eating of pork was forbidden), Slavs may have regarded Judaism as a Slavic religion; (iv) the desire to maintain Slavic language, religion and culture under threat of Germanization, which Slavs shared with most Jews, who were not linguistically or culturally threatened by German missionaries.

The Jewish merchants greatly expanded the geography of Slavic settlements outside Northern Europe, much as the Avars did in the V–VI centuries. Two Slavic animal terms (‘sable, squirrel’) are even found in XV-century Andalusian Judeo-Spanish.

Jews got preferential privileges to trade along the Silk Roads in the mid-late IX century from the Holy Roman Empire, the Tang Dynasty, and from the Kerala State in southwest India. Silk Roads also extended to Spain, Morocco and Mali, across North Africa to Egypt, through Arabia to Baghdad, Central Asia, Afghanistan and China. Altogether, three “Yiddishes” (< Y¹ *idiš* ‘Jewish’) were created, perhaps simultaneously; Slavic Yiddish was created in Germany and then brought to the Khazar Empire (and its successor state, Kievan Rus’); Iranian “Yiddish” was created in the Iranian and Khazar empires, Turkic Khazar in the Khazar empire. The latter is extinct and has left few traces. Jews carried out the relexification of Slavic Yiddish mainly to German(oid), Aramaic, Hebrew/Hebroid, Romance and Asian elements (in the case of Yiddish) and to Aramaic and Hebrew/Hebroid in the other two languages, because of the need to develop cryptic languages of trade on the Silk Roads, along which wandering intercontinental Jewish merchants played a prominent role between the IX–XII centuries. Hence, the Silk Road trade exposed Jews to a large number of languages. In the Khazar empire, some speakers of Judeo-Iranian would have acquired Slavic, especially if their affairs brought them to the West. The importance of Slavic would have grown for the Jews, after the rise of Islam, when Muslim Persians would have had difficulty travelling to Christian Europe. At this point, Judeo-Iranian would have become obsolete in the West, though numerous Iranianisms and Turkisms were incorporated into Yiddish. An example is Yiddish *cimes* ‘vegetable/fruit stew’, possibly the source of Uk *цумec, цумuc* ‘the best; choice; tasty; suitable, worthy’, etc., unless Slavic acquired the term directly from Turkic, see e.g. Chuv *šiměš* ‘fruit, vegetables’—probably also the source of Hg *gyümölcš* ‘fruit’. Yiddish could have acquired the term from Turkic Khazar, Karaite (spoken in Iraq, Ukraine and Belarus), Chuvash or even from Hungarian either before or after the Hungarians’ departure for Central Europe.

---

¹ Abbreviated language names with examples are: Amh – Amharic, Ar – Arabic, Chin – Chinese, Chuv – Chuvash, Džuh – Džuhuri, Eng – English, G – German, H – High, He – Hebrew, Hg – Hungarian, J – Judeo-, Kaz – Kazakh, M – Middle, Mun – Mundži, No – Norse, O – Old, Oss – Ossete, Pe – Persian, Pol – Polish, Rom – Romani, Sl – Slavic, Sw – Swedish, Tad – Tadjik, Tat – Tatar, Tu – Turkish, Uk –Ukrainian, Uso – Upper Sorbian, W – Western, Y – Yiddish.

Some Indo-Iranianisms in Jewish languages could also have been acquired from Roma who had emigrated from Northwest India to Iran where they became Iranianized and probably worked on Jewish caravans, to judge from Hebraisms in Asian Romani dialects spoken in Afghanistan, Central Asia and Western China. Note, conversely, that He *goj* ‘nation’ > Y, JPe ‘non-Jew’ may be the basis of pan-Rom *gadžo* ‘non-Rom; stationery population; farmer’. The change of *j* > *dž* is typical of Persian; see also He *jehūdī* > JPe *džid* ‘Jew’ > MChin *chu-hu*, Uk *жуд*.

Jews could have been carriers of Asianisms to Slavic languages and Germans in three cases: terms associated with (a) Christianity (see Uk *cyboma* ‘Saturday’ < [J]Pe *šämbe*, member of an isogloss connecting Greek and Macedonian dialects, and along the Danube and Rhine rivers, Hungarian, Romanian, German, French and some Swiss Romantsch dialects), with (b) trade, and (c) when Jewish secret lexicons spread to non-Jews, e.g. Germans and Muslims—after the Jews lost the need for secret lexicons. Specifically, Yiddish Hebraisms and Slavisms, and Romani > German slang (> Slavic slang as far east as Western Ukrainian and Belarusian). Eventually, Yiddish speakers adjusted most Asianisms to the forms of the coterritorial Slavic surface congeners.

I suspect that the three Slavic languages most likely to profit from the Yiddish litmus test are (i) Ukrainian, surrounded on the east and Galicia by Iranian tribes—the White Croats, (ii) Polish, surrounded by White Croat (a Median dialect?) and (equally Iranianized?) Sorbian and (iii) Sorbian itself.

There are eight types of data that are important for uncovering the locations of Irano/Turko-Slavic confederations in the German and Slavic lands:

(I) Slavic ethnonyms of Irano-Turkic origin (e.g. Croat, Czech, Serb, Sorb, Obodrite, Alan, Avar, proto-Bulgar, etc.); (ii) archaeological data; (iii) historical documentation; (iv) Slavic ethnography; (v) placenames denoting the presence of Jewish traders’ way stations (from Germany through the Arab and Iranian lands to China); (vi) evidence of linguistic geography, see e.g. the Eastern Slavic “pseudo-dual” with parallels in Bulgarian, Iranian (so-called “numerative plural”). (vii) Polish and Ukrainian Yiddish appears to have replaced Iranianisms (used in the former White Croat state?) by Polonisms, see e.g. Pol/WUkY *glomb* ‘stalk (of cabbage)’ < Pol *głęb* ‘depth; stump (cabbage, etc.)’. The Polonism may have replaced an earlier Pe *kälām*, with similar sound and meaning. Synonymous Y, Sl *качан* < Tat *kočan*, etc. suggests the presence here of Turkic speakers among the merchants. (viii) Slavic belief in Iranian forebears, e.g. Spanish Slavic slaves in the XI century claimed they were descended from Persians – possibly proof that some Slavic slaves in Muslim Andalusia knew of Irano-Slavic confederations in the German lands.

Once Iranianisms have been identified in a Slavic area, we can theorize that there may once have been an Irano-Slavic confederation there.

Examples of the Yiddish litmus test applied to the etymology of Slavic languages:

(I) Conjoined nouns without a conjunction exist in Eastern Slavic, Yiddish and Asian languages: Y *tate-mame* 'parents' (literally 'father-mother') = Uk *батько-мати, отець-ненька* = Pol *ojciec (i) matka* = Mund *tot-nena* 'father-mother' (a southeastern Iranian language from southern Badakhshan province, Afghanistan), Kaz *ata-ana* [atana] and Chin *fū-mǔ* vs. G *Eltern* < *alt* 'old'.

(II) Conjoined nouns without conjunction for 'commerce, trade' (literally 'buy and sell') with partial reduplication: Y *mase matn* (literally 'lift' + 'give') = Džuh (a Caucasian Judeo-Iranian language) *dod-visdod* (literally 'give' + 'buy') = Tu *alış veriş* (literally 'take' + 'give'; the last term is the source of Uk *бапуш* 'profit, gain' > Y *bariš*) = G *Handel und Wandel* (literally 'trade and exchange'), *kaufen* 'buy' / *verkaufen* 'sell' < Chin *mǎi mài*, literally 'buy' + 'sell' (MHG *sellen* 'sell' is now extinct perhaps because it violates Chinese norms?) vs. Uk *купивля-продаж* 'buying and selling, trade' which matches Iranian rule (a) but not (b).

(III) Y *jorcajt* 'commemoration of a relative's death' cannot be from G *Jahreszeit* 'season', dialectal *jahrzeit* 'remembrance', since it is found in Iranianized Jewish languages not in contact with Yiddish and German, e.g. Judeo-Georgian, Moroccan Judeo-Arabic. Hence, I posit an Iranian source, such as Džuh *zor* 'memory' + *zijorat* 'visit, pilgrimage' or *zèj* 'life, existence', later Germanized to *jorcajt*. Curiously Moroccan and Algerian Judeo-Arabic use He *naxala* 'plot of land; inheritance' to denote 'death commemoration' – probably due to cognate Uk *dið* 'grandfather; old man; beggar; sheaf of straw or reed on Christmas Eve symbolizing the souls of the departed ancestors; thistle; cult food', *diðizna* 'estate inherited from grandparents; ancestry'. The model for the North African terms could equally well be Sorbian; Y *naxle* means now only 'estate; lot (of land); inheritance', but probably also meant 'death commemoration'.

(IV) Just as the Jewish merchants operated on farflung routes, so too did the Rus' merchant guild, though primarily between Kiev, Regensburg and Baghdad. Hence, the suggestion of Slavic etymological dictionaries to derive Uk *якір* 'anchor' < OSw *ankare* or ONo *akkeri* uniquely is myopic. Cognate Iranian and German sources or Arabic are also plausible: see e.g. G *Anker*, Oss *aenguræ* 'fishing rod', Tad *langar* 'anchor', Pe *längèr* 'anchor', Ar *al-andžar* (with 'the'). These various etyma are not mutually exclusive; cognate *анкер* and *якір* may have entered Ukrainian both from the north and the south.

There are also cases where a single root reached Yiddish via two paths. For example, Amh *wānbār*, Ge'ez *mānbār* 'chair' > Ar *minbar*; Pe *mēmbār* 'mosque pulpit' > UkY *balemer* 'synagogue pulpit' and from Arabic > Berber > Judeo-Spanish > WY *almemer*. The use of He *bal-* 'possessor (of a quality)' may be modeled on unrelated Pe *āhl* 'possessor (of a quality, object); people',

as in *ähl mèmbar* ‘person of the reading desk’, i.e. ‘preacher’. In addition, *Pe bè mämbar räftän*, literally ‘to + pulpit + go’ acquires the idiomatic meaning of ‘to talk nonsense’. The later meaning connects with Uk *бал-* ‘to talk nonsense; conversation, talk’ (see also onomatopoeic Eng *blahblah* and G *blabla*), which is widespread in Yiddish: see e.g. *balamuten* ‘gibber; procrastinate’, *balamuctve* ‘idle talk, nonsense’, *bala/emut* ‘idle talker, babbler’, *bala/ebečen* ‘babble, chatter’ (< Uk *баламут* ‘swindler, charlatan’, *баламучу* ‘I swindle, delude; confuse; talk at random’). Ar *balā/Pe bāla* ‘misfortune, evil spirit’ may also have exerted an influence. Thus Y *balemer* could be licensed by Amharic/Ge’ez, Berber, Judeo-Spanish, Iranian, Hebrew and/or Ukrainian, a mixture suited to achieve secrecy in a trade *lingua franca*.

(V) Pol *mniej więcej* and USo *mjenje (albo) bóle* ‘more or less’ are the only two Slavic languages in contact with Yiddish with the component order of ‘less (or) more’. Both Sorbian and Polish territories had Irano-Slavic confederations—the “White Croats” in Galicia, and the Sorbs in Silesia and Germany. An Iranian model could be *Pe kāmabiš* (literally ‘little-more’). The construction does not exist in Yiddish today, but does in the Hebrew written by Yiddish speakers: *paxot o joter* (literally ‘less or more’). Note that Uk *більш-менш*, while it has the standard word order, nonetheless retains the typical Iranian feature of conjoined nouns and adjectives without ‘and’ or ‘or’ (rule a).

In contemporary Yiddish, ‘more or less’ can be expressed as *mer-vejniker* or *mer vincik*, literally ‘more-less’, using German components, but following Iranian norms requiring no ‘or’ (vs. G *mehr oder weniger* with obligatory ‘or’). Even in these expressions, Yiddish may be retaining the (Iranianized) Polish initial consonantal order of /m...v/, i.e. of ‘less-more’.

Other Jewish languages also express the notion of ‘more or less’ following Iranian and Turkic patterns of discourse.

(VI) German expresses *essen* ‘eat’, *fressen* ‘devour’ (< *ver-*) by a single root; Yiddish has acquired the pair as *esn*, *fresn*. This lexical configuration is also attested in Uk *їдати* ‘eat’/об’їдатися ‘devour’. The Persian equivalent requires an adverbial complement: *xa/ordän* ‘eat/drink’/por *xa/ordän* ‘eat a lot/one’s fill’ (with *por* ‘a lot; full’, a cognate of G *ver-*), *porxori* ‘gluttony’, *porxor* ‘gluttonous’. Hence, the Yiddishisms can be licensed by German, Slavic and/or Persian.

There is a further link between Yiddish and Algerian Judeo-Arabic with Persian. Yiddish can express the opposition of ‘eat’/‘devour’: (humorous) *axlen* ‘eat; devour’, *axler* ‘eater; glutton’ (< He *’xl/axal* ‘he ate’)—the probable source of Uk *хилити* ‘eat (dinner)’, *хилка* ‘food, meal, dinner’ (Дзензелівський 1977: 321), spread either by Yiddish or Judeo-Iranian. Algerian Judeo-Arabic distinguishes between *jäakəl* ‘he eats’ vs. *juxal* ‘he eats/devours’ (Cohen 1912: 403). The existence of the innovative meaning ‘glutton’ in both Yiddish and

Algerian Judeo-Arabic Hebraisms points to a common Judeo-Iranian source. The Arabic surface congener in Persian also has the meaning 'glutton' and thus could be the model for the use of the Hebraisms: see Pe *äkl* 'food; feeding', *äki/ul*, *äkkal* 'glutton, gluttonous' < Ar 'akkāl, 'akī/ūl 'glutton'.

In light of the above, I wish to propose a new subfield of comparative Slavistics, involving collaboration among students of Slavic, Asian, Jewish and Silk Road history and linguistics.

REFERENCES

- Дзензелівський, Й. О. «Арго волинських лірників». *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* XVI, 1977: 179–216.
- Cohen, Marcel. *Le parler arabe des juifs d'Alger*. Paris: H.Champion, 1912.
- Teggart, Frederick J. *Rome and China: A study of correlations in historical events*. Berkeley: University of California, 1939.
- Wexler, Paul. "Yiddish – the fifteenth Slavic language". *International journal of the sociology of language* XCI, 1991: 1–150, 215–225.
- Wexler, Paul. *Two-tiered relexification in Yiddish. Jews, Sorbs, Khazars and the Kiev-Polesian dialect*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2002.
- Wexler, Paul. "Do Jewish Ashkenazim (i.e. 'Scythians') originate in Iran and the Caucasus and is Yiddish Slavic?" E. Stadnik-Holzer and G. Holzer (eds.). *Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven. Festschrift für Radoslav Katičić zum 80. Geburtstag*. Frankfurt: Peter Lang, 2010: 189–216.
- Wexler, Paul. "A covert Irano-Turko-Slavic population and its two covert Slavic languages: The Jewish Ashkenazim (Scythians), Yiddish and 'Hebrew'". *Zbornik Matice srpske za slavistiku* LXXX, 2012: 7–46.

Поль Векслер
Тель-Авивский университет, Израиль

АЗИАТСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ИДИШЕ КАК ЛАКМУСОВАЯ БУМАГА ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИРАНИЗМОВ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ И МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ ИРАНО-СЛАВЯНСКИХ СОЮЗОВ

В статье показано, как идиш, сильно иранизированный славянский язык (с многочисленными элементами из других афроазиатских языков), стал одним из языков еврейских торговцев на "шелковых путях" в IX–XII столетиях. Благодаря этому идиш помогает обнаружить азиатские влияния в славянских языках, а также в немецком, и локализовать местонахождение смешанных ирано-славянских союзов.

Албена Стаменова,
Софійський університет ім. Св. Климента Охридського, Болгарія

ДИНАМІКА ЗАПОЗИЧЕНОЇ ДАВНЬОБОЛГАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНИХ МОВАХ

В статті коротко представлено деякі результати ширшого дослідження давньоболгарських за походженням лексем у сучасній українській літературній мові (СУЛМ). Проведено зіставлення цього лексичного слоя в СУЛМ і сучасній російській літературній мові (СРЛМ). Представлено співвідношення і висновки щодо причин великої різниці у кількості цих слів в обох сучасних літературних мовах.

Ключові слова: давньоболгарська мова, давньоболгарські лексичні запозичення, українська літературна мова, російська літературна мова, історія літературної мови.

The article briefly presents some results of a wider survey of the Old-Bulgarian by origin vocabulary in the modern Ukrainian literary language. A comparison is made with the state of the same lexical layer in the contemporary Russian literary language. Proportions are presented and conclusions are made about the reasons of the big difference in the number of the Old-Bulgarian lexical borrowings in the contemporary Ukrainian and Russian languages.

Keywords: *Old-Bulgarian language, Old-Bulgarian lexical borrowings, Ukrainian literary language, Russian literary language, History of literary language.*

В даній роботі коротко представимо результати дослідження давньоболгарської, за походженням, лексики (X–XI ст.) в сучасній українській літературній мові (СУЛМ). Аналіз заснований на лексикографічних джерелах і охоплює повнозначні слова (без особових і географічних назв та похідних від них, без сполучників та прийменників), динаміку яких розглянуто протягом трьох послідовних періодів розвитку української літературної мови (УЛМ): давньосхіднослов'янського¹ (XI–XIII ст.), староукраїнсько-

---

¹ В українській філологічній і історіографічній термінології поняття «руський», «давньоруський» однозначно пов'язуються з поняттями «Русь», «Давня Русь» і чітко відокремлюються від понять «російський» та «Росія». На відміну від неї, у російській і болгарській наукових традиціях таке розмежування проводиться далеко не завжди. Справа в тому, що і в російській, і в болгарській мовах похідні прикметники як від «Русь», так і від «Росія» (рос. «Россия», болг. «Русия») – омофонічні та омографічні: рус. «русский», болг. «руски». Враховуючи як традиційні, так і найновіші наукові концепції, сукупність давніх східнослов'янських діалектів до кінця XIV–XV ст. у їхній інваріантній єдності, будемо сприймати як відносно єдину у своїй суті мову (пор. Глушенко, Півторак 2004: 129–130) і називати її «давньосхіднослов'янською мовою». Термін «давньосхіднослов'янська» здається нам більш коректним на позначення мовної спільноти, яка стала предком, спільним зародком, джерелом формування в майбутньому мов трьох народів – російського, білоруського та

го (XIV–XVII ст.) і сучасного (XX ст.). При добірці лексичного матеріалу ми керувались різними критеріями, які застосовано комплексно (Филкова 1991: 257–265).

У відношенні до СРЛМ нас цікавив лише кількісний стан давньоболгарської лексики, і його використано як референтний щодо стану в УЛМ. Для російської мови динаміку давньоболгаризмів досліджено на початковому і кінцевому етапах.

Розпочнемо з квантитативного аналізу отриманих даних.

1. У результаті ґрунтовної вибірки та аналізу лексичного матеріалу, на основі зазначених вище критеріїв, нами виявлено 3639 давньоболгарських лексем в давньосхіднослов'янській мові. Серед них є такі слова, як: *агнець, адовский, адовый, алкание, алкати, бдение, безбожный, безвестный, бездна, беззаконникъ, безмолвствие, белоризецъ, беспечальный, бесстрастие, величати, величити, вертоградарь, вития, влага, гордыня, горестъ, доблий, довлети, достояние, езеро, естество, жезль, животъ, жрець, завецати, звание, извещати(ся), извещати, изобличати, инорогъ, иноческий, искусство, книгочей, кобъ, лжепослухъ, ликъ, малжена, мерило, наказание, напрасно, нарокъ, наустити, обадити, область, обнищати, обнощный, праведный, привлеци, пронырство, разрушити(ся), распятие, ровеникъ, рыдание, самохоть, свецило, своеплеменникъ, смертоносный, совокупление, терпение, чернецъ, чрево, шарчий, шествие, юноша, юродство, юродъ* та багато інших.

2. Після XIV ст. перестають вживатись, зникають як у староукраїнській, так і в сучасній українській та російській мовах 693 слова (зникли „раз і назавжди“). Ці лексеми, що не закріпились в лексичній системі давньосхіднослов'янської мови, становлять 19% з усіх 3639 слів, які проникли на східнослов'янський ґрунт.

3. У староукраїнській мові XIV–XVII ст. зафіксовано 2447 давньоболгарських слів, тобто 67,2% з усіх 3639. З них у СРЛМ зафіксовано 493 слова, а в СУЛМ – 82.

4. У XX ст. у СУЛМ можна знайти **976 давньоболгарських лексичних запозичень**, тобто 26,8% від загальної кількості 3639. **Не засвідчено 2663 слова з усіх запозичених**, тобто зникло з ужитку 73,2% давньоболгаризмів.

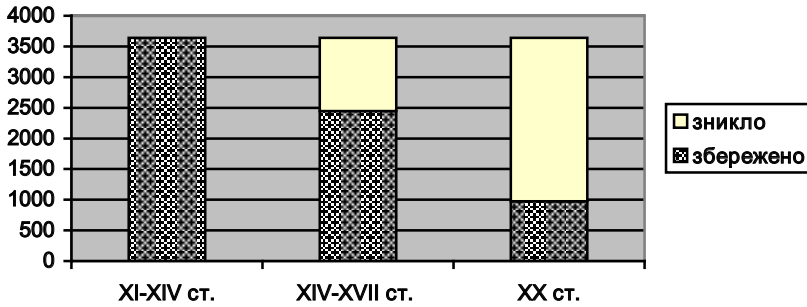

українського. Він дозволяє уникнути можливих помилкових асоціацій, пов'язаних з використанням термінів «древнерусский» (рус.), «староруски» (болг.). Ці терміни складають враження, нібито єдиним прямим нащадком цієї мови є сучасна російська мова, відриваючи українську і білоруську мови від мовної та культурної спадщини Київської Русі.

Водночас вважаємо доцільним зберегти термін «давньоруський» (рус. «древнерусский», болг. «староруски») для опису політичних і культурних явищ, пов'язаних з державним об'єднанням, що умовно називають в історіографії «Київською (Давньою) Руссю» чи «Давньоруською державою», а також з державними утвореннями, що виникли на її території з другої чверті XII ст.

Отже, співвідношення між давньоболгарськими запозиченнями, що збереглися та не збереглися в послідовних історичних періодах, можна представити таким чином:

Графічне зображення № 1

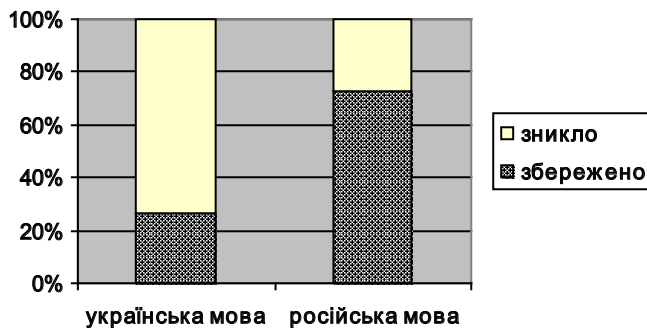
5. Загалом в СРЛМ збережено **2654** лексичні давньоболгаризми, тобто 72,9% із загальної кількості тих, що проникли раніше (3639). **Вийшли з ужитку 985** давньоболгарських слів, тобто 27,1% від загальної кількості.

6. Загальне співвідношення між давньоболгарськими словами, що збереглися в СУЛМ і СРЛМ і вийшли з ужитку, з огляду на ті, що проникли на почаковому етапі (3639), можна представити в такій таблиці:

	збережено	зникло
СРЛМ	72,9%	27,1%
СУЛМ	26,8%	73,2%

Графічне зображення допоможе унаочнити ці дані.

Графічне зображення № 2

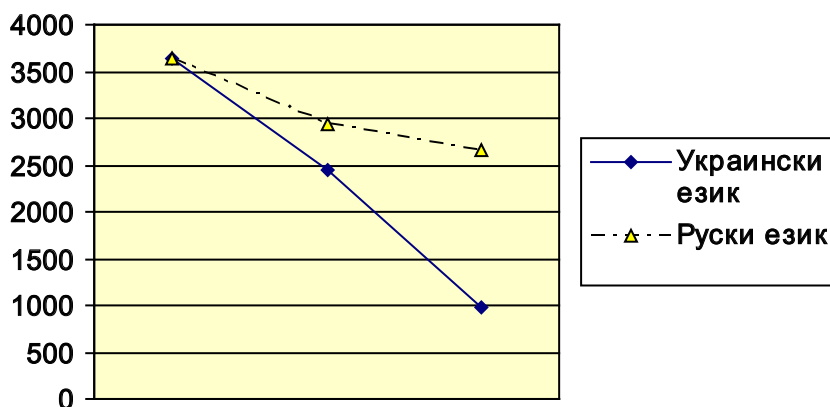
Інакше кажучи, у СУЛМ збереглося на **2,72 рази менше** давньоболгаризмів, ніж у СРЛМ, тобто лише 36%, порівняно зі станом в російській мові.

З іншого боку, парадоксально, але з СРЛМ **зникло в 2,7 разів менше** давньоболгарських слів, ніж із СУЛМ, тобто 36,9% давньоболгаризмів відносно тих, що зникли з української мови.

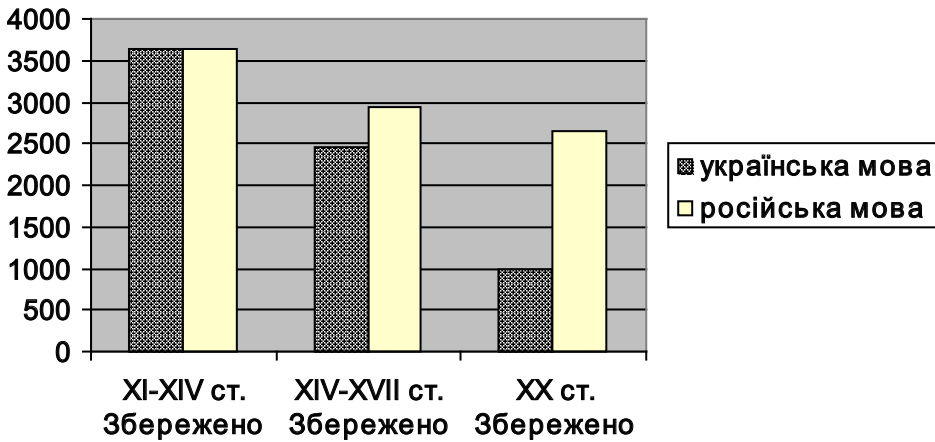
Не може не привернути уваги факт, що після XVII ст. давньоболгарські слова виходять із ужитку з РЛМ значно повільніше, ніж до цього, і, головне, значно повільніше, ніж із СУЛМ. Проаналізуємо динаміку виходу давньоболгаризмів з української та російської мов періоду XVIII–XIX ст., а також кількість збережених давньоболгарських лексем в сучасних мовах.

Дані, що маємо в розпорядженні, дають можливість проілюструвати по періодах динаміку запозичених у давньосхіднослов'янський період давньоболгарських лексем у розвитку української і російської літературних мов. За основу їх передбачуваного кількісного стану в староросійській мові XIV–XVII ст. беремо 693 слова, які ми вже визначили як ті, що зникли „раз і назавжди“ (згідно з цим 2964 повинно бути наявно). Якщо ж із староукраїнської мови зникло 1192 слів, то 2447 має бути наявно. Графічне зображення № 3 ілюструє тенденції зникнення запозичених давньоболгаризмів, а графічне зображення № 4 – кількість збережених давньоболгаризмів у УЛМ та РЛМ.

Графічне зображення № 3

Графічне зображення № 4

Наші дані свідчать, що на східнослов'янських землях мовно-культурна спільнота, яка сформувалася під впливом давньоболгарської традиції, значною мірою зберігає свою єдність до кінця XVII ст. Зокрема, вражає різниця з 6% між кількістю давньоболгаризмів у староукраїнській і сучасній російській мовах. Як бачимо, у староукраїнській мові функціонувало приблизно стільки давньоболгаризмів, скільки в сучасній російській мові. XVIII–XIX ст. можемо визначити як період усталення кількості і місця запозичених давньоболгаризмів у лексичній системі РЛМ, коли виходить із ужитку лише 8% цих лексем. На відміну від РЛМ, саме в цей час – у період свого формування і розвитку – УЛМ втратила переважну кількість давньоболгаризмів (40,4%). У кінцевому підсумку ця тенденція призводить до того, що з СУЛМ виходить із ужитку 73% запозиченої давньоболгарської лексики, а в СРЛМ така ж кількість зберігається. Зрозуміло, що ця зворотна пропорція є випадковою. Однак не є випадковістю те, що українська мова втрачає майже в 3 рази більше своєї давньоболгарської лексичної спадщини, у порівнянні з російською. Не є випадковістю також те, що пік розлучення з цією спадщиною припадає саме на XVIII–XIX ст. До такого результату ведуть особливості історичного розвитку української літературної мови.

На зміни у складі запозиченої в українській і російській мовах давньоболгарської лексики впливають як внутрішньомовні, так і позамовні чинники. Внутрішньомовні причини виходу з ужитку давньоболгарських запозичень можна шукати в їхньому значенні, предметно-понятійній співвіднесеності, специфіці сфери функціонування, наявності чи відсутності загальноживаних лексико-семантичних варіантів, семантичній і словотвірчій структурі тощо. Ці причини викликають зникнення природним шляхом зі східнослов'янських мов 19% з запозичених 3639 давньоболгарських слів

(це ті, що зникли „раз і назавжди“ 693 слова, які не зустрічаються ні в староукраїнській, ані в сучасних українській і російській мовах).

Окрім внутрішньомовних чинників, які ніколи не перестають бути в основі розвитку будь-якої мови, зібраний нами матеріал ілюструє особливу вагу екстралінгвістичних чинників в історії УЛМ. Ці чинники є рушійною силою процесу, поодиноким випадком якого є стрімке зменшення кількості успадкованих давньоболгарських слів, в якому можна виділити два етапи.

Перший з них починається в XVI ст., коли на українських землях формується специфічна мовна ситуація. У суспільному житті ділова «руська мова»² і церковнослов'янська³ починають зазнавати впливу інших мов і тісно взаємодіяти з ними, передусім з польською і латинською. Це породжує новий соціо-лінгвістичний феномен, відомий як «проста мова»⁴. Попри всю свою різноманітність та ненормованість, вона посідає суттєве місце в культурному житті суспільства і в XVI–XVII ст. набуває порівняно високого статусу. У цьому мовному типі кількість церковнослов'янізмів (відповідно – давньоболгаризмів) певною мірою зменшується, але їхня присутність залишається достатньо помітною. Високий авторитет і широке розповсюдження серед населення дозволяють «простій мові» увійти в церковний вжиток. Тоді ж під впливом реформації з'являються перші твори (напр. проповіді) «простою мовою». До речі, процес її проникнення у церковне життя ніколи не торкається богослужіння, а продовжується порівняно недовго.

Можна лише здогадуватися, як би розвинувся процес подолання двомовності між церковнослов'янською мовою і «простою мовою» в літературній і суспільній практиці і якою мірою та якими темпами би призвів до такого масштабного очищення від церковнослов'янізмів (відповідно, давньоболгаризмів), коли б не приєднання більшої частини українських земель до Росії в другій половині XVIII ст. Саме воно стало поштовхом для другого етапу зникнення давньоболгаризмів з української мови, початок, що

---

² Офіційно-діловий тип писемно-літературної української мови, яка ґрунтується на діловому типі давньосхіднослов'янської мови. Руська мова, представлена в різних грамотах, адміністративних актах та ін., існувала в XIV–XVI ст. до установа т.зв. «простої мови».

³ Мова, що бере свій початок від копійованої давньоболгарської літератури в Давній Русі, ускладнена пізнішими впливами як з боку болгарської мови середнього періоду (XII–XV ст.), так і з боку східнослов'янських мов, що формувалися, зазнала неодноразових мовно-правописних правок. Вона збереглася до сьогодення як мова літургійної літератури у східноправославному богослужінні.

⁴ Писемно-літературний різновид української народно-розмовної мови, яка розповсюдилась протягом XVI–XVIII ст., «... своєрідна мова освічених українців та білорусів, яка виникає і формується протягом XVI ст. і під його кінець стає загальноприйнятою для вираження богословської і наукової думки і взагалі понять і думок культурних прошарків південної і західної Русі» (Перетц 1929: 22).

став імпульсом зі значно більшою вагою і значно суттєвішим за попередній, який призводить до значної втрати давньоболгарської лексичної спадщини в УЛМ.

Зменшення кількості давньоболгаризмів в українській мові відбувається в основному протягом XVIII–XIX ст. Це пов'язано з суспільно-культурними умовами розвитку українського і російського народів і, відповідно, з тією роллю, що виділяється церковнослов'янській лексиці при формуванні літературних мов.

Для російської мови XVIII ст. – це пора її активної побудови, коли вона розвивається в колах вищого суспільства і користується постійною підтримкою держави. Церковнослов'янська мова, яка в попередній період не зазнавала конкуренції з боку інших культурних мов, стає основою формування РЛМ, збагачуючи таким чином її словниковий запас і надаючи можливості для стилістичної диференціації. Факт, що в СРЛМ збережено практично всі давньоболгарські слова, наявні в ній і в XVII ст., являється підтвердженням того, що лексичну систему російської мови побудовано на церковнослов'янській основі.

Для української мови саме в цей момент змінені культурно-історичні умови виявляють свою силу і викликають відповідні наслідки. Стара українська мова, відірвана від коріння свого культурного контексту, в якому сформувалась і функціонувала, після приєднання переважної частини українських земель до Російської імперії, позбавляється перспектив розвитку. Нова українська літературна мова формується не лише на відмінній діалектній основі, але й на відмінному культурному фундаменті в цілому. На відміну від російської літературної мови, основою нової УЛМ стає не слов'яноноруська⁵, а народна мова.

Протягом XVIII–XIX ст. вона витіснена із сфер книгодрукування, освіти, науки, адміністрації, суду, армії, церкви, і виявляється лише в щоденному спілкуванні. За відсутністю будь-якої інституціональної підтримки, вона не підлягає регуляції і нормалізації. Цей процес пробігає в умовах глобальної русифікації життя українського суспільства та його верхів, зокрема. Церковнослов'янська мова, яка колись була органічною складовою староукраїнської літературної мови, залишається мовою церкви, але поза цією сферою життя вона асоціюється з культурними практиками панівних російської державності та етносу. Українська інтелігенція формується в умовах українсько-російської диглосії і ставиться негативно до давньоболгарської (у своїй основі церковнослов'янської) спадщини,

---

⁵ Зароджується як мова оригінальних творів давньоруських авторів. Функціонує в Росії і в українських землях до середини XVIII ст. не лише як мова релігійної писемності, але й у сфері науки, освіти, філософії і літератури, після чого припиняє своє самостійне існування.

сприймаючи її як російську, і відштовхує її (див. теж Стаменова 2005, там і бібліографія).

Давньоболгарська мовна традиція в основі церковнослов'янської і слов'яноруської мови, які є органічною складовою староукраїнської літературної мови, категорично переривається. Це яскраво відрізняється від розвитку РЛМ, де спостерігається спадковість між окремими періодами її розвитку. Саме ця відмінність еволюції давньоболгарських лексичних одиниць в історії РЛМ і УЛМ визначає відмінності як у складі цієї лексики, так і в її стилістичному навантаженні.

ЛІТЕРАТУРА

- Перетц, Владимир. Н. *Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков*. Ленинград: Издательство Академия Наук СССР, 1929.
- Стаменова, Албена. «Давньоболгарська лексична спадщина в сучасній українській літературній мові з огляду на її історію». *Електронно списание за хуманитаристика „Littera et Lingua”*, 2005. <<http://slav.uni-sofia.bg/naum/node/1681>> 30.05.2017.
- Филкова, Пенка. *Староболгарские традиции в истории русского литературного языка*. София: Унив. изд-во Св. Климент Охридски, 1991.
- Филкова, Пенка. *Староболгаризмы и церковнославянизмы в лексике русского литературного языка. Учебный словарь*. Т. 1–3. София: Унив. изд-во Св. Климент Охридски, 1986–

ДЖЕРЕЛА

- Лексикон Славенороський Памви Беринди*. В. В. Німчук (підг. текстів). Київ: АН УРСР, 1961.
- Лексис Лаврентія Зизанія. Синонимна славеноросская*. В. В. Німчук (підг. текстів). Київ: Наукова думка, 1964.
- Давидов, Ангел. *Речник-индекс на Презвитер Козма*. София: Българска академия на науките 1976.
- Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т.* Р. И. Аванесов (ред.). Москва: АН СССР, 1988–.
- Словарь русского языка XI–XVII вв.* Москва: Наука-Азбуковник, 1975.
- Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Императорской Академии наук*. Т. 1–4. Санктпетербургъ: Тип. Императ. Акад. Наук, 1847.
- Словник староукраїнської мови XIV–XV вв.* Т. 1–2. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький (ред.). Київ: Наукова думка, 1977–1978.

- Словник староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми випусках. Вип. 1–16, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 1993–2013.*
- Словник української мови: в 11 т. І. К. Білодід (ред.). Київ: Наукова думка, 1970–1980.*
- Срезневский, Измаил И. *Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1–3. Спб., 1912–. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.*
- Старобългарски речник. Дора Иванова-Мирчева (ред.). Т. 1, София: В. Траянов, 1999.*
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.). Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка и Э. Благова (ред.). Москва: Русский язык, 1994.*
- Slovník jazyka staroslověnského: Lexicon linguae paleoslovenicae. Seš. 1–52. Praha: Academia 1958–1997.*

Albena Stamenova

St. Kliment Ohridski University of Sofia, Bulgaria

DYNAMICS OF THE OLD BULGARIAN VOCABULARY IN UKRAINIAN AND IN RUSSIAN LITERARY LANGUAGES

The article presents some results from a more extensive research in the historical aspect of the vocabulary of Old Bulgarian origin in the modern Ukrainian literary language, compared with its condition in the modern Russian literary language. In the Ukrainian language dynamics of Old Bulgarianisms is traced in three consecutive periods: XI-XIII centuries, XIV-XVII centuries, and XX century, and in Russian - in the initial and final periods.

The total number of Old Bulgarian lexemes found in Old East Slavic language amounted to 3639. We found that in Old Ukrainian language during XIV-XVII centuries 67.2% of them were recorded and 32.8 % were not recorded.

In the XX century 976 Old Bulgarian lexical borrowings were detected in the modern Ukrainian literary language, i.e. 26.8 % of the total quantity of 3639 penetrated. There's no evidence of 2663 words, i.e. 73.2 % of them had fallen off. Total in the modern Russian literary language 72.9 % remained and 27.1 % from 3639 became obsolete.

Our data indicate that reducing the number of Old Bulgarianisms in the Ukrainian language takes place mainly during the XVIII-XIX centuries. After joining the majority of Ukrainian lands to the Russian Empire old Ukrainian literary language, detached from the roots of its cultural context, in which it was formed and functioned, is losing the prospects for development. The new Ukrainian literary language is formed not only on another dialect basis, but on different cultural foundation as a whole. Unlike the Russian literary language, basis of the new Ukrainian literary language becomes not Slavic Russian but the vernacular language.

Old Bulgarian language tradition in the development of the Ukrainian literary language is abruptly interrupted. This determines the differences in number and in the place of the borrowed Old Bulgarian words in the lexical system in both languages.

Йоанна Гетка
Варшавський університет, Польща

ПІСНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII СТОЛІТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВИБРАНИХ ПІСЕНЬ ІЗ ВАСИЛІАНСЬКИХ ДРУКІВ)¹

Одним із складових елементів видавничої діяльності отців-василіан у XVIII столітті, яка здійснювалася «простою» (українською) мовою, була публікація текстів пісень. Вони віддзеркалюють творчий потенціал народу та можливості «простої» мови, якою можна було висловити абстрактні поняття у літературний спосіб. Не всі вони є продуктом народної творчості; натомість ті, які є народними, неодноразово зазнавали редакторських виправлень. Утім, вивчення мови цих текстів не позбавлене сенсу: у них можна зауважити певні принципи перевірки правопису для передачі поточного стану мови.

Ключові слова: *пісні, XVIII століття, василіани, проста мова, українська мова.*

The printing of poems in prosta mova (Ukrainian language of the 18th ct.) was one of the activities of eighteenth-century Basilian typography. These texts show the creative potential of the nation and the abilities of prosta mova as a language to express abstract concepts in a literary fashion. Not all poems printed by the Basilians are the product of folk art, and those that have folk origins were subject to multiple editions. Regardless, the analysis of the language of the texts it is not unreasonable: it shows specific orthographic concepts and also the current state of the language.

Keywords: *poems, 18th ct., Basilian printing, prosta mova, Ukrainian language.*

Вступ

Народна пісня як невід’ємна частина фольклору кожного народу є скарбницею даних, які стосуються його мови. Ця теза, з різних причин, не підтверджується під час аналізу пісень, опублікованих у василіанських друках. З одного боку, не всі пісні є продуктом народної творчості, з іншого – ті, які мають народне походження, неодноразово редагувалися. Попри це, мова таких текстів – цікавий матеріал для наукового аналізу. Мета проведеного дослідження – відстеження конкретних фонетичних тенденцій, або правописних прийомів, спрямованих на передачу фонетики пісень. Це, звичайно ж, редакторська робота василіанських друкарів, обумовлена додатковими вимогами ритму і рими, яка, втім, мусила відповідати мові

---

¹ Дослідження, проведені на потреби даного аналізу, профінансовані з коштів Національного центру науки РП (NCN), наданих на підставі рішення № DEC-2012/07/D/HS2/03672.

оригіналу. Тут очевидний, наприклад, вплив церковнослов'янської як мови літератури, але також мови, яка становить вихідну точку під час редагування цих текстів.

Ілюстративним матеріалом послужить одна з катехизмових пісень, яка найчастіше з'являється у друках: *Тр(о)йца, Б[о]гъ О[те]ць, Б[о]гъ С[ы]нъ, Б[о]гъ Д[у]хъ С[вя]тый*. Значна кількість повторних публікацій цієї пісні свідчить про її популярність, а отже, універсальність, а відтак і сприйнятливність до можливих фонетичних змін.

Пісні в руськомовних василіанських друках XVIII ст.

Одним з елементів друкарської діяльності василіан «простою» / українською мовою були пісні. Поодинокі тексти таких пісень упліталися в церковнослов'янську нарацію, потрапляли у видання церковнослов'янською, латинською або «простою» мовою (наприклад в кінці таких книжок: *Народовіщаніє* (Народовѣщаніє 1765, 1768, 1772), *Катехизм місіонарський...* (Оглашеніє си естъ Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788) або *Поученіє християнское...* 1790 року (Поученіє християнское 1790); або ж у виданнях *Гора Почаевская* (Гора Почаевская 1742, 1757, 1772, 1793) чи в значного обсягу додатках: *Pieśni nabożne na missyach zwyczajne*, додані до *Methodus Peragendi Missiones...* 1772 (Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 104–116.). Варто зазначити, що в Почаєві окремо видали том пісень *Пѣсни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ* (1773), який був найстарішим таким збірником із нотами, виданим при почаївській друкарні². Він став попередником відомого й неодноразово перевиданого *Богогласника* (1790, а фактично 1791), збірника, до якого за різними підрахунками ввійшло 246 – 250 пісень (Медведик 2015: 89–96, 91), що становить приблизно 20% репертуару пісень, які виконуються під час богослужінь у західноукраїнських церквах (Навгулук 2000: 24)³.

Завдяки тому, що ці пісні вийшли друком, вони глибоко вкоренилися в руську / українську культуру, більше того, вони відомі і виконуються в греко-католицьких церквах до сьогодні.

² Виникнення збірки має різне датування: у бібліографії Запaska та Ісаєвича вказано приблизно 1762 (Запaska, Ісаєвич 1984, поз. 2234). Інші дослідники вважають, що його видали на 10 років пізніше (Медведик 2000). Окрім пісень, у ньому містяться дві гарні гравюри, на яких представлено ікону Матері Божої (з датою 1762 р., яка, мабуть, спонукала Запaska та Ісаєвича вказати саме такий рік видання тексту), а також ікону св. Варвари з підписом: I.G., 1755. Це твір відомого почаївського гравера Йосипа Гочемського.

³ Ці пісні раніше були розпорошені, їх зібрали шойно у *Богогласнику* й доповнили іншими відомими піснями. В результаті, хоча й редакторам закидали надмірне втручання у зміст пісень, все ж, як зауважив І. Франко, *Богогласник* став найважливішим текстом червоноруської літератури XVIII ст., єдиною уніатською книгою, яка завойовала міцний і потужний вплив на православну Русь (Франко 1980: 79; теж: Franko 1892: 721–722).

У нижче наведеній таблиці – зіставлення руськомовних пісень із василіанських друків (список включає в себе популярні пісні, всі вони вміщені у наступних виданнях *Богогласника*).

Таблиця 1

Пісні у василіанських друках

Піснь о святой великомученицѣ Варварѣ, піеśн dziękczynna za wstawieństwo świątej w czasie epidemii na Podolu w 1714 roku	(Пісни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 8)
Піснь о притчи евангельской о богатомъ и Лазарѣ	(Пісни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 11v)
Піснь, въ бѣдахъ сущему: <i>Возо-нихъ въ печали моей</i>	(Пісни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 13v)
О Пре[чи]стѣй Д[е]вѣ Б[о]городицѣ въ Иконѣ Почаевской: „ <i>Нынѣ прославися Почаевска скала</i> ”	(Пісни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 1)
О Пре[чи]стѣй Д[е]вѣ Б[о]городицѣ въ Иконѣ Почаевской: „ <i>Вселенная вся страны земляне</i> ”	(Пісни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 3v)
Піеśн о cudownym zwiśnięciu nad Turkami: <i>Весело спѣвайте, челомъ оударяйте</i>	(Гора Почаевская 1742: 41), (Гора Почаевская 1757: 32), (Гора Почаевская 1793: 97v–98v)
<i>Хотяй спастися, маеть вѣр-вати</i>	(Оглашение си есть Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 16nlb), (Поучение христианское 1790: 29 nlb)
Піснь о святомъ Онуфріи	(Оглашение си есть Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 23 nlb)
Піснь Благодарственная, иже во святыхъ Отца нашего Амвросія Епископа Медіоланскаго,	(Оглашение си есть Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 24 nlb)
Символь Святаго Афанасія, Архієпископа Алеѣандрдрійскаго	(Оглашение си есть Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 25 nlb)

П'єснь катехизмова: <i>Тр(о)йца, Б[о]гъ О[те]ць, Б[о]гъ С[ы]нъ, Б[о]гъ Д[у]хъ С[вя]тый</i>	(Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 104–106), (Народовѣщаніе 1765: 261), (Народовѣщаніе 1768: 264v [324v]), (Народовѣщаніе 1772: 300), (Оглашеніе си естъ Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 13v nlb), (Поученіе христіанское 1790: 27 nlb)
О смерти, судѣ, пеклѣ, и Царствіи Небѣсномъ: „ <i>Прійдетъ година, для всѣхъ едина</i> ”	(Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 106–107), (Оглашеніе си естъ Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 20 nlb), (Поученіе христіанское 1790: 33v nlb)
О смерти, судѣ, пеклѣ, и Небѣ: „ <i>Помысли челоуѣче прегорккій часъ смерти</i> ”	(П'єсни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 15v), (В.1791: 277, nr 232)
П'єснь катехизмова: <i>Гди въ животъ мой воззрю глубоко</i>	(Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 107-108), (Оглашеніе си естъ Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 19v nlb), (Поученіе христіанское 1790: 31v nlb)
<i>Низкій поклонъ Б[о]же мой отдаю, Душею, тѣломъ, всѣмъ що въ себѣ маю</i>	(Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 108–109), (Оглашеніе си естъ Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 39 nlb), (Поученіе христіанское 1790: 32v nlb)
О всепѣтая Мати! <i>гди на судѣ кажутъ стати...</i>	(Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 110), (Оглашеніе си естъ Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 22v nlb), (Поученіе христіанское 1790: 35 nlb)
О Пре[чи]стѣй Д[е]вѣ Б[о]городицѣ въ Иконѣ Почаевской: „ <i>Пре[чи]стая Д[е]во М[а]ти Рускаго Краю</i> ”	(Methodus Peragendi Missiones apostolicas 1772: 112–113), (П'єсни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 5), (Гора Почаевская 1793: 98v–100), (В.1791: 140, nr 115) Молитвослов. в' немъ же чинъ Часовъ Ц[е]рковныхъ... Почаїв, 1755: 1-3.
П'єснь катехизмова: <i>О вѣрѣ, Надеждѣ, и Любви, на той по(д): Горе мнѣ гѣ:</i>	(Народовѣщаніе 1765: 263),
О Пре[чи]стѣй Д[е]вѣ Б[о]городицѣ, „ <i>Пасли Пастыры овцы на горѣ...</i> ”	BN, Сур. 64 ¹
О Пре[чи]стѣй Д[е]вѣ Б[о]городицѣ въ Иконѣ Почаевской: „ <i>К тебѣ Божія Мати прибѣгаемъ</i> ”	(П'єсни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ 1773: 6), (В.1791: 139, nr 114)

Вище вказані та інші, не згадані у таблиці пісні, які включені в *Богогласник*, не завжди належать до церковного канону. Особливо цікаві в контексті проведеного аналізу ті тексти, які є продуктом народної апокрифічної творчості. Вони показують творчий потенціал народу, а також можливості руської / української мови, її спроможність виражати абстрактні поняття у літературній формі. Наявність у творчості авторів пізнішого періоду не тільки елементів художньої образності, але й композиції та структури, яка базується на поетиці народних релігійних пісень, – свідчення еволюційного характеру літературної традиції. Аналіз літературної спадщини Тараса Шевченка дає підстави вважати, що він знав тексти з *Богогласника* або ж переписував тексти почутих народних пісень (Франко 1980: 7–9; Колесса 1970: 268). Це доказ взаємовпливів народної та літературної творчості: елементи народних творів нерідко ставали мотивами у художній літературі, а літературні тексти вкоренилися у фольклорі, про що свідчить функціонування пісень з *Богогласника* дотепер.

Мотиви прославляння Христа, Матері Божої, святих або чотирьох останніх речей (смерті, Страшного суду, пекла і неба) – це типові теми українського бароко (Ушкалов 2006: 21).

Пісні займають особливе місце у формуванні культурної ідентичності греко-католиків. Їх роль полягає в посиленні усвідомлення приналежності до релігійної громади, вони мають освітню цінність (Nyderek 2010). У контексті аналізу руськомовних релігійних пісень варто наголосити, що їх виховна роль полягає не лише у формуванні відповідної моральної поведінки, але й окремої культурної ідентичності уніатів. Публікація руськомовних пісень стала свідченням багатства власної культури, а при нагоді унаочнювала можливості «руської» мови як адекватної для потреб літератури. Тогочасна українська мова, будучи однією з мов почаївських видань, виростала до рівня мови рівноправної з уже визнаними літературними мовами. Твори видані «русською» мовою підготували ґрунт для пізнішого відродження української культури і літератури, які формувалися в межах націєтворчих рухів ХІХ ст. на національних цінностях.

Варто зазначити, що відомості про історію, збережені в народних піснях, спричиняли відчуття багатовікової спільноти східних та західних католиків, які функціонували в межах однієї держави. З цієї точки зору *Корона Полска, съ великимъ Княжествомъ Литовскимъ* (ріеśń: *О Пре[чи]стѣй Д[е]вѣ Б[огороди]цѣ въ Иконѣ Почаевской*) – це спільна цінність. Християнська держава, як це неодноразово наголошується, протиставилася турецькій навалі чи повстанням (напр., під проводом Богдана Хмельницького). Важко позбутися враження, що василіанські пісні, крім свого релігійного змісту, мають виразний релігійний підтекст, спрямований на посилення локального патріотизму (Волинь, Почаїв).

Утім, більшість пісень – це твори суто релігійного змісту, вони оспівують святих, розповідають про події церковного року або допомагають навчати догматів віри. Таке завдання виконували катехизмові пісні, вміщені, зокрема, у виданнях різних років книжки *Народовіщаніє* (Народовѣщаніє 1765: 261; 1768: 264v [324v]; 1772: 300), у *Methodus Peragendi...* (*Methodus Peragendi Missiones apostolicas* 1772: 104–116), в *Катехизмі місіонарському* (Оглашеніє си єсть Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788), *Поученій християнскому* (Поученіє християнское 1790).

Фонетично-орфографічна характеристика пісень «Тр(о)йца, Б[о]гъ О[те]ць, Б[о]гъ С[ы]нъ, Б[о]гъ Д[у]хъ С[вя]тый»

Як приклад незначних змін у орфографії / фонетиці наведемо одну з найчастіш друкованих катехизмових пісень – «Тр(о)йца, Б[о]гъ О[те]ць, Б[о]гъ С[ы]нъ, Б[о]гъ Д[у]хъ С[вя]тый», – яка була вміщена у виданнях *Народовіщанія* різних років (Народовѣщаніє 1765: 261; 1768: 264v [324v]; 1778: 300), у *Methodus Peragendi...* 1772 (*Methodus Peragendi Missiones apostolicas* 1772: 104–116), в *Катехизмі місіонарському* (Оглашеніє си єсть Катехизмъ мѣссѣонарскій 1788: 13v n1b), *Поученій християнскому* (Поученіє християнское 1790: 27n1b). Порівняймо пізніші редакції цієї пісні з текстом, опублікованим у *Народовіщанії* 1768 року. В нижче наведеній таблиці показано ті елементи, які були змінені в інших виданнях. У тих випадках, коли відбувалися якісь зміни, показано форму, яка записана у даному виданні.

Таблиця 2

Порівняння версій тексту «Пісні катехизмової»
у вибраних почаївських виданнях «Пѣснь катехизмова»

	<i>Народовѣщаніє</i> 1768	<i>Народовѣщаніє</i> 1778	<i>Оглашеніє си єсть Катехизмъ мѣссѣонарскій</i> 1788	<i>Поученіє християнское</i> 1790
1	Тр(о)йца, Б[о]гъ О[те]ць, Б[о]гъ С[ы]нъ, Б[о]гъ Д[у]хъ С[вя]тый, Въ Тр(о)йце Б[о]гъ єдинъ, такъ всѣмъ треба знати, Б[о]гъ О[те]ць пред' вѣкъ съ себе С[ы]на родить Д[у]хъ С[вя]тъ отъ О[т]ца и С[ы]на походить			

5	С[ы]нъ, Б[о]їй Б[о]гомъ быти не престалъ, Хочь Д[у]шу, тѣло, якъ человекъ прїялъ. Зъ Д[у]ха С[вя]того не з' мужа почался Родился з' Д[е]вы, свѣту оуказався	+	пересталъ, почався	пересталъ почался
10	Тридцать три лѣта ту на земли жити Рачивъ, Кр[е]сть и смерть за насъ претерпѣти Воскресъ въ день третїй въ ступивъ на столицу О[т]ца предвѣчна въ Небесну правицу	тридцять вступивъ	тридцять вступивъ	тридцять вступивъ
15	И знову прїидеть на сей свѣтъ судити, Праведнымъ Н[е]бомъ, злымъ, пекломъ платити: Бо зліи люде Б[о]га зневажаютъ Въ хоробахъ шкодахъ до чаровся вдають	праведнымъ	+	+
20	А Б[о]гъ намъ надавъ десять приказаня, Подъ грѣхомъ тяжкимъ всѣмъ до захованя. Перше: не шукай Боговъ чужихъ над мя, Друге: Не взивай дармо Б[о]же имя.			
25	Трете: недѣлю въ побожности святкуй, Четверте: Отца, Матку, старшихъ шануй. Пяте: не оубый, Шесте: не чужо-ложь, седмое: не крадь, Осме: не свѣдчь на ложь.	+	оубій на ложь	оубій на ложь
30	Девяте: Жены не жадай чужои, Десяте: Рѣчей жаднихъ що не твои. Тѣ приказаня сполняй человекъ, Если жадаешъ зрѣти Б[о]же лице.			

35	Ц[е]ркви с[вя]той есть пять приказаня, Щирого хочуть отъ насъ захованя. Перше: с[вя]тити дни оурочистіи, Друге: слухати службы Божой въ <u>тыи</u> .	тіи	тіи	тіи
40	Трете: постити церковній пости Тѣломъ и духомъ при встremeжливости. Четверте: Сповѣдь чинить къ великодню, Сакраментъ брати: тѣло, Кровь Господню.			
45	Пяте: доходы Ц[е]рквѣ отдавати, Любъ <u>десятыни</u> , въ томъ не спечати. Седмъ сакраментовъ: першій крещеніе. Другій: с[вя]тое миромъ мащеніе.	+	десятыны	десятыны
50	Третій сакраментъ есть Евхаристія. Четвертій: Тайна покуты с[вя]тыя. Пятій: въ хоробахъ есть маслосвятіе. Шестій: Капланство. Седмый: Вѣнчаніе.			
55	Кто хочеть душу вѣчне спасти свою, Нехъ то тримаеть вѣрою живою. Съ Ц[е]рквою Рима соединеніе: Бо на томъ <u>висить</u> всѣхъ насъ спасеніе.	+	висить	висить
60	Единъ Богъ, <u>едино</u> Крещеніе, каже Павелъ Апостоль, <u>една</u> вѣра также. Ц[е]ркви Петръ глава, и <u>наступци</u> его, Се вѣра добра една свѣта всего.	одино одна наступцы	++ ++ +	++ ++ наступцы

65	Хотѣй рахують еретики много Вѣрь, але ти не спасуть нѣкого:			
	Б[о]гъ тоє заявивъ чрезъ писма с[вя]тїи Бы такъ тримали всѣ пра- вовѣрнїи			
70	Страшнїи трвоги на сей свѣтъ на- стануть, Въ той часъ, коли всѣхъ тѣла зъ мертвыхъ встануть. Стемнѣеть солнце, мѣсяць и всѣ зори На землю спадуть отъ Не- бесной горы			
75	Задрижить земля от Ангелской трубы Грѣшникъ з душою съ тѣломъ доидеть згубы Той день <u>остатнїй</u> небесъ страсеть силы, отворить гробы, отклонить мо- гилы.	+	+	остатный
80	Гнилое тѣло, <u>зламаные</u> кости, Зыйдутся въ той часъ до своей цѣлости Вернется душа до своего тѣла. Абыся справиль грѣшникъ свого дѣла.	зламанїе	+	+
85	Стануть въ долинѣ Юсафата люде: Тамъ прїятелство витатися буде, А въ той годинѣ <u>розлука</u> настане, Тутъ свѣтовїи зважте хрїстїане.	розлука	+	+
90	<u>Розлучать</u> мужа от власной жоны, <u>Едно</u> до пекла, друге до короны. Также дочку от матки розлучать, Една въ роскоши, другу злыми му- чатъ	розлучать одно	+	+
95	Братъ з братомъ, отецъ з сыномъ ся <u>ростанеть</u> , Отецъ <u>въ пропасти</u> , а сынъ ся оглянетъ, Въ Небѣ: албо тежъ отецъ со святыми Въ Небѣ: а сынъ злыми на вѣкъ съ проклатыми.	ростанеть +	ростанеть во пропасти	+

100	Коли жалосне будуть голосити Христось на той чась будеть свѣтъ судити.	+	когда	когда
	Хто зле помысливъ, любѣ зле мовивъ кому, Албо оучинкомъ зашкочивъ ближному.	+	кто	кто
105	Богъ справедливый всехъ насъ дѣла знаетъ, Хто якъ заслуживъ такъ заплату даєть.			
	Еднихъ до неба будеть запрашати, Другихъ въ <u>пекелній</u> огонь отсилати.	однихъ +	+ пекелный	+ +
110	Щасливъ, <u>хто</u> въ Небѣ будеть вѣковати Нещасливъ, кого пекло будеть мати.	+	кто	кто
	Кайся грѣшнику, мѣйся до <u>покути</u> , Перестань грѣховъ, въ Небѣ можешъ <u>бути</u> .	покуты бути	+ бути	+ бути
115	Ласкавый Господь тебе не караетъ, горкихъ слезъ твоихъ, сповѣди чекаєть.			
	Коли покуты не будешъ чинити, на вѣки въ пекле будешъ голосити.	+	когда	когда

Порівняльний аналіз чотирьох текстів дозволяє зробити певні висновки – як кількісні, так і якісні щодо мови пісень. Результати дослідження *простої мови* текстів спонукає висунути тезу про те, що предки нинішніх білорусів і українців могли сприймати цю мову як свою. Їй притаманні ознаки не тільки східнослов'янських мов, але й типові лише для білоруської та української мов, які, з огляду на згадані вище питання стилю, були відображені з різною інтенсивністю. Можливо, відсутність явища повноголосся у варіанті з 1778 р. у формі *престаль* (див. 5) зумовлена необхідністю збереження ритму (кількості складів). Утім, це виправляється в редакціях 1788 і 1790 років. Мабуть, для редакторів відсутність повноголосих складів була настільки разючою помилкою, що вони вирішили відмовитися від композиційної стрункості.

Для західноруських мов типова реалізація поєднання *ъ* чи *ь* після [г]: *трвоги* (див. 70), *задрижитъ* (див. 75). Згідно із спостереженнями Юрія

Шевельова, зі статистичної точки зору в українських текстах цього періоду частіше трапляється запис першого типу, натомість у давньбілоруських – такий, як у другому прикладі: з *ы / и* (Шевельов 2002, 504).

Двом мовам, білоруській та українській, притаманне явище дисиміляції у групі приголосних *kъto, пор.: *xто* x2; але: *кто* x2 (див. 110).

Типове для східнослов'янських мов початкове *о-* послідовно записане тільки в тексті *Народовецанія... 1778* (пор.: *одино*, див. 60; *одна*, див. 61; *одно*, див. 91), інші варіанти передають реалізацію з початковим *е-* (*едино* x3, див. 60; *една* x3, див. 61; *едно* x3, див. 91), що є ефектом поєднання трьох традицій – церковнослов'янської, польської з вимовою, типовою для західноукраїнських говірок, а також практикою української літератури (Witkowski 1964: 14; Kuraszkiewicz 1954: 72, Анічэнка 1969: 244). Результатом впливу церковнослов'янської мови можна пояснити зміни в групі **rot-*: *розлучатъ*, але *разлучатъ* x3 (див. 90); а також зміни лексичного характеру: *коли* x2 – *когда* x2 (див. 100). Така практика була частим прийомом українських письменників.

Відсутність однорідного запису характерна для форм, які відображають виникнення нескладового *и*, пор.: *пріяль* (див. 8), *родился* (див. 9); але *оуказався* (див. 9), *рачивъ* (див. 11), *въ ступивъ* (див. 13). Факт заміни кінцевого *-л* на *-в* у наступних редакціях (*почался* > *почався* (див. 8) може вказувати на виникнення цього явища в мові редакторів. Таке припущення підтверджується застосуванням форми *до чаровся вдають* (див. 19), не виправлений у жодній із пізніших редакцій.

Спроби відобразити типові українські звуки [с] можна вбачати у записі *тридцатъ*, що виправлений на *тридцять* x3, (див. 10). Цьому не суперечить неоднорідний запис флексії у формі *наступци* x2, але *наступцы* x2 (див. 63), який, окрім відображення ймовірно типового для – в свою чергу – білоруського твердого звуку [с], може вказувати на чергову типову для української літератури рису взаємозамінного використання літер *и – ы*, що є результатом злиття артикуляції звуків [у] (заднього ряду) та [і] (переднього ряду) в один звук (передній ряд, високий). Схоже на те, що численні неточності у записі тексту «Пісні катехизмової» підтверджують вище вказану тезу: *праведнымъ*, але *праведнимъ* x3 (див. 16); *оубый* x2 – *оубій* x2 (див. 29), *пекелній* x3 – *пекелный* (див. 109), *тыи* – *тіи* x3 (див. 39), *выситъ* x2 – *виситъ* x2, (див. 59), *покути* x3 – *покуты* (див. 113), *десятыни* x2 – *десятыны* x2 (див. 46). Останній приклад ілюструє тип артикуляції [t], позначення твердості якої не викликало сумнівів у жодного з редакторів. У цьому контексті варто звернути увагу на запис форми *бути*: змінено лише запис флексії *у / і*, а сама форма, типова для української мови, залишається без змін, пор. *буты* і *бути* x3 (див. 115).

Висновки

Аналіз запису тексту катехизмової пісні «Тр(о)йца, Б[о]гъ О[те]ць, Б[о]гъ С[ы]нъ, Б[о]гъ Д[у]хъ С[вя]тый», виразно показує, що навіть часто редагована і стилізована мова пісень може бути цікавим джерелом інформації про фонетику досліджуваної руської мови. Невеликі зміни в орфографії у наступних редакціях тексту були зумовлені необхідністю пристосування запису до вимови читачів. Звичайно, аналізуючи мову настільки специфічного матеріалу, яким є пісні, слід враховувати необхідність збереження ритму і рими, але, як показує порівняння, редактори були в змозі відмовитися від милозвучності тексту задля правильної артикуляції.

Мовні особливості пісень значною мірою спільні для обох західно-руських мов – білоруської та української, що підтверджує відому тенденцію до уніфікації текстів, написаних руською мовою, так, щоб вони були зрозумілі для руськомовних читачів. У той же час ряд характерних особливостей наближає мову пісень до української мови (тверде [t], м'яке [c'], зближення артикуляції [y] – [i] та ін.).

Аналіз релігійних пісень є важливим елементом, який доповнює дослідження української мови XVIII ст. матеріалами про мову текстів, що є частиною художньої літератури. Це, в свою чергу, руйнує прийняту в курсі історії української культури схему про «занепад» культури в цей період.

ЛІТЕРАТУРА

- Анічэнка, Уладзімір. *Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі*. Мінск: «Навука і тэхніка» 1969.
- Запаско, Яким; Ісаєвич, Ярослав. *Пам'ятки книжного мистецтва, каталог стародруків, виданих на Україні*. Кн. 1, 2. Львів: «Вища школа», 1984.
- Колесса, Філярет. *Фольклористичні праці. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка*. Київ: «Наукова думка», 1970.
- Медведик, Юрій. «"Богогласник"» – перша друкована антологія духовних пісень в Україні». *Актуальні питання гуманітарних наук* 12, 2015: 89–96.
- Медведик, Юрій. *Пісні до Почаївської Богородиці. Передання друку 1773 року. Транскрипція коментарі і дослідження*. Львів: «Місіонер», 2000.
- Ушкалов, Леонід. *Есеї про українське бароко*. Київ: «Факт», 2006.
- Франко, Іван. *Зібрання творів: У 50 т.* Т. 28, Київ: «Наукова думка», 1980.
- Шевельов, Юрій. *Історична фонологія української мови*. Переклад з англійського видання Сергія Вакуленка та Андрія Даниленка (Shevelov G.Y. *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg, 1979). Харків: «АКТА», 2002.

- Franko, Iwan. "Charakterystyka literatury ruskiej XV–XVIII wieku". *Kwartalnik Historyczny* 6, 1892: 693–728.
- Hawryluk, Jerzy. „Najdawniejsza literatura ukraińska na Podlaszu”. *Ukraińskie Pismo Podlasia – Nad Buhom i Narwoju*, 5(51), 2000. <http://nadbuhom.pl/art_1250.html>, 21.11. 2016.
- Kuraszkiewicz, Władysław. *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów*. Warszawa: «PWN», 1954.
- Nyderek, Andrzej. *Wychowawcza rola polskiej pieśni religijnej*. Łódź: «Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego», 2010.
- Witkowski, Wiesław. *Fonetyka Leksykonu Pamby Beryndy*. Zeszyty Naukowe UJ LXX. Prace Językoznawcze, zeszyt 7, Kraków, 1964.

ДЖЕРЕЛА

- Гора Почаєвская стопою чудесні из нея истѣкающую чудодѣйственную воду имущую и іконою чудотворною пресвятыя дѣвы матери божія Маріи почтена всему мѣру ясна и явна*. Почаїв: тип. монастиря, 1742.
- Гора Почаєвская стопою чудесні из нея истѣкающую чудодѣйственную воду...* Почаїв: тип. монастиря, 1757.
- Гора Почаєвская стопою чудесні из нея истѣкающую чудодѣйственную воду имущую и іконою чудотворною пресвятыя дѣвы матери божія Маріи почтена всему мѣру ясна и явна*. Почаїв: тип. монастиря, 1772.
- Гора Почаєвская стопою чудесні из нея истѣкающую чудодѣйственную воду имущую и іконою чудотворною пресвятыя дѣвы матери божія Маріи почтена всему мѣру ясна и явна*. Почаїв: тип. монастиря, 1793.
- Народовѣщаніе или слово к народу кафеолическому чрез монахов чина святаго Василіа Великаго в провинціи Полской званію катихистичному прилежащихъ в повѣтъ Кременецкомъ, 1756 года проповѣданое. Второе се, с прилежнейшемъ во исправленіи опаснством, еще же и пространнымъ о обрядехъ хрїстіанскихъ, от достоверныхъ писателей собраннымъ новоприложеніемъ. Повеленіемъ и благословеніемъ его преосвященства кир Силвестра Лубиениецкаго Рудницкаго екзарха всея Россіи, Луцкаго и Острогскаго епископа. Тщаниемъ и иждивеніемъ монаховъ святыя чудотворныя лавры Почаевскія, в тоейжде типомъ издадесе лета от сотворенія мира, по греческимъ хронографов (!) 7276 от Рождества же Христова*. Почаїв: тип. монастиря, 1768.
- Народовѣщаніе или слово к народу кафеолическому чрез монахов чина святаго Василіа Великаго в провинціи Полской званію катихистичному прилежащихъ в повѣтъ Кременецкомъ, 1756 года проповѣданое. Третіе се, с прилежнейшимъ во исправленіи опаснством еще же и пространнымъ о обрядехъ хрїстіанскихъ, от достоверныхъ писателей собраннымъ новоприложеніемъ. Правительствующу Престолу Кир Кипріану Стецкому всея Россіи екзарху Луцкому и Острогскому епископу, тщаниемъ и иждивениемъ монаховъ святыя чудотворныя Лавры Почаевскія, в тоейже ти-*

пом издадєся лета от созданія мира, по греческим хронографов (!) 7286, от Рождества же Христова 1778. Почаїв: Тип. Почаевского монастыря, 1778.

Оглашеніє си єсть Катехизмъ мѣсѣонарскій Монаховъ Чина С(т): Василія великаго вкратцѣ собранъ, Въ пользу чтущимъ и слушающимъ, въ славу же и хвалу самого Б[о]га за Позволеніємъ и благословеніємъ на то власть имущихъ, типомъ изданъ 1788 года въ Обители Почаевской Ч.СВВ. Почаїв: тип. монастыря, 1788.

Поученіє христіанское, си єсть катехизм вкратцѣ собранный. Почаїв: тип. монастыря, 1790.

Пѣсни о Пре[чи]стѣй Б[о]городицѣ, Почаїв: тип. монастыря, 1773.

Слово к народу католическому чрез монахов чина св. Василія Великого в провинціи Полской званію катихистъчному прилежающих в повѣтъ Кременецкомъ року... 1756 проповѣданое. Почаїв: тип. монастыря, 1765.

Pieśni nabożne na misyjach zwyczajne. w: [Sroczyński Cornelius]. *Methodus Peragendi Missiones apostolicas in Provincia Rutena...* , Почаїв: тип. монастыря, 1772.

Joanna Getka
University of Warsaw, Poland

POEMS AS A SOURCE OF ANALYSIS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 18TH C.

(BASED ON SELECTED POEMS FROM BASILIAN PRINTING)

The printing of poems in *prosta mova* (Ukrainian language of the 18th c.) was one of the activities of eighteenth-century Basilian typography. These texts show the creative potential of the nation and the abilities of *prosta mova* as a language to express abstract concepts in a literary fashion.

The presence of similar elements (imagery, composition and structure) in the works of authors from later periods, as those contained in the religious folk poetry, is evidence of the evolutionary nature of literary tradition. The analysis of Shevchenko's literary biography proves, for example, that he had to have been familiar with the texts from Bohohlasnyk or he wrote down the texts of folk poems he had heard spoken. It is also proof of the mingling of folk art and literature, an influencing which took place in both directions: elements of folk poetry became the theme of literary works and literary texts were incorporated by folklore texts.

Not all poems printed by the Basilians are the product of folk art, and those that have folk origins were subject to multiple editions. Regardless, the analysis of the language of the texts it is not unreasonable: it shows specific orthographic concepts and also the current state of the language.

МОВА І НАЦІЯ

ЈЕЗИК И НАЦИЈА

LANGUAGE AND NATION

Тетяна Космеда
Познанський університет імені Адама Міцкевича
Польща

ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й УНІКАЛЬНІСТЬ ЇЇ ЗАПОЗИЧУВАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Упродовж тривалого часового періоду, відколи Україна ввійшла у склад Російської імперії, українська мова, як відомо, підлягала системі заборон, утисків, переслідувань, чинивши опір русифікації, що сповільнювала її розвиток, деформувала поступ і под. Однак мають місце свідчення високого рівня синергетичної спроможності української мови, її впливової сили, міці. Зафіксовано факти реального впливу української мови на розвиток російської лінгвокультури, що найбільш послідовно виражався в XVII–XIX ст. і зафіксований насамперед у вимові, словниковому складі, стилістиці. Зазначене підтверджує наявність значної кількості запозичень-українізмів у системі російської мови XIX ст., що підтверджує тлумачний словник В. Даля, а також факт формування особливого «малоросійського стилю», що виробився в російській лінгвокультурі на основі актуалізації творів художньої літератури, передусім російськомовних художніх текстів, створених представниками української нації, української лінгвокультури (Т. Шевченко, М. Гоголь та ін.).

Ключові слова: запозичення-українізми, лінгвокультура, малоросійський стиль, російська мова, сила мови, українська мова.

During a long period of time when Ukraine was part of the Russian Empire, it is commonly known that the Ukrainian language was banned and suppressed, as it was seen as an obstacle to the process of Russification. Consequently, the development, evolution, etc. of the language was hampered. However, there are indicators that illustrate the high level of the synergetic ability of the Ukrainian language, its power and force, as well as evidence of the influence Ukrainian had on the development of the Russian linguistic culture. This influence took place mainly between the 17th and the 19th centuries and was mainly reflected in pronunciation, vocabulary and stylistics. This fact is confirmed by a number of Ukrainian loanwords present in the Russian language of the 19th century. These loanwords are registered in V. Dahl's Dictionary. The formation of the so-called «Little Russian Style» also confirms the role of Ukrainian borrowings in the Russian language. This «Little Russian Style» appeared in the Russian linguistic culture in the form of works of fiction, in particular the fiction written in the Russian language by the representatives of Ukrainian nation, Ukrainian linguistic culture (T. Shevchenko, M. Hohol and etc.).

Keywords: loanwords-ukrainianisms, linguistic culture, «Little Russian style», Russian, language force, Ukrainian.

Діалект чи самостійна мова? –
 Найпустіше в світі це питання.
 Діалект, а ми його надишем
 Міццю духа і вогнем любови
 І нестертий слід його запишем
 Самостійно між культурні мови
 (Іван Франко, „*Semper tiro*”)

У науковій лінгвістичній літературі добре досліджено специфіку впливу російської мови і лінгвокультури загалом на українську, однак про зворотній вплив згадується нечасто. Очевидно, факт такого впливу замовчувався в радянський період як невігідний, а його популяризація загрожувала б сміливцю втратою волі або й життя. Подібні відомості могли похитнути постулати радянської ідеології, нейтралізувати силу імперського міфу про «старшого брата», меншовартість українців та заперечити міф про українську мову як діалект російської чи мову «мужицьку», постулат, що українська мова недорозвинута, відстала, і нею не можна вести філософські дискусії, писати наукові трактати і под. Однак попри все мають місце й наукові дослідження, починаючи від др. пол. XIX ст. і до сьогодні, де зазначені імперські твердження цілковито розвінчуються на основі наведення конкретних фактів, свідчень очевидців, що зафіксовані у відповідній літературі, зокрема й публіцистичній, так званих его-текстах, путівниках іноземців, які відвідували територію України-Малоросії і Росії-Московії в зазначений період (не зупинятимемося окремо на назвах цих територій у зазначений період). До таких науковців відносимо М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Синовського та ін., а також філологів XX ст., зокрема П. Голубенка, В. Виноградова, О. Ткаченка, Б. Успенського, Ю. Шевельова, М. Шкандрія та ін., чії думки частково оприлюднимо в цій розвідці як штрихи до теорії українізації Московії і московської культури в XVII–XIX ст. (див. про це: Голубенко 1993; Шевельов 1998) та окреслення підходу до розв'язання цієї проблеми у працях учених XX ст.

Що ж сприяло тому, що простежувався такий значний вплив Києва на формування російської лінгвокультури? Відповідь однозначна – високий рівень освіченості. Мають місце свідчення, що єрусалимський патріарх Досифей, відвідавши 1686 р. тогочасну територію України, повідомляв московському цареві, що її населяє освічений народ і що є значні відмінності її від Московії саме у ставленні до освіти. Нагадаємо, що в ті часи Україна мала тісні контакти з Європою, посилаючи свою молодь туди на навчання. Подорожуючи по Україні в 1654–1956 рр., П. Аллепський також зауважив, що в Україні є гарні вчені, правники, риторичні, філософи, дослідники, які пра-

цюють над глибокими науковими проблемами (див. Голубенко 1993: 130). Існує чимало свідчень і того, що саме Петро I запросив київських учених для виконання просвітницької місії в Московії. Освічені кияни почали обіймати тут високі посади. «Наїзд українських культуртрегерів на Московію посилюється після Переяславської угоди 1654 року» (Голубенко 1993: 131). У цей період з Києва до Москви переїжджають викладачі й вихованці Київського колегіуму – Єпифаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Симеон Полоцький, Інокентій Гізель, Іоаникій Галятовський, Лазар Баранович. Ця традиція продовжується, коли до Москви запрошують найталановитіших вихованців вже Києво-Могилянського колегіуму та його викладачів, а названа вища школа була на той час одним із найвідоміших освітніх закладів Європи. До Росії приїжджають також Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Гавриїл Бужинський, Феофан Прокопович. Зазначена традиція зберігалася і в ХХ ст.

У XVII–XVIII ст. кияни обіймали в Московії посади шкільних адміністраторів, вчителів і, як зауважує, напр., П. Знаменський, вони користувалися «страшною для великоруського вуха мовою... Ставши викладачами у великоруських школах, вони не лишили... свого провінційного наріччя... змушували учнів розмовляти так, як і вони самі говорили, наприклад, забороняли говорити „в Києве”, а „в Києві”» (Голубенко 1993: 132).

Як засвідчують документи, попри все Петро I надавав перевагу запрошеним із Києва ученим і духовникам, порівн.: «В XVIII веке состав высшей великорусской иерархии наполовину был занят малороссами... Им вменяют в вину даже ту просветительскую деятельность их в середине XVII века, которая составила их славу и положила начало новой петровской эпохе в истории русского народа: они де вызвали появление раскола в Великороссии своим преобладанием над местным северным духовенством, своими отличительными чертами и особенностями, не всегда согласными» (Голубенко 1993: 131).

Освічені кияни, крім того, активно займаються перекладацькою діяльністю, пишуть трактати, вірші, театральні п'єси. Усі ці тексти, а також перепис відповідної літератури зафіксували вплив так званого малоросійського наріччя.

П. Голубенко робить слушний висновок, що «Московська духовна академія була на початку XVIII ст. цілком реформована українцями за київським зразком і напрямком» (Голубенко 1993: 133). П. Безсонов, зокрема, писав про певну «українізацію»: «Вопрос о культурном влиянии малороссов на великорусское общество в XVII–XVIII ст. не подлежит сомнению. Всякий знает, как были они обильны, сильны и влиятельны... пришельцы заняли здесь самые видные и влиятельные места, от иерархов до управ-

лений консисторій, ими устроєних, от вихователів сямьи царской до настоятелів монастирских, до ректоров, профекторов и учителів ими же проектированных школ, до кабинетных и типографских ученых, делопроизводителей, дьяков и секретарей. Все почти подвергалось их реформе, до крайности неотразимому влиянию: богословское учение, исправление священного и богослужебного текста, печатание, дела раскола, церковная администрация, проповедь, храмовое, общественное и домашнее пение, ноты, внешность архиерейских домов, образ их жизни, экипажи и упряжь, одежда служителей, напр., певчих, вид и состав школ, предметы и способы учения, содержание библиотек, *правописание, выговор речи устной и чтение – церковное мягкое г вместо твердого* – общественные игры, зрелища и т. д. (курсив автора. – Т. К.)» (П. А. Безсонов – «Белорусские песни», пред. 6. Цит. за: Голубенко 1933: 134).

Російський дослідник Б. Успенський також писав, що «оплутування давнього *ѣ та и* – це давня українська риса» (Успенский 1988: 349), що виявлялася в російському мовленні XVII–XIX ст. Він також указував на випадки невдоволення діячів російської культури з приводу українського мовного впливу. Б. Успенський услід за іншими фіксує твердження про те, що «знатнейшія наши духовныя были ко стыду нашему только одни Малороссіяны, почти до времен владеющія нами Самодержицы: от чего все духовные слепо следуя их неправильному и провинциальному наречию вместо *во вѣки* и проч. говорили *во вики*.... Ибо малороссіяне то ввели: а потому что все школы ими были наполнены» (Успенский 1988: 349). Російський учений правдиво констатує, що започаткована вихідцями з України поетична творчість росіян, була міцно пов'язана з південноруською писемною традицією, і заявляє, що великоруські автори у своїх віршах орієнтуються на українську мову (Успенський 1988: 333).

Отже, факт впливу української лінгвокультури на російську в XVII–XIX ст. загально визнаний у російському мовознавстві, про що в другій половині XX ст. писав також класик російського мовознавства В. Виноградов, порівн.: «Так называемая Юго-Западная Русь становится во второй половине XVII в. посредницей между Московской Русью и Западной Европой, и русский литературный язык подвергается сильному влиянию украинского литературного языка (церковнокнижного, светско-делового и художественного)» (Виноградов 1982: 25). Як бачимо, В. Виноградов указує на факт розвитку стилів української мови, яку згодом почнуть називати нерозвиненою, такою, що не має своєї стилістики, штучною.

Однак паралельно з існуванням такого могутнього впливу малоруського наріччя на великоруське, що, як бачимо, багатьох дратував, не сприймався, починають діяти системні заборони на функціонування української

мови, обмеження її чинності, впливу, серед яких наказ Петра I про перепис з української мови на російську державних постанов і розпоряджень (1729), вимога цариці Анни Іванівни про вилучення книг старого українського друку (1731), указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії (1763), заборона Синоду Російської Православної Церкви на друкування та використання українського «Букваря» (1769), переведення викладання в Києво-Могилянській академії на російську мову (1784), наказ Київського митрополита С. Мисливського, щоб в усіх церквах дяки та священники читали молитви й правила службу Божу на «російском наречіі» (1786), закриття в підросійській Україні українських недільних шкіл (1862), циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання (1863), упродовження статуту про початкову школу, де навчання повинно проводитися лише російською (1864), указ Олександра II (Емський) про заборону довозу в імперію будь-яких книжок і брошур «малоросійським нареччям», заборону друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури, у яких не допускати жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису (1876). Були заборонені також сценічні вистави й читання та друкування навіть текстів до нот українською мовою, хоч, як зауважувалося, «у двадцятих і тридцятих роках XIX ст. можна було спостерігати дуже характерну експансію, своєрідний експорт української культури в культуру російську... Українці створюють в російській культурі цілий особливий рух, і вже сучасники прямо говорять про “українську школу” в російській літературі. Це було “целое вторжение украинской стихии в русскую культуру”» (слова В. Піксанова) (Голубенко 1993: 187).

Якщо розглядати вплив української лінгвокультури на російську, що здійснювався в XIX ст., то тут насамперед слід наголосити на продуктах творчості українського генія, художніх творах, де відображався «український дух», українська ментальність, що репрезентувалися російською мовою і тим самим в умовах заборони мови сформувався в російській лінгвокультурі так званий «малоросійський стиль», основи якого виявилися набагато раніше, мають давню традицію, про що писав В. Синовський, порівн.: історичне життя України «було динамічним, і драматичним, і незрівнянно індивідуалістичним. У ньому раніше розгорнувся повний простір для формування особи як трагічної, так і комічної, раніш став призбируватися рясний матеріал для лірики індивідуальної, для драми, для сатири. Отож через те такі соковиті й такі яскраві герої українських „дум”, з одного боку, й побутових казок – з другого. Через те такі змістовні ранні українські народні комедії-інтермедії. І в „думах”, і в казках, і в народній комедії вже повиро-

блювалися побутові типи, теми і свій *характерний стиль*. Ця усна творчість зіллалася у XVIII ст. з книжною та й позначила всі ті поетичні елементи, що з них у XIX ст. склалася творчість найвидатніших українських письменників – Шевченка та Гоголя (курсив автора. – Т. К.)» (Синовський 1928; 457). Саме стиль М. Гоголя та його послідовників отримав назву «малоросійсько-го» (В. Белінський), завдяки якому «малоросійська» лінгвокультура впливала на лінгвокультуру російську, що, урешті, знайшло відображення в чималій кількості українізмів, які зафіксовані в тлумачному словнику „живої великоруської мови” В. Даля, про що свідчить авторський перегляд названого словника, де міститься близько 1000 одиниць зі спеціальними помітками – «малр.», «западнорус.», що значить із малоросійського чи західноруського наріччя. Ця проблема потребує ще докладного вивчення.

В українському радянському мовознавстві докладно описували позитивний вплив російської мови на українську, ігноруючи такі наслідки зазначеного впливу, як деформація мови, її скалічення, нейтралізація національної специфіки і под., при цьому обережно писали про вплив української мови на російську. Ю. Шевельов навіть помітив тенденцію, коли в деяких працях радянських дослідників наголошувалося на необхідності захищати російську мову від українізмів, а не боронити українську від русизмів. Учений також дещо іронічно, але слушно зауважує: «1969 роком датована книжка Галини Їжакевич „Українсько-російські мовні зв’язки радянського часу”. Тема ця для Їжакевич не нова, і книжечка на цю тему не перша. Але відмінностей супроти попередніх її книжок є дві. По-перше, книжка далеко довша, матеріялу в ній зібрано більше. По-друге, хоч по-старому підкреслюється благодотворні, мовляв, російські впливи на українську мову, але більше, ніж досі, виділяються протилежні, українські впливи на мову російську. Хоч авторка цього не формулює, але враження таке, ніби вона хоче підкреслити обопільність впливів (взаємодія – її улюблений термін). Якщо це було завданням, то виконати його не пощастило. Насамперед, матеріял (і це відповідає об’єктивній дійсності) незмірно бідніший у частині про українські впливи, – рівно 30 сторінок із загального числа 300. По-друге, і обсяг і особливо характер наведених українізмів російської мови неупередженому читачеві, що знає про факти поза Радянським Союзом, нагадає, скажім, арабізми у французькій мові або гіндуїзми в англійській. Для запозичень з мови колоніального народу до мови народу-колонізатора характеристична перевага екзотизмів і слів, що позначають назви льокальних явищ, далі експресивних слів і висловів, уживаних у зниженому, простацьки-шорсткому стилі. Мовний матеріял Їжакевич, – звісно, проти її бажання, але кожна мова – чортячо небезпечний свідок історії народу, що даної мови вживає, – обертається проти твердження авторчиного про рівновартість двох мов у

СРСР. Але для того, щоб цю обставину помітити й цій небезпеці запобігти, треба бути трохи громадянином усесвіту» (Шевельов).

Отже, проблема дослідження запозичувального потенціалу української мови потребує докладного вивчення. Однак зазначене в цій розвідці дає право стверджувати, що українська мова належить до мов, які мають могутній синергетичний потенціал, впливову силу, міць. У мовознавстві побутує соціолінгвістичний термін «міць мови» чи «сила мови». Українську мову беззастережно забороняли, знижували її статус, а вона попри все не лише розвивалася, хоч і з неприродними для неї видозмінами, викликаними потужним чужоземним впливом, але й своєю життєвою енергією, життєдайністю сприяла розвитку тієї мови, яка намагалася її знищити, проковтнути, перетворити на свій діалект.

ЛІТЕРАТУРА

Виноградов, Виктор Владимирович. *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков*. Москва: Наука, 1982.

Голубенко, Петро. *Україна і Росія у світлі культурних взаємин*. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1993.

Синовський, Володимир. *Україна в російському письменстві*. Київ, 1928

Успенский, Борис Александрович. *История русского литературного языка XI–XVII вв.* Будапешт, 1988.

Шевельов, Юрій Володимирович. Так нас навчали правильних проізошений. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови <http://movahistory.org.ua/wiki/Шевельов_Ю._Праці_наявні_в_інтернеті> :30.10.16.

Tetiana Kosmeda

Adam Mickiewicz University Poznań, Poland

THE BAN OF UKRAINIAN AND THE UNIQUENESS OF ITS BORROWING POTENTIAL

During a long period of time when Ukraine was part of the Russian Empire, it is commonly known that the Ukrainian language was banned and suppressed, as it was seen as an obstacle to the process of Russification. Consequently, the development, evolution, etc. of the language was hampered. However, there are indicators that illustrate the high level of the synergetic ability of the Ukrainian language, its power and force, as well as evidence of the influence Ukrainian had on the development of the Russian linguistic culture. This influence took place mainly between the 17th and the 19th centuries and was mainly reflected in

pronunciation, vocabulary and stylistics. This fact is confirmed by a number of Ukrainian loanwords present in the Russian language of the 19th century. These loanwords are registered in V. Dahl's Dictionary. The formation of the so-called «Little Russian Style» also confirms the role of Ukrainian borrowings in the Russian language. This «Little Russian Style» appeared in the Russian linguistic culture in the form of works of fiction, in particular the fiction written in the Russian language by the representatives of Ukrainian nation, Ukrainian linguistic culture (T. Shevchenko, M. Hohol and etc.).

Людмила Кравченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ФОЛЬКЛОР ЯК СКАРБНИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ І ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СЕРЕД МОЛОДІ

Український фольклор завжди був невичерпним джерелом вивчення української лексики, фонетики, діалектології, фразеології.

У статті розкрито, як лексика із фольклорних текстів, зафіксована в словниках, відроджується в сучасній українській мові. А також показано, що в сучасних реаліях України зі змінами в мовній політиці держави особливої ваги набуває фольклор для популяризації української мови серед дітей та молоді. Український мультфільм, художній фільм та українська пісня як колись базувалися на фольклорних взірцях, так і зараз звертаються до скарбів усної народної творчості. І саме це є запорукою їхнього успіху серед молоді, яка, згідно з соціолінгвістичним опитуванням, прагне до розширення сфер побутування української мови.

Ключові слова: *лексема, фольклор, онімна лексика, мовна політика, функціонування української мови.*

Ukrainian folklore has always been an inexhaustible source for the study Ukrainian lexicon, phonetics, dialectology, phraseology. The article shows how the lexicon of folklore, recorded in dictionaries, has been revived in the modern Ukrainian language. It also shows that within the current realities of Ukraine and with changes in the state language policy, folklore is becoming particularly important for promoting the Ukrainian language among children and youth. Ukrainian cartoons, films and Ukrainian songs were once based on folk models, and now they turn to the treasures of oral folk arts. This is the key to their success among young people who, according to the sociolinguistic survey, seek to expand the scope of existence of the Ukrainian language.

Keywords: *lexical item, folklore, onim lexicon, language policy, functioning of the Ukrainian language.*

Українська мова й український фольклор нерозривно пов'язані між собою, є продовженням одне одного й свідченням давності нашого народу, нашої мови, а також важливими гарантами існування їх у майбутньому. Тож не дарма Олекса Воропай, автор етнографічного нарису *Звичаї нашого народу*, в далекому 1958 році, перебуваючи в еміграції, писав: «Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробилися протягом довгого життя і розвитку кожного народу... Ми, українці, нація дуже стара, і свою духовну культуру наші пращури почали творити далеко до християнського

періоду на Україні» (Воропай 1958: 9–11). Саме фольклор зберігає й консервує українську лексику, фразеологію, граматику, фонетику й забезпечує їх від впливу позамовних чинників, тобто є їхньою своєрідною скарбницею.

Фіксація фольклору є важливим етапом у збереженні української мови й передачі її наступним поколінням. Тому українські дослідники та письменники в другій половині XIX століття, у період імперських заборон української мови, почали активно збирати й записувати етнографічні матеріали, зокрема Михайло Максимович, Осип Бодянський, Павло Чубинський, Матвій Симонов (псевдонім – М. Номис), Степан Руданський, Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський та багато інших. Вони уклали й публікували збірки українських пісень, приказок, прислів'їв, загадок і таке інше. Це допомагало їм та іншим дослідникам глибоко пізнати рідну мову й прислужилося «для розвою нашої мови на полі науковому» (Огієнко 1995: 135).

Так, уже на початку XX століття Олена Курило (1890–1937) – відома українська фонетистка, репресована радянською владою, збирала етнографічно-фольклорні матеріали, зокрема голосіння, примови, казки, перекази, описи деяких обрядів тощо. Однак вона не використовувала їх лише з етнографічною метою, а прагнула за допомогою цих зразків, а також матеріалів інших філологів дослідити історичну фонетику української мови. Саме тому «українська діалектологія й фольклористика завдячують Курило чимало високоякісних записів» (Шевельов 2002: 72).

Результатом кропіткої роботи з мовним матеріалом багатьох науковців, які широко послуговувалися зібраним фольклорним матеріалом представників кількох поколінь української інтелігенції, став відомий чотири томний *Словник української мови*, укладений у 1908 році Борисом Грінченком з додатком власного матеріалу. У цій праці лівова частина слів пояснена із додаванням прикладів із фольклору, наприклад: «У славу вводити. Позорить, компрометировать. Сватай мене, козаченьку, та не вводь у славу. Чуб.» (Гр. Т. IV: 148)¹; «Сонько. Ходи, сонку, в колисочку, приспи нашу дитиночку! Макс. (1849)» (Гр. Т. IV:167); «Соломина... І за соломину хопиться, хто топиться. Ном.» (Гр. Т. IV:167); «Картати. Упрекать, корить, выговаривать. Ой догнав він Лемерівну, та й не б'є, тільки ж її словечками картає. Мет.» (Гр. Т. II: 327); «Дівка. Д'ївка, д'ївушка. Гарна дівка, як засватана. Ном.» (Гр. Т. I: 386–387).

Більшість лексичного матеріалу цього словника лягла в основу сучасних українських лексикографічних праць і активно функціонує в сучас-

¹ Тут і далі використовуємо умовне скорочення Гр. – *Словарь української мови*. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. Т.1–4. / НАН України. Ін-т української мови. Київ: Наукова думка, 1996 – 1997.

ній українській мові. До словника активно звертаються сучасні мовознавці, досліджуючи фразеологію, діалектологію, українські оніми, зокрема ойконіми, мікротопоніми, а також прізвища, які остаточно офіційно усталилися в кінці XVIII – на початку XIX століття і цим самим зафіксували у своїх основах лексеми, широко представлені в словнику.

Деякі лексеми словника зменшили частотність вживання й приваблюють літераторів та й просто українських мовців: «*Купина*. Зелень на кочкѣ среди воды, а также и самая кочка. *Пнеться, як жаба на купину*. Ном.» (Гр. Т. II: 223); «*Либонь*. Вѣроятнo, кажись. *Либонь і до гробової дошки щастя не дочекаюся*. Ном. *Чорна хмара наступає, либонь дощик буде*. О. *А під лісом, край дороги, либонь куринь мріє*. Шевч.» (Гр. Т. II: 357); «*Огледіти* = Оглядіти. *Вийди, матенько, огледи, що тобі бояре привезли*. Лукаш.» (Гр. Т. III: 35); «*Поговір*. Толки, сплетни, пересуды. *А на мене молодую поговорі та слава*. Мет. *Як ми любилися, та й не побралися*. *Слави-поговору понабиралися*. Мет.» (Гр. Т. III: 232–233); «*Капарниця*. 3) Неряха, плохая работница. *Лучче було дівчиною, як теперки хазяйкою: стоять ложки під лавкою, поросята в печі риють, а собаки горшки миють, коти хату замітають, хлопці в вікна заглядають. Це котора капарниця, то з її сміються*.» (Гр. Т. II.: 216).

Деякі сприймаються як поетичні слова, хоча цілком можуть активно вживатися в сучасній українській мові: «*Гордувати*. 1) Принебрегать. *Сама себе дурною називала, що Орликом гордувала*. Чуб.» (Гр. Т. I: 311); «*Гордуватися*. Чванитися. *Сядь, козаче, не гордуйся, коли хочеш – поцілуйся*. Чуб.» (Гр. Т. I: 311); «*Горнути*. 1) Пригребать. *Кожна ручка собі горне*. Ном. 2) Обнимать. *Бондарь відра набирає, мене горне пригортає*. Шевч.» (Гр. Т. I: 313); «*Горнутися*. Прижиматься, ласкатися, линуть. *Коли б літа вернулися, то б і хлопці горнулися*. Ном.» (Гр. Т. I: 313); «*Неошатно*. Ненарядно. *Гей корчмо, корчмо-княгине! Чом то в тобі козацького добра багато гине? І сама єси не ошатно ходиш, і нас козаків-нетяг, під случай, без свиток водиш*. ЗОЮРІ. 220» (Гр. Т. I: 553). Уважаємо, що з часом подібні лексеми стануть частовживаними.

Частина слів вийшла з ужитку, поповнивши архаїзми та історизми, або прямує до цього: «*Тума*. 2) Человѣк смѣшанной породы: один изъ родителей турокъ или татаринъ, а другой – украинець. *Козак-тума зведе з ума, не буде любити*. Нп. Г. Барв.» (Гр. Т. IV: 294); «*Болец*. Болѣзнь. *Ви любовці, ви немощі, хуже тої ви болецї: од болецї зілле маю, од любовцей уміраю*. Чуб.» (Гр. Т. I: 84); «*Болість*. 1) Болѣзнь. *Очисть мене від всього злого: болісти і слабости*. Чуб. *Бога благала, од всякої болісти помагала*. Мил.» (Гр. Т. I: 84); «*Бурдюг, бурдук*. = *Бордюг*. 1) Кожа, снятая цѣлою съ козы (или теленка), выделанная, завязанная въ тѣх мѣстах, гдѣ были ноги и хвостъ, а

в том мѣстѣ, гдѣ была голова, стягиваемая ремешкомъ, – служитъ, как мѣшокъ. *Їхав чоловік рябими волами та найшов бурдюг з пирогами.* Нп. *Ніхто не наливає вина в старі бурдюги.* Єв. Мр.» (Гр. Т. I: 111, 86); «*Подоба.* 3) прилично... *Не подоба зірці так рано зіходити, не подоба дівці до козака виходити.* Чуб.» (Гр. Т. III: 242); «*Белебень.* 1) Возвышенное и открытое мѣсто. Употребляется чаще въ выраж.: на белебні. *Розумна голова: на белебні затишку хоче.* Ком.» (Гр. Т. I:49); «*Барилка.* Бочонокъ. *Везе нам горілки чотири барилки.* Чуб. *Барилочка. Дайте нам горілочки з нової барилочки.* Грин.» (Гр. Т. I: 30). Окремі слова цієї групи стали твірними для термінів, наприклад: «*Дораджувати.* Совѣтовать. *Дорадила вража вдова, як жінку забити, тепер порадь, вража вдово, где єї подіти.* Чуб.» (Гр. Т. I:425). У сучасній українській мові лексему *дораджувати* заступило частовживане слово *порадити* із відповідним семантичним навантаженням, однак вона збереглася в юридичній термінології як *дорадчий голос*. А деякі слова можуть пояснити сучасні назви, наприклад, мікрорайон Оболонь у місті Києві: «*Оболонь.* Низменное луговое пространство. *В чистім полі на оболоні там іграв коник вороненький.* Нп. *Приїхав гість та й став на поміст, Розпустив коні по всій оболоні.* Ном.» (Гр. Т. III:21).

Важливим є те, що частина слів, які пов'язані із давніми обрядами, починає повертатися в сучасну мову, інколи заступаючи колишні радянські новотвори, як-от: замість *суботник* активно стали вживати неправомірно забуте слово *толока*, інколи – *мистецька толока*, якщо заходи пов'язані з мистецтвом, замість у російськомовній фонетичній формі *дєвішнік* – *дівич-вечір*. *Толока* – це одноразова гуртова праця для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, друзів (Словник 2012: 1157). Вона є давнім українським звичаєм. Її організували на селі для виконання термінових робіт, що вимагали значної кількості осіб: збирання врожаю, вирубування лісу, спорудження будинків, спільний випас худоби тощо. Іноді толоку використовували для проведення громадських робіт (будування церков, шкіл, читалень, доріг тощо). У толоці односельчани брали участь, тобто працювали *толокою* (спільно, разом), добровільно й задарма, не потребуючи плати за свою працю. Зазвичай особа, на користь якої працювали, частувала робітників. Також звичною справою було звершення толоки народним гулянням – танцями і співами (Толока). Нерозривно з родинною обрядовістю пов'язаний і *дівич-вечір*. Це обрядова вечірка молодої напередодні весілля; прощання з дівуванням (Словник 2012: 232). «*Дівич-вечір.* Дѣвичникъ. Чуб. *Невеселий дівич-вечір у нашої молодої.* МВ» (Гр. Т. I: 386).

Є й слова, що пов'язані з давніми традиційними українськими обрядами й цілком можуть увійти в сучасну мову, оскільки певною мірою від-

повідать формам відпочинку нашої молоді. Йдеться про лексеми *складчина*, *вечорниці*, *досвітки*. До традиційного молодіжного дозвілля в Україні в осінньо-зимовий період належать *вечорниці* та *досвітки*. Для цього на весь осінньо-зимовий період у самотньої жінки чи вдови хлопці винаймали оселю, де й проходили *вечорниці* та *досвітки*. На вечорницях влаштовували танці, забави, ігри тощо, а на досвітках дівчата переважно вишивали, пряли, хлопці ремонтували сільськогосподарський реманент, різьбили, допомагали юнкам лагодити «рукомесні снасті» – веретена, гребені тощо. При цьому такі зібрання відбувалися з переночівком – дівчата вставали досить рано, щоб продовжити роботу (Скуратівський 1995: 76). Семантика обох слів доволі прозора: на вечорниці збиралися ввечері, тому й *вечорниці*, а слово *досвітки*, очевидно, походить від залишатися «до світа чи до світанку». Крім звичайних вечорниць, була колись і *складчина*, яка збиралася лише чотири рази на рік: на третій день Різдвяних свят, Великдень і на заговіні – перед Пилипівкою і Великим Постом. Назва *складчина* походить від того, що дівчата й хлопці «*складались*» і влаштовували спільну забаву з вечерею, музикою і танцями. Дівчата готували вечерю й для цього приносили продукти, а хлопці складалися грішми, на які купували вино або горілку, солодоші для дівчат, наймали музикантів (Воропай 1958: 51).

Таким чином, ми продемонстрували, що фольклор є справжньою схованкою для української мови, і з цієї схованки не одне покоління українців, як із цілющого джерела, буде черпати свої скарби. Однак важливою умовою для життєдіяльності цього джерела є функціонування української мови у всіх сферах. А в умовах тривалої русифікації українського суспільства щонайменше впродовж 300 років, починаючи з часів Петра I і особливо посилюючись у радянському періоді, українська мова послабила свої позиції в різних сферах. І лише в незалежній Україні, особливо в останні роки, українська мова активно набирає обертів серед молодого та середнього покоління українців у відповідь на виклики часу.

Потреба в розширенні сфер побутування української мови – це прагнення студентства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національного університету «Києво-Могилянська академія», що продемонструвало опитування 1211 студентів гуманітарних та природничих факультетів, проведене в березні 2015 року методом анкетування. Майже дві третини студентів вважають, що сучасний стан вживання української мови в усіх сферах мовлення не відповідає її статусу «державної», тобто, на їхню думку, українська мова ще не посіла належного їй місця в Україні. А на питання «Як Ви вважаєте, українська мова має вживатися в Україні в більшому обсязі, ніж тепер, у такому самому чи меншому?» понад 70% опитуваних відповіло, що українська мова має вживатися в більшому

обсязі, ніж тепер, і лише близько 2% вважають, що в меншому. Для 15% опитуваних обсяг вживання української мови був достатнім, а тих, кому важко було відповісти, виявилось трохи більше 10% (Кравченко).

Хоч загальний стан вживання української мови за роки незалежності суттєво покращився, однак він ще дуже далекий від ідеалу. Студенти усвідомлюють роль української мови в державотворчому процесі на сучасному етапі, вони готові до розширення сфер побутування української мови, але їм для цього потрібно дати всі інструменти (починаючи із законів, освіти й закінчуючи культурними заходами). Щоб продовжувалося національне та мовне відродження, потрібна виважена мовна політика держави, яка б враховувала потужні джерела впливу на суспільство, як-от: освіта, засоби масової інформації, культура, соціальні мережі в Інтернеті тощо, які б популяризували українську мову, передусім, серед дітей та молоді й покращували мовну ситуацію. Потрібно створити мовне середовище, де б українська мова супроводжувала особу від дитячих років і упродовж усього життя. А тут неабияку роль відіграють засоби масової інформації, оскільки вони послуговуються здобутками української культури. Йдеться про мультфільми, художні та документальні фільми, українські пісні, розважальні програми тощо, про все, де звучить українська мова. І тут неабияку роль відіграє український фольклор, у який закорінена українська культура.

Знайомство із світоглядом предків, культурою, звичаями і, звісно ж, із мовою в маленького українця починається передусім з казки. До речі, поважне ставлення до мови в народі знайшло віддзеркалення в українській соціально-побутовій казці «Як пан по-німецькому балакав», де йдеться про те, як пан, приїхавши в гості до тещі, удавав, що він забув рідну мову і тепер говорить лише німецькою, а з тещею може спілкуватися через наймита-перекладача. І як результат, пан залишився голодним і без гостинців, бо наймит, бенкетуючи за столом разом із тещею, перекладав белькотіння пана так, як сам хотів, а потім на лайку пана відповів, що перекладав навмання, бо не розуміє німецької (Казки 1994: 260–261).

Проаналізувавши лише чарівні та соціально-побутові казки, можемо стверджувати, що вони репрезентують не тільки світоглядну картину українців, а й типовий український антропонімкон, а саме традиційні жіночі та чоловічі імена (*Марко, Явдоха-святоха, Микола, Іван(2), Іван-царенко, Василь, Мартин, Петро(2), Каленик, Семен, Меланка, Явдоха, Гаврило, Максим, Кіндрат*), розмовно-побутові та зменшено-пестливі варіанти імен (*Оленка, свинка-Парасинка, Марічка, Маруся, Ганнуся, Василинка, Іванко, Івасик, Юрко, Василько, Матвійко, Кирик, Терешко, Климко, Петрик, Грицько*), імена козацького штибу з прозорою семантикою (*Протиус, Недвига, Гайгай*) і кілька запозичених (*Янко-сопілкарик, Ольдеквіт*).

Про роль казки у формуванні мовної картини світу в дитини можна говорити багато, важливо зазначити, що ця роль значно підсилюється із появою мультфільмів та художніх фільмів, знятих українською мовою за мотивами українських казок. Тому не випадково першим українським мультфільмом, зробленим В. Левандовським у 1927 році в центральній мультиплікаційній майстерні в Одесі, був мультфільм «Казка про солом'яного бичка» (Бричанський). На жаль, він не зберігся, але потім за цією ж казкою в 1954 році на кіностудії «Союзмультфільм» був створений надзвичайно якісний мультфільм «Солом'яний бичок», у якому не тільки використано гарну українську мову, а й збережено колорит українського обійстя, української природи.

У 1989 на кіностудії Київнаучфільм був створений мультфільм «Івасик-Телесик», де використані уривки народних пісень, приповідки, колоритна фонетично правильна українська мова зі зменшено-пестливими лексемами (*от такої, голубонька, деревинка, синочок, кулешик, весельце, гляди, хороше походити, ой лишенько, матінка, гусенята, крилята*), народні варіанти традиційних українських імен (*Оленка, Івасик*). Хатнє начиння оселі діда й баби, а також змії повністю відповідає українській культурі, навколо хати ростуть мальви, а біля ставка – верболози, що притаманно нашій природі. До того ж дитина завдяки повторам однакових реплік героями мультфільму, які легко запам'ятовуються, змалку привчається до вживання в мові кличного відмінка: *«Івасику-Телесику, приплинь до бережечка»*, *«Це тобі, діду, а це мені»*, *«Зміючко Оленко»*, *«матінко»* тощо. У мультфільмі використано й майже не вживану зараз у розмовному мовленні форму іменування із суфіксом -ивн-а на позначення дочки за неофіційною назвою батька чи матері – матронім *зміївна*.

Значно пізніше на студії Укранімафільм, за підтримки державного агентства України з питань кіно, в 2008 році за мотивами народної казки «Котигорошко» був зроблений у такому ж стилі український мультфільм «Чарівний горох». Директором знімальної групи була Жанна Мовчан, а авторами сценарію – Вадим Шинкарьов та Ярослава Руденко-Шведова. Тут також герої мають українські імена (*Марічка, Степан і Оленка*), до того ж виникнення імен *Вернидуб, Крутивус і Вернигора* пояснене за козацькими традиціями, а іменування негативного героя *Сивоборода* має прозору семантику й алюзію на іншу казку. У мультфільмі добірною українською мовою (*росте як з води, волоцюга, злі язики кажуть, з правицею одружена, по моїй силі, ішов би, як місяць до сонця* тощо), музика з українських пісень, традиційні українські одяг і хатнє начиння. Хоча трапляються подекуди мовні огріхи: *заставили* в значенні *примусили*.

Логічним продовженням цього мультфільму є чотирисерійний мультфільм 2013 року виробництва цієї ж студії «Пригоди Котигорошка та його

друзів», знятий у такому ж дусі. Автори сценарію і директор ті ж, лише головний продюсер інший – Едуард Ахрамович. Герої тут традиційні, до них додаються лише декілька персонажів з відповідними українськими іменами (*Улянка, Оверко, Лісничиха, Пекля* – чортова дочка, чорт *Хмиря*, чортеня *Куцик*).

Однак є й абсолютно протилежні приклади в сучасному українському мультиплікаційному кіно. Йдеться про мультсеріал «Бабай», створений у 2015 році на тому ж Українафільмі, за підтримки державного агентства України з питань кіно. Автор сценарію той самий – Вадим Шинкарьов, але продюсер інший – Сергій Міндлін, якість теж зовсім інша. Передусім вирізняється мова мультфільму, а саме: трапляються лексеми із жаргону (*захрячили* в значенні з'їли, *класно, клас, малявка, вимахала від немовляти до дорослого віку, мав би прикуп – жив би в Сочі*), мовні покручі (*тьорка* замість тертушка, *неа, кароче, відпустили її одну* замість *саму*), герої говорять, наче політики (*любі друзі, перегони, кинули на амбразуру, наче гарматне м'ясо, казки на Майдані розказував батькам* тощо). По-друге, музика зовсім інша, без українських мотивів, по-третє, негативні герої чомусь подані в жовто-синіх кольорах, а позитивні в кольорах червоно-біло-синіх, та й весь одяг героїв зовсім не перегукується з українським, так само, як і хатне начиння. Щодо імен героїв, то там хоч і є персонажі з української демонології *Вій, Чорт, Відьма* і *Бабай*, однак *Кім-Скрипун* та дівчинка *Світланка* не мають нічого спільного з героями українських казок.

Важливу роль у долученні до української мови наших громадян і формуванні їхнього позитивного ставлення до української мови відіграють і повнометражні українськомовні кінофільми, які здебільшого закорінені в етнографію та фольклор. Починаючи з німого кіно світового масштабу, створеного Олександром Довженком на початку ХХ століття, український кінематограф так чи інакше відтворює українську культуру, що особливо виявляється в жанрі поетичного кіно. Передусім варто згадати присвячений 100-літньому ювілею Михайла Коцюбинського фільм «Тіні забутих предків», створений у 1964 році на кіностудії ім. О. Довженка режисером Сергієм Параджановим. Навіть на початку фільму зазначено, що він вводить нас у світ і мову народних легенд, переказів, звичаїв і побуту мешканців старих Карпат. Пізніше були (до речі, довгий час заборонені) фільми «Вечір на Івана Купала» (1967 року), «Білий птах з чорною ознакою» (1971 року), зняті режисером Юрієм Ілленком (Ілленко), та «Вавилон ХХ» (1979 року), знятий Іваном Миколайчуком, відомим актором, сценаристом та режисером. Це знакові фільми для української культури взагалі і для жанру поетичного кіно зокрема (Миколайчук). У них, окрім історичних фактів, відтворені фольклорні та етнографічні елементи, зокрема, народні мелодії, пісні, перекази, звичаї та побут.

Сучасне українське кіно також активно послуговується фольклорними мотивами та етнографічними елементами й сприяє поширенню української мови серед молоді. Так у фільмі режисера Михайла Ілленка «Той-ХтоПройшовКрізьВогонь» (2012 року) використана легенда про Вовкулаку, а у фіналі фільму відтворена толока – побудова хати усією індіанською громадою. Історичний драматичний фільм «Поводир, або Квіти мають очі» (2014 року) режисера й сценариста Олесья Саніна, присвячений кобзарям, розстріляним у 1930 році після завершення з'їзду народних співців Радянської України в Харкові, також має потужну фольклорну основу. У 2016 році на телеекрани вийшов чотирисерійний художній фільм «Століття Якова», знятий українською мовою за мотивами однойменного роману сучасного українського письменника Володимира Лиса – володаря чималої кількості літературних і журналістських відзнак, у тому числі й престижного конкурсу «Коронація слова». Фільм має потужну фольклорну основу. У ньому відтворені елементи народних обрядів, зокрема весілля, українського побуту початку ХХ століття. У фільмі звучить стародавня лемківська пісня «Під облачком» у виконанні молодої української співачки Христини Соловій, а музичним обрамленням є новий хіт «Не йди» від популярного українського гурту «Океан Ельзи» і його соліста – Святослава Вакарчука. Саме такі фільми надають престижності українській мові і просувають її в різних сферах. Шкода, що подібні кінострічки є поодинокими, оскільки кіноіндустрія за інерцією продовжує рухатися в руслі русифікаторських настанов колишніх періодів і продовжує знімати фільми й серіали російською мовою.

Важливим кроком для зміцнення позицій української мови є ухвалення низки законів на державному рівні, зокрема закону «Про... захист інформаційного телерадіопростору України», який набув чинності 4 червня 2015 року, та закону «Про внесення змін... щодо частки музичних творів державною мовою в програмах телерадіоорганізацій», який набув чинності 8 листопада 2016 року. Перший передбачає заборону транслявання російських фільмів, що пропагують силові структури Росії та насильство, а також фільмів, вироблених після 1 січня 2014 року, а другий закон – запроваджує, точніше повертає, квоти на українськомовний музичний продукт, українськомовні програми та українськомовний теле- і радіоефір. Ці закони мають, по-перше, стимулювати розвиток нашого мистецтва, і, по друге, сприяти поширенню української мови серед населення, адже чий фільми ми дивимося, чий пісні слухаємо, того й фінансуємо, той і має на нас вплив. До того ж це буде створювати робочі місця не лише для творчих команд наших режисерів, акторів, співаків, а й для перекладачів, які конче потрібні в індустрії дублювання. І якщо ми говоримо про українську пісню, то для нашого співочого народу вона важить дуже багато, бо і в радості, і в горі українці

співають, з покоління в покоління передаючи народні пісні, у яких відбиті і уявлення про моральні цінності, і калейдоскоп історичних подій.

Сучасна українська пісня нерозривно пов'язана з творчим доробком вокально-інструментального ансамблю «Смерічка» (роки діяльності 1966–1995), заснованого Левком Дудківським, та з іменем відомого українського композитора й поета Володимира Івасюка (роки життя 1949–1979), який яскравою зіркою спалахнув на музичному небосхилі України й зробив популярною українську пісню на теренах усього Радянського Союзу, а також і в українській діаспорі. Писав пісні лише українською мовою, жодної не створив на замовлення тодішньої комуністичної верхівки на догоду ідеологічним переконанням, насаджуваним тоді усьому суспільству, однак його пісні у виконанні вокально-інструментального ансамблю «Смерічка», Назарія Яремчука та Софії Ротару в сімдесятих роках минулого століття мали шалену популярність в усіх куточках СРСР, їх співали майже в кожній родині. Та й наступні покоління українців уже в Незалежній Україні виростили на його піснях, а створена ним «Червона рута» є й сьогодні своєрідною музичною візитівкою України. У чому ж криється секрет такої популярності? Передусім у тому, що творчість Володимира Івасюка, одного із основоположників української поп-музики, глибоко закорінена в українську народну пісню. Саме тому в 70–80-их роках минулого століття українська пісня разом з її діалектною і почасти застарілою лексикою поширилася далеко за межі України. На жаль, у 1979 році у віці тридцяти років Володимир Івасюк трагічно загинув, але його пісні залишаються популярними й сьогодні, їх виконують уже сучасні гурти та співаки. У 2009 році Володимир Івасюк був удостоєний звання Герой України посмертно.

Сьогодні важливу роль у розширенні українського простору відіграє український шоу-бізнес. Широкої популярності набувають серед молоді сучасні українські гурти, що виконують пісні українською мовою («Океан Єльзи», «Друга ріка», «Бумбокс», «Mad Heads», «Скрябін» та інші). Активно почала поширюватися фолькмузика, поштовхом до розвитку якої стали музичні альбоми гуртів «Мандри», «Воплі Відоплясова» та інших.

Популяризації української народної пісні та української естрадної пісні, а з ними відповідно й української мови та культури, сприяє проведення в Києві на Співочому полі з 2004 року, за ініціативою Олега Скрипки, соліста гурту «Воплі Відоплясова», щорічного міжнародного фестивалю етнічної музики «Країна мрій». Час проведення фестивалю збігається з народним святом Івана Купала (кінець червня – початок липня), саме тому фестиваль нагадує народне гуляння-ярмарку, триває від 2 до 5 днів і, окрім виступів на основній сцені Співочого поля, включає в себе також ярмарок виробів народного мистецтва, книжковий ярмарок, майстер-класи народ-

них ремесел, виставку народного малярства, дитячу галявину, етнічні кухні тощо (Країна).

Уже стало майже традицією, що українська народна пісня слугує першою сходинкою до популярності молодих виконавців. Так у 2013 році в шоу-програмі «Голос країни» Христина Соловій, із лемківськими піснями, потрапивши до команди Святослава Вакарчука, дійшла до півфіналу, а потім стала зіркою ютюбу. У її виконанні прозвучали лемківські пісні «Горе долом», «Полетів би-м на край світа», «Под облачком» та інші. Учасниця «Голосу країни» 2011 року Тоня Матвієнко також подарувала слухачам народні пісні «Ой верше, мій верше», «Ой летіли дикі гуси», «Не метелиця» та інші. Далі вона продовжує працювати над народними піснями в сучасній обробці. Це були перші кроки дівчат до успіхів на українській естраді.

Заслужені артистки України Леся та Галя Тельнюк створили український вокальний дует «ТЕЛЬНЮК: Сестри», у репертуарі якого пісні на вірші Т. Шевченка, П. Тичини, Є. Маланюка, Б.-І. Антонича, В. Стуса, Л. Костенко, О. Забужко та інших українських поетів, і отримали премію імені Василя Стуса за збереження та пропаганду української культури (Сестри).

Українська народна пісня допомагає і в тяжкі хвилини, бо наші предки проводжали померлих народними голосіннями. «Плине кача по Тисині» – це лемківська пісня, яка має всі ознаки обрядового плачу, передусім лексику. Вона була відома у виконанні Тараса Чубая (1990-і роки), гурту «Пікардійська Терція» (2002 рік), пізніше у виконанні різних гуртів, таких як «Плач Єремії», Капела ім. Ревуцького. Зараз ця пісня в Україні стала реквіємом (Плине).

Зрештою, саме народні музичні мотиви в сучасній обробці допомагають нашим співакам перемагати на найпрестижніших пісенних конкурсах. Так у 2004 році Руслана виборола перше місце на Євробаченні з «Дикими танцями», які є сучасною компіляцією древніх етнічних гуцульських мотивів (ритмів і танців) і нових течій поп- і рок-музики (Руслана). А в 2016 році на цьому ж конкурсі здобула перемогу українська співачка Джамала, виконавши англійською та кримськотатарською мовами авторську пісню «1944», присвячену трагічним подіям минулого, зокрема депортації кримськотатарського народу. При цьому вона отримала ще й низку престижних нагород, а саме: премію «Eurostory Awards 2016» за найкращий рядок у конкурсній пісні, премію «Marcel Bezençon Award» у номінації «Мистецький приз», а також премію «Cosmopolitan Awards» у спеціальній номінації «Натхнення року» (Джамала). Обидві співачки отримали почесне звання – народна артистка України.

Отже, сучасна українська культура тісно пов'язана з українським фольклором, який є невичерпною скарбницею української мови й водночас

джерелом популяризації та розширення сфер функціонування української мови як в Україні, так і далеко за її межами. Українська мова має бути захищеною на законодавчому рівні так, щоб кожна людина в нашій державі мала змогу бути в українськомовному просторі від самого народження й упродовж усього життя. Адже потужна роль мови у формуванні національної держави безперечна, що намагалося довести не одне покоління науковців і громадських діячів, зокрема й визначний діяч українського відродження Іван Огієнко (1882–1972), який у 1949 році у своїй фундаментальній праці «Історія української літературної мови» писав: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом...» (Огієнко 1995: 3). Ось чому нам треба на всіх рівнях боротися за українськомовні мультфільми, фільми, пісні, шоу-програми, засоби масової інформації тощо, оскільки саме вони мають найпотужніший вплив на формування спочатку мовної особистості, а вже потім і на формування національно свідомого громадянина своєї країни.

ЛІТЕРАТУРА

- Бричанський, Артур. Український мультиплікаційний кінематограф як вид мистецтва <<http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10436/365.pdf?sequence=3>> 30.12.2016.
- Воропай, Олекса. *Звичай нашого народу. Етнографічний нарис*. Т. 1. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. Київ: Мале видавниче підприємство «Оберіг», 1991.
- Кравченко, Людмила. Мовна поведінка та мовні уподобання київського студентства. <<http://philology.knu.ua/files/2015/movna-povedinka.pdf> > 30.12.2016.
- Огієнко, Іван (Митрополит Іларіон). *Історія української літературної мови*. М. С. Тимошик (упор.). Київ: Либідь, 1995. [Літературні пам'ятки України].
- Скуратівський, Василь. *Дідух. Свята українського народу*. Київ: «Освіта», 1995.
- Шевельов, Юрій. *Портрети українських мовознавців*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2002.

ДЖЕРЕЛА

- Гр.: *Словарь української мови*. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Т. 1–4. Київ: Наукова думка, 1996–1997.
- Джамала <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Джамала>> 30.12.2016.

- Ілленко Юрій Герасимович <<https://uk.wikipedia.org/wiki/>> 30.12.2016.
- Історія української анімації <<http://ukraine-in.ua/ua/teatr-kino/istoriya-ukrainskoj-animatsyi>> 30.12.2016.
- Казки: *Українські народні казки. Книжка друга*. В. М. Шкляр (упор.). Ірпінь: Перун, 1994.
- Країна мрій <[https://uk.wikipedia.org/wiki/Країна_Мрій_\(фестиваль\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Країна_Мрій_(фестиваль))> 30.12.2016.
- Миколайчук Іван Васильович <<https://uk.wikipedia.org/wiki/>> 30.12.2016.
- Пливе кача по Тисині <https://uk.wikipedia.org/wiki/Пливе_кача_по_Тисині> 30.12.2016.
- Руслана <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Руслана>> 30.12.2016.
- Сестри Тельнюк <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сестри_Тельнюк> 30.12.2016.
- Словник української мови*. В. В. Жайворонок (відп. ред.). Київ: ВЦ «Прогрес», 2012.
- Толока <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Толока>> 30.12.2016.

Lyudmila Kravchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FOLKLORE AS TREASURY OF UKRAINIAN LEXICON AND AS A MEANS OF POPULARIZATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AMONG YOUTH

Modern Ukrainian culture is closely linked to Ukrainian folklore, which is an inexhaustible treasury of the Ukrainian language and at the same time a means of popularization and expansion of the Ukrainian language use in Ukraine and abroad.

Ukrainian folklore has always been an inexhaustible source for the study of Ukrainian lexicon, phonetics, dialectology, phraseology. The article shows how the lexicon of folklore, recorded in dictionaries, has been revived in the modern Ukrainian language. Words related to ancient rites are beginning to return into the modern language, sometimes replacing former Soviet neologisms. For example, the unjustly forgotten word *toloka* is actively used instead of the word *Subotnik*. The word *art toloka* is sometimes used when events are associated with the arts. The Ukrainian word *divych-vechir* (bachelorette party) is often used instead of the Russian-language phonetic form *dyevishnik*. The article also shows that within the modern realities of Ukraine and with changes in the state language policy, folklore is becoming particularly important for the promotion of the Ukrainian language among children and youth. One should create a language environment where the Ukrainian language accompanies a person from his/her childhood and throughout all his/her life. A significant role is played by the mass media, who utilize the achievements of the Ukrainian culture and have one of the most powerful influences, first of all, on the formation of the linguistic

identity, and then on the formation of nationally conscious citizens in the country. Ukrainian cartoons, films and Ukrainian songs were once based on folk models, and now they turn to the treasures of oral folk arts. And this is the key to their success among young people who, according to the sociolinguistic survey, seek to expand the scope of the existence of the Ukrainian language. The Ukrainian language should be protected in terms of legislation so that every person in our country has the opportunity to be in the Ukrainian-space, as the powerful role of the language in the shaping of the national state is indisputable.

Надія Бойко

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, Україна

НАЦІЄЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ О. Я. КОНИСЬКОГО

У статті проаналізовано націєцентричну позицію Олександра Кониського (1836–1900). Як активний учасник громадсько-культурного руху, наголошував на необхідності закласти основи національної школи, яка стала б одним із інструментів протидії процесу денационалізації; акцентував доцільність формування національно свідомої еліти, як надійного фундаменту національного відродження. Публіцистика і літературні твори засвідчують глибоке розуміння причин і наслідків колонізації, як і очевидним є намагання запропонувати механізми протидії цьому явищу.

Ключові слова: *О. Кониський, українофільство, нація, націоналізм, інтелекція, еволюція, сподвижництво.*

The article analyzes the national-centric position of O. Konyskyi (1836–1900). As an active participant in the social and the cultural movement, he defended the need for Ukrainian schools in the areas colonized by the Russian Empire Ukraine. These schools were to be accessible to a wide range of people and be one of the tools to counteract denationalization. O. Konyskyi initiated the idea of raising a nationally conscious elite. The publications and the literary works testify to his deep understanding of the causes and consequences of the colonization of Ukraine, as is apparent attempt to suggest mechanisms for combating this phenomenon.

Keywords: *O. Konyskyi, Ukrainophillia, nation, nationalism, intellectuals, evolution, fellowcampaignerity.*

В умовах табування всього національного О. Кониський намагався прокласти легальні шляхи розвитку національної культури і функціонування українофільства як культурно-освітньої платформи, на якій можна було б реалізовувати важливі проекти. Своєю сподвижницькою культурно-просвітницькою працею доводив доцільність «малих справ», а бездіяльність і вичікування сприятливого для повноцінної роботи часу порівнював зі спогляданням за власними похоронами. «Облагородити свою національність» за європейським зразком, «не гаючи часу на те, доки вести національну літературу й мову, і чи далеко вести її, чи недалеко, і чому доти, а не далі, а як далі, то чи добре воно буде, чи не розгнівається Великоросія й великороська література, що знаходить собі базар в Україні для збування свого не бозна-якого літературного краму» (Кониський 1875: 570) – таке завдання він ставив перед собою і своїми однодумцями. Після зняття поліцейського

нагляду О. Кониський з родиною оселився в Києві (1872), відмовившись від чиновницької служби (на той час це було безпрецедентно серед українофілів), долучився до формування таких основ нації, як мова, література, національна школа й інтелігенція, конструювання колективної пам'яті українців. Чи не один із перших, усвідомивши роль і значення Т. Шевченка для колонізованої України, взявся за написання його біографії, заклавши таким чином підґрунтя вітчизняного шевченкознавства. А національний імператив став рушієм його життя. О. Лотоцький свого часу зауважив: «Я не знав людини, що більше, ніж він, жила життям батьківщини, страждала її горем, була щаслива з її щастя. Можна любити Україну так, як її любив Кониський, – але більш, як він, – любити не можна...» (Лотоцький 1932: 175–176).

Дослідницький інтерес до цієї знакової для української культури постаті дещо ускладнюється відсутністю академічного видання творчого спадку, що розпорошений по тогочасних періодичних виданнях. Щодо постаті О. Кониського все ще актуальний і цензурний чинник, що в радянській науці насаджувався ідеологічним відділом компартії, а сьогодні, либонь, тому, що часто послуговувані ним поняття «нація», «націоналізм», «українофільство», «космополітизм» сприймають кон'юнктурно і потрактовуються неоднозначно, а то й негативно. Категоричною є О. Забужко, називаючи це «термінологічною абстиненцією» (Забужко 1993: 8), в основі якої, на наше переконання, відсутність сучасних понятійних і систематизованих вітчизняних досліджень з теорії нації та ґрунтовних розвідок з історії національних рухів.

Культурно-просвітницьку діяльність О. Кониського можна вважати серединним етапом, відповідно до теорії М. Гроха, в еволюції національних рухів від академічного зацікавлення «душею нації» до створення політичних партій. Має рацію історик С. Єкельчик, що українофільство «1850–1880-х років спромоглося в атмосфері урядових переслідувань виробити культурний простір українства <...>; це час розмаїтих можливостей самовизначення, винахідливих культурних стратегій та розхитувань імперських цінностей ізсередини» (Єкельчик 2010: 12). О. Кониський з великим пієтетом ставився до Т. Шевченка, завдяки якому викристалізувалася його сподвижницька програма: «на національно-соціальному ґрунті рости таку деревину, щоб під широкою кроною її квітчався народний добробут цілої людності України-Русі; щоб на історичній основі потканням волі, братерства і рівності горожанських прав виткати свій національно-народний омофор на цілу Україну-Русь» (Кониський 1866: 12). У його поетичних творах 1860-х років окреслено колоніальне становище України: «В найми тебе заручено, / На світ божий не пушено, / Твою славу потоптано, / Твою мову занедбано, / Речі правди задавлено» («До родини»); пов'язаний з цим мо-

ральний і національний занепад суспільства: «Не вірю клятві я раба, / Бо правди раб не знає, / <...> / Не вірю я рабам-панам, / <...> / Вони давно свого Христа, / На ідолів змінляли» («Не вірю клятві я раба» (Кониський 1990: 519,520)) та сформульовано поки що зі слов'янофільськими нотками візію України. Протягом 1870-х років відбулася еволюція сповідуваних ним ідей – від національного месіанства і слов'янофільства (суттєво позначене впливом кирило-мефодіївських ідей) до національно-секулярних і навіть самостійницьких. Не можна не погодитися із думкою історика І. Гирича, що своїми націєцентричними поглядами О. Кониський значно випереджав сучасників і був «людиною наступної генерації українських діячів, <...> попередником ідеї В. Липинського про політичний територіалізм» (Гирич 2012: 53–84). Із 1870-х років питання культурної окремішності українців і неопотрібності (а то й шкідливості) посередницької ролі російської культури для розвитку української, критика білінгвізму, територіального федералізму та участі української молоді в соціалістичному русі Росії стають центральними в його публіцистиці та художніх творах.

Засадничими як у творчій біографії О. Кониського, так і в тодішній галицькій публіцистиці стали статті «Український націоналізм» (1875) і «Коли ж виясниться?» (1875). Саме в них уперше чітко окреслено ідейну платформу, яку протягом наступних 25 років викристалізував в ідеологічних повістях «Семен Жук і його родичі», «Грішники», «Вісім день із життя Люлі», «В гостях добре, а дома ліпше», «Юрій Горovenко» та ін. Як прихильник національно-демократичної ідеї, О. Кониський, прийшовши до неї через лібералізм, вважав, що еволюційним і ненасильницьким шляхом, завдяки підвищенню морального та культурно-освітнього рівня можливо якісно змінити суспільство, і, що найважливіше, усі ці процеси мають відбуватися на національному ґрунті. Націоналізм, на його переконання, є «природним потягом народа обороняти ті прикмети од впливу чужої народности, розвивати їх, щоб жити в таких формах, в яких вивела його на арену природа й історія» (Кониський 1875: 566). Подібні дефініції націоналізму подають сучасні філософські і політологічні словники, акцентуючи національний характер, відданість національним інтересам, серед яких національна єдність і незалежність, служіння нації, патріотизм. Е. Сміт, щоправда, дещо розширює визначення націоналізму, зазначивши, що це ідеологія, яка складається із таких основних компонентів: нація як культурна спільнота, нація як спільнота єдиних прагнень і волі, суспільно-політичних рух за досягнення нацією певної мети (Сміт 1994: 80). Проаналізувавши вплив ідей націоналізму на розвиток держав і народів, які, на відміну від українців, мають національну свободу, О. Кониський висноував, що «сильні політичні царства» застосовують його як репресивний механізм проти слабших сусідів.

Український націоналізм є соціальним, оскільки і народ, і література виступають проти соціально-економічних і духовних репресалій, а не проти національних особливостей чи релігійних переконань народів, які живуть поряд з українцями.

Ще на початку 1860-х років О. Кониський виступав проти російської мови в школі, виходячи з власного викладацького досвіду. (До речі, на ці ж роки припадає і його суперечка з П. Кулішем про мову петербурзької *Основи*.) Систему освіти в Україні вважав однаково недосконалою як за формою, так і за змістом, бо та не давала необхідних знань і навичок, негативно позначаючись на соціально-економічному стані нижчого суспільного прошарку. У численних дописах і публіцистичних статтях О. Кониський наголошував першорядну роль російської шкільної системи в справі поглиблення колонізаційних процесів в Україні та бив на сполох у зв'язку з цілеспрямованим зросійщенням молоді, яке часто оберталось національним знеособленням і призводило до родинних драм: «Де тільки батько-мати, дядьки й тітки не вміють говорити по-московськи, а сини, дочки, небожі й небоги трішки вміють штокати, там діти стидаються батьків як простих, старосвітських людей, хоч би наука дітей була лише в тому, що вони вміють тільки закидати по-великоруськи. У таких сім'ях часто трапляється, що при високих гостях <...> діти ховають батьків і родичів десь у далеких задніх кімнатах, у пекарні» (Кониський 1875: 567).

З-поміж інших загроз існування українців як окремішнього народу – культурно-етнографічна віддаленість українського дворянства, яке, за словами О. Кониського, «odrізняється од народа не тільки, як верхній громадський шар, але ще й пофарбований великоруською фарбою», відповідно, «панство й народ, то дві національності на Україні, або трохи не дві» (Кониський 1875: 568). Навівши приклади денационалізації, тривіалізації культурного простору, О. Кониський оцінював націоналізм як один із захисних механізмів минулого і теперішнього життя українців і був переконаний: «не гаючи дурно часу і слів, злагородити свою національність, поставити її так, як вона стоїть у всіх порядних європейських а навіть неєвропейських народів» (Кониський 1875: 569), і в цьому процесі головну роль має зіграти національна інтелігенція. Тож наступні десятиліття поміж пріоритетними напрямками його сподвижництва з'являється цілеспрямована опіка і залучення до наукових і творчих студій талановитих учнів Київської духовної семінарії. З-поміж найвідоміших його «годованців», безперечно, варто назвати такі непересічні постаті, як М. Грушевський, С. Єфремов, О. Лотоцький, О. Левицький та багато інших, які діяльно продовжили справу свого навчителя.

«Коли ж виясниться?» (1875) – розлога рецензія на повість «Хмари» (1874) І. Нечуя-Левицького, автор якої залишив поза увагою художньо-есте-

тичні особливості твору, зосередившись на аналізі її ідейної основи та достовірності образів. Повість стала зручним тлом для ілюстрації занепадницького становища і так нечисленної української інтелігенції 1850-х років, «захмареної» ренегатством, меркантильністю, індиферентністю, космополітизмом, та окреслення програми-мінімум (вона ж і програма-максимум) українофіла. З деякими закидами рецензента, безперечно, можна погодитися, а втім, потрібно мати на увазі різне бачення І. Нечуєм і О. Кониським функціонування літератури. В умовах колоніального становища України, національно-духовного занепаду народу О. Кониський покладав на літературу функцію пробудження національної свідомості; вона мала слугувати одним із засобів національного виховання, а отже, культурного протистояння, тож саме тому в своїй творчій практиці більше уваги приділяв ідейно-тематичній структурі творів, менше художній формі. У рецензії О. Кониський також наголосив генераційну проблему, вважаючи, що професорсько-викладацьке середовище 1870-х років нічим не краще за омішанене і зденаціоналізоване покоління 50–60-х років, а наука заради науки веде до контрпродуктивності. Не оминув і часто дискутованої у другій половині XIX ст. ідеї космополітизму, яка, за його переконанням, може успішно розвиватися радше на ґрунті великих і цілковито сформованих націй, що мають велику свободу у своїх діях. Позиція О. Кониського, зрештою як і знакових постатей національно-культурного руху другої половини XIX ст. І. Нечуя й Б. Грінченка, щодо поширення космополітичних ідей значною мірою була зумовлена Шевченковим гаслом: «В своїй хаті своя правда і сила і воля». По цій осі в статті-рецензії окреслено майбутнє розходження із М. Драгомановим, хоч автор відкрито і не називає його: «Так і в наш час інші професори, соромлячись просто виказати себе радикалами-космополітами, маскуються українофільством, видають з себе гарячих українофілів, а на ділі розсівають сім'я науки і своєї праці не на ниві руської землі, а де попало: і в Москві, і в Римі, і в Лондоні!...» (Кошовий 1875). Саме в цій рецензії вперше було висловлено критичне ставлення до ідеї всеслов'янської єдності і відкидання драгоманівської ідеї про «наднаціональну» російську мову, яка має стати своєрідною перехідною ланкою, допоки не сформується повноцінна українська.

Як свого часу зауважив О. Авдікович, «Після Шевченка і Костомарова, Кониський найстарший український письменник, у якого ідея національна оголошена сміло, виразно і постійно, а горизонт патріотичної свідомості виходить не то поза вузькі рами етнографічного українофільства початку XIX століття, а поза межі обласного українства» (Авдікович 1908: 23). Націєцентричні погляди О. Кониського часто наражалися на несприйняття і нищівну критику, особливо в останні десятиріччя XIX ст., коли у колі київських громадівців залунали радикальні гасла, а прогресивна мо-

лодь з Києва та Одеси почала поповнювати лави російських радикальних рухів. Сьогодні з часової перспективи можна критично оцінювати культурно-просвітницьку діяльність громадівців і О. Кониського зокрема, закидаючи їм лібералізм, нібито аполітичність чи «формальний націоналізм». Проте варто врахувати, що в умовах колоніального існування Наддніпрянської та Наддністрянської України, коли найменші спроби пропагування основ національного життя викликали шквал спротиву й звинувачень у сепаратизмі як з боку галицьких москвофілів і полонофілів, так і з боку московських шовіністів, таким культурницьким осередкам вдавалося не тільки згуртувати талановиту молодь і наставляти її до праці, формуючи таким чином значний науковий потенціал, а й добиватися хоч локальних, але важливих для українства здобутків.

ЛІТЕРАТУРА

- Авдикович, О. *Огляд літературної діяльності Олександра Кониського*. Перемишль: Коштом автора, 1908.
- Гирич, І. Б. *Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вечних-концептуалістів*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012.
- Єсельчик, С. *Українофіли. Світ українських патріотів другої половини ХІХ ст.* Київ: КІС, 2010.
- Забужко, О. *Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період*. Київ: Факт, 1993.
- Кониський, О. *Оповідання. Повісті. Поетичні твори*. Київ: наукова думка, 1990.
- Кониський, О. Я. «Пам'яті великій. В роковини смерті Тараса Шевченка». *Русалка* 9, 1866.
- Кониський, О. «Український націоналізм». *Правда* 14, 1875.
- Кошовий, О. «Коли ж виясниться?» *Правда* 19–20, 1875.
- Лотоцький, О. *Сторінки минулого*. Ч.1. Варшава, 1932.
- Сміт, Е. *Національна ідентичність*. Київ: Основи, 1994.
- Студинський, К. «Зв'язки О. Кониського з Галичиною в рр. 1862–1863». *ЗНТШ СЛ*, Львів, 1929.
- Чикаленко, Є. *Спогади (1861-1907)*. Київ – Нью-Йорк: УВАН, 1955.

Nadiia Boiko

T. H. Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine

THE NATIONAL-CENTRIC POSITION OF O. KONYSKYI

The article analyzes the national-centric position of O. Konyskyi (1836–1900). As an active participant in the social and the cultural movement, he defended the need for Ukrainian schools in the areas colonized by the Russian Empire Ukraine. These schools were to be accessible to a wide range of people and be one of the tools to counteract denationalization. O. Konyskyi initiated the idea of raising a nationally conscious elite. The publications and the literary works testify to his deep understanding of the causes and consequences of the colonization of Ukraine, as is apparent attempt to suggest mechanisms for combating this phenomenon.

**ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ,
ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСОЛОГІЯ**

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЈА,
ЛИНГВИСТИКА ТЕКСТА И ДИСКУРС АНАЛИЗА**

**LINGUOCULTUROLOGY, TEXT LINGUISTICS
AND DISCOURSE ANALYSIS**

Ксенија Ј. Кончаревић
Универзитет у Београду, Србија

УКРАЈИНСКА ТЕОЛИНГВИСТИКА: ФУНДАМЕНТАЛНЕ И АПЛИКАТИВНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ*

У овом раду настојаћемо да понудимо преглед основних праваца истраживања у украјинској теолингвистици, са образлагањем њеног појмовно-категоријалног апарата и приказом најважнијих резултата постигнутих на фундаменталним и апликативним подручјима проучавања језика сакрума (из синхронијске и дијахронијске перспективе) који се излажу у монографским публикацијама, дисертацијама за стицање научних степена, радовима објављеним у тематским зборницима, зборницима са научних скупова и научним часописима (са библиографским референцама). Посебну пажњу поклонићемо предавању Теолингвистике на украјинским универзитетима и, не на последњем месту, сарадњи украјинских и српских теолингвиста.

Кључне речи: Теорија и методологија лингвистике, теолингвистика, украјинистика, украјински језик као богослужбени, украјинска теолингвистика у прошлости и данас, настава теолингвистике у Украјини, сарадња украјинских и српских теолингвиста.

In this article we will try to offer an overview of the basic research directions in Ukraine's theolinguistics, with the exposition of its conceptual and categorical apparatus and the presentation of the most important results achieved in the fields of fundamental and applicative study of language sacrum (from synchronic and diachronic point of view) which are displayed in monographic publications, dissertations for acquisition of academic degree, works published in thematic collections of papers, collections from scientific meetings and in scientific journals (with bibliographic references). We will pay a special attention to the lectures of theolinguistics at universities in Ukraine and, last but not least, the cooperation between Ukrainian and Serbian theolinguists.

Keywords: Theory and methodology of linguistics, theolinguistics, Ukrainian studies, Ukrainian language as liturgical language, Ukrainian theolinguistics in the past and nowadays, teaching theolinguistics in Ukraine, cooperation of Ukrainian and Serbian theolinguists.

У савременој лингвистици конституисало се неколико приступа теоријском заснивању и дескрипцији феномена религијске комуникације. Тако, у научну употребу увелико су ушли термини *религијски језик, култни језик, језик сакрума, молитвени језик, језик Цркве, религијски дискурс, религијски*

---

* Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду под насловом „Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

стил, религијско-проповеднички стил, религијска употреба језика, религијска комуникација и др. Већ и само побрајање ових разнородних термина сведочи о комплексности и вишедимензионалности методолошких приступа проучавању објекта нашег интересовања. Када је реч о доминантним методолошким приступима истраживању интеракције језика са духовношћу и религијом уопште, издвојићемо функционалистичку, комуниколошку, дискурсну и социолингвистичку парадигму. Прва полази од идентификовања посебног „религијског стила“ (у другој терминологији: религијско-проповедничког, црквено-религијског, богослужбеног, литургијског стила), или, у нашој интерпретацији, сакралног функционалистског комплекса (исп. Кончаревић 2015: 169–194). Њој је блиска комуниколошка парадигма, чији објекат интересовања представљају специфични жанрови унутарцрквене комуникације, попут проповеди, молитве, посланице, докумената црквеног законодавства, жанрова епистоларне комуникације, етикецијских жанрова. Испитивање религијског дискурса полази од схватања комуникације међу члановима верске заједнице као институционалног дискурса условљеног социјалним функцијама учесника општења и нормираног како у садржинском, тако и у формалном погледу и примењиваног у сакралној комуникацији, базираној на јасно конфесионално одређеним вредностима и нормама невербалног и вербалног понашања (деталније в. Бугаева 2008: 15–23). Најзад, социолингвистичка парадигма усмерена је на истраживање говора припадника одређене верске заједнице у разним ситуацијама, на идентификовање особености њиховог социолекта, односно религиолекта (деталније в. Бугаева 2008: 15–33; преглед побројаних парадигми са релевантном литературом исп. у: Бугаева 2007: 39–53; Бугаева 2008: 7–42). Ипак, најцеловитије се феномен интеракције лингвистичког и сакралног сагледава у дисциплини екстерне лингвистике која се налази у фази конституисања и разраде – *теолингвистици* (у досадашњем развоју научне мисли у овој области коришћени су, премда слабије, и алтернативни називи: *теолошка лингвистика*, *сакралингвистика*, *религиолингвистика*, *теологија језика*).

Украјинска теолингвистика има богату традицију. Први радови из домена истраживања украјинског језика у сфери сакрума датирају још из 30-их година XX века. Како се обавештавамо из прегледа развоја украјинске теолингвистике који је понудио Олександр Гадомски, све до краја 80-их година публикације из ове области појављивале су се махом у иностранству (Канада, САД, Пољска), а од пионира теолингвистичких испитивања треба поменути Е. Грицака, О. Горбача, И. Огијенка (потоњег митрополита Илариона), П. Ковалива и др. (Гадомский 2012: 125–127). Импулс оживљавању интересовања за проблематику језика сакрума донеће раскид са атеистичком

и тоталитарном идеологијом, а духовна ренесанса резултираће превођењем и масовним публикувањем библијских, богослужбених, теолошких и књига из области духовности и све ширим увођењем савременог украјинског језика у богослужење традиционалних заједница које делују на тлу Украјине (три православне, Грко-католичка и Римокатоличка црква). Тиме он коначно, после вишедеценијских настојања (почев од позитивних решења Помесног сабора РПЦ из 1918. и Великог предсаборског саветовања 1924., сазваног на иницијативу Константинопольског патријарха) о допустивости његове употребе у богослужењу (деталјније в. Кравецкий, Плетнева 2001: 204–205, 157–159) добија респектабилни социолінгвистички статус култног, сакралног језика, а ово, са своје стране, делује на ширење стилистичких и лексичких потенцијала савременог украјинског језика.

У Украјини данас постоји живо интересовање за проблеме теолінгвистике, које поседује и институционалне оквири свога развоја, пре свега заслугом стручњака за општу лингвистику Олександра Казимировича Гадомског, инаугуратора термина „теолінгвистика“ у источнословенској средини и аутора већег броја публикација из ове области¹. Прво „званично“ разматрање тога термина одвијало се на XXXIII конференцији наставника, сарадника и докторанада Тавричког националног универзитета „В. И. Вернадски“, одржаној од 20. до 23.04. 2004. у Симферопољу. Први чланак на ову тему «О лакунах в системе лингвистической науки: проблема взаимодействия языка и религии» објављена је 2004. у часопису *Культура народов Причерноморья*, а рад је презентирани на научном скупу «Межкультурные коммуникации: пространство и время» у Алушти 25.05. – 29.05. 2004. (Гадомский 2004: 164–167).

---

¹ Гадомский, А. К. «К проблеме определения теолінгвистики». *Ученые записки ТНУ*, Т. 17 (56), 1: Филологические науки, Симферополь: ТНУ, 2004: 63–69; Гадомский, А. К. «О лакунах в системе лингвистической науки: проблема взаимодействия языка и религии». *Культура народов Причерноморья* 49 (1), 2004: 164–167; Гадомский, А. К. «Теолінгвистика: история вопроса». *Ученые записки ТНУ* 18 (57), 1: Филология, Симферополь: ТНУ, 2005: 16–26; Гадомский, А. К. «Русско-польская терминология теолінгвистики». *Ученые записки ТНУ* 19 (58), 1: Филология, Симферополь: ТНУ, 2006: 147–157; Гадомский, А. К. «К вопросу о единицах теолінгвистики». *Восточнославянская филология: Сборник научных работ* 11, Ч. 1: Языкознание, Горловка: изд-во ГТПИИЯ, 2006: 11–20; Гадомский, А. К. «Некоторые направления исследований теолінгвистики». *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету*, Вип. 7, Сер. філол. науки: Зб наук. праць [Норми та парадокси свідомості й мислення, їх відображення в мовній картині світу]. Луганськ: Альма-матер, 2006: 24–41; Гадомский, А. К. «Религиозный язык или стиль: попытка систематизации терминологии теолінгвистики». *Ученые записки ТНУ* 19 (58), 2: Филология, Симферополь: ТНУ, 2006: 186–193; Гадомский, А. К. «Теолінгвистика как учебная дисциплина». *Язык как инструмент познания и зеркало эпохи. Международная научно-практическая конференция. 24-26.05.2006*. Симферополь: Универсум, 2006: 51–58; Гадомский, А. К. «Религиозный язык – теолінгвистика – языкознание». *Ученые записки ТНУ* 20 (59), 1, Симферополь, 2007: 287–293 и др.

Украјински теолингвисти пружили су значајан допринос конституисању појмовно-методолошког и теминолошког апарата теолингвистике.

Тако, Ирина Богачевска прецизира круг питања који улазе у спознајни радијус теолингвистике на следећи начин:

(а) проблеми религијског језика, у које спадају питања могућности и начина вербализације мистичког искуства, разматрање језика религије у целини и језика конкретних религија (сакрални, профетски, светоотачки, богослужбени језици), питања њихове фонетске и граматичке кодификације, принципијална питања о могућности превођења сакралних текстова на друге сакралне или профане језике;

(б) проблеми сакралних текстова, у које спадају питања кодификације корпуса сакралних текстова (стварање канона), веза између Светог Писма и Светог Предања, њихова заштита од деформација при ширењу и публикавању, проблеми формирања, развоја и функционисања наративне традиције конкретних религија, жанровски систем и функције сакралних текстова;

(в) лингвистичке колизије религијских пракси, где спадају питања као што су: питања херменеутичких, егзегетских и омилитичких традиција конкретних религија, семиотика обреда, ритуала и култне сфере као текстова одређене духовне културе;

(г) проблеми комуникације у сакралној сфери, њени нивои (вертикални и хоризонтални) и облици, верски медији и средства јавног информисања, лингвистичко манипулисање свешћу верника, проблеми религијског дискурса, односно питања интеракције језика религије и секуларне средине;

(д) функционисање језика религије у конкретним етноконфесионалним и социјално-историјским контекстима, интеракција сакралних и националних језика и књижевности, интеракција религијских и фолклорних традиција и слично (Богачевска 2011: 104–105).

Предмет теолингвистичких истраживања О. К. Гадамски дефинише као „пројаве религије које су нашле свој израз и одраз у језику, али и језик као форма религије, као начин манифестовања, конзервације и трансмисије религијских садржаја“ (Гадамский 2004: 66–67). Објекти истраживања теолингвистике јесу: сакрални језик (и сакрални језици), појаве у развоју лингвистике условљене конфесионалним факторима, теорије о пореклу језика (пре свега теорија о божанској суштини и пореклу језика), питања функционисања језика у домену религијског, као и све појаве које су везане за сакралну сферу, а које су нашле свој одраз и израз у језику. Циљ теолингвистике, по О. К. Гадамском, јесте изучавање свега што је везано за сакралну сферу, а што је нашло одраза у језику и што је фиксирано самим језичким средствима, као и примена резултата добијених фундаменталним истражи-

вањима. Постизање овога циља врши се поступним решавањем низа задатака, међу којима су најважнији: 1. избор материјала из одговарајућих извора; 2. анализа добијених материјала; 3. диференцијација ексцерпираног материјала; 4. систематизација материјала; 5. интеграција материјала; 6. примена резултата у пракси (Гадомский 2004: 67–68; Гадомский 2006б: 53–55).

О. К. Гадомски први пут у светској теолінгвистици уводи појам теонеме као основне јединице теолінгвистичких истраживања, разматрајући је првенствено у контексту монолінгвалне дескрипције и анализе, али спорадично и на конфронтационом материјалу. Под *теонемом* (најпотпунији преглед интерпретација овога термина в. у: Гадомский 2006а; Гадомский 2007) подразумева се језички знак, функционална језичка јединица чија је функција транспоновање за теолінгвистику релевантног (сакралног) садржаја, инваријанта која се реализује на разним нивоима језичког система у виду синтаксичких, фразеолошких, лексичких, творбених, морфолошких, морфонолошких, фонолошких варијаната², што ћемо представити у следећој табели:

Језички нивои	Теонема-инваријанта	Варијанта теонеме
<i>синтаксички ниво</i>	<i>синтаксичка теонема</i>	<i>синтаксичка варијанта теонеме</i>
<i>фразеолошки ниво</i>	<i>фразеолошка теонема</i>	<i>фразеолошка варијанта теонеме</i>
<i>лексичко-семантички ниво</i>	<i>лексичко-семантичка теонема</i>	<i>лексичко-семантичка варијанта теонеме</i>
<i>творбени ниво</i>	<i>морфемска теонема</i>	<i>морфемска варијанта теонеме</i>

² Ради потпунијег увида, навешћемо изворну дефиницију и категоризацију теонема коју предлаже О. К. Гадомски: «Основной единицей теолінгвистики является теонема, которая может быть представлена во внутренней и внешней лингвистике. Во внешней лингвистике теонема – это единица концептуального теологического содержания, представляющая собой сложный лингвосемиотический (знаковый) комплекс, состоящий из когнитивно освоенных субъектом концептов и образов мира религии, который может быть воспринят или передан в процессе коммуникации. Во внутренней лингвистике теонема – это языковой знак, функциональная языковая единица, служащая для передачи теологического содержания, инвариант, реализующийся на разных уровнях (ярусах) языковой системы в виде синтаксических, фразеологических, лексических, словообразовательных, морфологических, морфонологических, фонологических вариантов. Необходимо ввести в научный аппарат теолінгвистики такие термины, как *теонема*, *фонологический*, *морфонологический*, *морфологический*, *словообразовательный*, *лексический*, *фразеологический*, *синтаксический варианты теонемы*» (Гадомский 2006а: 18).

<i>морфолошки ниво</i>	<i>морфолошка теонема</i>	<i>морфолошка варијанта теонеме</i>
<i>морфонолошки ниво</i>	<i>морфонематска теонема</i>	<i>морфонематска варијанта теонеме</i>
<i>фонолошки ниво</i>	<i>фонолошка теонема</i>	<i>фонолошка варијанта теонеме</i>

Доминатно место у теолингвистичким истраживањима украјинских научника припада онима која третирају стилистичке и жанровске одлике језика сакрума.

У украјинској лингвистичкој науци стилистика сакрума конституи-сала се у низу радова еминентних аутора³. Оригиналан допринос дефини-сању њених базичних категорија даје Л. Л. Шевченко, опредељујући се за термин „конфесионални стил“ (*конфесійний стиль*), а то је „стилистички варијетет украјинског језика који опслужује духовне потребе друштва. То је стил култне преводне (Библија, житија, апокрифи) и оригиналне литературе (проповеди, посланице, преводи Светог Писма, молитве на украјинском језику) (Шевченко 2000: 252–253). У даљем рашчлањивању овога појма О. Гадомски уводи етнички фактор, говорећи о украјинском, пољском, руском итд. конфесионалном стилу. Затим уводи критеријум жанровског разграничења, по коме би, примера ради, били издвојени украјински стил проповеди, стил молитве, стил исповести и др. (Гадомский 2006б: 186–193; Гадомский 2007: 57–60). Овде се, по нашем мишљењу, поставља више начелних методолошких недоумица: од могућности истраживања универзалних одлика стила свих религија света, са свим њиховим доктринарним и

³ Бурдіна, Г. «Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики і фразеології». *Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф., Київ, 5-6 жовтня 2000 р.* Львів: Вид-во Львів. Богосл. Акад., 2000: 258–265; Горбач, О. «Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову 19–20 вв.» *Наукові Записки Українського Вільного Університету* 13, Філологічний факультет, Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України. Мюнхен, 1988: 29–98; Дзюбишина-Мельник, Н. «Ще один стиль української літературної мови». *Культура слова: Республ. Зб-к.* Вип. 45, Київ, 1994: 14–20; Дзюбишина-Мельник, Н. «Стильово-стилістичні орієнтації сучасного конфесійного стилю». *Єдиними устами: Бюлетень Інституту Богословської термінології та перекладів* 2, Львів, 1998: 6–15; Задорожний, В. «Розвиток конфесійного стилю». *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. наук. конф., Львів, 13–15 травня 1998 р.* Львів: Вид-во Львів. Богосл. Акад., 1998; Задорожний, В. «До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української мови». *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. наук. конф., Львів, 13–15 травня 1998 р.* Львів: Вид-во Львів. Богосл. Акад., 1998: 137–146; Шевченко, Л. Л. «Конфесійний стиль». *Українська мова: енциклопедія.* Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000: 252–253.

култним разликама и мноштвом језика неједнаког нивоа лингвистичке описаности који их опслужују, преко питања о оправданости издвојеног погледања конфесионалних и етничких стилова и тек унутар ове последње категорије стилских карактеристика појединих жанрова (мада се поједини од њих, по нашим запажањима, одликују великом дозом блискости како у језицима народа који припадају истој конфесији – нпр. стил проповеди, посланица, молитава у украјинском, руском, бугарском, српском, македонском, тако и генетски блиским језицима чији су носиоци припадници разних унутархришћанских конфесија – нпр. у словенском ареалу стил проповеди, посланица, молитава у пољском, словачком и руском језику).

Унутар сакралне генологије О. К. Гадомски, под утицајем пољске литературе, уводи разграничење 13 жанрова (хагиографски текстови, духовна посланица, молитва, папска енциклика, преводи текстова нехришћанских религија, преводи текстова хришћанских религија, парабола, обавештење парохијанима, проповед, пророштво, други профетички жанрови (хороскоп, откривење, визија), духовна песма, сведочанство) (Гадомский 2008: 89–91), да би, фокусирајући се на православни ареал, списак употпунио и жанровима исповести, писмене инструкције, записника, хеортолошких текстова (Гадомский 2008: 92).

Највећу пажњу истраживача сакралних жанрова у украјинистици привукао је жанр проповеди. Проповед као језгрени жанр комуникације у сфери сакралног испитана је са становишта њених карактеристичних комуникативних својстава (реализација у усменој форми, усмереност према колективном адресату, асиметрија међу комуникантима у смислу апсолутне доминације проповедника над реципијентима, високо изражена интертекстуалност) и лингвистичких карактеристика, међу којима је најочљивија снажно изражена интеракција архаичних и савремених језичких јединица на лексичком, фонетском, морфолошком и синтаксичком плану⁴.

Пажњу истраживача привукли су и жанрови хеортолошких текстова⁵, а системски су описани жанрови научног теолошког стила из лингвистичке и лингводидактичке перспективе, што у другим словенским срединама још увек није случај⁶.

---

⁴ Исп.: Кот, С. О. *Дискурсниј анализ проповіді як морально-духовного жанру словесности (на матеріали православної Різдваної проповіді)*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 2006; Куньч, З. «Церковна проповідь і проблеми культури мови». *Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф. Київ, 5–6 жовтня 2000 р.* Львів: Вид-во Львів. Богосл. Акад., 2000: 436–443.

⁵ Єрмоленко, С. С. «Лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічна концепція О. О. Потебні». *Мовознавство* 1, 1995: 45–54.

⁶ Бабич, Н. *Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки. Збірник науково-дидактичних праць*. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2009.

Значајну пажњу украјинских теолингвиста привукла је и проблематика конфесионалне маркираности језичких нивоа, која је претежно разматрана са синхронизацког, нешто мање и дијахронизацког аспекта, али је истраживана и у оквирима страних филологија и опште лингвистике.

С обзиром на чињеницу да је лексички ниво најважнија компонента језичке организације стилова и жанрова унутар сакралног функционално-стилског комплекса, чији се елементи одликују специфичном семантиком, стилском обојеношћу и историјском димензијом, највећи број истраживања у славистичкој теолингвистици посвећен је управо структури и функционисању апелативне⁷, ономастичке⁸, терминолошке лексике теолошких и других контактних и комплементарних дисциплина⁹, као и религијски мотивисаној

⁷ Из ове области поменућемо монографије: Бочарова, І. В. *Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 1999; Гадомакский, А. К. «Определение религиозной лексики как одна из проблем современной теолингвистики». *Диалог культур. Теория и практика преподавания языков. Материалы 2-й Международ. научно-практ. конф., посвященной 30-летию первого выпуска иностранных студентов филологического факультета, 6-8 сентября 2007*. Симферополь: Изд. «Доля», 2008: 135–146; Гадомакский, А. К. «К вопросу о единицах теолингвистики». *Восточнославянская филология: Сборник научных работ*. Вып 11, Ч. 1. Языкознание. Горловка: изд-во ГГПИИЯ, 2006: 11–20; Мацьків П. «Українські переклади Біблії: семасіологічний аспект». *Вісник Сумського Державного університету: Збірник наукових праць*. Серія Філологічні науки 11 (95). Суми, 2006: 168–172; Скаб, М. В.; Скаб, М. С. «Функціонування лексеми душа в українському фольклорі». *Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць*. Київ, 1996: 5–11; Скаб, М. В. «Розгортання семантичної структури лексеми „душа” в Книзі Буття (когнітивний аспект)». *Біблія і культура: Зб. наук. праць*. Чернівці: «Рута», 2003: 293–298.

⁸ Єрмоленко, С. С. «Із семіотичних спостережень над граматикуою сакральних імен у прислів'ях календарного циклу (за матеріалами зібрань В. І. Дала)». *Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования. Сб. научн. работ*. Київ: Київський університет, 2002: 23–30; Мацьків, П. В. «Теоніми поганства в українській мові як відображення релігійного світобачення». *Східнослов'янська філологія*, Вип 10. Мовознавство, Горлівка. 2006: 153–159; Мацьків, П. В. «Номени поганства в українському мовному просторі». *Матеріали Міжнародної наукової конференції „Проблеми української термінології”*. Львів. 2006: 270–273; Мацьків, П. В. «Біблійні антропоніми». *Лінгвістика: Збірник наукових праць* 1 (11), Луганськ, 2007: 34–42.

⁹ Біблія, С. В. *Джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад)*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 1997: 20. Горбач, О. «Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика». *Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України*. Мюнхен, 1988: 6–15; Коньчак, І. *Формирование терминологии, связанной с исламом в русском языке. На основе четырех русских переводов*. Диссертация на соиск. н. степ. д. гум. н. Торунь, 2000; Петрович, Л. «До питання церковнослов'янізмів в українській богословській термінології». *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. наук. конф. Львів, 13–15 травня 1998 р.* Львів: Вид-во Львів. Богосл. Акад., 1998: 97–103; Пуряєва, Н.В. *Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбених предметів)*: Автореф. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 2001; *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. Наук. конф. Львів, 13–15 травня 1998 р.* Львів: Вид-во Львів. Богосл. Акад., 1998. У України су се појавила и лескиколошка оства-

фразеології руског, польског и україног језика из монолінгвалне и кон-фронтационе перспективе¹⁰. Ипак, у експанзији су и истраживања конфесионалне маркираности других нивоа савременог україног књижевног језика, пре свега фонетско-фонолошког са прозодијским¹¹, графичко-ортографског¹² и граматичког¹³.

Са дијакроничког становишта испитиване су такође пре свега одлике сакралне апелативне лексике и богословске терминологије¹⁴.

У области страних филологија сакрална лексика и фразеологија испитиване су на материјалу германских, романских, оријенталних и других живих, као и неких класичних и архаичних језика¹⁵.

На материјалу україног језика обрађено је и више аспеката сакралног дискурса¹⁶.

рења везана за ову сферу (речници теолошке терминологије), где посебно истичемо дело: Паламарјук, В. *Богословский славяно-русско-английский словарь*. Черновцы: «Золоті литаври», 2001.

¹⁰ Каракуця, О. М. «Лінгвокультурологічний аналіз фразеологізмів із компонентом душа». *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. Праць* 6, Харків: ХДПУ, 2001: 72–79; Пономаренко, Л. «Культурні конотації біблеїзмів в українській мові». *Acta Universitatis Palackinae Olomouensis Facultas Philosophica Philologia. Ucrainica III Současnoukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury. IV. Olomoucké sympozium ukrajinstů. 28. – 30. srpna 2008*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008: 221–225.

¹¹ Огієнко І. *Українська церковна вимова. Практичні вказівки*. Холм, 1942.

¹² Піддубна С. М. *Розвиток християнської писемної культури в Україні: етно-конфесійна специфіка*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 2003.

¹³ Найвише је са теолінгвистичког аспекта истраживан лексичко-граматички ниво україног језика: Бочарова, І. В. *Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 1999; Бочарова, І. В. «Темпоративні синтаксеми – найменування релігійних свят (на матеріалі художніх творів української літератури XIX–XX ст.)». *Проблема граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998: 185–189; Гадомский, А.К. «Некоторые направления исследований теолінгвістики». *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету* 7. Сер. Філологічні науки: Зб. наук. праць [Норми та парадокси свідомості й мислення, їх відображення в мовній картині світу]. Луганськ: «Альма-матер», 2006: 24–41.

¹⁴ Піддубна, Н. В. *Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові*: Дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Харків: Харк. Держ. Пед. Ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2000.

¹⁵ Дубровська, І. Б. *Біблійно-християнська метафора в німецькій мові: номинативний аспект*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 2001; Жерновой, С. Г. *Релігійна термінологія сучасної французької мови: генеза, семантика, функціонування*: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. філол. наук. Київ, 2003.

¹⁶ Из области теоріје религијског дискурса издвојили бисмо радове: Мацьків, П. В. «Концептема „Створення світу” в релігійному дискурсі». *Матеріали міжнародної наукової конференції „Семантика мови і тексту”*. Івано-Франківськ, 2006: 259–262; Мацьків, П. В. «Кореференти Бога в сакралному дискурсі». *Вісник Прикарпатського національного університету. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика. Філологія*. Вип. XVV–XVIII, 2006: 311–314.

За развој научноистраживачког подмлатка посебно је инспиративно вишегодишње одржавање (од 2004.) низа курсева из области теолингвистике на Тавријском националном универзитету „В. И. Вернадски“, Кримском инжењерско-педагошком универзитету, у Тавријској духовној семинарији (Симферопол), чији програми су детаљно представљени у: Гадомский 2015: 80–93. По овом моделу касније је отпочело предавање теолингвистике на Универзитету у Торунју (Пољска), Казању (Русија), Београду (Православни богословски факултет, акад. 2014/15. год. и Филолошки факултет, од 2016/17. – докторске студије).

Украјински и српски теолингвисти негују веома плодну сарадњу. О. К. Гадомски и К. Кончаревић приредили су 2012. међународни тематски зборник *Теолингвистика*, чији су издавачи Православни богословски факултет и Институт за теолошка истраживања из Београда. У овој колективној монографији (Гадомски – Кончаревић 2012), структурисаној у три тематске целине: *Сакрални језик, дискурс, социолект, стил* (стр. 13–238), *Сакрални текст и жанр* (стр. 241–363) и *Проблеми превођења* (стр. 365–475), српској научној јавности представили су се истакнути теолингвисти из Украјине: др Лилија Долгополова, др Лариса Компанцева (Кијев), др Наталија Јаблонowska, др Олександр Гадомски, мр Нели Ничик, Наталија Даниљук (Симферопол). У зборнику *Теолингвистичка истраживања српског и других словенских језика*, чији су уредници акад. Ј. Грковић-Мејдор и К. Кончаревић, објављеном у издању Српске академије наука и уметности 2013. године (Мејдор – Кончаревић 2013), заступљени су радови др Наталије Јаблонowsке, др Олександра Гадомског и мр Галине Гадомске. Српски теолингвисти (Ружица Бајић, Наташа Драгин, Ивана Кнежевић, Ксенија Кончаревић, Зоран Ранковић) учествовали су на више научних скупова посвећених овој области који су одржани у Украјини, публиковали су радове у украјинским часописима и зборницима.

Понуђени преглед досадашњих подручја испитивања украјинске теолингвистике, који не пледира на коначност и свеобухватност у инвентаризацији истраживачких проблема, показује да несумњиво постоји широк спектар питања везаних за структуру и функционисање језика у религијском контексту која изискују укључивање комплексног теолингвистичког појмовно-терминолошког и теоријско-методолошког апарата. Специфичност проблематике на граници између теологије и лингвистике условила је, како смо показали, конституисање нове научне дисциплине – теолингвистике, са значајним фундаменталним и апликативним, дескриптивним и прескриптивним потенцијалом, са респектабилним остварењима на плану опште лингвистике, славистике и страних филологија. Језгро теолингвистичких испитивања у Украјини свакако је представљала славистика, пре свега у синхрониском

аспекту, і пре свега из монолінгвалне перспективе, док су конфронтациона и дијахроніјска истраживања, иако значајна, и по квантитету и по методолошком значају за конституисање теолінгвистике у другом плану.

ЛИТЕРАТУРА

- Богачевська, Ірина В. «Методологія лінгвістичного релігієзнавства: між філософською герменевтикою та постструктуралізмом.» *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки* 15, Івано-Франківськ, 2011: 103–109.
- Бугаєва, Ірина В. «К вопросу о методологических и теоретических основах изучения религиозной коммуникации». А. Мякинин (ред.), *Церковь и проблемы современной коммуникации*. Нижний Новгород: Новгородская Духовная Семинария, 2007: 39–53.
- Бугаєва, Ірина В. *Язык православных верующих в конце XX – начале XXI века*. Москва: Изд. РСХАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева 2008.
- Гадомский, Олександр К. «О лакунах в системе лингвистической науки: проблема взаимодействия языка и религии». *Культура народов Причерноморья* 49, 1, Симферополь, 2004: 164–167.
- Гадомский, Олександр К. «О жанровом подходе к изучению религиозного языка». *Культура народов Причерноморья*, Т. I, Симферополь, 2006а: 89–92.
- Гадомский, Олександр К. «Религиозный язык или стиль: попытка систематизации терминологии теолінгвистики». *Ученые записки ТНУ* 19 (58), 2, Симферополь, 2006б: 186–193.
- Гадомский, Олександр К. «Теолінгвістика: история вопроса». *Ученые записки ТНУ* 18 (57), 1, Симферополь, 2007: 16–26.
- Гадомский, Олександр К. «Допустимо ли говорить о религиозном стиле?». *Мова та культура: проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики*. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (Горлівка, 17- 18 травня 2007). Горлівка, 2008: 57–60.
- Гадомский, Олександр К. «Русская теолінгвістика: история, основные направления исследований». *Стил* 9, 2010: 357–373.
- Гадомский, Олександр К. «Проблемы изучения религиозного стиля в украинской теолінгвістике». *Стил* 11, 2011: 125–140.
- Гадомский, Олександр К. «К вопросу о преподавании теолінгвистических дисциплин в филологических и богословских учебных заведениях». К. Кончаревич (ред.), „*Русский язык как инославянский. Современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении*“, Белград: Общество славистов Сербии, вып. VIII, 2015: 78–95.
- Гадомский, Олександр К.; Лапич, Ч. „Теолінгвістика: история, современное состояние, перспективы“. Ч. Лапич, А. К. Гадомский (ред.-сост.), *Хрестоматія теолінгвистики*. Симферополь: Универсум, 2008: 5–32.

- Кончаревић, Ксенија; Гадамски, Олександр К. *Теолингвистика: међународни тематски зборник радова*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2012.
- Кончаревић, Ксенија. *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен, 2015.
- Кончаревић, Ксенија; Грковић – Мејдор, Јасмина (уред.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности, 2013 [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5].
- Кравецкий, Александр Г.; Плетнева, Александра А. *История церковнославянского языка в России. Конец XIX – XX вв.* Москва: Языки русской культуры, 2001.
- Шевченко, Л. Л. «Конфесійний стиль». *Українська мова: енциклопедія*. Київ, 2000: 252–253.

Ksenija Končarević
University of Belgrade, Serbia

UKRAINIAN THEOLINGUSITICS: FUNDAMENTAL AND APPLIED PERSPECTIVES

In this article we attempt to offer an overview of the basic research directions in theolinguistics in Ukraine, with the exposition of its conceptual and categorical apparatus and the presentation of the most important results achieved in the fields of fundamental and applicative study of language sacrum (from the synchronic and diachronic point of view) which are displayed in monographic publications, graduate degree dissertations, works published in thematic collections of papers, scientific proceedings and in scientific journals (with bibliographic references). We will pay special attention to the lectures of theolinguistics at universities in Ukraine and, last but not least, the cooperation between Ukrainian and Serbian theolinguists.

Віра Сліпецька

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна

ЛІНГВІСТИКА ЕМОЦІЙ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ

У статті розглянуто етапи формування і розвитку лінгвістики емоцій як лінгвістичного напрямку; схарактеризовано початковий етап дослідження емоцій: актуальні теорії І. Гербарта, Ч. Дарвіна, З. Фрейда. П. Симонова, П. Анохіна, У. Джеймса, К. Ланге, М. Арнольда; виокремлено актуальні теорії В. Вундта, О. Потебні та сучасних науковців: В. Шаховського, Т. Космеди, Л. Малецького, Б. Гдовської.

Ключові слова: *лінгвістики емоцій, етапи формування, лінгвістичний напрям, емоції, актуальні теорії.*

The article focuses on the analysis of the formation stages of linguistics of emotions as a linguistic paradigm; the primary stage of the investigation of emotions has been analyzed: the topical theories of I. Gerbert, Ch. Darwin, Z. Freud, P. Simonov, P. Anokhin, W. James, K. Lange, M. Arnold; the topical theories of W. Wundt, O. Potebnya, and modern scientists: V. Shakhovskiy, T. Kosmeda, L. Maletskiy, B. Gdowska have been singled out.

Keywords: *linguistics of emotions, linguistic paradigm, emotions, topical theories.*

Проблематика лінгвоемоціології (ЛЕ) має певну історію свого формування, становлення і розвитку і видозмінюється залежно від поступу актуальних наукових парадигм у межах антропоцентризму, зокрема словоцентризму, текстоцентризму та дискурсоцентризму.

Емоції відіграють важливу роль у житті людини, насамперед і в комунікативному процесі. Емоції, почуття лежать і в основі теорій походження мови. Емоції омолоє спеціальна емоційна лексика, вони лежать в основі творення конотативних смислів, аксіологічних значень, адже емоційна оцінка залежить насамперед від відповідних позитивних чи негативних емоцій. Отже, омовлення людських емоцій – процес, що не має кінця, тому цілком логічно в мовознавстві з'явився самостійний напрям, що отримав назву лінгвоемоціологія, або лінгвістика емоцій. Однак процес становлення цього напрямку, вироблення його метамови, дослідницької методології тривалий і складний. Мета нашого дослідження – схарактеризувати етапи формування лінгвістики емоцій, починаючи з початкового етапу дослідження емоцій; виокремити актуальні теорії цього напрямку.

Людські емоції здавна привертали увагу вчених. Їхню природу прагнули зрозуміти ще давні філософи. Окремі емоційні реакції мислителі

описували як корисні чи шкідливі, оцінюючи їх позитивно чи негативно. Дехто з дослідників був переконаний, що емоції повинні підпорядковуватися розуму: це передусім стоїки, напр., Марк Аврелій, інші ж – рекомендували не вступати в так звану «безнадійну боротьбу» з природними емоціями, напр., Еразм Роттердамський.

Унаслідок даних роздумів філософів над сутністю природи емоцій сформувалися дві течії (Гербарт 2007): 1) *інтелектуалістська* (І. Ф. Гербарт), представники якої стверджували, що органічні прояви емоцій – результат психічних явищ, і 2) *сенсуалістська*, прихильники якої, навпаки, стверджували, що саме органічні реакції суттєво впливають на психічні явища.

Емоції були предметом досліджень і Чарльза Дарвіна (Дарвін 1953). На основі здійснених ним порівняльних студій стосовно з'ясування природи емоційних виявів, що характерні для ссавців, Ч. Дарвін, як відомо, створив *біологічну концепцію емоцій*, згідно з якою типові «емоційні рухи» були потрактовані ним як рудимент важливих інстинктивних виявів.

Подальші дослідження над виявом емоційних реакцій людей і тварин привели до виникнення низки теорій, що визначають сутність природи емоцій, серед яких чільне місце посіла *теорія Зігмунда Фрейда* (Фрейд 1920). Психолог пов'язує вияв емоцій з надлишком енергії, що накопичується в мозку. Джерело такої енергії – підсвідомість, а конфліктні ситуації, які мають місце в повсякденній людській діяльності, трансформуються у вигляді певного «негативного тіла», що й фіксується в підсвідомості.

Увагу дослідників привертає й *теорія емоцій Павла Симонова* (Симонов 1966), що зосереджується на сенсорній природі емоцій: зауважується, що емоція – це відображення в людському мозку відповідних потреб людини, що виникають у той чи той життєвий момент.

Біологічна теорія емоцій Петра Анохіна (Анохін 1935) сфокусована на тому, що в процесі відповідної еволюції емоцій вони вдосконалювалися, розвивалися, як і м'язи людини, її зір чи слух. У *homo sapiens*, як відомо, найбільш розвинута система емоцій, оскільки саме в людини, крім біологічних потреб, виникають ще й фізіологічні. На думку зазначеного дослідника, позитивні емоції виникають тоді, коли реальний результат перевищує очікуваний, а недостатня кількість реального результату, факт його незбігу з очікуваним і сприяють з'яві власне негативних емоцій.

Периферична теорія Джеймса–Ланге (Джеймс, Ланге 1920) базується на тому, що виникнення емоцій зумовлене змінами, які відбуваються під час перебігу органічних процесів у людському організмі (дихання, пульсування, міміка). Емоції – це, на думку дослідника, сукупність органічних відчуттів, напр., людині сумно, тому що вона плаче, а не навпаки.

Теорія Вільгельма Вундта (Вундт 1984) ґрунтується на актуалізації психофізичного паралелізму: зміна психічних станів протікає паралельно з виразними рухами, надаючи їм особливого сигнального значення щодо вираження почуттів. Тілесні реакції В. Вундт розглядає як реакцію на почуття. Коли у свідомості людини виникає емоція, то вона щоразу актуалізує на основі певної асоціації відповідні почуття чи відчуття. Так, напр., міміка зневаги нагадує рух, коли людина випльовує щось неприємне.

Пізнавальна теорія *М. Арнольда–Р. Лазаруса* (Арнольд, Лазарус 1960) заснована на прагненні інтуїтивно оцінювати відповідні ситуації, напр., ситуацію загрози, яка викликає прагнення активно діяти, що й виражається різноманітними змінами тіла, невербальним виявом.

Теорія диференційних емоцій американського дослідника *Керола Изарда* (Изард 1999) базується на розумінні емоції як надзвичайно складного процесу, що враховує аспекти, пов'язані з нейрофізіологічними процесами, унаслідок чого науковець розглядає емоцію як відповідно організовану систему. Деякі емоції, на його думку, мають ієрархічну будову. Джерело емоцій – а) нейронні й нервові активатори (гормони, нейромедіатори, наркотичні препарати, зміна температури крові, мозку); б) афективні активатори (біль, втома); в) когнітивні активатори (оцінка, пам'ять).

На думку Л. А. Булаховського (Булаховський 1975: 94), з ділянок психології мови, найбільш розроблених у науці, за особливо перспективні вважаються психологія народів (нім. *Völkerpsychologie*), широко розроблена В. Вундтом, та ділянки, яким він присвятив свою особливу увагу, розробляючи її проблематику. У полі зору психологів перебувають такі ділянки мовознавчої науки, як семантика та інші, де не можна обійтись без урахування психологічного фактора, – морфологія, синтаксис, дитяча мова, або точніше дитячі мови різних народів – шляхи розвитку в дітей мов, засвоєваних ними від дорослих (Булаховський 1975: 94). Власне з одним видатним науковим ім'ям – В. Вундта пов'язується існування наукової дисципліни народної психології, дисципліни, проміжної між психологією і мовознавством. Ця дисципліна, що зародилась у Німеччині в 60-х роках 19 століття, свої провідні ідеї дістала в творах Г. Штейнталя, М. Лацаруса, Гейгера та ін., але набула великого значення тільки з виходом у світ комплексного твору В. Вундта *Völkerpsychologie* (Булаховський 1975: 95).

Якщо відкинути ідею «народної душі» (нім. *Volksseele*), покладену в основу концепції «*Völkerpsychologie*» В. Вундта і його попередників (Г. Штейнталя, М. Лацаруса та ін.), і заступити її прийнятнішим уявленням «колективної психології» або «психології колективів», то вимальовується наука з певним об'єктом, складним, бо мова є саме те, в чому найвиразніше дає про себе знати залежність індивідуальних психічних актів, типових для колек-

тивів, до яких фізично й психічно належать спостережувані індивідууми. Як зазначає В. Вундт, «колективна психологія» («*Völkerpsychologie*») переважно має справу з тими явищами в житті народів, що носять більш-менш загальний характер і в яких вплив окремих осіб зовнішньо не помітний (Булаховський 1975: 95). У своїй праці В. Вундт висловлюється про примітивні народи. «Думка, що стосунок індивідуумів до громади з самого початку історії становив щось нове, своєрідне, чого бракує примітивним народам, базується на поверхневій абстракції, яка за зовнішньою стороною явищ ігнорує їх зв'язок» (Булаховський 1975: 95). Таким чином В. Вундт вважає, що якихось справжніх ознак відмінності між культурними і примітивними народами немає, що межа, яка їх відділяє, хистка. Згідно з теорією емоцій В. Вундта, більшість звичайних, помірних емоційних переживань не є автономними, оскільки з моменту свого виникнення вони зливаються з іншими переживаннями, вступаючи з ними у взаємодію, вони дещо видозмінюються. Отже, окремі емоції зливаються з іншими, складнішими емоційними утвореннями.

На сьогодні, як видається, актуалізована проблема опису історії дослідження лінгвоемоціології в Україні. На жаль, В. Шаховський почав вивчати цю історію з ХХ сторіччя, однак дослідницькі начала зазначеного напрямку сягають ХІХ ст. Проблематика лінгвоемоціології піднімалася ще в працях О. Потебні, насамперед у його ключовій монографії *Мысль и язык* (Потебня 1993). Наголосимо, що О. Потебня стояв не лише біля витоків лінгвістики емоцій, а й – ширше – біля витоків психолінгвістики, оскільки одним із перших українських мовознавців указав на потребу і можливість «зближення мовознавства з психологією», оскільки науковець прозорливо вважав, що такий новаторський підхід до вивчення фактів мови сприятиме пошквалюванню наукового пошуку загалом. Заявивши, що «аналіз почуттів – могутній засіб розвитку людства», О. Потебня: 1) підтримав теорію походження мови, що базується на вербалізації почуттів, емоцій, аргументовано заперечуючи теорію її божественного походження; 2) докладно описав статус вигуку, що є основним граматичним маркером емоцій; 3) схарактеризував значущість мовленнєвої тональності для вираження емоцій; 4) розрізняв простий і складний рівні як репрезентацію чуття й почуття; 5) розмірковував про особливості омовлення почуттів, емоцій і волі homo sapiens в текстовому (дискурсивному) просторі слов'янських мов; 6) актуалізував проблему онтології чуття й почуття, поєднання вербального і невербального у вираженні емоцій; 7) вивчав ступінь зв'язку слова з духовним життям народу, його душею, схарактеризувавши, услід за В. фон Гумбольдтом, поняття «духу мови», у якому своєрідно вербалізовані почуття; 8) констатував, що в мові кожного народу існує чуттєва й емоційна картина світу, яка разом зі спільними для усіх мов ознаками (універсальними) має відповідну

своєрідність; 9) виокремлював чинник емоційності як ознаку народу і його мови, що базується на категорії свій – чужий (Потебня 1993).

Учений використовував низку термінів, що окреслюють його метамову щодо розуміння понять психолінгвістики й лінгвістики емоцій, зокрема це: «мова почуттів і волі» (Потебня 1993: 36), «душевна спроможність мови» (Потебня 1993: 41), «теорія душевних здібностей (спроможностей – В. С.)» (Потебня 1993: 41), «душевні явища мови» (Потебня 1993: 41), «стан душі в мові» (Потебня 1993: 41), «уявлення почуттів» (Потебня 1993: 48), «мова вигуків» (Потебня 1993: 69), «внутрішня відмінність вигуку від слова» (Потебня 1993: 69), «опредмечення вигуку» – у сучасній термінології це його субстантивация (Потебня 1993: 70), «асиміляція сприйняття» (Потебня 1993: 75), «психологічне значення слова» (Потебня 1993: 79) та ін.

Основним методологічним принципом дослідження мовних фактів, зокрема й тих, що стосуються лінгвоемоціології, О. Потебня вважає порівняння фактів і явищ теперішнього стану мови з минулим. Таке порівняння, що починається в межах однієї мови, втягує у своє коло всі інші, тобто історичне мовознавство в нього нерозривно пов'язане з порівняльним. Дослідник стверджує, що порівняння всіх мов є для мовознавства таким самим великим відкриттям, як ідея людства для історії. Крім порівняльно-історичного методу, він застосовує основні філософські методи, наводячи абстрактні міркування й аналізуючи конкретний мовний матеріал, актуалізує індукцію і дедукцію.

Заслугу О. Потебні вбачаємо і в його розумінні чинника «тональність мовлення», інтонація, що окреслено в його метамові через термін «тон», порівн.: «У нашому мовленні тон відіграє велику роль і нерідко змінює його смисл. Слово справді існує лише тоді, коли його вимовляють, а вимовляти його потрібно обов'язково певним тоном, який вловити і пізнати інколи немає можливості, однак без тону немає значення, але не лише від нього залежить зрозумілість слова (...) Слово *ви* я можу вимовити тоном питання, радісного подиву, гнівного докору і под., але воно в усіх випадках залишиться займенником другої особи множини; думка, пов'язана зі звуками *ви*, супроводжується почуттям, що виражається тоном, але не вичерпується ним і є чимось від нього відмінним. Можна навіть сказати, що в слові членороздільність переважає над тоном; глухонімі її сприймають за допомогою зору...» (Потебня 1993: 68). Отже, у творчому доробку О. Потебні містяться оригінальні думки, що засвідчують: витоки лінгвоемоціології простежуємо в системі лінгвофілософських поглядів ученого.

Сучасна гуманірна наука накопичила багаж знань про емоційний світ людини. Лінгвістичний аспект емоцій людини став невід'ємною частиною наукових досліджень у різних сферах знання. Насьогодні вже немає сумнівів

у тому, що емоції є мотиваційною основою свідомості, мислення й соціальної поведінки. Наголосимо, що теорія лінгвістики емоцій щонайпошлідовніше базується на досягненнях суміжних наук – філософії, психології, логіки, аксіології та ін. Як зауважує В. Шаховський, сучасні когнітивно-психологічні науки доводять, що *емоції багатфункційні*: вони пов'язані з різними аспектами поведінки людини. Когнітивна функція емоцій дає поштовх до пізнання, «може компенсувати недостатність знань, стає каталізатором пізнавальних процесів» (Шаховський 2010: 8). Обґрунтовується поняття емоційної комунікації, а в структурі мовної особистості виокремлюють пласт «емоційна мовна особистість», або *Homo seniens* (Космеда 2012: 49) йдеться про наявність емоційної компетенції, що супроводжує компетенцію комунікативну чи накладається на неї і всі інші види компетенцій особистості.

З огляду на теорію лінгвоемоціології, як видається, емоційність мовлення – це мовні прийоми і засоби вираження в мовленні емоційних станів, переживань мовця: схвалення, повага, шанування, ласкаве ставлення або несхвалення, зневага, зверхність, іронія, насмішка і под. Емоційність – це свого роду чуттєва призма людини, через яку вона сприймає відповідний смисл, пов'язаний із певним звуковим комплексом.

На думку В. Шаховського, емоції входять в структуру свідомості й мислення, вони пов'язані з когнітивними процесами і з *mental style*. Учений говорить про те, що кожна емоція має свої характерні знаки, каталог яких формує семіотику емоцій людини. Ця кореляція не є моделлю типу *one-emotion-one-style*. Емоції тісно пов'язані зі знаннями: зміна знань призводить до зміни емоцій (Шаховський 2008: 16).

Як зауважує В. Шаховський, у лінгвістиці емоцій встановлено, що емоції змінюються в часі – для кожного віку людини характерні певні емоції, для різних поколінь властиві різноманітні домінантні емоції, наприклад: для XVIII століття характерні сентиментальність та сенсуальність, XX століття – період прагматизму та жорстокості. Будучи частиною природного розвитку людської раси, емоції універсальні й властиві всім культурам. Як і К. Ізард, В. Шаховський виокремлює фундаментальні емоції, визнаючи, що всі емоції формуються за допомогою соціокультурних параметрів. Саме тому, поряд із універсальними емоційними переживаннями формуються емоції, що властиві певній культурі. Культура знаходить своє відображення в мові. Оскільки емоції є складовою частиною культури будь-якого народу, то вони обов'язково концептуалізуються і вербалізуються в мові. В. Шаховський зауважує, що норми вираження емоцій також нестабільні й змінюються в кожній культурі, від одного соціального класу до іншого, наприклад: аналіз англійської художньої літератури XIX століття засвідчує той факт, що люди, які розмовляли англійською, демонстрували пев-

ну холодність, байдужість один до одного. На відміну від ХХ століття, у ХVІІІ столітті сентиментальність була модною. Відповідно до цього і мовні засоби вираження сентиментальності втратили свою актуальність і прагматичність у ХХ столітті.

Молодий польський науковець Л. Малецький спроектував зусилля на вивчення особливостей вербалізації емоції *страху* в публіцистичному дискурсі російської та української мов (Malecki 2012). Аналіз засобів вербалізації емоції *страху* надав можливість дослідити структуру та семантичний зміст концепту *страх*, визначити різноманітність способів його мовної реалізації. Дослідник розглянув національно-мовну репрезентацію концепту *страх* на матеріалі російської та української мов. На думку Л. Малецького, в російській та українській мовах емоційний концепт *страх* репрезентований обширним домінантним полем з ядром та периферією. Ядро емоційного концепту СТРАХ, що сформоване на основі певного образного сприйняття й оцінки, відображає основні базові характеристики емоції *страху*. Аналіз семантики лексеми *страх* як базової домінанти емоції *страху* є проблемним. Ця проблемність зумовлена абстрактністю денотату лексеми *страх*. Як зауважує Л. Малецький, спостерігаються певні відмінності й у тлумаченнях семантики лексеми *страх* в російських та українських лексикографічних джерелах.

Польська дослідниця Б. Гдовська дослідила мовні засоби вираження емоцій в поезії на матеріалі лірики А. С. Пушкіна і російських поетів ХХ століття (Gdowska 2006). У своїй праці дослідниця схарактеризувала поетичну семантику емоцій; виокремила поняття «емоція» та «емоційність»; описала основні семантичні вектори формування емоцій і динаміку емоційних станів; висвітлила ознаки емоційної концептосфери А. С. Пушкіна. Під словосполученням «поетична семантика емоцій» Б. Гдовська розуміє весь арсенал можливостей мови для репрезентації емоції, емоційного стану, почуття. На думку дослідниці, поетична семантика емоцій має власний «простір» репрезентації емоцій, що розширює можливості для їх вербалізації (Gdowska 2006: 40). Б. Гдовська поділяє думку Л. С. Виготського про те, що художній текст за своєю природою направлений на те, щоб викликати в людей думки, емоції, і об'єктивується через сприйняття читача. Катарсис (очищення), що виникає під час знайомства з поезією – це результат змін в емоційній сфері психіки людини під впливом смислового руху думки й знайденої форми описання почуттів.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. увага дослідників зосередилася на різних аспектах вивчення «негативної» комунікації, точніше, наслідків комунікації, що зумовлюють негативні відчуття, негативне сприйняття дійсності і навіть негативне її бачення. Як відомо, негатив приваблює мо-

вознавців більше, ніж позитив, що зумовлено природою людської психіки (див. праці Н. Арутюнової, О. Вольф, Л. Кисельової, Т. Космеди та ін.).

Стратегії і тактики моделювання позитивної комунікації в українському мовознавстві докладно описано в докторській дисертації І. Шкіцької та відповідній монографії (Шкіцька 2012).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли факти і події довкілля (війни, теракти, підвищений рівень злочинності, велика кількість біженців, вимушених переселенців і под.) перенасичені насамперед негативними оцінками, емоціями, що породжують вияв гніву, ненависті, агресії, то, зрозуміло, ця проблематика потрапила в поле зору широких кіл мовознавців, які репрезентують різні лінгвістичні школи, напрями, дослідницькі аспекти, поширилися міждисциплінарні дослідження, що зумовлено й актуалізацією поліфункційної наукової парадигми сучасної лінгвістики. Перспективу наших подальших досліджень вбачаємо в аналізі засобів вербалізації негативних емоцій в українській, російській, англійській лінгвокультурах.

ЛІТЕРАТУРА

- Анохин, Павел. Теория функциональных систем. <<http://www.zooton.net/ind1026.html>>. 2.05.2016.
- Арнольд, Минделл; Лазарус, Ричард. Когнитивистские теории эмоций. <<http://www.studopedia.org/1-138962.html>>. 2.05.2016.
- Булаховський, Л. А. *Вибрані праці в п'яти томах*. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1975.
- Вундт, Вильгельм. *Психология душевных волнений. Психология эмоций*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984.
- Гербарт, Иоганн. *Психология*. Москва: Издательский дом Территория будущего, 2007.
- Дарвин, Чарльз. *Выражение эмоций у животных и человека*. Т. 5. Москва: Изд. АН СССР, 1953.
- Джеймс, Уильям; Ланге, Карл. Теория эмоций. <<http://www.sites.google.com/site/psihologii-emocij/istoria-psihologii>>. 2.05.2016.
- Симонов, Павел. Информационная теория эмоций. <http://www.math.nsc.ru/AP/...Chapter_9_84.htm>. 2.05.2016.
- Изард, Кэррол. *Психология эмоций*. Санкт Петербург: Издательство Питер, 1999.
- Космеда, Тетяна. *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: Коло, 2012.
- Потебня, Александр. *Мысль и язык*. Киев: СИНТО, 1993.
- Фрейд, Зигмунд. По ту сторону принципа удовольствия. <<http://www.osp.kgsu.ru/library/PDF/398.pdf>>. 2.05.2016.

- Шаховский, Владимир. *Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология*. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2010.
- Шкіцька, Ірина. *Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012.
- Malecki, Lukasz. *Kognitywna semantyka konceptu STRACH*. Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 2012.

Vira Slipetska

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

LINGUISTICS OF EMOTIONS: STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Linguistics of emotions has its own history of formation and development and it changes according to topical linguistic paradigms. Emotions play an important role in the life of a human being and in the communicative process in particular. In any language emotions are verbalized by means of a special emotional vocabulary. Emotions form the basis of different connotative and axiological meanings. An emotional evaluation depends on positive and negative emotions. Therefore, the process of verbalization of emotions is endless and it is logical that a new paradigm in linguistics called linguistics of emotions has appeared. However, the process of the formation of this new paradigm, the creation of its meta-language, its methods of the investigation is a long lasting one. The purpose of our research is to delineate the stages of the formation of linguistics of emotions, starting with the primary stages, and to single out topical theories of this paradigm.

Ancient philosophers reflected on the very nature of emotions, hence two philosophical theories were formed: a). *intellectual*; b). *sensual*. Later on, Charles Darwin investigated emotions and reflected on their nature. It is commonly known that Charles Darwin created *a biological classification of emotions*. The celebrated Austrian scientist Sigmund Freud believed the expression of emotions was the result of *excessive energy in a human being brain*. Pavel Simonov considered emotions as *the reflection of certain needs in a human being's brain*. *A biological theory of emotions*, formulated by Peter Anokhin consists in the following: during the evolution process emotions developed as well as muscles, eye-sight, the ability to hear. That is why human beings have the most highly developed system of emotions. *The peripheric theory of James-Lange* is based on the following: the appearance of emotions is caused by the changes in the human organism: breathing, pulse and etc. Emotions are the combination of organic feelings. W. Wundt's theory is based on *psycho-physical parallelism*: the change of a psychological state takes place parallelly with physical movements. W. Wundt considers the body's reactions as reactions to feelings. The American scientist K. Izard regards emotions as a complicated process connected to a

neuro-physiological process. Modern researches in the sphere of linguistics of emotions are illustrated by the works of V. Shakhovskiy, T. Kosmeda, L. Malecki, B. Gdowska, I. Shkitska and the others. The perspectives of our research consist of the analysis of the means of verbalization of negative emotions in the Ukrainian, Russian and English linguistic cultures.

Олена Сірук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Інститут математики й інформатики БАН, Болгарія

Іван Держанський

Інститут математики й інформатики БАН, Болгарія

БОЛГАРСЬКІ Й УКРАЇНСЬКІ ТЕРМІНИ СПОРІДНЕНОСТІ: СЛОВНИКИ *VERSUS* ПАРАЛЕЛЬНІ ТЕКСТИ

У статті висвітлюються й узагальнюються результати зіставного дослідження болгарських і українських термінів спорідненості на матеріалі словників та корпусу паралельних художніх текстів. Аналізуються всі випадки вживання зазначених термінів разом з їхніми перекладними відповідниками. Визначаються та порівнюються частотні характеристики цих термінів в обох мовах. Асиметричність вживання певних термінів дає підстави говорити про тенденцію до стирання культурно-історичних відмінностей на сучасному етапі розвитку цієї терміносистеми. Відсутність стрункої симетрії між термінами в паралельних текстах є також відображенням застосування різних перекладацьких практик у галузі художнього перекладу.

Ключові слова: терміни спорідненості, словник, корпус паралельних текстів, частотні характеристики, болгарська мова, українська мова.

The paper exposes and summarizes the results of a comparative study of Bulgarian and Ukrainian kinship terms in dictionaries and a corpus of parallel texts. All occurrences of the relevant terms along with their translation counterparts are analyzed. The frequency characteristics of the terms in the two languages are identified and compared. The asymmetry in the use of certain items is symptomatic of the erosion of some cultural and historical differences at the current stage of the development of this terminology. The absence of strict symmetry between the terms in the parallel texts also reflects the use of different translating techniques in the domain of literary translation.

Keywords: kinship terms, dictionary, corpus of parallel texts, frequency characteristics, Bulgarian language, Ukrainian language.

1. Вступ

Система термінів спорідненості – культурно маркований розділ лексики, яка відображує соціальні відносини в людському суспільстві на певному етапі його розвитку. Актуальність компаративних досліджень термінів спорідненості висока з огляду на постійний розвиток суспільства, який спричиняє, серед іншого, модифікацію інституту спорідненості та відповідної терміносистеми як об'єкта лінгвістичного аналізу. Особливості цього процесу в різних (у нашому випадку – близькоспоріднених) мовних соціумах становлять неабиякий дослідницький інтерес.

Словники тлумачні, етимологічні, діалектні та перекладні, а також корпуси текстів, зокрема паралельних, є тією культурною спадщиною, де відбиваються особливості життєвого укладу та світогляду певного соціуму. Вони містять багатий джерельний матеріал і для дослідження терміносистеми спорідненості як одного з аспектів функціонування цього соціуму на різних історичних етапах його розвитку.

2. Історія

Особливості терміносистеми спорідненості досліджувалися досить інтенсивно, але нерівномірно і недостатньо для болгарської та української мов як поодиночі, так і для зіставних досліджень цієї мовної пари.

Болгарські дослідження термінології спорідненості активно проводилися в середині ХХ ст. Результати декількох проектів (два питальники Стойка Стойкова та один Етнографічного Інституту з Музеєм при БАН, а також дослідження, зроблені для *Atlas Linguarum Europae*) забезпечили матеріал для неопублікованого тому *Болгарського етнографічного атласу* (1985) та опублікованого у свій час енциклопедичного словника родинних стосунків та їхніх назв у болгарських діалектах (Холиолчев та ін. 2012). Систему родинних зв'язків болгарських переселенців півдня України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. описав М. Державін (Державин 1914).

Найповнішим джерелом радянських часів, де опрацьовано терміносистему спорідненості на українському матеріалі, є монографія А. Бурячка «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові». Разом із «Словником української мови» в 11 томах та «Етимологічним словником української мови» на сьогодні це найбільш інформативні українські джерела з цієї теми.

Нашим завданням було порівняння сучасної болгарської та української терміносистем спорідненості на словниковому та корпусному матеріалі. У дослідженні ми використовували як згадані вище словники обох мов, так і паралельний корпус українських і болгарських текстів (КУБ). Корпус містить **15 млн. словоформ: 8 млн.** на болгарському боці та **7 млн.** – на українському (Сірук, Держанський 2013). Об'єктом нашого дослідження стали:

- 1) терміни кровної спорідненості по прямій та бокових лініях;
- 2) терміни шлюбно-кровної спорідненості, або свояцтва (позначають стосунки між чоловіком та родичами жінки, жінкою та ріднею чоловіка, а також між родичами подружжя);
- 3) деякі терміни духовної спорідненості (напр., *кум, хрещеник*).

Розгорнутий опис дослідження викладено нами у працях «Kinship Terminology in the Corpus of Bulgarian and Ukrainian Parallel Texts», «Affinal

Kinship Terminology in the Corpus of Bulgarian and Ukrainian Parallel Texts» (Derzhanski, Siruk 2015; 2016); у цій статті ми зосереджуємо увагу на поглибленні теоретичної частини та систематизації результатів.

3. Термінологія

А. Бурячок протиставляє назви **спорідненості** (кровні зв'язки) та назви **свояцтва** (зв'язки через одруження): «Система назв свояцтва виражає відносини між індивідуумами, які зв'язані між собою не кровно, а внаслідок одруження чоловіка і жінки» (Бурячок 1961: 103). Проте *вітчим*, *мачуха*, *пасинок* і *пасербиця* подаються як спорідненість (перший ступінь; неповна спорідненість), хоча це за наведеним означенням – свояцтво.

У СУМі спорідненість не виступає окремим терміном, а тлумачиться як абстрактне через твірний прикметник. Свояцтво тлумачиться **через** спорідненість та супроводжується прямою згадкою про кровний зв'язок поряд зі шлюбним: «спорідненість, що виникає внаслідок шлюбу: стосунки між чоловіком і кровними родичами дружини, між дружиною і кровними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя» (СУМ 9 1978: 101).

Тож ми говоримо про **свояцтво** як про спорідненість, що виникає як внаслідок **шлюбу**, так і внаслідок вже наявної **кровної спорідненості**, тобто мова йде про **шлюбно-кровну** спорідненість. Зазвичай в один ланцюжок спорідненості родичів чоловіка та родичів дружини пов'язують **дві** ланки: шлюб та один вид кровної спорідненості (*мати*, *батько*, *сестра*, *брат*, *донька*, *син*). Ланцюжок у **три** ланки, де одна шлюбна та дві кровні, обов'язково позначається окремими термінами, коли йдеться про батьків подружжя (*сват*, *сваха*). Ланцюжок у **три** ланки, з яких дві шлюбні й одна кровна, може позначатися як окремими термінами (*шуренайка*, *етърва*, *баджанак*; *швагрова*, *ятрївка*), так і дублюватися наявними (*зет*; *зять*, *своjak*). Далі обидві терміносистеми новими термінами не поповнюються.

У стосунки кровної спорідненості та свояцтва вступає фактично весь рід (як сукупність кровних родичів), на відміну від **духовної спорідненості**, яка охоплює тільки окремих осіб (напр., кумування, дружкування).

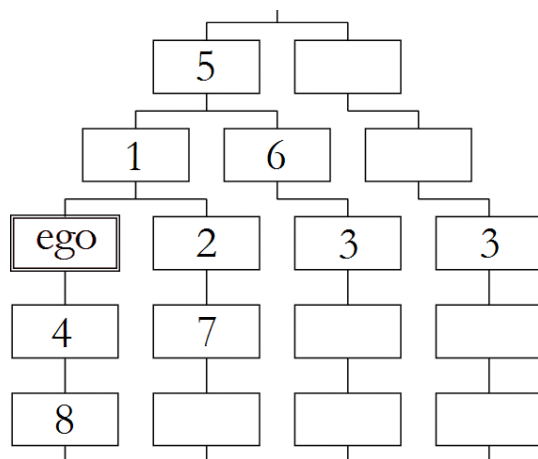
На мал. 1 показано ті стосунки, які в обох мовах можуть позначатися одним непохідним терміном. Це:

- 1) баща/майка; батько (отець)/мати;
- 2) брат/сестра;
- 3) братовчед(ка); кузен/кузина;
- 4) син/дъщеря; син/донька;
- 5) дядо/баба; дід/баба;
- 6) чичо (вуйчо)/леля (тетка); дядько (вуйко, стрий)/тітка;

7) племенник/-чка; племінник/-иця, небіж/небога;

8) внук/внучка; онук(а).

Інші стосунки позначаються або похідними термінами (*прабаба, прадід, правнук*; вони менш частотні), або складними виразами (*дядько в других*).

Мал. 1. Схема терміносистеми кровної спорідненості

На мал. 2 за таким же принципом представлено терміносистему свояцтва (подвійною рисою позначено шлюб):

1) свекър(ва), тъст/тъща; свекор/свекруха, тещь/теща;

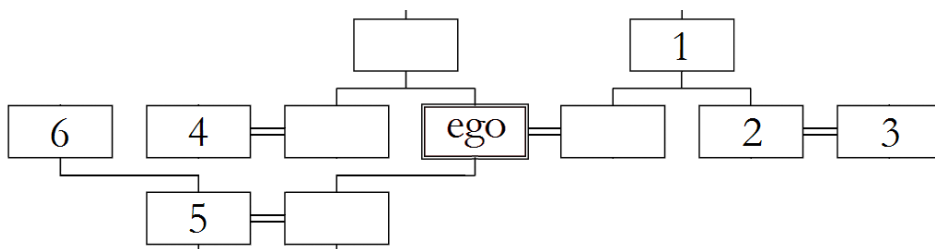
2) девер/зълва, шурей/балдъза; дівер/зовиця, швагер, швагро(ва), свояк/своячка;

3) баджанак/етърва, зет/шуренайка; шуряк, свояк/ятрївка;

4) зет/снаха; свояк/своячка, швагер/швагрова;

5) зет/снаха; зять/невістка;

6) сват(я); сват/сваха.

Мал. 2. Схема терміносистеми свояцтва

Деякі терміни можуть вживатися в кількох значеннях (*своячка* — сестра дружини, а також дружина брата; *зет* — чоловік доньки, сестри або зовиці), інколи й в одній місцевості. Подібно розширюють свою сферу використання *дядько* та *тітка*, позначаючи як кровну, так і шлюбно-кровну

спорідненість. Така термінологічна нечіткість свідчить про зменшення важливості виокремлення і точного позначення певного типу відношень.

4. Словники та корпус у паралельних дослідженнях терміносистеми спорідненості

Болгарська та українська мови є близькоспорідненими, тож немає глибоких розбіжностей між їхніми терміносистемами, хоча певні відмінності є. Так, в болгарській мові простежується вплив турецької термінології (на рівні окремих слів – *балдъза*, *баджанак* – у літературній мові), тоді як українська мова в контексті середньоевропейського слов'янського континууму запозичила німецьке *шватер* як синонім до декількох питомих слов'янських відповідників.

Деякі відмінності спричинені формальними особливостями. Відсутність у болгарського *баща* форми вокатива й неможливість вживання *мама* щодо когось іншого, окрім матері мовця (в окремих випадках – матері слухача), обмежує їхню дистрибуцію порівняно з українськими відповідниками. Тому з'являється багато випадків, коли укр. *батьку* (Кл.) відповідає болг. *татко*, а укр. *мама* – болг. *майка* (тобто в одній мові використовується гіпокористичний термін, в іншій – нейтральний). У семантичній групі на позначення осіб молодшого покоління особливістю української мови є наявність продуктивних суфіксальних утворень зі значенням 'син когось', 'дочка когось', мотивованих власними іменами батьків, а також їхніми професіями чи соціальним становищем (*гетьман-ич* 'син гетьмана', *шевч-ук* 'син шевця', *багач-ук* 'син багача', *безбатч-енко* 'син, у якого немає батька'; *султан-івна* 'донька султана', *коваль-ова* 'донька коваля'), що зменшує кількість вживань власне термінів спорідненості в українських текстах порівняно з болгарськими.

В обох мовах терміносистема спорідненості зазнає спрощення. Це виявляється на прикладах лексико-семантичних груп дядько, тітка, племінник та племінниця. Оскільки соціальна значущість цих стосунків зменшується, зникає й потреба в деталізованій термінології, і точні терміни (наприклад, болг. *тетка* 'тітка з боку матері, сестра матері', укр. *стрий(ко)* 'дядько з боку батька, батьків брат') мають тенденцію переходити в категорію застарілих та маловживаних слів, що побутують хіба в говірках, замінюючись у загальному вжитку більш загальними термінами (відповідно *леля* і *дядько*). Раніше подібне відбулося з лексемами *братанець*, *сыновць*, *сыновица*, *сестричичь*, а також *непїт*, *нипїт*, *непот*, які фіксуються словниками, як і *небіж* – *небіжка*, але в узусі майже цілковито витіснилися *племінниками* та *племінницями*. На сучасному етапі поняттєво непрозорими виявляються слова типу *ятрівка*, *братаниця*, виникають проблеми з ідентифікацією в лексем *шурин*, *дівер*, *своячка*, *зовиця*. Натомість лексеми на позначення ба-

зових сімейних стосунків на кшталт *баба, дід, мати, батько, сестра, брат, дочка, син, онука, онук* залишаються в активному вжитку та мало змінюються протягом часу.

В українських текстах часто використовуються терміни спорідненості там, де у паралельних болгарських вживається власне ім'я, особовий займенник, описовий зворот або ж еквівалент взагалі відсутній. Зворотне трапляється значно рідше. (Це стосується швидше термінів, які позначають стосунки між поколіннями, ніж на рівні покоління мовця.)

Варто відзначити, що жіночі кореляти на позначення спорідненості трапляються в текстах обох мов рідше, ніж чоловічі, хоча й фіксуються словниками. Тексти, написані здебільшого чоловіками, для чоловіків і про чоловіків відбивають маскулінний характер суспільства в цілому та в терміносистемі спорідненості зокрема. У масиві суфіксальних дериватів також переважають похідні від імені, професії, статусу батька, а не матері. Винятком є пари *мачуха – вітчим* і *свекруха – свекор*, де за частотою вживання переважає жіночий корелят, але як частота, так і контекст його використання (нейтральність чоловічого та негативність жіночого корелята) лише підтверджують патріархальність і болгарського, і українського суспільства. Герої творів переважно чоловіки, тож не дивно, що пара *теща – тесть* трапляється частіше пари *свекруха – свекор*.

Як одномовний корпус може не містити всього масиву лексики, зафіксованого в словниках, так і паралельний корпус може не охоплювати всього словникового багатства термінології спорідненості. Це нормальне явище для дослідницьких текстових корпусів художньої прози, а тим більше паралельних корпусів: історизми, архаїзми, діалектизми там трапляються рідко. У той же час в корпусі знаходяться слова та вирази в значеннях, не зафіксованих лексикографами, тож корпусне дослідження дає можливість верифікувати словникові статті в їхній цілісності, а також побачити перекладацькі неологізми, які можуть бути перспективними доповненнями до словника. Крім того, таке дослідження спонукає переосмислити й уточнити словникові маркери, передусім частотні та локалізаційні на кшталт *рідко, регіональне, діалектне* у світлі сучасних текстів. Особливо цікавими можуть бути випадки, коли в паралельному корпусі трапляються пари з нульовим (відсутнім) прямим відповідником.

Терміни на позначення кровно-шлюбної та духовної спорідненості вживаються в текстах рідше, ніж терміни кровної спорідненості. Але певні висновки можна зробити і щодо них, і ці висновки в цілому збігаються для всіх підгруп терміносистеми спорідненості.

Такі дослідження також є корисними з погляду вивчення перекладацької кухні, дають можливість простежити нюанси появи фальшивих еквіва-

лентів у паралельних текстах. У нашому випадку це перш за все плутанина різних видів спорідненості (наприклад, *однокровних* і *зведених* сестер чи братів, *дядька/дядини* та *вуйка/вуйни*), які можуть свідчити про втрату актуальності відповідних відмінностей на сучасному етапі розвитку суспільства. Трапляються й особливо цікаві випадки появи фальшивих друзів перекладача. Так, в українському перекладі «Не сміши мене» Б. Райнова *кръстник* ‘хрещений батько’ тричі перекладено як *хрещеник*, можливо, через поплутання болгарського слова з російським *крестник* ‘хрещеник, похресник’.

Вивчення терміносистем спорідненості в порівняльному аспекті особливо актуальне для перекладачів та викладачів відповідних мов, у нашому випадку – болгарської й української. Такі дослідження, окрім як важливі для лінгвістики, мають також істотну екстралінгвістичну вагу, особливо для соціології, антропології, культурознавчих студій.

5. Розвиток проекту

Порівняльні дослідження на паралельних текстах є необхідним етапом для окреслення кола лінгвістичних проблем для подальшого більш глибокого дослідження на великих одномовних (національних) корпусах. За наявних параметрів КУБ можна застосовувати до зіставних досліджень лексики та фразеології, причому точність результатів зростатиме з об’ємом корпусу та його збалансуванням за рахунок текстів різних жанрів. Додання модулів автоматичного морфологічного, синтаксичного та семантичного аналізів для обох мов розширить можливості використання КУБа.

ЛІТЕРАТУРА

- Бурячок, А. А. *Назви спорідненості і свояцтва в українській мові*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961.
- Державин, Н. С. «Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Матеріали по славянској этнографіи». *Сборникъ за народни умотворения и народописъ*. Кн. XXIX. Софія: «Държавна печатница», 1914.
- Сірук, Олена; Держанський, Іван. «Лексичні перекладні еквіваленти в болгарських і українських паралельних текстах». *Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник*, 43, 2013: 75–86.
- СУМ: *Словник української мови*: в 11 т. Київ: «Наукова думка», 1970–1980.
- Холиолчев, Хр.; Младенов, М.; Радева, Л. *Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник*. Софія: «Изток-Запад», 2012.
- Derzhanski, Ivan; Siruk, Olena. “Affinal Kinship Terminology in the Corpus of Bulgarian and Ukrainian Parallel Texts”. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage VI*, 2016: 169–177.

Derzhanski, Ivan; Siruk, Olena. "Kinship Terminology in the Corpus of Bulgarian and Ukrainian Parallel Texts". *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage V*, 2015: 195–207.

Olena Siruk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Institute of Mathematics and Informatics BAS, Bulgaria

Ivan Derzhanski

Institute of Mathematics and Informatics BAS, Bulgaria

BULGARIAN AND UKRAINIAN KINSHIP TERMS: DICTIONARIES *VERSUS* PARALLEL TEXTS

The paper exposes and summarizes the results of a comparative study of Bulgarian and Ukrainian kinship terms in dictionaries and a corpus of parallel texts. All occurrences of the relevant terms along with their translation counterparts are analyzed. The frequency characteristics of the terms in the two languages are identified and compared. While the corpus does not do justice to the variety of kinship terms in either language, it can offer a measure of their relative vitality. The asymmetry in the use of certain items is symptomatic of the erosion of some cultural and historical differences at the current stage of the development of this terminology. The absence of strict symmetry between the terms in the parallel texts also reflects the use of different translating techniques in the domain of literary translation.

Наталія Венжинович

Ужгородський національний університет, Україна

МОВНА КАРТИНА СВІТУ УКРАЇНЦІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФРАЗЕМІКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується мовна картина світу українців крізь призму фраземіки української мови. Аналізовані фразеологізми передають індивідуальні риси українців, через які ми пізнаємо характер не лише окремих членів суспільства, а й основні ментальні особливості українського народу.

Нині все частіше спостерігаємо звернення вчених до вивчення стійких сполук, у яких відтворено дух народу, його звичаї, вірування. Проаналізовано найбільш репрезентативні фраземи, що ввійшли в українську мову зі Святого Письма.

Протягом тривалого часу в українській мові закріпилися фразеологізми, що відтворюють характер людини, її вчинки. Описано результати дослідження структури мовного значення, внутрішньої форми фразем, ролі й місця конотації. Кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменований новітніми науковими розвідками, в яких вивчається те, як відображаються в мові процеси світосприйняття, зокрема й засобами фразеології. Під мовною картиною світу розуміємо різні способи бачення довкілля, закріплені в мові, адже вербальна репрезентація – це спосіб фіксації людиною результатів її спостережень. Доходимо висновку про те, що біблійна фраземіка є одним із найбільш вагомих складників мовної картини світу українців.

Ключові слова: українська мова, фразема, біблійна фраземіка, мовна картина світу, ментальні особливості.

The article focuses on basic peculiarities of world model in Ukrainian phraseology. The phrases under analysis provide these individual features of Ukrainians, through which we get to know not only the character of individual members of society, but also the basic mental peculiarities of the Ukrainian people.

Nowadays more and more often we observe the turning scholars' attention to learning set expressions in which the spirit of the people, its habits and beliefs are made evident. The most representative phrases that entered Ukrainian from the Scripture have been analyzed.

Over a long period of time phraseological units that describe a person's character, his or her actions have been firmly established. The results of learning the structure of language meaning, the inner form of the phrase, the role and place of the connotation have been described. The end of the 20th and the beginning of the 21st centuries were marked by up-to-date scholarly investigations, in which the ways of reflecting the processes of world perception in the language, in particular with phraseological means, were under study. The language world model presupposes different ways of perceiving the environment fixed in speech, as verbal representation is the manner in which humans organize the results of his or her observations. We were able to draw the conclusion that biblical phrasemes are some of the most significant constituents of the world model of Ukrainians.

Keywords: Ukrainian, phrase, biblical phrasemes, language world model, mental peculiarities.

Сучасні мовознавчі дослідження спрямовані на вивчення стійких мовних одиниць, що відображають віковичну народну мудрість, закладену у фразеологічних виразах, які використовуються, зокрема, й у Святому Письмі. Попри те, що зроблено в цій царині немало, нині науковці по-новому підходять до вивчення фразем (Алефиренко 2008; Мельник 1997; Ужченко В., Ужченко Д. 2007).

Під фразеологізмом розуміємо, як і В. Ужченко, надслівну, семантично цілісну, відносно стійку (з допущенням варіантності), відтворювану й переважно експресивну одиницю, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію (Ужченко 2007: 26). В. Жайворонок справедливо, на наш погляд, зазначає, що саме антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць збуджує зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу, до взаємовідношення народу – творця мови та власне мови як значною мірою творця її носія (Жайворонок 2007: 7). Цілком погоджуємося з твердженням В. Ковалю, який вважає, що етнокультурна інтерпретація фразеологізмів потребує скрупульозного дослідження як мовних, так і позамовних чинників їх формування (Коваль 2002: 193). На думку В. Васильченка, нині помітне посилення міждисциплінарних студій, яке зумовлене загальною зацікавленістю етнолінгвістикою та пошуком нових, точніших методів опису, а у фразеологів – потребою використання позамовного матеріалу для коментування багатьох мовних фактів (Васильченко 2009: 70–71).

У пропонованій статті ми ставимо за мету описати мовну картину світу українців крізь призму фраземіки української мови, в якій представлені деякі найвагоміші, на наш погляд, людські цінності, відтворені у біблійних фразеологізмах. Для проведення дослідження ми використали матеріали з різних джерел, зокрема (СУ; ЗУЕ; ІБМ). Одним із найбільш вагомих критеріїв відбору мовного матеріалу став культурологічний. У наше дослідження ввійшли ті біблеїзми, які найбільш яскраво відображають текст Біблії в її лінгвокультурологічній ретроспективі. Як і В. М. Мокієнко, вважаємо, що це дає багатий матеріал для поглиблення їхнього лінгвокраїнознавчого пізнання, а також для співвіднесення національного сприйняття Святого Письма з його джерелом – текстами Біблії національними мовами. Наявність біблеїзмів, зокрема в українській мові, демонструє їх потужний загальнолюдський і власне національний культурологічний, а також мовний потенціал, переконливо засвідчує нетлінність духу й букви Книги книг (*Лента біблейской мудрости* 2014).

Наведемо приклади найбільш репрезентативних, на наш погляд, фразем, із яких складається мовна картина світу українця.

Всякий, хто гнівається на брата свого, підлягає суду (СУ: 330; ІБМ: 386). У стійкому виразі *гніватися на брата* втілений глибокий смисл: хто

хоче звернутися до Господа, повинен помиритися не лише зі своїм братом, а й із противником, і прийти до Всевишнього без гніву. Помиритися з усіма – значить бути в мирі з Господом, а не гніватися ні на кого – не знати його гніву.

Горе світові від спокус! (СУ: 331; ІБМ: 370, 418). У фразеологізмі *горе від спокус* закладено велику мудрість: спокуси повинні настати і їх потрібно здолати, а це зробити нелегко. Потрібна непохитна віра, високий розум і наполеглива воля: віра вказує на гріховність спокуси, розум дозволяє розпізнати її, а воля допомагає здолати. Але ще більше горе тим людям, через яких спокуси приходять, бо вони страждатимуть подвійно, на них ляже тягар спокус через відсутність чи віри, чи розуму, чи волі та вина за поширення спокус.

Посилаючи своїх учнів на проповідь слова Божого, Христос попереджав їх: – *Я посылаю вас, ягнят, поміж вовків!* (СУ: 333; ЗУЕ: 8, 103). У стійкому виразі *ягнята серед вовків* відтворено твердження про те, що світ злий і безжалісний, наповнений підступністю і жорстокістю, але його треба перемогти добром, а не злом, лагідністю, а не жорстокістю. І тільки невинні ягнята можуть здолати лютих вовків, бо зло злом не знищується, а подвоюється, бо вовки вовків не зборюють, а лише об'єднуються. Лише лагідність ягнят недосяжна жорстокості вовків.

На суді у Понтія Пілата натовп вимагав відпустити Вараву – розбійника та засудити Ісуса. Пілат висловив бажання Христа відпустити. Натовп заволав ще голосніше: – *Розіпни, розіпни його!* (СУ: 335; ІБМ: 458). І з того часу цей вираз став позначати ознаку натовпу: люди перестають бути народом і стають натовпом, коли винагороджують тих, хто грабує та знищує їх, і розпинає того, хто несе їм істину та любов.

У Святому Письмі написано: *не противтись злому* (СУ: 338, 339; ЗУЕ: 248; ІБМ: 386). Адже зло породжує зло. Якщо за око вирвати око, а за зуб – зуб, то покалічених буде удвічі більше. І для того, щоб не подвоювалось зло, коли вдарять у праву щоку, треба підставити ліву. Коли ж захочуть забрати сорочку, то потрібно віддати й верхній одяг. Людині все повернеться, зазначено у Святому Письмі, бо вдвічі менше зла залишиться в світі та вдвічі зменшиться неприязнь, а також удвічі буде більше добра й удячності, якщо не будемо противитися злому. І треба розпочати із себе – навчитись самому не відповідати злом на зло.

Надзвичайно цікавим, на нашу думку, є смисл, закладений у біблійному виразі *стукайте – і відчинять, і просять – то буде дано вам* (СУ: 341; ЗУЕ: 168, 169; ІБМ: 389). Ніколи не треба припиняти пошуків, бо завжди знайдеться людина, котра, коли в неї попросять хліба, каменя не подасть. Адже завжди, коли шукають невтомно, то втомлюють долю – і вона поступається тому, хто шукає, бо йому допомагає Бог, зазначено у Святому Пись-

мі. А коли наполегливо стукають, то по той бік дверей знайдеться людина, котра чекає гостя, щоб той постукав. Немає дверей, що не відчиняються. На те вони й двері, щоб відчинятись перед гостем, а не тільки перед господарем, особливо, якщо це двері до людського розуму й серця.

У стійкому виразі *пізнавати по плодах* (СУ: 343; ЗУЕ: 592–593; ІБМ: 390) відтворено ставлення до людини, яка творить добрі або злі справи. Адже ніхто не може, зазначено у Святому Письмі, зібрати винограду з тернового куща, бо виноград родить виноградна лоза, а терновий кущ – тернину. І не можна з поганого дерева взяти гарний плід, бо яке дерево – такий плід. Як дерево пізнається по плодах, так і людина пізнається по її ділах. Отож як зрубують дерево, яке не родить добрих плодів, так само зрікаються людини, що чинить злі справи.

На запитання учнів, чому він говорить притчами, Христос відповів: «Бо вам дано знати тайни Царства Небесного, а іншим не дано». І, як зазначено в Святому Письмі, Ісус продовжив свою думку словами глибокої мудрості: «Бо *хто має, тому дано буде і примножиться*, а хто не має, в того відніметься й те, що має» (СУ: 353; ІБМ: 400–401). У цих словах Спасителя йдеться не про земне, а про духовне багатство. Адже той, хто має віру та знання, примножує їх навіть тоді, коли щедро роздає іншим. А хто бідний на віру та знання, той утратить й останні крихти того, що в нього є: без віри втратить духовне, а без знань – і земне своє багатство.

У виразі *скверна з уст, а не в уста* (СУ: 354; ІБМ: 378, 412) суть така. Фарисеї, як зазначено у Святому Письмі, звинуватили учнів Христа в тому, що вони не завжди миють руки перед тим, як узятись до їжі, й цим оскверняють себе. На що Христос відповів: «Не те оскверняє людину, що входить в уста, йде в шлунок і виходить геть, а те, що виходить із уст». Адже те, що виходить із уст, те виходить із серця: лихі думки, неправдиві свідчення та словесна хула – і ведуть вони до крадіяства, розпусти і вбивства.

У фразеологізмі *сліпі проводирі сліпців* (СУ: 354) закладено такий зміст. Сліпий не той, зазначено у Святому Письмі, у кого очі незрячі, а той, у кого душа темна і розум спить. Такі не бачать світу і не відчувають людей. А якщо світу осягнути не можуть, то й не вміють навчити ближнього. Коли пояснюють, то обманюють, а коли навчають, то зваблюють і заводять в оману, як у велику життєву яму. І горе людині, яка має такого вчителя. Тож горе народу, котрий матиме такого проводиря.

Книжники і фарисеї – духовні брати (СУ: 358; ІБМ: 378). Для обох – головне не діло, а слово, тільки для книжника – писане, а для фарисея – сказане. Вони вміють говорити, та не прагнуть робити, вчать, та не дотримуються науки самі. Вони, як сказано в Святому Письмі, вміють очистити чашу ззовні, залишивши всередині бруд, бо люблять показати праведність,

не маючи її в собі. Найменшу справу вони роблять так, щоб люди бачили і сприймали її за найбільшу справу. Вони – лицеміри, що уникають труднощів, але хочуть приймати вітання і посідати почесні місця на зібраннях. Христос закликав уникати їх повчань, бо вони беруть тягар, але кладуть його на плечі інших. Він викривав їх лицемірство, а тому вони не любили й переслідували його.

Ціна зради (СУ: 362; ЗУЕ: 656; ІБМ: 455) – витоки цього стійкого виразу лежать у біблійному переказі про Іуду Іскаріота, який видав Ісуса, отримавши за свою зраду тридцять срібняків. Проте не ці тридцять монет стали ціною його злочинства. За зраду він заплатив своїм життям – воно стало ціною злочину. Коли Іуда побачив, що Христос засуджений до смертних страждань, він злякався і повернув гроші первосвященикам зі словами: «Згрішив я, видавши невинну кров!». А після цього повісився. Такою страшною є ціна тяжкої зради.

Нести свій хрест (СУ: 363; ЗУЕ: 623; ІБМ: 458–459) – цей фразеологізм про те, що хрест, на якому мав бути розп'ятий Христос, виготовили задалегідь, і на місце розп'яття – гору Голгофу – його спочатку ніс селянин, а потім – Ісус Христос, бо іудеї вирішили, що кожен сам повинен нести свій хрест. Для Ісуса це був справді викупний подвиг для спасіння всього людства. Його хрест страждань став хрестом перемоги над гріхом і смертю. Своїм Хресним подвигом Христос учив нас: кожен без гніву і нарікань має принести свій хрест аж до того місця, де він повинен бути встановленим, – до своєї власної Голгофи.

У результаті проведених наукових пошуків доходимо висновку, що у фразеологізмах із Святого Письма закладений глибокий повчальний смисл. Ключові слова, як бачимо, позначають загальнолюдські моральні категорії: добро, зло, зрада, вірність тощо. У стійких виразах майстерно відтворено як добрі, так і злі вчинки людини. Біблійні притчі є віддзеркаленням широкої палітри людського життя і діяльності у всіх його проявах.

У фразеологізмах – споконвічна мудрість етносу, яка проектується і на проблеми сьогодення. Саме смисл, закладений у біблійних фразеологізмах, дає змогу простежити нерозривний зв'язок мови й культури, саме у цих образних мовних знаках яскраво відтворена людина з усіма її позитивними й негативними рисами, вчинками тощо. Усталені мовні звороти зі Святого Письма уможливають проникнення в глибини людської душі за допомогою слова, відтворюють наші корені, найтонші струни людського серця, а повчальний зміст багатьох із них є надзвичайно актуальним нині. Адже цілком справедливо сказано в Біблії, що кожен має нести свій хрест на свою Голгофу – у цьому, очевидно, сенс буття етносу на цій землі.

ЛІТЕРАТУРА

- Алефиренко, Николай Ф. *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*. Москва: Элпис, 2008.
- Жайворонок, Віталій. *Українська етнолінгвістика*. Київ: Довіра, 2007.
- Ужченко, Віктор Д.; Ужченко, Дмитро В. *Фразеологія сучасної української мови*. Київ: Знання, 2007.
- Васильченко, В'ячеслав. «Обрядовомотиваційні зв'язки українських етнофразем (на матеріалі поховальних фразеологізмів)». *Українська мова* 2, 2006: 70–84.
- Коваль, Владимир. «Украинская этнофразеология: проблемы интерпретации». *Мовознавство: доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів*. Київ, 2002: 193–196.
- Мельник, Людмила В. *Культурно-національна конотація українських фразеологізмів*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова». Київ, 1997.

ДЖЕРЕЛА

- ЗУЕ: Жайворонок, Віталій. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006.
- ІБМ: *Ілюстрована Біблія для молодих*. вид. Загреб, 1982.
- Лепта біблейской мудрости*: біблейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках. Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжинович, М. С. Гутовская, Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко (сост.). Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2014.
- СУ: Багнюк, Анатолій. *Символи українства*. Тернопіль: Новий колір, 2008.

Natalia Venzhynovych
Uzhhorod National University, Ukraine

LANGUAGE WORLD MODEL OF UKRAINIANS IN THE LIGHT
OF UKRAINIAN LANGUAGE PHRASEMICS

The article focuses on basic peculiarities of world model in Ukrainian Phraseology. The phrases under analysis provide these individual features of Ukrainians, through which we get to know not only the character of individual members of society, but also the basic mental peculiarities of the Ukrainian people.

Nowadays more and more often we observe the turning scholars' attention to learning set expressions in which the spirit of the people, its habits and beliefs are made evident. The most representative phrases that entered Ukrainian from the Scripture have been analyzed.

Over a long period of time phraseological units that describe a person's character, his or her actions have been firmly established. The results of learning the structure of language meaning, the inner form of the phrase, the role and place of the connotation have been described. The end of the 20th and the beginning of the 21st centuries were marked by up-to-date scholarly investigations, in which the ways of reflecting the processes of world perception in the language, in particular with phraseological means, were under study. The language world model presupposes different ways of perceiving the environment fixed in speech, as verbal representation is the manner in which humans organize the results of his or her observations. We were able to draw the conclusion that biblical phrasemes are some of the most significant constituents of the world model of Ukrainians.

Олена Сірук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Інститут математики й інформатики БАН, Болгарія

Іван Держанський

Інститут математики й інформатики БАН, Болгарія

ЗАЙО БАЙО ТА ЗАЙЧИК-ПОБИГАЙЧИК: БОЛГАРСЬКІ Й УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Стереотипні уявлення про зайця в болгарській і українській картинах світу мають спільні риси, обумовлені природою тварини, спільною культурною спадщиною та схожими мовними впливами, зокрема тюркськими. Загальна кількість та різноманітність лагонімічної лексики, термінології, фразеологізмів, прислів'їв та приказок свідчать про важливе місце образу зайця в мовній свідомості як українців, так і болгар. Базова схожість цього стереотипу в обох мовах сприяє порозумінню в контексті болгарського й українського перекладу.

Ключові слова: мовна картина світу, мовний стереотип, заць, кролик, фразеологія, пареміологія, болгарська мова, українська мова.

The stereotypical images of the hare in the Bulgarian and the Ukrainian worldview share many traits, due to the nature of the animal, the common cultural heritage and similar linguistic influences, especially Turkic ones. The total quantity and variety of the lagonymic vocabulary, terminology, phraseology, proverbs and sayings indicate the importance of the image of the hare in the linguistic consciousness of both Ukrainians and Bulgarians. The basic similarity of this stereotype in the two languages facilitates understanding in the context of Bulgarian and Ukrainian translation.

Keywords: linguistic worldview, linguistic stereotype, hare, rabbit, phraseology, paremiology, Bulgarian language, Ukrainian language.

1. Вступ

Найраніші дослідження образу зайця з широким покликанням на міжнародний матеріал, зокрема український та болгарський, присвячені казкам і повір'ям з метою пошуку спорідненості між ними та їхнього узагальнення до кількох давніх мотивів (Сумцовъ 1891). На жаль, культурологічні дослідження на загальнослов'янському матеріалі не можна назвати повними, системними та об'єктивними. Епізодична інформація знаходиться в історичних джерелах (Цалкин 1956). Відчувається також брак власне мовних досліджень, хоча певним аспектам цієї теми в порівняльному контексті болгарської й української мов присвячено низку розвідок, зокрема лагонімічній лексиці (Держанський, Сірук 2016), фітонімам (Сірук, Держанський 2014), метафорам (Derzhanski, Siruk 2014).

Цю статтю присвячено порівняльній характеристиці образів зайця в болгарській і українській мовній свідомості, відображеній у фразеології та пареміології цих мов, причому акцент робиться на схожості рис. Джерелом матеріалу стали класичні та сучасні тлумачні, перекладні, діалектні, фразеологічні словники, корпус паралельних художніх текстів та мовна компетентність авторів.

2. Характеристики: болгарсько-українські паралелі

Дослідження показує, що типові уявлення про зайця в болгарській і українській картинах світу мають спільні риси, обумовлені природою тварини. Основні характеристики зайця в обох мовах пов'язані з тим, що для багатьох він дрібна, але бажана здобич. Заєць малий, лякливий і прудкий, тому його важко піймати, навіть із собакою, особливо якщо він досвідчений. Він світлий (білий; сірий, сивий) та пухнастий, популярний і практично завжди позитивний герой дитячої літератури, пісень, ігор і танців, незважаючи на його демонічність та здатність накликати нещастя.

Зрозуміло, що заєць крізь призму людського бачення, замішаного на фантазії, джерелом якого є міфологічне мислення, анімізм і антропоморфізм, є вже не просто окремою тваринкою зі своїми біологічними особливостями, а таким собі меншим братом людини, людиною в звірячій шкурі. Тож мотивація його дій (напр., втеча від ворога) впливає з приписаних йому рис характеру (наділених *конотаціями*, як боягузтво), а не природної необхідності, продиктованої фізичними параметрами (стилістично нейтральної). Це заєць, *оцінений* через людські окуляри. Природні риси трансформуються крізь фільтр людського сприйняття, тварина олюднюється, з'являються популярні фольклорні (й авторські) персонажі – болгарський *Зайо Байо* (*Зайко Байко*, *Зайо Байо добродушни*, *Зайо Байо Средногорски*) та український *Зайчик-Побігайчик* (*Зайчик-стрибайчик*, *Стрибайчик-зайчик*, *Зайчик-стрибунець*, *Зайчик-лапанчик*, а також *Кролик-братик*). Вони мають зменшувально-пестливі імена (більш різноманітні в українській мові), поводяться як люди, наділені типовими *заячими* характеристиками, багато з яких спільні для болгарської й української свідомості, і частина їх відображена в мовному матеріалі.

2.1. Заєць: швидкість і пильність.

Заєць віддавна є популярним (і дозволеним)¹ об'єктом полювання, і його основний порятунок – вчасно помітити мисливця (звідси постійна

---

¹ Про феодалний привілей у XV–XVI ст. полювати на великого звіра та покарання аж до смертної кари за недозволене полювання на великого звіра від сарни й більше йдеться в «Уставі на волоки» господаря короля Великого Князівства Литовського від 1557 р., як і про широкий дозвіл полювати на дрібних звірів, зокрема зайців: «вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху, зайца, бѣлку и инышы звѣрь малый, так же птахи всякие, и продавати, кому хотячи, и не оповѣдаючи вряду» (Яковкин 55).

настороженість, сон впівока) і якнайшвидше втекти. Тож заєць **бігає (тікає) дуже прудко:**

<i>Бърз като заек</i>	<i>Зайця ноги носят, вовка зуби годують. Поневолі заєць біжить, як літати нема чим.</i>
<i>Бяга като (изтърван; пушнат) заек</i>	<i>Бігає, як солоний заєць Мов наполоханий заєць</i>

- **його важко наздогнати:**

<i>Работата не е заек да избяга.</i>	<i>Діло не заєць (= не вовк) — нікуди не втече.</i>
<i>Далеч куцията от заека.</i>	<i>Далеко куцому (собаці) до зайця.</i>

- **особливо коли він вже досвідчений:**

<i>гърмян (стрелян) заек</i>	<i>стріляний (полоханий) заєць</i>
------------------------------	------------------------------------

- **коли намагаються зловити двох відразу:**

<i>Който гони два заека, не улавя ни един.</i>	<i>За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш.</i>
<i>С един куришум два заека Удряя и лисица, и заек</i>	<i>(Одним пострілом) двох зайців убити</i>

- **або коли доганяють на гарбі (на возі).**

Болгарське гоня (ловя, фіря) зайці с араба (кола) має два значення: 1) хтось робить щось хитро, легко² (він хитромудрий чи йому щастить): *Агите с кола ловят зайците* (Славейков 1972: 54); 2) хтось займається справою, яка приречена на провал (він нерозумний):

*Ходили са старци
с кола за зайци,
ходили са два дни,
остали са гладни* (Героць 1897: 144).

В українській мові теж є цей вираз, але значення його дещо інші: 1) не говорити прямо, виляти: *не об'їжджай зайця возом* (ВП: 58), а та-

² Пор. грец. «**Μὲ τὸ ἀμάξι πιάνει τὸν λαγὸ.** Περί τῶν συλλαμβανόντων τὰ θυρευομένα ἀντικείμενα διὰ τέχνης καὶ ὑπομονῆς· ἀναφέρεται δὲ καὶ τοὺς ἄνευ κατάλληλων μέσων θηρεύοντας» 'возом ловить зайця. Про тих, хто полне майстерно й терпляче; стосується й тих, кому бракує відповідних засобів для полювання' (Βερέττας 73); «**πιάνω λαγὸ με το ἀμάξι** — εἶμαι πολὺ ἐπιδέξιος, πολὺ ἱκανός» 'ловити зайця возом — бути дуже вмілим і дуже здібним' (DoG).

кож говорити (робити) дурниці, невміло хитрувати: *лапáти зайца возом* (СБГ: 253); 2) невдало вивідувати, пробувати в кума розуму: *завбігáти* (переймати – *авт., звідти ж*) *зáйца вóзом* (СБГ: 124). Інше значення збігається з другим болгарським: *волом зайця не здогонииш* (Wikipedia, s.v. *віл*)³.

2.2. Зайчик маленький і слабкий, особливо у порівнянні з ведмедем або вовком:

<i>Заек с мечка бори ли се! 'Куди зайцю з ведмедем боротися'</i>	<i>Збирався куций їти на ведмедя, та з переляку подох.</i>
<i>Имахме слаби ниви, зайча мерà 'Ми мали малі ниви, заяче пасовище'</i>	<i>Лаяв заєць вовка, тільки вовк того не чув.</i>

Через те навіть заяче тупотіння, що є сигналом про небезпеку, сприймається як **несерйозне** (*заешка тупурдия* – несерйозні дії, які не заслуговують на увагу, не розтривожують), а про **легковажну** людину кажуть *зайчики в голові* (*стрибають*).

2.3. Зайчик боязкий.

Один з найпоширеніших стереотипів про зайця.⁴ В обох мовах є такі вирази:

<i>Страхлив (плашлив, боязлив) като (гърмян) заек</i> (К-М: 199)	<i>Боязкий (лякливий, полохливий), як (солоний, стріляний) заєць</i> <i>Відважний, як заєць (боязкий)</i> (ССНП: 57) <i>Шкідливий, як кіт (тхір), боязкий (полохливий), як заєць</i> (ВП: 25)
<i>(Имам/Със) заешко сърце</i> <i>Трепери ми сърцето като на мършав заек</i> <i>'Тріпоче моє серце, як у миршавого зайця'</i>	<i>Заяче серце</i> діал. <i>Його заячесердіє напало</i> (Ужченко 2000: 13,)
Гледам като изтърван заек	Оглядатися, як загнаний зайчик
Треперя като заек	Труситися, як заєць

Через постійну небезпеку він **нервовий, не впевнений у собі**, що лягло в основу значень *заек* «новобранець» в болгарській та *заєць* «безквитковий пасажир», *зайцювати* «їхати без квитка» в українській мові.

³ Пор. англ. *To set a cow to get a hare* (Apperson 2007: 118), нім. *Ein ochs ist ein gross thir, noch kan er kein hasen erlauffen* (Kemble 1848: 62), лат. *diem hodie diem cras dicit bos qui leporem sequitur* (ibid.: 55), італ. *Cacciate la lepre col bue* (Umberto Eco, *Il nome della rosa*).

⁴ Заєць «в усіх народів символ боягузтва» (ЗУЕ: 232). “The hare is widely spoken of as easily frightened (in medieval symbology an armed man fleeing from a hare is the personification of Ignavia, or cowardice [...])” (Biedermann 1992: 164).

З тієї ж причини заєць **спить чутливо**:

<i>Заешки сън</i>	<i>Спати як заєць (= в півока)</i>
<i>Заекът и спи, и гледа.</i>	<i>Заєць спить, та очей не мружить.</i>

Заєць **майстерно ховається**, тож **з'являється** (вискакує, вибігає) **несподівано**. В обох мовах відбита ця особливість поведінки: в українському порівнянні, з акцентом на манері бігу (*вибіг, як заєць із капусти / з-під куца*), у болгарських прислів'ях (*От тоя храст заек няма да изскочи* букв. «з цього куца заєць не вискочить»; *Не се знае откъде ще изскочи големият заек* букв. «невідомо, звідки вискочить великий заєць»), як і в українському *І по заячому сліду інколи знаходять ведмедя* увага зосереджена на результаті зусиль. У чи не найранішій зафіксованій метафоричній згадці (*Антиризис або апологія проти Христофора Філалета*, Вільна, 1599) заєць теж з'являється несподівано, хоча й не зі своєї волі: *А правда, пане Оулялете, жемъ тя тутъ, яко заеца, выткнулъ* (СУМ XVI: 56–57).

Можливо, саме така несподівана поява, що лякає людей і тварин (особливо тяглових, переляк яких міг спричинити каліцтво пасажирів та пошкодження багажу), закріпила славу зайця як **демонічної**, пов'язаної з **темними силами** тварини, посередника між світом живих і мертвих (асоціація з дощем та обрядом одруження як переходом в інший статус):

<i>Мина ми заек път¹</i>	<i>Заєць дорогу перебіг</i>
<i>Заек (~ мечка) се жени 'сліпий дощ'</i>	<i>Заячий (~ курячий) дощ</i>

Сприйняття зайця як тварини потойбіччя відображають також болгарський арготизм *зайак* «мрець, труп» з таємної говірки мулярів м. Гоце Делчев (Іванов 1974: 220) та вираз *уловил зайчето* «захворів; зазнав невдачі» (ФРБЕ 2: 449).

Відсутня в болгарських джерелах і слабка в українських асоціація зайця з **місяцем**: її відзначає, називаючи уламком первісного космогонічного міфу, Сумцов, покликаючись на записану в Харківській губернії дитячу гру про зайця-місяця (Сумцовъ 1891: 77).

2.4. Зайчик білий і пухнастий.

З цією характеристикою пов'язано декілька значень: 1) **зайчик сонячний** (*зайчета, слънчево зайче; зайчик (сонячний, місячний тощо), заєць, зайки*) – «світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею» з підзначенням «взагалі плямка світла (звичайно рухлива), яка пробивається кризь що-небудь» (СУМ Т.3: 136): *Зайкі грають на стіні* (РУАС 2:

29, s.v. *зайчик*); 2) **зайчик водяний** (*зайци, зайчета, зайчики*) – «біла піна, що утворюється на гребені хвилі, зазвичай під час шторму» (РБЕ s.v. *зайчета*), інша назва – *баранці*, або *кучері* (ВП: 8); 3) **зайчик польовий**. На морську піну схожі хвилі колосся, які гойдає вітер: *Нивата гони зайци* «нива жене зайців» (Геровъ 1897: 144); 4) **зайчик деревний**. Зайчики, аналогічно до *котиків* та *баранців*, можуть вирости на дереві або кущі: *Он і котики на вербі; а то ще звуть їх зайчики* (РУАС 10, s.v. *барашки*).

2.5 Плодючості зайця надається порівняно мало уваги: *множат се като зайци – плодятся як зайці* чи не єдиний такий вираз, і то з негативним контекстом надмірності. В українській мові в цьому контексті частіше фігурує *кролик* (український нюанс; у болгарській *заецъ* і *кролик* об'єднані загальною лексемою *заек*), як і в оказіональних порівняннях: *діти, як кроленята, матір обсіли* (Костянтин Гордієнко, «Сильніше смерті»).

3. Висновки

Дослідження показує, що стереотипні уявлення про зайця в обох картинах світу мають спільні риси, обумовлені природою тварини, спільною культурною спадщиною та схожими мовними впливами, зокрема тюркськими. Загальна кількість та різноманітність лагонімічної лексики, термінології, фразеологізмів, прислів'їв та приказок свідчать про важливе місце образу зайця в мовній свідомості як українців, так і болгар. Базова схожість цього стереотипу в обох мовах сприяє порозумінню в контексті болгарського й українського перекладу.

Обидва стереотипи дещо відрізняються від сумарних образів зайця, представлених у словнику символів Бідермана (Biedermann 1992) та монографії Гури (Гура 1997): якщо демонічність зайця фіксується в українській та болгарській мовних картинах світу, то асоціація зайця з місяцем відсутня (або слабка), порівняно рідко згадується і про його плодючість.

ЛІТЕРАТУРА

- Барбар, Отон. «Изь психологията на българския войникъ». *Философски прегледъ* 4 (1), 1932: 17–36.
- Гура, Александр В. *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва: Индрик, 1997.
- Держанский, Иван; Сирук, Олена. «Логонимическая лексика: болгарско–украинские параллели». *Съпоставително езиковзнание XLII*, 2017.
- Иванов, Йордан Н. «Гоцеделчевският мещругански говор». *Българска диалектология: проучвания и материали* 7, 1974: 197–228.
- Сирук, Олена; Держанський, Іван. «Заячі назви в болгарській і українській народній ботаніці». *Вісник Київського національного університету імені*

- Тараса Шевченка. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика* 25, 2014: 34–39.
- Славейков, Петко. *Български притчи или пословици и характерни думи*, София: Български писател, 1972.
- Сумцовъ, Н. Ф. «Заяць въ народной словесности». *Этнографическое обозрѣніе* 3 (10), 1891: 69–83.
- Ужченко, Дмитро В. *Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні*. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. Харків, 2000.
- Цалкин, Вениамин И. *Материалы для истории скотоводства и охоты в древней Руси*. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1956.
- Яковкин, Иннокентий И. *Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв: Сборник материалов*. Ленинград: Госсocиздат, 1936.
- Apperson, George Latimer; Manser, Martin H. *A Dictionary of Proverbs*. Wordsworth Editions, 2007.
- Biedermann, Hans. *Knaurs Lexikon der Symbole*, 1989. Цитата за: *Dictionary of Symbolism: Cultural Icons and the Meanings Behind Them*. James Hulbert (пер.). Facts on File, 1992.
- Derzhanski, Ivan; Siruk, Olena. “Animal Metaphors and Idioms in the Corpus of Bulgarian and Ukrainian Parallel Texts”. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage IV*, 2014: 173–180.
- Kemble, John Mitchell. *The Dialogue of Salomon and Saturn, With an Historical Introduction*. London: Ælfric Society, 1848.
- Верѣтτας, Ι. Φ. *Συλλογή παροιμιών των νεότερων Ελλήνων μετά παραλληλισμού προς τας των αρχαίων*. Λαμία: Τυπ. ο Ελληνοπελασγός (Α–φοί Παππά Βασιλείου), 1860.

ДЖЕРЕЛА

- ВП: Вирган, Іван О.; Пилинська, Марія М. *Російсько-український словник сталих виразів*. Харків: Прапор, 2000 [уклад. 1959 р.].
- Геровъ, Найдень. *Рѣчникъ на блъгарскій языкъ съ тлъкувание рѣчы-ты на блъгарскы и на русскы. Ч. 2: Е–К*. Пловдивъ: Съгласие, 1897.
- ЗУЕ: Жайворонок, Віталій В. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006.
- К-М: Кювлиева-Мишайкова, Веса. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986.
- РБЕ: *Речник на българския език*. К. Чолакова (гл. ред.). Т. 5: Ж–ЗЯПНУВА-НЕ. София: БАН, 1987.
- РУАС: *Російсько-український академічний словник*. А. Е. Кримський (гол. ред.). Київ: Червоний шлях, 1924.

- СБГ: *Словник буковинських говірок*. Н. В. Гуйванюк (ред.). Чернівці: Рута, 2005.
- ССНП: Юрченко, Олександр С., Івченко, Анаталій О. *Словник стійких народних порівнянь*. Харків: Основа, 1993.
- СУМ: *Словник української мови*: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМ XVI: *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (відп. ред. Д. Гринчишин (відп. ред.)). Вип. 11 (3). Львів: НУ Львівська політехніка, 2004.
- ФРБЕ: Ничева, Кети; Спасова-Михайлова, Сийка; Чолакова, Кристалина. *Фразеологичен речник на българския език*. Софія: БАН, 1974 (т. 1: А–Н), 1975 (т. 2: О–Я).
- Dictionary of Greek*. <http://greek_greek.enacademic.com/87945/λαγός> 14.01.2017.

Olena Siruk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Institute of Mathematics and Informatics BAS, Bulgaria

Ivan Derzhanski

Institute of Mathematics and Informatics BAS, Bulgaria

ZAJO BAJO AND ZAJČYK-POBIHAJČYK: BULGARIAN AND UKRAINIAN PARALLELS

The paper presents a comparative characterization of the images of the hare in the Bulgarian and Ukrainian linguistic consciousness, as reflected in the vocabulary, phraseology and paremiology of these languages. Evidence was drawn from classic and contemporary explanatory, bilingual, dialect, phraseological and terminological dictionaries, other reference and specialized literature, a corpus of parallel fictional texts and the authors' linguistic competence.

The study shows that the stereotypical images of the hare in the Bulgarian and the Ukrainian worldview share many traits, due to the nature of the animal, the common cultural heritage and similar linguistic influences, especially Turkic ones. The total quantity and variety of the lagonymic vocabulary, terminology, phraseology, proverbs and sayings indicate the importance of the image of the hare in the linguistic consciousness of both Ukrainians and Bulgarians. The basic similarity of this stereotype in the two languages facilitates understanding in the context of Bulgarian and Ukrainian translation.

The principal traits of the hare in both languages are associated with its being small but widely hunted prey. The hare is small, timid and quick, and therefore difficult to catch, even with a dog, especially if experienced. It is light in colour and fluffy, a popular and almost always positive character in children's books, songs, games and dances. Both stereotypes differ somewhat from the

summary images of the hare found in Biedermann's dictionary of symbols and Gura's monograph: in the Ukrainian and the Bulgarian linguistic worldview the hare has some features of a dæmonic creature, but its association with the moon, if any, is weak, and its fertility gets relatively little attention.

Анастасія Тепшич

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

ГРАФІЧНІ ПРИЙОМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ПРЕДСТАВНИКІВ СТАНІСЛАВСЬКОГО ФЕНОМЕНА)¹

У доповіді розглядається графічна організація постмодерністського тексту та доводиться, що сучасні письменники широко послуговуються невербальними засобами для передачі інформації. Серед графічних засобів візуалізації тексту проаналізовано такі: використання різних шрифтів, особливості функціонування алфавітних знаків та знаків структурування тексту на сторінці, порожнеча як елемент графічного оформлення тексту та креолізований текст. У доповіді доводиться, що синтез елементів різних семіотичних систем сприяє образній виразності твору.

Ключові слова: постмодернізм, графічні засоби, шрифт, структурування тексту на сторінці, порожнеча, креолізований текст.

In the article we investigate the graphic organization of postmodern text and reveal that modern writers widely use non-verbal tools in order to transfer information. Among the tools of graphic visualization of text, we analyzed the use of different fonts, unique alphabetic characters and symbols of arrangement of the text on the page, blank space as an element of graphic design of text and creolized text. This article proves that the synthesis of elements of different semiotic systems contributes to a text's figurative expression.

Keywords: postmodernism, charting tools, font, arrangement of the text on the page, emptiness, creolized text.

Спостереження над графічною організацією постмодерністського тексту демонструють, що сучасні письменники широко послуговуються невербальними засобами для передачі інформації. У сучасній філології навіть є термін «графічна проза». Орлицький Ю. Б. зазначає, що графічна проза – це «тип організованого прозового матеріалу, що передбачає нетрадиційне розташування тексту на площині сторінки і використання при цьому особливих пунктуаційних знаків та різноманітних типографічних шрифтів» (Орлицький 2002: 81). Зовнішні знаки тексту та його вигляд становлять графічну форму твору, створенню якої автори приділяють особливу увагу. Тому,

---

¹ Роботу виконано в рамках науково-дослідницького проекту № держреєстрації 0115U000088 «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсоналогія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання», що реалізується кафедрою української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету ім. В. Стуса та фінансується Міністерством освіти та науки України.

аналізуючи художній текст, необхідно враховувати індивідуально творчі експерименти автора під час відбору графічних засобів.

Щодо визначення меж поняття «графічні засоби», єдиного погляду з-поміж науковців немає. Проте більшість мовознавців (Орлицкий 2002; Рабденова 2012; Рева 2010) під графічними засобами розуміють сукупність усіх знаків, що використовує певна система писемності: графеми, знаки пунктуації, наголосу, шрифтові виділення, використання різного кегеля і под. На нашу думку, варто розмежовувати поняття «графічні засоби» та «пунктуація». Якщо пунктуаційний знак використовується в межах слова, то він вже не є пунктуаційним, адже не виконує своєї основної функції (розділення, виділення смислових відрізків тексту чи речення), а виконує суто графічну функцію. Засоби графічного оформлення тексту – це візуальні виділення в тексті: особливості шрифту, пробіли, відступи та інші графічні знаки чи символи, разом з немовними.

Постмодерністська українська проза має певні особливості графічної організації тексту. Загалом, традиція візуалізувати художній твір є давньою в нашій літературі і бере початок з бароко, а продовження знаходить у футуристичній поезії та прозі. Митцям минулого була притаманна схильність іконізувати вербальний знак, породжений образ мав бути прямою аналогією до реального явища, а захопленість формою твору часто призводила до втрати чи спрощення змісту. Завдання постмодерністів інше: вони намагаються так використати графічні засоби, щоб максимально ускладнити зміст і композицію твору, змусити читача віднаходити нові смисли, задумуватися над виділеним фрагментом. Графічні засоби для постмодерністів – не самоціль, вони є допоміжними у створенні мовної гри на різних рівнях мовної системи: фонетичному, словотвірному, лексичному, синтаксичному, текстовому та інтертекстовому. Візуалізація – лише прийом, за допомогою якого автор привертає увагу читача до тих чи тих виявів мовної гри.

Серед графічних прийомів візуалізації в прозі представників станіславського феномена можна виділити такі:

1. Використання різних шрифтів в одному тексті. Дослідження психологів М. Тинкера та Д. Патерсона (початок 1930-их років) із статистики зручності читання говорять про те, що середньостатистичний читач сприймає текст, надрукований малими літерами, на 13,4% швидше, ніж текст, надрукований великими, і на 2,8%, ніж текст, надрукований курсивом (Реформатский 1987: 31). Великі літери та курсив привертають увагу читача, змушують його читати повільніше, тобто виконують смисловидільну функцію.

Курсив, типографічний шрифт під нахилом, виконує у творах письменників-представників станіславського феномена три основні функції:

1) відокремлює чужорідні елементи в тексті: цитати з інших творів («Я добрався до *санаторійної зони*» (Іздрик 2002: 277)); самоцитати (вір Ю. Іздрика *АМтм* рясніє самоповторами, що виділені курсивом); наслідування іншого автора або фольклорних зразків (Ю. Іздрик пародіює *Рекреації* Ю. Андруховича «У *переповненому салоні автобуса «Калуш-Варшава» (чия міжнародність, зауважимо, ніяк не вплинула на гуцульські традиції місцевого сервісу), на найостаннішому підвищенні, призначеному для багажу, але чомусь названому в народі пухким і комфортним словом «бамбетлі», знаходився не хто інший, як нікому не відомий невдаха та пияк...» (Іздрик 200: 65); елементи масової культури, а саме пісні, англійські та російські слова і вирази, жаргонізми («цей *жлоб, рагуль, бультер'єр, мордovorot, мужик*, увесь в ланцюгах і телефонах» (Андрухович 2006: 39)); мовні кліше, переважно минулих епох (у романі *Дванадцять обручів* цей прийом є наскрізним);*

2) маркує позасюжетні елементи: присвяти, епіграфи, назви розділів, авторські коментарі, передмови, ремарки, сни, листи і под.

3) виконує смисловидільну функцію. Через неможливість на письмі передати певні інтонації лише мовними засобами, письменники виділяють курсивом певні моменти для підкреслення іронії чи виокремлення логічно наголошених слів: «хай би хтось інший ловив за лікоть, хай би комусь іншому так *щастило*» (Андрухович 2006: 71), «Не могла ж вона *дійсно* сказати мені, викладачеві, *таке*» (Єшкілев 2002: 70).

Читач звертає увагу на будь-які відхилення від норми в графічній організації тексту, тому помилковою є думка, що зменшення розміру шрифту вказує на неважливість, другорядність уривка. Дрібнішим шрифтом Ю. Іздрик оформлює розділ «Кінець пошуків» з роману *Воццек*. Тут візуалізація підкреслює, унаочнює висловлену в попередньому розділі «Пошуки особи» думку про жалюгідність, мізерність людського «я».

У Ю. Андруховича дрібний шрифт маркує жанрово чужорідні фрагменти твору, зокрема вокальні партії оперети у *Перверзії*.

Зміна розміру шрифту може виконувати образотворчу функцію, як у Ю. Іздрика: «В один із сезонів посиленням лежанням на канапі та питтям горіхівки йому вдалося довести **A**. до розмірів **A.**, під час іншого літа, особливо вдалого (бо дощового) – до **A**. Однак за осінь-зиму-весну злочасне **A**. знову відростало, деколи навіть перевищуючи початкові розміри» (Іздрик 2002: 138). Щоб не описувати словами силу почуттів головного героя до жінки, автор вдається до графічних прийомів.

2. Особливості функціонування алфавітних знаків у графічному оформленні художнього тексту. Тенденцій, пов'язаних з літерами, у прозі представників станіславського феномена кілька:

1) запис тексту без великих літер на початку речення (переважно супроводжується відсутністю усіх розділових знаків або лише крапки), унаслідок чого обриси тексту змінюються, а пріоритетні знаки сприйняття (великі літери) з формальних перетворюються на смислові: «вчора образив сина, кажу йому: прости, а перед сином я вибачуся // перед сином вибачився, питаю його: // простив? – мовчить, немає чого прощати // немає мого прощати?» (Іздрик 2009: 89);

2) нових функцій набувають великі літери. Це виявляється по-різному, наприклад, через змішування власних і загальних назв: «зцілення в Люрді, джоконда в Луврі, смерть у Венеції... лєнін в Мавзолеї...» (Іздрик 2002: 109).

Капіталізація – друкування великими літерами – використовується для відтворення заголовків, написів на дверях і под.: «Певна частина табличок (ПРОЦЕДУРНА, ЧЕРГОВИЙ ПРОКТОЛОГ, ПРОЗЕКТОРСЬКА) наче і вказувала на теперішнє санаторно-оздоровче призначення закладу» (Андрухович 2006: 56); а у *Подвійному Леоні* великими літерами надруковано назви іноземних брендів, музичних гуртів і под.

3) використання латиниці для запису тексту українською мовою з'являється в романі *Перверзія* з метою індивідуалізації персонажа: Ада – іноземка, тому її записка Перфецькому написана латиницею: «Stanislave! Vybach, ale ja ne zmoхла tobi vchora prysvjatytsja. Znajesh, ja inodi zapadaju v jakus' neperebornu sonlyvist'. Ja zasynaju i splju, splju, splju – i nihhto ne rozbudyt' mene» (Андрухович 2004: 135). Але Стас відповідає кирилицею. Так письменник вкотре акцентує на культурологічних відмінностях між персонажами, адже латиниця – символ європейської культури, а кирилиця – східнослов'янської.

3. Окрім літер і слів, що з них складаються, в організації семіотичного простору твору беруть участь знаки структурування тексту на сторінці.

Розглянемо місце на сторінці, яке займає текст чи його фрагмент. Традиційно надрукований текст вирівняний по ширині. Уривок, розміщений на площині сторінки в інакший спосіб, автоматично привертає до себе увагу та вступає в опозиційні відношення з основним текстом.

Експерименти із формою твору покликані відтворити складність його сюжетної та композиційної структури, вказати на інтертекстуальні зв'язки тощо. Зокрема уривок з *Подвійного Леона* Ю. Іздрика розміщений на сторінці у дві шпальти:

*Море було спокійне, а він
звик плавати, не втомлюючись, як
завгодно довго. Сьогодні вирішив
однак обрати незвичайний маршрут.
Берег оповила імла. Над морем
зависла хмара, і водна гладінь
губилась в мерехтінні примарних
зблисків, які єдино їй видавалися ре-
альними. Плини примхливих течій
огортали його, даруючи відчуття
спорідненості з бездонною стихією.*

*Було спокійним мирне море, а я
звик плисти без утоми невідомо
як довго. Та обрав сьогодні шлях,
одначе, ніким незвіданий раніш.*

*Імла ковтнула нагло берег,
всотала млосно суходоли, над море
назлітались хмари,
і мерехтіння ясних зблисків єдино
дійсністю здались*

(Іздрик 2000: 139).

Перша колонка – це дослівна розлога цитата з повісті М. Бланшо *Thomas l'obscur*, друга – Іздрикова поетична інтерпретація цього епізоду повісті.

Графічне оформлення самостійно не виконує жодних виражальних функцій, але в поєднанні зі стилістичними фігурами сприяє образнішому сприйняттю. Градація, оформлена у такий спосіб, впливає на читача не лише за допомогою лексичного наповнення, а й візуального градування:

і як мізерним, нікому не потрібним лантухом лежить в
одному з помешкань
одного з будинків
пересічного міста
невеликої країни
скромного материка
воє змарніле анемічне тіло (Іздрик 2002: 43).

Молитва ліричного героя роману *Воццек* (Іздрик 2002: 148) виглядає розсипаною на площині сторінки. Руйнується цілісність тексту, але залишаються цілими вертикальні координати: при уважнішому розгляді хаотично розташованих літер стає помітна їхня структурованість, букви вишиковуються у стовпчик (вертикаль *z*, вертикаль *c*, вертикаль *I* і под.). На нашу думку, горизонтальна координата тексту презентує мирське життя: воно для Воццека стає неструктурованим, поступово втрачає сенс; тоді як вертикальна координата – координата віри, в якій герой знаходить опору. Отже, чим сильніша і структурованіша віра, тим менш важливим є мирське життя. Значення молитиви «Отче наш» у творі велике, на цьому наголошує автор, адже обидва розділи твору закінчуються нею. І перший, і другий раз Воццек просить у Бога спокою. Це молитва-прохання про вихід у небуття, герой хоче зникнути, тому останні рядки розпадаються на літери, текст, а разом з ним і Воццек ніби розчиняються.

Т. Прохаська важко назвати прихильником формальних експериментів, однак його твір «З цього можна зробити кілька оповідань» має незвичний зовнішній вигляд: відсутній традиційний поділ на абзаци, а текст поділяється на фрагменти (по десять рядків кожний) міжрядковим інтервалом. Цей поділ не збігається із закінченням думки і розриває речення. Так автор акцентує на певній відкритості твору: читач може сам розбити текст на абзаци, розділи, може навіть зробити кілька оповідань.

4. Порожнеча у творах постмодерністів є елементом графічного оформлення тексту. Пропуск певного фрагмента тексту чи літери в слові теж є певною графемою. Кожний випадок використання цього прийому сприяє новому осмисленню як конкретного фрагмента, так і твору загалом.

Розуміння порожнечі, нуля в постмодернізмі амбівалентне: нуль – це одночасно і абсолютна відсутність, і всеприсутність. Таке подвійне розуміння порожнечі притаманне прозовій творчості представників станіславського феномена: порожнеча як мовчання – рятівний острівець тиші в нескінченному мовленнєвому потоці. Попри семантичну ненаповненість, тиша виявляється більш значимою за вимовлене, адже мовчать зазвичай про те, що через свою важливість і глибину не піддається вербалізації, як у листі головного героя повісті «Острів КРК»: «Сліди залишаються надовго. Це можуть бути непомітні сторонньому оку плями від петрушки на світлому дереві стола, або необачно залишений недопалок, чи рельєф чужих пальців у мисочці з сіллю. Рельєф твоїх пальців, властиво. (...) Скільки разів, знімаючи з балкону випрану сорочку, я знаходив на чорному полотні твоє волосся, твоє крихке і хворобливе, мов шкло, волосся. Мов сіно. Я збирав його докупи, сушив на горищі, розвішував під стелею (...). (...)» (Іздрик 1998: 21).

Порожнеча позбавлена або майже позбавлена інформативності. Але часто вона перебуває в центрі твору. У постмодерністській прозі порожнеча функціонує як порожнеча семантична, нестача смислу, але водночас виконує композиційну функцію: через пухлину в мозку свідомість Северина із новели Т. Прохаська «Довкола озера» перебуває в межовому стані між двома світами. Обидва ці світи важко назвати реальними, але під час переходу з одного в інший Северин коротку мить знаходиться між світами, тобто ніде не знаходиться (Прохасько 2006). У такий спосіб порожнеча розмежовує дві реальності, а на письмі – фрагменти тексту.

5. Креолізований текст. Особливим прийомом візуалізації художнього тексту є введення до його структури, поряд із вербальними засобами передачі інформації, невербальних засобів. Унаслідок цього створюється так званий «креолізований текст». Н. Валгіна визначає його як такий, що поєднує в собі вербальні та невербальні зображальні засоби, взаємодія яких забезпечує цілісність і зв'язність твору, його комунікативний ефект (Валгіна 2003).

Іконічний елемент тексту може виражатися ілюстраціями (малюнками), схемами, таблицями, символічними зображеннями, елементами техно, формулами тощо.

Вербальні та невербальні компоненти пов'язані на змістовому та композиційному рівнях. Найбільш автономними щодо тексту є ілюстрації до художнього твору. Автором ілюстрацій може бути художник (як в *Імператорі повені* В. Єшкілева), або й сам письменник (Ю. Іздрік сам супроводжує тексти малюнками), та в обох випадках ілюстрації і текст пов'язані єдиною темою, сюжетом. Ілюстрації мають на меті підсилити образність художнього твору.

У романі *Подвійний Леон* присутні два, на перший погляд, неважливі для розуміння твору символи: ♿ та ☯. Але, як зазначає Л. Косович, автор у такий спосіб пропонує нам підказку для розуміння хвороби Леона: ☯ символізує тавро розділеної монади, а ♿ неповноцінність, каліцтво. «В поєднанні культур-філософської семантики першого та логотипної тривіальності другого – черговий вияв... технічного прийому Іздріка: жорстокого, часто на межі фолу, зіштовхування ефемерної естетики високого, романтичного, духовного з табуйованою естетикою бридкого, потворного, патофізіологічного» (Косович 2000: 177).

Окрім ілюстрацій, у творах представників станіславського феномена є випадки вживання невербальних засобів, що виконують роль електронно-технічного замітника, до таких компонентів належать гіперпосилання. Використовують письменники і логіко-математичну знакову систему, вводячи у твори різноманітні формули.

Отже, засоби образності сучасного мистецтва слова мають синкретичну природу, вони створюються за допомогою вербальних та невербальних знаків. Синтез елементів різних семіотичних систем шокує читача, привертає його увагу, залучає до гри, а також сприяє образній виразності твору.

ЛІТЕРАТУРА

- Валгина, Н. С. *Теория текста*. Москва: Логос, 2003.
- Косович, Леонід. «Додаток (Постскрипт. Коментар. Примітки)». Іздрік Ю. *Подвійний Леон: історія хвороби*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000: 176–199.
- Орлицкий, Ю. Б. *Стих и проза в русской литературе*. Москва: РГГУ, 2002.
- Рабденнова, Л. Р. «Композиционная роль графических средств в художественном тексте». *Гуманитарный вектор* 4 (32), 2012: 78–82.
- Рева, Наталія. «Засоби графічного оформлення тексту». *Наукові записки. Серія: Філологічні науки* 89 (5), 2010: 88–92.
- Реформатский, А. А. *Лингвистика и поэтика*. Москва: Наука, 1987.

ДЖЕРЕЛА

- Андрухович, Юрій. *Перверзія*. Львів: ВНТЛ «Класика», 2004.
- Андрухович, Юрій. *Дванадцять обручів*. Київ: Критика, 2006.
- Єшкілев, Володимир. *Пафос*. Львів: Кальварія, 2002.
- Єшкілев, Володимир. *Імператор повені*. Львів: ЛА «Піраміда», 2004.
- Іздрік, Юрій. *Острів Крк та інші історії*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998.
- Іздрік, Юрій. *Подвійний Леон*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000.
- Іздрік, Юрій. *Воццек & воццекургія*. Львів: Кальварія, 2002.
- Іздрік, Юрій. *Таке*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2009.
- Іздрік, Юрій. *AM^{TM}*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010.
- Прохасько, Тарас. *З цього можна зробити кілька оповідань*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005.
- Прохасько, Тарас. *Лексикон таємних знань*. Львів: Кальварія, 2006.

Anastasija Tepšić

V. Stus Donetsk National University, Ukraine

TOOLS OF GRAPHIC VISUALIZATION OF POSTMODERN TEXT
(BASED ON THE PROSE OF STANISLAV PHENOMENON'S
REPRESENTATIVES)

In this article, we show that postmodernist writers have widely used various graphical tools for expressing text. The employment of different fonts, especially the use of uppercase and lowercase letters are tools for visualization of language games at different levels of the text. The experimental arrangement of text on a page, blank space as an element of graphic design, creolized text in the works of Stanislav phenomenon's representatives illustrate features of the postmodern worldview, characterized by fragmentation, intertextuality, distrust of the meta-narrative.

Оксана Баранівська
Ягеллонський університет, Краків, Польща

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ПОЧ. ХХІ СТ.

У статті проаналізовано мову української та польської політичної еліти на поч. ХХІ ст., зокрема до уваги взято тексти звернень, монологічних виступів, дебатів представників різних партій, блоків, не опрацьованих журналістами і спічрайтерами, тобто оригінальні приклади, без виправлень. Подано різні політичні прийоми, якими послуговуються політики, представлено використання невідповідних, а іноді й агресивних висловлень.

Ключові слова: мова політиків, лінгвістичні прийоми, логічні прийоми, психологічні прийоми, політична дискредитація, мас-медіа, політичні партії.

The article analyzes the language of Ukrainian and Polish political elites in the early 2000s, especially the texts of appeals and monologues of different political parties, blocs that were not adapted by journalists and speech writers, that is, original examples without corrections. It presents various political techniques used by politicians as well as inappropriate and sometimes even aggressive utterances.

Keywords: the language of politicians, linguistic techniques, logic techniques, psychological techniques, political discrediting, mass media, political parties.

Останніми роками мова політики набуває щораз більшого зацікавлення серед мовознавців, політологів, соціологів, адже певним чином вона є своєрідним знаряддям, яким послуговується політика, і є віддзеркаленням мовної культури.

Передусім на особливу увагу заслуговує характер цієї мови під час різних політичних дебатів, бо саме вони розкривають нам цю мову. У польському мовознавстві навіть послуговуються словосполученням «патологія в мові політиків» (Łabędź 2013). Чи насправді мову політиків можна кваліфікувати як патологічне явище і що до цього зарахувати, чи, однак, ця мова має абсолютно іншу функцію? Терміни «мова політики» і «мова політиків» не тотожні, адже перший охоплює, наприклад, політичні програми, над якими дуже часто працюють спічрайтери, а також цілі групи, і взагалі мова цих програм, політичних текстів є продуманою, виваженою і т. д., натомість у мові політиків дуже часто «прочитуються» мотиви і емоції авторів промов, тобто самих політиків. За словами Пйотра Штомпки (Sztompka 2002: 300), «патологічні погляди (в соціології) – це, по-перше, однобічні, хибні погляди, а по-друге, шкідливі наслідки певних ідей, наприклад, суспільне напруження, конфлікти, та навіть суспільна деструк-

ція». Це визначення, хоча і стосується патологічних проявів суспільної свідомості, спокійно можна застосувати до мови політиків, тільки уточнюючи, що йдеться не про погляди, а про висловлення, промови (хоча це, певною мірою, і є віддзеркаленням поглядів) (Łabędź 2013: 9).

В українській і польській лінгвістиці мову політики і політиків досліджують щораз активніше. Це, зокрема, праці Лариси Нагорної (Нагорна 2005), Євгена Музики, Світлани Романюк (Romaniuk 2016), Міхала Гловінського (Głowiński 1990), Мирослава Карвата (Karwat 2001), Кшиштофа Лабендзя (Łabędź 2013) та Кристіана Кратюка (Kratiuk 2013). Також ряд праць з мови політики є в науковому доробку Єжи Бральчика (Bralczyk 2003; 2007).

Дослідники аналізують різні аспекти функціонування мови в політиці, проте й до сьогодні не знайшли спільного знаменника в розумінні терміна «політична мова». Наприклад, російський дослідник А. П. Чудинов вважає, що політична мова — це «не особлива національна мова, а орієнтований на сферу політики варіант національної [...] мови» (Чудинов 2006: 32), натомість для Л. П. Нагорної політична мова — це «сукупність дискурсивних практик, що формують сферу політичної комунікації» (Нагорна 2005: 72).

Якщо вважати, що мова дає можливості зрозуміти і пізнати світ, то варто подумати над тим, якою мовою послуговується наша політична еліта. У своєму дослідженні ми взяли до уваги мову української і польської політичної еліти, що майже одночасно почали функціонувати на політичній арені: Україна зі здобуттям незалежності 1991 року, а Польща — після 1989 року. Обидві країни належали до соціалістичного табору, проте новітня історія кожної з них є трохи різною. Натомість особливості мови політиків є досить подібними. Якщо раніше вона характеризувалася шаблонністю, штампами, то з початком 90-х років ХХ століття і до сьогодні почала дещо змінюватися.

Мова сучасних політиків є надзвичайно багата, різнобарвна, навіть цікава. Таке багатство зумовлене величезною кількістю політичних партій, рухів, об'єднань, а також тим, які цінності сповідує кожна партія і, відповідно, політики, які до неї належать. Це стосується як України, так і Польщі.

Сьогодні, порівняно з 70–80-ми роками ХХ століття, мова політики динамічно змінюється, в ній щораз більшого поширення набуває розмовне мовлення і сленг, а то й просторічна лексика. Ще одна риса, яку годі собі уявити, наприклад, за часів Радянської України чи Польської Народної Республіки, — це мовна агресія, яка стала популярною серед політиків. А нині на політичній сцені, здавалося б, від розмовного агресивного мовлення годі утриматися.

Предметом пропонованої доповіді є фрагменти політичних промов відомих політиків української і польської політичної сцени, текстів, які звучали у різних ситуаціях, місцях і були скеровані на різних адресатів.

Перша і, мабуть, найбільш суттєва відмінність між мовленням українських і польських політиків полягає в тому, що українські політики (а може, доречніше було б сказати, політики України) послуговуються двома мовами: українська і російська мови лунають з уст українських політиків майже перемінно.

Щоб краще зрозуміти, яка мова характерна для політиків, варто простежити, чи ця мова відповідає загальноприйнятим літературним нормам, чи не перенасичена вона розмовними і жаргонними елементами, чи не властива їй ворожість, агресивність, наскільки вона емоційно забарвлена. Фактично дуже часто це мова боротьби – боротьби політиків, політичних сил, партій.

Аналізуючи політичне життя, не можна не побачити агресії в мові. Мова, якою послуговуються під час дебатів, у полеміці між представниками основних політичних партій, стає щораз гострішою. Наприклад, у Польщі протягом останніх років на політичній арені триває вербальна боротьба, гострі суперечки між двома провідними партіями «Право і Справедливість» і «Громадянська платформа». Сюди можна додати ще «Рух Палікота» і «Кукіз'15», проте дві останні партії все-таки менше часу функціонують на політичній арені. Обидва найбільші політичні табори намагалися і надалі продовжують дискредитувати суперника в очах виборців. Наприклад, Ярослав Качинський застерігав, що «...якщо 21 жовтня вони (опозиція – О. Б.) переможуть, то буде не нове 4 червня 1992 року, а нове 13 грудня 1981. Тому у нас немає виходу: мусимо перемогти».

Тут варто сказати кілька слів про партію «Право і Справедливість». Партія, яка упродовж усього часу свого існування підкреслювала своє критичне ставлення до комуністичної влади, значною мірою повторює спосіб мислення з часів ПНР. Якщо ж порівнювати дві найбільші партії на польській політичній сцені, то кожна з них у своїх передвиборчих кампаніях вдавалася до маніпулювання дійсністю і дискредитації суперника.

Своєю чергою в Україні тривалий час велися політичні суперечки між помаранчевими і біло-синіми (Віктором Ющенком і Віктором Януковичем відповідно), не можна не згадати «Блок Юлії Тимошенко», «Фронт змін», Радикальну партію Олега Ляшка, Комуністичну партію України (хоча партія сьогодні вже офіційно не функціонує, але на політичній арені України і в історії України залишила помітний слід). Представники цих партій, а зокрема їхні очільники, є неперевершеними ораторами, на мові яких можна провести не одне дослідження (навіть попри те, що деякі з цих партій не завжди були в першій трійці провідних політичних партій України).

Одним зі способів політичної боротьби є намагання політика дискредитувати свого опонента, знищити його добрий імідж. Дискредитація, зокрема маніпуляційна, поширена в політиці, а її метою є «представлення свого суперника в негативному світлі, причому інструментально трактуючи як цінності і поняття, що використовуються в аргументації, так і самих адресатів, які мають бути арбітрами в суперечці сторін, а насправді стають предметом маніпуляції настроями, емоціями, незнанням, упередженнями» (Karwat 2001: 119–120).

Політична мова є досить ефективним інструментом, який не лише є основою політичної інформації, але й могутнім ідеологічним чинником. Особливо це дуже помітно під час передвиборчих кампаній, хоча не бракує емоцій, експресії у Верховній Раді України чи в Сеймі РП, а також у політичних ток-шоу. Політики керуються багатьма різноманітними прийомами, які б могли оптимізувати аргументацію і якомога ефективніше доносити свою думку до виборців чи глядачів (слухачів). Саме ці прийоми дають можливість простежити, яка ця мова. І навіть завдяки мовним особливостям можна дізнатися, а то й здогадатися, якому політикові належать дані слова. Для аналізу мови політиків ми використали прийоми, які запропонував С. Поварнін (Поварнин 1993). Це психологічні, лінгвістичні та логічні прийоми.

1) психологічні прийоми:

– апеляція до авторитетів. Наприклад, Юлія Тимошенко покликається на М. Тетчер і Патріарха Філарета): «Колись Маргарет Тетчер сказала дуже правильну річ, що в бюджеті немає урядових грошей, і немає державних грошей, це всі гроші платників податків» чи «(...)він став на чолі перекладу Біблії всієї богословської літератури, яку він міг перекласти(...)».

Її колега-політик Нестор Шуфрич покликається на В'ячеслава Чорновола: «...Покійний наш герой, без всякого перебільшення — В'ячеслав Чорновіл...».

Президент України Петро Порошенко у своїх виступах часто цитує Шевченка, наприклад, «„Борітеся — поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля свята!“ – ті слова Тараса Шевченка, дорогі мої співвітчизники, стали духовним заповітом Сергія Нігояна».

Петро Симоненко у своїх виступах дуже часто згадує Леніна, Сталіна (за Симоненком, Сталін подарував Чернівецьку область Україні), а як приклад найкращого режиму подає комуністичний Китай: «...Вот благодаря Владимиру Ленину Украина получила территории все эти (...), (он) подарил то, что сегодня в составе Украины»; «(...) подивіться, як сьогодні комуністична партія Китаю працює, подивіться, який приклад подає Китай...

Китай показує унікальні зразки для цього світу. Вони вже вийшли на першу позицію як супердержави»;

– використання залякування. Ці прийоми любить використовувати Олег Ляшко: «Може, когось і лякають ці радикальні зміни, але це як хірургічне втручання: якщо ти не відріжеш ногу, помре весь організм»; «Країна стоїть перед смертельними викликами, ніхто нас не врятує» (представляє реальну ситуацію держави як катастрофічну, можливо, і дещо перебільшує її); «Так ніхто не грабував з попередніх режимів, і за це доведеться відповідати» (залякування чинної влади).

До прийомів залякування часто вдавався очільник Компартії України Петро Симоненко: «(...)громадяни дуже серйозно постраждають в результаті, що вже ближчим часом, на засіданнях Верховної Ради будуть прийматися всі закони (...)»; «(...)результати будуть дуже, дуже серйозні, як результати погіршення умов життя для простих людей».

Фрази залякування властиві також ще одному депутатові України, лідерові партії «Свобода» Олегові Тягнибокові: «Вас треба карати всіх, тому що ви довели державу до хаосу. І ви думаєте, що сховатетеся від відповідальності? Не сховатетеся; Треба призвести до революційної ситуації; Народ вийде, позабирає у вас все, що ви понакрадали».

У мові польських політиків цей прийом теж наявний: «Panie Dudo, mówię panu — czeka Cię Trybunał Stanu» (слова Ізабелі Рак до Президента РП). Тут варто звернути увагу ще на те, що авторка цих слів звертається до президента на ти (*Cię* — Тебе);

– використання прямих образ (хороший приклад від Олега Ляшка). Наприклад, він критикує Валерію Гонтареву: «Вона обікрала мільйони українських громадян. Своєю політикою довела до зубожіння українських людей». Народний депутат весь час підкреслює, що ця проблема стосується українського народу. Подає цифри, щоб звернути увагу людей на масштабність цієї проблеми. Далі Ляшко безпосередньо ображає Гонтареву словами «злодюга»: «Та ніяка вона не жінка, звичайна злодюга! Вурдалака, яка п'є кров з української економіки!» О. Ляшко називає владу «скотиняками», а партію Петра Порошенка називає «брехливими політиками», «злочинною владою», «злодійським, кремлівським блоком з недобитків банди Януковича», «бандою» і каже, що їхні дії – це «узурпація чистої води влади», а зміни конституції «антиукраїнські» і твердить, що вони «ведуть до знищення країни». Навіть про самого президента України він говорить: «Новий президент Порошенко, який сьогодні прагне стати диктатором». Його мова переповнена негативними словами, які спрямовані на партію Порошенка і президента України.

Від Олега Тягнибока теж можна почути прямі образи на адресу влади. Він найчастіше використовує лексику з негативною семантикою та навіть прямі образи. Це дуже добре видно під час його промови у парламенті: «Не маю наміру звертатися до цієї частини залу» (хоча він, власне, звертається виключно до них); «Що тут говорити у тому парламенті?»; «Протестуйте проти тої бандитської влади! Звірі в пагонах»; «Всі ті генерали, вся та сволота, яка розстрілювала Майдан...».

Польські політики теж часто вдаються до образ своїх колег з трибун Сейму. Наприклад: «*Panie Pośle, jeśli Pan za 4 dni poczuje, że chce być kobietą, to może się Pan nazywać Stefania Niesiołowska*» (до Стефана Несьоловського). Ярослав Качинський називає політиків з Громадянської платформи партією шахраїв і злочинців.

Наступним із психологічних прийомів є відволікання уваги аудиторії від точних і прямих відповідей на деякі запитання журналістів. Прикладом є Петро Симоненко: «А я Вам дав відповідь, якщо Ви не почули, то я тільки жалю з цього приводу». Віктор Янукович теж не дає прямих відповідей. Наприклад:

– Вы считаете Крым частью Украины или России?

– Я считаю, что это очень плохо...

2) **лінгвістичні прийоми** є теж надзвичайно важливими, адже без них неможлива сучасна політична комунікація. До них належать:

– уживання багатосполучниковості: «...затвердить або парламентську, або президентську форму правління і ...я ж не доторкнулась ні до тарифів, ні до пенсії, ні до виплати дітям» (Тимошенко); «...і постраждають і наші пенсіонери, і лікарні, і школи, а також ...і президент підписує закони, і прем'єр, і уряд весь, і комуністи» (Симоненко);

– використання числівників, Нестор Шуфрич у розмові про державний бюджет України часто вживає числівники (передовсім кількісні): «Виникає запитання: чому в бюджеті на 2015 рік, в якому дохідна частина збільшена на 98,5 мільярдів гривень, не знайшлося коштів для збереження відповідних стандартів і чому не піднімається мінімальна заробітна плата»; «(...) розуміємо, що внутрішній валовий продукт впав на 10 відсотків; (...) йому для цього потрібно 35 мільярдів гривень».

Дмитро Ярош любить застосовувати перерахування: «Сьогодні на з'їзді Правого сектора були прийняті стратегічні рішення: перше..., друге..., третє..., четверте...»;

– уживання фразеологізмів. Спостерігається у виступах Петра Симоненка, Олега Ляшка та Інни Богословської: «(...) і пари з вуст не пустили, щоб висловити співчуття... і ...кожний тягне у власну кишеню власні ін-

тереси» (Симоненко); «...не здатні бачити далі свого носа...» (Ляшко); «Це фактично Рубікон, це закон жанру, який є правою рукою...» (Богословська). Завдяки їх уживанню стиль мовлення депутатів має риси розмовного, наприклад: «голова вже обертом іде»; «на чорта їх тримаєш?» (Ляшко).

Прослухавши ряд промов, можна навіть зауважити, що деякі політики мають свої улюблені слова чи словосполучення, що їх повторюють дуже часто. Наприклад, у Петра Симоненка це: *олігархи, шлях, ще раз хочу наголосити/сказати/підкреслити, на жаль*.

Інна Богословська дуже любить *Слава Богу; „раді“ Бога*. Юлія Тимошенко – *Дорогі мої, Любі мої*. А от президент України Петро Порошенко – *Ми народ*.

До лінгвістичних прийомів також належить часте вживання особових займенників. У мовленні всіх, без винятку, політиків є ці слова. Передовсім це *я і ми*.

Візьмімо, наприклад, текст промови Юлії Тимошенко. Її виступ на Майдані перенасичений особовими займенниками (*я, ми, ви*, а особливо — *ми з вами*), щоб ототожнити себе з людьми на Майдані, щоб підкреслити свої заслуги, підбадьорити тих, хто того потребує.

І ось декілька фраз, які це підтверджують: «Ми з вами зобов'язані зробити декілька важливих речей»; «Ви зможете зробити все»; «Нам треба нашу країну взяти, як дорогий вогонь, який сьогодні горить духовністю, моральністю, силою»; «Ми завжди з вами однією командою».

Президент України Петро Порошенко дуже часто вживає займенники *я і ми*: «І це я вам обіцяю»; «Я цього робити не дозволю»; «Я український президент, буду лише з українським народом. Крапка»; «Я впевнений, Україна буде жити в мирі, розвиватися і рухатись в європейському напрямку»; «Ми, дорогий український народ, маємо цю підтримку».

У Нестора Шуфрича, Дмитра Яроша, Олега Тягнибока частотним є займенник *ми*. Часто говорять *ми* від імені своєї партії. «Ми не можемо»; «ми пропонуємо»; «Ми мусимо робити все, щоб мешканці нашої держави...»; «...нам потрібно знайти спосіб»; «...ми будемо»; «Ми відкриті на діалог»; «Ми пам'ятаємо козаків, Ми пам'ятаємо гайдамак, ми пам'ятаємо повстанців Холодного Яру»; «Ми зробимо все від нас залежне»; «ми знаємо чудово»; «Ми можемо перемогти, ми хочемо перемогти і ми перемаємо»; «Заради цього живемо, заради цього воюємо, заради цього і вмираємо» тут немає займенника! (Ярош); «Мені особливо боляче – ми не тільки в Києві, ми цілу Україну об'їхали» (Тягнибок).

Польський політик Магдалена Огурек весь час уживає займенник *ми* і дієслова у 1-й особі множини: «Pamiętajmy, my czynnie uczestniczymy...».

Українські політики часто вдаються до використання лексики з яскраво вираженою негативною семантикою. Найчастіше таку лексику вживає Олег Ляшко, в чому ми могли вже переконатися.

У мовленні Юлії Тимошенко часто спостерігається категоричність: «Міністр фінансів Данилюк мусить бути негайно звільнений». Іноді для підкреслення свого негативного ставлення до когось вживає вказівний займенник, наприклад, «Цей Данілюк», так само, як Ярослав Качинський про Дональда Туска: «Ten pan, który tam siedzi, o nazwisku Tusk».

І останній тип прийомів — **логічні**, які вживаються, щоправда, рідше, ніж психологічні. До них належить використання термінології, незрозумілої неспеціалістові, а також перехід на особистий рівень. Наприклад, Дмитро Ярош: «Він власне є шестьоркою Медведчука, а Медведчук — Путіна». Нестор Шуфрич про Петра Порошенка (в інтерв'ю він відноситься до особистого життя ведучого Романа Скрипіна): «Можливо, через декілька днів ви (Скрипін. — О. Б.) були би вже зараз кандидатом на посаду заступника голови адміністрації політики, враховуючи, що ваш бувший шеф зараз кандидат у президенти (Порошенко. — О. Б.)».

Якщо йдеться про українську мову наших політиків, то особливих приводів пишатися немає. Наприклад, в усному мовленні Юлії Тимошенко спостерігається значне відхилення від мовних норм. Перш за все, це помітне акання, м'які шиплячі, оглушення приголосних у кінці складу чи слова, фекання (*зробиф, сказаф, підписаф*), тверда вимова закінчень дієслів 3 особи множини, тобто *будут*, і безліч лексичних помилок, зокрема: *приймати участь* (теж у Петра Симоненка), *піднімати питання*, *одне з самих важких*, *по всім напрямкам*, *саме цікаве*. Подібні помилки є в Інни Богословської, а також уживання м'яких шиплячих: *цьо, ще, очевидно, таким чином* тощо.

Проведений аналіз засвідчив, що політичні промови і мова політиків загалом часто емоційно забарвлені, нерідко містять добре продуманий прихований контекст. Часто політики вербалізують свої думки досить емоційно, а це призводить до порушення загальноприйнятих норм – як мовних, так і етичних.

ЛІТЕРАТУРА

- Музика, Євген. Аргументація в політичній комунікації (на матеріалі політичних ток-шоу). <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5079/1/94-99.pdf>> 10.01.2017.
- Нагорна, Лариса. *Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики*. Київ: Світогляд, 2005.
- Поварнин, Сергей. *Искусство спора*. С.-П.: Литера, 1993.

- Чудинов, Анатолий. *Политическая лингвистика. Учебное пособие*. Москва: Флинта, Наука, 2006.
- Bijak, Krzysztof. «Metody wzajemnej krytyki i dyskredytacji w języku polityków PiS, PjN i SP». Łabędź, Krzysztof (red.). *Język polityków i jego patologie*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013: 109—129.
- Bralczyk, Jerzy. *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Trio, 2003.
- Bralczyk, Jerzy. *O języku propagandy i polityki*. Warszawa: Trio, 2007.
- Głowiński, Michał. *Nowomowa po polsku*, Warszawa: Wydawnictwo PEN, 1990.
- Karwat, Mirosław. *Sztuka manipulacji politycznej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2001.
- Łabędź, Krzysztof. «Wprowadzenie. Patologie w języku polityków — uwarunkowania, rodzaje, skutki». Łabędź, Krzysztof (red.). *Język polityków i jego patologie*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013: 7—18.
- Romaniuk, Svitlana. *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010—2014*. Warszawa—Iwano-Frankiwnsk, 2016.
- Sztompka, Piotr. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Znak, 2002.

ДЖЕРЕЛА

- <https://www.youtube.com/watch?v=HfTUdedtbpU>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Ft-yiWaxfsk>
- <https://www.youtube.com/watch?v=vi1TwPqxR2E>
- <https://www.youtube.com/watch?v=GroeGfOijWI>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Xa98sSBGS3k>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Vjhl33oS7MY>
- <https://www.youtube.com/watch?v=2VyGQCLyoA0>
- <https://www.youtube.com/watch?v=SeppaDf10yc>
- <https://www.youtube.com/watch?v=gcxaDErpUpw>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Xcc-xaSs-2E>
- <https://www.youtube.com/watch?v=iDZvmVP-dn0>
- <https://www.youtube.com/watch?v=PaiUe8rDLzA>
- <https://www.youtube.com/watch?v=koeSkHrTviE>
- <https://www.youtube.com/watch?v=zjT3nMW6WSE>
- <http://intvua.com/news/politics/1463496094-yuliya-timoshenko-privitala-peremozhstv-konkursu-z-ukrayinskoyi.html>
- <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polityka/ostre-slowa-na-marszu-kod-o-jaroslawie-kaczynskim-i-pis/qp9ehlv>

Oksana Baranivska

Jagiellonian University in Kraków, Poland

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LANGUAGE OF UKRAINIAN AND POLISH POLITICAL ELITES IN THE EARLY 2000s

The article is devoted to the language of Ukrainian and Polish politicians who belong to different political parties and blocs. The language of the political elites of the beginning of the 21st century has been analyzed in terms of three techniques: linguistic, logical and psychological. In the majority of cases these are the speeches that were not previously adapted by speech writers and journalists (speeches given during political debates and addresses e.g. in the Verkhovna Rada of Ukraine or in the Sejm of the Republic of Poland). The most vivid examples that apply the aforementioned techniques are the speeches of Ukrainian politicians, such as P. Poroshenko, J. Tymoshenko, O. Lyashko, P. Symonenko, N. Shufrych and O. Tyahnybok, as well as those of Polish politicians J. Kaczyński, W. Cimoszewicz, D. Tusk and M. Ogórek. The article also presents inappropriate and sometimes even aggressive utterances (O. Lyashko, J. Kaczyński and others).

Райна Камберова

Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія

ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В БОЛГАРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджено лексичні та граматичні засоби вираження ввічливості в мовленнєвому спілкуванні, розглянуто поняття принципу ввічливості як регулятора соціальної поведінки людей та наведено приклади лексичних і граматичних засобів реалізації принципу ввічливості в болгарській і українській мовах.

Ключові слова: *ввічливість, мовленнєвий акт, лексичні засоби вираження ввічливості, граматичні засоби вираження ввічливості.*

The article discusses the lexico-grammatical means of expressing politeness in oral communication, the meaning of the politeness principle as regulator of social behavior and examples of lexico-grammatical instruments of the principle of courtesy in the Bulgarian and Ukrainian languages.

Keywords: *politeness, oral communication, lexical means of expressing politeness, grammatical means of expressing politeness.*

Вираження ввічливості є невід'ємною частиною людського життя. Засоби вираження ввічливості відображають модель поведінки тієї або іншої групи суспільства. Це норми поведінки і форми поводження, які прийнято називати етикетом (з фр. *etiquette* — ярлик, етикетка). Норми ввічливої поведінки з'явилися внаслідок досвіду багатьох поколінь, і завдяки ним члени суспільства мирно співіснують, ми навчилися уникати конфліктів, щоб комунікація здійснювалася найкращим чином.

Ввічливість є важливим аспектом соціального вжитку мови. Вона тісно пов'язана з такими соціальними факторами як вік, соціальна ієрархія, політичний порядок і т.д. Якщо спробуємо узагальнити поняття «ввічливість», то можемо дійти висновку, що це система правил і норм успішного функціонування, координації та уникнення конфліктів у суспільстві, яка ґрунтується на уважному ставленні один до одного, на готовності знайти компроміс і вислухати протилежні точки зору, на дотриманні правил етикету та демонструванні уваги та люб'язності по відношенню до оточуючих (Славова 2003).

Поняття мовленнєвий етикет має свою національну специфіку. Мовленнєвий етикет є органічною частиною національної культури, спілкування, соціального середовища тощо. Він характеризується «яскравою націо-

нальною специфікою, пов'язаною з неповторною мовленнєвою поведінкою, звичаями, ритуалами, невербальною комунікацією представників певного етносу» (Кочерган 2003: 163). Засвоєння національного мовленнєвого етикету, вміння користуватися ним робить спілкування приємним і бажаним. Усвідомлення власного і національного стандарту ввічливості призводить до висновку, що якщо у нас так роблять, якщо у нас ці слова виражають ввічливість, значить в інших народів це також вираження ввічливості. Насправді це не завжди так, і мовленнєвий етикет кожного народу відображає його історичну долю, культуру. Тому важко подолати стереотипне мислення і зрозуміти, що навіть близькі за походженням і долею народи можуть мати настільки різні мовні етикети.

У цьому дослідженні звернемо увагу на лексико-граматичні мовні засоби вираження ввічливості у болгар і українців і спробуємо віднайти спільні та відмінні риси в їхньому мовному етикеті:

Звертання/ Відносини на ТИ (ТИ) і ВИ (ВИЕ) в болгарській і українській мовах

Звертання як елемент мовного етикету передусім сигналізує про соціальні відносини, що встановлюються в рамках комунікативного акту. Тому «головним чинником, який впливає на вибір того чи іншого звертання, є соціальний статус комунікантів, ситуація спілкування» (Плющ 1991: 94). Звернення на *ти* зазвичай зближує людей, стирає кордони у спілкуванні і може виражати близькі стосунки. Воно передає стосунки, що виникли на основі дружби, товариськості чи кохання. Зазвичай на *ти* спілкуються між собою товариші, колеги, співробітники, друзі, брати і сестри, члени подружжя.

І в болгарській, і в українській мовах звернення *ти* допускається у випадку симетричного відчуття прагматичної рівноправності. За словами болгарського соціолінгвіста Михайла Віденова, для вибору дієслівної особи визначальними є такі чинники комунікації:

- соціальна дистанція (між колегами, освітня, за віком);
- пошана;
- чинник «незнайоме/знайоме» (Виденев 1980: 99).

В українських мовознавчих працях також розглядаються чинники, які впливають на вибір словесної формули в конкретній ситуації спілкування:

- вік, стать, соціальний статус адресата;
- особисті якості співрозмовників;
- комунікативні умови (місце, час, тривалість спілкування);
- характер взаємин між співрозмовниками та ін. (Мацюк, Станкевич 2005: 115).

Звісно, в усіх наведених наукових дослідженнях підкреслюється, що не слід забувати, що вибір звернення *ти* або *ви* є також індивідуальним, суб'єктивним і залежить від рівня освіти, соціального стану, досвіду і настрою окремої людини.

На нашу думку, останнім часом в Болгарії чинник «знайоме/незнайоме» у більшості випадків не спрацьовує. Наприклад, нерідко можемо почути звернення на *ти* у сфері побуту (магазин, майстерня, пошта, транспорт тощо). Найчастіше підхід на *ти* ініціюється споживачем, коли він звертається до персоналу в 2-ій особі однини. Хоча нерідко можемо спостерігати й так звану асиметричну ситуацію, коли персонал звертається на *ти*, а клієнт продовжує вживати ввічливу форму *ви* (Кинчева-Іванова 2011: 218).

Мовний етикет українців рідше допускає такі ситуації, порівняно з болгарським мовним етикетом. Звернення на *ти* в побутовій ситуації (у магазині, на пошті) сприймається як груба, нечемна поведінка по відношенню до незнайомої особи, незалежно від її соціального статусу. Якщо в болгарській мові перехід з *ти* на *ви* ґрунтується на основі суб'єктивних факторів, таких як освіта, ввічливість, чемність, то в українській мові хоча ця норма також ґрунтується на тій самій основі, але межа значно рідше перетинається.

В обох країнах офіційно прийнято, що до ділових партнерів потрібно звертатися на *ви* (як до співробітників, так і до клієнтів). Етикет зазначає, що це ввічливе звертання – необхідний інструмент підтримання нормальних службових відносин в колективі та встановлення партнерських стосунків з клієнтами. Хоча в болгарській мовленнєвій ситуації все частіше ділові партнери переходять на *ти* і до цього ставляться не як до ознаки неввічливості чи грубості, а як до рівноправності в стосунках і вияву бажання до співпраці. В українській діловій сфері випадки переходу на *ти* між бізнес партнерами є менш частотними.

Звертання дітей до їхніх батьків

У болгарській мові до дітей звертаються на *ти*. У часи болгарського Відродження в деяких колах або ж у кореспонденції, в листах, діти звертали до своїх батьків на *вие*. Цей мовленнєвий етикет спостерігався до середини ХХ століття, але на сьогодні всюди в Болгарії члени однієї родини розмовляють між собою на *ти*. У школі вчителі також звертаються до своїх учнів тільки в 2-ій особі однини, вживаючи й власне ім'я (наприклад: *Деси, ела тук!*). Аналогічною є ситуація і з однокласниками і студентами, між якими прийнято звертатися на *ти*. За мовленнєвим етикетом викладачі ВУЗ-ів зазвичай звертаються до студентів на *вие*, але можемо спостерігати, хоча й рідко, винятки з цього правила. У маленьких групах й залежно від прагматичної ситуації можемо почути, як викладачі звертаються до студентів на *ти*.

З цього погляду український мовленнєвий етикет трохи відрізняється від болгарського. Члени сім'ї переважно звертаються один до одного на *ти*, але бувають й випадки, коли до старших членів сім'ї або до інших родичів, яким необхідно показати ввічливе відношення, вживається звернення (наприклад: *мамо, тітко, вуйку*) + дієслово в 2-ій особі множини (наприклад: *Мамо, чи Ви хочете?*). Вибір ввічливої форми залежить у більшості випадків від традиції та культури конкретної сім'ї.

Перехід з *ви* на *ти*

Чітких правил в обох етикетах, що регулюють **перехід з *ви* на *ти***, немає, але практика спілкування встановила певні орієнтири. Наприклад, в українському етикеті можемо окреслити такі пункти:

- не можна приймати одностороннє рішення про перехід на *ти*, особливо це стосується підлеглої людини, оскільки це може бути сприйнято як фамільярність;

- старший може запропонувати молодшому перейти на *ти*, однак це жодною мірою не зобов'язує молодшого погодитися на такий перехід, незважаючи на вікову різницю;

- перехід на *ти* з людиною, з якою існує велика різниця у віці та соціальному статусі, можливий виключно за бажанням обох співрозмовників;

- у відносинах між чоловіком і жінкою ініціатива про перехід на *ти* має виходити виключно від жінки.

У болгарській мовленнєвій ситуації ці пункти також окреслюють потенційний вибір мовця, але болгарари можуть значно легше перетнути межу і перейти на *ти*, ніж українці.

Звертання **Ви/Виє** і **пан, пані**:

Форма 2-ої особи множини (*Ви/Виє*) як мовленнєвий етикет прийнята майже в усіх європейських мовах. У середині минулого століття відомий болгарський мовознавець Любомір Андрейчин писав, що в сучасних європейських мовах частіше зустрічається форма множини дієслова як форма ввічливості (наприклад: *Виє сте ме търсили* замість *Ти си ме търсил*; *Ви мене шукали* замість *Ти мене шукав*) (Андрейчин 1973: 145). І продовжив свої роздуми, стверджуючи, що корені вживання цієї форми ввічливості можемо знайти ще з часів Костянтина Великого на початку IV століття. Тоді римські імператори почали вживати форму 1-ої особи множини (наприклад: *ми наказуємо*) замість 1-ої особи однини (наприклад: *я наказую*) з метою підкреслити імперативність і вагу своїх рішень. Таким чином виникла практика вживати множину як засіб ввічливості й у разі звертання до високоповажних осіб (Андрейчин 1973; Георгиева 1991; Пантелеева 1994). Згодом

цей етикет почав поширюватися серед інших, не настільки високоповажних людей, і у Пізньому Середньовіччі розпізнаємо в мовленнєвому етикеті звертання *ви* як стійку форму ввічливості (Андрейчин 1973: 145–146).

У Болгарії розповсюдження форм ввічливості трохи запізнилося порівняно з іншими європейськими мовами з історико-політичних причин. На початку XIX століття можемо знайти ввічливі форми 2 особи множини (наприклад: *Вие казахте*), але лише в міському середовищі, внаслідок впливу сусідніх народів (румунів, греків, сербів) (Андрейчин 1973: 146).

Звертання *містер, господин і т. д.* є загальноприйнятною мовною формою міжнародної ввічливості. В українців існують слова *пан, пані, панна, добродій, добродійка* (Пономарів 1999: 173), котрі, за дослідженнями мовознавців, є давніми атрибутами українського етикету і активно використовувались з XV століття. Спочатку вживалися при зверненні до високопоставлених осіб, а пізніше – і до простих людей як вияв поваги (Поліщук 1996: 134). Деякі дослідники (Михайло Білоус, Віталій Кононенко та ін.) вважають, що *пан, пані* поширились в українській мові під впливом польської. Відносно питання походження цих етикетних одиниць учені ще не дійшли спільної думки.

Зустрічається й думка, що вживання *пан, пані* переважає в західних областях України. Так, наприклад, Віталій Кононенко зазначає, що «якщо на сході України їхнє вживання закріпилося переважно в офіційно-діловій сфері (це звертання до іноземних гостей, високопоставлених урядовців, учасників зборів і засідань і под.), то на заході нашої держави ці звертання знову стали побутовими, загальноприйнятими. Тут їх можна почути на вулиці, в крамниці, на ринку, в автобусі й електричці, в школі тощо» (Кононенко 2002: 27).

За радянських часів ввічливі звертання *пане (пані), пан, пані, панна, добродій, добродійка* були несправедливо вилучені з українського мовного етикету і «скомпрометовані соціальною оцінкою» (Кононенко 2002: 27). В Україні ці звертання було скасовано й замінено словом *товариш*. Деякі дослідники вважають, що звертання «товариш» не є традиційним для мовленнєвого етикету українців. Як зазначає мовознавець Олександр Пономарів, «товариш – це людина, пов'язана з кимось почуттям дружби, щирий приятель, однопумець, спільник... Будь-кого товаришем не назвеш. Для цього здавна в українців існують слова *пан, пані, панна, добродій, добродійка*» (Пономарів 1999: 173).

У наукових колах висловлювалися різні міркування щодо вживання цих слів, зокрема щодо правомірності їх використання. Мовознавець Надія Плющ пише, що аналіз семантичної структури слова «пан» показує, що близько двох третин його семного вмісту зводяться до позначення люди-

ни, яка займає привілейоване становище (матеріальне, соціальне), третина його змісту – шанобливе ставлення до співрозмовника (Плющ 1991). Вона продовжує свої міркування і доводить, що у сучасній українській літературній мові лексичні засоби вираження звертання до незнайомої людини дуже збіднені і, щоб уникнути прямих звертань до незнайомої людини, українці частіше використовують формули-замінники звертань (наприклад: *Вибачте, як пройти до ...? Дозвольте звернутися... Можна вас запитати (попросити)...?*). Часто вживаються формули-замінники за моделлю «чи не + Р (дієсл.)?» (наприклад: *Чи не скажете, як пройти на зупинку таксі?*) (Плющ 1991).

Звертання *пан, пані* притаманне чеській, польській, словацькій, білоруській, верхньо- і нижньолужицькій мовам. У названих мовах слова *пан і пані* сьогодні використовуються як офіційне шанобливе звернення до чоловіка чи жінки.

Звернення товариш в українській мові

Непросту історію мають форми *товаришу, товаришко, товариш*, про які прийнято думати, що з'явилися вони в українській мові наприкінці XIX – початку XX ст. Вони використовувалися в середовищі інтелігенції в значеннях: 1. Людина, зв'язана з ким-небудь дружбою. 2. Людина, ідейно зв'язана з іншими людьми (СУМ: 160). У радянський час це слово витіснило всі інші звертання, було ідеологізоване і почало функціонувати як назва соратника по партії. У болгарській мові аналогічні звертання *другар, другарка* після 1989 року зберегли переважно ідеологічне значення і не вживаються поза межами політичних структур.

Звертання на ім'я/ на ім'я та по батькові

З цього погляду мовний етикет болгар і українців сильно розрізняється. У ділових розмовах з колегами, наприклад, українці можуть звертатися до керівників установи, організації формою звертання на ім'я та по батькові (наприклад, *Вікторе Андрійовичу, Іване Степановичу, Ольго Богданівно*). Деякі дослідники вважають, що корені цієї традиції звертання можемо віднайти «в Київській Русі, коли ім'я по батькові виконувало функцію прізвища (наприклад, *Анна Ярославна*). І тільки тоді, коли узвичаїлося прізвисько, будова найменувань стала двокомпонентною, наприклад, *Ярослав (Володимирович) Мудрий*» (Мацюк, Станкевич 2005: 117).

На відміну від українців, болгар не звертаються на ім'я і по батькові. Скоріше сьогодні можна вжити прізвище між колегами (наприклад, *Іванов, Драганов*). Такі звертання можуть означати те, що особи знайомі, між ними існує колегіальність, але не й фамільярність.

Так перелічені формули ввічливості українців і болгар показують, що існують значні відмінності у вживанні формул етикету в діалогічному мовленні. Основною комунікативною якістю мовлення є правильність, але щоб говорити правильно, потрібно досконало володіти етикетом даної мови. Правильне мовлення передбачає використання усіх мовних і позамовних правил, уміння будувати висловлювання, що відповідає обраному типу і стилю.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрейчин, Любомир. *Езикови тревоги*. Софія: Наука и изкуство, 1973.
- Виденев, Михаил. «Социални параметри на средствата за езиков контакт». *Език и литература XXXV/2*, 1980: 97–111.
- Георгиева, Елена. «За употребата на местоименията ти и Вие като форми на обръщение в интерсубектно общуване». *Български език* 5, 1991: 471–477.
- Кононенко, Віталій. «Регіональний аспект загальнонародного». *Урок української* 9, 2002: 27–29.
- Кочерган, Михайло. *Загальне мовознавство*. Київ: Академія, 2003.
- Кънчева-Иванова, Лилия. «Форми за учтивост при обръщения в речевия етикет на съвременните българи и поляци». *Университетът – академична карта на света*. Т. 49, кн. 1, сб. А, 2011: 215–228.
- Мацюк, Зоряна; Станкевич, Ніна. *Українська мова професійного спрямування*. Київ: Каравела, 2005.
- Пантелеева, Христина. *Грамматика на вежливата реч*. Софія: Наука и изкуство, 1994.
- Плющ, Надія. «Формули ввічливості в системі українського мовного етикету». А. І. Білодід та ін. (ред.). *Українська мова і сучасність*. Київ: НМК ВО, 1991: 90–98.
- Поліщук, Ніна. «Пан, товариш, добродій». *Культура слова*. Вип. 46–47, 1996: 132–138.
- Пономарів, Олександр. *Культура слова: Мовностилістичні поради*. Київ: Либідь, 1999: 173–174.
- Славова, Елена. Форми на учтивост в българското публично пространство. <http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html> 13.01.2017.
- СУМ: *Словник української мови: в II т.* І. К. Білодід (гол. ред.). Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Rayna Kamberova
Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria

LEXICAL AND GRAMMATICAL MEANS OF EXPRESSING POLITENESS IN THE UKRAINIAN AND BULGARIAN LANGUAGES

The article discusses the *lexico-grammatical means of expressing politeness* in oral communication, the meaning of the politeness principle as regulator of social behavior and examples of *lexico-grammatical instruments* of the principle of courtesy in the Bulgarian and Ukrainian languages.

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ

ПРОБЛЕМИ ЛИНГВОГЕОГРАФИЈЕ

PROBLEMS OF AREAL LINGUISTICS

Motoki Nomachi
Hokkaido University, Sapporo

ANOTHER LOOK AT THE RISE AND FALL OF THE WEST POLESSIAN LITERARY MICROLANGUAGE (WITH A GLANCE TOWARD LESS DISCUSSED UKRAINIAN FACTORS)¹

The article scrutinizes the dynamics of the project involving the so-called West Polessian literary language, initiated in the 1980s by Mykola Šyljahovyč in the Byelorussian Soviet Socialist Republic (BSSR). This socio-cultural phenomenon, which lasted for only a decade right before the break-up of the Soviet Union, was never uniform. Three less studied aspects of the movement are the targets of the analysis: 1. Šyljahovyč's ideas regarding the literary language, ranging from philological to political, and their reflections in the movement of the socio-cultural association Polis'se (Польсьце), 2. Reasons for the failure in establishing the literary language with attention to Ukrainian factors, 3. The present-day situation of the literary activity in West Polessian.

Keywords: West Polessian, Belarusian, Ukrainian, literary microlanguage

У статті розглянуто розвиток процесу створення Миколою Шеляговичем так званої західнополіської літературної мікромови у кінці ХХ ст., у світлі його філологічної, громадської та політичної діяльності. Незважаючи на те що цьому проєктові лише десять років, ставлення до нього суттєво змінилося, зважаючи на політичні перетворення, що відбулися в колишніх радянських республіках. З огляду на сказане, статтю присвячено таким досі недостатньо висвітленим проблемам, як: 1) погляди М. Шеляговича та його однодумців на літературну й діалектну мови та їхнє відображення у творчості діячів суспільно-політичного угруповання Полісся; 2) позамовні чинники невдачі у формуванні та сприйнятті нової літературної мови, передусім, українськими поліщуками; 3) опис сьогоденної ситуації в літературі на діалекті як (не)відображення минулого.

Ключові слова: західнополіська мікромова, українська мова, білоруська мова, літературна мікромова.

1. Introduction: Sociolinguistic Changes since the Fall of the Communist Regime

The breakup of the Soviet Bloc in the last decade of the twentieth century had a significant influence on the sociolinguistic changes of the languages in the area. Among the most salient facts, one may say that activities related to ethnolects

---

¹ I would like to express my sincere gratitude to Ljudmila Popović (Belgrade), the chief organizer of the Conference, for encouraging me to give a presentation on the topic of this article. Also, I would like to thank Tomasz Kamusella (St Andrews), Wayles Browne (Ithaca), and Bojan Belić (Seattle) for their useful suggestions.

that were not acknowledged in the communist regimes started to be reactivated in the context of democratization and the reappearance of nationalism (Kamusella 2009). This tendency was accelerated by the language policy in Europe that encouraged plurilingualism and linguistic diversity as one of its basic traits. For those East European countries that wanted to be integrated into the EU, the recognition of their minority languages is an important task (Lubaś 2013: 99).²

In the Slavic lands, this has resulted in the (re)appearance of the so-called literary microlanguages (*literaturnye mikrojazyki*) as separate languages,³ according to Duličenko (2015: 578–579, 604), who identifies 21 such languages, including three experiments at forming new codified languages.⁴ Of these, five languages are relevant for our period of interest, i.e., Carpatho-Rusyn, Kashubian, and Banat Bulgarian on the one hand and Silesian and Bunyev on the other.⁵ The first three languages did have the tradition of a written form with partially codified norms, while the last two started to develop activities related to a codified ethnolect in the new regimes. In some cases, such activities have been developing since the fall of Communist regime, but there are others in which they declined and eventually disappeared.

In this respect, the project of the so-called West Polesian literary language, which Duličenko included as one of the Slavic literary microlanguages, is a specific case in various respects.⁶ First, as was already pointed out by

---

² Though the 1993 Copenhagen Criteria require only respect for and protection of national minorities. Thus, a leeway is opened for non-recognition of ethnic minorities or regional languages, which is not in breach of these aforesaid criteria. This information has been provided by Kamusella to whom I am grateful.

³ The term was introduced by Duličenko (1981). However, he used other terms, such as small Slavic literary languages (*malje slavjanskije literaturnye jazyki*), as well (Duličenko 2005). In addition, one has to pay attention to the fact that in using the same term, other authors such as Večerka (2009) include various defunct languages like historical literary varieties of Slovak, Slavo-Serbian, Transilvanian Bulgarian, and so-called Ruthenian (*prosta mova*) as well.

⁴ The number varies depending on which types of ethnolects and standardization projects are included in the tally. In an earlier publication, Duličenko (2004: 359) included the experiments of the so-called Halšan and Vič languages (based on a Belarusian dialect and a Polish dialect in Lithuania, respectively) whose emergence can be explained in the same context. However, since these movements are no longer active, they have been omitted from his latest publication in 2015.

⁵ Indeed, Bunyev had a written form, but it was not standardized and there was no self-aware project to produce a separate literary language, while Silesian had neither a literary tradition per se in the ethnolect nor a movement to establish a literary language different from Polish or Czech, with the exception of the literary language of Ōndra Lysohorsky (for details see Marvan 2004). In addition, although Duličenko did not mention it, one may include the experiment of the so-called Podlachian literary language promoted by Jan Maksymiuk (see Maksymiuk 2013; 2014). In Poland, this language is not officially recognized as a separate language (i.e., it is classified either as a Belarusian dialect, a Ukrainian dialect, or as a transitional one).

⁶ Tolstoj (1990) called this language the Rusyn-Polesian literary language. It is interesting to note that Duličenko (1994: 20) once classified it as a variety of the Rusyn literary languages. Although this scholar does not treat West Polesian in this manner in his other publications,

Vinogradov (1978: 296), local literary languages are not generally characteristic of the contemporary East Slavic literary languages. In this sense, West Polesian might constitute such a rare case in the East Slavic area.⁷ Second, this project appeared not after the breakup of the Soviet Bloc, but during the Communist period, or to be more precise, in the last stages of its existence in the mid-1980s, i.e., when nationalistic tendencies appeared on the surface in various republics (Grenoble 2003), particularly in the context of *perestroika* and *glasnost* (Gapova 2008). Third, even though the sociolinguistic conditions were fairly difficult for the development of a literary language, West Polesian was one of the languages that attained a fairly good success and developed more quickly than other similar microlanguages, but later disappeared rather quickly, though its impact was so strong that this language is still counted as an East Slavic language in some major publications besides Duličenko's, for instance Rehder (2009) and Večerka (2009). In this context, it is worth noting that now the language is even treated as an endangered language under the linguonym "Polesian" (Salminen 2010: 37).

This unique phenomenon has been analyzed by various scholars besides Duličenko, such as Tolstoj (1990), Poljakov (1998), Klimčuk (1999), Cyxun (2001), Arkušyn (2014), and many others, but, to the best of my knowledge, the entire picture of its dynamics and its present situation have yet to be uncovered. Although assessments of the West Polesian literary language as a sociolinguistic phenomenon vary,⁸ nobody would disagree with the fact that Mykola Šyljahovyč (born in 1956 in Ogdemar in BSSR) played the most important role in the experiment of the West Polesian literary language. However, attention has not always been paid to the development of his ideas, the timing of their realization, and changes in his attitude toward the movement, as a result of which the dynamics of the experiment cannot be understood. In addition, the movement associated with this language has almost always been viewed from Belarusian perspectives. However, the situation and the role of the movement in Ukraine has somehow been overlooked when analyzing the experiment of this literary language.

---

it is not clear why or how this idea has been discarded (or whether it is still preserved). Apart from these linguonyms, Šyljahovyč himself calls it "the Jatvjag language" (which is not the defunct Baltic Yatvingian), regarding this language as the dialect of a Slavicized Baltic ethnic group ('tribe').

⁷ Of course, such a status largely depends on the definition of a local (literary) language itself. For instance, the notion may be also valid for some varieties of the Rusyn literary language.

⁸ For instance, counting four variants of the local written form based on the Polesian dialect (one oriented to the traditional, old "rus'skij" (= Rus') language, Šyljahovyč's, another based on local speech varieties, and a fourth oriented to the Ukrainian language), Klimčuk (1999: 84–90) regards all variants as forms of the West Polesian literary microlanguage. Šyljahovyč (personal communication) is of the opinion that the first attempt to establish the West Polesian literary language was the primer *Rusinski lemantar*, published in Pinsk in 1907. In this article, under the West Polesian literary language, I understand the written form propagated by Šyljahovyč and his colleagues only.

Considering these points in what follows, Section 2, after briefly describing the problems of establishing a literary language in the area with attention to the various sociolinguistic situations at the time, analyses the dynamics of Šyljahovyč's ideas. Section 3 analyzes the failure of his project, with particular attention to the collaboration with West Polesians in Ukraine, considering the impact of contemporary political change. Finally, in Section 4 the present-day situation of activity in West Polesian will be discussed.

For the analysis, the material from interviews conducted by the author will be used in addition to the existing literature on this topic.⁹

2. Problems in Creating West Polesian as a New Literary Language

2.1. Questions of the status of the West Polesian dialect at different levels

The West Polissian dialect, which is the base of the West Polesian literary language, is a so-called transitional dialect between Belarusian and Ukrainian (Smułkowa 2002: 339). As has been convincingly shown by Klimčuk (1998), the (sub)dialects are not uniform and present features of these two languages. The status of this West Polesian dialect has been discussed among scholars since the 19th century, because it can also be related to the political situation of the speech community (Sydoruk 1948). In any case, in contemporary Ukrainian dialectology, the West Polesian dialect is treated as one of varieties of the northern Ukrainian dialect (Žylko 1955: 85; Encyklopedija 2004: 196).¹⁰ In contrast, except for Karskij (1903), the tradition of Belarusian dialectology has included it among the Belarusian dialects, called the Polesian group of “speeches” or speech varieties/dialects (Avanesav et al. 1964: 383), or the Belarusian West Polesian structural type (Kryvicki 2003: 150), opposing it to the main body of the Belarusian dialects constituting the basis of standard Belarusian.

This view has been closely followed as one of the possible classifications of Belarusian dialects in the latest synthetic monograph by Barszczewska and Jankowiak (2012) as well, but with the difference that, based on 16 phonetic features of the dialect, including such representative features as the presence of *okanie* and absence of *cekanie/dzekanie*, these authors explicitly state that they are “Polesian dialect of a Ukrainian character” (Barszczewska & Jankowiak 2012: 120–122). Considering the existence of features shared with

---

⁹ I would like to express my deepest gratitude to following people who kindly helped me to work on this topic in various ways: Mr. Mykola Šyljahovyč (Kaliningrad), Prof. Aleksandr Duličenko (Tartu), Academician Svetlana Tolstaja (Moscow), Dr. Fedor Klimčuk, Prof. Gennadiy Cyxun, and Dr. Nikolaj Antropov, Ms. Natalka Babina (Minsk), Prof. Hryhorij Arkušyn and Prof. Viktor Davydjuk (Luc'k), Prof. Georgij Levinton (St. Petersburg), and Dr. Bernard Nežmah (Ljubljana).

¹⁰ However, this is not to deny that the boundary between two languages is not always clear and there are transitional dialects (see Encyklopedija 2004: 196).

Ukrainian, it comes as no surprise that Ukrainian scholars tend to regard it as a Ukrainian dialect.

However, for speakers of the Polessian dialect who live in Belarusian West Polessia,¹¹ this does not mean much on the level of their linguistic (as well as ethnic) identification. First, Polessians have never been speakers of standard Ukrainian, as the language did not function as an official language in the area.¹² Second, this immediately means that in the perception of the locals, their dialect is not one of the Belarusian dialects, as it is significantly different from the standard Belarusian they might eventually learn in schools. In addition, one has to pay attention to the fact that “Belarusianization” did not advance in West Polessia to the extent that rather “successful” Russification did.

Therefore, if the dialect is neither Ukrainian nor Belarusian, then should it be classified as a distinct East Slavic language? Are speakers of the dialect culturally different from Ukrainians or Belarusians? For those who have a specialist knowledge of East Slavic philology, one may eventually wonder if it really is a Ukrainian dialect.

All of this is the main reason that Mykola Šyljahovyč, the driving force of the movement for the West Polessian literary language, and some of his followers started a new literary language project.¹³

2.2. The route to the literary language: Aspects of Šyljahovyč’s movements

Viewed retrospectively, movement in the West Polessian literary language was rather short (the ten years from 1985 to 1995), but it was very dynamic with some achievements that would be unthinkable compared to the development of other literary microlanguages, considering its small scale. To understand this, the key seems to lie in the gradual change in the ideas by which Šyljahovyč tried to realize different goals. These changes can probably be divided into three stages. These stages are not absolute and there are overlaps among them.

2.2.1. Stage 1: Šyljahovyč as a poet/linguist codifying West Polessian (1982–1988)¹⁴

¹¹ In this context, it is important to point out that the Polessian dialect was also spoken by some, though not all, local Jews, Romas, and Poles (Klimčuk 2001: 9–10).

¹² See also Arkušyn (2014: 161).

¹³ In his BA thesis (1984: 1), Šyljahovyč questioned whether the West Polessian dialect is a form of Ukrainian, or, to be more precise, the west Ukrainian dialect, or of the transitional dialect between Ukrainian and Belarusian, and in general what is the basis for a dialect to be counted as an independent language.

¹⁴ According to Šyljahovyč, the starting point of his movement (in his words, “the Jatvjag Renaissance”) was the appearance of his article *Holas staražytnyx baltaŭ* “The voice of the ancient Baltic people” (1982) in the periodical *Holas Radzimy* “The Voice of the Homeland,” in

In his youth, Šyljahovyč was a singer and a poet who expressed his love for his native culture of West Polesia, regarding his native tongue as quite unique and his ethnicity as distinctive from other East Slavic peoples. According to him, it was most natural for him to write poems in his native tongue and not in Belarusian or Russian, which he had mastered impeccably. For him, having a separate language as a basis of a nation different from other East Slavic nations and in which he himself could write poetry, Šyljahovyč thought that it should be codified into the literary language, and he started to study linguistics at V.I. Lenin Belarusian State University in Minsk in 1978.

Furthermore, one might also mention the fact that Šyljahovyč, after returning from military service, where he kept a diary in West Polesian, first studied literature and folklore at the university under the guidance of Nil Hilevič, a professor of Slavic literature and an influential Belarusian national writer, but he rejected Šyljahovyč's idea to write a BA thesis on this topic. This is because Hilevič was already familiar with Šyljahovyč's idea of the separateness of the West Polesian people, which he regarded as harmful for Belarusian culture. Thus, Šyljahovyč studied Belarusian and Slavic philology under the guidance of Adam Suprun, who was one of the most authoritative figures in Slavic linguistics in Belarus. The topic of Šyljahovyč's BA thesis was "A short phonetic and morphological description of the West Polesian dialect (a project of a literary language)," in which he tried to establish a standard written form for West Polesian.

Although it was just a BA thesis, Šyljahovyč was not given permission to defend a thesis with this topic. Therefore, Suprun asked Aleksandr Duličenko, who was already an authority on the so-called Slavic microphilology thanks to his famous monograph, *The Slavic literary microlanguages: Questions of formation and development* (1981), to serve as a member of Šyljahovyč's thesis committee, which was very unusual for a BA thesis in general.¹⁵ It is important to note the fact that in this period Šyljahovyč learned from Duličenko about the various patterns of formation of the large and small Slavic literary languages,

---

which he expressed his opinion that the Baltic tribes should be ancestors of local Slavs. Because of this publication, he became a target of constant monitoring by the KGB in the Belarusian SSR (according to my interview with Šyljahovyč).

¹⁵ According to Šyljahovyč, when the KGB strengthened political pressure and interference on Šyljahovyč, Mixail Dubeneckij, a publicist and director of the publishing house *Mastackaja litaratura* who was a native of West Polesia and with whom Šyljahovyč had close contact, evacuated Šyljahovyč from Minsk to Riga, where Šyljahovyč studied Latvian language and literature at Latvian State University during the 1983–1984 school years. After coming back to Minsk, Dubeneckij, Vasil' Bykov, and others schemed to rehabilitate Šyljahovyč. After letting Šyljahovyč explain his linguistic research to the general of the KGB Gul'kov, Dubeneckij negotiated with the head (his name is unknown) of the department of Russian and foreign languages at the Minsk Police Academy to hire Šyljahovyč. Indeed, Šyljahovyč was hired as a lecturer of Russian, since Dubeneckij promised the head to publish his book in 1985 under the condition that he hire Šyljahovyč in the Academy.

which provided a strong inspiration for the establishment of the West Polessian literary language.

Thanks to this support, Šyljahovyč was able to defend his thesis successfully in 1984.¹⁶ In the official review, Duličenko wrote that his BA thesis deals with the question of “averaging” the West Polessian local dialects for poetic (artistic) use; at that stage he refused to call the project a literary microlanguage, but on the other deemed that it should be called an experiment in creating a literary dialect (Duličenko 1984: 1). Duličenko concluded his review by saying that the experiment of “averaging” the dialect was in general successful enough and that the thesis deserved a high grade (Duličenko 1984: 3). Through this clear statement of Duličenko’s, the emergence of a written form for artistic usage was justified. That is why next year, in 1985, Šyljahovyč made his debut as a West Polessian poet in the journal *Belarus’* (No. 12) with his piece entitled “The Polessian poem,” stating that his poem was written in the central variety of the West Polessian dialect. As a dialect poet, he continued to publish poems in such major newspapers as *Znamja junosti* “Flag of Youth” and *Čyrvonaja zmena* “Red Change.”¹⁷ In this period, the culture of West Polessia was covered by broadcasts in West Polessian on TV.

Šyljahovyč’s successful public use of his West Polessian dialect can be explained on the one hand by his taking advantage of his connections with cultural elites, mostly of West Polessian origin, who worked in Minsk and often occupied important positions in state and party offices. On the other hand, West Polessian culture was not well known in Minsk, and for the non-West Polessian Belarusians who were Šyljahovyč’s target readers, the phenomenon was fresh, particularly in the context of the new political atmosphere that Gorbachev had introduced in this period.

2.2.2. Stage 2: Šyljahovyč in transition: A leader of the association *Polis’sje* “Polessia”

In April 1988, together with 17 colleagues, Šyljahovyč set up the social and cultural association *Polis’sje* in Minsk. Šyljahovyč received a one-page column written entirely in West Polessian, *Balesy Polis’sja* “The Voice of Polessia,” in the aforementioned newspaper *Čyrvonaja zmena*, where the members of the association published their poems, proses, folklore (including local songs),

---

¹⁶ According to Šyljahovyč, he received five *otlično* “excellent” and one *udovletvoritel’no* “satisfactory” marks. The last of these was given by the wife of the abovementioned Nil Hilevič, who was also a professor, for the reason that “his work is harmful to Belarusian culture.”

¹⁷ In an interview conducted by Bernard Nežmah, Šyljahovyč stated that he received a column *Balesy Polis’sja* four times, but because of political interference, the column was suspended. For this reason he launched his own publication (Nežmah 1992: 32).

cultural information, and linguistic instruction (pronunciation, small lists of specific words, etc.) in West Polesian.¹⁸ Later on, the *Polis še* association started to publish its own monthly newspaper with the same name *Balesy Polis šja*. It had eight pages (A5 size) in which not only philological but other topics were published, including the manifesto of the association and articles on politics. Taking these activities into consideration, one of the most authoritative Slavic scholars at that time, Nikita Tolstoj, published an article entitled “A new Slavic literary microlanguage?” (1990), in which, comparing it with other literary microlanguages, he opined that the phenomenon of the movement of the “Polesian-Rusyn” language might be the starting point of the process of forming a literary language, and indeed that it is an interesting experiment to produce a language different from other East Slavic ones. This rather positive opinion of a leading authority was a significant support for the movement of *Polis še* and Šyljahovyč’s linguistic program.¹⁹

In July 1989, *Polis še*’s new monthly (later semimonthly) periodical *Zbudinne* “Awakening” (A4 size, four pages in the first seven issues) began to appear.²⁰ It went defunct in 1995 and until that time 85 issues had been published. The newspaper was a continuation of *Balesy Polis šja*, but the concept started to change. Poems and literary works in West Polesian (including classic literary works translated by F. Klimčuk) became fewer (in particular, Šyljahovyč stopped writing poems), and articles on politics and political appeals for autonomy occupied more space than before. This tendency is clear, as Šyljahovyč organized the political association of the West Polesians, *Sujdinne za odrodinne Jetvyzi* “Movement for the Jatvjag Renaissance,” in May 1989.

The languages of publication also changed: in *Zbudinne* not only West Polesian but also Belarusian and Russian were used. In addition, from No.4 in 1991, the Latin alphabet appeared in addition to the Cyrillic alphabet from time to time. The Latin alphabet can be characterized as a mixture of Czech / Slovak / South Slavic (š č ž ć), Polish (ś ź ć ń) and later Latvian (ē as in *Ĵetvyž* “Jatvjag,” but the usage of this letter is not consistent) conventions. Duličenko (1995: 129) was of the opinion that the main aim in introducing Latin script was to differentiate

---

¹⁸ According to Šyljahovyč, it officially continued to exist until 1998, but *Polis še* practically ceased operations in 1995, when the last number of the newspaper *Zbudinne* came out.

¹⁹ The article itself was published in 1990, but since Tolstoj did not mention either *Polis še* or *Zbudinne*, the article was probably submitted in late 1988 or in early 1989 when Tolstoj still had no knowledge about them. Since ethnolinguistic studies of Polesia were one of the central topics of the academician’s work and as he was also familiar with Klimčuk’s artistic activities in the West Polesian dialect as early as the 1960s, most probably Tolstoj had a degree of sympathy for Šyljahovyč’s activities. However, according to my interviewees, Tolstoj did not actively or directly support Šyljahovyč’s political purposes. Rather, Tolstoj’s primary interest was the observation of the actual process of forming a literary language. The same is also true of Duličenko.

²⁰ The journal had runs of 5000 to 15000 copies (see Nežmah 1992: 32).

West Polessian from other East Slavic languages. However, it is well known that Belarusian has a tradition of using the Latin alphabet as well, so this explanation may not be sufficient. According to Šyljahovyč, who knew the biscriptalism of Serbo-Croatian in Serbia and Montenegro, by using the Latin alphabet he hoped to recruit Polish Polessians to *Polis'se*.²¹ In addition, considering the fact that the letters č š ž are used also in Lithuanian, the West Polessian Latin alphabet implies a synthesis of Slavic and Baltic tribes, which was one of the main arguments of the leader of *Polis'se*.

The newspaper succeeded in drawing a certain attention among regular citizens in Minsk because Šyljahovyč published some classified political documents.

In October 1990, *Zbudinne* even succeeded in being registered by the State Committee of the USSR as all of the Soviet Union-level newspaper. At least in theory, this literary microlanguage could appear and articles in it could be read not only in the BSSR but in other Soviet republics.²²

In this period, the *Polis'se* continued to promote their literary variant, giving language instruction in various articles. In addition to this, the association published not only their literary works or folklore texts (which continued appearing regularly, but less frequently), but also pseudoscientific articles on West Polessia and its culture propagating for separation, including political appeals taking a form of an open letter to politicians in order to secure their support.

Most members of *Polis'se* at the initial stage were Belarusian Polessians, and their movement was presumably known in Belarus. At this stage, the movement of *Polis'se* seemed to have become known in the Ukrainian part of Western Polessia as well. In *Zbudinne*, one can read a posting from an anonymous reader from Luc'k:

Iz projekta Programmy Dviženija za Vozroždenie Etvjazi, drugix publikacij Vašego izdanija sleduet, što Vy nastroeny dovol'no antiukrainski. Tem ne menee, osmeljus' vyskazat' Vam svojë videnie perspektiv poleščuckogo vozroždenija. Govory Zapadnogo Poles'ja /Etvyazi/ i drugix rajonov Zapadnoj Ukrainy sostavljajut edinyj jazykovej /dialektnyj/ areal. Pri opredelënojj

---

²¹ However, Polessians in Poland did not cooperate with *Polis'se*. First, their subdialect (Podlachian) was significantly different from the subdialect in Belarus, though both belong to the same dialect. Second, according to Klimčuk, Polessians in Poland already had a literary tradition since the 1950s as “Belarusians” (or “Ukrainians” to lesser extent) through their journal *Niwa*, in which they even published poems in the Polessian variety as a dialect of Belarusian.

²² Even though in this period the political atmosphere was the most democratic ever in the USSR, the nationalistic movement itself was still not favorable. Thus, behind the recognition of the newspaper *Zbudinne*, whose name was provocative in this respect, one could see Moscow's political calculation that it might interfere with Belarusian nationalism, which indeed, according to my interviewees, is one possible explanation.

zainteresovannosti i blagoprijatnyx uslovijax na osnovе etix govorov vpolne možet sformirovat'sja edinyj zapadnoukrainskij /galickij? galicko-poleskij? rusinskij/ jazyk...v kačestve oficial'nogo jazyka vseх territorij Zap. Ukrainy budet ispol'zovat'sja zapadnoukrainskij... (*Zbudinne* No. 5, 1989)²³

Indeed, at first Šyljahovyč brought the newspaper out by himself and distributed it to those who were interested in its activities,²⁴ but soon it began to be sold in Luc'k as well.²⁵

At the same time, he started to collaborate with Ukrainian West Polesians. For instance, from 1990 No. 1 Viktor Lazaruk, a local poet, and from 1990 No. 5 Enë Denysjuk, a L'viv-based professor, appeared as editorial members of *Zbudinne*. Viktor Davydjuk, a Luc'k-based specialist in ethnology and folklore, became the first acting president of *Polis'se*. According to Davydjuk, there were no more than 20 colleagues in Ukraine who were interested in the movement of *Polis'se* at that time, though not all became members.²⁶

The climax of this stage was the Jatvjag / Polesian Scholarly and Practical Conference that took place in April 13-14 1990 in Minsk.²⁷ The main organizer was Adam Suprun. In the conference 74 people of different backgrounds (linguists, ethnologists, folklorists, and specialists in literature) participated, regardless of membership in *Polis'se*, including such distinguished figures as N. Tolstoj, A. Duličenko, F. Klimčuk, E. Dubeneckij, V. Arkušyn, V. Davydjuk, J.

---

²³ (Translation in English). Judging from the project "Program of the Movement for the Jatvjag Renaissance" and other publications in your publication, you are of a very anti-Ukrainian orientation. However, I dare to tell you my own perspective on the Polesian Renaissance. The West Polesian varieties and other zones in Western Ukraine make up one linguistic area. If there is a certain interest and favorable conditions, then it is very possible that a single West Ukrainian language may be formed...as the official language of the whole territory of West Ukraine, the West Ukrainian language will be used.

²⁴ It is worth noticing the fact that the movement of *Polis'se* attracted not only Polesians but also Ukrainians. One such, Mykola Černjak, should be mentioned. According to Davydjuk, although Černjak was not of West Polesian origin, he mastered Šyljahovyč's variant of West Polesian better and actively wrote artistic texts in it.

²⁵ Judging from the information in *Zbudinne*, until December 1989 *Polis'se* had three addresses for correspondence: Antopol', Minsk, and Pinsk. From January 1990 Luc'k appeared, and from May 1990 L'viv was added, which meant that Ukrainian West Polesians started to cooperate in Ukraine. According to Davydjuk, however, in Ukraine *Zbudinne* was sold in kiosks only in Luc'k. It is interesting to note that from September 1990, the corresponding address was only in Minsk. This change is symbolic in the sense that the movement was then centralized in Belarus's capital, not in West Polesia.

²⁶ According to Davydjuk, they were mainly academics, writers and journalists.

²⁷ On the title page of the proceedings, the place of publication was printed as Pinsk. Indeed, the conference was planned there, but, according to Šyljahovyč, right before the opening of the conference, the local authorities forbade holding the event there, as they regarded it as politically unfavorable.

Dzendzelivs'kij, N. Antropov, and many others, apart from Šyljahovyč himself.²⁸ As the title of the conference indicates, the participants discussed not only purely scholarly issues on West Polesian culture but also practical issues, such as a strategy for standardization of the West Polesian language.²⁹

The Conference was concluded by summing up the future perspective of West Polesia as follows (Suprun 1990: 4):

1. Establishment of a journal and publication of books in the West Polesian dialects, the West Polesian literary language, and its variants;
2. Publication of texts in local dialects, the Jatvjag literary language, and its variants in local newspapers published in Belarusian, Ukrainian, and Russian;
3. Use of local dialects / the West Polesian literary language in local radio and TV programs;
4. Establishment of the West Polesian / Jatvjag scientific-enlightenment center in Pinsk charged with collecting prevailing cultural phenomena, creating a linguistic thesaurus of West Polesia / Jatvjag, preparing a West Polesian encyclopedia, and elaborating on questions of normalizing the literary language;
5. Introduction of history, ethnography, language, folklore, and literature as special courses and seminars into the syllabi of high schools and institutions of higher education in the region of West Polesian / Jatvjag;
6. Introduction as a pilot project of the learning of elements of dialectology with special attention to local varieties and the West Polesian / Jatvjag literary language, together with the elements of regional studies in the local schools; and
7. Use of local dialects in local kindergartens of the region.

These points later took the form of *Polis'ŭe*'s official political "suggestions" or *de facto* claims to the Supreme Council of BSSR.³⁰ Probably, it was the best timing to organize the Conference, because in January 26th 1990 the Supreme Council of BSSR adopted the Law of Languages in the BSSR in which, among others, respect towards the linguistic (and ethnic) plurality was clearly mentioned (Lubaś 2009: 278).

---

²⁸ See Šyljahovyč (1991). It may be worth making it clear that attitudes toward Šyljahovyč and the standardization of the West Polesian language varied among participants. For instance, one of the potential participants, Prof. Georgij Levinton (who submitted his abstract but could not participate in the conference itself), told me that he himself did not believe in a separate Jatvjag nation / language, but he thought that it was a harmless idea and an interesting experiment (personal communication in 2017).

²⁹ See also *Zbudinne* No.3 1990.

³⁰ "Predsedatelju Verxnegu Soveta RB Stanislavu Šuškeviču." *Zbudinne* No. 13–14, 1992.

In his interview with Nežmah in 1992, Šyljahovyč explained that first a West Polesian University with Pětr Brigadin as president should be established, and then other educational institutions (Nežmah 1992: 33). However, the history of this movement shows that none of its perspectives was actualized. On the contrary, the movement soon started to decline. There were multiple reasons that inhibited the movement of *Polis'se*, including the establishment of the new literary language. One of the most striking reasons is probably the emergence of Šyljahovyč's political commitments and his political orientation, with which other activists did not agree.

2.2.3. Stage 3: Šyljahovyč as a politician as the final phase of *Polis'se*

As has been mentioned above, Stage 3 overlaps Stage 2, and in particular the proportion of the efforts devoted to political issues grew as time passed.

Before the break-up of the Soviet Union, *Polis'se*'s political views were espoused by the Belarusian Popular Front (BNF) and People's Movement of Ukraine (NRU).³¹ Indeed, Šyljahovyč was a member of the former, but he had the intention of reorganizing the BNF into a Popular Front of Belarus, indicating that there was a separate West Polesian nation among the inhabitants of Belarus. In his view this West Polesian nation could contribute, together with Belarusians, to the development of democratization in Belarus. However, he left the BNF because the idea of the West Polesian people as a separate nation had never been accepted by the other members of the board. Moreover, he was accused of separatism and almost entirely ignored apart from other general issues of the party.³²

The establishment of a stable literary language did not occupy the most important place in his work anymore. Indeed, some instruction-like articles appeared in *Zbudinne* from time to time,³³ but the promised codified grammar of the West Polesian literary language never appeared. According to Šyljahovyč, the creation of the literary language was just a step toward the next greater step of securing the much higher status of the West Polesians as a separate nation. Although no official status was secured for the postulated West Polesian nation per se, in 1991 and 1992 Šyljahovyč took part in the Seminar of Slovenian Language, Literature, and Culture in Ljubljana as a representative of the West

---

³¹ "Skoro vybory." *Zbudinne* No. 5, 1989.

³² Šyljahovyč (1991).

³³ Here I mean the rubric entitled *De-šo z gramatyky* "Something from the grammar" written by Šyljahovyč and the anonymous rubric *Yz slivnycy jitvežiji volody* "From the lexicon of the Jatvjag language." Besides this, all issues included a short introduction to the West Polesian alphabet under the title *Ključ do čytannja po-jitvežomu* "A key to reading in Jatvjag." However, it had only the Cyrillic version.

Polessian nation.³⁴ His purpose was to inform Slovenes and other people about the renaissance of West Polessian ethnological culture.³⁵ This propaganda seemed to have a certain level of success. According to Šyljahovyč's interviewer, Bernard Nežmah, who published the text in the Slovenian journal *Mladina* "Youth" in 1992, he was interested in Šyljahovyč's activities, first because it was at the time when Soviet Union and Yugoslavia broke up, and thus the topic was of intense contemporary interest, particularly in the former Soviet Bloc. Second, Šyljahovyč's idea of establishing a literary language which was not even taught then was close to the interviewer's heart, as it reminded him of the situation of Slovenes in the 18th and 19th centuries. In general, according to Nežmah, there was a reaction among Slovenes mostly of curiosity, as nobody in Slovenia knew anything about the West Polessian people.

Šyljahovyč started to argue for autonomy, and in the final phase of his activities he reached the idea that Belarus should be a federation consisting of West Polessia and the rest of Belarus. In this context, he participated as a candidate in the presidential election of Belarus in 1994.³⁶ Not having many followers, he lost the election. Soon afterwards in 1995, when *Zbudinne* marked its 85th or last issue, Šyljahovyč was declared as a candidate for representative of the Supreme Council of Belarus. Apart from an economic proposal (including a West Polessian bank), among the political proposals Šyljahovyč (together with two other candidates from *Polis'se*) made was that the official languages of Belarus should be Belarusian and Russian.³⁷ Indeed, all three *Polis'se* candidates announced that adequate support from the state for the preservation and development of West Polessian, Polish, Ukrainian, and other languages of indigenous people(s) of the republic should be guaranteed.³⁸ Such a statement, however, made it clear to the public that the issue of the West Polessian literary language would not be a central topic anymore. This might have been a realistic change of policy, but it meant the end of the project of the West Polessian literary language.

With such unsuccessful political campaigns and financial problems, *Polis'se* stopped functioning in 1995. To earn a living, Šyljahovyč started a business and then left Belarus for Kaliningrad in Russia.

---

³⁴ However, it is not clear how the organizer of the Slovene Seminar treated Šyljahovyč as such a "representative," because in practice the Slovene Seminar accepts applicants based on a country level.

³⁵ "Jětvýž v Yvropy." *Zbudinne* No. 8, 1991.

³⁶ See *Zbudinne* No.7–8, 1994. It is important to note that except for poems, most articles in this issue were written entirely in Russian, including Šyljahovyč's appeal to potential voters. One could see in this issue a clear change in Šyljahovyč's direction to a realistic solution.

³⁷ *Zbudinne* No. 1, 1995. Indeed, he had reached this idea earlier in 1992, when there was a heated discussion on the new constitution in Belarus. See *Zbudinne* No. 10, 1992.

³⁸ *Zbudinne* No. 1, 1995.

3. Why Did Šyljahovyč's Project Fail? The Ukrainian Perspective

There are various reasons for the end of the movement of *Polis'se*. The aspect of the unsuccessful language standardization has been already discussed by various scholars (cf. Klimčuk 1999).³⁹ Except for Šyljahovyč himself, nobody could master the literary language with its unnatural neologisms, particularly when there were no fully established manuals for language users such as a standardized grammar or a normative dictionary with an orthographic instruction, because there are significant dialectal differences within the area. According to Fishman (2010: 9): "Standardization aims at the internal 'unification' of any given language variety across all educated members of its speech community." Thus, the fact that Šyljahovyč's could not manage to gain the support of the West Polesian elites for his variety was crucial.

Another reason is that Šyljahovyč's theory that West Polesians are descendants of the defunct Baltic Jatvjag tribe was not shared by others strongly enough to motivate the movement. Such a theory appears to have been viewed skeptically.

One might also add the fact that Šyljahovyč's movement was mainly based in Minsk and not in West Polesia, where regular local West Polesians did not sympathize with *Polis'se*'s activity, which resulted in Šyljahovyč never winning an election at the state level. This in turn attests to a weak support among the locals.

To sum up, Šyljahovyč could not establish such a language as Fishman (2010: 6) defines: languages are those whose respective speech communities want and believe them to be full-fledged verbal media in order to be able to engage in the kinds of interactions that these communities consider important for the realization of their goals.

However, in this context one might note Ukrainian factors that previous studies did not pay enough attention to, although it was presumed that there were more West Polesians there.⁴⁰ As mentioned above, Šyljahovyč succeeded in involving colleagues in Ukraine in his movement as well, but their collaboration did not last long. There are many reasons. First, West Polesians in Ukraine consider their variety to have been nothing but a Ukrainian dialect from the very beginning, considering that its linguistic features that are foreign to Belarusian are

---

³⁹ In *Zbudinne* there repeatedly appeared locals' postings claiming that the literary form was much different from their own varieties. For these postings the editors tried to explain their principles. In my personal communication with Klimčuk, he expressed it as follows: *Variants Šeljagoviča — eto kul'turnyj fenomenon. No on očen' složnyj. Čitat' ego prostym smertnym tjaželo. A pisat' na něm tem bolee.* "Šyljahovyč's variant is a cultural phenomenon. However, it is very complicated. It is hard for ordinary mortals to read. And writing it is even harder."

⁴⁰ In the interview conducted by Nežmah, Šyljahovyč stated that there were 2.3 million West Polesians in Ukraine, 1.5 million in Belarus, and 0.6 million in Poland (Nežmah 1992: 32).

almost identical with their dialect. Thus it comes as no surprise that, for instance, at the aforementioned West Polessian Conference in 1990, a noted specialist in Ukrainian dialectology, Hryhorij Arkušyn, gave a presentation entitled “Dialect classification in the Western Polessia,” which starts with the following sentence: *Zahidnopolis’kyj hovir ukraïns’koï movy, porivnjano z inšymi dialektami, vyvčenyj duže malo.*⁴¹ Therefore, he never regarded the local dialect as a separate language. This was not his own view alone, but in fact other members of *Polis’sje* in Ukraine were of a similar opinion. This is because Ukrainian West Polessians, as citizens of Ukraine, mastered the standard Ukrainian language in schools as their official language, and linguistic russification there was rather weak, which is significantly different from the sociolinguistic situation in Belarus’s West Polessia.⁴²

With regard to the standard variety proposed by Šyljahovyč, it was not a favorable one for many of them, as West Polessians in Ukraine have their own variant, and in particular its lexicon does not need replacement with unnaturally coined words.

Why then did Arkušyn and others join *Polis’sje*? In my interview, Arkušyn stated that being a poet who writes in West Polessian and facing a strong nationalistic tendency in Ukraine at that time, he longed to preserve their dialect as much as possible together with the local culture, and for that purpose the written form of their dialect might help. In addition, Šyljahovyč’s idea of broadening the sphere of usage of the West Polessian variety by establishing schools to encourage children to speak that variety, a research center, and various media, was understandable to him.

The political and economic aspects were of the utmost importance to West Polessians on both sides. The aforementioned Viktor Davyджuk, the person then responsible for the Ukrainian section of *Polis’sje*, stated that when Šyljahovyč started to become involved in politics, *Polis’sje*’s activities turned out to be directed only toward the inner politics of newly independent Belarus and had almost nothing to do with Ukrainian West Polessians. This was also true in the economic sphere. After the break-up of the Soviet Union, Belarus and Ukraine were situated in different economic zones because of the particularly problematic

---

⁴¹ (in English translation) The West Polessian dialect variety of the Ukrainian language has been very little studied in comparison with other dialects.

⁴² According to my interview with Natałka Babina who is a Belarusian West Polessian and was in charge of an editorial secretary of *Zbudinne* until 1991, she stopped collaborating with *Polis’sje* because she felt that the movement began to seem to be artificial. At the same time, she realized that her native tongue was just a dialect of the Ukrainian language and it was never the Jatvjag language. But it is worth noticing that fact that Šyljahovyč did not ignore/hide the fact that West Polessian was close to Ukrainian. For instance, in *Balesy Polis’sja* No.3 1989, one can find such a statement on West Polessian as follows: *Osobyj jazyk, otličajuščijsja ot beloruskogo i ukraïnskogo, xotja i bliže k poslednemu.* ‘A specific language different from Belarusian and Ukrainian, though it is closer to the latter.’

economic situation of that time, being in a transitional phase (Tyskyj 2012: 569). Thus, it is understandable that ordinary locals were not much interested in *Polis'se* and their newspaper *Zbudinne* did not sell well in Ukrainian West Polesia.⁴³

In addition, it is true that at that time there was a rumor that some secret agents took advantage of Belarusian *Polis'se* as an anti-Ukrainian political instrument to eliminate the possibility of Ukrainian nationalism prevailing in Belarusian West Polesia.⁴⁴ Therefore, West Polesians in Ukraine ceased to cooperate with Šyljahovyč around 1993 and this eventually led to the end of *Polis'se*.

4. Twenty Years after the End of *Polis'se*: Restoration of a West Polesian Dialect Literature

The West Polesian literary language stopped functioning aside from Šyljahovyč's sporadically private usage of it. Šyljahovyč relaunched his movement by establishing a Kaliningrad regional social organization *Jetvyz'* in 2010.⁴⁵ The concrete activities of this society are unknown. Šyljahovyč's interest seems to be directed toward the history of the Jatvjag and their relation to Rus', with particular attention to religious and philosophical issues. From time to time Šyljahovyč circulates a short text *Jatvjažskie zdumki* "Jatvjag Thoughts" among his friends and colleagues.⁴⁶ What is clear is that there is no place for discussing the topic of the literary language anymore.

It is worth mentioning that one of the colleagues and collaborators of *Polis'se*, the dialectologist and translator F. Klimčuk, established the West Polesian scholarly regional-studies association *Zagorod'e* in Minsk in 1995. Its purposes are: 1. spreading knowledge of the Brest-Pinsk area of Polesia and its surroundings, 2. collecting historical, ethnographic, linguistic, archeological, and other material in the region and its surroundings, and 3. scholarly elaboration of the material in connection with other material that is already known.⁴⁷ From this, it is clear that Klimčuk has no intention of (re)creating a West Polesian literary language, not to mention the political separateness of the West Polesia and other issues that Šyljahovyč worked for.

Klimčuk continued to publish his translational and original literary works in his own dialect of the village of Simonoviči. By now, he has published four books: The New Testament (translation into West Polesian dialect), a translation of L.N.

---

⁴³ According to my interview with Davydjuk.

⁴⁴ According to Arkušyn (2012: 224–225), the official statistics do not provide the real number of "Ukrainians" in the Brest region, and locals in Brest are counted as Belarusians for the reason that they speak Ukrainian dialects, not Belarusian ones.

⁴⁵ <http://jetvyz.narod2.ru/index.html>

⁴⁶ Šyljahovyč uses his Facebook page to circulate his texts.

⁴⁷ <http://zagorodde.na.by/>

Tolstoj's works into the dialect of Polessia (2011), a translation of various literary works into West Polessian dialect (2012), and *Janys: The Story* (2013). In these works, he applied a simplified writing system based on Belarusian orthography. In spite of the fact that Klimčuk (1999) himself regards his works as a part of the West Polessian literary microlanguage in general, and in his latest work Czesak (2015: 231) is of the same opinion, nonetheless they should be treated as examples of dialect literature since they lack any standardization process.

The same is true of the recently (2015) launched Ukrainian-Belarusian literary almanac *Sprawa* "Matter" based in Minsk, which includes the rubric *Havorki — Naš skarb* "Local Dialects — Our treasure," with literary texts in the Brest-Pinsk dialect as well.⁴⁸ All works clearly remain in the domain of dialect literature. However, needless to say, one cannot deny that these works could serve as the material for a future literary variety of West Polessian.

5. Conclusion

In this article, I have described the lesser-known aspects of the West Polessian literary language project and related issues by focusing on Šyljahovyč's activities. What I have shown can be summarized as follows.

1. Šyljahovyč's early success consisted in his leadership and talent as an enthusiastic poet, which even enabled him to tackle politically difficult activities, involving important patrons in both his specialty (philology) and in politics to accomplish his purposes. At this stage, the formation of the literary language was the most important issue, particularly in the years before the fall of Soviet Union, when future political problems were less visible.
2. Šyljahovyč's failure after 1990 was caused mostly by his unrealistic political ambitions, expressed presumably in Minsk. This was the reason that he did not gain enough support from locals in the West Polessian region. The failure seems to be closely related with the Conclusions of the 1990 conference, which would have been ideal if realized but might have been unrealistic, and which led Šyljahovyč to involve himself in fruitless political fights. These fights made him lose interest in West Polessian philology and led ultimately to the failure of the standardization of the literary form.
3. Due to the break-up of the Soviet Union and the emergence of two different independent states, namely Belarus and Ukraine, the Ukrainian West Polessians who collaborated with Šyljahovyč found reasons not to cooperate. Ukrainian West Polessians to some extent shared Šyljahovyč's attitude toward the West Polessian language as a medium for preserving and developing the

---

⁴⁸ One of the initiators of the project is Natałka Babina mentioned in the footnote 42.

local culture, even though they had different views regarding the status of their dialect. However, the community was divided between two different polities after the Soviet break-up, and as politics and economics came to occupy the central place for Šyljahovyč (and voters at that time in general), there was no reason for his views to be shared by Ukrainian West Polesians.

4. Šyljahovyč later relaunched his (pseudo)scholarly social movement in the 21st century, but the issue of the West Polesian literary language is no longer his concern. On the other hand, local writers like Klimčuk and others publish various texts in the West Polesian dialect. However, it may not be appropriate to treat them as texts of the West Polesian literary language, as they remain in the field of dialect literature without a tendency to normalize the dialect to create a standardized variety.

LITERATURE

- Arkušyn, Hryhorij. *Zaxidnopolis'ka dialektolohija*, Luc'k: Sxidnojeuropejs'kyj nacional'nyj universytet imeni Lesi Ukraïny, 2012.
- Arkušyn, Hryhorij. *Narodna leksyka zaxidnoho Polissja*. Luc'k: Sxidnojeuropejs'kyj nacional'nyj universytet imeni Lesi Ukraïny, 2014.
- Avanesav, Ruben I. (red.). *Narysy pa belaruskaj dyjalektalohii*. Minsk: Navuka i texnika, 1964.
- Barszczewska, Nina., Jakowiak, Mirosław. *Dialektologia bialoruska*. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, 2012.
- Cyxun, Henadz'. *Vybranija pracy*. Minsk: RIVŠ, 2012.
- Czesak, Artur. *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej słowiańszczyzny*. Kraków. Księgarnia Akademicka, 2015.
- Duličenko, Aleksandr D. *Otzyv o diplomnom sočinenii studenta VI kursa z/o Belorusskogo universiteta N.N. Šeljagoviča "Kratkoe fonetiko-morfologičeskoe opisanie brestsko-pinskogo dialekta belorusskogo jazyka (project literaturnogo varianta)*, 1984.
- Duličenko, Aleksandr D. "Iši jeden literaturnyj jazyk: rusins'ko-polis'kyj". *Rusyn* No.2, 1994: 20–21.
- Duličenko, Aleksandr D. "The West Polesian Literary Language". Gustavsson Sven and Rublom Harald (eds.). *Language, Minority, Migration. Yearbook 1994-1995 from the Centre for Multiethnic Research*. Uppsala: Centre for Multiethnic Research, 1995: 119–132.
- Duličenko, Aleksandr D. *Slavjanskije literaturnye mikrojazyki I-II. Obraczy tekstov*. Tartu: Izdatel'stvo tartuskogo universiteta, 2003–2004.
- Duličenko, Aleksandr D. "Malye slavjanskije literaturnye jazyki (mikrojazyki)". Moldovan Aleksandr et al. (red.). *Jazyki mira. Slavjanskije jazyki*. Moskva: Academia, 2005: 595–615.

- Duličenko, Aleksandr D. *Vvedenie v slavjanskiju filologiju. Učebnoe posobie*. Moskva: Flinta, 2015.
- Encyklopedija: *Ukraïns'ka mova* (red. Vitalij M. Rusanivs'kyj et al.). Kyïv: Ukraïns'ka encyklopedija imeni M.P. Bažana, 2004.
- Fishman, Joshua A. *European Vernacular Literacy. A Sociolinguistic and Historical Introduction*. Bristol: Multilingual Matters, 2010.
- Gapova, Elena. "Negotiating Belarusian as a 'National Language'". Andrews Ernest (ed.). *Linguistic Changes in Post-Communist Eastern Europe and Eurasia*. New York: East European Monographs, Boulder, CO, 2008, 132–160.
- Grenoble, Lenore A. *Language Policy in the Soviet Union*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003.
- Kamusella, Tomasz. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Klimčuk, Fedor D. "Dialektnye tipy Poles'ja". Agapkina Tat'jana et al. (eds.). *Slovo i kul'tura* tom 1. Moskva: Indrik, 1998: 118–135.
- Klimčuk, Fedor D. "Nekotorye osobennosti pis'mennoj tradicii Poles'ja". Spiess Gunter (ed.). *Modernisierung des Wortschatzes europäischer Region- und Minderheitensprachen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1999: 83–94.
- Kryvicki, Aljaksandr A. *Dyjalektalohija belaruskaj movy*. Minsk: Vyšejšaja škola, 2003.
- Lubaś, Władysław. *Polityka językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2009.
- Lubaś, Władysław. "Polityka językowa państw słowiańskich: między nacjonalizmem a europeizmem". Kurek Halina (ed.). *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012: 93–106.
- Maksimjuk, Jan. "Normalizace pravopisu podlaštiny na základě latinky". Lendělová Věra et al. (eds.). *České vědomí Bělarusi*. Praha: Karolinum, 2013: 89–98.
- Maksimjuk, Jan. *Čom ne po-svojomu?* Białystok: Struha Editions, 2014.
- Marvan, Jiří. *Brána jazykem otvíraná aneb o češtině světové*. Praha: Academia, 2004.
- Nežmah, Bernard. "Majhni in pretkani". *Mladina* št.26, 1992: 32–33.
- Poljakov, Oleg. "Das Westpolesische". *Slavistica Vilnensis* LXVII, 1998: 29–41.
- Rehder, Peter (ed.). *Einführung in die slawischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*. Darmstadt: WBG, 2009.
- Salminen, Tapani. "Europe and the Caucasus". Mosley Christopher (ed.). *Atlas of the World's Languages in Danger*. Paris: UNESCO Publishing, 2010: 32–42.
- Smułkowa, Elżbieta. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2002.
- Suprun, Adam E. (red.). *Jityveža / Polis'ka / študijno-praxtyc'ka konfyrencija. Tezy prokazej*. Pyns'k: Polis'se, 1990.
- Suprun, Adam E. (red.). *Jityveža / Zahodnyšnopolis'ka / študijno-praxtyc'ka konfyrencija. Matyrjely*. Pyns'k: Polis'se, 1990.

- Sydoruk, Ivan. *Problema ukraïns'ko-bilorus'koï movnoï meži*. Avgusburg: Tovarystvo Pryhyl'kiv UVAN, 1948.
- Šeljagovič, Mikola. U našego dela – kosmičeskij znak. <<http://archive.li/CY4v>> 25.06.2017
- Šeljahovič, Mikola. *Karotkæ fanetyka-marfalahičnae apisanne adnoj zahodnepaleskaj havorki. Referat dyplomnaj raboty za kurs filalahičnaha fakulteta BDU imja U.I. Lenina*. Minsk: Filalahični fakultet BDU imja U.I. Lenina, 1984.
- Šeljahovyč, Mykola et al (red.). *Zbudinne*. Minsk: Polis'se, 1985-1995.
- Tolstoj, Nikita I. “Novyj slavjanskij literaturnyj mikrojazyk?”. Lixačev Dmitrij (red.). *Res Philologica. Filologičeskie issledovanija. Pamjati G.B. Stepanova 1919-1986*. Moskva: Nauka, 1990: 265–272.
- Tyskij, Mykola G. “Zaxidne Polissja u radjans'kyj period (1946–1991 rr.)”. Bondarenko Halyna (red.). *Zaxidne Polissja. Istorija ta kul'tura*. Luc'k: PrAT, 2012: 569–574.
- Večerka, Radoslav. *Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*. Praha: Euroslavica, 2009.
- Vinogradov, Viktor V. *Istorija russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva: Nauka, 1978.
- Žylko, Fedot T. *Narysy z dialektolohii ukraïns'koï movy*. Kyïv: Radjans'ka škola, 1955.

Мотокі Номаті

Університет Хоккайдо, Японія

ЩЕ ОДИН ПОГЛЯД НА ЗЛІТ ТА ПАДІННЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МІКРОМОВИ (З ПОЗИЦІЇ НЕВИСВІТЛЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЧИННИКІВ)

У статті розглянуто розвиток процесу створення Миколою Шеляговичем так званої західнополіської літературної мікромови у кінці ХХ ст., у світлі його філологічної, громадської та політичної діяльності. Незважаючи на те що цьому проекту лише десять років, ставлення до нього суттєво змінилося, зважаючи на політичні перетворення, що відбулися в колишніх радянських республіках. З огляду на сказане, статтю присвячено таким досі недостатньо висвітленим проблемам, як: 1) погляди М. Шеляговича та його однодумців на літературну й діалектну мови та їхнє відображення у творчості діячів суспільно-політичного угруповання Полісся; 2) позамовні чинники невдачі у формуванні та сприйнятті нової літературної мови, передусім, українськими поліщуками; 3) опис сьогоденної ситуації в літературі на діалекті як (не)відображення минулого.

Ганна Краєвська

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, Україна

ЛЕКСИКА ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто принципи лексикографічного опрацювання термінології традиційних народних ремесел на основі проекту словника лексики традиційних народних ремесел Центрального Поділля. Матеріал був зібраний в 2006–2009 роках за спеціально укладеною авторською програмою в 66 населених пунктах Вінницької області. У проекті словника вміщено 650 словникових статей, програму-питальник, 21 лінгвістичну карту; карту досліджуваної області, яка відображає географію лексики народних ремесел, 7 карт поширення ремесел і тексти. Матеріал представлено в порядку «від поняття до слова».

Ключові слова: *Центральне Поділля, лексика традиційних народних ремесел, словник.*

The article deals with the principles of the lexicographical processing of the folk crafts' vocabulary on the basis of the project of the dictionary of lexical units of the Central Podillia's traditional folk crafts. The materials were collected by the author in 2006–2009 due to a special author's program in expeditionary way in 66 settlements of the Vinnytsia region. The project of the dictionary contains 650 dictionary entries, program-questionnaire, 21 linguistic maps; the map of examined area that reflects the geography of the folk crafts vocabulary, 7 maps of the spread of crafts; texts. The materials are represented in order «from a notion to a word».

Keywords: *Central Podillia's dialect, the folk crafts' vocabulary, dictionary.*

Діалектна лексикографія сьогодні оперує чималою кількістю різнотипних словників. За ареальним принципом їх можна класифікувати на праці, що репрезентують говір як цілість: *Словник західнополіських говірок* Г. Аркушина; *Словник Буковинських говірок, Наддністрянський регіональний словник* Г. Шиля; *Словник українських східнословобожанських говірок* К. Глуховцевої, В. Леснової, І. Ніколаєнко, Т. Тернавської, В. Ужченка; *Словник діалектної лексики Луганицини* З. Сікорської, В. Шевцової, Л. Шутової (Хобзей, Ястремська 2008); *Словник подільських говірок* Д. Брилінського (Брилінський 1991) тощо; демонструють одну говірку чи групу говірок: *Скарби гуцульського говору: Березови* М. Негрича; *Словник говірки села Грабовець Стрийського району Львівської області* І. Друля тощо (Хобзей, Ястремська 2008). Також словники можна поділяти на диференційні та тематичні. Диференційні словники розглядають усю зафіксовану лексику певного регіону, тематичні словники діалектної лексики маніфестують номени окремої тема-

тичної групи: *Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область)* І. Магрицької; *Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок* Г. Гримашевич (Хобзей, Ястремська 2008); *Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках* Г. Березовської (Березовська 2010). За викладом матеріалу словникові статті можуть бути побудовані традиційно – від реєстрового слова до значення, та за семасіологічним принципом – від значення до мовної реалізації у говірках.

З огляду на принципи вивчення лексики за тематичними та лексико-семантичними групами, які усталились в українській діалектології з кінця 60–х років ХХ ст., досліджено різні тематичні групи лексики. Як наслідок, останнім часом українська лексикографія збагатилася низкою тематичних діалектних словників: *Ботанічна лексика центральноподільських говірок: матеріали до Лексичного атласу української мови* І. Гороф'янюк (Гороф'янюк 2012) тощо.

Пильну увагу дослідників привертає й лексика традиційних ремесел. Так, збиранням та аналізом термінології традиційних українських ремесел займалося чимало дослідників: лексику гончарства аналізували М. Кривчанська – полтавські говірки, В. Бережняк – східнополіські говірки, Й. Дзензелівський – закарпатські говірки, Л. Спанатій – увесь українськомовний простір, Н. Хобзей та С. Литвиненко – етнолігвістичний аспект; лексику ковальства вивчали Т. Тернавська – загальноукраїнський діалектний матеріал, В. Мазяр – західнополіські говірки; окремі елементи термінології деревообробки представлено у дослідженнях К. Германа – східнокарпатські говірки, К. Баценка – західноподільські говірки; І. Сабадоша – карпатські говори, М. Никончука правобережне Полісся, В. Манівчука – говори карпатського ареалу; лексику ткацтва та прядіння аналізували М. Безкишкіна – східнополіські говірки, Л. Терешко – степові говірки, Й. Дзензелівський – закарпатські говірки, Н. Венжинович – наддністрянські говірки, І. Ніколасенко – східнословобожанські говірки.

Не випадково для аналізу обрано термінологію традиційних народних ремесел. Якщо колись на Поділлі у кожному селі був бондар, стельмах, коваль, то сьогодні осередки зазначених ремесел функціонують лише в деяких населених пунктах, а разом із ремеслом зникає і відповідна лексика.

Мова ремесел виразно демонструє занепад та відродження різних сфер матеріальної культури українців, тому на сьогодні надзвичайно актуальним є запис термінології традиційних народних ремесел та її удоступнення шляхом укладання тематичних словників.

Отже, метою розвідки є демонстрація лексикографічного опрацювання термінології традиційних народних ремесел Центрального Поділля, а саме деревообробки, ковальства, каменяряства та плетіння. Матеріал висвіт-

лено на основі проекту тематичного словника *Народновиробнича термінологія центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови*.

Джерелом дослідження є власні польові записи лексики деревообробних ремесел (теслярство, столярство, бондарство, стельмаство), ковальства, каменярства та плетіння в 66 населених пунктах Центрального Поділля. Збір матеріалу виконано за спеціально укладеною авторською програмою-питальником. Питальник побудовано за тематичним принципом: «Теслярство», «Столярство», «Стельмаство», «Бондарство», «Ковальство», «Плетіння» та «Каменярство». Програма зорієнтована на фіксацію найменувань ремесел; майстрів, їхніх помічників, найближчого родинного оточення; місця, де працює майстер; назв інструментів, процесів; видів матеріалу; найменування виробів, їхніх частин. Загалом охоплює чимало понять, що виходять за межі народних ремесел (905 питань).

Пропоноване дослідження є описом засад укладання тематичного діалектного словника термінології народних ремесел. Розвідка спрямована на відтворення структурних, семантичних і географічних особливостей кожної лексеми, що можна вважати аналогом лінгвістичних карт. Таку модель подачі матеріалу започаткував М. Никончук (1979; 1985; 1990). Думку М. Никончука у своїх дослідженнях підтримали І. Сабадош (1997), В. Мойсієнко (2001), В. Куриленко (1991), Т. Тернавська (1997), В. Конобродська (1997), В. Бережняк (1997), І. Гороф'янюк (2012) та інші.

Структура словника зумовлена чітким уявленням про специфіку сфери народного виробництва. У праці представлено тематичні групи лексики столярства, теслярства, бондарства, стельмаства, ковальства, каменярства та плетіння, кожна з яких об'єднана підгрупами «майстер», «матеріал», «локус», «інструменти», «процеси», «вироби, деталі, конструкції». Подано 21 лінгвістичну карту, карту з мережею населених пунктів, 7 карт поширення ремесел. В окремому розділі представлено 40 текстів, тематика яких не виходить за межі сфер традиційних народних ремесел. Такі тексти та коментарі респондентів несуть цінну інформацію не лише про матеріальну і духовну культуру подолян, а й пояснюють народну мотивацію, вказують на особливості семантики лексем.

Реєстр словника становить близько 650 словникових статей. Словникова стаття побудована за семасіологічним принципом. Значення подано жирним шрифтом. Кожному значенню відповідає низка лексем, що функціонують у центральноподільських говірках. Представлено акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, лексичні, граматичні варіанти, вказано номери населених пунктів, де вони зафіксовані (див.: «Список обстежених населе-

них пунктів» та карту №1). Є випадки, коли в одному населеному пункті лексеми функціонують синонімічно, тоді у словниковій статті представлено різні лексеми з однаковим порядковим номером населеного пункту. У словникових статтях використано загальноприйнятту транскрипцію. Окрім літер українського алфавіту, голосні та приголосні звуки передано такими знаками: *u^e* – звук середнього ряду високо-середнього підняття, проміжний між [и] та [е]: [*л'асточки^eне гн'із'до*]; *e^u* – звук переднього ряду середнього підняття, проміжний між [е] та [и]: [*парке^uтина*]; *o^v* – звук заднього ряду середнього підняття, проміжний між [о] та [у]: [*обко^vру'вати*]; *ı* – нескладотворчий [і]: [*зубороз'водниї*]; *ÿ* – нескладотворчий [у]: [*боу'тун*]. Характерною особливістю є звучання сполук *с'т'ч'* [*с'т'ч'іл*]. Двокрапкою (:) позначено довгу вимову приголосних звуків: [*но'лоз':а*]; знак м'якості передано знаком апострофа ('), м'якість та пом'якшення не розрізнено: [*в'ік'но*], [*обли'ц'оу'ка*]; знак наголосу (') подано перед приголосним, який передую наголошуваному голосному: [*замо'кати*]; якщо ж приголосний відсутній – то перед наголошеним голосним: [*об'ід*]. Умовні скорочення подано окремим списком.

Так, підрозділ «Назви майстрів» розділу «Термінологія ковальства» у словнику представлена таким чином:

Коваль: *ко'вал'* (3–5, 8–13, 15–21, 22–24, 26–28, 30, 31, 33–35, 37, 38, 41, 45, 47–51, 55, 56, 63, 64, 66), *куз'н'ец'* (7, 43, 46, 52, 53, 57, 61, 62), *куз'нец'* (46), *куз'нец'* (32), *куз'н'ец'* (1, 2, 6, 14, 25, 29, 36, 40, 44, 54, 58, 60, 65).

Помічник коваля: *молото'бойец'* (1–4, 6–22, 24–34, 36–48, 50–53, 55–66), *пом'іч'ник* (5, 23), *пом'іш'ник* (35), *уче'н'ік* (54), *по'мошн'ік* (28, 40, 42, 49, 57, 64), *че'л'адник* (56).

Дружина коваля: *кова'лиха* (1, 3, 4, 7–9, 11, 15–17, 21, 23, 24, 26, 32, 39–41, 45, 48, 57, 63, 66), *'ж'інка кова'л'а* (5, 28, 37, 49, 51, 54, 60), *'ж'інка куз'н'ец'а* (2, 6, 46, 65), *кова'л'ова 'ж'інка* (12).

Дочка коваля: *доч'ка кова'л'а* (5, 15, 32, 40, 48, 51, 54), *'дочка кова'л'а* (4, 23, 24, 26, 49), *'дочка куз'н'ец'а* (1, 2, 6, 46), *кова'лева доч'ка* (37), *кова'л'ова 'дочка* (12, 21), *кова'л'іўна* (45).

Деякі представлені поняття виходять за межі термінології ковальства (родинні зв'язки), але мотиваційно їхні назви пов'язані з лексикою ремесла. Така докладність дає змогу простежити мотиваційний та словотвірний потенціал народновиробничої лексики.

Словотвірна потужність матеріалу простежується у межах лексики на позначення інструменту та процесів їх використання:

Колун – інструмент з клиноподібною робочою частиною для розколювання деревини: *ко'л'ій* (36), *ко'лун* (1, 5, 8, 9, 12–15, 17–20, 22–24,

26, 27, 29, 32–35, 37–39, 42–51, 53, 54, 56, 57, 59–63, 66), *'кол'ух* (2–4, 6, 7), *ко'лун* (10, 11, 21, 25, 28, 30, 31, 40, 41, 52, 58, 64, 65), *ку'лун* (55), *ку'л'її* (16).

Розколювати, розрубувати деревину: *ко'лоти* (1, 3–9, 12–15, 18, 19, 22–24, 26–29, 32–36, 38, 39, 43–49, 51, 54, 56, 57, 59–61, 63, 66), *ку'лоти* (10, 11, 16, 21, 28, 30, 31, 40, 41, 52, 58, 64, 65), *ку'лоти* (16, 55), *ру'бати* (1–66).

Фуганок – вид рубанка великого розміру з подвійним різцем: *фу'ганок* (1–21, 23–28, 30–34, 37–66), *фу'ганок* (29), *хву'ганок* (35, 36), *бик* (22).

Процес обробки дерева фуганком: *фугу'вати* (1, 3, 5–12, 14, 16–20, 22, 23, 26, 27, 29–31, 33, 36, 37, 39–41, 43, 44, 46–54, 56, 57, 59, 60, 62–66), *ви'праў'л'ати* (4), *ви'р'ї'їн'увати* (55), *за'глад'увати* (21), *зачиш'чати* (13), *об'роб'л'ати* (38), *пла'н'їрувати* (2), *р'ї'їн'ати* (24, 25, 58), *стру'гати* (15, 32, 34, 35, 42, 45, 61), *ст'ружити* (28).

Такий виклад матеріалу, безумовно, забезпечує системність у вивченні цього сегмента діалектної лексики.

Окремим значенням у говірках відповідає близько 30 лексичних і формальних варіантів, що свідчить про широкий номінативний потенціал термінології народних ремесел:

Конусна частина ковадла: *в'їст'рак* (58), *'гостра сторо'на* (57), *'гострий б'їк* (2, 35), *'гострий ш'парик* (33), *'гострий 'угол* (21), *за'гострена сторо'на* (30), *за'гострена час'тина* (64), *за'гостреній б'їк* (45), *н'їс* (53), *носо'ва час'т'чи'* (54), *р'їг* (36, 65), *'фана* (29), *'ворок* (2), *'шило* (2), *ву'глок* (39), *'конус* (19, 27, 51), *кру'л'ак* (20), *н'їсок* (1, 25, 28), *но'сок* (6, 43, 47, 50, 56), *р'їг* (3, 17, 19, 36, 41, 59, 60, 65), *р'ї'жок* (5, 21, 25, 31, 63, 66), *ро'жок* (12), *фар'ко* (13), *'фано* (11, 25), *хв'їст* (4), *х'востик* (4), *че'ка* (37), *шпах* (16), *штил'* (40).

Колода у возі, яка з'єднує його передню частину і задню: *бру'сок* (29), *д'ренчик* (40–43, 56, 58, 60, 63, 64), *н'їд'герец'* (23, 28), *н'їд'герцик* (39), *н'їд'герц* (50), *н'їд'герц'* (33, 46), *'н'їдгерц* (31), *'н'їдгерц'* (6), *'н'їдриц* (52), *н'їд'тока* (5, 24, 26, 37), *н'ї'тока* (20), *н'ї'токи* (2, 3, 19, 22, 48), *н'ї'т:оки* (7, 18, 30), *н'ї'т:ок* (16), *роз'вора* (1, 8, 11, 14, 15, 21, 25, 45, 51, 66), *ст'р'елка* (35, 54, 55), *ст'релка* (17, 32, 38, 65), *ст'р'їлка* (49, 53, 61, 62), *'т'їчка* (44, 57), *т'рончик* (34), *'герец'* (36), *ход* (36), *н'ї'т:ока* (36), *кар'дан* (66), *'роспуск* (57), *н'їд'рец'* (46), *ст'релка* (37).

Однак, порівняно із питальником, який є відносно ідеальною моделлю, ступінь збереження лексики народних ремесел невисокий. У говірках мінімально представлені номінативні одиниці на позначення реалій плетіння, каменотесного промислу, видів санного транспорту та їхніх деталей. Нерегулярно репрезентовані терміни на позначення реалій бондарства, стельмаства. Тому у праці є чимало словникових статей, де номен на позначення денотата відомий лише в одному чи кількох населених пунктах:

Вид voзa (точна семантика не встановлена): *кара'бета* (49).

Ходова частина саней: *по'лоз':а* (3, 37).

Якщо ж денотат не має у досліджуваних говірках мовної реалізації, то відповідне значення у словнику не подавали.

Локалізований матеріал разом із картою обстеженого ареалу (Карта № 1) відтворює географію поширення термінології традиційних народних ремесел.

Карта № 1

Вінницька область Україна

Як зазначалося, у праці подано низку текстів про традиційні ремесла подолян. Це репрезентує аналізовану лексику в широкому культурному контексті, дозволяє усвідомити сприйняття предмета носієм мови, що особливо важливо для понять, пов'язаних із традиційною культурою (Bartmiński 1984: 10). До прикладу, наводимо текст, записаний в аналізованих говірках:

с. Саїнка Чечільницького р-ну

Олійник Іван Афанасійович

1923 р. н.

'бондарс'киї 'посуд

ну і з'начит' д'руг'і пот'реби / ро'били са'м'і / бо'чонки на та'к'і шоб і ви'но зли'вали / на та'к'і шоб 'можна ка'пусту за'сол'увати / огир'ки // 'начит' / 'б'іл'ша по'судина там на 'дес'ат' 'в'ідер чи 'нав'іт' на д'вадц'іт' / а то ро'били / 'начит' / 'даже та'к'і / назив'али то ко'рита / шо розчи'н'али там на хл'іб / а ро'били та'к'і ма'лен'к'і / ўже та'к'і низ'к'і / ка'зали / д'і'жа / не 'д'і'жка / а д'і'жа / от / шоб / з'начит' / 'ж'інка там / 'легше йі'йї доста'вати до дна / м'і'сила там в н'ім 'т'істо / ну на хліб розчи'н'ати / йо'го т'реба м'і'сити / от //

Отже, проект тематичного словника говірок Центрального Поділля містить лексику столярства, теслярства, бондарства, стельмаства, ковальства, каменяряства та плетіння, яка тривалий час залишалася не введеною до наукового інформаційного простору. Аналізована лексика репрезентує мову ремесел як складне структурне ціле. Опис матеріалу від семантики до слова із зазначенням поширення кожної лексеми демонструє географію лексики народних ремесел, а діалектні тексти дають змогу побачити лексику в широкому культурному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

- Березовська, Ганна. *Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках*. Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство Черкаської обласної ради, 2010.
- Брилінський, Дмитро. *Словник подільських говірок*. Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1991.
- Гороф'янюк, Інна. *Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови*. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012.
- Куриленко, Володимир. *Лексика тваринництва поліських говорів*. Суми: Мрія, 1991.
- Никончук, Микола. *Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)*. Київ: Наукова думка, 1979.
- Никончук, Микола. *Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся*. Київ: Наукова думка, 1985.
- Никончук, Микола; Никончук, Олександр. *Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов*. Київ: Наукова думка, 1990.
- Никончук, Микола; Никончук, Олександр; Мойсієнко, Віктор. *Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії*. Житомир: Полісся, 2001.
- Литвиненко, Світлана; Хобзей, Наталя. «Гончарство в мові і культурі». *Діалектологічні студії. Мова і культура 2.*, 2003: 81–96.
- Сабадош, Іван. «Лісосплавна лексика українських говорів Карпат». *Український діалектологічний збірник: Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової*, 1997: 343–398.

- Тернавська, Тамара. «Ковальська лексика українських говорів». *Український діалектологічний збірник: Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової*, 1997: 399–427.
- Хобзей, Наталя; Ястремська, Тетяна. «Діалектний словник: автор та читач». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* 12, 2008: 203–205.
- Bartmiński, Jerzy. «Definicja leksykograficzna a opis języka». *Słownictwo w opisie języka*, 1984: 9–26.

ПЕРЕЛІК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1. Громадське Літинського р-н.
2. Багринівці Літинський р-н.
3. Лука-Барська Барський р-н.
4. Жигалівка Калинівський р-н.
5. Іванів Калинівський р-н.
6. Кам'яногірка Калинівський р-н.
7. Микулинці Літинський р-н.
8. Майдан Вінницький р-н.
9. Медвеже Вушко Вінницький р-н.
10. Щітки Вінницький р-н.
11. Котюжинці Калинівський р-н.
12. Брицьке Липовецький р-н.
13. Писарівка Вінницький р-н.
14. Обідне Немирівський р-н.
15. Вербівка Липовецький р-н.
16. Скала Оратівський р-н.
17. Лопатинка Оратівський р-н.
18. Комарівка Барський р-н.
19. Журавлівка Барський р-н.
20. Котюжани Муровано-Куриловецький р-н.
21. Вербоivecь Муровано-Куриловецький р-н.
22. Біляківці Жмеринський р-н.
23. Потоки Жмеринський р-н.
24. Кам'яногірка Жмеринський р-н.
25. Кукавка Могилів-Подільський р-н.
26. Хоменки Шаргородський р-н.
27. Гнівань Тиврівський р-н.
28. Пилява Тиврівський р-н.
29. Мухівці Немирівський р-н.
30. Рахни Лісові Шаргородський р-н.
31. Торків Тульчинський р-н.
32. Дубовець Немирівський р-н.
33. Чуків Немирівський р-н.
34. Клебань Тульчинський р-н.
35. Воловодівка Немирівський р-н.
36. Василівка Ілінецький р-н.
37. Красеньке Ілінецький р-н.
38. Ометинці Немирівський р-н.
39. Зяньківці Немирівський р-н.
40. Кунка Гайсинський р-н.
41. Бубнівка Гайсинський р-н.
42. Гранів Гайсинський р-н.
43. Кивачівка Теплицький р-н.
44. Яришів Могилів-Подільський р-н.
45. Гонтівка Чернівецький р-н.
46. Буша Ямпільський р-н.
47. Русава Ямпільський р-н.
48. Саїнка Чернівецький р-н.
49. Стіна Томашпільський р-н.
50. Вільшанка Крижопільський р-н.
51. Велика Кісниця Ямпільський р-н.
52. Болган Піщанський р-н.
53. Журавлівка Тульчинський р-н.
54. Заболотне Крижопільський р-н.
55. Капустяни Тростянецький р-н.
56. Ободівка Тростянецький р-н.
57. Гонорівка Піщанський р-н.
58. Оляниця Тростянецький р-н.
59. Тростянчик Тростянецький р-н.
60. Баланівка Бершадський р-н.
61. Червона Гребля Чечельницький р-н.
62. Тартак Чечельницький р-н.
63. Мала Мочулка Теплицький р-н.
64. Пологи Теплицький р-н.
65. Поташня Бершадський р-н.
66. Димівка Чечельницький р-н.

Hanna Kraievska

Vinnitsa National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine

THE FOLK CRAFTS' VOKABULARY OF CENTRAL PODILLIA'S AS AN OBJECT OF LEXICOGRAPHICAL PROCESSING

The article deals with the principles of the lexicographical processing of the folk crafts' vocabulary on the basis of the project of the dictionary of lexical units of the Central Podillia's traditional folk crafts. The materials were collected by the author in 2006–2009 due to a special author's program in expeditionary way in 66 settlements of the Vinnytsia region. The respondents were joiners, carpenters, cooperers who use the basic terminology. In order to collect the lexical material there was created a program-questionnaire for the recording of the folk craft terminology. The questionnaire was aimed at recording the dialect language, simulating most precisely this or that folk craft, and included 905 questions.

The project of the dictionary contains 650 dictionary entries, program-questionnaire, 21 linguistic maps; the map of examined area that reflects the geography of the folk crafts vocabulary, 7 maps of the spread of crafts; texts. The materials are represented in order «from a notion to a word».

Александар Мудри
Универзитет у Новом Саду, Србија

ЗАПАДНОУКРАЈИНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ У РУСИНСКОЈ РАТАРСКОЈ И ПОВРТАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ У ВОЈВОДИНИ*

У раду се усредсређујемо на блискост русинског језика са западноукрајинским говорима. Тачније, испитаћемо повезаност ратарске и повртарске лексике у русинском језику у Војводини са паралелама у говорима Западне Украјине. У анализи ове лексике корисне су нам и информације у вези са источнословачким говорима, као и са словенским језицима уопште.

Кључне речи: русински језик у Војводини, ратарска и повртарска лексика, западноукрајинске паралеле.

In this paper we focus on the closeness of the Ruthenian language to west Ukrainian dialects. To be more specific, we are going to research the connection of crop science lexicon in the Ruthenian language in Vojvodina with parallels in the dialects of the west Ukraine. Analysing this lexicon, we also find useful the information in connection with east Slovak dialects as well as Slavic languages in general. The material we are analysing confirms the attitudes of Aleksandr Duličenko and Oleksa Horbatsch about a transitional mixed dialect.

Keywords: *Rutelnian language in Vojvodina, crop science lexicon, western ukrainian dialects.*

Русини су се, према историографским подацима, организовано доселили на подручје данашњег Руског Крстура 1751. године, када је администратор коморских поседа Франц Јосиф де Редл потписао уговор о насељавању коморске пустаре Велики Крстур (Рамач 2007: 56). По досељавању из делова Источне Словачке, тадашњег дела Хабзбуршке монархије, тачније са територија тадашњих жупанија Унг, Угоча, Берг, Сатмар, Мараморош, Спиш, Абауј, Торна, Боршод, Гевеш, Саболч и Чанад (Рамач 1993: 35), почиње и формирање етничке заједнице војвођанских Русина (Дуличенко 2009: 129).

Претпоставља се да је за дијалектни ареал на којем су војвођански Русини били присутни пре доласка у Бачку карактеристична непрецизност генетских особина, односно да се на том простору дотичу источнословенска и западнословенска стихија (Дуличенко 2009: 79). Александар Дули-

---

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178017 *Дискурси мањинских језика, књижевности и култура у југоисточној и средњој Европи* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ченко, руски лингвиста који се између осталог бавио русинским језиком у Војводини, закључује да је дијалекат данашњих војвођанских Русина морао бити управо у ареалу прелазног слоја те да је ту, у прелазном ареалу, настала двореклексност.

Претходна истраживања и теоријске поставке

Захваљујући напорима украјинског етнографа Володимира Хнаћука, крајем 19. и почетком 20. века, русински језик улази у сферу интересовања славистике. Тада се и јављају први ставови о пореклу русинског језика (Дуличенко 2009: 85). Према првом научном ставу, русински језик представља словачки дијалекат. Овај став је заступало више научника (Олаф Брох, Алексеј И. Собољевски, Франтишек Пастрнек, Самуел Цамбел, Јозеф Шкулте-ти, Чарлс Бидвел, Свен Густавсон, данас Вјачеслав Чарски). Представници другог става русински језик у Војводини виде као украјински дијалекат. Ову позицију су кроз историју заступали Володимир Хнаћук, Хавријил Костель-ник, Михајло Ковач, Микола Кочиш и руски лингвиста Никита И. Толстој (Густавсон 1984: 20–30). Поред ових, у науци су приступили и русинофилски и москофилски став.

Нама су, међутим, ближи ставови о мешаном, прелазном типу језика које проналазимо у радовима Олексе Хорбача и Александра Дуличенка.

Олекса Хорбач у радовима „Літературна мова бачвансько-срїмських українців (Руснаків)“ и „Лексика говірки бачвансько-срїмських українців“ на основу материјала сакупљеног теренским истраживањем, русински језик у Војводини види као прелазно-мешани источнословачко-украјински говор (Горбач 1969: 309).

Према Александру Дуличенку уникатност русинског језика лежи у унутрашњим, структурно генетским и спољашњим, социолингвистичким карактеристикама (Дуличенко 2009: 79). За наш рад су интересантне ове унутрашње, структурно-генетске карактеристике. Сагледавајући ове карактеристике, Дуличенко закључује да се још у старом крају одвијао процес међусобне интерференције две језичке стихије (Дуличенко 2009: 81).

Методологија

У радовима у којима смо истраживали ратарску и повртарску лексику Русина у Војводини, прикупљени материјал, класификован према семантичким групама, стављали смо у контекст других словенских књижевних језика релевантних за русински језик, као што су, с једне стране, словенски језици карпатског басена, словачки, украјински и пољски, а са друге, српски језик као словенски језик средине у којој Русини живе после досељавања

у Бачку. Затим смо у речницима источнословачких и западноукрајинских говора покушали да нађемо паралеле лексема ратарске и повртарске лексике Русина у Војводини. На тај начин смо, на основу присутности у овим језицима или говорима одређивали да ли су лексеме део старог или новог лексичког слоја те да ли су део словенског фонда речи или су позајмљене из других језика.

Корпус

Лексеме су сакупљене теренским истраживањем за потребе рада „Польоділска лексика Руснацох у Войводини“ (Мудри 2011).

Анализа¹

Називи у вези са њивом, пољем: *гони, луки, грудва, меджа.*

гони мн. „растојање између две леније, односно пољска пута у ата-ру, 400 хвата (око 800 м)”. У украјинском језику ова лексема представља стару народну меру за дужину, од 60 до 120 хвата *гони* (ГГ 1997: 47). Са значењем „растојање које орач пролази не окрећући плугом” је присутна у дијалектима руског језика у форми *гон* (ЭСРЯ I 1986: 436). С друге стране, у источнословачком шаришком говору присутна је форма *hon* зоз значењем „део њиве” (SŠN 2004: 96). Од прасловенског *gъnati, (ženŋ).

луки мн. „ливада, односно место обрасло травом за кошење или напасање стоке”. Форма једнине (*лука*) је у војвођанском русинском језику забележена само код Хнаћука (Рамач 1983: 141). Лексему налазимо у више словенских језика. Украјинско *лука* у бојкивском говору значи „место близу куће где се коси трава” (СБГ I 1984: 419), *лучка, лука* (КСЛГ 2001: 189). Са блиским значењима је присутна и у руском *лука* (ЭСРЯ I 1986: 531) и пољском језику *łąka* (ESJP 1985: 308). У словачким говорима на истоку *lúka* (ESJČ 1957: 341), *luka* (SŠN 2004: 238). Од прасловенског *lŋka.

грудва ж „земља сједињена у један комад”. Општесловенска лексема: рус. *груда* (ЭСРЯ I 1986: 463), слч. *hruda* (ESJČ 1957: 185), пољ. *gruda* (ESJP 1985: 159–160), срп. *грудва* (PCJ 2007: 231). Од прасловенског *gruda. У западноукрајинском бојкивском говору налазимо *груда* „грудва смрзнуте земље” (СБГ I 1984: 195), буковинском *груда* „грудва осушене или смрзнуте земље” (МСБГ 1971: 96), лемковском *грудка* (сиру) (КСЛГ 2001: 75). Такође, и у источнословачким говорима *hruda* (SŠN 2004: 99).

меджа ж „граница између две њиве”. У словенским језицима присутне су следеће форме: рус. *межа* (ЭСРЯ II 1986: 591–592), слч. *medza* (ESJČ

¹ У раду ћемо, с обзиром на ограничено обим, представити само део анализе.

1957: 361), пољ. *miedza* (Bruckner 1985: 332), срп. *међа* (PCJ 2007: 692). У украјинском језику се поред форме *межá*, у говорима јавља и *меджа*, нпр. бојкивско *меджа* и *меж'а* (СБГ I 1984: 235), лемковско *меджа* (КСЛГ 2001: 201). У источнословачким говорима *medza* (SŠN 2004: 158). Од прасловенског *medjā.

Називи алатки и справа: *коса, лопата, мечик, мирка, мотика, плуг, чересло, лавка;*

коса ж „ручна алатка са дрвеном држаљом и оштрим сечивом за кошење житарица и траве”. Општесловенска лексема: рус. *косá* (ЭСРЯ II 1986: 345), слч. *kosa* (ESJČ 1957: 280), пољ. *kosa* (ESJP 1985: 259), срп. *коса* (PCJ 2007: 573). У украјинском бојкивском *косá* (СБГ I 1984: 380) и лемковском говору *коса* (КСЛГ 2001: 171). У источнословачким дијалектима: *kosa* (SŠN 2004: 132). Од прасловенског *kosa**.

лопата ж „пљосната гвоздена или дрвена алатка са дрвеним држаљама, за пребацивање терета”. Назив је настао према асоцијацији на широки лист. Исти прасловенски корен *lor-ихъ „који има широке, пљоснате листове” је присутан и у називу биљке *лопух, лопуше* „лопух, лопушац, репух”, која има широке листове (Рамач 1983: 141). Општесловенска лексема: рус. *лопáта* (ЭСРЯ II 518: 519), слч. *lopata* (ESJČ 1957: 339), пољ. *łopata* (ESJP 1985: 312), срп. *лопата* (PCJ 2007: 654). У бојкивском *лопата* (СБГ I 1984: 417), лемковском *лопата, лопатка* (КСЛГ 2001: 188), и источнословачким говорима: *lopata* (SŠN 2004: 149).

мечик м „део справа трлице у форми малог мача који при трљењу, трепању конопље сецка, ломи стабла”. Основа од које је изведена лексема је присутна и у другим словенским језицима: рус. *меч* (ЭСРЯ II 1986: 613–614), слч. *meč* (ESJČ 1957: 357), пољ. *miecz* (ESJP 1985: 331), срп. *мач* (PCJ 2007: 936). Од прасловенског *mešь. Идентичне форме са одговарајућим значењем проналазимо у бојкивском *мéчик* (СБГ I 1984: 438), хуцулском *мéчик* (ГГ 1997: 122), такође, и у источнословачким говорима *mečik* (SŠN 2004: 158).

мирка ж „1. суд као мера; 2. процент који добија извршитељ и услуге, срп. ушур”. Од прасловенског *męra. У западноукрајинским говорима налазимо идентичну форму: закарпатском говору *мірка* означава суд од 3–5 кг (СЗСС 2008: 173), хуцулско *мірка, мирéнка, миртук* „суд (2 кг)” (ГГ 1997: 124), (МСГГ 2005: 102), лемковско *мірка* (КСЛГ 2001: 205). У источнословачким говорима *merka* и *mirka* (SŠN 2004: 159).

мотика ж „алатка са гвозденим пљоснатим делом на дрвеним држаљама за ручно окопавање земље”. Општесловенска лексема: рус. *моты́ка* (ЭСРЯ II 1986: 665), слч. *motyka* (ESJČ 1957: 375), пољ. *motyka* (ESJP 1985:

345), срп. *мотика* (РСЈ 2007: 733). У бојкивском *мотика* (СБГ II 1984: 453), лемковском *мотика* (КСЛГ 2001: 210), и источнословачким говорима: *motika* (SŠN 2004: 164). За украјинске говоре је такође карактеристична лексема *сана* (Дзендзелівський 1969: 51).

плуг м „справа за орање земље”. У словенским језицима: рус. *плуг* (ЭСРЯ III 1987: 287), слч. *pluh* (ESJČ 1957: 463–464), пољ. *plug* (ESJP 1985: 422), срп. *плуг* (РСЈ 2007: 936). У украјинским говорима карпатског ареала бојкивско *плуг* (СБГ II 1984: 82), лемковско *плуг*, *плужок* (КСЛГ 2001: 291). Такође, и у и источнословачким говорима *pluh* (SŠN 2004: 208). Прасловенско *plugъ је стара позајмљеница из немачког језика (*Pflug*), присутна још у прасловенском периоду, или од глагола *plužiti* „вући се по земљи”.

чересло м „део плуга испред рала у облику ножа који сече земљу”. Општесловенска лексема: рус. *чѣресло* (ЭСРЯ IV 1987: 342), слч. *črieslo*, *čereslo*, *čerieslo* (ESJČ 1957: 107), пољ. *trzosło*, *trzos* (ESJP 1985: 583). У српском језику се за означавање овог дела користи форма *цртало* (РСЈ 2007: 1499). Лексема се у овом облику среће у западноукрајинским: *чересло* (Дзендзелівський 1969: 43), и источнословачким дијалектима: *čereslo*, *čerislo*, *čirislo* (SŠN 2004: 45). Полногласје није карактеристично за русински језик, а форма *čereslo* се сматра украјинизмом у словачком језику (Дзендзелівський 1969: 43). Од прасловенског *čerslo.

лавка ж „формирана гомила конопље у мочилима преко које је насипано блато”. Данас је основно значење ове лексеме „клупа”. Општесловенска лексема са значењима „клупа, радња и прелаз преко воде”: рус. *лава* (ЭСРЯ II 1986: 444), слч. *lávka* (ESJČ 1957: 322), пољ. *lawka* (ESJP 1985: 307). Од прасловенског *lava. У украјинском бојкивском, буковинском, хуцулском и лемковском говору, лексема *лавка* се користи са значењима „клупа и прелаз преко воде” (СБГ I 1984: 401), (МСБГ 1978: V 6), (ГГ 1997: 108), (КСЛГ 2001: 182). Са овим значењима и у источнословачким говорима: *lavka*, *lafka* (SŠN 2004: 146). Према Дзендзелівском ова лексема је најпре значила „клупа” да би касније развила значење „клада, прелаз преко воде” (Дзендзелівський 1969: 82–83).

Биљке: *конопа*, *лопух*, *лобода*;

конопа „*Sanabis sativa* L., конопља и производ који се добија прерадом ове биљке, односно кудеља”. У словенским језицима проналазимо различите облике ове лексеме: рус. *конопля* (ЭСРЯ II 1986: 312), слч. *копоре* (ESJČ 1957: 273), пољ. *koporie* (ESJP 1985: 252), срп. *конопља* (РСЈ 2007: 562). Од прасловенског *копорја. Одсуство епентетског *l* у русинском језику, упућује на западнословенску форму. Међутим, у украјинским западним говорима забележена је и форма *конопа* (Тимко 1998: 47). Тамо налазимо следеће форме: у бојкивском *конопні*, *колóпні* мн. (СБГ I 1984:

368), закарпатско *колонні* (СЗСС 2008: 148), хуцулско *колонні* мн. (ГГ 1997: 99), (МСГГ 2005: 82), лемковско *конопляр* (КСЛГ 2001: 169). Према Дзендзелівском, форма *конóплі* је присутна у деловима Закарпатја (Дзендзелівський 1969: 139). Форме *конóплі*, *конóплі* су присутне и у украјинским говорима у Словачкој. Поред одсуства епентетског *l*, за русински језик нису карактеристичне метатезе *n* и *l*. Форму без епентетског *l* и метатезе налазимо у источнословачким говорима *копоре* (SŠN 2004: 129).

лопух м „чичак, *Arctium minus* (Hill.) Bernh”. Збирни назив *лопуше* означава биљку лопух, (лопушац, репух), *Petasites hybridus*. Лексема *лопух* је општесловенска, а у словенским језицима означава више биљака са великим лишћем: рус. *лопух* (ЭСРЯ II 1986: 520), слч. *lorúch* (ESJČ 1957: 340), пољ. *lorian*, *loruch* (ESJP 1985: 312). Од прасловенског *lor-uḥъ. „онај који има широко лишће“. Од исте основе и лексема *лопата*. У украјинским говорима проналазимо идентичне форме: бојкивско *лопух* (СБГ I 1984: 418), хуцулско *лónух* и *лунух* (ГГ 1997: 114), (МСГГ 2005: 95), лемковско *лопух* (КСЛГ 2001: 188). Такође и у источнословачким говорима: *loruch* (SŠN 2004: 149).

лобода ж 1. „лобода *Atriplex hortensis* L.; 2. *Chenopodium* L.”. Општесловенска лексема која у словенским језицима има следеће форме: рус. *лободá* и *лебедá* (ЭСРЯ II 1989: 469), слч. *lebeda* и *loboda* (ESJČ 1957: 323), пољ. *lebioda*, *loboda* (ESJP 1985: 292, 310), срп. *лобода* (PCJ 2007: 649). Од прасловенске форме *elbeda / olboda. Данашње форме су резултат метатезе ликвида од корена *elb-* / *olb-* које је сродно са лат. *albus* „бели”, -*da* збирни суфикс. У украјинским говорима на западу ову лексему налазимо у истој форми: бојковско *лободá* (СБГ 1984: I 416), закарпатско *лободá* „јело слабог квалитета” (СЗСС 2008: 162), лемковско *лобода* „коров” (КСЛГ 2001: 188). У источнословачким говорима су присутни *lebeda*, *loboda* (SŠN 2004: 238).

Економско двориште: *хлїв*, *гумно*.

гумно с „задње двориште иза куће на селу”. Општесловенска лексема присутна у језицима карпатског ареала: слч. *humno* (ESJČ 1957: 190), пољ. *gumno* (ESJP 1985: 163). Такође, лексема је присутна и у руском *гумно́* (ЭСРЯ I 1986: 474) и српском језику *гумно*, *гумно* (PCJ 2007: 236). Ова лексема је део прасловенске лексике *gumъno „место у дворишту где стока гажењем врши, распоређене по земљи, снопове одређене житарице”. Форма *гумно* се среће у украјинском хуцулском говору *гумно́* (МСГГ 2005: 40), у лемковском и форма *гумен* (КСЛГ 2001: 76) и у источнословачким говорима *humno* (SŠN 2004: 100).

хлїв м „објекат за стоку”. У словенским језицима ову лексему срећемо у следећим облицима: рус. *хлев* (ЭСРЯ IV 1987: 423), слч. *chliev* (ESJČ 1957: 199), пољ. *chlew* (ESJP 1985: 179). У говорима карпатског ареала има-

мо идентичне форме као у војвођанском русинском: бојкивско *хлив* (СБГ II 1984: 340), хуцулско *хлив* (МСГГ 2005: 211), лемковско *хливець* (КСЛГ 2001: 417) и источнословачко *chliv* (SSN 2004: 105). Од прасловенског *chlěvъ.

Закључак

У раду је представљено 17 лексема којима илуструјемо карактеристике које дају основа за тврдње о мешаном прелазном типу русинског језика.

На основу анализе већег броја лексема у говорима западне Украјине проналазимо паралеле за лексеме *гони*, *луки*, *груда*, *меджа*, *коса*, *лопата*, *мечик*, *мирка*, *мотика*, *плуг*, *чересло*, *лавка*, *конопа*, *лопух*, *лобода*, *хлив*, *гумно*.

Одређени број ових лексема је уједно присутан и у источнословачким говорима. Такође, неретко ове лексеме представљају општесловенске лексеме.

Поједине лексеме, нпр. *чересло* имају изразито украјинске карактеристике иако пуногласје није карактеристично за русински језик. Развој грленог гласа /h/ (рсн. *гумно*; укр. *гумно́*) и развој јата (рсн. *хлив*; укр. *хлив*) су неке од детектованих карактеристика које, истина на опсегом малом материјалу, потврђују ставове Дуличенка и Хорбача.

ЛИТЕРАТУРА

- Горбач, Олекса. «Літературна мова бачвансько-срімських українців (Руснаків)». *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка* 169, 1962: 265–282.
- Горбач, Олекса. «Лексика говірки бачвансько срімських українців». *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику* 4/1, 1969: 309–349.
- Густавсон, Свен. «Руски јазик у Југославији – дияхрония и синхрония». *Творчосц* 9, 1983: 20–30.
- ГГ: *Гуцульські говірки – короткий словник* (ред. Ярослава Закревська). Львів: Національна академія наук України, 1997.
- Дзензелівський, Йосип О. *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. Київ: Академія наук української РСР, 1969.
- Дуличенко, Александер Д. *Jugoslavo Ruthenica, роботи з рускеј филологији и историји* II. Нови Сад: Одсек за русинистику, 2009.
- КСЛГ: *Короткий словник лемківських говірок* (П. Пиртей). Івано-Франківськ: Національна академія наук України – Інститут української мови, 2004.
- МСБГ: *Матеріали до словника буковинських говірок* (ред. В. А. Прокопенко). Т. 1–6. Чернівці: Міністерство вищої и середньої спеціальної освіти, 1971–1979.
- МСГГ: *Матеріали до словника гуцульських говірок* (Ю. Піпаш, Б. Галас). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2005.

- Рамач, Юлиан. *Лексика руского языка*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе. Филозофски факултет, Институт за педагогию, Катедра за руски язык, 1983.
- Рамач, Янко. *Кратка история Руснацох (1745–1918)*. Нови Сад: Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла Нови Сад, 1993.
- Рамач, Янко. *Руснаци у Южней Угорскей (1751–1918)*. Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох, 2007.
- РСЈ: *Речник српскога језика* (ур. М. Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СБГ: *Словник бойківських говірок* (ред. М. Й. Онишкевич). Т. 1–2. Київ: Академія наук української РСР, 1984.
- СЗСС: *Словник закарпатського села Сокирниця хустського району* (І. Сабашош). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2008.
- Тимко, Оксана. *Ботанична і зоологічна номенклатура бачванських руснаків*. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1998.
- ЭСРЯ: *Этимологический словарь русского языка* (М. Фасмер). 1–4. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- ESJČ: *Etymologický slovník jazyka českého* (red. V. Machek). Praha: Československá akademie věd, 1971.
- ESJP: *Etymologiczny słownik języka polskiego* (A. Brückner). Warszawa: Wydawnictwo Powszechna, 1985.
- SŠN: *Slovník Šarišských nářečí* (F. Buffa). Prešov: Vydavateľstvo Nauka, 2004.

Aleksandar Mudri
University of Novi Sad, Serbia

WESTERN UKRAINIAN DIALECT PARALELS IN CROP SCIENCE LEXICON IN RUTHENIAN LANGUAGE IN VOJVODINA

In this paper we focus on the closeness of the Ruthenian language to west Ukrainian dialects. To be more specific, we are going to research the connection of crop science lexicon in the Ruthenian language in Vojvodina with parallels in the dialects of the west Ukraine. Analysing this lexicon, we also find useful the information in connection with East Slovak dialects as well as Slavic languages in general. The material we are analysing confirms the attitudes of Aleksandr Duličenko and Oleksa Horbatsch about a transitional mixed dialect.

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ**

**МЕТОДИКА НАСТАВЕ
УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ**

**METHODS OF TEACHING
UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

Галина Лесная (Лісна)

Московський державний інститут міжнародних відносин (університет) МЗС Росії,
Російська Федерація

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ (В АСПЕКТІ ВИКЛАДАННЯ У БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНІЙ АУДИТОРІЇ)

У статті розглянуто специфіку викладання української мови як іноземної у близькостпорідненій аудиторії, яка базується на загальних принципах Мовних Рівнів Ради Європи. Системно-структурні особливості сучасної української мови як іноземної слов'янської дають можливість використати рідну мову студентів як систему, що полегшує засвоєння іншої граматичної системи та її лексичного наповнення. Цей сприятливий чинник процесу навчання є основою для побудови асоціативних зв'язків у вивченні іноземних мов, а порівняльний аналіз мовних явищ, розуміння функціонування мовних законів та динамічних процесів у розвитку сучасної української мови сприяють ефективному і максимально швидкому засвоєнню матеріалу.

Ключові слова: українська мова як іноземна, методика викладання слов'янських мов, методи інтенсифікації процесу навчання.

The article looks at the peculiarities of teaching Ukrainian as a foreign language to the speakers of a closely related language, proceeding from the principles defined by the Council of Europe Common Reference Levels of Language Proficiency. Systemic and structural features of modern Ukrainian as a foreign Slavic language enable the use of the students' mother language as a system that facilitates the learning of the foreign language grammar and vocabulary. This facilitating factor in the learning process is the basis for building associative language links, while the comparative analysis of language phenomena, understanding laws of language functioning and the dynamic processes in the development of the modern Ukrainian language contribute to the effective and rapid retention of the language material.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, methods of teaching Slavic languages, methods of intensification of the learning process.

У наш час у провідних університетах світу методика викладання іноземних мов базується на Мовних Рівнях Ради Європи. У ході підключення до Болонського процесу на ці рівні перейшли у більшості вишів Східної Європи, у тому числі й у Росії. Основний зміст Мовних Рівнів Ради Європи скерований на поступове формування та розвиток навичок мовленнєвої комунікації: від рівня «виживання» до рівня «досконалості» (A1 – C2). Таке спільне підґрунтя, звичайно, полегшує роботу викладачів й авторів підручників з іноземних мов, бо рівні чітко окреслюють види і характер роботи викладача й учнів в аудиторії та самостійної роботи студентів.

Використання Мовних рівнів в рамках Болонського процесу стало важливим кроком на шляху до уніфікації процесу навчання іноземних мов, оскільки потенційно розширило можливості використання методичних розробок багатьох учасників цього процесу з різних країн світу (Programy 2011), а також ефективно пов'язало їх із сучасними інноваційними технологіями (Лесная 2012б). Однак перехід на ці мовні рівні показав і їхню обмеженість та необхідність подальшої розробки методики викладання іноземних мов студентам різних спеціальностей, позаяк параметри мовних рівнів, що були розроблені, у першу чергу, для викладання англійської мови, неможливо автоматично перенести на інші мови. Безпосередньо це стосується специфіки викладання слов'янських мов, що мають свої особливості. Коли ж ідеться про вивчення слов'янських мов носіями інших споріднених чи близькостпоріднених слов'янських мов, то тут слід брати до уваги ті чинники, які здатні зробити процес вивчення іноземних мов максимально результативним. Адже та загальна основа, на якій базуються мовні рівні і яка особливо важлива для засвоєння фонетики і граматики, вже на початковому етапі та й у процесі всього навчання потребує індивідуального підходу, коли йдеться про конкретну підготовку конкретних студентів.

Із загальним пошуком ефективних методів викладання слов'янських мов тісно пов'язана й методика викладання української мови як іноземної (далі – УМІ), що порівняно недавно широко вивчається власне як іноземна не тільки майбутніми філологами, а й більш широким колом фахівців. Її становлення співпало із суттєвими змінами, які відбуваються у сучасній вищій школі.

В останню чверть століття, що характеризується швидким розвитком технологій та інтеграційними процесами в різних частинах світу, виникли нові галузі досліджень і нові професії. У таких умовах значну роль відіграють фахівці, які володіють знаннями про ці різні регіони. На сучасному ринку праці вони стають більш конкурентноздатними, і це неминуче впливає на зміну старої класичної моделі університетської освіти, яка не завжди здатна підготувати спеціалістів для роботи в нових реаліях.

Щодо методики викладання слов'янських мов, у тому числі й української, то загалом, як і раніше, вона базується на принципах підготовки славістів на слов'янських відділеннях філологічних факультетів університетів. Звичайно, цей давній та глибокий досвід і досі залишається актуальним. Але повністю спиратися на нього в наш час неможливо: така класична освіта не тільки не є конкурентноздатною, але й, скажімо у Росії, не користується популярністю у сучасних випускників середніх шкіл. Не торкаючись причин такої ситуації у російській славистиці (вона виходить за межі даного дослідження), треба підкреслити, що інші напрямки підготовки да-

ють студентам більш широкі знання, окремі аспекти яких вони можуть у майбутньому поглибити в залежності від потреб своєї діяльності.

Також слід зазначити, що світові інтеграційні та міграційні процеси ведуть до того, що більшість країн світу стають багатомовними, адже все частіше повсякденне життя людини супроводжується функціонуванням кількох мов (зазвичай на різних рівнях володіння):

- рідна мова,
- друга рідна мова (у дітей із мішаних шлюбів і т. ін),
- нерідна мова (мова країни перебування чи проживання),
- іноземна (-і) мова (-и).

У ситуації багатомовності вибір іноземних мов для навчання часто мотивується прагматичними міркуваннями, які базуються не тільки на перспективах майбутнього працевлаштування, але й на уявленнях про те, легко чи важко вивчити ту чи іншу мову. Хоча ці уявлення часто не співпадають з реаліями навчального процесу, в умовах такого вибору слов'янські мови зазвичай програють. І не тільки тому, що сфера їхнього вжитку вужча, ніж найбільш популярних світових мов. Методика викладання слов'янських мов надмірно граматизована; цей факт (найчастіше стосовно російської мови) підкреслювала більшість доповідачів із багатьох країн світу на конференції з питань багатомовності та міжкультурної комунікації, що пройшла минулого літа в Університеті Юрія Добріли (м. Пула) у Хорватії (*Многоязычие* 2016). Тому зазвичай, вибираючи з кількох іноземних мов, студенти йдуть найпростішим шляхом і вибирають ті мови, які видаються їм легкими.

Зміна старої парадигми класичної університетської освіти на нову, що зараз відбувається, – це довготривалий процес, який торкнувся багатьох країн світу. Він вимагає перегляду та оновлення програм і методик викладання іноземних мов не тільки для філологів, але й урахування нових потреб ринку праці. Однак поява нових предметів у навчальному плані неминуче веде до скорочення годин, що раніше виділялися на той чи інший предмет, у тому числі й на іноземні мови. Крім того, в наш час по дві чи три іноземні мови вивчають не тільки студенти-філологи, але й студенти інших напрямків підготовки, що також змінює обсяги та розподіл педагогічного навантаження між дисциплінами.

Така ситуація створює протиріччя між необхідністю досягти певного рівня мовної підготовки й відсутністю реального часу на неї. Звідси – перерозподіл навантаження між різними видами навчальної діяльності, коли збільшується самостійна робота студента, а частина матеріалу швидше й ефективніше засвоюється завдяки сучасним інноваційним технологіям (Лесная 2012б).

Слід врахувати і те, що програма підготовки з іноземних мов тих фахівців, чия майбутня діяльність знаходиться за межами власне філології, має свою специфіку. Вона, зазвичай, не включає вивчення всіх тих предметів, які допомагають студентам оволодіти широкими знаннями з історії й культури країни, мова якої вивчається. А сама мова викладається в меншому, ніж філологам, обсязі і повинна підготувати студента до майбутньої професії. Як навчальний предмет «Іноземна мова професійного спрямування» складається з цілого комплексу дисциплін, наповнених (в залежності від напрямку підготовки) конкретним лінгвістичним та країнознавчим матеріалом. Його зміст також залежить від таких чинників, як рідна мова студентів та інші іноземні мови, якими вони володіють чи їх вивчають.

Викладання споріднених слов'янських мов носіям російської мови, яка також є слов'янською, має свої особливості, оскільки неминуче виникає ситуація порівняння і «розведення» багатьох явищ цих мов у зіткненні одні з одними. І тут російською мовою можна скористатися як системою, що полегшує засвоєння іншої граматичної системи та її лексичного наповнення. Як основу світосприйняття рідну мову учня можна використати з метою побудови асоціативних зв'язків у вивченні іноземної мови. Адже пошуки спільного й наведення між ними «мостів» допомагають найбільш ефективно й максимально швидко засвоїти матеріал. Цим принципом авторка керувалася, коли разом із колегами працювала над підручником з польської мови (Кротовская 2013) та писала два підручники з УМІ (Лесная 2010а, 2010б).

Схожість коренів, основ та афіксів, часто також набору граматичних категорій і частин мови, спільність основних правил побудови словосполучень та речень на початковому рівні навчання стають сприятливими чинниками процесу вивчення слов'янських мов. А коли рідна мова є близькоспорідненою (як у нашому випадку), викладання не потребує, наприклад, довгого пояснення таких граматичних категорій, як частини мови чи відмінки іменників.

Однак слов'янські мови характеризуються й значними відмінностями на всіх рівнях мовної системи. Пошук у першу чергу спорідненості, схожості створює умови для міжмовної інтерференції. Її подолання – це значна проблема у вивченні саме споріднених мов. Звичайно, явище інтерференції спостерігається у вивченні будь-якої іноземної мови. Але йому підлягають перш за все ті мовні одиниці, які частково схожі, оскільки учні ототожнюють значення цих одиниць і приводять їх у повну відповідність.

Близькі за звучанням, але відмінні за значенням і вживанням слова властиві всім слов'янським мовам. Семантична характеристика таких слів, що етимологічно пов'язані, але розвинули різні значення, є важливим компонентом у вивченні УМІ носіями слов'янських мов. У підручниках з УМІ

для російських студентів, написаних авторкою, їм приділяється значна увага (Лесная 2010а, 2010б). Однак зрозуміло, що такий навчальний матеріал не буде актуальним для всіх іноземних студентів, навіть тих, що є носіями інших споріднених слов'янських мов, бо у кожній конкретній ситуації міжмовна омонімія відрізнятиметься. Це наочно видно, коли порівняти паралельне вивчення в межах мовної підготовки таких слов'янських мов, як, скажімо, польська й українська (Лесная 2016).

Студенти, що вивчають близькоспоріднені мови, спочатку звертають увагу на знайомі їм слова, а не на ті тонкі стилістичні відтінки, які принципово важливі для розуміння іншої мови. Тому важливо, щоб процес аналізу схожого поєднувався з одночасною характеристикою розбіжностей і щоб студенти вчилися робити це самостійно. Обсяг лексики, в якій схожі корені виступають як фонетичні чи граматичні варіанти, надзвичайно великий, і важливо їх розрізняти. Наприклад, рос. *рыцарь*, укр. *лицар*; рос. *медведь*, укр. *ведмідь*; рос. *мрамор*, укр. *мармур* і т. ін.

Разом з тим у схожих словах можуть «ховатися» міжмовні омоніми. Говорячи про них, слід сприймати цей термін як робочу назву цілого комплексу мовних явищ, що не завжди є власне омонімами. Сюди входять не тільки повні (абсолютні) чи часткові омоніми, а також прості чи похідні, але й омографи, омоформи, омофони тощо.

Значною за обсягом є група повних чи абсолютних омонімів, наприклад: укр. *луна* (віддалений звук, відбиття звуку) і рос. *луна* (небесне світило); укр. *баня* (випуклий дах, переважно церкви) і рос. *баня* (спеціальне приміщення, де миються та паряться); укр. *шар* (1. пласт чогось; 2. верства, група людей) і рос. *шар* (геометричне тіло); укр. *ланка* (1. складова частина ланцюга; 2. невелика організаційна одиниця) і рос. *ланка* (самка оленя) і т. ін. У часткових омонімів можуть співпадати одне або кілька значень, наприклад: рос. *листопад* (опадання листя восени) і укр. *листопад* (1. одинадцятий місяць року; 2. опадання листя восени, також є дублет *падолист*).

У значної частини таких омонімів, що співпадають або не співпадають в одному чи кількох значеннях, може бути різний наголос або вони можуть розходитися в деяких граматичних формах, наприклад: рос. *ро́дина* (рідний край) і укр. *роді́на* (сім'я); рос. *худобá* (худорлявість) і укр. *худó-ба* (свійські тварини); рос. *засада* (приховане розташування кого-небудь) вживається в однині і укр. *засада* (1. приховане розташування кого-небудь; 2. основа, фундамент) у другому значенні вживається в однині та множині.

Однокореневі слова можуть мати різні префікси, рід, наголос, а їхня часткова омонімічність може базуватися на морфемно-словотвірних відповідниках, наприклад: укр. *врóда* (краса) і рос. *урóд* (потвора), протилежне йому за значенням.

Як показує досвід, найбільш складними для студентів є ті лексичні одиниці, які співпадають частково, тому їхньому вивченню треба приділити особливу увагу, наприклад:

укр. *втрата* → рос. *потеря, утрата*

укр. *страта* → рос. *(смертная) казнь*

рос. *оборона* → укр. *оборона*

укр. *заборона* → рос. *запрет*

Для цього у процесі навчання матеріал треба розподілити так, щоб однокореневі слова, які поступово з'являються в уроках, повторювалися у різному контексті, утворюючи словникові гнізда, що допомагає швидше і легше засвоювати матеріал (наприклад: *втрата, втратити, втрачений; страта, стратити, страчений; заборона, заборонити, заборонений* і т. ін.).

Для того, щоб розрізнити у мові всі ці явища, необхідно засвоїти основи її фонетичної та граматичної системи й лексичний мінімум (Лесная 2011: 191), і вже на такому фундаменті підходити до основ перекладацької роботи. У підручниках, написаних авторкою, вже з першого уроку починається поступова підготовка студентів до тих складних мовних явищ, які постануть перед ними в аспекті навчання перекладу. На цьому шляху студенти не просто засвоюють категорії іншої мови, але певним чином протистоять впливу форм рідної мови, що нерідко веде до зворотного впливу – мови, що вивчається, на рідну мову.

Якщо на середньому (B1) і середньому просуненому (B2) рівнях студенти вже розрізняють омографи (графічні омоніми) та омоформи (граматичні омоніми), то лексична омонімія залишається найбільш складним явищем у процесі всього періоду навчання. Специфікою засвоєння цієї лексики є не просто вивчення певних слів та їхнього значення, що важливо для будь-якої мови, але й розуміння тих законів функціонування, за якими мовні явища співіснують разом й одночасно та знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії.

Досвід роботи також показує, що вже на перших заняттях з УМІ необхідним є наповнення навчального процесу таким лексичним матеріалом, який працюватиме на кінцеву фахову підготовку студентів. Цей індивідуальний підхід стосується не тільки принципово відмінних між собою гуманітарних і технічних напрямків навчання, але й, здавалося б, загального гуманітарного скерування процесу навчання (наприклад, на факультетах міжнародних відносин та міжнародної журналістики у нашому МГІМО–Університеті). Тому важливим є ретельний підбір лексики, починаючи з перших фонетичних вправ для читання та найпростіших побутових тем.

Ця лексика, що «запрацює» у майбутньому, має повторюватися в іншому контексті, доповнюватися і таким чином – засвоюватися.

Ці методичні засади, суттєві для вивчення багатьох слов'янських мов, у викладанні УМІ важливо поєднати із відображенням у програмі значних динамічних процесів, які характерні для сучасної української мови. У граматиці більшість категорій не підпадає під дію процесів оновлення. Але у лексичному складі мовної системи під впливом внутрішніх та зовнішніх імпульсів, що їх отримує мова, відбуваються суттєві зміни. Вони ведуть до активного словотворення.

І тут важливо підключити студентів до процесу аналізу того, чому саме так відбувається. Розвиток мови є об'єктивним явищем, пов'язаним з еволюцією людства взагалі і розвитком окремих суспільств зокрема. Серед екстралінгвістичних чинників мовного розвитку слід назвати «постійне мовне освоєння дійсності людиною, її бажання бути більш інформованою, інтеграцію народів світу та обмін технічними, науковими і культурними досягненнями» (Лесная 2015: 164). У результаті мовних контактів у мову приходять нові слова, що ми їх запозичуємо для номінації нових реалій або створюємо за законом аналогії.

Найбільш інтенсивно збагачення лексичного складу мови відбувається в епохи великих соціальних зрушень. У такі періоди суспільні зміни інтенсифікують потенційні сили, що притаманні кожній мові. Таку епоху переживає в останні роки українське суспільство, в якому проходять значні перетворення та інтеграція у світові міжнародні структури. Тому саме зараз українська мова, як і суспільство, відкрита для широких контактів з іншими країнами, а це означає – і з іншими мовами.

На рубежі ХХ–ХХІ століть у слов'янських мовах відбуваються схожі процеси. Внаслідок того, що вони володіють багатими та різноманітними ресурсами, мови здатні «переварити», трансформувати і адаптувати, а у підсумку – й номінувати нові реалії й поняття. На думку Г. П. Нещименко, ідентичність результатів словотворення обумовлена не тільки типологічною подібністю слов'янських мов, але й потужним впливом схожих факторів, у результаті чого «узус репрезентативного мовного вживання стає відкритим для ввімкнень із повсякденного невимушеного мовлення, із професійного спілкування, сленгів тощо» (Нещименко 2012: 17). Порівняльний аналіз цих явищ допомагає студентам усвідомити, у чому схожість та відмінність подібних процесів у кількох мовах: у рідній й іноземних мовах, які вони вивчають.

Появу нового на всіх мовних рівнях найбільш оперативно фіксує преса, яка разом з телемовленням не тільки відображає суспільні і мовленнєві процеси, але й певним чином формує їх, закладаючи основи сучасного мовного стандарту. Саме тут наочно видно, як зміщуються різні мовні стилі,

паралельно вживаються різні лексеми для найменування тих самих реалій та відбувається «формування літературної норми» (Лесная 2012а: 370).

Аналіз цих мовних процесів, важливих і цікавих для лінгвіста, вступає у протиріччя з необхідністю подавати студентам усталені правила й норми (особливо на початковому рівні). Однак якщо з самого початку навчання враховувати особливості формування літературної норми у сучасній українській мові, то у майбутньому це допоможе зменшити стан культурного шоку, в якому зазвичай опиняються учні в контактах із явищами будь-якої живої мови, що вони її вивчають. Починаючи з рівня В1, важливо, щоб студенти читали українську пресу та працювали за спеціальною методикою над програмами новин українського телебачення (Лесная 2012б). Така робота, що супроводжується аналізом особливостей сучасних мовних явищ (з урахуванням специфіки мови професійного спрямування), здатна інтенсифікувати сам процес вивчення мови й швидко та ефективно підготувати студента до майбутньої професії.

Детальний аналіз інноваційних мовних процесів – це складова частина вивчення сучасної української літературної мови не тільки студентами-філологами, а й іншими іноземцями, незалежно від їхньої спеціалізації. Адже разом із засвоєними мовними рівнями такий опис допомагає зрозуміти, що мова – це система, в якій всі елементи функціонують злагоджено. А побудова асоціативних зв'язків у вивченні слов'янських мов, пошуки спільного й відмінного у них не тільки дають можливість ефективно й максимально швидко засвоїти матеріал, але й створюють умови для розуміння тих мовних явищ, більшість із яких обумовлені та безпосередньо чи опосередковано пов'язані із суспільним розвитком і самі впливають на нього.

ЛІТЕРАТУРА

- Кротовская, Янина А.; Лесная, Галина М.; Селиванова, Нина В. *Практический курс польского языка. Базовый учебник*. 3 изд. Москва: Астрель, 2013.
- Лесная, Галина М. «Вариантность и изменение языковой нормы в нормы в украинском литературном языке двух последних десятилетий». *Славянские языки и культуры в современном мире: II Международный научный симпозиум. Москва, МГУ им. М.В.Ломоносова, Филологический факультет, 21–24 марта 2012 г.: Труды и материалы*. Москва: Издательство Московского университета, 2012: 370–371.
- Лесная, Галина М. «Новые технологии в преподавании украинского языка как языка профессии». *Інноваційні технології в процесі викладання іноземної мови професійного спрямування: Збірник статей та тез V Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, Дипломатична акаде-*

мія України при МЗС України, 23 травня 2012 р. Київ: Видавничий дім «ДЕМІД», 2012: 30–38.

Лесная, Галина М. «Принципы построения учебника по украинскому языку как иностранному (начальный уровень)». Мокиенко Валерий М. (ред.). *Материалы XXXIX Международной конференции. 15–19 марта 2010 года, Санкт-Петербург. Вып. 22. Фразеология и языковая динамика. Санкт-Петербург, Филологический факультет СПбГУ.* Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Philosophische Fakultät. Institut für Fremdsprachliche Philologien, 2011: 189–192.

Лесная, Галина М. «Специфіка паралельного викладання слов`янських мов як іноземних мов професійного спрямування». *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики* 1-2/11-12, 2016: 8–12.

Лесная, Галина М. «Старое и новое: некоторые особенности языковой номинации в украинском литературном языке на рубеже XX–XXI веков». Г.М. Лесная (ред.). *Цивилизационно-культурные связи России и Украины. Вторая конференция Российской ассоциации украинистов: Материалы международной научно-практической конференции. Москва, 1–3 декабря 2011 г.; Украинская история, культура и национальная мысль в наследии Тараса Шевченко: опыт переосмысления от XIX века до наших дней. Третья конференция Российской ассоциации украинистов: Материалы научно-практической конференции. Москва, 25 апреля 2014 г.* Москва: Издательство «МГИМО–Университет», 2015: 164–169.

Лесная, Галина М. *Украинский язык для стран СНГ: Учебник.* Москва: Издательский центр РГГУ, 2010.

Лесная, Галина М. *Учебник украинского языка. Уровень А1.* Москва: Издательство «МГИМО–Университет», 2010.

Многоязычие и межкультурная коммуникация: вызовы XXI века. II Международная конференция и X Международный научно-практический семинар. Пула, Хорватия, 16–23 июля 2016 г. Москва: Инновации в образовании, 2016.

Нещименко, Галина П. «О некоторых проявлениях конвергентности в современном славянском словообразовании». *Славянские языки и культуры в современном мире: II Международный научный симпозиум.* Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 21-24 марта 2012 г.: *Труды и материалы.* Москва: Издательство Московского университета, 2012: 17–18.

Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1 – C2. I. Janowskiej, E. Lipińskiej, A. Rabiej, A. Seretny, P. Turka. (red.). Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011.

Galina Lesnaya

Moscow State Institute of International Relations, Russian Federation

SYSTEMIC AND STRUCTURAL PECULIARITIES OF UKRAINIAN
AS A FOREIGN SLAVIC LANGUAGE

(TEACHING TO CLOSELY RELATED
FOREIGN LANGUAGE SPEAKERS)

The article analyzes the systemic and structural features of Ukrainian as a foreign Slavic language that enable the defining of modern methods of teaching to speakers of a closely related foreign language. Based on the Council of Europe Language Levels, the author focuses on the prevention of the interlingual interference and the study the interlingual homonymy. The learning of the foreign language grammar and vocabulary are supposed to meet the needs of the target audience. Therefore, the learning material used in the classroom should work towards ultimately building the professional competence of the students. Meanwhile, the building associative language links, the comparative analysis of language phenomena, the understanding laws of language functioning and dynamic processes in the development of the modern Ukrainian language contribute to the effective and rapid retention of the language material.

Ольга Сорока

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Софійський університет, Болгарія

ПІДРУЧНИКИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ БОЛГАР В МИНУЛОМУ Й СЬОГОДНІ

Здійснено огляд підручників з української мови для цільової аудиторії – болгарських студентів, – що виходили в Україні та Болгарії, написані окремими авторами чи авторськими колективами. Проаналізовано чотири підручники з української мови, два з яких вийшли в Україні у 1930-31 і 1998 роках, і два в Болгарії у 2008 і 2016 роках. Зроблено історичну довідку, вказано передумови створення цих підручників. Описано різні принципи укладання підручників з української мови для болгар з огляду на специфіку болгарської мови, потреби студентів та вимоги часу.

Ключові слова: українська мова, підручник, болгари.

In this article, textbooks on the Ukrainian language for the target audience (Bulgarian students), published in Ukraine and Bulgaria and written by individual authors or in collaboration, are reviewed. Four books on the Ukrainian language, two of which were published in Ukraine in 1930-31 and 1998, and the other two in Bulgaria in 2008 and 2016 respectively are analyzed. Additionally, a historical inquiry on the prerequisites for writing of these textbooks is made. Also described are the various principles of writing textbooks of Ukrainian for Bulgarians, influenced by the peculiarities of the Bulgarian language, students' needs, and the demands of time.

Keywords: Ukrainian language, textbook, Bulgarians.

Останнім часом почав активно розвиватися та швидко вдосконалюватися доволі новий напрям в українській лінгводидактиці – методика викладання української мови як іноземної. Саме тепер вперше з'явилося багато нових якісних підручників з української мови для іноземців, у яких в доступній формі викладено короткі відомості про мову, теоретичні принципи, розроблено й подано систему вправ і завдань для вироблення умінь і навичок володіння мовою. Та, попри це, створення таких підручників справа не нова і має свою давню історію. Як зазначають дослідники, ще у 1900 році в Ужгороді побачив світ перший підручник такого спрямування Августина Волошина (прем'єр-міністра уряду Карпатської України) для угорської молоді під назвою *Читанка для угро-руської молоді* (Кочан 2012: 18).

За останні роки з'явилося багато статей, присвячених саме підручникам з української мови як іноземної, у них описано та проаналізовано десятки видань, і українських і закордонних, однак там майже немає інформації про підручники з української мови для болгар. З огляду на це у доповіді зосередимо свою увагу саме на них.

Отже, на сьогодні маємо чотири виданих підручники з української мови для болгар, написані вони за останні вісімдесят з лишком років, і кожен з цих підручників в певному сенсі є «першим» в історії підручником такого спрямування. Два з них написані в Україні, а два у Болгарії, написані вони в різний час, різними авторами (і за національністю, і за поглядами), мали вони різну мету, спільне ж у них те, що вони були призначені для аудиторії, що володіє болгарською мовою.

Першим в хронологічному порядку виступає майже невідомий в Україні та, зрештою, і в Болгарії, підручник *Українски език* (Грунський) з дуже цікавою історією. Його авторами є відомий український мовознавець, професор Київського університету Микола Грунський (1872–1951) та болгарист, болгарин за національністю, Делчо Пеев Дрінов (1893–1936), який жив в Україні і працював у Київському університеті та в Інституті мов при Українській академії наук. У підручнику не зазначено року видання, а дослідники Іван та Ельза Стоянові вважають, що книга була видана у 1930–1931 рр., наявність в алфавітному коментарі української літери г, яка була заборонена у 1933 році є лише підтвердженням того, що подія відбулася до середини 30-х років. Викликає ряд питань також і правопис болгарської мови, на основі якого написана книга, він знатно відрізняється від чинного на той час у Болгарії *Іванчевського правопису*, у якому наявні *ять* і *юс великий*, які у болгарській мові були скасовані аж після реформи 1945 року. З'ясувалося, що автор підручника Делчо Дрінов займався унормуванням болгарських діалектів на території України. Йому належить створення оригінальної болгарської орфографії, яка прийнята для болгар України (Стойнова 2014: 115). Ця інформація дає нам підтвердження того, що книга була написана не просто в Україні, а для українських болгар (таврійських і бесарабських), тобто для вивчення української мови національними меншинами, що оселились та жили на українській території.

Щодо наповнення самого підручника, то тут слід відзначити, що автори подали граматичний матеріал у легкій формі, послідовно та доступно розкрили основи української фонетики, граматики. Український граматичний матеріал подали на фоні знань про болгарську граматику, вказали спільне та відмінне у дієвідмінах, різницю в іменникових категоріях, особливості наголосу тощо. Відсутність вправ та завдань у підручнику компенсували великою кількістю прикладів.

Дуже важливою частиною цього видання є *Українсько-болгарський словничок*, що містить понад 4 тисячі слів, основою для якого є словник Бориса Грінченка, в якому закодоване багатство української мови, але також містить ряд нових слів, відсутніх у Грінченка, з офіційно-ділового, публіцистичного стилю, суспільно-політичну термінологію та ін. Е. Стойнова зау-

важує цікавий факт: у «Словничку» нема посилань на існуючі на той час у Болгарії словники (Стоянова 2014: 114), але, як зазначає І. Стоянов, він ліг в основу перших мовознавчих україністичних досліджень у Болгарії, які належать перу відомого мовознавця Івана Лекова (Стоянов 1997: 48).

Відтак, з відомих причин політичного характеру, українсько-болгарське підручникотворення стихає аж до того часу, коли Україна стає назаальною державою, а українська мова єдиною державною мовою. Зростає зацікавленість українською мовою як в Україні, так і поза її межами. Це стає каталізатором створення нових підручників з української мови як іноземної, серед яких *Українська мова для болгар*. Автори цього «першого» після тривалої перерви підручника – викладачі Одеського університету імені Іллі Мечникова Валентина Стоянова і Віра Гризан, що теж певний час викладала українську мову як іноземну на філологічному факультеті Великотирновського університету імені Святих Кирила і Мефодія.

З огляду на стиль подачі матеріалу, використання української мови для пояснення граматичного матеріалу, можна зробити висновок, що книга написана для українських болгар. Наповнення підручника відповідає духові епохи, має романтичний характер та окрім граматичного матеріалу подає багато невідомої та нової для болгар з півдня України історичної, культурологічної інформації. Тобто підручник має не лише лінгвістичне спрямування, але в той час стає для українських болгар і посібником з народознавства, історії і культури, у деяких випадках єдиним джерелом знань про невідомі для них історичні події, про українську символіку, постаті українських гетьманів, відомих українців, обряди та звичаї таких близьких, а таких далеких українців.

Відповідно тексти болгарською мовою, що запропоновані для перекладу, відповідають загалом «романтичному» характеру підручника, розповідають цікаві історії про праболгар, про болгарські царства, описують міста-перлини, чудову болгарську природу, гори, море, Дунай тощо. У додатках подано: «Додаткові диктанти» (Гризан 1998: 139–140); «Тексти для усного та писемного мовлення» (Гризан 1998: 141–151); «Короткий словник основних українських лінгвістичних термінів» (Гризан 1998: 152–153), «Короткий словник українських власних імен (з деякими варіантами й зменшеними формами)» (Гризан 1998: 153–158) та «Українсько-болгарський словник» (Гризан 1998: 159–221), автором якого є Валентина Стоянова.

Підручник не набув популярності в Болгарії. Спроба започаткувати викладання української мови у Велико Тирново не була вдалою, але ентузіастично-славісти все-таки провели п'ятирічний курс і випустили своїх єдиних фахових україністів.

Але на цьому інтерес до України, молодій незалежній держави, зі сторони Болгарії у кінці ХХ – на початку ХХІ століття не зник. Навпаки, він

лише починав активно рости, адже історії цих держав тісно пов'язані, як і переплетені долі десятків і сотень вчених-мовознавців, літературознавців, істориків, культурологів, політичних діячів.

Центром перетину культурних зв'язків обох держав у Болгарії завжди був Софійський університет. За роки його існування в ньому сформувалася ціла плеяда вчених українолюбів, силами яких у 1996 році в Університеті було відкрито напрямок Українська філологія.

Логічним продовженням доброї українолюбної традиції у Софійському університеті є поява у 2008 році, вперше в історії Болгарії і болгарської україністики, підручника *Українська мова для болгар. Частина перша*.

Звичайно, сьогодні вимагає пошуків нових шляхів навчання української мови, нових підходів і методів презентації навчального матеріалу. Адже сьогодні не буде мати успіху підручник, що не відповідає сучасним вимогам, які постають перед навчальними підручниками. З цим завданням чудово впорались автори, україністи і болгаристи, викладачі кафедри слов'янських мов Софійського університету імені Климента Охридського доц. Албена Стаменова та др. Райна Камберова. Вони підібрали актуальні тексти, опрацювали граматичний матеріал і розробили систему вправ для формування базових знань болгарського студента з сучасної української літературної мови, з огляду на особливості болгарськомовної аудиторії, на відмінності у граматичних системах болгарської та української мов.

Матеріал, уміщений у підручнику, охоплює основні розділи сучасної української літературної мови. Основна граматична частина підручника вміщена у дев'яти уроках, кожен з яких складається з трьох частин: текст, граматики, вправи. Автори зберегли послідовність викладу, розподілили поданий матеріал так, щоб усі три частини кожного уроку були рівноцінними за вмістом практичного та теоретичного матеріалу. Кожен з уроків починається одним із текстів різноманітної тематики. Окрім загальнопізнавальної інформації, автори запропонували і тексти, пов'язані з історією України, її традиціями, знаковими місцями, видатними діячами культури, історичними фактами, які часто невідомі закордонним студентам, що дає змогу скласти повніше враження про державу, мову якої вивчають. Це, наприклад, тексти про музей-парк Софіївку (Стаменова 2008: 178), футбольний клуб «Карпати» (Стаменова 2008: 169) тощо. Запропоновані тексти мають дискусійний характер, вони допомагають студентам швидше почати діалог чи дискусію. Усі тексти, ситуації наближені до реальних умов спілкування. Нерідко на їх основі побудовано граматичні вправи і діалогічні тексти. Поєднання народознавчого матеріалу з практичним, граматичним, як свідчить практика, є запорукою доброго результату в процесі вивчення іноземної мови.

Основний граматичний матеріал автори добре систематизували в дев'ятьох уроках та п'ятьох додатках-таблицях наприкінці підручника (Стаменова 2008: 149–167). Виклад граматичних тем розрахований на специфіку засвоєння української мови у болгарськомовному середовищі. З огляду на це, при вивченні іменника, наприклад, акцент було зроблено на непритаманну болгарській мові категорію відмінка: детально охарактеризовано особливості семантики та використання кожного з відмінків, сформульовано основні правила вжитку відмінкових форм та винятки із них. Автори звернули увагу на узгодження іменних частин мови з іменниками і систематизували свій виклад у таблицях, які допомагають студентам правильно узгоджувати іменники різних родових та відмінкових форм з прикметниками та займенниками. Така форма викладу набагато полегшує засвоєння іменникових парадигм, бо узгодження займенників і прикметників з іменниками у непрямих відмінках – дуже складна тема для носіїв болгарської мови, у якій відсутнє відмінювання іменників.

Питання, що потребує особливої уваги, – це вживання прийменників з різними відмінковими формами іменників. Вправи на керування іменником та вправи такого типу зустрічаються чи не в кожному уроці. А з'ясуванню значення та вживання основних прийменників з родовим відмінком іменника автори присвятили окремий урок (Стаменова 2008: 81–94) та окремо (Стаменова 2008: 84–86) подали таблицю вживання прийменників з іменниками у формі родового відмінка.

Матеріал, присвячений дієслову, теж розподілено по усіх уроках та пов'язано з іменником, адже вже з самого початку вивчення української мови важливо поєднувати іменник з дієсловом, оскільки таке поєднання дає змогу висловлювати цілісні, завершені думки та будувати речення тощо. Цей підручник значно полегшує болгарськомовному студентові здобування базових знань з сучасної української літературної мови.

«Першим» підручником української мови для болгар для вищого рівня є праця Райни Камберової *Украински език за българи. Част III*, випускниці першого покоління українців, яка активно працює над розвитком, розширенням та популяризацією спеціальності, активізацією співпраці з українськими університетами та україністичними центрами у світі, забезпеченням студентів-україністів навчальними посібниками, науковою та художньою літературою.

Ця книга – результат послідовної та успішної роботи авторки на терені україністики. Вона призначена для тих, хто вивчав українську мову та бажає вдосконалювати знання в університеті або самостійно. Її можна використовувати і як підручник, і як довідник з української лексикології, граматики, орфографії, фразеології, культури мови.

Основою підручника є дев'ять пізнавальних та цікавих текстів відповідного рівня складності, котрі продовжують знайомство з минулим і сучасністю України. Зокрема, багато уваги авторка звертає на історію транспортних засобів, що добре узгоджується з темою – рух та граматичною темою – дієслова руху. Очевидно, що плідна співпраця з українськими письменниками, знання та популяризація української літератури є причиною того, що два тексти з підручника авторка присвятила цікавим і смаковитим «кулінарним сповідям» Ю. Винничука.

Основна граматична частина підручника розроблена з акцентом на відмінки, їхні семантико-синтаксичні відношення, вживання їх з окремими прийменниками, керування дієслів. Багато уваги авторка відводить орфографії, в кожному уроці вона виділяє одну загальну тему та вдало розробляє її у цікавих завданнях. Дуже цікаві теми підібрано для перекладу. Лексика та фразеологія, що присутня у перекладі, вдало перегукується з завданнями з культури мови, що сприяє легкому і приємному засвоєнню нового та вправляння засвоєного матеріалу. Вміло розроблені вправи та творчі завдання скомпоновані так, що вони безпосередньо пов'язані з загальною лексичною та граматичною темою.

Видані підручники з української мови для болгар є важливою частиною історії підручникотворення з української мови як іноземної, гарною основою та гідним наслідування прикладом для нових видань такого типу.

ЛІТЕРАТУРА

- Кочан, Ірина. «Становлення і розвиток методики викладання української мови як іноземної». *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* 7, 2012: 17–24.
- Стоянов, Иван. «Иван Леков и началото на езиковедската украинистика в България». Лашкова Лили (ред.) *Общност и многообразие на славянските езици. Академично славистично дружество. Сборник в чест на проф. И. Леков*. София: Академично славистично дружество, 1997: 45–48
- Стоянова, Ельза. «Първият съветски езиковед-българист Делчо Дринов». *Дриновський збірник VII*, 2014: 111–116.

ДЖЕРЕЛА

- Гризан, Віра; Стоянова, Валентина. *Українська мова для болгар*. Одеса: Астропринт, 1998.
- Грунський, Микола; Дрінов, Делчо. *Українски език. Граматика (фонетика, морфология и синтаксис.) Бележки върху украинския правопис. Украинско-българско речниче*. Москва-Харков-Минск.

Камберова, Райна. *Украински език за българи. Част III*. София, 2015.

Стаменова, Албена; Камберова, Райна. *Украински език за българи част I*.
София: Мико Дизайн ЕООД, 2008.

Olha Soroka

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria

HANDBOOKS OF UKRAINIAN LANGUAGE FOR BULGARIANS IN THE PAST AND PRESENT

In this article, textbooks on the Ukrainian language for the target audience (Bulgarian students), published in Ukraine and Bulgaria and written by individual authors or in collaboration, are reviewed. Four books on the Ukrainian language, two of which were published in Ukraine in 1930-31 and 1998, and the other two in Bulgaria in 2008 and 2016 respectively are analyzed. Additionally, a historical inquiry on the prerequisites for writing of these textbooks is made. Also described are the various principles of writing textbooks of Ukrainian for Bulgarians, influenced by the peculiarities of the Bulgarian language, students' needs, and the demands of time.

ЛИТЕРАТУРОЗНАВСТВО ТА ФОЛКЛОРИСТИКА

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ И ФОЛКЛОРИСТИКА

LITERATURE AND FOLKLORE

Андрій Даниленко
Університет Пейс, США

„БЕЗ ТАЛАНТУ ЧОЛОВІК, ХОЧ І ДОБРИЙ”, АБО ПРО ОДИН ВИПАДОК ЕПІГОНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРЕКЛАДНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається один із випадків наслідувального мовотворення ХІХ століття з боку одного з перекладачів Давидових псалмів – Олександра Навроцького. Активний учасник Кирило-Мефодіївського товариства і досвідчений перекладач із класичних літератур, О. Навроцький здійснив майже повний переклад псалмів, який спирався на здобутках біблійних перекладів П. Куліша, зокрема, його переспіву псалмів. Порівняння зазначених перекладів засвідчує широке запозичання О. Навроцьким численних форм з мови П. Куліша, які автор пропонує називати “кулішизмами” в історії формування української літературної мови.

Ключові слова: О. Навроцький, П. Куліш, “кулішизм”, псалми, біблійний стиль, епігонство: українська літературна мова.

The article is devoted to the study of one of the cases of nineteenth-century linguistic imitation by one of the translators of the Psalms of David, Oleksander Navrotskyi. An active member of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius and an experienced translator of classical literature, O. Navrotskyi made an almost complete translation of the psalms, constructed on the achievements of the Biblical translations by P. Kulish, in particular his paraphrases of the psalms. A comparative analysis of the aforementioned translations shows that O. Navrotskyi used extensively numerous forms borrowed from the language of P. Kulish. The author proposes to call such forms “kulishism” in the history of the formation of standard Ukrainian.

Keywords: O. Navrotskyi, P. Kulish, “kulishism”, psalms, Biblical style, epigonism, standard Ukrainian.

18 травня 1869 р. П. Куліш у листі до О. Барвінського написав: «Навроцький – без таланту чоловік, хоч і добрий» (Барвінський 2004: 146)¹. Судячи з усього, йшлося про Олександра Навроцького (1823–1892), чие ім'я П. Куліш обговорював з О. Барвінським щодо включення творів О. Навроцького до читанки для вищих класів гімназії, яка вийшла друком у двох частинах у 1870–1871 роках у Львові під назвою *Руска читанка для вищої гімназії*. Досить дошкульна оцінка О. Навроцького з боку П. Куліша не була

---

¹ Редактори тому спогадів О. Барвінського (Барвінський 2004) помилилися в ідентифікації «цього» Навроцького. У покажчику імен та назв згадується Навроцький Володимир Михайлович (1847–1882), галицький економіст-статистик, етнограф та публіцист (Барвінський 2004: 493). Навряд чи П. Куліш мав на увазі В. Навроцького, який на той час був ще “зеленим” студентом Львівського університету, хоча й досить активним в діяльності товариства «Просвіта».

неочікуваною, адже письменник запропонував у згаданому листі (а також у кількох інших) критичний огляд мало не всього літературного процесу в Україні, включно з такими письменниками, як І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко та інші.

Утім, дразливий присуд О. Навроцькому, якого П. Куліш, як ми покажемо, особисто мав знати, привертає увагу своєю, на перший погляд, суперечливою оцінкою. З одного боку, П. Куліш сприймав О. Навроцького як, м'яко кажучи, посереднього письменника («без таланту чоловік») а, з другого, як людину порядну й, імовірно, товариську («добрий»). Щоб розтлумачити цю очевидну суперечність, ми змалюємо бодай одну, позірно непоказну картину з історії відносин П. Куліша та О. Навроцького. Картина ця буде не про особисті, а радше лінгвістичні стосунки, які могли бути позаочно скластися – або й скластися в інший спосіб, ніж нам уявляється – між цими людьми. Отже, спробуймо зреконструювати мовний світ О. Навроцького, бодай у тих межах, як його відбито в деяких його перекладах, адже О. Навроцький був передусім перекладачем. Конче потрібно при цьому віднайти вектор залежності між двома письменниками та перекладачами, хоча можна наперед припустити, що такий вектор вказуватиме на похідний характер творчості О. Навроцького.

Почнімо з того, що про О. Навроцького ми майже нічого не знаємо. Скажімо, з інформації в поетичній антології *Українська муза* за редакцією О. Коваленка можна виснувати, що О. Навроцький був поет посередній (Коваленко 1908: 1232). У 1861 році журнал *Основа* надрукував лише дві його поезії, з яких «Остання воля» сліпо наслідувала стиль Т. Шевченка. З більше 20 поезій, які потрапили до редакції *Основи* 1862 року, не було надруковано жодної частково через їх художню недовершеність та наслідувальність (Коваленко 1908: 1232; Петров 1882: 257–264). Утім, ніде правди діти, О. Навроцький таки уславився своїми перекладами, хоча більшість з них так само залишилася ненадрукованими. Окрім творів Дж. Г. Байрона, А. Міцкевича, Г. Гайне, Й.-В. Гете, О. Пушкіна, В. Жуковського та багатьох інших авторів, О. Навроцький зробив повний переклад Гомерових *Іліади* та *Одіссеї* (рукопис останньої дійшов до нас із прогалинами), *Слова о полку Ігоревім*, окремих розділів *Витязя у тигровій шкурі* Шота Руставелі та багатьох інших класичних творів. Він так само зробив кілька біблійних перекладів, зокрема «Пісні пісень» та «Книги Псалмів Пророка Давида» (*Псалми*; див. *Путівник*: 215–216). Практично не існує друкованих відгуків на його переклади, хоча, як писав М. Москаленко (2006: 161), І. Франко схвально відгукнувся на переклади О. Навроцького з А. Міцкевича.

До того, що О. Навроцький обрав шлях перекладача, могли спричинитися не тільки особливості його (слабенького) письменницького хисту, але й

деякі події в особистому житті. Відомо бо, що О. Навроцький разом із Т. Шевченком, М. Костомаровим, В. Білозерським, П. Кулішем та іншими належав до Кирило-Мефодіївського товариства. Після розгрому товариства в березні 1847 року та ув'язнення і заслання його учасників О. Навроцький так і не повернувся в Україну, померши 1892 року в Дагестані. Бувши членами одного таємного товариства, П. Куліш і О. Навроцький неодноразово зустрічалися на його засіданнях, що було зафіксоване в протоколах допитів обох заарештованих (Нахлік 2007: 24). П. Куліш, який на той час активно дописував до різних видань, міг був вплинути на майбутні зацікавлення О. Навроцького. Недурно, як ми вже згадували, останній надрукував дві свої поезії в числах *Основи* за 1861 рік, хоча достоту невідомо, чи зустрічалися в 1853–1856 роках П. Куліш та О. Навроцький після їх повернення до Петербурга з заслання.

Усе вказує на те, що зв'язок духовий, радше лінгвістичний таки існував між колишніми членами Кирило-Мефодіївського товариства – П. Кулішем і О. Навроцьким. Досить розгорнути переклади псалмів О. Навроцького, що зберігаються у фондах відділу рукописів Інституту літератури (*Псалми*) та порівняти їх із мовою перекладів псалмів, зроблених Павлом Ратаєм («біблійний псевдонім» П. Куліша); останній надрукував (анонімно) переклади 1-го та 12-го псалмів в часописі *Правда* вже 1868 року (Danuilenko 2016: 4). Повний переклад псалмів П. Куліша був уперше надрукований 1871 року у Львові (Левицькій 1888: 165), після чого мав кілька перевидань, зокрема 1909 року заходами Товариства «Просвіта» у 3-му томі творів П. Куліша (Ратай).

Отже, переклад О. Навроцького мало в чому виглядає оригінальним. Ба більше, він – суцільно наслідувальний. Наведімо перший-ліпший приклад з тексту О. Навроцького – (*од*) *злореччя* (*Псалми*: 1), що скидається на похідне від Кулішевого неологізму *злорікий* (*Псальма* 1), пор. ще Кулішеве *злоріка* (Ратай: 107). Цікаво, що дієслово *злорічити*, зафіксоване в словнику Б. Грінченка (СУМУРС: 696), так само вживалося Корнилом Устияновичем (МНС 1: 304), який дописував до часопису *Правда* і міг запозичити це слово, досить популярне серед галицьких народовців, в П. Куліша.

Ідучи далі, варто згадати інший лексичний кулішизм – *правиця*, що його «викував» П. Куліш (*Пентатевх*: 146). Цікаво, що О. Навроцький ужив цього слова у тому самому псалмі, що й П. Куліш (*Псалми*: 25 зв.; *Псальма* 16). Додаймо ще такі очевидні кулішизми, як-от *твержа*, ужитий у тому самому псалмі О. Навроцьким та П. Кулішем (*Псалми*: 28 зв.; Ратай 1909: 130), хоча й не зафіксований у словнику Б. Грінченка (пор. МНС 2: 952), та *запомога* (Ратай 1909: 118; *Псалми*: 36).

Варта уваги зменшувально-пестлива форма *левчук*, ужита О. Навроцьким (*Псалми*: 28) услід за П. Кулішем у тому самому 17-му псалмі

(за гебрайською нумерацією) (Ратай 1909: 129; Горбач 1988: 62). Досить прикметно, що ця форма стала надзвичайно популярною поміж греко-каатолицькими та православними перекладачами Святого Письма. Приміром, у тому самому псалмі А. Бачинський (*Псалтирь*: 30) надав перевагу слову *левчук* замість регіональної форми *левик* (МНС 1: 399). Цікаво, що той самий кулішизм у тому самому псалмі ужив І. Огієнко (*Біблія* 1988: 547), на відміну від І. Хоменка-Плюти, який удався до форми *левеня* (Хоменко-Плюта: 626). До останньої форми П. Куліш міг і не мати стосунку, але він міг сприяти її запровадженню в літературно-писемну практику (СУМУРС 1: 886; МНС 1: 399). Не випадково, здається, П. Куліш ужив форми *левчук* та *левеня* у своєму перекладі біблійної книги Йова (Йов: 10).

Не можна поминути увагою іншої форми в перекладі О. Навроцького (*Псалми*: 34 зв.) – *ясувати*, що її, судячи з фактів стосункової хронології, міг-таки утворити П. Куліш (Ратай: 119). Форма недоконаного виду *ясути* засвідчена у словниках Б. Грінченка та Є. Желехівського. В останньому словнику можна натрапити на згаданий рівнобіжний імперфект *ясувати*, що його витягнуто з творів М. Старицького. Проте першенство у цьому разі належить-таки П. Кулішеві, який ужив цього дієслова раніше за О. Навроцького та М. Старицького.

З-поміж інших – досить прозорих, з погляду їх твірної основи та стосункової хронології, – лексичних кулішизмів у перекладі О. Навроцького назвімо ще такі: *тіснява* (*Псалми*: 29), так само запроваджений в писемну мову П. Кулішем (СУМУРС 2: 276; Ж 2: 967), *потуга* (*Псалми*: 22), один із улюбленіших галицизмів польського походження у П. Куліша (Shevelov 1966: 42), *плід*, ужитий О. Навроцьким у перекладі 1-го псалма (*Псалми*: 1), у порівнянні з тією самою лексемою в тому самому псалмі у П. Куліша, але без ікавізма – *плод* (*Псалма* 1; Горбач 1988: 60). Додаймо ще, можливо, таку говірну форму, як *тамечки* (*Псалми*: 2 зв), достосовану до Кулішевої зменшувально-пестливої лексеми *таменьки* (СП: 14), а також *високість* – форма, використана О. Навроцьким в 18-му псалмі (за гебрайською нумерацією) (*Псалми*: 30 зв.), яка так само була вжита П. Кулішем у тому самому псалмі (Ратай: 132).

Список лексичних кулішизмів, тобто непосредньо запозичених О. Навроцьким форм з Кулішевого перекладу, можна продовжити. На перший погляд, вони свідчать про сліпе наслідування О. Навроцьким взірців, запропонованих перед ним П. Кулішем. Якимось робом воно так і є, хоча не варто забувати, що ці (та інші «біблійні форми») потрапили до перекладів пізніших авторів. Складається таке враження, що у ХІХ – початку ХХ століття існувала навіть практика запозичання удатних форм, утворених попередниками. Скажімо, вживаючи своїх характеристичних архаїзаційних й

народно-мовних засобів, І. Огієнко використовував переклад П. Морачевського, спираючись на його стилістичній (народнорозмовній) будові². З цього погляду, П. Куліш мало від кого залежав, хоча й міг чути про існування перекладу П. Морачевського й використовувати тексти переспівів Т. Шевченка та перекладів М. Максимовича (Danylenko 2016: 3–19).

Отже, за усіма ознаками епігонство О. Навроцького (у нейтральному розумінні цього слова) є очевидним. Сполучаючи церковнослов'янські форми з говірними, він наслідував (біблійний) стиль та поетичні засоби П. Куліша. Серед церковнослов'янських одиниць назвімо такі, як-от: *восхвалити, благий, благання, благословення, блаженій, древо, премудрий* (*Псалми*: 1, 4 зв., 25, 26 зв., 33 зв.). Додаймо дієприкметникові форми *живущий, творящий* тощо, а також «русочерковнослов'янізми» (Шевельов 1998: 21) на кшталт *Владыка, вишнєго чертога* та, ймовірно, *всуе* (*Псалми*: 29, 34). Питання добору таких форм для О. Навроцького полягало на тім, скільки їх можна було вжити в тексті, адже церковнослов'янські форми були звичайними стилістичними засобами в текстах П. Куліша та Т. Шевченка. Але порівняно з П. Кулішем кількість таких одиниць в О. Навроцького набагато менша. Окрім них, він удавався до фольклорних та говіркових елементів. Згадаймо неусічені прикметникові форми, на зразок, *народная сила, людські судді, ледачій люде, великеє благо, тяжкіі муки, мури високіі, у порівнянні з премудра справа* (*Псалми*: 1 зв., 3, 4 зв., 22 зв., 31 зв. тощо) або фольклорні редуплікації *потуга-сила, їсти-пожирати, гинути-погибати, раненько-рано* абощо (*Псалми*: 2, 4 зв., 22, 23). В О. Навроцького натрапляємо на «силу-силенну» говіркових та народнорозмовних форм, пор. *нишком, оселя, мовляти, линути, шугати* абощо (*Псалми*: 15, 24 зв., 25, 27 зв., 28). О. Навроцький використовує так само надлишкову синонімію, пор. *підмога* та *підпора* на одній сторінці та *заступа* і *заслона* – на іншій (*Псалми*: 30 зв., 32) в перекладі 18-го псалма. Така синонімія різниться від синонімії в П. Куліша, який удавався до неї задля семантичного нюансування тих чи тих значень (Danylenko 2016: 25).

Треба сказати, що мова О. Навроцького визначається особливими фонологічними та морфологічними рисами, які, щоправда, багато в чому відбігають від Кулішевої мови. Здається, саме в цих підсистемах О. Навроцький залишився самим собою. На фонологічному рівні необхідно відзначити брак нейтралізації шумних приголосних за дзвінкістю на межі морфем та слів – явище, протилежне до «радикальної фонетики» П. Куліша (Дани-

² На думку О. Горбача (1988: 78), з яким можна в цьому випадку погодитися, через такі його “особливості”, як-от “інверсивний словолад, плеонастичні повторювання підмета в формі особового займенника в залежному відносному реченні”, Огієнків переклад набирає подекуди враження зайвої “балакучості”.

ленко 2012, Danylenko 2006: 189–190), пор., *зкарати, зкепкувати, з шляху, з хати* (Псалми: 23 зв., 24 зв., 25 зв.). Треба згадати деякі інші випадки сандхі, як-от *підо мною, передо мною* (Псалми: 31, 33), де вторинний *o* не влягає аналогічній зміні в *i* перед збігом приголосних, але пор. *перед Богом та перед ним* (Псалми: 31, 34). Вряди-годи можна натрапити на збереження (або поновне запровадження) етимологічного *o* на місці *i*, пор. родовий відмінок *войни* (Псалми: 32), що може мати стилістичне навантаження або відбивати перехідне явище від південнозахідних до північних говірок³.

Деякі морфологічні особливості такі: розмовно-говірні прикметникові форми на зразок *палючий* та *гарючий* (Псалми: 30; Даниленко 1998, Danylenko 2001, 2006: 78–86), дієслівні (південно-східні) форми на кшталт *оберта, ляга, обгорта* (Псалми: 2 зв.), давальні форми *серцеві* тощо (Псалми: 25 зв.; Матвіяс 2006: 55–56), інструментальні форми з твердим приголосним в основі, як-от *душою*. Засвідченні в інших діалектах, останні форми вживалися і Т. Шевченком (Тимошенко 1968: 137, 151; 2013: 85–98). Нарешті, цікавими виглядають рівнобіжні форми іменників середнього роду з подвоєнням приголосного перед закінченням *-e* або *-a*. Загалом беручи, перекладач уживав аж три різновиди таких іменників. Перший був взорований на церковнослов'янських формах типу *стогнанне* (Псалми: 9), тимчасом як два інші відбивали «конкурентні» говірні форми. Одна з цих форм – це північноукраїнське утворення на *-e* з подовженням приголосного на зразок *свідченне* та *беззаконне* (Псалми: 35, 9), а друга – південно-східна форма на *-a* з подовженням приголосного, наприклад, *обличчя* (Псалми: 21 зв.). Хоча останній різновид, здається, переважає, таке змагання форм може свідчити про переходовий характер мови О. Навроцького.

Навіть якщо не брати до уваги поетичних особливостей мови О. Навроцького, то тентативно можна ствердити, що ідіостиль О. Навроцького-перекладача був суголосний у загальних рисах літературному стандарту, що його плекав Т. Шевченко та його послідовники, але не П. Куліш (Danylenko 2016: 374–385). У цілому, мова О. Навроцького спиралася на фольклорно-говірних засадах із домішком церковнослов'янських форм та децицею польських елементів. У деяких місцях біблійні переклади О. Навроцького вбиралися в яскраві фольклорні шати, хоча й обтяжені часом поетичними кліше та заяжженими римами. Утім, вплив Кулішевих перекладів псалмів

---

³ Зрештою, брак чергування *o* : *i* так само знаходимо у діалектних (північноукраїнських) формах типу *вуголля* (Псалми: 30; АУМ, карта 164) з анаптичним *o* на відміну від *e* в південно-західному наріччі. Форму *вугілля* з ікавізмом можна пояснити услід за Ю. Шевельовим (Shevelov 1979: 592) змішанням говіркових форм *вугіль* та *гілля* (що з нього вироблялося деревне вугілля). Північноукраїнська форма *вуголля* у перекладі О. Навроцького є цікавою, адже О. Навроцький походив із приблизно з того самого перехідного діалектного ареалу, що й Т. Шевченко (Danylenko 2006: 358, 369–370).

на мову О. Навроцького був настільки сильним, що останній свідомо, а може й підсвідомо, почав запозичувати, ба й просто механічно переносити у свій текст деякі форми (передусім, лексичні кулішизми) з Кулішевих перекладів, які йому припали до душі.

Так виглядає, що життєві шляхи О. Навроцького та П. Куліша розійшлися в просторі (О. Навроцький завершив свою кар'єру та життя аж на Кавказі), хоча після часів Кирило-Мефодіївського товариства та років співпраці в Петербурзі після заслання духовні й інтелектуальні світи двох українців zostалися в перетині. Щоправда, Кулішів світ з роками став багатшим й притягальнішим, а відтак, поглинув у себе світ О. Навроцького, який через різні причини так і залишився на орбіті епігонства.

ЛІТЕРАТУРА

- АУМ – Матвіяс, Іван Григорович та ін. (ред.). *Атлас української мови* Т. 1: *Полісся, середня Наддніпрянщина і суміжні землі*. Київ: Наукова думка, 1984.
- Барвінський, Олександр. *Спомини з мого життя. Частина перша та друга*. Нью-Йорк, Київ: Смолоскип, 2004.
- Горбач, Олекса. «Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народню мову 19–20 вв.». *Збірник мовознавчої комісії. Congressus Series Philologica*. Т. 1. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1988: 29–98.
- Даниленко, Андрій. «Пиши, як мовиш...», або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису». *Мовознавство* 4, 2012: 37–54.
- Даниленко, Андрій. «Ще раз про назви дніпрових порогів у Костянтина Багрянородного». *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія* 8, 1998: 101–124.
- Иов. *Переспів Павла Ратая*. Львів: Правда, 1869.
- Коваленко, Олекса. *Українська муза. Поетична антологія*. Київ: Друкарня Барського, 1908.
- Левицькій, Іван Ем. *Галицко-русская Библиография XIX-го столѣтія. (1891–1886)*. Т. 1. Львовъ: Издание автора, 1888.
- Матвіяс, Іван Григорович. «Діалектна основа словозміни в українській літературній мові». *Мовознавство* 5, 2006: 52–65.
- МНС: Желеховский, Євгеній. *Малоруско-німецький словар*. Т. 1–2. Львів: З друкарні Тов. им. Шевченка, 1882–1886.
- Москаленко, Михайло. «Нариси з історії українського перекладу». *Всесвіт* 3/4, 2006: 154–171.
- Нахлік, Євген. *Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель: У 2 т.* Т. 1: *Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія*. Київ: Український письменник, 2007.

- Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена.* Пер. Іван Огієнко. Москва: Московський Патріархат, 1988.
- Пентатевх – Куліш, Пантелеймон. *Святé письмó абó вся Біблія старóго и новóго завіту русько-українською мовою перелóжена.* Львів: Правда, 1869.
- Петров, Николай Иванович. *Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія.* Киев: Типография И. и А. Давиденко, 1884.
- Псалтирь – Псалтирь въ языцѣхъ церковно-словенскѣмъ съ переводомъ на языкъ народно-русскій О. Александра Бачиньского [...].* Львѣвъ: Ставропигийский Институт, 1903.
- Псалма 1 – «Давидові Псалми. Псалма I».* Пер. П. Куліш. *Правда* 39 (22 жовтня), 1868: 461.
- Псалма 16 – «Давидові Псалми. Псалма XVI».* Пер. П. Куліш. *Правда* 5 (8 лютого), 1869: 38.
- Псалми – Книга Псалмів Пророка Давида.* Пер. О. Навроцький. Інститут літератури НАН України, ф. 21, № 6. [б.д.], 181 арк.
- Путівник – Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.* Київ: Видавничий центр «Спадщина», 1999.
- Ратай – Куліш, Пантелеймон. «Псалтир або Книга хвали божої. Переспів український Павла Ратая». *Твори Пантелеймона Куліша.* Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1909. Т. 3: 107–339.
- СП – Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і Пулюя.* Відень: Вид. Британського і Заграничного Біблійного товариства, 1903.
- СУМУРС: Грінченко, Борис. *Словарь української мови. Украинско-русский словарь* Берлін: Українське слово.
- Тимошенко, Петро Дмитрович. *Студії над мовою Тараса Шевченка.* Київ: КММ, 2013.
- Тимошенко, Петро Дмитрович. «Морфологічні риси творів Шевченка (Іменник)». *Збірник праць п'ятнадцятої наукової шевченківської конференції.* Київ: АН УРСР, 1968, 133–162.
- Шевельов, Юрий. «Кулішеві листи і Куліш у листах». Шерех Юрій. *Пороги і запоріжжя: три томи.* Т. 2. Харків: Фоліо, 1998: 14–50.
- Danylenko, Andrii. “The names of the Dnieper Rapids in Constantine Porphyrogenitus revisited”. *Die Welt der Slaven* 46, 2001: 43–62.
- Danylenko, Andrii. *Slavica et Islamica. Ukrainian in Context.* Munich: Otto Sagner, 2006.
- Danylenko, Andrii. *From the Bible to Shakespeare. Pantelejmon Kuliš and the Formation of Literary Ukrainian.* Boston: Academic Studies Press, 2016.
- Shevelov, George Y. *Die ukrainische Schriftsprache 1798–1965.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1966.

Shevelov, George Y. *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg: Carl Winter, 1979.

Andrii Danylenko
Pace University, USA

“A NICE GUY WITHOUT ANY TALENT, THOUGH A KIND ONE” OR,
ABOUT ONE CASE OF EPIGONISM IN THE NINETEENTH-CENTURY
UKRAINIAN TRANSLATED LITERATURE

The article is devoted to a study of one of the cases of nineteenth-century linguistic imitation by one of the translators of the Psalms of David, Oleksander Navrotskyi. An active member of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius and an experienced translator of classic literature, O. Navrotskyi made almost a complete translation of the psalms, constructed on the achievements of the Biblical translations by P. Kulish, in particular his paraphrases of the psalms. A comparative analysis of the aforementioned translations shows that O. Navrotskyi used extensively numerous forms borrowed from the language of P. Kulish. The author proposes to call such forms “kulishism” in the history of the formation of standard Ukrainian.

Юлія Драгойлович
Белградський університет, Сербія

ПАРАТЕКСТУАЛЬНИЙ КОД У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІРЕНИ КАРПИ (І)¹

У роботі представлено спробу аналізу елементів структурно-композиційної організації художньої прози Ірени Карпи, що в літературно-критичному дискурсі отримали назву паратекстуальних. Дослідницький інтерес викликають теоретично виокремлені Ж. Женеттом знакові «пороги», які присутні у творчості письменниці, зокрема заголовки, підзаголовки, епіграфи, примітки, вказівка часу та місця написання текстів. Визначено функції навколотекстового оточення п'яти творів.

Ключові слова: Ірена Карпа, паратекстуальність, текст, заголовок, підзаголовок, присвята, епіграф, цитата, примітки, час і місце написання твору.

The paper presents the analysis of structural elements of literary prose of Irena Karpa, which are defined as paratextual in literary-theoretical discourse. Starting from Genette's "threshold theory", the titles of 5 works by the author were put in the centre of research, as were the subheadings, dedications, epigraphs, footnotes, notes of place and time of writing, which produce a specific frame of each text.

Keywords: Irena Karpa, paratextuality, text, title, subheading, dedication, epigraph, quote, footnote, time and place of text writing.

Сучасна література демонструє важливість структурно-змістових елементів дотекстового та післятекстового простору, які надають основному художньому тексту зовнішньої оформленості. Відтак і в літературознавстві простежується підвищення інтересу до проблематики текстової периферії, тобто паратексту, що вписується в загальну тенденцію актуалізації комунікативно-прагматичного аспекту при аналізі літературних творів. Незважаючи на те, що паратекстуальна поетика як в українській, так і в зарубіжній науковій думці набуває цікавих теоретичних концептуалізацій, питання типології паратекстуальних елементів залишається проблемним, власне, демонструє множинність підходів та інтерпретацій даного явища. Відповідно, вдаючись до аналізу паратекстуального коду конкретних текстів, варто означити деякі релевантні теоретико-інтерпретаційні координати, в межах яких застосовується належний понятійно-термінологічний інструментарій.

---

¹ Результати дослідження заявленої теми, які були викладені у доповіді на Міжнародній науковій конференції «Україністика і слов'янський світ. З нагоди 25-річчя україністики в Белградському університеті» (17–19.11. 2016 р.), лягли в основу тексту, який публікується у двох частинах. Перша частина роботи представлена у даному збірнику. Другу буде надруковано у науковому часописі *Славистика* (XXI, 2017, Белград).

Зацікавленість літературознавців питаннями текстової периферії особливо зросла після виходу праці відомого французького дослідника Жерара Женетта *Паратексти: пороги інтерпретації* (1987), де терміном «паратекст» охоплюються ті позатекстові елементи, які займають порубіжне, власне, порогове місце по відношенню до основного тексту і, відповідно, значною мірою впливають на складну природу відношень між книгою, автором і реципієнтом. Як зазначає Ж. Женетт, «*паратекст – це те, що дає змогу текстові стати книгою і в якості такої бути запропонованій читачам, власне, широкому загалу. Паратекст не стільки бар'єр чи закритий кордон, скільки поріг – або ж те слово, яке використовував Борхес щодо передмови – «вестибюль», що пропонує можливість або ввійти всередину, або розвернутися і піти геть*» (Genette 1997: 1–2). Французький літературознавець поділяє всі паратекстуальні елементи на дві категорії: перітекст та епітекст. До перітексту належать назва, підзаголовок твору, назви розділів, епіграф, передмова, примітки тощо – тобто все те, що можна знайти «всередині» книги; а епітекст утворює все «зовнішнє» по відношенню до тексту: інтерв'ю з автором, щоденникові записи чи листування письменника, рекламні оголошення, слово від видавця, рецензії критиків тощо. Крім того, Ж. Женетт зважає і на авторство паратекстуальних елементів. Так, паратекст може бути автографічний (створений безпосередньо автором художнього твору) та аллографічний (створений іншими людьми, як правило, видавцями, редакторами, критиками і т.д.). Відповідно до цього виокремлюються такі характеристики епітексту: видавничий (афіші, реклами, прес-релізи), напівофіційний аллографічний (окремі тексти іншої особи про книгу, подані за згодою автора; наприклад, анотації), суспільний авторський (рецензії, інтерв'ю, критичні статті автора, бесіди, автокоментарі) і приватний авторський (кореспонденція, щоденники, рукописи) (Genette 1997)². Термінологічний інструментарій, запропонований Ж. Женеттом, як правило, виступає відправною точкою усіх сучасних досліджень, присвячених проблемі навколотекстового оточення. Так, наприклад, за теоретико-методологічну базу нашої роботи взято передусім наукові інтерпретації українського літературознавця Мар'яни Сокол, яка досліджує прагматичні аспекти паратекстуальності (Сокол 2011а, 2011б), а також російської дослідниці Наталії Фатєєвої, котра приділяє увагу паратекстуальним елементам у контексті типологізації інтертекстуальних зв'язків, при розробці якої також не можна було б оминати загальновідому

² У своїй книзі Ж. Женетт детально аналізує різні види видавничого перітексту, зокрема значення розташування імені автора на обкладинці книги (чи його відсутність), роль, види і функції заголовків, епіграфів, присвят, приміток, ефект від суперобкладинок, а також значення публічних та приватних епітекстів.

класифікацію різноманітних типів взаємодії текстів Ж. Женетта³ (Фатеева 2000).

Метою нашого дослідження є спроба аналізу паратекстуальних елементів, які виступають релевантним чинником у рецепції художніх творів Ірени Карпи. У сучасній українській культурі це знакове ім'я, адже Ірена Карпа – відома письменниця, співачка, журналістка, телеведуча, фотомодель, а крім того, з жовтня 2015 року – перший секретар з питань культури в посольстві України у Франції і просто особа з активною громадянською позицією, яка ніколи не боїться висловлювати свою думку ні у книгах, ні у піснях, ні в ЗМІ. Усі зазначені роди занять, до яких вона причетна, передбачають активне продукування як перітексту, так і епітексту. Зважаючи на величезний об'єм такого навколотекстового оточення її художньої прози, обмежимося наразі дослідженням автографічних елементів, які складають перітекст по відношенню до наступних текстів: повість *50 хвилин трави (Коли помре твоя краса)* (2000), романи *Полювання в Гельсінкі (Андрогінний інтерактив)* (2004), *Фройд би плакав* (2004), *Перламутрове порно (Супермаркет самотності)* (2005), *Bitches Get Everything* (2006).

Із багатого епітексту, означеного в женеттовській термінології суспільним авторським, цитуємо уривок одного із численних інтерв'ю з авторкою цих творів. «Журналіст: Ірено, суспільство знає Вас як Карпу – письменницю, журналістку, мандрівника, блогера й музиканта. Яке з перерахованих занять вам найближче? Ірена Карпа: Всі мої заняття – це як одяг. Шапка, куртка, джинси, кеди... все потрібно, аби добре себе почувати на прогулянці, правда?» (*Ірена Карпа*). Зважаючи на таку відповідь, можна сказати, що об'єктом даного дослідження буде тільки частина деякої «куртки» як Карпиного літературного опусу, наприклад, наважимося продовжити цю метафорику, передня її частина. Зазначених п'ять творів – деяка хронологічна вибірка великої прози, яка означила її кар'єру письменниці, і яка є показовою щодо її ідіостилію, зорема і щодо тих знакових характеристик її прозової творчості, які утворюють певний паратекстуальний код.

Текст художнього твору, як правило, ніколи не подається аудиторії без супроводу відповідної кількості деяких вербальних елементів, зокре-

---

³ Ця класифікація вже набула статусу усталеної, класичної. Йдеться, звичайно, про п'ять типів міжтекстової взаємодії: інтертекстуальність (співприсутність в одному тексті двох чи більше текстів у формі цитати, алюзії, ремінісценції тощо), паратекстуальність (відношення тексту до свого заголовка, епіграфа, передмови, вставної новели, післямови тощо), метатекстуальність (текст, який коментує, тлумачить, уточнює попередньо написаний текст), гіпертекстуальність (пародійне відношення між гіпотекстом (попереднім) і гіпертекстом (пізнішим) та архітекстуальність (відношення тексту до жанрового коду). У цих основних типах Ж. Женетт виділяє численні підтипи, простежує їх взаємозв'язок, що створює велику структуру, яка, проте, важко реалізується у практиці аналізу.

ма імені автора, заголовка, передмови тощо. Паратекст – це особлива зона між текстовою і позатекстовою реальністю, яка спеціально призначена для безпосереднього впливу на реципієнта. У ній кодується своєрідне «передбачення», яке дозволить читачеві або увійти у світ книги, або відхилити її. «Пороги» до Карпиних книг мають, як правило, такі «сходинки»: заголовок, часто і підзаголовок, анотація, передмова, присвята, епіграф як дотекстові елементи, а також примітки та післятекстове позначення часу й місця писання твору. При аналізі ми зосередили увагу на автографічних елементах, відповідно, анотації та передмови як види аллографічного паратексту можуть складати об'єкт подальшого, комплекснішого дослідження.

Логічно, що основна функція паратекстів – контролювати й скеровувати читацьке сприйняття тексту. Прагматика цього явища полягає не тільки у тому, щоб означити межу між реальним і вигаданим художнім світом, але й у тому, щоб встановити своєрідний «комунікативний контакт» між публікою й авторським текстом, власне, привернути увагу читача-споживача, викликати зацікавленість до опублікованого. Вирішальну роль у цьому мають назви творів, заголовки. Як зауважує Н. Фатеева, «у своїх зовнішніх проявах заголовки постає як метатекст по відношенню до тексту, у внутрішніх – як субтекст єдиного цілого тексту» (Фатеева 2000: 138), тобто водночас він може виступати і формою існування позатекстової дійсності, і фрагментом тексту, проте більш незалежним, ніж інші. Отже, заголовок містить у собі програму літературного твору і ключ до його розуміння.

Прогностична роль заголовка залежить від читацького тезауруса. Ще не маючи опори на текст, заголовок у передтексті здатен апелювати лише до попереднього досвіду читача. Треба визнати, що на рецепцію художніх творів Ірени Карпи вже тривалий час неодмінно впливають позалітературні дискурси, які або підсилюють споживацький інтерес, або відштовхують певну читацьку публіку. Втім, в іноземному середовищі вдається змодельювати ситуацію невідомого авторства, коли заголовок не зазнає конотацій брендового імені, а виконує «чисту» функцію налагодження контакту.

У рамках дослідження нами було проведене анонімне анкетування 42 студентів першого, другого та третього курсів філологічного факультету Белградського університету⁴. Щоб перевірити відсутність або наявність додаткових конотацій в рецептивній реакції на заголовки творів письменниці, перший пункт короткої анкети включав питання: «Чи відоме Вам ім'я Ірени Карпи? Чи читали Ви щось із її творів?» Із 42 учасників анкетування один відповів, що чув про неї, але не читав, і ще один – що слухав її пісні. Отже, лише у цих двох випадках можна говорити про незначне накладання інших

---

⁴ Критики стверджують, що основна цільова аудиторія Ірени Карпи – це саме молодь студентських років.

дискурсів при асоціативному експерименті. Відповідно, у другому пункті анкети студентам було запропоновано викласти свої асоціації щодо змістового наповнення тексту за його назвою. Подано п'ять заголовків текстів із зазначенням їхніх жанрів, а також і підзаголовки до двох творів, які виступають складником мінімальної інформації про книжку. Крім того, студенти отримали роздруковані у кольорі 4 обкладинки книжок (роман «Полювання в Гельсінкі» увійшов до книги *50 хвилин трави* видавництва «Фоліо» 2004 року). Для іноземного, як і для українського читача доступність твору забезпечує інтернет. На сайтах, де можна почитати чи скачати ці твори, або ж, зробивши замовлення, купити відповідну друковану продукцію, як правило, подається фото обкладинки й анотація до книги. Тож такий паратекстуальний супровід, доступний для сучасного реципієнта в інтернетному просторі, можна вважати основним при встановленні сигнальної функції привабливання уваги потенційного читача.

Паратексти, звісно, можуть відкривати таке семантичне поле асоціацій, що не входило у наміри автора (див. Колотов 2011: 40). Наше анкетування показало, що асоціації щодо змістового наповнення творів Ірени Карпи за їхніми назвами не відзначаються багатозначністю. Так, назва *50 хвилин трави* з поданим у дужках підзаголовком «Коли помре твоя краса» в опитуваній молоді неодмінно асоціюється з марихуаною. Крім того, у 38 коментарях зазначено, що у книзі, напевно, вживання наркотиків приводить головну героїню або групу героїв до негативних наслідків, тобто виявляється у змінах психічного й фізичного стану. Вочевидь, саме підзаголовок «Коли помре твоя краса» задав напрямок таким асоціаціям, зокрема і виокремленню головного персонажа жіночої статі як реакцію на вербальний стимул «краса». Сім учасників анкетування тематично пов'язали твір із рядом «молодість – наркоманія – секс – пропаше життя». Лише увагу чотирьох студентів привернув числівник 50. Двоє написали, що мають асоціації з фільмом (не книгою Е. Л. Джеймс!) «50 відтінків сірого». Один студент зазначив, що сприймає темпоральний означник «50 хвилин» як вказівку на те, що у творі описано 50 хвилин, протягом яких героїня курить канабіс, тобто у вербалізованій формі представлено її думки та враження під час цього процесу. І один студент висловив припущення, що «50 хвилин» – це час, потрібний на прочитання повісті, в якій описується психо-фізичний стан наркомана. Таким чином, асоціативна конкретизація метафори «50 хвилин трави» відбувається за рахунок певних вставок – «50 хвилин під дією трави» або «50 хвилин про дію трави».

Роман *Полювання в Гельсінкі (Андрогінний інтерактив)* виданий під однією обкладинкою із вище зазначеною повістю, причому на обкладинці цього видання більш привабливий для читача заголовок (як показало і наше

анкетування) – *50 хвилин трави*. Більшість анкетованих студентів відзначила пригодницький характер цього роману. Частина (15 із 42) сприймає слово «полювання» у заголовку в його конкретному значенні, зважаючи на те, що Фінляндія відома пропозицією такого виду туризму; при цьому передбачається, що туристичний сезон полювання слугує фоном, на якому розгортається якась авантюра. Асоціації інших студентів розвинулися в метафору «полювання на (багатих) чоловіків» (8) або привели до означників «наркоманія» (8), «проституція» (7), «галюцинації» (3). У фантастичному ключі профігурувала 1 асоціація – «полювання на вампірів». Підзаголовок «Андрогінний інтерактив» фактично був проігнорований, бо найімовірніше сприйнятий як якась новомодна жанрова дефініція, що визначає форму, а не зміст.

Заголовок роману *Фройд би плакав* спричинив асоціації, підґрунтям яких стало ключове слово Фройд. Загальновідоме прізвище засновника психоаналізу спрощено використовується як означник дослідження проблем людської психіки, пов'язаних із лібідо. Відтак учасники анкетування переважно (35) поєднують цей заголовок з жанром психологічного роману і передбачають «сумну історію» (адже Фройд би «плакав»), в якій на показ виставляється чийсь важкий психічний стан, спричинений якимось розчаруванням у стосунках, таємниці підсвідомого, грішні думки, криза, депресія, пропаще життя. У трьох анкетованих асоціації глобального характеру: назва наводить їх на думки про занепад сучасного суспільства. Лише четверо зауважили іронію в заголовку і припустили, що це може бути «пародія на якісь відомі літературні твори», «веселий тінейджерський роман», «комічний роман, у якому описані якісь незвичайні смішні події» або «саркастична оповідь про життя сучасної молоді». У той час як в сучасній українській культурі вислів «Фройд би плакав» уже фразеологізувався і, позначаючи реакцію на якусь подію з життя людини або стан її психіки, які були б незвичні чи смішні просто до сліз, набув відповідного іронічного звучання, у сербській мовній картині світу він не фіксований як поширений і сталий вислів, тому і асоціації на такий заголовок книги у сербської молоді схилилися в бік наративу мінорної тональності.

Заголовок «Перламутрове порно» асоціює на «порно», власне, на статеві стосунки або тільки фантазії про них. Очевидно, що асоціації на нафантазовані, але нереалізовані зносини спричинені підзаголовком «Супермаркет самотності», що одразу подається у дужках поряд із заголовком. Крім того, вплив підзаголовка можна вбачати і в тому, що у 9 заповнених анкетах асоціацією на назву цієї книги була «проституція». В одному з коментарів зауважено – «елітна проституція», чому, безумовно, прислужилося слово «перламутр». Таким чином, анкетування показало, що підзаголовок спричиняє коригуючий ефект в асоціаціях, викликаних заголовком.

«*Bitches Get Everything*» – цей заголовок як звичний у англomовному середовищі вислів усіма анкетованими був сприйнятий досить однозначно: викладені асоціації фактично були своєрідним перекладом цієї фрази, де детальніше пояснювалося «*bitches*» як жінки самозакохані, егоїстичні, часто гламурні, підлі й підступні, які не шанують загальноприйнятих норм поведінки. Цікаво, що більшість студентів (30) означили молодий вік персонажів цієї книги, конкретизувавши, що головною героїнею бачать дівчину. До того ж цьому роману, на відміну від попередніх, прогнозується «хеп-пі-енд» (35).

Останнім пунктом анкети були два питання: «Яку книгу Ірени Карпи Ви б хотіли прочитати? Вашому рішенню більше посприяла назва твору чи обкладинка книги?» Відповідно, наш рейтинг привабливості для потенційного читача очолив роман *Bitches Get Everything* (14), на другому місці з мінімальним відривом розташувався *Фройд би плакав* (12), на третьому – *50 хвилин трави* (9), на четвертому – *Перламутрове порно* (5). Жодного голосу не отримав роман *Полювання в Гельсінкі*. Отже, інші заголовки звучать більш привабливо, ніж модель «дія + місце дії». Крім того, було дві відповіді «нічого», одна з яких супроводжується поясненням: «бо назви видаються дуже вульгарними».

Загалом, за даними анкетування, переважно саме назва була вирішальною у виборі книги для читання. Лише троє студентів визнало, що їх привабила обкладинка (2 – *Перламутрове порно*, 1 – *Фройд би плакав*), а ще троє підтвердили, що обидва фактори – і заголовок, і обкладинка – зіграли рівноцінну роль у їхньому виборі (*Bitches Get Everything*). З чотирьох поданих обкладинок на трьох – фотографічні зображення. На книгах *50 хвилин трави* та *Bitches Get Everything* це фото Ірени Карпи в невимушених позах, а на обкладинці *Фройд би плакав* – зображення частини дівочого тіла від грудей до литок, одягненого в майку, дуже коротку спідничку й мережані панчохи. Цікаво, що на цій обкладинці назва роману розміщена не класично горизонтально, а дещо діагонально поряд із зображенням ноги, і у напрямку прочитання вона наче зазирає під коротку спідничку. Таке її розміщення, як і зображення, також працює на відповідні асоціації щодо текстуального наповнення книги. Для двох студентів вибір книги для читання був обумовлений, на перший погляд, досить цнотливою обкладинкою роману «*Перламутрове порно*», яка складається із квадратиків, половина з яких кольорові і містять примітивно намальовану квіточку. Проте в інших квадратах – попередження англійською мовою «*Parental Advisory. Explicit Content*», тобто «Батьківський контроль. Відверті сцени», тож ефект пікантного заголовка підсилює і друкарське оформлення обкладинки.

Таким чином, анкетування показало, що заголовки, як і відповідні підзаголовки, обрані Іреною Карпою для своїх творів, сприяють сприйняттю їх потенційними читачами студентського віку як молодіжної літератури з тематичним набором «марихуана – секс – проституція – гламур – нарцисизм – пропаще життя». Відповідно до цього набору, непосвіченими в бренд «Карпа» реципієнтами прогноуються, як правило, або психологічні оповіді, переважно із сумним розвитком подій, або історії епатажного характеру. Такий наратив знаходить ласого читача.

Звичайно, в україномовному, точніше в так званому українокультурному середовищі заголовки цих творів поряд із таким паратекстуальним елементом, як ім'я автора, продукують у реципієнта такий асоціативний ряд, на який обов'язково впливає епітекст, зокрема інтерв'ю з письменницею, її автокоментарі, рецензії критиків тощо. Оскільки у даному дослідженні не можемо зовсім абстрагуватися від епітексту, спробуємо зараз більше зосередитися на зв'язках перітексту і тексту, які утворюють своєрідний код, і лише часково залучати епітекст як супровід до певних висновків, зроблених у ході аналізу.

Розглянемо тепер зв'язки «заголовок/заголовкова конструкція – текст» з позиції завершеного читача, тобто такого, що реалізував процес читання. Заголовкову конструкцію утворюють заголовок та підзаголовок. Ці паратекстуальні елементи семантично накладаються один на одного, а їхньою точкою перетину є спільна здатність давати назву тій інформації, яка наповнює текст. Функція підзаголовок – внесення додаткового смислового навантаження, апеляція до якого, на думку автора, не менш важлива, ніж тематизація у заголовку. Відтак підзаголовок може мати коригуючий, уточнюючий ефект по відношенню до основної заголовкової номінації. Потенційно кожна заголовкова конструкція повинна містити в собі певний зародок того тексту, який вона репрезентує. Разом з тим, крім прогностичного зв'язку у напрямку «заголовкова конструкція – текст», треба мати на увазі і зворотній зв'язок «текст – заголовкова конструкція», тобто враховувати як проспекцію, так і ретроспекцію смислотворення. Як зауважує М. Сокол, у процесі читання тексту утворюються численні зчеплення його з назвою, внаслідок чого змінюється рецепція заголовка, власне, відбувається своєрідне нарощення смислу заголовкової конструкції (Сокол 2011б: 13).

Текст повісті *50 хвилин трави (Коли помре твоя краса)* має розмиті наративні контури: голос первинного наратора, який оповідає про Євку як центрального персонажа, – слабо виявлений, безособовий, оскільки виступає поза дієгезисом, в якому розгортаються події та ситуації⁵. Вже на пер-

⁵ Залучаючи наратологічну термінологію, схилиємося до використання аналітичного апарату теорії оповіді, запропонованого німецьким славістом Вольфом Шмідом (Шмид 2003).

ших сторінках оповідач повідомляє про наявність Євчиного щоденника: «В тім нотатнику було доста різноманітного лайна. В основному, оповідки чи роздуми про колишніх коханців, кілька (переважно прикрих) пригод із Даньою, просто депреснякові пльовки на папір» (Карпа, 50ХТ). Відтак основне місце у тексті займають Євчині «думко-стани» в їх мінливості⁶, зокрема, як зазначено в тексті, і під впливом трави, назва якій марихуана. Частина їх подана у формі листів Євки до коханого Дани та до себе, причому читачу легко загубитися в лапках, які відділяють голос наратора від записів героїні, за рахунок спільної стилістики. Лише на останніх сторінках простежується сюжетний розвиток: Євка з Данилом то розходились, то сходились, бо не вміли бути разом, а поєдналися вже після своїх віддалених у просторі смертей (його – в Україні, її – в Африці), бо створені один для одного.

Використання вульгаризмів, обценної лексики, іронія, цитатність, мовна гра (переважно на лексичному та фонетичному рівнях), фрагментований наратив, – всі ці особливості письма Ірени Карпи не дозволяють сприймати повість *50 хвилин трави* як сумну історію, незважаючи на те, що її героїв, зокрема 19-річну Євку, переслідує страх від смерті і зрештою вони помирають. Так само, як героїв супроводжує страх від смерті, так їх супроводжує і пісня «Коли помре твоя краса», про яку згадується вже на першій сторінці тексту. Тож на початку читання підзаголовок починає сприйматися як деяка цитата. Цей рядок пісні згадується ще декілька разів протягом тексту і фактично вже звучить як лейтмотив. Страх від смерті увиразнюється як страх від повільної смерті, тобто помирання тілесної краси. Молодих героїв така смерть оминула, та ще й маємо своєрідний «хеппіенд» – зустріч душ Євки і Данила після смерті. Слід зазначити, що усі художні твори Ірени Карпи відзначаються цитатністю, особливо цитатністю музичного гатунку. Цілком логічно, що у читачів по прочитанні цих текстів (а то і в процесі читання) виникає бажання послухати марковану тут музику: Фактично самі, Крихітка Цахес, Мертвий півень, ТНМК, Скрябін, ВВ, Кривосток, Том Вейтс, Девід Боуві, Мерілін Менсон, Bloodhound Gang, Muse, Radiohead, The Doors, Cypress Hill, Sonic Youth, Underwood та інші. На одному з інтернет-форумів пошановувачі творчості Ірени Карпи, укладаючи список музичних гуртів та виконавців, маркованих у творах письменниці, прийшли

---

⁶ Ірена Карпа використовує прийом оголення техніки письма: «Євка отак була одного разу вирішила писати геть усе, що зринає в вечірніх мізках. Просто так, наче фотографувалось життя»; «папір прекрасно виконував роль провідника всіх напівреалій. На папір можна було зливати листа до коханця чи просто клеїти відгризені нігті. Можна як розкішна жінка, можна як прищавий підліток»; «ХХДДЖ - Характерний Хід Для Даного Жанру. Євку це втомлювало. Вона не бачила зв'язків між частинами, вона й не намагалась їх підібрати – незв'язане тіло видавалось більш пластичним. Як і незв'язаний текст. Береш собі і переставляеш частини, як тобі заманеться. Нічого нового, зате не втомлюєшся із запам'ятовуванням» (Карпа, 50ХТ).

до висновку, що пісні *Коли помре твоя краса* не існує (Qарпа. Discussion board). Факт того, що Ірена Карпа, щедро засіваючи свої тексти музичними маркерами, використовує в підзаголовку рядок неіснуючої пісні, можна розглядати як своєрідну гру з читачем, у якій не спрацьовує начебто такий важливий інтертекстуальний компонент твору і не реалізується горизонт очікування читача. З іншого боку, ліричність підзаголовка «Коли помре твоя краса» коригує сприйняття заголовка, який також можна прочитати в ліричному ключі, а не як, наприклад, назву для тексту, написаного під дією марихуани. Для поціновувачів слова література – як наркотик, тобто як марихуана, трава. Отже, пропонується 50 хвилин (плюс-мінус) літератури, від якої певна аудиторія може отримувати кайф.

Назва «Полювання у Гельсінкі», утворена за типовою моделлю «дія + місце», здається, відкрито не обіцяє якоїсь пікантної оповіді, відтак коли читач береться до читання цього роману, то на такому «порозі» отримує великий простір для фантазії і прогнозів щодо змісту тексту. У творі також представлений фрагментарний наратив щоденникового типу: тут, на відміну від згаданої повісті, фрагменти класично означені відповідними датами, перша з яких 15.05. 2002, остання зазначена – 12.12. 2002, потім – записи без датування, як це трапляється у щоденниках, але з оригінальними заголовками типу «Приїхало екранне сонце. Скільки там днів від і ще багато до». Останні ж фрагменти означені як приписки «P.S.» та «Pe. pe. es. Для вразливих і спраглих оптимізму (то такі клопи пахнуть віскі, а не навпаки!)». На завершення подається електронна адреса авторки: «Пепс пес для невдоволених кінцівкою й прихильних т.зв. інтерактиву: karpairena@yahoo.com». Пропозиція авторсько-читацької комунікації в кінці тексту насправді не робить саме цей друкований текст інтерактивним, тобто видозміненим у ході читання, а лише залишає відкритою можливість дописування твору епістолярними фрагментами, що відбуватиметься у просторі Інтернету. Разом з тим, сам текст можна сприймати як недиференційовану фіксацію деякого інтерактиву, де в наративному багатоголосі контури персонажів навмисне розмиті, і досить важко визначити навіть їх кількість, адже хтось/декілька із них представляє себе двостатево, власне, андрогіном. По завершенні читання, власне, і в його процесі стає очевидним метатекстуальний характер підзаголовка «Андрогінний інтерактив». Така ретроспекція важлива для розуміння як семантичної структури заголовкової конструкції, так і своєрідної гри тексту. Так, у тексті зазначено, що центральний персонаж, що ідентифікується тут як Іпега Капна⁷, «ніби ставав з блискавичною швид-

---

⁷ Іпега Капна – це самообраз Ірени Карпи, який з'являється в центрі кожної оповіді цієї авторки, що свідчить на користь автофікціональності її прози. У різних статтях, коментарях, інтерв'ю, що складають дискурс Карпиного епітексту, полюбляють цитувати наступ-

кістю почергово жінкою-чоловіком-деревом-грибницею» (Карпа, ПГ). Авторка знову вдається до оголення техніки письма, зазначаючи у примітках: «Страшнуvато так, коли заплутуєшся з усіма позначеннями «ТИ». Особливо, коли потім вже кажеш про цю особу в третій особі. Особі про особу. Люди добрі, це вже навіть не голоси в голові, не. Шиза то цікавіше. «Ти» і «Він». Чи там «Вона» (Карпа, ПГ).

Іпега Капна – філолог, який вступає до магістратури. Тож у цьому тексті багато філологічного, точніше літературознавчого, точніше метатекстуального. Чого тільки вартий уривок: «Така собі квазі-ілюстрація до концепції смерті автора. Дуже й дуже цікавенна концепція, особливо як бадяжиш щось на кшталт щоденника. Ну-ну. Бідолашко ти мій, текст не-універсальний. Люблю тебе, як гандикапнуту дитину. Текст без берегів, гм... Ех, Дерріда-де?-рід!-А-а... (Ну, типу, ясно все). Текст втрачає береги, людина втрачає форму. Стає воїном без форми. Сподіваюся, я таки стану магом. Ні, не волхвом, не люблю неточні переклади, бо сама до них тяжію. Егоцентрики не годні бути кльовими перекладачами. Я помиляюся? Можливо... Віва паралогія. Одне тут ясно: і мені, і тексту (залежно від мене? Вийобуючись тим, що він уже не мій, як тільки лиш мною натиснуто Ctrl + S?) кров з носа мус протискатися (розвиватися, універсалізуватися) до правильної печери разом. Правильно-правильно, всьо це Карлос Кастанеда. Цитування як форма інтертекстуальності. Ба навіть контекстуальності» (Карпа, ПГ). Тут і глузливі висловлювання на рахунок специфічного «жіночого письма»: 1) «Я пишу «жіночу прозу». Можна ще її в італіки вганяти, гівняна суть від того не закосичиться» (Карпа, ПГ); 2) «В мене ж бо «дуже характерне жіноче мислення», сказала Зборовська» (Карпа, ПГ); 3) «Диви-диви, який жіночий синтаксис попер!» (Карпа, ПГ).

Роман *Полювання у Гельсінкі (Андрогінний інтерактив)* – це фрагменти фрагментів, що дивним чином зрослися у текст. Це любовний N-кутник, у якому важко (а то й просто неможливо) визначити точну кількість учасників, чий логічні і не дуже «думко-стани» представлені. Показова цитата: «Йдемо до хостелю нічними Гельсінками. Так ніби все життя тут ходила. Землі полювання. На кого. На себе подивися. Збивка. Синкопа. Пряма бочка це тупо. Ну та вже» (Карпа, ПГ). Тому назву «Полювання у Гельсінкі» можна сприймати

ний фрагмент із цього роману: От яку я собі біографічну довідку зацяпала: Іпега Капна / (1980-21.?) / дуа і уродка, / іншими словами, / пиздовата тьолка. / Амбітна й егоїстична / Істога, («Істога» аж бач, з великої букви написала!) / Сре на всіх, без розбору. Типу журналістка в типу журналах. / Фронт-жінка охуенно пиздатога гурту «Фактично Самі» (Карпа, ПГ). Ірена Карпа завжди відзначається особливою фантазією щодо іменування своїх героїв, як, власне, і своїх доньок (Корена-Джіа і Кайлаш Хільдегардіс). Іпега Капна – фактично набір літер, в яких прочитується «Ірена Карпа», де три літери замінені іншими, що близько розташовані на клавіатурі комп'ютера.

як метафору читацького полювання на ідентичність персонажів і на смислові структури, завдяки яким текст тримається купи. Відтак цей текст – внесок Ірени Карпи в український літературний постмодернізм.

Титульна сторінка книги *Фройд би плакав* (видання 2004 р.), що йде після передмови, а передує основному тексту, відрізняється від обкладинки кількістю паратекстуальних компонентів, що входять до заголовкового комплексу. Крім заголовка, тут нижче є і підзаголовок «Мар-о-Мар», а також замість класичного зазначення жанру каламбур – «БОГДАН / (бо чому завжди РОМАН?!)». Такий титульний аркуш, безумовно, задає жартівливий тон оповіді. Цей текст, порівняно з попередніми, уже відзначається сюжетністю, що центрується навколо головної героїні – українки із колоритним ім'ям Марла Фріксен, співачки, письменниці, журналістки, любительки мандрів і просто розкутої, цинічної дівчини, яка не приховує, що може «вдаватися до споживання марихуани та слабких психотропних речовин» (Карпа 2005б, 215), і експериментує зі своїми та чужими почуттями на полігоні чоловічо-жіночих стосунків. Марла мандрує Південно-Східною Азією, а також мандрує від одного свого кохання до другого та до третього, з яким, здається, і лишається. І от уже на передостанній сторінці вимальовується солодкава ідилія: «Завтра ж бо ми прокинемося *іншою*, хоча й тією ж самою, істотою. Тільки вже Єдиною. Кращою. Досконалішою. Повнішою і просто андрогінною. Завтра ми прокинемося Мар-о-Маром» (Карпа 2005б: 237). Та одразу за цими словами слідує розділ «Кінець кінцем»: неіменована «вона» іде від неіменованого «нього», лишивши епістолярне прощання, що починається словами: «Не можу бути з жодним чоловіком. Усі ви – убивці свободи...» (Карпа 2005б: 238). Відповідно, підзаголовок «Мар-о-Мар» можна трактувати як результат фонетичної гри, смислове навантаження якого полягає у символічному позначенні описаних у тексті спроб близьких чоловічо-жіночих стосунків, де він і вона – половинки цілого. Крім того, у цього тексту є ще такий паратекстуальний елемент, як присвята – «To Martti». Виходить, роман про МАРЛу для МАРті. Можливо, і цей факт включено у фонетичну гру «Мар-о-Мар».

Заголовок «Фройд би плакав» як фразеологізований вислів обіцяє іронічний підхід до зображуваного. Лібідозні потяги Марли (не лише як сексуальна енергія, а у ширшому розумінні – потяги як до задоволення, так і до руйнування), з одного боку, вступають у конфлікт із законами цивілізованої поведінки, а з іншого боку, ризикують наблизитися до солодких виливів почуттів. Тому на допомогу приходять цинізм та іронія: «Марла, щоразу даючи обіцянки вічного кохання своїм колишнім коханим, безсовісно брехала (що й так зрозуміло зі статусу їхньої колишньої). Брехала і сама свято вірила у свою брехню, не допускаючи й думки про закономірну руйнацію

романтичної ідилії за якихось максимум три місяці. (Як для гормону кохання, що взагалі щезає з крові за два тижні, три місяці – вже вік пристойної цивілізації, не кажучи про півроку (ого...), рік (ой!) чи два (аааааааааа!!!! Мамааааааааа!!!!)) Тож тут, коли людина – кохана й закохана – виявляла приклад буття реалістом, хай і з оптимістичними наворотами, Марлу накричала паніка. Вона настільки встигла звикнути до всіх цих рожевих шмарків з ліловими стразами, до всіх цих звірянь, зпевнень, зітхань, стогонів та іншої кохачької атрибутики, що відсутність її і розстановка шмоток по своїх місцях, як мінімум, ламала засади архітектоніки її, Марлиного, світу» (Карпа 2005б: 154–156).

Хоча первинний наратив належить не Марлі, а недієгетичному імпліцитному оповідачу, для цього тексту характерна внутрішня фокалізація (оповідь ведеться з точки зору персонажа). Такою ж фокалізацією відзначаються усі романи Ірени Карпи. Завдяки цьому й автобіографемам, якими письменниця послуговується, від твору до твору маємо можливість спостерігати своєрідну реінкарнацію її героїнь. «Марла Фріксен – це бренд, а не дівчинка з печінкою і лімфатичними вузлами!» (Карпа 2005б: 204).

Наратив роману *Перламутрове порно (Супермаркет самотності)* приписується Катакані Клей. Вона – журналістка, часто подорожує та іронізує над чоловічими й жіночими стереотипами й табу, а в кінці оповіді з незрозумілих причин (скоріше як знак своєрідного бунту) розганяє автомобіль у напрямку прірви. Той самий бренд – реінкарнована Марла Фріксен, яка є реінкарнованою Євкою⁸. «Душевний стриптиз», характерний для «щоденникового» наративу в цій та іншій прозі Ірени Карпи, відбувається паралельно з «оголенням низу»: помітне акцентування на сексі, часто порнографічне, підвищена увага до тіла, всі процеси якого, як правило, подаються з надмірною натуралістичністю і з використанням обценної лексики. Метафоричність заголовкової конструкції «Перламутрове порно (Супермаркет самотності)», безумовно, натякає на споживацький інтерес до відкритої демонстрації того, що вважається приватним. А що може бути приватнішим, ніж самотність? Як відомо, перламутр має мінливе забарвлення і викори-

---

⁸ Цікаво, що такі реінкарнації можна простежити і через специфічні художні деталі або факти. Наприклад, у повісті *50 хвилин трави* героїня купує *Хозарський словник* Павича (Карпа, 50ХТ); у романі *Фройд би плакав* її двійник-продовження згадує, що полюбляє «читати Павича в кайфовому перекладі» (Карпа 2005а: 148). А жіночі персонажі *Полювання в Гельсінкі* та *Перламутрового порно* виявляються реципієнтами творів сербського письменника, – цей факт виражено через інтертекстуальність, власне, через неатрибуйовані алюзії: «Принцеса Атех - і та, мабуть, сказала б більше єдиним своїм словом «Ку»... (Карпа, ПГ); «Цікаво, чи дні нормальних людей такі різняться статеві. Ну там, понеділок – то мужик з похмілля, середа – кар'єристка, п'ятниця – курва, а неділя – жінка бальзаківського віку...» (Карпа 2005а: 72). Принцеса Атех – відомий павичівський персонаж, а різностатевість днів тижня – мотив, який Мілорад Павич обігрує в багатьох своїх творах.

стовується як цінний матеріал для виготовлення прикрас. Так, і роман «Перламутрове порно» є своєрідним комп'ютерним текстом-набором, у якому помістилась сукупність мінливих вражень, відчуттів, міркувань, ситуацій, тобто всього, що «потрапило під руку». Багато чого тут вражає відкритістю і безкомпромісністю. Багато чого видається награним, прикрашеним. І в цій мішанині подекуди відчувається присмак самотності. Зрештою, у творі більше порнографії душі, ніж порнографії тіла.

Наступний роман із англomовним заголовком *Bitches Get Everything* демонструє «милий стерво-дискурс» (так подібне письмо означене в самому тексті), що центрується навколо героїні, цього разу української режисерки з колоритним ім'ям Тріша Торнберг⁹. Можна твердити, що в цьому тексті дещо більше цинізму, а іронія частіше переходить в сарказм порівняно з попередньою прозою, проте предметом письма і далі виступає стандартний набір: а) творчість («У фільмах я бавлюся в нереальне, підсовуючи насправді автобіографічні шматки»; «То якраз презентація мого нового кіна «Перламутрове Порно». Здається, наступного дня цензура нашої прекрасної демократичної країни його заборонить, що не може не принести фільму мегажирних піар-дивідендів»; «ми, виходить, якість пост-постмодерні ультранеоромантики»; «Трішу Торнберг часто називали <...> центральним негативним персонажем вітчизняного маскульту»); б) сексуальні стосунки (сім коханців «різного калібру, віку, національностей і віросповідання»); в) самоаналіз («ця ледь знайома суміш *femme fatale* із *enfant terrible* на ім'я Тріша Торнберг, <...> ця жінка-дитя – тобто я»; «Господи. Ти знаєш. Я зроблю все, що Ти хочеш. Я буду: акторкою, письменницею, співачкою, художницею, журналісткою, режисеркою. Мамою врешті-решт. Ти тільки пробач мені ці мої повсякчасні погрози звільнення з Твоєї роботи – мої бажання померти. Мої реакції на чийсь листи стосовно того, що мені ліпше вже ніколи нічого не знімати. На мій жаль до себе з приводу того, що я вже така доросла, а ще така маленька, така самотня і нікому за мене захиститися. Бо знаєш, Господи, у кожній бездомній королеві, котрою Ти і я зробили мене, живе маленька і вразлива дівчинка-бродяжка, і нічого з цим не вдієш. Її легко поранити, образити, скривдити. І їй інколи потрібен якийсь там певний час, аби стати монстром, котрого всі бояться») (Карпа, BGE). Поміж іронією і сарказмом тут можна вглядіти й ліричні настрої. Останній зовсім короткий розділ роману показує, як богемний спосіб життя Тріші Торнберг змінюється ідилією з набором «чоловік – дитина – кар'єра». Тут фраза «*Bitches Get Everything*» звучить як повчання доньці, але все-таки завершує текст цитата «*I keep the wolf from the door...*» з приміткою – «Із пісні «*A Wolf at The*

⁹ Відомо, що Ірена Карпа в цей час спробувала себе і в ролі режисера короткометражного кіно «Kyiv. Limited Edition».

Door» RADIOHEAD. Ви знаєте, що там далі за текстом?...» (Карпа, BGE). Допитливий читач з легкістю прийме цей інтертекстуальний виклик і знайде в Інтернеті наступні рядки: «Bat he calls me up / Calls me on the phon / Tells me all the ways that he's gonna mess me up...» (Але він кличе мене / Викликає по телефону / Розказує мені, як хоче зіпсувати мені життя...) (A Wolf at the Door. Radiohead). Крім того, вони пов'язуються з рядками Трішиного самоаналізу в тексті: «І пертися за тридев'ять земель, і шукати невідомо що, а насправді себе <...> Все до сраки. Ні від себе, ні до себе. І навіть коли вже здається, що все заєбісь, однаково якийсь собацюра сидить у темряві за твоїми дверима і кличе тебе туди... Бо це твій власний собацюра, твоя пороча, твій набір внутрішніх рванок-витинанок. *Your own personal... Wolf at the door.* Воно то зжирає тебе, то намагається виригати, то раптом робить тебе сильним і небезпечним, то просто не дає тобі спокою. Зриваєшся вночі, пробуєш смерть на дотик, пробиваєш смерть дротиком...» (Карпа, BGE). Тож класичний «хепіенд» залишається відкритим. Нагадування про поклик ества – наче вихід до майбутніх текстів, у яких і далі буде підтримуватись популярність розкрученого бренду «Ірена Карпа».

Кожен новий твір авторки, яка власну особу бере за прототип, прочитується як певне продовження попередньої оповіді, лише із зміною «нікнейма» персонажів. Тож паратекст не лише налаштовує читача на відповідну «хвилю» сприйняття тексту, а й сприяє поєднанню художньої прози письменниці у своєрідний авторський життєпис, який корелює з різними фрагментами епітексту. Ірена Карпа послідовно вибудовує автофікціональний образ, який підтримується і в мас-медійному просторі, що зрештою призводить до створення літературного бренду.

ЛІТЕРАТУРА

- Ірена Карпа – герой сучасності. (інтерв'ю, 26.03. 2012.) <<http://gorod.dp.ua/news/71091>> 1.11. 2016.
- Колотов, Александр А. «Паратекстуальный подход в современном литературоведении». *Филология и лингвистика: современные тренды и перспективы исследования: Сборник материалов I Международной заочной научно-практической конференции (30 сентября 2011 г.)*. Краснодар, 2011: 37–41.
- Сокол, Мар'яна О. «Поняття паратексту та паратекстуальності в системі сучасного літературознавства». *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 60, Філологічні науки, 2011: 218–221.
- Сокол, Мар'яна О. *Прагматичні аспекти паратексту (на матеріалі повісті І. Франка «Захар Беркут»)*. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н. за спеціальністю 10.01.06. – теорія літератури. Тернопіль, 2011.

- Фатеева, Наталия А. *Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов*. Москва: Агар, 2000.
- Шмид, Вольф. *Нарратология*. Москва: Языки славянской культуры, 2003.
- Genette, Gérard. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. (Translated by Jane E. Lewin). Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

ДЖЕРЕЛА

- Карпа, Ірена. *Перламутрове порно (Супермаркет самотності)*. Київ: ПП Дуліби, 2005.
- Карпа, Ірена. *Фройд би плакав*. Харків: Фоліо, 2005.
- Карпа, ПГ: Карпа, Ірена. Полювання в Гельсінкі (Андрогінний роман). <<http://javalibre.com.ua/java-book/book/1258>> 1.10.2016.
- Карпа, ВGE: Карпа, Ірена. Bitches Get Everythin. <<http://javalibre.com.ua/java-book/book/1408111>> 1.10.2016.
- Карпа, 50ХТ: Карпа, Ірена. 50 хвилин трави. <<http://javalibre.com.ua/java-book/book/1262>> 1.10.2016.
- A Wolf at the Door. Radiohead.
<<https://www.youtube.com/watch?v=dvBPCm25z4I&list=RDdvBPCm25z4I#t=0>> 1.10.2016.
- Карпа. Discussion board. (Форум) <https://vk.com/topic-1579877_3931019> 1.10.2016.

Julija Dragojlović
University of Belgrade, Serbia

PARATEXTUAL CODE IN THE LITERARY PROSE OF IRENA KARPA

The paper presents the analysis of structural elements of literary prose of Irena Karpa, which are defined as paratextual in literary-theoretical discourse. Starting from Genette's "threshold theory", the titles of 5 works by the author were put in the centre of research, as were the subheadings, dedications, epigraphs, footnotes, notes of place and time of writing, which produce a specific frame of each text. We came to the conclusion that the paratextual surroundings-environment of these texts has several functions: the selection of readers, the establishment of contact with the recipients, the compilation of fictitious autobiography out of texts-papers, which contributes to the formation of the literary brand "Irena Karpa".

Ана Јаковљевић Радуновић
Универзитет у Београду, Србија

ДУША КИЈЕВА У СЦЕНАРИЈУ „КИЈЕВСКЕ ФРЕСКЕ“ СЕРГЕЈА ПАРАЦАНОВА

Сценарио «Кијевске фреске» илуструје намеру Парацанова да своје филмове приближи сликарству и архитектури, као и тежњу да кадар трансформише у слику/фреску. Текст је заснован на две теме: рат и уметност и уметничко наслеђе у рату. Парацанов открива душу Кијева кроз контрапункт познатих архитектонских споменика Кијева и објеката од значаја за приватни живот свог јунака – Човека.

Кључне речи: *филмске фреске, фреска, Кијев, Парацанов, рат, уметност, градски пејзаж.*

The screenplay “Kyiv frescoes” illustrate Paradjanov’s intention to make his films more akin to painting and architecture as well as the aspiration to transform the film frame into a picture/fresco. The literary scenario is based on two themes: war and art and artistic legacy in war. Paradjanov reveals the soul of Kiev through the counterpoint of well-known Kyiv architectural monuments and objects significant in private life of his autobiographical hero The Man.

Keywords: *cinefrescoes, fresco, Kyiv, Paradjanov, war, art, city landscape.*

«Кијевске фреске» представљају пројекат на коме је Парацанов радио после великог успеха филма «Сенке заборављених предака» награђеног са двадесет и осам међународних признања. За разлику од претходног филма заснованог на приповеци Михајла Коцјубинског, овог пута понудио је оригинални сценарио (Steffen 2013: 88). Рад на филму трајао је приближно годину дана, од почетка 1965. до почетка 1966. године, и суштински се одразио на његово следеће дело, о чему сведочи В. Катањан истичући да је и 1967. године режисер с одушевљењем говорио о «Кијевским фрескама», иако је већ увелико снимао «Сајат Нову» (Катанян 2001: 203–204). Филм никада није снимљен, али је 13 минута пробних снимака пронађено 1992. године у сефу кинотеке у кутији с натписом «Дипломски рад. Сниматељ Александар Антипенко». Први пут приказан је поводом ретроспективе Парацановљевог стваралаштва у Минхену 1988. године. За историју филмске уметности и биографију аутора откриће је од несумњиво високе важности, нарочито ако имамо у виду да су режисерска трака «Сенки...» као и документи везани за овај филм уништени после његовог хапшења.

Филм «Кијевске фреске» требало је да буде снимљен у част двадесетогодишњице од победе над фашизмом и ослобођења Кијева од немачке окупације. Режиер је замислио да прикаже слику савременог града, а фабула је, по његовим речима, заснована на реалном догађају: носач, који је поводом Дана победе требало да достави цвеће генералу, погрешно је адресу и испоручио га удовици војника погинулог у рату. Жена је радила у музеју и чекала да јој се муж врати. Човек-режиер у сценарију, као и Парацанов, не претендује на веродостојност оног што се догодило и признаје да је можда несвесно дао погрешну адресу носачу у потрази за новим сижеом.

Сачуван је стенограм прве расправе о филму од 24. марта 1965. године. Прве оцене пројекта биле су позитивне. Уредник Р. Королј каже: «Без обзира на уочљиву мозаичност сценарија, дело је необично кохерентно, у њему се тема решава у сваком кадру, у свакој епизоди. Тема рата и мира, тема хуманизма, својеврсна балада о војнику. Навикли смо да се у сценарију лик гради кретањем јунака кроз време (...). Овде, напротив видимо мноштво различитих јунака и код свих је истакнуто оно што је за све суштинско – људскост. „Кијевске фреске“ данак су дубоког поштовања према војницима...» (Деревјанко 1990: 55).¹ Неколико месеци касније, 9. јула 1965. године, Парацанов, бранећи своју замисао, говори: «Ово је филм о доброту, хуманости, о људској пажњи... Не могу ништа да додам сценарију... Све ће то постати балада о Кијеву...» (Деревјанко 1990: 60).

Сценарио је неколико пута прерађиван, а штампане су две варијанте: једна коју је Љевин објавио у децембарском броју часописа *Искусство кино* за 1990. годину, и друга варијанта коју је приредила Кора Церетели у књизи *Исповест* (Парацанов 2001: 49–78). Имали смо у виду да се у сценарију мало шта мењало, иако су званичници студија инсистирали на томе, те смо за нашу анализу искористили текст који је приредила Кора Церетели будући да садржи неколико делова којих у Љевиновом тексту нема, а који се односе на тему града, рата и пацифизма.

Шездесетих година актуелна жанровска обнова довела је до појаве нове поетске школе у совјетској кинематографији. Теоријску борбу са новом школом и жанром приче повео је Михаил Јурјевич Блејман, који је, парадоксално, написао први и једини „манифест“ школе у покушају да обори њене теоријске поставке и да покаже бесперспективност тек формираног правца. Знаменити чланак *Архаисти или новаторы*² настао је

¹ Овде и даље у тексту превод је мој – А. Ј. Р.

² Парацанов у писмима из затвора наводи: «1973. године изашла је књига М. Ј. Блејмана. Књига се зове „Филм – исказ очевидца“, тамо се на страни 502 и даље налази чланак о мени: „Архаисти или иноватори“. Говоре о „школи“ коју сам ја створио. Ја сам је створио, они уништили и то је све. У томе је смисао моје изолације». (Парацанов 2001: 480).

1970. године и у њему је за најзначајнију личност и предводника поетске школе проглашен Парацанов. Главна особеност филмова поетске школе, по Блејману, јесте једноставност сижеа, одсуство психолошке карактеризације ликова, егзотични фолклорни мотиви, концентрација на визуелне компоненте филма. У делима се појављују и елементи поетике приче са њеним лаконизмом, поукама, одређеношћу морала, а посебно је уочљиво одсуство дијалога.

Филмови поетске школе, како то доказује Черњенко, за своје изворе углавном су имали дела руске, украјинске и грузијске књижевности. Код Парацанова постоји трајна полифонија традиција (Черњенко 1990: 94–99). Књижевност јесте ближа етничкој култури, али је на Парацанова највише утицало национално сликарство које се развијало убрзано као и сам филм (Марголит 2002: 215). Режиер је говорио да између филма и сликарства не постоји разлика.³ Одавде води порекло и тежња да филм остане „нем“, да слика говори уместо речи: «Питате ме зашто јунаци скоро да не говоре у мојим филмовима. (...) На слици људи се гледају, али не причају, на религиозној фрески Девица не прича Исусу ни анђелима. Сликарство је немо, моји филмови такође» (Tesson 1988: 8).

Први следбеници Парацанова, мада се тешко може доказати његов директан утицај, били су Говјада са дипломским филмом «Сувишни хлеб» и С. Самсонов и В. Капитановски и њихова «Арена». Ово остварење, иако неуспешно, донело је ауторима значајно откриће, које ће утицати на читаву школу: они су филм назвали фреском. Парацанов је «Сенке...» назвао «Фрескама из живота човека», а сценарио посвећен прослави двадесетогодишњице победе над фашизмом добио је наслов «Кијевске фреске».⁴

Режиер се на почетку свог текста одриче конвенционалне филмске наратије и изјављује да ствара семантички засићене статичне слике:

«Фреска (итал. fresco). Основно значење – свеж.

Фреска омогућава стварање монументалних дела, органски повезаних с архитектуром и временом.

Фреска – палета фреске прилично је уздржана што јој придаје племениту једноставност. Методе коришћења фресака мењају се с њиховим развојем. (БСЭ, том 45)» (Параджанов 2001: 53).

³ Патрик Казал пише о експериментима и екстраваганцији који приближавају Парацанова и Дибифеа, утицају Пиросманија у сценама гозби или фокусирању лица, о коришћењу Врубелеве фактуре (Cazals 1993: 41, 116, 123–124)

⁴ „Нисмо откривали Карпате као етнографски материјал. Љубав, очајање, усамљеност – то су фреске из живота човека које смо ми стварали“ (Параджанов 2001: 44).

Одрицање од кретања и, прокламована као најважнија, веза филма с архитектуром и сликарством представља Парацановљево бекство од канона филмске уметности.

Приступајући раду на новом филму режисер тврди: «Кад се романтично сједини са свакодневним, свакодневно с епским, а епско с детаљима, у коначном збиру то даје филм-поезију» (Деревянко 1990: 58). Епско је у филму везано за тему рата, која се од прве сцене преплиће с темом уметности и са судбином уметности у рату. Сценарио филма «Кијевске фреске» отвара текст «Уместо пролога» који почиње у Петерхофу искључивањем и минирањем фонтана, а затим следе сечење и рушење фигуре Самсона. Парацанов се поиграва мотивом уметности која одражава стварност, али није имуна на историјске промене: Самсон који побеђује лава симбол је Петрове победе над Швеђанима. Лав је симбол Шведске која га до данашњих дана има на свом грбу. Скулптура је постављена 1735. године. Током времена споменик је постао трошан те је 1801. замењен. Ово је разлог због кога режисер у сценарију наводи да се у првој сцени види копија скулптуре. Статуа је озбиљно оштећена и у Другом светском рату. Историја скулптуре одражава историју државе у рату и миру: «У злату скулптуре, попут авети, одражавали су се минери у црном» (Параджанов 2001: 54). Контрапунктна сцена одвија се у золошком врту у коме се живи лавови бацају на решетке. Противљење је узалудно – скулптура се руши, а уметност и живот капитулирају пред агресијом рата.

Прву и другу сцену код Парацанова повезује мотив лава, а прву и трећу мотив воде. У трећој сцени «Дњепар», аутор приказује младиће/младожење како бивају погођени у реци док им из војничких блуза излећу велови невеста. Вода се код Парацанова појављује и као симбол живота, али и као симбол смрти. Невесте у реци траже своје младожење. Врхунац треће сцене представља моменат у коме се ратник судара и разгрће „као ледоломац“ лешеве Немаца који плутају по води. Војници једне и друге стране уједињени су у смрти. Јединствен је и бол које преживљавају невесте и немачке фрајле које им иду у сусрет. У тишини која обележава овај сусрет на екрану се појављују жене које ридеју без гласа, али на ивици очајања. На фону заједничког бола појављује се назив филма «Кијевске фреске». Изједначивши војнике у смрти и жене у болу Парацанов шаље моћну поруку о бесмислу рата за било коју страну.

Прожимање реалности и фантазије омогућило је режисеру, по мишљењу Церетелијеве, да душу града представи „калеидоскопски“: „Продуховљена архитектура, опиплљивост животних реалија, префињено представљање света предмета у њему се преплићу са сложеним, ритмичним метафорама“ (Церетели 2001: 51). Кијев је представљен кроз слике њего-

вих најважнијих споменика и здања. У сценама које претходе првој фресци појављује се споменик Шчорсу, а затим и симбол града – споменик Владимиру. Као рефрен у другој фресци понавља се слика споменика Шчорсу, а између плотуна промичу општепознате слике града: Музеј лепих уметности са «Инфантом» Веласкеза, Кијевска лавра, споменици војницима на Бајковом гробљу, кијевски метро и поново Музеј лепих уметности. Последња, десета фреска, завршава се сликом кобзара. Истраживачи претпостављају да је режисер овде желео да прикаже споменик Тарасу Шевченку (Steffen 2013: 271). У филмовима поетске школе уметничко стваралаштво не приказује се као мотор политичке пропаганде већ као средство моралног израза који одражава одговорност уметника према самоме себи, свом таленту и свом позиву што се у потпуности поклапа и са функцијом и стваралаштвом кобзара и објашњава разлоге због којих се сценарио «Кијевске фреске» завршава мотивом кобзара.

Филм представља унутрашњи монолог Уметника/Ствараоца где је уз помоћ слика оваплоћен његов унутрашњи свет. Љевин сматра: «Остварена је специјална метафонијка логика фолклорно-мистичне свести, где доминира магија лика, а не веродостојност свакодневице» (Левин 1990: 42). Други низ објеката који се у сценарију појављују ипак доносе слику модерног, савременог Кијева и свега оног чије је значење актуализовано у биографији главног јунака Човека-уметника или Режисера, како га је Парацанов првобитно назвао. У овај низ спадају: адреса генерала, који је заснован на реалном лику, Пироговскаулица бр. 2 и стан 47 у коме је живео Парацанов са женом, кафић Експрес, Аерофлот и купола циркуса, вртић у који је ишао његов син (одабран за улогу дечака из филма). Биографска је и прича о колицима које Човек тражи на својој бившој адреси од своје бивше жене.

Иза лика Човека у Парацановљевим сценаријима често се крије уметник: у сценарију «Интермецо» то је Михајло Коцјубински, а у сценарију «Чудо у Одензеу» Ханс Кристијан Андерсен. У низу текстова аутор је јасно ставио до знања да је Човек уметник иза камере: у сценарију «Зачарани замак» он је тај који бележи причу о дворцу. На страницама сценарија «Сајат Нова» Парацанов је оставио забелешку: «Арутин сам ја, Сајат Нова сам ја», а главни лик је назван Човеком. У «Исповести» поново се појављује Човек као главни јунак и није тешко утврдити да се и иза овог лика крије аутор.

Аутобиграфски моменат у филму изражен је и у одабиру другог главног лика – Жене што повезује овај текст и «Исповест» кроз неколико слика које се понављају у оба сценарија. Кијев је град у коме је Парацанов створио породицу, а затим доживео породични бродолом. Љубавни однос који се развија између Носача и Жене добија своју пластичну потврду у тренутку када јунак провлачи кроз уста златну длаку очигледно се присећајући ноћи про-

ведене с чуварком музеја. Иста сцена присутна је и у аутобиографској «Исповести» у којој Човек налази златну длаку своје жене од које се развео пре десет година. Човек у «Кијевским фрескама» седи за растуреним клавиром, а за «Исповест» Парацанов је направио скицу своје жене која свира клавир.

Лик чуварке музеја наставља тему жена које тугују за палим војницима, јер је и она једна од њих и никада није сазнала ништа о погибији мужа. С друге стране, она доживљава краткотрајну романсу са Носачем што је повезује с биографијом Парацанова и са женом уметника. Она је чуварка Веласкезове «Инфанте» те је тако повезана и са темом уметности. Како јој се муж није вратио из рата, она нема порода, али је та ситуација компензована чињеницом да она чува највеће благо музеја на шта указује чињеница да се од белих трака њене венчанице прави заштита за слику која ће бити брижно сакривена за време рата, али и слика кантице с млеком поред «Инфанте».

Душа Кијева у сценарију Парацанова представљена је као скуп општепознатих места и слика из свакодневног живота једног човека. Стваралачка имагинација Човека (Уметника) оживљава град. Кроз ритмично компоновање општепознатог и дубоколичног режисер демонстрира своју слику града и сопствени однос према дужностима и обавезама уметника према свом добу, свом народу и својој уметности.

ЛИТЕРАТУРА

- Деревянко, Татьяна Т. «Вернемся в 1965-й...». *Искусство кино* 12, 1990: 55–62.
- Катанян, Василий. *Лоскутное одеяло*. Москва: Вагриус, 2001.
- Левин, Ефим С. «Сергей Параджанов „Киевские фрески“. Сценарий». *Искусство кино* 12, 1990: 41–42.
- Марголит, Евгений. «Прощание с „уходящей натурой“». Трояновский, В. (ред.). *Кинематограф оттепели*. Т. 2, Москва: Материк, 2002: 85–119.
- Параджанов, Сергей. *Исповедь*. Санкт-Петербург: Издательство «Азбука», 2001.
- Церетели, Кора. «Киевские фрески». С. Параджанов. *Исповедь*. Санкт-Петербург: Издательство «Азбука», 2001: 51–52.
- Черненко, Мирон М. «Проблема этнического кинематографа и „казус“ Параджанова». *Киноведческие записки* 6, 1990: 94–99.
- Cazals, Patric. *Serguei Paradjanov*. Paris: Éditions de l'Étoile/ Cahiers du cinema, 1993.
- Steffen, James M. *The Cinema of Sergei Parajanov*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2013.
- Tesson, Charles. „L'aigle, le prince et la prostituée/ Entretien avec Serguei Paradjanov“. *Cahiers du cinema*, juillet–aout, Paris, 1988: 4–8.

Ana Jakovlyevich Radunovich
University of Belgrade, Serbia

THE SOUL OF KYIV IN SERGUEI PARADJANOV'S SCREENPLAY
"KYIV FRESCOES"

"Kyiv frescoes" illustrates Parajanov's intention to make his films more akin to architecture and painting, and to transform the film frame into a painting/fresco. The story is primarily organized around two themes: war and art, and the theme of artistic legacy in war. Paradjanov's vision in the script is deeply humanistic. The unusual rhythmic composition of the landmarks in the Kyiv city landscape and the profound personal experience of everyday life in the city come together in the imagination of his protagonist. The Man is an artist who feels deep responsibility towards his time, his people, and his own art.

Леся Гарасим

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ В СЕРБІЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

У дослідженні проаналізовано специфіку контактено-генетичних зв'язків українсько-сербської народної пісенності крізь призму теоретичних постулатів Григорія Нудьги, сформульованих у фундаментальному дослідженні «Українська дума й пісня в світі». Проілюстровано основні етапи проникнення української пісні у життя південних слов'ян. На основі відомого наукового фактажу простежено шляхи проникнення української пісні у сербське культурне середовище.

Ключові слова: *українська народна пісня, сербський епос, міжкультурні взаємини, іноетнічне середовище.*

The article highlights the unique features of contact-genetic links between Ukrainian and Serbian folk songs in the light of Nudha's theoretical principles, which were outlined in his fundamental study "Ukrainian дума and song in the world". The major stages of penetration of Ukrainian song into the life of southern Slavs have been overviewed. The available academic facts have been exploited to trace out the ways Ukrainian song penetrated the Serbian cultural environment.

Keywords: *Ukrainian folk song, Serbian epos, cultural contacts, nonethnic environment.*

Григорій Нудьга (1913–1994) – український вчений-філолог, літературознавець, культуролог, дослідник літературно-фолькорних зв'язків, теоретик жанрів думи та балади, пісень літературного походження, народного гумору та сатири, пародії та ін. Життя і наукова діяльність Г. Нудьги припали на достатньо нелегкий історичний час для розвитку гуманітаристики в Україні – роки радянського окупаційного режиму – період ретельної ідейно-світоглядної цензури наукових досліджень. Як і багато інших представників інтелігенції того часу, Г. Нудьга пережив арешт та табори на Колимі, адже був звинувачений у націоналізмі за усіма політичними канонами радянської влади: «клеветал на товарища Сталина, будто бы он уничтожает национальные культуры и традиции», «извращал украинский язык в националистическом духе», «говорил, что в творчестве Шевченко превышают национальные мотивы над социальными» тощо. У час незалежної України такий перелік «закидів» радянської системи на адресу вченого із дзеркальним ефектом перетворився на достойний капітал його наукового реноме, пуантом якого були самобутність та мистецька вартість української пісні, що виводили пісенну культуру далеко за рамки «домашнього вжитку» і руйнували активно пропагований в СРСР стереотип «шароварщини». Якщо у

радянський час багаторічна праця Г. Нудьги була потрактована як «ідеологічно шкідлива»¹, то через чверть століття видана двотомна монографія *Українська дума і пісня в світі* вражає панорамністю й енциклопедичністю фактів про унікальність народного мелосу, таких потрібних українцям для розуміння національної ідентичності: «Мова і пісня – найважливіші нерви національного організму, найперший вияв суверенності організму нації, і якщо підноситься брутальний меч завойовника, щоб ці нерви перетяти, то це ніщо інше, як прагнення чужинця нанести смертельного удару цілому народу – найдивовижнішому витвору загадкової природи, всесвіту» (Нудьга 1997: 39). Таким чином, мова і культура у дослідженнях Г. Нудьги складають основу нації, а пісня зокрема виконує роль «посла доброї волі», духовного презентанта, який демонструє ще й зрілість поетичного мислення українців, бо «те, що висловлювали в своїх наукових трактатах учені інших народів, те висловив наш народ у своїх думах і піснях, і в деяких випадках хронологічно раніше й оригінальніше» (Нудьга 2006: 62). Популярність української пісенно-музичної творчості, за Г. Нудьгою, залежить не тільки від генетично успадкованої обдарованості чи естетичного чуття українців, але й від еволюції загальносвітової філософської думки, трансформацій мистецьких напрямів, і, щонайважливіше, від високого рівня національної самосвідомості. Дослідник прагнув з'ясувати умови, причини і потреби міграції української пісні до національних культур, враховуючи географічне положення народів, їх етнографічну схожість, історичні обставини, які склалися на різних етапах взаємовідносин. Тому вчений шукав український елемент насамперед у побуті та соціальному житті інших народів, далі простежував можливий його вплив на іноземну музичну і літературну творчість, аналізував переклади іншими мовами народної поезії українців та критичні відгуки про неї. За таким алгоритмом Г. Нудьга, незважаючи на штучно обмежений доступ до інформації, формував унікальний для свого часу реєстр значних здобутків та взаємозбагачень світових культур (понад 30), які, за влучним висловом Івана Франка, часто відчували «потребу освіжуватися інгаляцією впливів посторонніх і zarazом ставити певний опір тим постороннім впливам» (Франко 1984: 39). І досвід такого спілкування був вдалим тоді, «коли в ньому діяли співпраця, взаємні зацікавлення і порозуміння, а не насильство чи якісь штучні заходи сильніших» (Нудьга 2006: 78).

Культурні взаємини українців та сербів Г. Нудьга намагається розглянути за вищенаведеною формулою (побут – музика – література – пе-

---

¹ У 1972 р. вчений здав рукопис монографії «Українська пісня в світі» до видавництва, але через звинувачення у викривленій оцінці принципових історико-соціальних і культурних явищ отримав 31 (!) негативну рецензію.

реклад – критика) у хронологічному порядку та в загальноєвропейському історико-культурному контексті. За динамікою стосунків, коефіцієнтом якої є ступінь зацікавлення українською культурою та її проникнення на південнослов'янські терени, дослідник окреслює три більш-менш чіткі етапи: перший – XIV–XVIII ст. – українські пісні проникають у Сербію переважно усно і частково у рукописах; другий – кінець XVIII – початок XIX ст. – найменш активний період сербо-українських контактів; третій – середина XIX – початок XX ст. – час взаємного зацікавлення фольклором на професійному рівні, поява перекладів українських дум сербською.

Перші українські пісні, припускає Г. Нудьга, проникають у сербський побут усно, внаслідок безпосередніх контактів з Україною, починаючи із XIV ст. Згодом «піднесення значущості українського козацтва у міжнародному політичному житті, успіхи їхніх походів проти агресивної і сильної Туреччини, яка загрожувала Європі» (Нудьга 2006: 22), значно підживлює інтерес уже підкорених південнослов'янських народів до життя «республіки козаків». Із початком XVI ст. у реєстрах козацьких військ з'являлися серби-добровольці, які й здійснювали культурний обмін народів, бо, повертаючись до Сербії, приносили у пам'яті і пісню, вивчену й гартовану у боях: «Україна, Київ, козацтво притягали до себе сербів, хорватів, македонців, у першу чергу, тому, що тут жили слов'яни, що тут ніколи не гасла ідея боротьби проти турецько-татарської агресії» (Нудьга 1997: 306). До військового чинника поширення української пісні у цей час долучається і релігійний, адже із давніх часів мешканці Балкан ходили до Києва на прощу, що водночас могло сприяти зацікавленню побутом місцевих жителів та інтенсивному культурному обміну з ними.

Одним з найбільш яскравих моментів першого періоду в історії взаємовпливів культур Г. Нудьга називає діяльність Київської академії (I пол. XVIII ст.), що гуртувала навколо себе представників багатьох європейських націй, де можна було зустріти і десятки сербів, хорватів, чорногорців. У цей час з'являється мода на укладання рукописних збірників із «напівкнижними» чи «напівнародними» поетичними зразками – віршами, кантами, псалмами, які творили й розповсюджували бурсаки, учителі, духовні особи. Відтак у сербських рукописних збірниках XVIII ст. дослідники віднаходять і записи українських пісень (кант «А хто, хто Миколая любить», різдвяна пісня «Предвічний родився» (збірник 1750 р.), світські народні пісні «Ах, погнала дівчинонька овечок у поле», «Бігав заєць по полю», «Що кому я виноват, за що погибаю», «Ох, скажіте, мої мислі» (збірник 1780 р.)). Прикметним, за Г. Нудьгою, у побутуванні української пісні на південнослов'янських теренах є те, що сербські студенти «перенесли на свою Батьківщину готові українські пісенно-віршовані твори, а разом з тим, насліду-

ючи своїх київських вчителів, складали власні пісні-вірші, вживаючи для цього українсько-слов'янську мову, якої навчилися в Києві, вводячи до неї сербські елементи» (Нудьга 1997: 309).

Про високий рівень слов'янської народної поезії європейський світ починає активно говорити у добу романтизму, коли «пісня стає джерелом для розвитку літератури, своєрідним і ефективним засобом освіження її мови» (Нудьга 2006: 25). Із-поміж слов'янського загалу із особливим захопленням виділяють сербський епос, найбільш цінною ознакою якого відзначають самотність, надзвичайну єдність давньої і новішої поезії, її тісний зв'язок із сучасним життям народу: «Серби з давніх часів були народ войовничий і пастуший; вони, як маса, нічого не запозичили ні од Візантії, ні од латинського Заходу, з котрим зближувалися їхні династії й бояри; вони залишилися тими ж самими і під турецьким пануванням. За цих часів їхня войовничість повстала проти турецького гніту і породила незчисленні славні вчинки Чорногорців, гайдуків і приморських ускоків, – ті вчинки, що саме й дали зміст пізнішому епосові, котрий складався по старому плану. Таке безпосереднє вражіння від сербського епоса, який зложився в устах народу в довгу, суцільну й однотайну поему його історичної долі» (Дорошенко 2010: 390). Проте у цей час дедалі частіше з'являється й думка про подібність багатющого сербського, хорватського фольклору із українським, про схожість історичних обставин, у яких перебували народи, а також про однаково важливу роль пісні, що знаходилася у центрі їхніх життєвих суспільних інтересів. Увага до особливостей сербсько-українського культурного діалогу згодом сприятиме цікавим спостереженням у наукових дослідженнях М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси та ін., які дискутуватимуть про спільні джерела, історичні взаємовпливи народнопісенної творчості українців та південних слов'ян.

Кінець другого періоду міжкультурної комунікації Г. Нудьга характеризує значним послабленням зв'язків України та Сербії: «Сербія, після виходу першої збірки пісень (1814 р.), підготовленої Вуком Караджичем, пожинала все багатші «плоди слави» своєї країни і до творчості інших народів майже не викликала зацікавлення» (Нудьга 1997: 314). Пасивність південних слов'ян стає особливо помітною на фоні загальноєвропейського резонансу української пісні, що виник після виходу збірників українських дум М. Цертелева, українських пісень і дум М. Максимовича, Вацлава з Олеська, І. Срезневського та ін. Відсутність реакції на видані збірники українських пісень Г. Нудьга пояснює «внутрішньонаціональними клопотами» сербів, які розглядали (як і українці) пісню як «частку проблеми відродження», а тому й зосереджувалися, в основному, на її популяризації у Європі задля утвердження авторитету Сербії. З іншого боку, відчуваючи на собі вплив

німецької і французької філології, яка на той час збагачувалася дослідженнями про самотність української народної поезії, сербські видання, на думку Г. Нудьги, могли б звернути увагу на український фольклор, але їхній погляд був скерований, здебільшого, на Росію, а «національно-визвольні і взагалі політичні прагнення України для сербів за тих умов були малозрозумілими», та й українці тоді «виявляли менше енергії та ініціативи в обороні своїх прав на міжнародній арені...» (Нудьга 1997: 317–318). Правда, на сторінках *Нового сербського літопису* упродовж 1837–1839 років, хоч поодинокі і з неточностями, та все ж з'являються українські народні пісні (поетичні твори Т. Падури), легенди про запорожців, передруковані із німецьких джерел, уривок про південних слов'ян із праці О. Бодянського *О народной поэзии славянских племен*.

Своєрідним імпульсом, який порушив відносно південнослов'янську інертність у сприйнятті українського фольклору і мав переломний характер, Г. Нудьга називає публікації сербських перекладів дум і пісень Стояна Новаковича, здійснені у 60-х рр. XIX ст. У тогочасних реаліях сербського запізнілого романтизму українська історична пісня, дума із героїчним пафосом та реальним зображенням боротьби із турецько-татарськими ордами, підкріплена захопливими відгуками неслов'янської Європи, таки здобуває певний інтерес у тамтешніх виданнях («Даница», «Јавор»), які час від часу друкують Новаковичеві переклади творів, узяті зі збірок Цертелева, Максимовича. Г. Нудьга ретельно аналізує перекладацький хист С. Новаковича, відзначаючи його майстерність у передачі історичного змісту, поетичності, правдивого духу українського епосу, а також збереження поетичного стилю, форми і ритміки, залежно від жанрової приналежності твору (за винятком труднощів із передачею ритмічно-стилевого ладу дум, які завжди виникали при першому знайомстві із цим унікальним жанром нашої усної словесності).

«Глибше і детальніше освоєння поетичних багатств України», фаховий інтерес до народнопісенної традиції українців, за твердженням Г. Нудьги, розпочинається із появою книги *Исторические песни малорусского народа с объяснением Вл. Антоновича и М. Драгоманова* (Київ, 1874 р.) і посилюється із кожним новим виданням М. Драгоманова, про що свідчать статті-рецензії, які з'являються у тогочасній періодиці (у сербській – «Јавор», «Побратимство»; у хорватській – «Слобода») (Нудьга 1997: 329).

У другій половині XIX ст. увесь південнослов'янський простір ще ближче знайомиться із Україною: звучить перший захоплений відгук про українську пісню, її мистецьку вартість від літератора і публіциста хорвата А. Люкшича; з'являються кваліфіковані спостереження хорватського вченого В. Ягича, словенських філологів Ф. Міклошича та Ф. Марковича щодо давності, історизму та самотності української пісні та епосу; популяри-

зують українську народнопісенну традицію словенські прихильники козаччини, Шевченка та народної пісні Я. Крек, Й. Абрам, О. Жупанич, Й. Мурн, Р. Петерлін-Петрушка тощо (Нудьга 1997: 324–340).

Надзвичайно актуальними на південнослов'янських теренах, на думку Г. Нудьги, є наукові розвідки 20-х рр. ХХ ст. (хорватів І. Єсиха, С. Бановича) про доцільність досліджувати сербо-хорватський епос у зв'язку із українськими думами, оскільки «в Україні юнацькі пісні були відомі давно і писемні згадки про них та сербів-дударів тут відомі з XIV–XV ст., тоді як в Сербії та Хорватії писемні згадки про них збереглися з другої половини XV ст.» (Нудьга 1997: 341). Зіставлення української думи та пісні зі зразками сербо-хорватського епосу допомагає з'ясувати, з одного боку, спільні художньо-поетичні характеристики, зумовлені подібністю історичних обставин виникнення цих творів, а з іншого – виявити унікальні риси українського фольклору, зокрема Г. Нудьга наголошує на своєрідному «природному контрапункті», народному багатоголоссі, яке в інших культурах розвивалося лише у професійній музиці.

Українсько-сербські творчі стосунки Г. Нудьга вкладає у рамки своєї культурологічної концепції, причому відразу звертає увагу на несинхронність інтересу слов'янських і неслов'янських народів до української пісні, що вважає природним явищем, бо ж, наприклад, для англійців, німців, французів, слов'янська культура свого часу стала цікавим відкриттям «варварського сходу», а згодом і засобом «оздоровлення» їхньої музики й літератури. У площині внутрішньослов'янських культурних контактів Г. Нудьга, як і багато українських дослідників (О. Бодяньський, М. Старицький, І. Франко, В. Гнатюк, М. Гуць, С. Мишанич та ін.), порівнює сербську та українську піснетворчість, розмірковуючи над їхньою схожістю за багатством, ідейним наповненням, функціональним призначенням та резонансом у світі: «Ця близькість, дух спорідненості між сербами, хорватами та іншими південними слов'янами та українцями виявилися не лише в етнічній спільності, історичній долі народів, а й у подібності ролі, яку відіграла у суспільному житті пісня, особливо сербів» (Нудьга 1997: 303). Міжнародний діалог сербів та українців у дослідженні Г. Нудьги набуває форми своєрідної конкуренції за домінування у культурних взаєминах або у першочерговому визнанні на світовій культурній арені. До прикладу, у часи Київської Русі сербський вплив є відчутнішим, але після поразки у битві з турками на Косівському полі у 1389 р. та зі славою козацьких звитяг у наступних століттях популярність українських пісень зростає; або ж на початку ХІХ ст. сербська пісня стає у центрі уваги світової культури й філології у зв'язку із виданням збірки Вука Караджича, проте за кілька років із виходом збірок пісень М. Цертелєва, М. Максимовича, Вацлава з Олеська українсь-

ка пісня упевнено займає чільне місце у дослідженнях про духовне життя слов'ян та отримує захоплені відгуки світової громадськості. У будь-якому випадку такі «змагання» були виключно на користь як двом народам, що у цьому культурному обміні збагачувалися, «омолоджувалися», взаємно надихалися героїкою національно-визвольного чину, так і світовій культурі, скарбницю якої поповнили унікальні пісенні твори, зокрема зразки сербського та українського героїчного епосу.

ЛІТЕРАТУРА

- Гуць, Михайло. *Сербохорватська народна пісня на Україні*. Київ: «Наукова думка», 1966.
- Дорошенко, Дмитро. *Слов'янський світ у його минулому й сучасному*. Київ: «Темпора», 2010.
- Нудьга, Григорій. *Українська дума й пісня в світі*. Кн.1. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1997.
- Нудьга, Григорій. *У колі світової культури*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
- Нудьга, Григорій. *Бібліографічний покажчик*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007.
- Мишанич, Степан. «Проблема порівняльного вивчення епосу українського та південнослов'янських народів (XIX – поч. XX ст.)». *Фольклористичні та літературознавчі праці*. Т. 1. Донецьк: Донецький національний університет, 2003: 359–390.
- Франко, Іван. «План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви». *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 41, Київ: «Наукова думка», 1984: 24–74.

Lesia Harasym

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

UKRAINIAN SONG IN SERBIA: HRYHORIY NUDHA'S CULTUROLOGICAL CONCEPTION

The culturological conception of Ukrainian scholar Hryhoriy Nudha was most comprehensively outlined in his fundamental studies on the Ukrainian song reverberation in the world cultural space. The researcher maintained that Ukrainian folk songs owed their popularity primarily to the genetically inherited talent and aesthetic sense of Ukrainians, and also on the overall evolution of global philosophical thought, transformations of artistic trends, and, above all, on the high level of national self-awareness of the creator and bearer of ethnic tradition.

Nudha observes the cultural contacts between Ukrainians and Serbs and traces therein the dynamics of the relationships between the two Slavonic nations since ancient times. In terms of historic realia he establishes three stages: the first – 14th-18th c. – Ukrainian songs enter Serbia mostly orally and partially in manuscripts; the second – late 18th – early 19th c. – the least active period of Serbian-Ukrainian contacts; and the third – middle 19th – early 20th c. – mutual interest in each other's folklore at the professional level, Serbian translations of Ukrainian dumas.

While analyzing Ukrainian-Serbian creative contacts, Nudha emphasized that interest in Ukrainian song demonstrated by the Slavonic and non-Slavonic nations was not temporally concurrent. The scholar represented the Serbian and Ukrainian international dialogue as a kind of striving for ethnocultural recognition on the global stage, which, nevertheless, facilitated the spiritual development of both nations.

Ольга Піскунова
Харківська державна академія культури, Україна

МІСТИКА МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО ЯК ОБ'ЄКТ СВІТОВОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

У статті здійснено аналіз містичних кодів у художніх творах і поглядах Миколи Хвильового, відображених у наукових і художніх реценціях як сучасників письменника, так і дослідників 1990–2000-х рр. Основну увагу зосереджено на постатях, що здійснювали свої студії за межами України (Дмитро Донцов, Аркадій Любченко, Юрій Шерех (Шевельов), Григорій Грабович, Леонід Плющ), оскільки саме їх досвід є більш цінним, урахувуючи тривалу заборону будь-якої згадки імені письменника. Застосований у статті хронологічний підхід дозволяє простежити розвиток і поглиблення досліджень, присвячених містиці Хвильового, яка наразі й в Україні залишається малодослідженою.

Ключові слова: містика, реценція містики, містичний код, запах слова, новели, Хвильовий.

The article analyzes mystical codes in works and views of Mykola Khvylovy which were reflected in the scientific and literary receptions of his contemporaries and researchers in the 1990s and 2000s. The main focus is on the figures that carried out their research outside Ukraine (Dmytro Dontsov, Arkadii Liubchenko, Yurii Sherekh (Shevelov), Hryhorii Hrabovych, Leonid Pliushch). Their experience is more valuable because of the long prohibition of mentioning the writer's name. A chronological approach used in the article allowed us to trace the development and deepening of the studies on mysticism of Khvylovy, still poorly explored in Ukraine.

Keywords: mysticism, reflection of a mystic, mystical code, the odor of the word, short stories, Khvylovy.

Микола Хвильовий, символ своєї епохи, знаний у світі переважно як публіцист, громадський діяч, життя якого нерозривно пов'язане з політикою України 1920–1930-х років, з активним спротивом сталінському режимові. Однак його художні твори становлять значно більшу культурну цінність, оскільки письменник продемонстрував світові, що українська культура не є провінційною, примітивною, міщанською, а має усі підстави посісти гідне місце серед видатних світових надбань.

Ще за життя художня проза Хвильового була перекладена німецькою, російською, білоруською, англійською мовами тощо. Пізніше були видані окремі твори італійською, англійською і знову німецькою. Вони сповнені алюзій, гри слів, алітерацій, неологізмів, що в сукупності творили, за визначенням самого письменника, «запах слова», який стає каменем спотикання для всіх, хто читає тексти Хвильового поверхово, формально,

не заглиблюючись у множини значень. І це не дивно, адже одиниці могли відчутти «запах слова», який співвідноситься з метаморфозою слова, коли воно дістає семени, в якій, на думку П. Флоренського, і є його містична сила (Флоренський 1991: 447). Хвильовий прагне не назвати означуване, а приховати його, створити його слід, вдаючись до вищеназваних прийомів. Саме через це письменник і досі залишається постаттю загадковою, незбагненною, а тому цікавою.

Майже 80 років ім'я Миколи Хвильового на території СРСР було під повною забороною, проте українці в еміграції періодично нагадували світові про письменника. Тим ціннішими сьогодні стають поодинокі розвідки тих дослідників, які змогли відчутти «запах слова».

Про Миколу Хвильового писали різне: одні намагалися очорнити його ім'я, вдаючись до низьких пліток, на кшталт з'ясування, чи був Хвильовий кровним українцем (див., наприклад, Р. Задеснянський «Що дав нам Микола Хвильовий?» (1976)); інші намагалися зберегти овіяний містикою і любов'ю до життя «запах слова», принесений ним у літературу. Саме останні допомагають сьогодні відновлювати у пам'яті Хвильового-Письменника, а не Хвильового-громадського діяча, котрий у першу чергу постав у авангарді культурного розвитку України 1920-х років, що є чи не єдиним періодом в історії держави, коли вона рухалася в ногу із усім світом, подекуди випереджаючи його.

У центрі уваги цієї розвідки – роботи тих українських емігрантів, які змогли вилучити тексти Миколи Хвильового із площини політичної та зосередилися на їх художній унікальності, подаючи різні способи виокремлення містичних кодів.

Одним із небагатьох, хто ще за життя Хвильового відчуває «запах слова», є Дмитро Донцов. І хоча більшість його статей, присвячених письменникові, так чи так торкаються актуального, як тоді, так і нині, політично-культурного питання «Європа чи Росія?», котре активно обговорювалося під час літературної дискусії 1925–1928 рр., він, аналізуючи поняття «психологічної Європи», намагається розкрити його глибинний зміст.

Основною помилкою дискутантів, котрі як стояли на захисті позицій Хвильового, так і обстоювали хибність його ідей, на думку Донцова, є те, що «одні у Росії, другі на Заході брали не найліпше, але все і, з правила, найгірше, не суттєве, але другорядне, найкаламутніше з того джерела, з якого пили» (Донцов 2010а: 231). Тобто більшість учасників дискусії не змогли позбутися провінціалізму, а тому хибно витлумачували й «азіатський ренесанс», і «психологічну Європу» Хвильового.

У статті «До старого спору» (1926) Донцов писав, що як «москвофіли», так і «європейці» здатні були лише до механічного засвоєння і спо-

живання кращих ідей Сходу та Заходу, брали їх «як „взір”, як „канон”, як „плагіат”», натомість Хвильовий закликав не відкидати «„містику” Заходу і Сходу», «перетопити їх ідеали в огні власного національного патосу, зробити їх органічно своїми» (Донцов 2010а: 237; виокремлення моє – О. П.). Тобто митцям варто було творити українське мистецтво у контексті світового.

Вже на початку ХХ століття Дмитро Донцов «поставив глобальну проблему-завдання перед українством: осмислити російський ментально-культурний світ, звільнитися від його ідейно-духових впливів, які деформують українця, провести маркантну лінію розподілу поміж двома народами і їхніми культурами як єдино можливий засіб національної кристалізації української нації» (Баган). Це, на думку Донцова, було необхідним для виконання Україною свого месіанського призначення – вона мала відіграти суттєву геополітичну роль у відновленні Європи після Першої світової війни, оскільки там спостерігалися тенденції знедуховлення, міщанства, масовізму, того, що Освальд Шпенглер назвав «присмерком Європи».

Пізніше, у статті «Крок уперед» (1926), Дмитро Донцов уже більш категорично пояснює, що українська література – «гопаківська», «божоматірна», «сльозава» – не здатна «„теперішнє” зложити на вівтарі свого Бога, в ім’я „будущого”, якого ще „не бачать”». Головна ж прикмета «фавстівської людини», що Хвильовий укладав у поняття «романтики вітаїзму», – «невгасима жага далекого й непевного будучого» поставала об’єктом висміювання у «провінціальному» суспільстві (Донцов 2010b: 250). Дмитро Донцов усвідомлював роль культури у розвитку європейського суспільства, а його окцидентальні погляди, дозволяли розуміти й підтримувати Миколу Хвильового у фанатичному прагненні розвитку української культури. Обидва діячі прагнули поставити «боротьбу за українську справу та ідею у кардинально інші виміри, у контекст розвитку та зіткнення різних цивілізацій» (Баган).

Хвильовий, охоплений романтикою революції, спершу, помилково орієнтуючись на революційну Москву, вбачав у ній месію, що покликаний змінити долю українців, принести омріяну свободу. Однак згодом, розпізнавши у східному сусідові психологію «кочовика», письменник збагнув, що від нього треба тікати якнайдалі, тому й потяг до «психологічної Європи». Для східних «кочовиків» тяжіння «осілої нації» (українців) до ґрунту, до «вишневих садків» є чужим і незрозумілим, «пожадним предметом здобичі». Усвідомивши це, письменник відчуває тугу «вийти з рамок провінції ... знайти свою універсальну ідею ... за шпенглерівською „далечиною” ... прагнення не пасивного прийняття чужої, але активного начинення світові **своєї** ідеї» (Донцов 2010с: 212; 2010а: 245; 2010b: 250; виокремлення моє – О. П.).

Дмитро Донцов вважає, що цю «ультрафіолетову містику» (Д. Донцов) Микола Хвильовий утілює у собі, поєднуючи два важливих складни-

ки українського літературного Ренесансу: «соціальне визволення плебса» й «абсурдну», «стихійну» «романтику народу», що «захотів „кайдани порвати”» (Донцов 2010с: 210). Проте загадки життя Хвильового виявилось недостатньо для того, щоб розплющити очі не тільки українцям, знадобилася загадка його смерті.

Саме про загадки Хвильового говорив Аркадій Любченко у спогадах «Його таємниця» (1943), де розповідається про події весни 1933 року, коли письменники домовилися поїхати по селах Полтавщини й на власні очі побачити наслідки голодомору. Любченко детально описує події тих днів, проте увагу повертає нібито побіжна згадка про властиву Хвильовому інтуїцію, що межувала із даром передбачення, іноді викликаючи навіть жах серед його оточення (Любченко 1977: 39; 1999: 423). Можливо, саме ця далекоглядність, здатність передчувати майбутні події була названа «його таємницею», адже навіть перебуваючи в піднімецькому Харкові 1941 року, Любченко тішиться, що проголошене Хвильовим гасло «Геть від Москви!» нарешті ніби справдилося (Любченко 1951: 7).

Сьогодні важко встановити, чи точно запам'яталися слова Хвильового, оскільки попередні щоденники були втрачені, а написанню цього тексту в житті А. Любченка передувало чимало подій. Однак враховуючи те, що до останнього подиху він робив усе можливе й неможливе аби жити, слова Хвильового про виправдану смерть і призначення митця запам'яталися на все життя: «Правда, ... бувають випадки, хоч і досить рідкі, коли смерть заслуговує на виправдання. Це – коли всім і тобі самому цілком ясно, що актом смерті можеш зробити для свого народу щось більше, ніж присутністю в житті. Такі випадки, повторюю, можуть бути, але тільки окремі випадки. І смерть твоя – не смерть звичайного обивателя, якогось там міщанина, – повинна бути конче цілеспрямована. Розумієте? Ми не залежимо від себе. Якщо ми справді ідейні, чесні, віддані справі люди, то ми не маємо права вільно розпорядитися навіть нашою смертю. Все залежить від того, що нам скаже, що прирече великий обов'язок. І якраз ми, а також всі ті, що з нами, мусимо жити. Жити й діло робити. Сьогодні зокрема обставини склались так, що треба перш за все зберегти себе фізично. От найголовніше завдання. І я прошу вас, я наказую вам це завдання виконати. Чуєте? Конче жити. За всяку ціну жити. Нічим не погребувати, аби жити!» (Любченко 1999: 438–439). Наведена цитата свідчить про містичну віру Хвильового у месіанське призначення справжнього літератора, у приреченість виконати певну місію, якій були підпорядковані життя і смерть письменника.

Чи не перший, хто пропонує поглянути на Хвильового-митця, зосереджуючись виняткового на його творчості, – Юрій Шевельов, який у статті «Хвильовий без політики» (1953) розкриває багатогранність таємниці

творів Хвильового. Дослідник пропонує відкинути політичні погляди письменника, абстрагуватися від його громадських переконань і вчитатися винятково у художні тексти, поглянути на їх літературно-мистецьку цінність як для української, так і для світової літератури.

Починати знайомити світ з Хвильовим, вважає Юрій Шевельов, необхідно саме з його «словолюбства» й «життєлюбства», оскільки слова для Хвильового були «не ширмою від життя і не відбиткою від життя, як учить офіційна марксистська філософія. Вони були для нього частиною життя» (Шевельов 2009: 275).

Винятковість Хвильового і його оточення полягала в тому, що їхня любов до «запашного життя» була не «оранжерейною». Вони прекрасно усвідомлювали свою приреченість, не будували ілюзій, однак попри це не зрікалися любові до слова, людини й життя, бачили «шлях через смерть до життя» (Шевельов 2009: 277).

Юрій Шевельов наголошує, що ключем для розкриття таємниці письменника є здатність відчувати «запах слова»: «Це – один із ключів до творчості Хвильового. Скільки критиків Хвильового осмішили себе, бо не відчували запаху слова, не розрізняли гри від життя чи може краще сказати, гри в житті від життя без гри» (Шевельов 2009: 274). Помилкове ототожнення Хвильового-людини із Хвильовим-наратором / Хвильовим-персонажем призводить до того, що всі ці постаті у свідомості читача тісно переплітаються й хибно набувають рис один одного.

Детальніше про таку ваду сприйняття пише Григорій Грабович у статті «Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового» (2003), опублікованій до 70-ї річниці смерті письменника. Він аналізує зв'язок прози Хвильового із його життям. На думку вченого, символічна автобіографія є прагненням письменника надати наративної автономії ключовим моментам свого внутрішнього та прихованого життя. Вона базується саме на символічних компонентах життя митця, а не на реальних подіях чи фактах. Своєрідного резонансу символічна автобіографія набуває завдяки кодуванню, грі певної ролі, яка постає лише символічним утіленням однієї з граней Хвильового-людини/письменника: «безперестанку вводяться, варіюються й пародіюються літературні алюзії, сцени, характери, теми, засоби тощо, – предметом гри стає самий цей спосіб письма. Нерідко автор робить це із сатиричною метою, звертаючись до конвенцій і вимог читацького загалу чи жанру задля того тільки, щоб покепкувати з них» (Грабович).

Така гра, як зауважує дослідник, присутня не тільки у художніх творах Хвильового, але й стає частиною його життя, а точніше трагічної смерті: «Висока вистава, в якій він поставив крапку в кінці власної ролі та долі, не завершилася по завершенні його життя» (Грабович).

За спогадами Антоніни Куліш (дружини Миколи Куліша), останній день письменника більше нагадує ретельно продуману виставу за заздальгідь написаним сценарієм. При цьому властиві творам Хвильового сарказм та іронія присутні й тут. Усім було відомо, що Хвильового більше за інших пригнічував арешт Михайла Ялового, однак саме 13 травня 1933 року він видається надто збудженим і веселим, прагне розваг. Події того дня нагадують п'єсу, коли драматург вдається до такого різкого повороту подій, щоб була підстава далі розв'язувати сюжетну інтригу. Хвильовому це вдалося, оскільки, на думку Грабовича, його постать обростає містикою лише після смерті (Грабович).

Імовірно, це пов'язано з тим, що в оточенні Хвильового ніхто не очікував подібного акту: кілька разів, як зізнавався сам письменник, йому забракло сміливості покінчити з життям (Хвильовий 1991: 853). Проте якщо звернутися до ретельного аналізу художніх творів, стає очевидним, що Хвильовий неодноразово вбивав частину свого альтер еґо, але, зауважує Грабович, усі ці символи лишилися поза увагою літературних критиків 1920–30-х років.

Безперечно, найбільш ґрунтовною з точки зору аналізу містики Миколи Хвильового є дослідження Леоніда Плюща «Його таємниця, або „Прекрасна ложа” Хвильового» (2006), який зумів відійти від позитивістського та структуралістського прочитання його текстів. Дослідник, за порадою Юрія Шевельова, відшукує ключі до «запаху слова», які письменник сам залишає у творах для «живої мислі читачевої» (М. Хвильовий), оскільки вважає, що «розхристані» твори можна читати тільки «не стримуючи ходу асоціацій» (Л. Плющ).

«Книжка Плюща воістину революційна у „хвильовознавстві”, у першу чергу тому, що вона обіцяє радикально (революційно!) змінити суть нашого уявлення не тільки про твори Хвильового, а й про весь філософсько-мистецько-літературний контекст українського „розстріляного відродження”, звернувши увагу на містичне підґрунтя поглядів та творчості його провідних представників», – такими словами характеризує названу роботу Марко Роберт Стех у передмові до неї (Плющ 2006: 10). І це не перебільшення, оскільки, як бачимо, до Леоніда Плюща питання містики в художніх текстах Хвильового якщо й торкалися, то зовсім обережно, побіжно, майже не вдаючись до чіткої аргументації.

Метод «мави, спущеної з ланцюга», як називає його сам учений, не дозволяє навіть чітко визначити жанр тексту, оскільки в ньому наукова методологія межує з художньою асоціативністю й образністю. Однак такий нестандартний підхід приводить Л. Плюща до вельми неординарних висновків: у творах Хвильового «пахне» не тільки Гоголем, Белим, але й антропософією Рудольфа Штайнера та містикою кабаля (Плющ 2006). Такі

висновки є тим більш вражаючими, якщо взяти до уваги, що, як зазначалося вище, Хвильовий був наділений надзвичайною інтуїцією.

Отже, всі наведені роботи свідчать, про доречність і необхідність прочитання творів Миколи Хвильового через призму містичного. Цей аспект його творчості й сьогодні постійно лишається поза увагою дослідників, хоча «запах слова» найбільш органічно співвідноситься саме з містичним началом, що доводять проаналізовані у статті тексти. Перебування дослідників у еміграції дозволило не тільки підтримувати пам'ять про Миколу Хвильового, але й подавати свіжий, незаангажований соціально-політичною дійсністю погляд на його твори. До того ж, названі постаті мали можливість врахувати у своїх роботах особливості сприйняття Хвильового за кордоном.

Таким чином, з урахуванням наявного в літературознавстві методологічного інструментарію і сучасних підходів до прочитання тексту, накреслені чималі перспективи дослідження художніх творів Миколи Хвильового в аспекті тлумачення «запаху слова» як прояву містичного, що має сприяти розкриттю глибини й високої художньої цінності одного з найбільш загадкових письменників доби «Розстріляного Відродження».

ЛІТЕРАТУРА

Баган, Олег. Поміж містикою і політикою.

<http://dontsov.info/index.php?option=com_content&view=article&id=201:obagan-qpomizh-mistykoju-i-politykojuq&catid=36:poslidovniki&Itemid=41> 10.01.2017.

Грабович, Григорій. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового. <<https://krytyka.com/ua/articles/symvolichna-avtobiohrafija-u-prozi-mykoly-khvylovoho>> 23.12.2016.

Донцов, Дмитро. «До старого спору». *Літературна есеїстика*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009а: 230–246.

Донцов, Дмитро. «Крок вперед». *Літературна есеїстика*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009б: 247–264.

Донцов, Дмитро. «Микола Хвильовий». *Літературна есеїстика*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009с: 209–229.

Любченко, Аркадій. «Його таємниця». *Вибрані твори*. Київ: Смолоскип, 1999: 415–439.

Любченко, Аркадій. «Спогади про Хвильового (Із записної книжки)». *Валітянський збірник*. Київ: Видавництво «Мозаїка», 1977: 33–46.

Любченко, Аркадій. *Щоденник. Книга перша*. Торонто, Онтаріо: Видавництво «Нові дні», 1951.

- Плющ, Леонід. *Його таємниця, або «Прекрасна лодка» Хвильового*. Київ: Факт, 2006.
- Флоренский, Павел. *Столп и утверждение истины*. Т. 2. Москва: Правда, 1991.
- Хвильовий, Микола. *Твори*. Т. 2. вид. Київ: Дніпро, 1991.
- Шевельов, Юрій. «Хвильовий без політики». *Вибрані праці*. Кн. 2. *Літературознавство*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009: 273–286.

Olha Piskunova

Kharkiv State Academy of Culture, Ukraine

THE MYSTICISM OF MYKOLA KHVYLOVY AS AN OBJECT OF WORLD LITERATURE

Mykola Khvylovy was a leading figure in the literary process of the 1920s. The prohibition of his works for almost 80 years has created gaps in the study of his oeuvre, which is based on creating a phenomenon of «the smell of the word». This feature of his fiction was incomprehensible even for contemporary writers as it was correlated with mysticism.

Relevance. Today we have some receptions of this phenomenon. However, they require careful analysis because they have not reached a common understanding of «the smell of the word».

For the purposes of the study, we analyzed texts where Khvylovy appears only as an artist capable of using methods which form the «the smell of the word». These texts belong to the works of Dmytro Dontsov, Arkadii Liubchenko, Yurii Sherekh (Shevelov), Hryhorii Hrabovych, Leonid Pliushch.

The aim of the article is an analysis of the reception of the mystical worldview of Khvylovy by the mentioned researchers.

Today in the literary world there is no research that analyzes and summarizes the scientific studies on Khvylovy as a mystic. That is the novelty of this article.

The article contains an analysis of the texts of Ukrainian immigrants who in some way interpreted the basic concepts of Khvylovy's oeuvre that were designated as «the smell of the word» by the writer and related to the mystical transformation of words whose purpose is not to name the meaning but to hide it. These texts are presented in chronological order, which contributes to the enhanced understanding of Khvylovy's texts. The article also underlines the scientific value and importance of these works for world literature.

Галина Хоменко

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ І ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА СЛОВЕСНОСТІ: ДОСВІД ПЕРЕ-/ПРОЧИТАННЯ

Стаття містить інтерпретацію смертного досвіду Миколи Хвильового. Виконана за законами інверсії романтичного духу нації у французькій деконструкції, організованій принципом пере-/прочитання, вона передбачає подвійний погляд: на текст самого письменника, що має французьке коріння, та на його інтерпретацію у Франції Леонідом Плющем. Експлікація парадоксального ототожнення смерті із джерелом і найнадійнішим критерієм життя в «деконструкції до деконструкції» перетинається тут з акцентом волі до новизни й унікальності Хвильового. Мультиаспектний регламент пере-/прочитання підпорядкований метафорі «окільного шляху», що передбачає децентрований аналіз ледь помітних слідів смерті у тексті, безкінечний доторк до яких аналогічний примноженню нових антитетичних кілець.

Ключові слова: *деконструкція, пере- / прочитання, différance, розклинення, кружляння, нюанс, запах слова, загадка смерті, нескінченність / нескінченність*

This article contains interpretation of death experience of Mykola Khvylovy. Made under the laws of inversion of the romantic nation spirit in the French deconstruction, organized by the principle of re/reading, it provides dual view: on the text of the writer which has French roots and its interpretation in France by Leonid Plyushch. Explication of paradoxical identification of death with the source and the most reliable criterion of life in the «deconstruction to deconstruction» crosses here with the focus on originality and uniqueness of Khvylovy. Multiaspect regulations of re/reading are subordinated to the metaphor of “devious path”, which involves de-centered analysis of subtle traces of death in the text, and infinite touching to them is analogical to multiplication of new antithetical rings.

Keywords: *deconstruction, re/reading, différance, unwedging, whirling, nuance, smell of words, mystery of death, endless / infinity*

Напевно, кожен, хто робив спробу ідентифікувати сучасну гуманітаристику Франції, не міг не виокремити з-поміж множини її ознак імператив пере-/прочитання як унікальний модус парадоксальної інтерпретації тексту. Так, у конотативній семіотиці Ролана Барта перечитування як бунт проти утилітарної ідеології кваліфікується за «вихідний принцип, бо тільки воно здатне вберегти текст від повторення... підняти ступінь його розмаїтості й множинності; ... перечитування – це зовсім не споживання тексту, це гра (гра як повторення розбіжних комбінацій). Якщо, таким чином, ми нехайно перечитуємо текст (я навмисно вдаюся до протиріччя в термінології), то робимо це з тим, щоб знайти – як під дією наркотику (ефект відновлення, ефект неподібності) – не „істинний”, а множинний текст: той же, що й раніше, та разом із тим оновлений» (Барт 2009: 60 – 61). Стратегія деконструкції

Жака Дерріда пов'язує перечитування / пере-/прочитання з «розхитуванням межі, яка окреслює поле класичної науковості» і формування „подвійної науки”» (Дерріда 1994: 55, 63), структурованої двома гетерогенними жєстами: перевертанням класичної ієрархії та її доповненням «щепленнями», акцентом у тексті того, що виявилось не поміченим для самого автора. За переконливий критерій об'єкта деконструктивного пере-/прочитання Дерріда визнає випробування смертю, симетричне апоретичному дару смерті (інверсія класичного тексту – нескінченний процес, еквівалент аналізу, що не припиняється: «момент перевертання ніколи не є мертвим часом» (Дерріда 1994: 64)). Пере-/прочитання для Дерріда аналогічне «дивній манері ходити по колу» (Дерріда 2005: 34), що відповідає як досвіду кружляння, так і подвійному регламенту: перебуванню в центрі та на околі, збиранню самості та симулякрів.

Французький смертний досвід пере-/прочитання, напевно, виявиться результативним насамперед за умови вибору об'єктом аналізу тексту, гомогенного Франції в подвійний спосіб: Франція в ньому – локус написання й точка особливої пізнавальної уваги. Йдеться про книгу унікального українського вченого-емігранта, що до останніх днів мешкав у Бессєжі, Леоніда Плюща (1938–2015), – «Його таємниця, або „Прекрасна ложа” Хвильового» (2006), написану про митця із французьким корінням (Плющ 2006: 247) захопленого «свідомим... французьким парикмахерством» (Хвильовий 1991: т. 1, 121) як у власних текстах, так і в ініційованих часописах, чи не половина обсягу яких відводилася літературному закордонню, лідєра Розстріляного Літературно-Мистецького Відродження 1920-х Миколу Хвильового (1893–1933). «Французьке парикмахерство» при цьому постає аналогом оперування «запахом слова» як феноменом антропософії Рудольфа Штайнера, покликаного до реставрації езотеричної історії Всєсвіту й людини, що розпочалася з одного центру, шляхом активізації складного асоціативного механізму. Виконана Л. Плющем скрупульозна інтерпретація із використанням полілінгвістичного досвіду, насамперед можливостей французької мови, зманіфєстована як еквівалент «пострілу з мушкетона», «старовинної рушниці з набоями в кілька куль, що одразу летять у кілька сторін» (Хвильовий 1991: т. 1, 123), підпорядкована телеології конспірації в чужому соціумі, яка водночас передбачає пасус проти будь-якої обмеженої емпіричної думки, задоволення якою переживає українська Просвіта. Уже з цієї причини антропософська призматика Хвильового, запропонована Плющем, унікальна, особливо за умов елімінації містичного досвіду з літератури України 1920-х, що стала майже топосом сучасного національного літературознавства, де полишене хіба судження Юрія Шєрєха: «Запах слова міг бути іронічним. Але він міг бути і містичним, наважєся вжити слова –

священним (курсив мій – Г.Х.)» (Шерех 1998: 58). Студія Леоніда Плюща на сьогодні виняткова саме завдяки акценту перетину емпірії та емпіреї у текстах Хвильового, нехай і з перспективою їх діалектики як запоруки метacentричності: саме відкритий хіазм може деформуватися в подвійний знак розклинення V – знак деконструкції Жака Дерріда. Недаремно наука оперує симетрією «деконструкція французів / “французьке парикмахерство”», зауважуючи волю до розрізнення / відрізнення як іманентну рису французів (Ямпольський 2005).

Однак, можливо, саме захоплення ідеєю цілісності Рудольфа Штайнера не дозволила Леоніду Плющу надати сферичності знакам фрагментарного та антитетичного досвіду смерті Хвильового, структурованого кваліфікацією логіки як неможливості, а тому неможливістю реконструкції антропософських знань, неможливості логічного сходження до істини-архе: про це свідчить уже нічна розмова «на мосту» в оповіданні «Арабески» (1927). Ідеться зовсім не про заперечення письменником енігматичних істин, а про висунення під питання можливості оперувати ними, про можливість пізнання потаємного, якщо воно втратило єдність із роздвоєним першопочатком й існує в окремих фрагментах – у тексті це дев'ятий та чотирнадцятий розділи. Деконструкція смерті здійснюється Хвильовим не в просторі метатексту, а за законом косини / «прикосновения» (доторку) до мовних фрагментів, окремих слів чи їх частин, які породжують гетерогенні асоціації, що править за механізм «ходіння по колу». Так, прізвище Канашкін зі «Вступної новели» (1927), яке у безкінечності своїх конотацій, заданих одіозним автором багатьох сумнівних статей-каталогів Анатолієм Машкіним, не може не співвідноситися із постаттю Івана Івановича Канаєва – ученого із кола Міхаїла Бахтіна: його знають насамперед як коментатора «теорії гідри», за якою найменша частина цієї істоти спроможна на повну регенерацію за законом ентелехії Аристотеля (Канаєв 2000). Для Хвильового віталістична аксіологія Канаєва сумнівна насамперед на території смерті: однозначна негація вченим метафізики долі неприйнятна для нього через її обмеженість, що марковане вже в «помилковому» слові «вітаїзм», яке ввійшло до програмного для ваплітян поняття «романтика вітаїзму», покликаного просигналізувати про іманентні можливості двокрапки. Як прихильник Фрідріха Ніцше та його ідеї *amor fati* український письменник сприймає саму фатальність як варту схвалення антитезу «необхідність / випадковість»: людина у світі – не раб фатуму, а сам фатум, його частина, яка почуває себе цілком вільною, непідвладною єдності як *causa prima*, бо світ не знає єдності ні як сенсоріум, ні як дух: небо – «простір для танцю Господніх випадків... Господній стіл для Господніх гральних костей і для гравців у кості» (Ніцше 1993: 163). Подібна акцептація – спосіб гри зі сло-

вом, у цьому випадку «Канашикін»: можлива конотація зі словом «канал», яке в досократиків є метафорою словесних відгалужень-філіацій від слова в потоці мовлення, покликаного передати страшну історію діяльності деміурга космосу шаленої Ненависті, що творить світ множинності, відриваючи його від божественної Єдності і бога Одного та прирікаючи множинність на примус-ананке (повернути цілісність розпорошеному світу може тільки Любов, яка повертає його до Одного) (Фрагменти 1989: 358–359, 405). Тому парадоксальна асоціація смерті із втратою/здобуттям цілісності, що її справді сферично подавала фундаментальна для антропософії «Каббала» (причина смерті – розрив поміж Нешама, духом; Руах, душею; Нефеш, тілом; мета смерті – відновлення єдності Людини і Творця (Папюс 1910: 91, 231–241), зазнає у Хвильового переміщення у сферу суперечливих цінностей: слово «капелюш», з якого «тече чомусь синя вода» (Хвильовий 1991: т. 1, 120), в етимологічному плані співвідноситься із єгипетськими «Кепъ», «Коппъ», «Кебъ», «Кобъ», жидівськими «Габъ», «Кеббъ», «Кебетъ», що означає «приховувати, закривати» (Папюс 1910: 88); деформація під дією води сигналізує щонайменше про необхідність пошуку нової точки зору на герметичні знання. Деконструкція слова як його пере-/прочитання у Хвильового – спосіб визволення від докси, народної етимології, яка засвідчувала свою присутність у мерехтливій асоціації «конати/каналія». У французькій літературі так утверджується ідея смерті-неможливості, бо «смерть, як і мова, приносить із собою невидиме. Більше того, смерть несе із собою *непередбачуваність*. *Nescitis diem neque horam* (нам невідомий ні день смерті, ні час)» (Киньяр 2012: 138).

Деконструкція смерті, що структурує «Вступну новелу» Хвильового, – закономірне для письменника, що усвідомлює себе генієм, пере-/прочитання власних текстів, яким вона мала передувати в тритомному виданні. Звідси її нова, провокативна, а не пояснювальна функція. Вступний текст подається Хвильовим як простір кодування в другому ступені. Лексія-кода: «Завтра піду на могилу комунара, автора «Ударів молота й серця». Я понесу йому пучок синьооких фіалок і там згадаю про свою загадкову смерть» (Хвильовий 1991: т. 1, 124), – виокремлює з поміж множини реляцій (спроба їх прочитання у статті: Khomenko 2013) ту, що сигналізує про зв'язок з есе «Вас. Еллан» (1927). Власне, уже в цьому публіцистичному тексті Хвильовий окреслює прийом перевертання патетично-тривіальної формули Лева Троцького: «Вмер поет! Хай живе поезія!» та заміщення її іншим гаслом: «Бережіться – живий поет! Отже, війна поезії!» (Хвильовий 1991: т. 2, 640). Очевидний сенс цього жесту – маневр від феномену померлого поета, котрий здобуває безкінечне життя в рекреації своїх текстів живими, до модерністського топосу початку ХХ століття – смерті мистецтва взагалі й мисте-

цтва поезії зокрема, що інтерпретується самим Хвильовим як редуція до «соціального фанатизму», до «реальної політики без сентиментів» (Хвильовий 1991: т. 2, 640). Це був сигнал про поета як аналога ердеоса греків: у філософії смерті мистецтва він структурує теорію мистецтва-ентузіазму, спрямовуваного внутрішнім богом митця. У «Вступній новелі» Хвильовий вдається до клінамену від власного твердження, ведучи мову про померлого поета як більш живого, аніж живі, а відтак, висуваючи справжню поезію у сферу смерті, «загадкової смерті», а тому віддаленої від простоти і ясності агітаційних текстів. Метатекстуальне обґрунтування енігматичності смерті як критерію поезії харківське коло Хвильового 1920-х знаходило у Франції – країні соціальних та естетичних революцій. «У світлі виростає тільки псевдопоезія пропаганди, пісні волі, агітаційні писання, тенденційні драми і взагалі щось їм подібне, хворе, біле, без хлорофілу. Справжня поезія втікає від світла і будує свої коралеві гнізда в сутінку» (Обюртен 1998: 350), – можна було прочитати в перекладі українською Лесем Курбасом Віктора Обюртена. Однак, антитетичним ваплітянам не менше імпонувала теорія «смерті/воскресіння мистецтва» у версії німецького експресіоніста Георга Гросса, який бачив Францію початку ХХ століття звичайною європейською країною, країною «інтелектуально і духовно мертвою» (Гросс 1975: 49): у 6 числі журналу *ВАПЛІТЕ* мала з'явитися рецензія на його книгу «Мистецтво в небезпеці» (1926); перше ж число містило «Розмову з Георгом Гроссом» у Парижі в жовтні 1926 року, де йшлося про дадаїзм як абсурдний бунт проти «священного мистецтва, яке роздумувало про готику й кубізм, тим часом як генерали писали полотно людською кров'ю» (Г-в 1927: 134); мистецтво визнається Гроссом мертвим, якщо воно дистанціюється від життя, не здатне зануритися в життя й стати джерелом самого життя. Зачарованість антитекою Європи позначилася на парадоксі «живого мертвого поета» у Хвильового: письменник бачив його в постаті Василя Еллана-Блакитного, що був майстром поетичної загадки, гомогенної незакінченості:

«На шибках – зимових мережок

Зірчасто-білий візерунок.

Червоним одсвітом пожеж

Горить нескінчений малюнок» (Еллан-Блакитний 1967: 86).

Магія незакінченого артефакта була декодованою Ф. Ніцше, який називав її «стимулюючою незакінченістю», ірраціональна сила якої в пробудженні потужної фантазії моря, яка «подібно до туману, приховує інший берег, себто обмеженість...» (Ницше 1990: 343). Гра кінця й нескінченності трансформує «нескінчений малюнок» у роздвоєний/розклинений деконструктивний танатологічний код, значення якого окреслюється поміж ан-

тропософським утвердженням метафізики та її висуненням під питанням свідками метафізичної кризи. Він, з одного боку, засвідчує високий сенс раптової й передчасної смерті: «смерть молодих мудро вплетена у всезагальну тканину буття. Бо душевна обдарованість людей, яких потребує все людство, бере свій початок у померлих молодими» (Штайнер 2013: 157). А з іншого – позбавлена всякого сенсу: «нескінченному» пізнанню, яке Жак Дерріда пов'язував з «роботою рознесення»/différance (з «а»), «очаснення, обхід, відкладання, через яке інтуїція, сприйняття, застосування, одне слово ставлення до присутнього, віднесення до присутньої реальності, до сущого завжди рознесене. Рознесене у відповідності до того свого принципу відмінності, який говорить, що жоден з елементів не функціонує й не позначає, не набуває й не надає «сенсу» інакше, як відсилаючи до якогось іншого елемента, минулого чи майбутнього, всередині економії слів-відбитків» (Дерріда 1994: 45). Однак у цій діаді значень «загадкової смерті» сам Хвильовий не обирає ні першого, ні другого: його пріоритети належать третьому, пов'язаному з умінням завершити /скінчити задумане, у вимірі якого будь-яка смерть є незавершеною. Завершена смерть прирівнюється до «ремісничої» мужності відкласти різець, щоб не зіпсувати виріб зайвим штрихом. Саме наука вміння поставити останню крапку містилася в рефлексіях Хвильового при останній зустрічі з Аркадієм Любченком, про що йдеться в есе «Його таємниця» (1943). Хвильовий не приховував її джерела – філософію Ніцше, у якого така смерть відповідає смерті своєчасній, довершеній, яка є привітанням, а не прокляттям життю, що для зайвих людей, не спроможних прийняти свій час, є справді неможливим. Французька деконструкція надає цій позиції особливого «щеплення»: уміння завершити тлумачиться як наслідування людиною самої природи, яка постійно прагне вперед у поривах і розривах, тому «мужня людина – це дивний коваль часу й смерті, яка *приспосовується* до цього темпу та *приспосовує* його до себе» (Киньяр 2012: 175); водночас талант завершення – «це вміння почерпнути в самому акті умертвіння щось здатне вбити те, що в смерті залишається від життя. Тільки «мужнім натурам» під силу таке жертвоприношення. Для цього треба бути готовим «поставити крапку» – зуміти закінчити свій життєвий труд, обірвати любов, а це вимагає рішучості, не розчиненої в безплідних розмовах або в мінливому настрої, а свідомої й непокірної» (Киньяр 2012: 174–175). Пере-/прочитання завершеності усуває найменші підстави для тлумачення вибору самого Хвильового в межах науки виживання. Радше, навпаки, він постає втіленою мужністю як доброчесністю завершеності.

А ще пере-/прочитання досвіду «останньої точки» – деконструктивна апорія. Її конструювання Хвильовий здійснює улюбленим окільним

шляхом. Удаючись до маніфестації досвіду Франції та України, Хвильовий зауважує антитетичність двох доль не тільки в імпліцитній формулі «Харків – Не-Париж» (Хвильовий 1991: т. 2, 204), але й в експліцитних рефлексіях про Україну як країну «бувших», яка породжує «глибінь вечірньої мислі...» (Хвильовий 1991: т. 1, 146), де мелодії геніального Миколи Леонтовича виконують «у церкві, з ладаном», тоді як «його композиції французькі діти співають» (Хвильовий 1991: т. 1, 147). Однак смерть митця забезпечує інверсію переживань, постаючи джерелом життєвої напруги й енергії. Так з'являється нова версія Різдва як події зими, коли гине композитор, у новелі «Чумаківська комуна» (1922):

«Прийшла зима.

...Мороз бадьорий, мов молода кропива, кріпкий, як спирт.

...Уночі пішов перший сніг – посивіли вулиці.

...Здрастуйте, мої веселі сніжинки!

...Здрастуй, моя юність-метелице!

Пружисте тіло, пружиста думка.

Мороз.

Хо – ро – ше» (Хвильовий 1991: т. 1, 229–230).

Оновлене прочитання історії Леонтовича та інтерпретація його музики виглядає можливим завдяки штайнерівській версії Христового Різдва: «... свято Різдва... є свято відчуття гармонії з усім космосом, Свято відчуття благодаті, Свято, яке знову наближає до нас думку, що яким би не здавалося нам наше оточення... все-таки в природі і в істоті людини є... щось таке, що треба живим поставити перед душею, щоб нам постійно відкривалося наше походження від сил добра, від сил істини і правди. Ідея Різдва вказує на походження людини в далекому минулому» (Штейнер 1911: 1–2). Для Штайнера Свято Різдва – час прочитання вражаючих ієрогліфів, полишених людьми давнини, яке народжує переживання цілісності буття: різдвяні думки – спогади про витоки/коріння, з яких душа людини вирощує дерево істини.

Однак антропософська методика прочитання знаків Різдва не може вдовольнити обдарованого волею до розгадування загадки смерті Хвильового, зафіксованої в безумному конструюванні нових кілець. Деконструктивна стратегія Хвильового зафіксована в символі «підбитого бурєю дуба» (Хвильовий 1991: т. 1, 295, 297), що повторюється в новелі «Елегія» (1924). У тексті цей символ не тільки є конотативним відповідником тотальному досвіду розхитування Дерріда, але й має конкретну Різдваню алюзію: «Це був новий заповіт, що ми, волхви, бачимо на сході в темну ніч із хрустального Віфлеєма...» (Хвильовий 1991: т. 1, 292). У житті «радість бунту про-

ти логіки» (Хвильовий 1991: т. 1, 318) спрямує письменника не тільки до неканонічного Христа-Самовбивці, відомого з часів «Біотанатосу» (1607) Джона Донна, та імітації суїцидального жесту Спасителя, але й до наслідування сонця, яке у своїй любові до земного життя так само любить смерть у морських глибинах, до авторитету сонячної двозначності у версії Фрідріха Ніцше, яка стала однією з ліній такого «загадування» власного самовбивства, що було б зразковим об'єктом для *différance* (з «а») Жака Дерріда. Так французький досвід Хвильового структурувався поза світом французів, завдяки маневру від французів: його танатологічна деконструкція виявилася пучком із множини танатологічних уявлень не-/французів.

Як те можна спостерегти, парадоксальні міркування, сформовані увиразненням інверсивності / перекидання, роздвоєності / подвоєності, фрагментарності, безкінечної доповнюваності й нюансованого уточнення смертного мислення Миколи Хвильового, завдячують філософії пере-/прочитання в сучасній Франції як доповнення «деконструкції до деконструкції», вартість досвіду якої передчував Леонід Плющ, коли писав про недостатність антропософії як українського виміру.

ЛІТЕРАТУРА

- Барт, Ролан. *S/Z*. Москва: Академический Проект, 2009.
- Г-в А. “Розмова з Георгом Гроссом”. *ВАПЛІТЕ. Літературно-художній журнал* 1, 1927: 133–135.
- Гросс, Гюнтер. Герцфельде, Виланд. “Париж как город искусства”. *Мысли и творчество*. Москва: Прогресс, 1975: 47-56.
- Деррида, Жак. “Разбойники”. *Новое литературное обозрение* 2 (72), 2005: 31–60.
- Деррида, Жак. *Диссеминация*. Екатеринбург: У-Фактория, 2007.
- Дерріда, Жак. *Позиції. Бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Крістевою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта*. Київ: СП «Кобза», 1994.
- Еллан-Блакитний, Василь. *Поезії*. Київ: Радянський письменник, 1967.
- Канаев, Иван. “Современный витализм”. *Фрейдизм. Формальный метод в литературе. Марксизм и философия языка*. Москва: Лабиринт, 2000: 46–65.
- Киньяр, Паскаль. *Ладья Харона*. Москва: Астрель, 2012.
- Ніцше, Фридрих. “Человеческое, слишком человеческое. Книга для свободных умов”. *Сочинения*. Т. 1. Москва: Мысль, 1990: 231–490.
- Ніцше, Фрідріх. “Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого”. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Київ: Основи, Дніпро, 1993: 9–326.
- Обюртен, Віктор. “Мистецтво вмирає”. *Березіль: Із творчої спадщини*. Київ: Дніпро, 1998: 340–371.

- Папюнь. *Каббала, или Наука о Боге, Вселенной и человеке*. Санкт-Петербург, 1910.
- Плющ, Леонід. *Його таємниця, або «Прекрасна ложка» Хвильового*. Київ: Факт, 2006.
- Фрагменты ранних греческих философов. Часть I. От эпических космогоний до возникновения атомистики*. Москва: Наука, 1989.
- Хвильовий, Микола. *Твори*. Т. 1, 2. вид. Київ: Дніпро, 1991.
- Шерех, Юрій. “Хвильовий без політики” *Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*. Т. 1. Харків: Фоліо, 1998: 57–68.
- Штайнер, Рудольф. *Смысл преждевременной смерти. Случайность, необходимость и предвестие. Восемь лекций, прочитанных в Дорнахе с 23 августа по 6 сентября 1915 г.* Ереван: Лонгин, 2013.
- Штейнер, Рудольф. Рождество как праздник инспирации. Лекция в Берлине 21 декабря 1911 года. <bdn-steiner.ru/cat/Ga_Rus/127f.doc> дата останнього відвідування: 17.12.2016.
- Ямпольский, Михаил. Материальность политического (Гейне, французская идея свободы и ее немецкое прочтение). <http://www.litmir.me/br/?b=200785&p=49#section_17> дата останнього відвідування: 5.12.2016.
- Khomenko, Galyna. Mysterious death as constructive point of Mykola Khvylyovyi's “Introductory Novel”. *European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches*. 3 Stuttgart, Germany, 2013. 226–229.

Galyna Khomenko

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

MYKOLA KHVYLOVY AND THE FRENCH REPUBLIC OF LITERATURE: EXPERIENCE OF RE/READING

The article analyzes the text of Mykola Khvylovy as areas of multivektor expression of the will to death, that in the first quarter of the twentieth century is defined as a criterion for the high-cost literature, the correlate of its complexity, the phenomenon which is endowed with great power and mystery, that involves permanent cognitive anxiety, rotate, viewing, making different points of view. That is why the series of literary versions of the writer's tanatological projects include inherent need to supplement.

The justification for this need today is taken by French deconstruction of Jacques Derrida (in the time of Khvylovy – «deconstruction to deconstruction of Friedrich Nietzsche»), which was recorded in the set of its items. One of them is the re/reading, which is selected for focus of analysing Khvylovy, as well as the experience of cognition of his death, offered by Ukrainian scientist from France, Leonid Plyushch. This takes into account that the deconstructive re/reading is the inversion of romantic idea about the language as «the soul of the nation», which

is replaced by the idea of sidelong / «touching» and subtle game with a word or its fragments.

Observed doubling is accompanied in the process of analysis by permanent fixation of the points of split, unwedging that correspond in the sphere of deconstruction to the science of pharmakon.

For re/reading there are tanatological projects selected in the studio, that meet deconstruction positions: those that are non-obvious outline, where footprints of the death are felt as nuances, organic for poetics of the smell of words» of Khvylovy.

The important part of the article is dedicated to re/reading of those writer's tanatological models, which he exposed to his own re/reading, while testing himself by death and polishing his death as a unique opportunity.

Re/reading led to the conclusion that Khvylovy's constructing of death corresponds the deconstructive experience of decentralization, which may be the correlate of «walking around the circles» or a set of rings that are, barely touching each other, providing endless additions in terms of différance, that could be completed to centripetal project in the spirit of anthroposophy of Leonid Plyushch.

Наталија Шарко-Голубовић
Универзитет у Новом Саду, Србија

МИТОТВОРНОСТ ПРИРОДЕ У УКРАЈИНСКОЈ ПОЕЗИЈИ, ИЗАБРАНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

Ова расправа приказује митотворност природе у украјинској поезији, проблематизује иновације песничке традиције и описује допринос својим закључцима науци о књижевности, пре свега у структури модерне лирике и књижевних врста, допуњујући сазнања Х. Фридриха и А. Јолеса јер ови истраживачи нису познавали словенске књижевности.

Кључне речи: *природа, мит, језик, поезија, поетика традиције и књижевне врсте, индивидуална поетика и иновација, макро и микроструктура.*

This paper discusses the peace of nature in Ukrainian poetry, it problematizes the innovations of poetic tradition and describes the contribution of its conclusions to the science of literature, mainly in the field of structure of modern lyrics and literature types, expanding the discoveries of H. Friedrich and A. Yolles since these researchers were not familiar with Slavic literature.

Keywords: *nature, myth, language, poetry, traditional poetry and literature types, individual poetry and innovation, macro and microstructure.*

За украјинску књижевност карактеристична су два крипто процеса. Први је књижевност као криптоисторија. Дуго су непријатељи писали историју украјинског народа, све до М. Грушевског. Оно што се није смело рећи у историографији, саопштавано је у књижевности. Други криптопроцес је: Бог је скривен у природи или је сама природа.

На Дунаву Јарославе глас се чује, / кано кукавице усамљени тужни глас одјекује у свитање: / „Одлетећу – каже – кукавица на Дунаву, / на Кајали реци рукав умочићу / и кнежеве тешке ране испраћу / на снажном му телу“. / Јарослава у свитање у Путивљу на тврђави горко тужи: / „Ој ти ветре, ветруштина! / Зашто ти, господине, / Тако силно завијаш? / Зашто лаганим крилима / непријатељске стреле бацаш / на војнике мога драгог? / Зар ти је мало што летиш над облацима, / што љуљаш бродове на модром мору? / Зашто си, господине, по грмовима развејао радост моју?“ / Јарослава јутром рано у Путивљу / на тврђави горко тужи: / Ој ти Дње-пре Славутичу, / Пробо си планинске стене / у половинекој земљи. / Љуљао Свјатославове бродове / кад пловише на Кобјака. / Донеси ми драгог / да не шаљем свако јутро / сузе своје на море“...

Фрагмент је познат као *Јарославнин плач* из *Слова о Игоровом походу*, јединој херојској поеми Кијевске Руси, једној од епизода борбе про-

тив номада Половаца, трајног непријатеља Кијевске Руси током једанаестог и дванаестог века. Херојски спев је настао између 1185. и 1187. године и најзначајнији је споменик културе свих источних Словена пре поделе староруског етникума на модерне руске, украјинске и белоруске народе и нације. Ипак, пре свега, дело је плач над разједињеним народом и свађом кнежева у тренутку опште опасности. Фрагмент *Јарославнин плач* повезује фолклорну тужбалицу са специфичном перспективом староруског ученог дворског песника, чиме личној и породичној несрећи даје космички метафизички квалитет. У личној Јарославниној несрећи саучествује природа. Укључивање тужбалице, укр. *голосіння*, у версификацијски неуједначене периоде – одговарају дужини синтаксичких решења сагласно једном удисају плућа при певању уз инструмент, онако како је то у украјинским думама – може се утемељено тврдити да је спев настао на територији где су живеле украјинске думе, а не руске *биљине*. Поетика простора староруске књижевности – посебно овај последњи поступак говори о симултаности времена и скраћивању простора као пандану Ајнштајновој теорији скраћивању дужина: *Коњи ржу иза Суле / Одјекује слава у Кијеву / Трубе трубе у Новгороду, / Стоје заставе у Путивљу...*

Та симултаност и скраћивање простора могући су само у песничкој имагинацији. Последица је учествовање природе у психичким покретима ликова спева. Поједине природне појаве уобличене су у књижевне ликове паганских богова: Дажбог (сунце), Стрибог (ветар и његови унуци), Велес, Хорс, али природа саучествује с књижевним јунацима: када се распада Игорова држава «полегла је трава од жалости, а дрвеће се од жалости савило до земље». Све је то у функцији описивања тешке слике народног страдања, иако ту слику описује припадник хришћанске културе, али његови хероји припадају витезовима Кијевске Руси, са јасном представом о „војничкој части“, истовремено велики патриот своје отаџбине: «Тада су по Руској земљи ретко корачали земљорадници, само су по њима врале грактале», а «жене руске се расплакале знајући да своје вољене неће ни очима ни душом више угледати...».

Симболика Шевченкове поезије простире се у две равни: психолошка подразумева симболичност аутобиографије која се исповеда у песми и симболичност песниковог разумевања историје, тачније сопствене пројекције историје или тзв. Шевченкове метаисторије. Ако под историјом можемо разумети уношење интелигенције у поредак чињеница, критички проверених у изворима – у смислу начела истинитости, како је то формулисао Ранке – ова верификација истинитости се код Шевченка не проверава критиком извора него колективном душом властитог народа. Ту колективну душу, тзв. метаисторију, треба уважавати као историју, доживљавати је као откровење.

Метаисторија је недељива, непроменљива и трансцендентна као слово, слобода и правда. Шевченкова историја померена је у украјински мит о златном добу. Грабович (1991) сматра да је свет украјинског села основа и уметничка подлога свих Шевченкових сижеа и мотива и да он често превазилази другу главну одлику његовог песништва, свет козаштва. Тај свет је идиличан, што значи да иако тежи универзализму, превазилази приземност веризма истинског сељачког света те стиже до метафизике и једног од њених основних квалитета – хармонизовања света и човека у идили. Шевченко преузима типичне ликове (несретног козака, остављене девојке, убоге сиротице), стереотипове (зли господар, фанатични језуит, шкрти Јеврејин), идиличне слике (сељачка кућа усред баште). Ти типови, ликови и стереотипи у себи чувају вредности и идеале сопствене традиције и културе. То су основне црте Шевченковог митолошког мишљења, особени затворени митолошки систем. Као и све митолошке представе, Шевченково мишљење је формирано интелектуалним бриколажом (један од главних термина структуралне антропологије Леви-Строса, означава кружни ток првобитних митова), чија је основна одлика што сам Шевченко наступа као носилац мита. Време није историјско него митолошко.

Звезде, очи пролећне ноћи! / Звезде, таме погледи светли! / Час нежне као девојачке очи, / Час страствене као дневна светлост. // Једна звезда гори као пламен, / Бели облаци око ње као планине. / Није нама она зраке слава, / Она гледа у друге просторе... // Друга звезда крије лице / Провидним сребрним велом, / Срамежљиво доле гледа, / разбацује бледуњаве зраке, ситне. // Ти прелепа вечерња звездо! / Свечано и нежно ти сијаши. / Ти не видиши несрећу људску, / Ти познајеш само љубав и срећу. // Како сија и трепери друга звезда! / Сребром преливена чудесна искра... / Ено звезда је кренула – то је горка / Скотрљана суза небеска. // Да, суза је пала. То рони / Небо звездице-сузе изнад нас. / Како трепере та светла! Као да / Сјајем звезда небо нам се обраћа. // Поносан, леп, ватрен језик! / Теку зрацима те величанствене речи! / Али ми тежимо ка људским речима / И нема је за нас првобитна књига...

О *Звезданом небу* Лесје Украјинке могло би се говорити као уобичајено високо вреднованом астралном симболу, у хришћанској митологији од рођења Христа када се звезда узноси на небо до бројних нехришћанских митологија. Оно што је неубичајено код Л. Украјинке то је да се звезда пореди са сузом, и то оном такође пуном светлости, искри и сјаја, па нисмо сигурни да ли је реч о плачу од среће или од несреће. Судећи по последњем стиху у коме је књига постања и смисла / бесмисла наших живота за нас затворена и нечитљива, биће да је реч ипак о сузи људске немоћи пред одгонетањем тајне нашег постојања. У том случају значење приписано звезди као

астралном симболу високог аксиолошког значења је јединствено у светској поезији и долази, као што видимо, од украјинске песникиње. За ким је то књига затворена, упитајмо се. Па за природом, која је и сама за нас тајна, без обзира што смо свакодневно с њом у додиру и чак смо њен део. Да је тако одговор налазимо и у *Шумској песми* Л. Украјинке. Та феерија или драмска бајка, карактеристична за руски и европски симболизам – поређена у науци о књижевности са Хауптмановим *Утопљеним звоном* и *Плавом птицом* М. Метерлинка (Тамаш 1995). У смислу митотворности природе М. Метерлинк обликује низ персоналних симбола / ликова, а Л. Украјинка остаје у кругу општих фолклорних симбола / ликова. Због тога можемо рећи да ће се и звезда падалица из на почетку фрагмента наведене песме *Звездано небо* Л. Украјинке поново узнети на небо у пуном сјају иако на тренутак налик скотрљаној сузи (Тамаш 1995).

Сунцокрет је имао руке и ноге, / Имао је тело храпаво и зелено, / Он се тркао са ветром, / Он се пењао на крушку и брао зреле плодове. // И купао се код млина и лежао је на песку. / И гађао је врапце праћком. / Он је скакао на једној ноzi, / Да истресе воду из уха, / И одједном је угледао сунце, / Лепо преплануло сунце, / Са златом преливеним коврцама, / У дугој црвеној кошуљи, / Које је возило бицикл, / Заобилазећи облаке на небу... // И заледио се он на године и векове / У златном тихом дивљењу: / Пустите да се и ја провозам, чико! / Ако не, барем ме ставите на рам. / Чико, зар вам је жао?! // Поезија, моје наранџасто сунце! / Сваког тренутка неки дечак / Отвара те за себе / Да заувек постане сунцокрет.

По много чему чудна је *Балада о сунцокрету* И. Драча. Јер сунцокрет у њој није стварна биљка великих жутих шешира, спуштених глава које се окрећу за сунцем. Он је несташни дечак који би да се провоза бициклом што га „тера“ чика сунце. Да се провоза па макар на штангли, заобилазећи облаке, значи у вечном сјају своје златне коврцаве главе. Питамо се зашто је то тако необично. Кренимо редом. Балада као књижевна врста у Драча је много чешћа него код других украјинских песника. Подразумева ужи фамилијарни однос у коме извесни неспоразум изазива трагичан крај. У Драчовој балади је изневерено психолошко ишчекивање. Крај није трагичан. Сваки дечак загледан у сунце би да постане сунцокрет, односно Песник, јер Сунце је Поезија. Одговор траже и дубинска значења семантема Сунца, Дечака и Игре (Сибиновић 2002).

У *Историјској поетици* А. Веселовски пише да симбол сунца припада времену антропоморфизма и даје значење тог симбола у новијим књижевностима, новијим за његово доба. У 48. Шекспировом сонету сунце је цар, властелин. Код В. Вордсворта је победник ноћи – Nail, orient conquer of gloomy night. Код Корољенка (*Сон Макара*) сунце на истоку је цар. У

Ведама сунце су очи и лик божији. Ф. Рикерт говори о златном дрвету сунца – *Bluh der Sonne golden Baum*. Ј. Волф о дрвету светлости. Веселовски указује на мит о сунчаном и светлосном дрвету. У једној источној песми излазак сунца представљен је као поздравни лет голуба над лазурним гнездом. Код Х. Хајнеа сунце је Христово срце. Христ иде по мору и сувом, све благосиљући, док његово пламтеће срце шаље благодет и светлост свету. Код Ј. Харта сунце је песниково срце, разливано по целом делу, изашло из песника наставља да у њему траје. Хартово значење најближе је Драчовом значењу, с тим што се оно сели у срце других дечака, односно читалаца, који се напајају песниковом светлошћу. Тако се од једног сунцокрета, песника, шири поље под сунцокретима.

Идеја детета и детињства константа је јеванђеоског учења и једног рукавца хришћанске мистике. Од малог Исуса до свете Терезе подсећа: „Заиста, кажем вам, ако поново не постанете као мала деца, сигурно нећете ући у краљевство небеско“ (Матеј, 18,3). Детињство је симбол невиности, то је стање које претходи греху, дакле еденско стање. У различитим предајама оно симболизује повратак у ембрионално стање. Дете и детињство су симбол природне једноставности и спонтаности, па му тај смисао придаје и таоизам. У хришћанству анђели се често приказују као деца, јер су знак невиности и чистоће. Слика детета може указати на победу над сложеностју и тескобом, као и на освајање унутрашњег мира и поверења у себе.

За теорије *homo ludens* Ј. Хојзинге знамо. Игра је основни симбол борбе против смрти, природних сила, непријатељских сила и самог себе (страха, слабости, сумњи). Она није само делатност ограничена именом, него сви облици, симболи, функционишу унутар целине која укључује сва правила и слободе у задатом оквиру. Игре су увек *аналогон живота*, баш као што су и природа и поезија. Она уводи у збрку односа ред, чини прелаз из природног стања у културно, из спонтаног у намерно. Испод поштовања правила избија најдубља спонтаност, одговор бића на спољне принуде. Она је пренос енергије тако што подстиче машту и узбуђење. Играти се нечим значи пронаћи мост између фантазије и стварности. Играч инвестира свој либидо у предмет којим се игра тако што је она обред уласка, пут адаптације на реални објект. Отуд се игре примитиваца, деце – а видимо и песника – лако претварају у стварност, а понекад и у животну драму. У том случају су психотерапеути развили читаве методе и игре, обреде изласка из игре и повратка у стварност свакодневног живота, рецимо психодраме једнога Морена.

Које то начело природе саме поезије омогућује да се дечак препозна у сунцокрету, читаоци у сунцокретима, а ови у Сунцу. То је само начело песничке имагинације: повезивање наоко удаљених, неповезаних и несродних предмета, бића и појава у смисаоно повезану целину. Дакле, ово је заврш-

ница наше интерпретације, *Балада о сунцокрету* Ивана Драча апотеоза је песничкој Имагинацији.

У лепљивом ваздуху залепиш сенку осе, / а писара ко мака. Као да је камење / топлоту пепела скупљаш рукама – / а мекану маглу – стављаш на купине – // постаје хладније – суве гранчице / су јучерашњи брежуљци и време / гњечиш осе – тамну боју глине – / и сребрна игла црта таму зиме // тешко је рећи – ко је онда ко прст, / мада је писара пуно ко макова – али је празно / од линија златних стежеш круг / за длаку не зашпиш – не лаже нас // и виноград је грлио лишћем / пустош, детета топлу руку / исто тако грлиш и убиреш звукове / и све – под кључ, и данас закључано // и поље – трен. Хрскава туга као лед / и сушиш весла – и ноћиш код куће / сувог светла златна слама / гори као гранчице и као твоја туга // тако тихо у свету – одјекује метал / у даљини река још тутњи – и улази / топлота пепела у јесење мирне воде / и самоће поветарца тако саме...

Наведена песма В. Махна није најрепрезентативнији пример његове актуелне, и целовите у свој разумењености, индивидуалне поетике. Овде се наша зато што још увек њеном структуром доминирају елементи природе, а семантика Града појављују се тек у првим знацима, као кључ и закључавање куће. У целини своје индивидуалне поетике Махно је урбани песник великих европских и америчких градова, попут Њујорка и Бостона, песник – чији омиљени простор, ако не среће, а оно честог боравка, јесте *Cornelia Street Cafe*, где се уз дим цигарета, алкохола, дроге, брзог секса, чује мешавина језика, сусрећу све светске културе чији носиоци су углавном у потрази за срећом спремни да за ту илузију плате сваку цену. Оно што још увек битно разликује поезију раног В. Махна јесу они пропланци сећања, слике и метафоре, животни призори, украјинског села и природе као преостали гутљаји чисте изворске воде. Згњечена оса је Манделштамова идеолошка оса и идеолошка атмосфера из које се песник измакао у велике туђе градове, пишући и даље украјинским језиком, јер то је његов изворни, непатворени и једини аутентични дом. То је та топлота коју песник у пепелу скупља и чува је сопственим рукама, усамљен као прст, чистећи свој језик од наноса труња и разних загађивача.

На крају поља још си сам са собом, / А даље – ланци Передгоргања. / Плаветнилом је нежно овичено / Отворило се пред твојим очима и устима. // Старе не пронађене печурке, / Шљивик, маховина, неиспавани уздаси. / Давно нема већ ни деде ни бабе. / И једва су им видљиви на земљи гробови. // Нема ни шума, које је ручна тестера / Посекла тихо, младост јој испила. / Распао се бутински хабит. // Кад се враћаш са њиве у село, / Као да се руга дивља пчела / И труби о дугим данима кризе.

Своју последњу књигу сабраних песама П. Миђанка назвао је *Мердевине за небо*. У савременој украјинској поезији средње генерације разликује

се по карпатском етнографизму. И док су други песници тежили великим градовима, због лакше афирмације и богатијег културног живота, Миђанка је лексички и културолошки стварао своју средњеевропску карпатску републику. Уместо на небо, он је све разуђеније именовано лексички, историјски, културолошки, међуетнички, ботанички, укопавајући се у простор Карпата, од родног Широког Луга до североисточне Мађарске, румунског Маромароша и Баната до Бачке. Свет растиња именује разуђеније од *Зеленог јеванђеља* Б. И. Антонича, на кога се често позива. Иако Карпати претежу као украјински културни простор, он је у пуном смислу средњеевропски, и румунски и мађарски и словачки и пољски и чешки и немачки.

Миђанка трага за архаичним изразима чије разумевање специфичног „микса“ изискује познавање завичаја колико и језика и култура поменутих средњеевропских народа. Природа је ту уз језике тај кохезивни средњеевропско-карпатски кохезивни митотворни чинилац. Оно што је било пресудно за обликовање Миђанкине индивидуалне поетике, ипак је лично искуство, његова животна судбина да остане укопан у завичај и именује га у свој савременој, него и древној, разуђености биља и звери, јела, пића, одеће и оруђа. Природа и уметност, историја и емоција јављају се у истом гласу. Коришћени у природном и неусиљеном песничком контексту не делују шокантно и не ометају разумевање текста, као код Б. Чиплића или у *Баладама Петрице Керемпуха* М. Крлеже.

Тако је митотворност природе у украјинској поезији стигла до светски урбане поезије Васиља Махна, једним царским друмом, и до средњеевропског етнографизма Петра Миђанке вијугавим и стрмим карпатским стазама.

ЛИТЕРАТУРА

- Грабович, Григорій. *Шевченко як міфотворець*. Київ: Радянський письменник, 1991.
- Наенко, Микола К. *Історія українського літературознавства*. Київ: Видавничий центр «Академія», 2003.
- Сибиновић, Миодраг. *Иза хоризонта. Огледи из руске, украјинске, белоруске и грузијске књижевности*. Београд: Чигоја штампа, 2002.
- Соловей, Елеонора. *Українська філософська лірика*. Київ: Конверс, 1998.
- Тамаш Јулијан. *Украјинска књижевност између Истока и Запада*. Нови Сад: Матица српска, 1995.
- Тамаш, Јулијан. *О природи књижевности и природи проучавања књижевности*. Нови Сад: ВАНУ, 2006.
- Поповић Љ. (прир.). *У инат ветровима – Антологија украјинске поезије 16-20 века*. Бања Лука, Српско Сарајево – Бања Лука: Друштво српско-украјинског пријатељства Републике Српске, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, 2002.

Kasirer, Ernst. *Jezik i mit*. Novi Sad: Tribina mladih 1972.

Friedrich, Hugo. *Struktura moderne lirike*. Zagreb: Stvarnost, 1969.

ДЖЕРЕЛА

Драч, Иван. *Сонце і слово. Поезії*. Київ: Дніпро, 1978.

Махно, Василь. *Cornelia Street Café. Нові та вибрані вірші*. Київ: Факт, 2007.

Мідянка, Петро. *Луйтра в небо. Поезія, есеї*. Київ: Темпора, 2010.

Шевченко, Тарас. *Кобзар*. Київ: Радянська школа, 1986.

Українка, Леся. *Поезії, поеми*. Київ: Дніпро, 1989.

Natalija Šarko-Golubović
University of Novi Sad, Serbia

MYTH-MAKING OF NATURE IN UKRAINIAN POETRY SELECTED INTERPRETATION

The Slavic folklore is still the focus of Slavists, but Slavic myth and poetry rarely grab the attention of Western European science, or philosophy, with a few honorable exceptions among German Slavists.

This article discusses peace of nature in Ukrainian poetry, it problematizes the innovations of poetic tradition and describes the contribution of its conclusions to the science of literature, mainly in the structure of modern lyrics and literature types, expanding the discoveries of H. Friedrich and A. Yolles since these researchers were not familiar with Slavic literature.

**ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО, РЕЦЕПЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КЊИЖЕВНОСТІ,
ТРАНСЛАТОЛОГІЯ**

**RECEPTION OF UKRAINIAN LITERATURE,
TRANSLATOLOGY**

Валентина Соболю
Варшавський університет, Варшава

ДО ПРОБЛЕМИ ПОЛЬСЬКОЇ РЕЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

У статті розглянуто визначальні етапи польської рецепції українського літературного бароко. Проблема має глибоку передісторію, сягає часів Київської Русі. Згубний вплив мали заборони тоталітарного режиму досліджувати культуру і літературу бароко і в Польщі, і ще більшою мірою – в Україні. Різноманітні спадщина української літератури XVI–XVIII століть складно поверталася до європейського ареалу. Вирішальну роль відіграли наукові контакти, міжнародні конференції, дослідження Пауліни Левін, Стефана Козака, Ришарда Лужного, Джованні Броджі Беркофф та ін., введення творів українських поетів XVII–XVIII століть до польських антологій, таких як «Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej». Польська рецепція українського бароко оприявнює як спільні, так і відмінні особливості літератури й культури бароко.

Ключові слова: традиції, Київська Русь, польська рецепція, бароко.

The paper considers the most important stages of Polish reception of Ukrainian baroque literature. The problem has a long history, dating back to the times of Kievan Rus. A very bad influence was made by a prohibition imposed by the totalitarian regime on studies of baroque in Poland, an obstacle that was felt even more in Ukraine. The legacy of the Ukrainian 16-18th century literature faced a hard way back to its native European environment. A major driving force were scientific contacts, Slavic congresses, international conferences, research done by P. Levin, S. Kozak, R. Luzny, D. Bercoff, M. Lesiv, etc., as well as inclusion of works of Ukrainian 17-18th century authors into Polish anthologies (e.g. “Helikon Sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej”). The Polish reception of Ukrainian baroque shows both unique and common characteristics of baroque culture.

Keywords: traditions, Kievan Rus, Polish reception, baroque

Окреслена в заголовку розвідки проблема має передісторію (Kozak 1973; Łuzny 1974; Sielicki 1964), її коріння сягають у сиву давнину. Адже ж саме через Київську Русь ширилися візантійські впливи на Польщу, а ті впливи набрали сили і виразності в польській культурі вже за перших Пястів. Так, матримоніальні зв'язки династії Пястів з Рюриковичами, а також польських магнатів із русинками відкривали, як зазначає Владислав Семкович, ворота високій русько-візантійській культурі, зокрема і в царині рукописів (Semkowicz 2011:101).

Яскравим прикладом тут може бути *Молитовник* Гертруди (близько 1020/1025 – 1108), який складається з понад 90 латиномовних молитов. «Повість временних літ» зафіксувала точну дату смерті Гертруди: 4 січня 1108 року. Матір'ю Гертруди була Рихеза – онука Оттона II і Теофано

(доньки цезаря Візантії). В свою чергу, донька Рихези і Мешка II Гертруда була онукою Болеслава Хороброго. Так, авторці уславленого *Молитовника* судилося стати невісткою князя Ярослава Мудрого: близько 1043 або 1044 року Гертруду було видано заміж за київського князя Ізяслава (сина Ярослава Мудрого).

Дякуючи вродженим здібностям і походженню, Гертруда поєднала різні традиції та культурно-релігійні самототожності (Borkowska, Czermińska, Philips 2000: 8–9). Кодекс Гертруди має уведені до латинського молитовника мініатюри у візантійському стилі. Таких літургійних книг, навіть із грецькими текстами, переконані науковці, мало бути в Польщі значно більше, про це свідчить інвентар кафедри в Гнезно від 1455 року (Semkowicz 2011: 101).

**

Януш Пельц у 1994 році одну зі своїх праць назвав симптоматично: „Na początku był Porębowicz – 100 lat badań literatury baroku w Polsce” (Pelc 1994). І справді, до сьогодні актуальною (науковці кваліфікують її як «прекурсорську») вважається праця Едварда Порембовича від 1893 року про барокового поета Яна Анджея Морштина „Andrzej Morsztyn – przedstawiciel baroku w poezji polskiej” (Porębowicz 1893). Ця інформація цінна ще й із тієї точки зору, що за нею – здобута Порембовичем габілітація у Львові (в 1897 р.), а також діяльність уславленого вченого-романіста у Львівському університеті. Термін «бароко» Порембович запозичив у відомій праці Вольфліна *Renaissance und Barock* (1888), в якій той писав не тільки про архітектуру, мистецтво, але й про поезію. Термін був прийнятий, але вживати його стали значно пізніше. Нині важко повірити, що аж до 1927 року, до появи праці Станіслава Добжицького (Dobrzycki 1927), у Польщі не було вживано це поняття. Добжицький у праці *Historia literatury polskiej. Literatura Polski niepodległej* запровадив назву бароко до синтетичного нарису історії польської літератури – досі її називали макаронічною, панегіричною, єзуїтською або ж зовсім загальною: література XVII століття.

В академічному році 1841/42 Адам Міцкевич читав у Парижі курс лекцій з історії слов'янських літератур, у руслі якого велася мова і про бароко. У восьми викладах, присвячених літературі від середини XVII до першої половини XVIII століття, Міцкевич виєкспонував культурно-історичне тло у слов'янських країнах і наголосив, що єдино Польща «ще утримала своє літературне життя» (Окоń 2000: 153). Міцкевич навряд чи згадав окремо про українське письменство, хоча ж відомо, як доводить Ян Окоń (Окоń 2000: 153), він чудово знав твори барокових поетів, у тому числі й українських, які писали польською, таких як, наприклад, Зиморович чи Баранович. Видання *Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej*, про яке буде

далі, виразно унаочнює, яким поважним був внесок українців до скарбниці польського бароко. Крім того, ця унікальна книжка донесла до світу українські барокові твори в час, коли говорити про них в Україні було заборонено.

**

Особливо згубними були репресії сталінських часів, які заблокували поширення у світі інформації про здобутки літературного бароко. Доказову розповідь про заборони вивчати культуру бароко в Україні, не говорячи вже про те, аби транслювати їх на світ, дає розвідка професора Марії Кашуби (Кашуба 2016). Ситуація в польській науці не була такою катастрофічною, як в українській. Януш Пельц констатує упередження в стосунку до проблем бароко, які мали місце і раніше – в часи міжвоєнного двадцятиліття (Pelc 1994: 12). Водночас, у знаній праці Юліана Кшижановського „*Barok na tle prądów romantycznych*” (Krzyżanowski 1937) знаходимо не лише визнання бароко, а возведення його в ранг окремого напрямку і літературного стилю. Але якщо в Польщі, що особливо підкреслює Я. Пельц (Pelc 1994: 13), час після другої світової війни був складним для зацікавлення бароко та реалізації історико-літературних студій, то в Україні ці проблеми піднімати загалом і надовго було заборонено. Але й до Польщі докочується потужна хвиля репресій. Кульмінаційним пуктом кризи стає перша половина 50-х років ХХ ст. На хвилі сталінізації було запропоновано дослідження про бароко замінити розмовою про епоху контрреформації (Pelc 1994: 13), а ренесанс мала заступити епоха реформації.

А що діється в українській науці? Джованна Броджі Беркофф чітко кваліфікувала репресії в стосунку до українського бароко як «знищення найліпшої інтелектуальної традиції» (Brogi Vercoff 2000: 69) у сталінські часи. Дослідниця має рацію в тому, що окреслює 30–60 роки ХХ століття як час тотального знищення потужної традиції українського бароко. Хоча тут необхідно внести уточнення, бо ж нищення тривало й надалі, у 70 і 80-ті роки ХХ ст. Гіркою була доля багатьох учених, у тому числі й такого вдумливого дослідника Григорія Сковороди, як Івана Іваньо: він зазнав репресій і передчасно відійшов із життя. Може, надміру делікатним є також визначення радянської політики в стосунку до «української проблеми», яку шановна дослідниця евфемістично назвала «змінною» – правду кажучи, та політика надалі була репресивною, але набула інших, більш підступних і вишуканих форм. Фактично, тільки поява в 1987 році збірника наукових праць із розвідками знаних українських учених (Українське літературне бароко 1987: 302) за редакцією Олекси Мишанича, а також видання барокових текстів зусиллями Валерія Шевчука, Василя Яременка, Володимира Кре-

котня, Вікторії Колосової, Олекси Мишанича, Ростислава Радишевського, Лесі Трофимук, Мирослава Трофимука та багатьох інших стала знаком пробудження інтересу до розкішної барокової поезії, прози, драматургії.

Етапним для рецепції літератури українського бароко в Польщі можна по праву вважати 1966 рік. Саме в 1966-му побачила світ унікальна, як на той час, монографічна праця Ришарда Лужного *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w.* (Łużny 1966). Монографія побачила світ у престижних наукових зошитах Ягеллонського Університету (*Prace historycznoliterackie*). Лужний, а згодом і Пауліна Левін, Стефан Козак, Михайло Лесів, Джованна Броджі Беркофф зуміли показати глибокі і багатогранні зв'язки української культури з польською традицією. Безперечно, з польської перспективи в ті часи зробити це було набагато легше. То як два боки медалі: Марія Кашуба з відстані часу об'єктивно осмислила українські реалії, а Стефан Козак у статті про присвячений давньоукраїнській літературі, новопосталий в 1967-му, перший том (у складі 8-томної академічної *Історії української літератури*), оприявнюючи втрати, яких зазнала культура українського бароко, слушно і своєчасно наголосив, що належить осмислити найбільш вартісні синтези попередників: „Ich wznowienie byłoby obiektywną i rzetelną lekcją wszechstronnego spojrzenia na złożone problemy historycznoliterackie, lekcją iście naukową, prezentującą szeroki wachlarz odmiennych poglądów i sprzyjającą zrewidowaniu w imię prawdy historycznej wielu mylnych, choć rozpowszechnionych sądów oraz otwierającą nowe perspektywy dla dalszych badań nad dziejami piśmiennictwa ukraińskiego“ (Kozak 1969: 346).

Джованна Броджі Беркофф – чи не перша дослідниця італійського походження, яка в польськомовних розвідках визначила ареал «українсько-білоруської», як вона називає, культури, а головне вказала на мисленеву окремішність та специфіку її інтелектуального та літературного впливу на російському терені (Broggi Bercoff 2000: 69).

**

1989 рік знаменувався кількома подіями на ниві польської рецепції українського бароко. Поява праці, якій дав назву вірш Збігнева Морштина «Сарматський Гелікон» (*Helikon sarmacki*) заслуговує, за моїм переконанням, на особливу увагу. Задовго до появи творів Д. Братковського, виданих спершу в Луцьку (Братковський 2004), а згодом у Варшаві (Bratkowski 2011), ця антологія презентувала антропологічний твір „Człowiek praw“ Д. Братковського (*Helikon sarmacki* 1989: 28), Т. Прокоповича – „Dokąd się

z niebem spierasz?” (*Helikon sarmacki* 1989: 30), „Świat na opak” (*Helikon sarmacki* 1989: 217), Л. Барановича – „Alba” (*Helikon sarmacki* 1989:20), „Purpura królowi, Jako się gotowi?” (*Helikon sarmacki* 1989: 21), „Serce spraw, Boże, czerwoną różę” (*Helikon sarmacki* 1989: 44), „Miły mój biały, rumiany, wybrany z tysięcy” (*Helikon sarmacki* 1989: 44), „Maryja wewnątrz i z wierzchu piękna” (*Helikon sarmacki* 1989: 45), „Chwalcie Pana na ziemi etc. Ogniu, gradzie, śniegu” (*Helikon sarmacki* 1989:118), „Biało czarnemu, ciepło zimnemu?” (*Helikon sarmacki* 1989: 118), „Do tejsze” (*Helikon sarmacki* 1989: 119) „Za lampę dzięka, Boża w tym ręka” (*Helikon sarmacki* 1989: 157), „Chrystus żeglujе, wiatr mu hołduje” (*Helikon sarmacki* 1989:241), „O godności” (*Helikon sarmacki* 1989: 281), „Jam jest Pasterz dobry” (*Helikon sarmacki* 1989: 424). В антології, згідно з підзаголовком «Wątki i tematy polskiej poezji barokowej», знаходимо один вірш Д. Братковського, два твори Т. Прокоповича, 11 віршів – Л. Барановича. В цілому, українська барокова поезія була представлена 14 творами українських авторів. Ян Оконь високо оцінив цю антологію, яка прийняла схему французької антології *Russe (Rousseta)* від 1961 року, але водночас врахувала те, як вона була пристосована до славістичної практики в Німеччині. Вчений наголосив, що: „w sposób także hojny dający miejsce polskojęzycznym utworom (i autorom) nie tylko z terenów dawnej Rzeczypospolitej, ale też z Ukrainy i Białorusi” (Оконь 2000: 151).

Наступною подією 1989 року, крім антології, стала міжнародна конференція в Урбіно, 3–8 липня 1989 р., “La percezione del medioevo nell’epoca del barocco: Polonia, Ucraina, Russia”, на якій – як підсумовано у звіті в часописі *Barok* – проблеми традиції середньовіччя в українській культурі від кінця XVI до XVIII століття були обговорювані в доповідях Ярослава Ісаєвича, Ришарда Лужного, Пауліни Левін, Олександра Наумова, Джіафранко Джіраудо (Giafranko Girauda) (Nowicka-Jeżowa 1994: 151). Організаторка цієї конференції Джованна Броджі Беркофф засигналізувала больові проблеми української науки у світі і в Польщі. За моїм переконанням, саме її праці визначили орієнтири рецепції літератури українського бароко не тільки в Польщі, але й у світі. Важливим етапом, по-справжньому відкривавчим, стало заснування в Польщі періодичного видання. Починаючи з 1994 року в Польщі починає виходити часопис *Barok* за редакцією Януша Пельца. Перший його випуск заслуговує на особливу увагу, оскільки в нім, крім низки ґрунтовних розвідок, віднаходимо інформацію про згадану вище конференцію в Урбіно в липні 1989 року.

Безперечно, орієнтири польської рецепції українського бароко задають видатні дослідники. Назвімо хоча б одну із праць Пауліни Левін „Nieznany staropolski utwór sceniczny z Kijowa” (Lewin 1978), яка виразно демонструє, наскільки органічними у своїй нерозривності в добу бароко були

контакти українських і польських авторів. Згодом, у XVIII столітті, як показала Пауліна Левін у праці „Wykłady poetyki w uczelniach rosyjskich XVIII w. (1722–1774) a tradycje polskie”, хоча ситуація зазнала змін, але несла не відзначити українського посередництва, оскільки, як зазначає дослідниця, оригінальні джерела тих перекладів і переробок «черпаємо або з експлуатованих нами поетик кийвських та російських або з видань польських. Ті тексти по мірі можливості звірялися за стародруками» (Lewin 1972: 163).

Проблема польської рецепції українського літературного бароко має, як переконуємося, часом і драматичну, а то й трагічну історію. Так, монастир у Кракові рятував родину гетьмана Пилипа Орлика, його син-дипломат (згодом фельдмаршал Людовіка XV) Григорій спричинився до того, що на польському троні засів Станіслав Лещинський. Окрема дуже цікава сторінка – рецепція діяльності Пилипа Орлика в польській науці, останньо її відсвіжили і польські науковці (Kroll 2011), і українські (Sobol 2016). І хоча актуальним залишається видання повного тексту щоденника Пилипа Орлика, першу його частину (роки 1720–1723) стараннями Яна Токара Токаржевського було записано з рукопису і видано саме у Варшаві (Діярій 1936).

Отже, повернення українському бароко, саме повернення, належного йому по праву місця у тягlostі європейської культурної традиції відбувалося дуже непросто. Польська рецепція українського бароко переконливо це підтверджує. Значну роль у промуванні українських барокових творів відіграла польська наука, культура, освіта. У тоталітарні часи, несприятливі, а то й нищівні для розвитку української культури, саме польське посередництво було багато в чому вирішальним. Адже, як підкреслив Анджей Вінценз, бароко потрапило „до Польщі просто з Риму” (Vincenz, 1989: 4). Ніхто з її (Польщі – В. С.) найближчих сусідів – тут цілковито солідаризуються із Анджеєм Вінцензом – не мав такої «буйної», «чудової», «безперервної поетичної традиції, починаючи вже від Яна Кохановського» (Vincenz 1989: 3–4). Дослідник повторював, що бароко, зокрема в центрально-східній Європі, становить синтез ренесансу і середньовіччя (Vincenz, 1989: 5). Отож, потуга польського бароко узасаднила і зробила переконливою ту опінію, яку поширював та зміцнював Міцкевич і яка донині є актуальною – незважаючи на політичну слабкість, Річ Посполита «промінювала свою культуру на Слов’янщину, впливаючи навіть на Москву» (Око́н 2000: 155).

ЛІТЕРАТУРА

- Братковський, Данило. *Світ, по частинах розглянутий*. Переклад з польської, передмова, примітки Валерій Шевчук. Фототипічне видання. Переклад. Джерела. Студії. О. Бірюліна, А. Бондарчук та ін. (ред.колегія). Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.
- Діярії гетьмана Пилипа Орлика*. Опрацював до друку Ян із Токар Токаржевський Карашевич. Варшава, 1936.
- Кашуба, Марія. «Про трактування понять бароко і романтизм у добу тоталітаризму (70-ті роки ХХ століття)». *Studia polsko-ukraińskie*. W. Sobol (red.). Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2016, NR 3, с. 111–120.
- Соболь, Валентина. *Українське бароко. Тексти і контексти*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.
- Українське літературне бароко*. Збірник наукових праць. О. Мишанич (ред.). Київ: Наукова думка, 1987.
- Borkowska, Grażyna; Czermińska, Małgorzata; Philips, Urszula. *Pisarki polskie od średniowiecza do współczesności. Przewodnik*. Gdańsk: Słowo/Obraz, 2000.
- Bratkowski, Daniel. *Świat po części przeżył*. P. Borek, R. Krzywy (opr.). D. Chemperek R. Grześkowiak (red.). Warszawa: Neriton, 2011.
- Broggi Bercoff, Giovanna. „Z zagadnień różnic kulturowych na ziemiach wschodniosłowiańskich na przykładzie trójjęzycznych dzieł Stefana Jaworskiego”. *Barok w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej. Drogi przemian i osmozy kultur*. J. Pelc, K. Mrowcewicz, M. Prejs (red.). Warszawa: Zakład Graficzny UW, 2000, s. 69–84.
- Dobrzycki, Stanisław. *Historia literatury polskiej*. T.1: *Literatura Polski niepodległej*. Poznań, 1927.
- Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej*. Wybór tekstów, wstęp i komentarze A.Vincenz, oprac. tekstów i bibliografii M. Malicki, ilustracje wybrał J.A. Chróścicki. Wrocław: Biblioteka Narodowa, 1989 [Seria 1, nr 259].
- Kozak, Stefan. „Artykuł recenzyjny prasy: Історія української літератури у восьми томах. Том перший. Давня література (ІХ-перша половина ХVІІІ ст.). Автори тому: В. П. Колосова, В. І. Крекотень, Л. Є. Махновець, О. В. Мишанич. Відповідальний редактор Л. Є. Махновець. Голова редакційної колегії Є. П. Кирилюк, Київ, видавництво «Наукова думка», 1967, 540 с.”. *Slavia orientalis* ХVІІІ, 1969, 3.
- Kozak, Stefan. „Uwagi o dawnych związkach literackich polsko-ukraińskich”. *Slawistyczne studia literaturoznawcze poświęcone VII Międzynarodowemu kongresowi slawistów*. Warszawa: Ossolineum, 1973, 50–54.
- Kroll, Piotr. „Postać i działalność Filipa Orlika w polskiej historiografii”. *Пилип Орлик: життя, політика, тексти*. Матеріали Міжнародної наукової

- конференції до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р., Н. Яковенко (ред.). Київ: Видавничий Дім НАУКМА, 2011, 143–159.
- Krzyżanowski, Julian. „Barok na tle prądów romantycznych”. *Przegląd Współczesny*, 1937, nr. 178–179. Przedruk w: *Od średniowiecza do baroku. Studia naukowo-literackie*, Warszawa, 1938.
- Krzyżanowski, Julian. *Od średniowiecza do baroku. Studia naukowo-literackie*. Warszawa, 1938.
- Lewin, Paulina. *Wykłady poetyki w uczelniach rosyjskich XVIII w. (1722-1774) a tradycje polskie*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972.
- Lewin, Paulina. „Nieznany staropolski utwór sceniczny z Kijowa”. *Nadbitka z Pamiętnika Teatralnego*, z.3 (107), 1978, 383–407.
- Łużny, Ryszard. *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w.* Kraków: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXLII, 1966.
- Łużny, Ryszard. „Dawne piśmiennictwo ukraińskie a polskie tradycje literackie”. *Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich*. S. Kozak, M. Jakóbiec (red.). Warszawa- Kraków, 1974, 7–36.
- Nowicka-Jeżowa, Alina. „La percezione del medioevo nell’epoca del barocco: Polonia, Ucraina, Russia (Konferencja w Urbino, 3–8 lipca 1989)”. *Barok* 1, 1994, 151.
- Okoń, Jan. „Literacki barok na Słowiańszczyźnie w oczach Zachodu”. *Barok w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej. Drogi przemian i osmozy kultur*. J. Pelc, K. Mrowcewicz, M. Prejs (red.). Warszawa: Zakład graficzny UW, 2000, 149–167.
- Porębowicz, Edward. „Andrzej Morsztyn – przedstawiciel baroku w poezji polskiej”. *Rozprawy Wydziału Filologii Akademii Umiejętności*, t.31, 1893, 225–319 [Odbitka – Kraków, 1894].
- Pelc, Janusz. „Na początku był Porębowicz – 100 lat badań literatury baroku w Polsce”. *Barok* 1, 1994, 7–29.
- Semkowicz, Władysław, *Paleografia Łacińska*, Kraków: Universitas, 2011.
- Sielicki, Franciszek. „Kroniki staroruskie w dawnej Polsce”. *Slavia Orientalis* 13/2, 1964, 143–146.
- Sobol, Walentyna. „Dyskurs życia prywatnego w *Diariuszu podróżnym* Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)”. *Memuarystyka w dawnej Polsce*. P. Borek, D. Chemperek, A. Nowicka-Struska (red.). Kraków: Wydawnictwo Collegium Columbinum, 2016, 161–167.
- Vincenz, Andrzej. „Wstęp. Część pierwsza. Część druga”. *Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej*. Wybór tekstów, wstęp i komentarze A. Vincenz, oprac. tekstów i bibliografii M. Malicki, ilustracje wybrał J. A. Chróścicki. Wrocław: Biblioteka Narodowa, Seria 1, nr. 259, 1989, 3–142.

Valentyna Sobol
University of Warsaw, Poland

ON THE PROBLEM OF POLISH RECEPTION
OF UKRAINIAN BAROQUE LITERATURE

The paper considers the most important stages of Polish reception of Ukrainian baroque literature. The problem has a long history, dating back to the times of Kievan Rus. A very bad influence was made by a prohibition imposed by the totalitarian regime on studies of baroque in Poland, an obstacle that was felt even more in Ukraine. The legacy of the Ukrainian 16-18th century literature faced a hard way back to its native European environment. A major driving force were scientific contacts, Slavic congresses, international conferences, research done by P. Levin, S. Kozak, R. Luzny, D. Bercoff, M. Lesiv, etc., as well as inclusion of works of Ukrainian 17-18th century authors into Polish anthologies (e.g. *Helikon Sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej*). The Polish reception of Ukrainian baroque shows both unique and common characteristics of baroque culture.

Корнєєнко Агнешка
Ягеллонський університет, Краків, Польща

РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПОЛЬСЬКОМУ КОНТЕКСТІ (1989–2016)

Тема доповіді – реценція вибраних художніх текстів у польських перекладах. У Польщі історію реценції можна поділити на три періоди: до Другої світової війни, період ПНР і після 1989 року. Найцікавішим виявився останній період, коли настало справжнє відродження як самої літератури в перекладах, так і видавничої діяльності (журнали і видавництва). Зацікавлення українською літературою, яку врешті-решт перестали сприймати як частину радянської літератури, надалі триває, і ніщо не вказує на те, що цьому явищу може щось завадити.

Ключові слова: *видавничий процес у Польщі, переклади української літератури, реценція української літератури, українська культура в Польщі.*

The history of the reception of Ukrainian literature in Poland can be divided into three periods: before II World War, period of Polish People's Republic and after 1989. The most interesting is the last period because of renewal of literature in translation and publishing (publishing agencies, magazines etc.). Interest in Ukrainian literature, which is no longer taken as a part of Soviet literature, continues and at this moment nothing can prevent this process.

Keywords: *publishing process in Poland, translations of Ukrainian literature, reception of Ukrainian literature, Ukrainian culture in Poland.*

1.

У комуністичні часи, тобто після 1945 року, видавничу справу формували і контролювали державні установи, починаючи від вибору тематики, бажаної стилістики (зокрема, у короткий період соцреалізму), через видавничий процес як такий та через централізований продаж книг. Одні видавництва спеціалізувалися в елітарній, класичній чи популярній літературі, інші випускали, наприклад, спеціалізовані підручники чи словники: «Це був усталений розподіл, у якому не було спроб підкупу, чи іншого порушення прав „конкурентів“». Навіть пересічно ознайомлений з цим ринком перекладач знав, де йому шукати потенційного та зацікавленого у книжці видавця»¹. Політика стихійної приватизації, під якої припав на 1988–1990

---

¹ «„Державний видавничий інститут“ спеціалізувався, для прикладу, в елітарній та класичній літературі, варшавський „Чительник“ – більше випускав популярної літератури, і насамперед – сучасної, краківське „Літературне видавництво“ видавало книги французьких та латиноамериканських авторів, тоді як „Гданське видавництво“ – скандинавських». (Fordoński 2000: 134).

роки, призвела до стрімкого зростання кількості видавничих закладів та невідконтрольних центру проектів². Для польського ринку книги вагомою датою стало 11 квітня 1990 року, коли на законодавчому рівні в Польщі скасували цензуру та відмовилися контролювати публікації та видовища (*Ustawa...* 2010: 177–179). Варто згадати, що превентивна цензура в Польщі існувала від 1946 року.

Цей видавничий бум, який досяг апогею 1990 року, призвів до стрімкого збільшення кількості перекладених книг, і водночас низького рівня літературного перекладу, позаяк загалом він був справою непрофесіоналів. В умовах появи великої кількості малих приватних видавництв та процвітання вуличної торгівлі на лотках читач нерідко опинявся на видавничому ринку розгубленим, не знаючи ні нових видань, ні нових видавництв. У 2000 році Кшиштоф Фордонський, сам перекладач англійської літератури, підсумовуючи дану ситуацію, констатував: «Для літературного перекладу в Польщі минуле десятиріччя виявилось вагомим за будь-який інший період впродовж останніх 50 років. Упорядкований, хоч і до певної міри трішечки заскорузлий світ видавництв Польської Народної Республіки розпався, віддаючи поле новому світові, який, можливо, менш впорядкований, проте наповнений життям та кольором» (Fordoński 2000: 147).

2000 рік становить своєрідну межу – відтоді видавничий ринок стабілізується: великі видавництва закріплюють своє становище на ринку бодай шляхом кількісного зростання – від 8 у 1995 році до 52 у 2008 році, що складає понад 80 % суб'єктів книжкового ринку. Причому їхня кількість з часом меншає і стабілізується, за рахунок витіснення малих видавництв до нішового статусу.

Після 1989 року на 100 тис. перекладених книг лише 40 тис. – літературні переклади, серед яких переклади з української складають дуже малу частку. Разом з тим, ми спостерігали щонайменше три кульмінаційні моменти інтересу до української книги в Польщі, і одночасно запиту на нові видання: 1. початок 90-х років ХХ століття, коли Україна стала незалежною і також у сфері культури постала з масиву літератури Радянського Союзу; 2. період після Помаранчевої революції (після 2005 року); 3. менш інтенсивний період після недавньої Революції гідності, щодо якого брак, поки що, офіційних статистичних даних. Отже, якщо узагальнювати, то на кожне десятиріччя – з різних, хоч загалом політичних причин – ми маємо в Польщі справу зі зростанням інтересу до української літератури.

---

² Див. Szatlach M.E. (Szatlach 2011: 245). У лютому 1989 було створено перше комерційне видавництво «Амбер».

Статистичний інститут при Національній бібліотеці, що веде щорічний реєстр видань, виявляє таку тенденцію: навіть на вибраному проміжку даних спостерігається динаміка зростання кількості перекладів. У 1990–2014 роках, тобто протягом 15 років, з'явилися 33 українські книги, тоді як між 2005 і 2011 роками, тобто лише за 6 років, зафіксовано 70 книг, у тому числі лише 3 перевидання³. Від 2013 року в Польщі помітна загальна тенденція зменшення обсягів друкованої продукції видавництв, і, зокрема, перекладів з української літератури також пропорційно дещо меншає. У згаданому 2013 році з'явилося 9 літературних текстів⁴. Слід відзначити, що за жанрами домінують переклади поезії, а найменше за кількістю перекладів драматичних текстів. Щойно минулого року ми дочекалися першої частини антології *Нова українська драма в очікуванні Майдану* (Варшава, 2015), яка вміщає шість сучасних драм у перекладі Анни Коженьовської-Бігун (з української) та Андрея Морсквіна (з російської). Додамо, що дотеперішні спроби просунути українську драму, яка, до речі, являється блискучим свідченням проблем, що турбують сучасне суспільство, до польських театрів виявилися мізерними. Лише п'єса Неди Нежданої «Той, що відчиняє двері» у перекладі Єжи Чеха і в постановці Вальдемара Сьмігасевича потрапила до репертуару краківського театру «Багателя» (2006)⁵. Другий рідкісний випадок постановки української драми – це вистава «Щоденники Майдану» Наталії Ворожбит, яку поставив Войтек Клемм у варшавському Театрі повсехному, і прем'єра якої відбулася 24 жовтня 2014 року⁶.

2.

Як довели автори рапорту Інституту публічних справ *Польща – Україна. Поляки – українці. Погляд з-за кордону* (Fomina et al. 2013: 7-12), поляки знання про Україну черпають із джерел більш різноманітних, аніж українці про поляків, хоч їх основним джерелом залишаються ЗМІ та особисте спілкування. Головний висновок дослідників був таким: «Поляки зосереджувались в основному на спільній історії (зокрема її складних, конфліктних аспектах) та, з іншого боку, – на сусідстві та близькості культури та звичаїв. В українців, в свою чергу, домінуючим аспектом була культурна спільність. [...] Натомість респонденти обох країн не зверталися до сучасної культури та мистецтва сусідньої країни» (Fomina et al. 2013: 9).

---

³ Див. інтернет-видання періодики Національної бібліотеки *Ruch wydawniczy w liczbach dla poszczególnych lat*: <http://www.bn.org.pl/zasoby-cyfrowe-i-linki/elektroniczne-publikacje-bn/ruch-wydawniczy-w-liczbach>.

⁴ Див. *Ruch wydawniczy w liczbach: 2013*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2015, <http://www.bn.org.pl/download/document/1423045683.pdf>, tabela 14, s. 37.

⁵ Див. рецензію на спектакль «Nezdana głęboko w podziemiach» (Dzieciuchowicz).

⁶ Див. рецензію на спектакль пера Малгожати Пекутової «Ćwiczenia z Majdanu» (Piekutowa).

Поки перейду до обговорення контекстів рецепції літератури *sensu stricto*, варто відзначити, що протягом останньої чверті століття у Польщі ми фіксуємо суттєве кількісне зростання публікацій про українську культуру та політику, які розглядають їх як з історичної перспективи, так і з перспективи сьогодення. Хоч у даному випадку складно посилатися на точні статистичні дані, проте є фактом, що відділення україніки в бібліотеках непомірно розросли. Загалом це книги польських спеціалістів, не тільки україністів, але також істориків, політологів, чи соціологів (як у випадку вище згаданого рапорту). Тут ми назвемо лише окремі, найважливіші для навкололітературних досліджень книги та імена. Це у першу чергу доробок варшавсько-київської дослідниці Олі Гнатюк, яка у надрукованій 2003 року монографії *Процання з імперією. Українські дискусії про ідентичність* (Hnatiuk 2003) робить спробу редефініювати вміст терміну українськість, виявляє процес повільної реорієнтації української культури після розвалу ССРСР, надавши слово українським письменникам та інтелектуалам. Ця ж авторка 1994 року опублікувала антологію *Рибо-вино-кур. Антологія української літератури останніх двадцяти років* (Hnatiuk 1994), до якої увійшли сучасна проза, поезія та есе в перекладі на польську мову. Це була перша доволі об'ємна антологія, при чому її упорядниці не доводилося долати цензурних обмежень, а при нагоді вона ще допомогла прорекламувати мале видавництво «Тирса», що спеціалізувалося на українській літературі. Друге, подібне видавництво «Чарне» впродовж років також чимало місця у своїх видавничих серіях відводить Україні. Саме в ньому проявив себе польсько-український літературний тандем Анджей Стасюк – Юрій Андрухович, який видав, зокрема, книгу есе *Моя Європа: Два есе про найдивнішу частину світу*. До речі, проявляється у ньому географічно-письменницький простір спільних зацікавлень та ресентимент до клімату давньої Австро-Угорської монархії, специфіки культури пограниччя, що опинилася на провінції. Обидва письменники, як Андрухович, з колом станіславських авторів, так і Стасюк, який подорожує закутками Європи, є гарним прикладом спорідненості проблематики, до якої хочуть звертатися письменники по обидва боки кордону.

Проте антологію *Рибо-вино-кур* випередила інша, мало в Польщі відома, оскільки її тираж склав 1500 примірників. Вона вийшла 1990 року в м. Островець-Свентокшиський, з нагоди заходу Зустрічі з літературою світу. Йдеться про піонерську, як на той час, антологію *Повернення неприсутніх*, яка вміщає вірші та короткі біографічні довідки лише про чотирьох, доти у Польщі невідомих авторів: Ліну Костенко, Василя Стуса, Ігоря Калининця, Василя Голобородька (Nazaruk, Czech, 1990). А зрештою, це не була перша антологія української поезії, до якої включили авторів, яких на той

час в Україні послідовно замовчували, а в Польщі не видавали. У 1972 році проф. Флоріанові Неуважному вдалося видати невелику, запізнену на три десятиріччя, антологію *3 української поезії* поета та перекладача Тадеуша Голлендера, якого гітлерівці розстріляли в роки війни (Nieuważny 1972). Книжка, що мала вийти друком 1938 року, з'явилася мікроскопічним накладом 1290 примірників, до неї увійшли також біографічні довідки. Неуважний ретельно приховав у них обставини, а іноді також дати смерті поетів «розстріляного відродження». Таким чином, у добу цензури польська читачка аудиторія отримала можливість прочитати вірші Павла Филиповича, Михайла Семенка, Миколи Зерова чи Михайла Драй-Хмари.

Втім, одним із результатів видавничого прискорення початку 1990-х років була й видавнича, редакторська та перекладацька недбайливість. Знаменним прикладом цього являються дві антології, що вийшли друком 1991 року: *Чорнобильський автограф. Антологія сучасної української поезії* та *Українські любовні вірші*. Обидва видання вийшли за редакцією Вальдемара Сроковського (Srokowski 1991a; 1991b). Зокрема, перше відзначилося рекордною кількістю помилок як фактографічних, так і перекладацьких; разом з тим, не може не дивувати включення до збірки теж відверто графоманських віршів.

Для повної картини ми відзначимо, що нині маємо ціле молоде покоління ентузіастів України, які не відступають перед потужною хвилею сучасної поезії, є добрими перекладачами та редакторами, і, що більше, видають потужні за обсягом антології своїх перекладів, що до 1990 року було просто чимось неймовірним. Я це проілюструю трьома проявами активності осередку, який породив доволі несподіваний та експериментаторський поетичний проект: у 2011 році з'явилася друком антологія *Дольки помаранчі. Нова українська поезія*, за редакцією Анети Камінської, через рік ми отримали антологію поезії *30 віршів із-за кордону: молода українська поезія*, у підготовці цієї ж упорядниці, і 2016 року вийшла друком наступна поетична антологія *Листи з України*, за редакцією Григорія Семенчука (Kamińska 2011; 2012; Semenczuk 2016)⁷. Усі три ознайомлюють польського читача із зовсім йому невідомою сучасною українською поезією, та, якщо бути щирою, вони є, як на мене, проявом юнацької екстравагантності (кожне з цих видань нараховує понад 500 сторінок!), яку, додамо, я *сама* вельми люблю та пропагую. Бо хто ж сьогодні зачитується сучасною поезією? Іронією долі є той факт, що якщо наклади книг у комуністичній Польщі вважалися мікроскопічними, то сьогодні вони досягають ледве 500 примірників, бо саме такий наклад мала остання з вище згаданих антологій української поезії.

⁷ Антології є двомовними, що дозволяє порівняти оригінал із перекладом.

3.

Слід відзначити, що публікування перекладів з української літератури в Польщі супроводжує велика колекція газетних текстів, до якої входять як розмови з українськими письменниками, так і їхні коментарі у перекладі на польську мову, до того ще й аналітичні статті. Звісно ж, найбільше є політичної аналітики, але тексти про літературу не є рідкісними. Чи не кожного тижня на шпальтах польських щоденних газет чи щотижневиків можна прочитати репортажі, інтерв'ю, аналізи про сучасну Україну, зокрема й у літературному вимірі. Для прикладу наведу два тексти, які найбільше закарбувалися в моїй пам'яті: аналіз Юрія Андруховича стереотипів у рецепції особистості та творчості Тараса Шевченка в комуністичні часи і за самостійної України «Шевченко is OK» (Andruchowycz 2000) та інтерв'ю Оксани Забужко, яке з'явилося вже набагато пізніше, 2014 року, у щотижневнику *Політика*, в якому також присутній шевченківський мотив *à rebours*: «Наш пророк Тарас Шевченко говорив своїм співвітчизникам, що вони є „вихователями чужої батьківщини”, і так було насправді. Час нарешті зрозуміти, що російська імперія була українським задумом. Так само як Мала Греція цивілізувала Рим, так Україна, відповідно до планів київської інтелігенції XVII століття, мала бути Малою Росією, тобто осередком цивілізаційним і європеїзаційним військово-адміністративної структури з північного сходу» (Zabużko 2014).

Ми маємо в Польщі переклади бодай усіх книг Миколи Рябчука, який від поезії легко перейшов до літератури, і згодом до суспільно-політичних досліджень, таких як у книзі *Від Малоросії до України* (Riabczuk 2002). У нас, врешті-решт, перекладені майже всі твори Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Юрія Іздрика та Оксани Забужко, а також повісті Тараса Прохаська, Сергія Жадана, Наталки Сняданко, Тані Малярчук, Софії Андрухович, Андрія Бондара, якщо називати також авторів покоління молодшого за «Бу-Ба-Бу». На думку Андрія Любки, яку він оприлюднив у надрукованому 2012 року в Люблині есе «Сучасна українська література», це покоління є новим «відродженням української літератури», яке називає «сучукрлітом» (*сучасна українська література*) (Lubka 2012: 140). Мабуть, варто до цього списку додати дуже престижну нагороду Ангелюс 2013 року письменниці Оксані Забужко, але й перекладачці української літератури Катажині Котинській, за роман *Музей покинутих секретів* (Łurak 2013). Такі призи, які устанавлюються для того, щоб просувати літературу Центрально-Східної Європи, не лише у фінансовому плані, зміцнюють позиції сучасної української літератури в Польщі та афішують не тільки письменників, але й перекладачів, без яких ця література не мала б шансів себе в Польщі проявити.

Перше десятиріччя нашого століття принесло другу хвилю виникнення видавництва, що зацікавлені українською тематикою, друкуванням та просуванням письменників, які до того не були в Польщі відомі. Це також період все більшого зацікавлення українською культурою, пік якого припадає на час Помаранчевої революції. Якщо взяти до уваги статистичні дані, то можна дозволити собі періодизувати даний період: 2000–2004 роки – це, порівняно з 1990-ми роками, суттєве збільшення видань української літератури, 2005–2008 роки – попит на українську літературу після Помаранчевої революції, 2009–2012 роки – зменшення інтересу до української літератури, порівняно з попереднім періодом.

Створене у 1996 році видавництво «Чарне» чотирма роками пізніше зуміло зайняти нішу на книжковому ринку в Польщі та здобути прихильність тих читачів, які зацікавлені східною проблематикою. Це видавництво і на сьогодні є найважливішим промоутером української літератури на ринку книги Польщі. Саме в ньому з'явилося п'ять із шести виданих у 2000–2004 роках книг українських письменників, переклади прози та есе Юрія Андруховича та Тараса Прохаська, 2004 року в ньому ініціювали серію «Європейки», завдяки якій польський читач міг ознайомитися з українською феміністичною літературою, представницею якої стала Наталка Сняданко.

Мода на українську культуру в Польщі була найбільш поширеною після обох революцій. 2006 року найвпливовіша польська неурядова організація, Фонд імені Стефана Баторія, офіційно задекларувала щодо політики уряду: «Важливо, щоб присутня в Польщі українська культура стала одним з елементів культури загалом і не можна допустити до того, щоб вона опинилася у нішовому сегменті, який цікавить лише спеціалістів. Інакше це буде означати, що ми програли справу польсько-української співпраці у сфері культури. Українську культуру слід впроваджувати на рівних правах у важливі події в Польщі» (*Stosunki* 2005).

На цей заклик відгукнулися великі видавництва, такі як «W.A.B», яке з 2003 року видає книжки Оксани Забужко, чи «Prószyński i S-ka», яке спеціалізується у літературі представників молодшого покоління, зокрема Любка Дереша, та представників середнього покоління, таких як Олександр Ірванець⁸.

Насамкінець, треба згадати про польсько-українські експериментальні проекти, які часто поєднують віртуальне з найреальнішими видавничими заходами. Яскравим прикладом таких проектів став «Потяг – 76»⁹, який від-

---

⁸ На ринок також потрапляють окремі книги, напр. роман *Солодка Даруся* Марії Матіос, лауреатки Шевченківської премії 2005 року, чи Ірени Карпи *Фройд би плакав*, яку 2006 року надрукувало видавництво «Чарне».

⁹ Перше число «Потяг-76» (2007) ознайомлювало з українською літературою і скла-

силає до історії потягу 60-х років ХХ століття, що спочатку їздив від Балтійського моря до Чорного, проїжджаючи через такі станції України, як Львів, Івано-Франківськ (Станіславів), Коломия, Чернівці, а з часом його рейс скоротили до траси Чернівці – Перемишль, щоб, кінець кінцем, це був рейс місцевого сполучення. У літературній версії потяг дістав нове життя і «вагони»: поезія-проза-есе-драма, до яких ввійшли сучасні українські письменники і їхні тексти. Це хороша метафора нової трансформації в культурному вимірі траси цього міфічного «потягу», цим разом до української літератури в Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

- Andruchowycz, J. „Szewczenko is OK”. *Gazeta Wyborcza* 211, 9. 09. 2000.
- Dzieciuchowicz, I. *Neżdana głęboko w podziemiach*. <<http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/32658.html>> 10.11.2016.
- Fomina, J.; Konieczna-Salamatin, J.; Kucharczyk, J.; Wenerski, Ł. *Polska–Ukraina. Polacy–Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę*. Warszawa, 2013. <<http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1390678585.pdf>> 10.11.2016.
- Fordoński, K. „Przekład literacki w warunkach wolnego rynku. Spojrzenie nieobiektywne, prowokacyjne i stronnicze”. *Przekładaniec. A Journal of Literary Translation* 7, 2000: 131–149.
- Hnatiuk, O. *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.
- Hnatiuk, O. (red.) *Rybo-wino-kur: Antologia poezji ukraińskiej ostatnich dwudziestu lat*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1994.
- Kamińska, A. (wybór i przekład) *30 wierszy zza granicy: młoda poezja ukraińska*. Rzeszów, 2012.
- Kamińska, A. (red.) *Cząstki pomarańczy: Nowa poezja ukraińska*, Warszawa – Kraków, 2011.
- Lubka, A. „Współczesna literatura ukraińska”. M. Riabczuk, A. Saweneć (red.). *Raport o stanie NGO i kultury na Ukrainie*. Lublin: Episteme, 2012.
- Łupak, S. „Książki Oksany Zabuzko antidotum na sowieckość”. *Newsweek*. 7.11.2013. <<http://www.newsweek.pl/kultura/ksiazki-oksany-zabuzko-antidotum-na-sowieckosc-newsweek-pl,artykuly,273339,1.html>> 16.11.2016.

далося з окремих «вагонів»: вагон поезія (вірші Ростислава Крамара, Галини Крук, Дмитра Лазуткіна, Сергія Жадана), вагон проза (Софійка Андрухович «Старі люди», Юрій Винничук «Груші в тісті», Андрій Бондар «Єврейські друзі і Мотобол»), вагон есе, критика, інтерв'ю (Юрій Андрухович «29 річкових пісень», Олександр Бойченко «Портрет групи з Незалежністю», інтерв'ю з Тарасом Прохаськом). 2008 року вийшов спецвипуск *Український путівник*, до якого увійшли вірші Сергія Жадана, Юрія Андруховича, Андрія Любки, Олени Гусейнкової, Галини Крук, Остапа Сливинського, прозові тексти Юрка Ірванця, Юрія Винничука. Проект має також інтернет-видання – сайт <http://rosiag76.pl/>, де можна знайти значно більше імен.

- Nazaruk, B.; Czech, M. (wybór i opracowanie). *Powroty nieobecnych*. Ostrowiec Świętokrzyski, 1990.
- Nieuważny, F. (red.) *Z poezji ukraińskiej*. T. Hollender (tłum.). Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1972.
- Piekutowa, M. Ćwiczenia z Majdanu. <<http://teatralny.pl/recenzje/cwiczenia-z-majdanu,783.html>> 16.11.2016
- Riabczuk, M. *Od Małorosji do Ukrainy*. O. Hnatiuk, K. Kotyńska K. (tłum.). Kraków: Universitas, 2002.
- Ruch wydawniczy w liczbach: 2013*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2015, <<http://www.bn.org.pl/download/document/1423045683.pdf>> 16. 11. 2016.
- Semenczuk, H. (red.) *Listy z Ukrainy: Antologia poezji*. Drohobycz, 2016.
- Srokowski S. (wybór, wstęp i opracowanie) *Ukraińskie wiersze miłosne (wybór liryki współczesnej)*. Warszawa: Volumen, 1991a.
- Srokowski S.; Smaszcz W. (red.) *Czernobylski autograf: Antologia współczesnej poezji ukraińskiej*. Białystok: WOA K, 1991b.
- Stosunki polsko-ukraińskie po pomarańczowej rewolucji. Propozycje dla polskiej polityki zagranicznej*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2005.
- Szatlach, M.E. „Transformacja stosunków własnościowych w Polsce po 1989 roku”. A. Stępień- Kuczyńska, M. Potz, M. Słowikowski (red.). *Dwie dekady transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej 1989–2009*. Toruń: Wyd. „A. Marszałek”, 2011.
- „Ustawa o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz o mianie ustawy Prawo prasowe. [11 kwietnia 1990]”. D. Jarosz. *Dzieje książki w Polsce 1944 – 1989. Wybór źródeł*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 2010.
- Zabużko O. „Ukraina między sypiącymi się gruzami” [wywiad z E. Bendykiem]. *Polityka*, 11.11. 2014.
- <<http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1598699,1,pisarka-oksana-zabuzko-o-sytuacji-na-ukrainie.read>> 16. 11. 2016.

Agnieszka Kornieienko

Jagiellonian University of Krakow, Poland

THE RECEPTION OF UKRAINIAN LITERATURE IN THE POLISH CONTEXT (1989–2016)

The history of the reception of Ukrainian literature in Poland can be divided into three periods: before II World War, period of Polish People's Republic and after 1989. The most interesting is the last period because of renewal of literature in translation and publishing (publishing agencies, magazines etc.). Interest in Ukrainian literature, which is no longer taken as a part of Soviet literature, continues and at this moment nothing can prevent this process.

Янко Рамач
Новосадський університет, Сербія

Михайло Рамач
Новий Сад, Сербія

ПЕРЕКЛАД НОВОГО І СТАРОГО ЗАВІТУ НА РУСИНСЬКУ МОВУ

Видання першого повного перекладу Святого письма Нового Завіту (2006) та закінчення повного перекладу тексту Старого Завіту з давньогрецької на русинську мову для русинської громади в Сербії та ширшого загалу – це події, що заслуговують повної уваги славістичних кіл. Мета доповіді – в основних рисах представити роботу над перекладом, труднощі, з якими перекладачі зустрічалися, та способи їх подолання.

Ключові слова: *Біблія, Новий Завіт, Старий завіт, грецька мова, старослов'янська/церковнослов'янська мова, русинська мова*

The publication of the first complete translation of the Holy Scripture of the New Testament (2006) and the completion of the translation of the text of the Old Testament from Ancient Greek to Ruthenian is a very significant event for the Ruthenian community in Serbia and beyond, and deserves much wider publicity in the field of Slavic studies. The aim of the report, is to briefly present the work on the translation and the difficulties faced and overcome by the translators.

Keywords: *Bible, New Testament, Old Testament, Greek language, Old Church Slavic language/Church Slavic language, Ruthenian language*

Біблія (грец. βιβλία – мн. від βιβλιον – книга) – це назва єврейської Біблії (євр. Tanah) і християнської, яку утворюють Старий Завіт і Новий Завіт. Автографи біблійних книг не існують. Вони збережені в численних переписах, на підставі яких біблійна наука намагається зредагувати якомога достовірніший біблійний текст, тобто критичне видання Біблії. У середні віки у католиків для Біблії була прийнята назва «Свята Книга», а у православних чи східних церквах – «Святе Письмо».

Біблія є найбільш перекладаною книгою. За деякими даними, повний текст Біблії перекладено на більше, ніж 500 мов, а деякі її частини – на приблизно 2800 мов.

*Переклад єврейських святих списів на старогрецьку мову відомий під назвою *Септуагінта* (від лат. *septuaginta* – сімдесят, часто вживається і скорочення *LXX*), тобто переклад сімдесятьох, зроблений для потреб єврейської громади в Александрії у III ст. до н. е. Саме з цього грецького тексту були здійснені й перші переклади Біблії на старослов'янську, тобто*

церковнослов'янську мову. Цим текстом *Біблії* переважно користувалися і користуються східні християнські церкви.

Перший переклад книг *Нового Завіту* на русинську мову¹ здійснив крижевацький єпископ, згодом і белградський архієпископ, др. Гавриїл Букатко 1953 року, але рукопис був надрукований «для приватного користування» лише після його смерті 1985 року, під назвою *Святе писмо нового завіта – євангелії* (Букатко: 1985). Видання ілюстрованої *Біблії* для молоді у перекладі з італійської на русинську мову Михайла Малацка вийшло друком у Загребі 1989 року (Малацко: 1989).

Ініціативу здійснити переклад на русинську мову повного тексту *Нового Завіту* подав авторові цієї статті відомий біблеїст др. Тадей Войнович 2002 року. Отець Тадей був здивований, що русини Югославії (Сербії) не мають тексту *Нового Завіту* рідною мовою, яким би користувалися при богослужінні. Незабаром було оформлено невелику групу зі священних осіб та двох мирян (авторів цього тексту) і прийнято рішення розпочати переклад тексту *Нового Завіту*.

Однак швидко виявилось, що «багато покликаних, але менше витривалих». Переклад *Нового Завіту* з грецького оригіналу здійснили Михайло Рамач і Янко Рамач, а біблеїст Т. Войнович дуже багато допомагав у редагуванні тексту. Редагування тривало довго, оскільки ми утрюх працювали так, що один з перекладачів читав рядок за рядком текст перекладу, другий слідкував за латинським текстом перекладу тзв. *Вульгати* (Vulgata), а Т. Войнович слідкував за грецьким оригіналом і часто реагував, коментував, тлумачив, намагаючись допомогти, щоб ми добре зрозуміли не тільки написане, але й значення, яке часто приховане. Нерідко виявлялося, що ми вважали, що розуміємо текст, але насправді ми не розуміли суті. Такою була, наприклад, відоме висловлення Ісуса Христа про дітей, коли він казав своїм учням: «Якщо не навернетесь і не станете, як діти, не увійдете в Царство небесне» (Мт, 18, 3). Ми це зовсім коректно переклали, але о. Тадей нам вказав, що ми, так само як і переважна частина християн, не розуміємо суті цієї думки. А суть, за його тлумаченням, у тому, що Христос хотів викрити, перш за все, «праведність» фарисеїв і книжників. Те, що вони виконують Мойсеїв закон і вважають себе праведниками, які заслуговують увійти до царства небесного, для Бога не має жодного значення, оскільки, за словами Христа, вони роблять те, що їм подобається (так само, як і переважна частина християн робить те, що їм до вподоби), а не виконують найосновніше, суттєве. Щодо дітей, євреї вважали, що діти не знають Закону, тобто більше

---

¹ Під русинською мовою маємо на увазі мову русинів у Югославії (Сербії і Хорватії), першу граматику якої написав Гавриїл Костельник (Костельник: 1923). Таким чином мову було кодифіковано як наймолодшу слов'янську літературну мову.

600 параграфів Мойсеевого закону, тому й не можуть спастися. У розумінні єврейської цивілізації дитина є нечистою, злою. Тому Христос казав фарисеям: «Якщо не будете як діти, не увійдете в Царство Небесне», оскільки, н їхню думку, діти нічим не заслужили увійти до Царства Небесного, а можуть спастися лише завдяки Божому милосердю. Але так само і фарисеї своїми ділами і виконанням тільки частини закону, за словами Христа, не заслуговують Царства Небесного, і можуть спастися не своєю заслугою, а тільки якщо Бог буде до них милосердним. Мусимо визнати, що таких і подібних «темних місць» і пояснень нашого «вчителя» о. Тадея було досить багато, тому після його смерті (2008 р.) нам стало набагато важче перекладати і редагувати текст *Старого Завіту*.

Переклад *Нового Завіту* на русинську мову з'явився на Різдво 2006 року. *Imprimatur* – дозвіл на офіційне користування перекладом при богослужінні підписав кир Георгій Джуджар, апостольський екзарх греко-католиків у Сербії, на підставі рекомендації сформованої ним комісії.

Ні тоді, ні згодом не опубліковано жодної рецензії або аналізу перекладу. З'являлися лише повідомлення про вихід книжки та про її презентацію в Новому Саді. Такою самою була й доля перекладу книги *Псалми*, яку зі старогрецької на русинську мову переклав Михайло Рамач (Рамач 2003). Важко сказати, чому про згадані переклади, які засвідчили можливість передати русинською мовою складну релігійну тематику, не писали ні теологи, ні перекладачі або мовознавці. Адже фахова критика була б важливим дороговказом для наступного кроку, яким став переклад *Старого Завіту*.

*

У порівнянні з *Новим Завітом*, текст *Старого Завіту* набагато обсяжніший і складніший. Він був написаний в давні часи, за обставин, про які сучасні люди мало знають. Старозавітні книги є одночасно теологією, історією обраного ізраїльського народу і поезією. Зрозуміло, що все підпорядковане теології. Без пояснень та коментарів деякі книги або їхні частини незрозумілі нинішнім читачам. Труднощі, з якими ми зустрічалися при перекладі, часто були зумовлені великими відмінностями у світоглядах людей, віддалених у цивілізаційному відношенні, починаючи від епохи початку записування оповідань, які увійшли до тексту *Біблії* давньоєврейською мовою і її перекладу на давньогрецьку мову в III ст. до н. е., аж до перекладу на літературну русинську мову, кодифіковану щойно в XX ст.

Старий Завіт ми перекладали з грецького тексту так званої *Септуагінти*. Ідеться про текст, який для євреїв діаспори, котрі більше не володіли рідною мовою, переклали в Александрії сімдесят вчених. Саме з цього грецького тексту були здійснені й перші переклади на старослов'ян-

ську, тобто церковнослов'янську, мову. Маючи на увазі факт, що тексти старослов'янської мови богослужбових, біблійних та новозавітних книг перекладів Кирила і Мефодія та їхніх учнів не завжди збігаються з текстами *Біблії* на церковнослов'янській мові пізніших часів, і на підставі *Біблії* церковнослов'янською мовою (Біблія 1805), якою ми користувались для порівняння, перекладаючи текст з грецького оригіналу *Септуагінти*, можемо тільки уявити, з якими труднощами зустрічалися перші перекладачі, тлумачачи священні книги на мову солунських слов'ян у часи, коли «питомий слов'янський словник тогочасного солунця (...) не містив десятків, навіть сотень слів на позначення абстрактних понять, якими так багаті богослужбові тексти» (Белей 2016: 218), але й біблійні.

Не тільки у перших перекладах *Старого і Нового Завітів*, але й у пізніших, уже надрукованих, виданнях церковнослов'янською мовою, було важко передати цією мовою різні етнокультурні поняття, сотні старогрецьких назв, пов'язаних з староеврейськими культурами, релігією та обставинами їхнього побуту. Часто потрібно було створювати нові лексеми, нові форми слів. З іншого боку, тексти, написані старогрецькою мовою, яка має дієслівні форми, яких не було у говірці солунських слов'ян, змушували Кирила і Мефодія та їхніх учнів створювати нові граматичні форми для мови, якій надався статус літературної, часто прямим калькуванням старогрецької мови.

Ми зустрічалися з труднощами, перекладаючи неясні й у самому старогрецькому тексті поняття, які самі біблеїсти тлумачать по-різному, часто пояснюючи, як можна розуміти те, що є очевидним наслідком помилок переписувачів. В окремих випадках перекладачі на церковнослов'янську мову залишили грецькі слова, зокрема, коли йдеться про тварин, рослини та матеріали, яких не було в тих краях, де жили люди, для яких переклад призначався. Важко припустити, як ті, що читали *Біблію* старослов'янською мовою, уявляли птахів, котрі називалися порфіріон, еродій чи харадріон (ідеться про лебедя, лелеку й чаплю.) У перекладі на русинську мову використані нинішні, зрозумілі назви. Коли йдеться про загальноприйняті слова, такі як топаз, яспис, лігурій, аметист чи хризоліт, не було потреби шукати відповідників.

Перекладачі книг *Святого Письма Старого і Нового Завітів* на русинську мову зустрічалися з подібними, але й численними іншими проблемами, які треба було розв'язувати в ході роботи. Крім лексичних понять, які завдавали труднощів, треба було відшукувати чи утворювати до того часу в русинській мові невживані граматичні форми або дуже рідко вживані.

Згідно зі слов'янською традицією, грецьке βασιλεύς – *василевс* ми завжди перекладали як *цар*, незважаючи на те, чи йдеться про Соломона, Давида, Дарія або Кіра, чи про володарів окремих міст та невеличких регіонів.

Предки русинів, які на територію колишньої Габзбурзької монархії, тобто нинішньої Сербії, прибули із Закарпаття, користувалися церковнослов'янською мовою не тільки у церковному і релігійному житті, але й грамоти навчалися церковнослов'янським письмом, часто вживаючи як посібники такі церковні книжки, як *Часослов*, *Псалтир*, *Апостол* аж до другої половини XIX ст., коли у їхніх конфесіональних школах запроваджується навчання грамоти гражданським письмом (Рамач 1995). Тому перекладачі намагалися завжди, коли це було можливо, зберегти старовинні слова, які раніше вживалися. Це стосується і власних імен та топонімів: отож ми вживали у перекладі власні назви: *Вифлеєм*, *Ливан*, *Ливия*, *Кармил*, *Аравия* – навіть у випадках, коли в новочасній практиці прийняті латинізовані види: *Либан*, *Либия*, *Арабия*, *Кармел*...

Грецьке β «бета» транслітеровано як **в**, η «ета» як **и**.

Грецькі ι «йота» та υ «ігрек» транслітеровані однаково – як русинське **и**, яке у русинській мові вимовляється як українське **і**.

У русинській мові відсутні форми імперфекта й аориста. Пасив вживається дуже рідко, на відміну від давньогрецької й старослов'янської. Немає складних слів як «путесотворити» – одолοίεο (рівняти дорогу), тому такі слова ми перекладали як *ровнац драгу*.

Натомість, до деяких висловів грецької і церковнослов'янської мов ми легко знаходили еквіваленти в русинській мові. Наприклад, грецьке *κοιμίζω*, у значенні заснути, відпочити, вмерти, яке в українському перекладі *Біблії* перекладено саме так: *І заснув Ахаз зі своїми батьками...* (II Хр, 28, 27), ми переклали: *И спочинул Ахаз зоз своїма оцами*.

Частотні єврейські емфатичні синтагми, перекладені грецькою мовою part. prez.+ prez.: ἀγοράζων ἀγοράζω (дослівно: *купуючи купую/куплю*), ми перекладали: *купиц купим*, або *умрец умреш* тощо, тобто формою, яка часто зустрічаються в русинській усній народній прозі й у народній говірці.

Грецьке Ἀδολεσχηεο значить «базікати, говорити дурниці», але в *Септуагінті* має значення, як пояснюють нинішні словники, – «медитувати, обдумувати», тому його так і перекладали.

Багато труднощів завдавали особові імена, оскільки часто ті самі імена в деяких книгах грецькою мовою пишуться по-різному, а також географічні назви, про які навіть у біблістиці у деяких випадках немає згоди щодо їхнього розташування чи існування. Осмислюючи і шукаючи найвідповідніші рішення, як писати русинською мовою деякі власні імена, топоніми, етноніми тощо, ми придивлялися до церковнослов'янського перекладу *Старого і Нового Завітів* і тут часто знаходили допомогу. Також у перекладі одного речення з Послання апостола Павла до коринтян нам важко було

знайти відповідне слово, яким можна було б передати грецьке *ἀρσενοκοίται*, що дослівно значить *гомосексуалісти*, тому що слід було знайти відповідне слово для священного тексту. Згідно з традицією, що склалась в церковнослов'янській мові, ми передали це поняття словом *мужоложци*.

Щоправда, інколи й у церковнослов'янському перекладі з грецької мови є певні помилки, наприклад: у книзі *Діянь апостольських* в одному місці згадується, що апостол Павло в Коринті навчав своїх учнів у школі «якогось Тиранина» (Діла, 19, 9). У грецькому оригіналі справді написано: Ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου, але, очевидно, тут ідеться про Тирана Ефесянина, у домі якого апостол Павло проповідував, а не про якогось тиранина-мучителя.

Тут слід сказати, що текст Біблії-Септуагінти не завжди збігається з текстом або текстами Біблії єврейською мовою та з перекладами єврейських текстів на інші мови, тому немає підстав і сенсу порівнювати наш переклад з грецької Септуагінти з текстами перекладів, здійсненими з єврейського оригіналу. Це підкреслюємо тому, що нам вже дехто зауважував, що у перекладі *Нового Завіту* Вука Караджича на сербську мову або в перекладах Біблії на хорватську мову дещо перекладено не так, як у нас.

Зрозуміло, що є відмінності, оскільки Вук Караджич перекладав з німецької мови, а текст на німецьку здійснено з єврейської. Те ж саме і з хорватським текстом, оскільки римо-католики користуються Біблією, перекладеною з єврейського оригіналу. Хочемо також заакцентувати, що значну частину нашого перекладу *Старого Завіту* опубліковано у кварталнику *Шветлосц*, який видається русинською мовою в Новому Саді (Шветлосц). З 1 номера кварталника за 2009 рік до цього часу опубліковано 31 продовження. Повний переклад *Старого Завіту* вже закінчено і готується до друку.

ЛІТЕРАТУРА

- Белей, Любомир. *Слов'янськь языкъ. Родзене и живот мертвого языка*. Нови Сад: Руске слово, 2016.
- Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту*. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2011.
- Біблія сирѣчь Книги Священнаго писанія ветхаго и новаго Завѣта*. Т. I–V. Budaе, 1804–1805.
- Илустрована Библия младих*. Михал Малацко (прел.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1989.
- Псалми*. Михал Рамач (прел.). Нови Сад: Руске слово, Руски Керестур: Християнски часопис Дзвони, 2003.
- Рамач, Янко. *Школа у Руским Керестуре (1753–1918)*. Нови Сад: Грекокатоліцка парохія св. Петра и Павла Нови Сад, 1995.

Святе Писмо Нового Завіта. Євангелії. Гавриїл Букатко (прел.). Руски Керестур: Войводянски викарият, 1985.

Святе писмо – Нови завіт. Тадей Войнович, Михал Рамач и Янко Рамач (прел.). Нови Сад: Апостолски егзархат за грекокатоликох у Сербії и Чарней Гори, 2006.

Шветлосц. Часопис залитературу, културу и уметносц. Нови Сад: Руске слово.

Nestle-Aland. Novum Testamentum graece. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001.

Janko Ramač
University of Novi Sad, Serbia

Mihal Ramač
Novi Sad, Serbia

TRANSLATIONS OF THE NEW AND THE OLD TESTAMENT INTO THE RUTHENIAN LANGUAGE

At the beginning of the text, the authors provide information on the translation of the Biblical texts – the Old and the New Testament – into the Ruthenian language. Following this, they provide a broader picture of their work on the translation of the full text of the Old and the New Testament to the Ruthenian language, citing the problems they faced and overcame, backing them up with certain examples which confirm the complexity of the translation of such kinds of texts from a classical language to the modern literary Ruthenian language.

ПОЕЗИЈА ПАВЛА ТИЧИНЕ У СРПСКОМ ПРЕВОДУ

Поезија Павла Тичине (1891-1967), украјинског симболисте који после Октобарске револуције (1917) пише најоригиналније песничке збирке о првим годинама револуције – Сунчани кларинети (Сонячні кларнети, 1918), Плуг (1919), Уместо сонета и октава (Замість сонетів і октав, 1920) и Ветар из Украјине (Вітер з України, 1924), у српском преводу објављивана је на страницама југословенских часописа Овдје 1972. у преводу Радослава Пајковића, Багдала 1974. и 1976. и Стварање 1979. у преводу Срђана Рашковића, у Антологији украјинске поезије Радослава Пајковића 1979., у Антологији украјинске поезије XVI-XX век 2002. и у часопису Развитак 2006. у преводу проф. Миодрага Сибиновића. У раду највећу пажњу посвећујемо анализи поеме „Уместо сонета и октава“ у преводу Срђана Рашковића.

Кључне речи: *Павло Тичина, поезија, српски превод, револуција, симболи, љубав, мајка, смрт.*

The poetry of Pavlo Tychyna (1891-1967), the most important symbolist, who following the October revolution, began to write the most original poetry collections of the early years of the revolution - Clarinets of the Sun (1918), The Plow (1919), Instead of Sonnets and Octaves (1920) and The Wind from Ukraine (1924). Serbian translations were published in the Yugoslav newspapers Ovdje in 1972, translated by Radoslav Pajković, in Bagdala in 1974 and 1976 and in Stvaranje 1979, translated by Srđan Rašković, in the Anthology of Ukrainian poetry by Radoslav Pajković 1979, in the Anthology of Ukrainian poetry from the 16th to the 20th century in 2002, and in 2006 in the journal Razvitak, translated by prof. Miodrag Sibinović. In this paper, the most attention is given to the analysis of the poem “Instead of sonnets and octaves”, translated by Srđan Rašković (Bagdala 1979: 12-15).

Keywords: *Pavlo Tychyna, poetry, Serbian translation, the revolution, symbols, love, mother, death.*

Пантеиста дубоко везан за природу, лиричар богатог асоцијативног мишљења, Павло Тичина је писао необично мелодиозне стихове, уносећи у поетске слике и ритмику украјинске народне поезије оригиналне новине. П. Тичина је синтетизовао класичне, народне и најновије тековине поезије, дајући јој своје посебно и оригинално, ново обележје. Новаторске су биле његове теме, идеје, мотиви и музикалност стихова, али исто тако и његово песничко осећање света. У светској поезији првих деценија XX века не постоји филозофски симбол такве бистрине и садржајности. Због своје примамљиве „тајновитости“ П. Тичина био је највеће песничко откриће тог времена.

У Тичининој песничкој визији народна револуција ношена је космичком снагом која беспощедно руши старо и рађа ново, док су поједине песме из овог периода испуњене трагизмом и узор су трагичне лирике. Тичинина поема „Замість сонетів і октав“ (1920) на уметнички начин описује историју Украјине 1918 –1920. године. Али она није само панорамско платно на ком је приказан ток догађаја и одређених политичких снага, већ је и слика историјских чињеница које су последица крвавог рата и за друштво и за појединца. Мултидимензионалност овог проблема разоткрива се кроз вишезначност лика мајке, која је оличење извора физичког и духовног живота, извора љубави, оличење националне традиције, државног и политичког уређења, вере у Бога, свега што су људи имали вековима и што су изгубили у тренутку избијања револуције. Лик мајке представља прекретницу у Тичининој поеми. Она се појављује у прологу „Замість сонетів і октав“, на самом почетку поеме и у епилогу.

„Лежи, не прокидайся, моя мати!.. Прокляття всім, прокляття всім, хто звіром став!“ („Уже світає...“)	„Спавај, не буди се, моја мајко!.. Проклетство свима, проклетство свима, који посташе звери!“ („Већ свиће...“)
---	---

Поред тога, лик мајке се уклапа и у лик женске судбине, који испуњава целу поему.

„Лежи, не прокидайся, моя мати! Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли звір звіра їсть? – не прокидайся, мати...“ („Терор“)	„Спавај, не буди се, моја мајко! Велика идеја захтева жртве. Али зар је то жртва, кад звер једе звер? – не буди се, мајко...“ („Терор“)
--	--

У епилогу је лик мртве мајке, која је симбол губитка свега о чему пева поема.

„...Сіло собі край вікна, засунуло пучечку і рота, маму визирає. А мати лежить посеред улиці з півхунтом хліба у руці...“ („Кукіль“)	„... Поред прозора село дете, у уста ставило дудлицу, очекује маму. А мајка лежи насред улице с комадом хлеба у руці...“ („Коров“)
---	---

Али међу бројним разорним последицама револуције најстрашнија и најважнија за лирског јунака поеме је губитак духовности.

„Все можна виправдати високою метою – та тільки не порожнечу душі.“ („Порожнеча“)	„Све се може оправдати високим циљем – само празнина не може.“ („Празнина“)
---	---

Не чуди што се пролог завршава жестоком осудом свих који „поставше звери“, који су изгубили хуманост, духовност, док се у глави „Терор“ појављује лик човека са простреленом главом, који је рекао „убити је грех“, који је, захваљујући овом изражајном опису окарактерисан као невина жртва, као духовни човек и асоцира се са убијеном духовношћу народа.

„Людина, що казала: убивати гріх! – на ранок з простреленою головою. Й собаки за тіло на смітнику гризуться.“

„Човек, који је рекао: убити је грех! – освануо је с простреленом главом. И пси се око леша кољу на ђубришту.“

Мотив трагања за начином борбе против зверстава, губитка личне и друштвене духовности релевантан је за целу поему. Доживевши духовно васкрсење, лирски јунак је схватио праву суштину револуције, схватио је до каквих ужасних последица може довести оружани сукоб и зато настоји да нађе начин да спаси духовност у друштву и проналази је у хуманистичкој и хришћанској уметности у духу Григорија Сковороде (1722 –1794). У томе је главна идеја поеме, значење њеног назива, разлог посвете Григорију Сковороди, као и циљ Тичинине поеме.

„Тільки що почали ми землю любить, взяли заступа в руки, колоші закачали...
– ради Бога, манжети надіньте, щонебудь їм скажіть: вони питають, чи єсть у нас культура!
Якісь цибаті чужоземці покурювали крізь пенсне.
А навколо злидні – як гудина, як гич! А навколо землі, столочена, руда...
Тут ходив Сковорода.“ („Іспит“)

„Тек што смо почели волети земљу, узели лопату у руке, засукали каљаче...
– ради Бога, ставите манжетне, кажите им нешто: они питају, има ли код нас културе!
Неки сувоњави странци пуше кроз наочале. А уоколо беда – као пузавица, као листина! А уоколо земља, изгажена, риђа...
Туда је ходао Сковорода.“ („Искушење“)

„Жестоком естетизму“ почетка XX века, уметности, која позива на оружје и убијање П. Тичина супротставља духовно хуманистичко стваралаштво, које позива на обнављање духовности у људима и помаже да разумеју јединственост и неопходност сваког појединца.

„Жорстокий естетизме! – й коли ти перестанеш любити з перерізаного горла? – Звір звіра їсть.“ („Терор“)

„Жестоки естетизме! – кад ћеш престати да се дивиш пресеченом гркљану? – Звер једе звер.“ („Терор“)

Уместо сонета и октава пролетерске „Интернационале“, друштву уморном од крвопролића и страха нуди другачију химну, која својом генијалном једноставношћу и изузетном дубином личи на највећу химну хришћанства „Христос воскрес“.

<p>„Найглибший, найвеличніший і разом з тим найпростіший зміст, укладений на двох-трьох нотах, – оце й є справжній гімн. Без конкурсів, без нагород напишіть ви сучасне „Христос Воскрес“. („Испит“)</p>	<p>„Најдубљи, највеличанственији и уједно најједноставнији садржај, компонован на две до три ноте – то и јесте права химна. Без конкурса, без награда напишите и ви савремено „Христос воскрес“. („Искушење“)</p>
--	---

Лик Григорија Сковороде значајан је за П. Тичину. Управо лик барокног мислиоца кључ је за разумевање поеме. У време доминације насиља и окрутности хришћанско верско наслеђе Сковороде постаје извор утехе и наде за песника XX века, зато што је његов циљ да порекне у човеку „зверство“, односно да излечи болест од које болује друштво савремено П. Тичини. Стваралаштво украјинског филозофа XVIII века, по мишљењу лирског јунака, узор је на који треба да се угледају писци из времена револуције, зато што управо интелектуалци у поеми позивају Месију да спаси духовност нације.

<p>«Дорослі й семилітні: „Ой, яблочко, да куда котишся“. Так. Народ у толоку, а поети в борозну. Годі ж кривитись на фабричну: предтеча завше менш талановитий за месії.» („Осінь“)</p>	<p>«Порасли су и седмогодишњаца: „Ој, јабуко, куда се котрљаш“. Тако. Народ је у брашну, а песници у бразди. Довољно се искревелити фабрички: увек је претеча мање талентован од Месије.» („Јесен“)</p>
---	---

Трећи изузетан мотив за анализу у поеми је борба добра и зла, светла и таме, Бога и ђавола у свету и у појединцу. Борба ове две силе чини основ семантике целе поеме, што је наглашено и изграђено антитезом: светла и таме, добра и зла, мира и рата, духовности и телесности, хармоније и дисхармоније.

<p>„Уже світає, а ще імла... <...> Промінні заори воралися у хмари. <...>“ („Уже світає...“)</p>	<p>„Већ свиће, а још је магла... <...> Кроз облаке падају слапови светлости. <...>“ („Већ свиће...“)</p>
<p>„Атоми утоми – на світ, у світ із тьми! Танцюють, куряву збивають... Сонця стають у коло. А від майви по всесвіту всьому.“ („Ритм“)</p>	<p>„Атоми умора – на свету, у свет из таме. Играју, газе прашину... Сунца се хватају у коло. А њихов одсјај плови целом васељеном.“ („Ритам“)</p>

„Трава расте, де захоче. Вітер шпурляє в калюжу наказ про мобілізацію. Молочка! – плаче дитина, а тут же й хліба за душею нема.“ („Хто скаже“)	„Расте трава, где год пожели. Ветар односи у локву наредбу о мобілізації. Млека! – плаче дите, а овде хлеба ни за душу нема.“ („Ко ће да каже“)
„Місто в мальованих плакатах: людина людину коле.“ („Порожнеча“)	„Град је облепљен шареним плакатима: човек човека коле.“ („Празнина“)
„Стріляють серце, стріляють душу – нічого їм не жаль.“ („Кукіль“)	„Стрељају срце, стрељају душу – ничег им није жао.“ („Коров“)

За лирског јунака поеме карактеристично је постојање антагонистичке супротности два непријатељска принципа: тела и душе. Читаво стваралаштво Григорија Сковороде засновано је на Светом Писму. Значајан је интертекстуални однос са Библијом, пре свега са Јеванђељем по Јовану, које је присутно и у поеми „Замість сонетів і октав“. На нивоу семантике ово се манифестује кроз симболику светла и таме у оба текста, кроз постојање алузија и сећања на Јеванђеље по Јовану и заједничке ликове у Јеванђељу и Тичининој поеми.

Што се тиче поетике, интертекстуални однос Тичинине поеме и Јеванђеља по Јовану присутан је у сличности структуре наведених текстова: оба имају увод, који садржи пролог и историјски део, основни део и епilog. Поред тога исти композициони циљ у поеми и у Јеванђељу изграђен је према лику мајке и Богородице. Пажњу привлаче и уочљива су сећања и алузије на Јеванђеље по Јовану у тексту поеме. У позадини осталог текста изгледају нелогично и неприкладно. Када их уочимо, одмах се запитамо зашто је песник употребио ту фразу. Песник је намерно издвојио одређене делове текста, како би на њих скренуо пажњу читаоца и пошто се ради о сећањима из четвртог Јеванђеља, Тичинин циљ био је да упути читаоца на овај библијски текст. На тај начин сећања и алузије у поеми имају две функције: они су нека врста шифре за Јеванђеље која реципијента упућује на дати текст и кључ су за разумевање Тичинине поеме.

Правећи паралелу између историје у Јеванђељу и историје на почетку XX века, песник покушава да докаже да револуције нису од Бога, већ против Бога и да не доносе светлост и наду, већ мрачно зло и празнину душе. П. Тичина своју поему пише како би у људима пробудио свест и спасао духовност у друштву. Поема овај задатак остварује хуманистичким текстом саме поеме, који нагони реципијента да се окрене хришћанском наслеђу Сковороде и четвртог Јеванђељу Библије, чијег аутора не зову случајно апостолом љубави.

<p>„Беруть хліб, угіль, цукор і так, немов до чарки, приказують: – Ну хай же вам Бог посилає... та щоб ми ще не раз на вашій землі пироги їли. А ми, позиваючи сусіда за межу, одказуємо: – Дай, Боже, дай...“ („Шовіністичне“)</p>	<p>„Отимају нам хлеб, угаљ, шећер и тако, као узгред, приговарају: – Онда нека вам Бог удели... зашто ми не би још једанпут јели погаче на вашој земљи. А ми дозивајући суседе из плота, одговарамо: – Удели, Боже, удели...“ („Шовинистичко“)</p>
<p>„Праві йдуть назад, але голову намагаються держати вперед. Ліві мчать уперед, але голову скрутили назад. Як не хвалить учення Христа, а все-таки й він на ослах їздив і приймав осанну.“ („Шовіністичне“)</p>	<p>„Десни иду уназад, али се труде да главу држе окренуту напред. Леви јуре напред, али главе окренуте уназад. Како да не славимо учење Христа, кад је и он на магарцу јахао и примао благослов.“ („Шовинистичко“)</p>

Захваљујући обележјима семантике и поетике поема је потпуно уметничко дело. Поема има идеју и лирски задатак, сиже, комплетну композицију у којој се одвијају два сукоба: спољашњи, који се решава у корист револуције, и унутрашњи психолошки, који остаје нерешен. Догађаји у поеми одвијају се у времену и простору, присутни су дијалози и монолози, мотиви и ликови (вода, прозор, ветар, лик мајке и други).

<p>„Ище й тоді, як над безмежною водою паслися табуни вітрів; – Ище й тоді, як гори затряслись, пореплася земля, а по шорсткій, гострій, як мечі, трави різні поповзли потвори – – Хмари, на сонці хмари гралися безтурботні. Ніжні форми дитинні! – витончені обриси! – кому вони були потрібні?“ („Лю“)</p>	<p>„Још и тада, док над бескрајном водом пасу стада ветрова; – још и тада, док се тресу планине, пуца земља, а по храпавој, као мачеви оштрој, трави миле разна створења – – Облаци, над сунцем су се играли безбрижни облаци. Нежни дечији облици! – танани обриси! – коме су они били потребни?“ („Успаванка“)</p>
<p>„На стіні від сонця густорамне вікно як огнистий дієз.“ („Лю“)</p>	<p>„На зиду, сенком уоквирени сунчани прозор, као огњена дијеза...“ („Успаванка“)</p>
<p>„Крапнув щось дощ – і всі асфальти у сисипному тифі...“ („Хто скаже“)</p>	<p>„Мало је капнула киша – и асфалти оболише од пегавог тифуса...“ („Ко ће да каже“)</p>

„Умиваюсь. Вода – мов металофони. Занавіска – вітер з прапорами!“ („Порожнеча“)	„Умивам се. Вода – као металофони. Завеса – ветар са заставама!“ („Празнина“)
---	---

Изузетно моћно обележје поеме, карактеристично за античке трагедије, јесте њена подела на строфе и антистрофе. Све ово типичним обележјима лирике поезије у прози додаје епска и драмска обележја због чега „Замість сонетів і октав“ можемо назвати поемом, која открива драму времена великих искушења и драму јунака, који је приморан да на себи искуси ужас „зверства“ цивилизације. Поема је хуманистичко дело испуњено дубоким филозофским мотивима универзалних вредности, који у тексту функционишу и откривају се захваљујући традиционалним, али и сложеним и полифоним ликовима-метафорама и ликовима-симболима. Панорамски опис стварности савремене песнику и стварање животног пута човека, испуњеног трагизмом, у поеми је вешто остварен поезијом у прози. Изузетно добро осмишљена композиција, јасно одређено место и улога сваког најситнијег елемента композиције поему „Замість сонетів і октав“ сврстава у најбоља дела необарокне модерне књижевности.

ЛИТЕРАТУРА

Багдада: месечни лист за књижевност, уметност и културу 202 година XVIII, 1976: 11–15

Tanja Gaev
University of Belgrade, Serbia

THE POETRY OF PAVLO TYCHYNA IN SERBIAN TRANSLATION

The symbolism of Pavlo Tychyna (1891-1967) is a substantially new expression of global symbolism. Although the poet is sometimes called an impressionist and a romantic, his talent developed into the most striking symbolism. P. Tychyna adopted and synthesized classicist, folk and modern (symbolist, impressionistic, neo-romantic) aesthetic resources in his own original poetry. Connecting folk songs and symbolist artistic means, revealing “panrhythm” and “panmusicality”, Pavlo Tychyna became the creator of an incredible phenomenon, unknown to Western culture – “Sun” symbolism and clarinetism. Tychyna’s symbolism has created an unexpected glimmer of light, joy, magic, although briefly: dark shadows soon come to loom over the poet’s sunny radiance.

СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА КАО ЕЛЕМЕНТ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ ПОЕТСКОГ ТЕКСТА

У раду се анализирају фразеолошке јединице дјела А. С. Пушкина које у својој основи садрже словенске митологеме и њихови украјински и српски прејевии. Будући да је настало на темељу народне књижевности, Пушкиново дјело представља богат извор за издавајање оваквих јединица и њихову дубљу анализу. Сви издвојени фразеологизми разврстани су по фразеолошким жанровима и начинима превођења. Дошли смо до закључка да су митолошке и религијске представе у овим јединицама тјесно повезане, што утиче и на превод.

Кључне ријечи: *фразеологија, митологија, Пушкин, превођење поезије, словенски језици.*

The paper discusses phraseological units in the works of A. S. Pushkin which contain Slavic mythologems in its base and their Ukrainian and Serbian translations. Pushkin's poetry is a great source of such units and their deep analysis, as it was created on the basis of folk literature. All excerpted units were sorted by phraseology genre and ways of translating. We came to the conclusion that mythological and religious ideas are closely connected in these units and that this affects translation.

Keywords: *phraseology, mythology, Pushkin, poetry translation, Slavic languages.*

Веома често различите митолошке и религијозне представе сачуване у колективној свијести народа налазе свој одраз у језику. Захваљујући акумулативној функцији језика, оне се преносе са генерације на генерацију, па их тако срећемо и у савременим језицима. Највећи број оваквих примјера можемо пронаћи у фразеолошким јединицама и текстовима насталим на основу фолклорне грађе. Овакве јединице у преводилачком процесу представљају посебан изазов, јер је за њихово превођење, поред језичких компетенција, неопходно познавање и језичке слике свијета говорника изворног језика и владање широким културолошким сазнањима.

Тема нашег рада су фразеолошке јединице митолошког и религијозног поријекла у поетским текстовима. Као циљеви рада издвајају се ексцерпција грађе и њена подјела по фразеолошким жанровима и начинима превођења, као и тумачење преводних варијанти. Грађа за наш рад су поетска дјела А. С. Пушкина и њихови преводи на украјински и српски (српскохрватски) језик.

Језик Пушкинових дјела још од самог заснивања фразеологије као науке био је предмет проучавања бројних руских фразеолога. Међу њима

се издвајају радови Виктора Виноградова, утемељивача фразеологије, а у новије вријеме су то радови Валерија Мокијенка, Константина Сидоренка и Светлане Шулешкове. На подручју бивше Југославије, бројни радови се баве Пушкиновим опусом са књижевног становишта, док радове на лингвистичке теме објављују Терзић, Кончаревић и Раздобудко-Човић.

Под појмом фразеолошких јединица подразумијевамо оне лексичке јединице које се одликују релативном устаљеношћу, експресивношћу, јединственим значењем, полилексемношћу и употребом у готовом облику (Мокиенко 1989: 5). Када је ријеч о класификацији фразеолошких јединица, у раду ћемо користити класификацију по фразеолошким жанровима коју предлаже А. Пејановић. Ова класификација се ослања на поимање фразеолошких јединица петербуршке фразеолошке школе на челу са Мокијенком, а настала је при проучавању фразеологије књижевноумјетничког текста и могућности његовог превођења на блискосродни словенски језик. Пејановић издваја сљедеће жанрове: сталне епитете, устаљена поређења, идиоме, пословице, изреке, клетве, заклетве и узречице (Пејановић 2010: 10). У овом раду ћемо примјењивати и класификацију начина превођења коју такође предлаже Пејановић: превођење еквивалентом, превођење аналогом, превођење лексемом, описно превођење, дословни превод, буквални превод, нулти превод и преводни супститут (Пејановић 2010: 160–161).

1.0.

*Сотворив обряд печальный,
Вот они во гроб хрустальный
Труп царевны молодой
Положили – и толпой
Понесли в пустую гору*
(Пушкин 2009: 662)

*І з плачем, в великім жалю,
В домовину із кристалю
Тіло мертвої сестри
Тут кладуть богатирі.
Понесли в порожню гору*
(Забіла)

*Тад јој тело опојаше
и матери земљи даше.
У најтишем кутку горе
граде њојзи вечне дворе.*
(Ковачевић 1950: 56)

*Spremat pogreb braća stala,
I u kovčeg od kristala
Tijelo bića njima mila
Polagano položila.
Ponijeli je gori pustoј.
(Šaula)*

У наведеном примјеру, препјев на украјински језик и препјев Шауле су адекватни преводи нефразеолошким средствима. У препјеву Ковачевића срећемо идиом *мајка земља* у улози преводног супститута. Овај идиом у себи садржи стару митолошку представу о Земљи као мајци и повезан је са култом плодности (Толстој 1955: 413-416). У нашем језику данас је у активној употреби идиом *пијан као мајка* (*пијан као земља, пијан као мајка земља*), а у чијој се основи налази управо ова митологема. Сматрамо овај превод изузетно успјешним и адекватним.

2.0.
*Коли лгу, пусть бог велит
Не сойти живой мне с места.
(Пушкин 2009: 659)*

*Як неправду я повім,
Божий гнів спаде на мене!
(Забіла)*

*муња би ме погодила
кад би лаж изрекла ја
(Ковачевић 1950: 52)*

*Ako lažem, Bog nek daje,
Da ne siđem živa s mjesta!
(Šaula)*

Код овог примјера учачамо различите начине превођења ауторске трансформације фразеолошких израза (контаминација двају заклетви). У оригиналном тексту наилазимо на теоним *бог*, као и у преводима Забиле и Шауле. У украјинском препјеву Забиле ради се о употреби фразеолошког аналога уз примјену контаминације и исто сматрамо адекватним преводом. Ковачевић као преводну варијанту користи комбинацију трансформисане фразеолошке јединице (заклетва *Дабогда ме гром погодио*) и слободног скупа ријечи, док Шаула користи поступак који смо учили и у оригиналном

тексту, те тако добијамо спој заклетви *ако лажем, убио ме Бог / да ме Бог убије и не помјерио се / не макао се с мјеста*. У оба ова случаја ради се о адекватним преводима.

Поред квалитетних преводачких рјешења која срећемо, издвајамо и митолошку позадину заклетве *убио ме гром* (гром је замијењен лексемом *муња*) – гром се повезује са словенским врховним богом Перуном, док су у хришћанском периоду особине владања временским непогодама приписане Светом Илији (громовнику), па се у народу често може чути и заклетва *Ако... убио ме Свети Илија / убио ме громовник*. У овом случају ради се о преласку митолошке представе у религиозну и њиховом даљем спајању у фразеолошкој слици свијета, што је јасно изражено кроз варијанте фразеологизма које су актуелне у савременом језику.

3.0.

*К красну солнцу наконец
Обратился молодец.
(Пушкин, Сказка о мертвой
царевне и о семи бо гатырях)*

*І до сонця під кінець
Вдався добрий молодець
(Забіла)*

*Тад краљевић сузна ока
Моли сунце са истока
(Ковачевић 1950: 56)*

*Najzad stiže suncu jarkom
Obrati se s molbom žarkom
(Šaula)*

Стални епитет *красное солнце* у сва три препјева преведен је адекватно – на украјински језик нефразеолошким путем, лексемом *сонце*, а нефразеолошку варијанту срећемо и код Ковачевића који је у преводу тежио адекватној рими. Шаула даје превод са сталним епитетом *јарко сунце* која представља фразеолошки аналог.

Митолошке представе о сунцу својствене су свим народима. Ова представа у савременом језику сачувана је у облику сталног епитета *јарко* или *жежжено сунце*. Истраживање М. Мандић и Љ. Ђурић о псовкама у српском језику доноси занимљиве податке о значају лексеме *сунце* код Словена (Мандић, Ђурић 2015: 291–316).

4.0.

*Что так жалобно поют?
Домового ли хоронят,
Ведьму ль замуж выдают?
(Пушкин, Бесы)*

*Пісня жалібна ж яка!
Чи то відьмине весілля,
Похорон домовика?
(Тичина)*

*Ne znam uzrok, ne znam smer,
Sahranjuju l' kakvog smuka,
Il' udaje daba kcer!
(Puškin)*

У два адекватна препјева на српски и украјински језик срећемо митолошку представу о вјенчању нечистих сила, честу у словенском фолклору (Подюков 1991). И у украјинском и у српском препјеву употријебљени су идиоми. Превод на украјински језик садржи појмове блиске изворном тексту, што објашњавамо и већом просторном, језичком и кутуролошком блискошћу са језиком оригинала. Препјев на српски језик разоткрива нам низ нових митологема, па тако даба, према неким тумачењима, представља лик ђавола, отмичара сунца (Толстој, Раденковић 2001: 146). У нашем језику, међутим, срећемо и термин *женити ђаволе / ђаволи се жене*. Биљана Сикимић, на пример, сматра да се овај фразеологизам употребљава да означи лоше вријеме (Сикимић). Исто тумачење налазимо и у Вуковом рјечнику. У неким црногорским говорима, пак, овај фразеологизам има и додатно значење – њиме се означава неки лош поступак.

Наша анализа показује да су у највећем броју анализираних примјера присутне уске везе митолошких и религијских представа што је имало и утицај на преводне варијанте. Што се самих преводних варијанти тиче, већином су употребљавани фразеолошки начини превођења који представљају адекватна рјешења.

ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић, Божидар (прев.). *Пушкин. Бајке*. Београд: Ново поколење, 1950.
- Мандић, Марија; Ђурић, Љубица. „Псовка као фолклорни жанр: на примеру *Јебем ти сунце*“. Смилјана Ђорђевић Белић и др. (ур). *Савремена српска фолклористика II*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Удружење фолклориста Србије; Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2015: 291–316.
- Мокиенко, Валерий М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1989.
- Пејановић, Ана. *Фразеологија Горског вијенца*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.
- Подюков, Иван А. *Народная фразеология в зеркале народной культуры*. Пермь: ПГПИ, 1990.
- Сикимић, Биљана. Митска бића дечијег фолклора: киша са сунцем. <www.rastko.rs/filologija/bsikimic/bsikimic-kisa-sunce_c.html> 10.11.2016.
- Тичина, Павло (перекл.). О. С. Пушкин. Биси. <ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/perekladi_1/tom_01/1830/Bisi.htm> 05.11.2016.
- Толстой, Никита И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: ИНДРИК, 1995.
- Толстој, Светлана М; Раденковић, Љубинко. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepher book world, 2001.

ИЗВОРИ

- Забіла, Наталя (перекл.). О. С. Пушкин. *Про мертву царівну та сімох богатырів* <ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/perekladi_1/Kazki/04.htm> 17.11.2015.
- Пушкин, Александр С. Бесы. <rvb.ru/pushkin/01text/01versus/0423_36/1830/0535.htm> 14.11.2015.
- Пушкин, Александр С. Руслан и Людмила. <rvb.ru/pushkin/01text/02poems/01poems/0784.htm> 14.11.2015.
- Пушкин, Александр С. Сказка о мертвой царевне и о семи богатырях. <rvb.ru/pushkin/01text/03fables/01fables/0800.htm> 14.11.2015.
- Пушкин, Александр С. *Полное собрание сочинений в одном томе*. Москва: Альфа-книга, 2009.
- Puškin, Aleksandar S. Besi. <www.tvorac-grad.com/poznati/puskin.html#11> 05.11.2016.
- Šaula, Đorđe (prev.). Puškin A. Bajka o mrtvoj kneginji i o sedmorici delija. <hr.wikisource.org/wiki/Bajka_o_mrtvoj_kneginji_i_o_sedmorici_delija> 20.11.2015.

Андјела Радовановић
University of Montenegro, Nikšić, Montenegro

SLAVIC MYTHOLOGY AS AN ELEMENT
OF POETIC TEXT PHRASEOLOGY

This paper discusses phraseological units with an element of mythologem in the works of A. S. Pushkin and its Ukrainian and Serbian translations. All units were sorted by phraseology genre, and following this, their semantics and translations were analyzed. We came to the conclusion that in all examples the relationships between mythology and phraseology were very tight and that this had an effect on the translation. All translations were adequate.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВО

ИСТОРИОГРАФИЈА И УКРАЈИНИСТИКА

HISTORIOGRAPHY AND UKRAINIAN STUDIES

Ђура Харди
Универзитет у Новом Саду, Србија

„БАЛКАНСКЕ“ ТИТУЛЕ И ПОСЕДИ КНЕЗА РОСТИСЛАВА МИХАИЛОВИЧА

У време монголске најезде на Европу, у сложеним политичким приликама, руски кнез Ростислав Михаилович је постао зет угарског краља Беле IV (око 1242). Захваљујући реченој околности, овај изданак черниговске кнежевске династије и несуђени кнез Галиције је други период свог динамичног живота провео у Мачви – пограничној области смештеној на панонско-балканској размеђи на граници тадашње Угарске с њеним јужним суседима Србијом, Босном и Бугарском. Аутор рада на основу анализе дипломатичке грађе и ставова старије историографије истражује „балканске“ титуле и поседе који су припадали Ростиславу Михаиловичу између 1242. и 1264. године (тј. године његове смрти). Без обзира на нове династичке и освајачке подухвате, Ростислав је постојано, у новом окружењу и приликама, и даље у свом владарском наслову истицао титулу кнеза Галиције (Dux Galicie). Може се закључити да је реч била о владарској идеологији и питању идентитета овог кнеза.

Кључне речи: кнез Ростислав Михаилович, XIII век, Галиција, Мачва, Угарска, Србија.

At the time of the Mongol invasion of Europe, in a complex political situation, the Russian prince Rostislav Mihailovič became the son-in-law of the Hungarian King Bela IV (around 1242). Thanks to these circumstances, the offshoot of the Chernigov princely dynasty and the ill-fated prince of Galicia (Halychyna), entered the second period of his dynamic life in Mačva – the border area situated on the Pannonian-Balkan crossroads, on the border of the former Hungarian Empire and its southern neighbors Serbia, Bosnia and Bulgaria.

Keywords: prince Rostislav Mihailovič, 13th century, Galicia, Mačva, Hungary, Serbia.

У време монголске најезде на Европу, у доба сложених политичких прилика, руски кнез Ростислав Михаилович је постао зет угарског краља Беле IV (око 1242). Захваљујући реченој околности овај изданак черниговске кнежевске династије и несуђени кнез Галиције (Галичине) је други период свог релативно динамичног живота провео у Мачви – пограничној области смештеној на панонско-балканској размеђи, односно, граници тадашње Угарске с њеним јужним суседима Србијом, Босном и Бугарском. Циљ нашег рада је да на основу анализе дипломатичке грађе сагледамо новостечене „балканске“ титуле и поседе који су припадали Ростиславу Михаиловичу између 1242. и 1264. године, током његовог „угарског“ периода живота, тј. до године његове смрти. Ова тема тим више заслужује научну

пажњу, јер је Ростислав Михаилович био, по много чему, јединствена личност која је током средњег века у својој владарској интитулацији обједињавала две земље које данас чине географско средиште Србије и Украјине, наиме, Мачву и Галицију.

Историјска улога Ростислава Михаиловича није непозната у историографији. Наиме, још су велики историчари 19. века, попут Ф. Палацког, С. Палаузова, Г. Венцела или М. Вертнера, написали посебне радове посвећене овом изданку династије Рјуриковича (Palacky 1842; Палаузов 1851; Wenzel 1887; Wertner 1889; Wertner 1892: 463–475). Њиховим стопама затим су кренули и В. Прокофјев, Х. Грала, у најновије време В. Мандзјак (Прокофјев 1936; Grala 1989; Мандзјак 2013). Коначно, и ми смо у претходном периоду објавили неколико прилога о овом руском кнезу (Харди 2003; 2006).

Пре него што пређемо на тему нашег истраживања, ред је да се укратко, интерпретирајући резултате наведених аутора, осврнемо на порекло Ростислава Михаиловича, те на околност његовог доласка у Угарску и на Балкан, средином XIII века. Ростислав се родио двадесетих година XIII века, као син черниговског кнеза Михаила Всеволодовича и Јелене, кћерке волинског и галичког кнеза Романа Мстиславича. Прве године живота провео је у Новгороду, где га је отац оставио на кнежевању. Даљи Ростислављев “кнежевски пут” био је повезан с амбицијама његовог оца. Михаило је спадао у ред угледних руских кнежева који је, по узору на претке, власт из Чернигова покушавао да пренесе и на друге руске земље. Након што су му пропали покушаји да задржи утицај у Новгороду, он је тридесетих година XIII века ступио у борбу за Кијев. Угрожени кијевски кнез Владимир Рјурикович војну помоћ је потражио од свог рођака Данила Романовича, тада кнеза Волиније и Галиције. Ускоро је на тлу Кијевске и Черниговске земље започео жесток рат који је трајао од краја 1234. до средине 1235. године. После више обрта, ратна срећа је прешла на страну Михаила Всеволодовича и његових савезника. Галички кнез Данило Романович је под градом Торческом, недалеко од Кијева, доживео тежак пораз који га је присилио да се повуче у Волинију, а да несигурну кнежевску власт у Галицији препусти, и до тада врло утицајним, крупним галичким бојарима. Они су, не чекавши дуго, у своју земљу позвали управо Михаила и његовог сина Ростислава који је постао нови галички кнез (јесен 1235. године).

Ростислав је био кнез Галиције релативно кратко од 1235. до јесени 1238. године, када му је галички престо отео његов ујак и супарник, волински кнез Данило Романович. У предвечерје монголског напада на Европу млади Михаилович се склонио код угарског краља Беле IV, који је по свему судећи већ раније био његов политички покровитељ. Наиме, Угарска

и њени владари су још од 1205. године полагали право на врховну власт на ову руску земљу, и имали су, стицајем околности, често пресудан утицај на овдашње политичке прилике. Као изгнаник Ростислав је вероватно већ 1242. године постао зет Беле IV, ступивши у брак с његовом кћерком Аном. Међутим, након претрпљеног пораза у бици под Јарослављем 1245. године и скорог мира склопљеног између угарског краља и Данила Романовича у граду Зволену (септембар 1246.), Ростислављева судбина је, све до краја живота остала везана за Угарску.

За истраживање наше теме од примарног значаја је угарска дипломатичка грађа, поглавито краљевске повеље у којима су сачувани помени и наслови зета угарског краља. Њима треба придружити документа произашла из папске канцеларије, као и једну исправу издату од стране (канцеларије) самог Ростислава. На жалост, реч је тек о десетак повеља, јер је зуб времена учинио своје. Међутим, оне су тим више драгоцене како за нашу расправу, тако и за реконструкцију Ростислављеве биографије.

Што се тиче краљевског зета Ростислава Михаиловича, будући да је након зволенског мира 1246. године *de facto* изгубио шансе да се домогне галичког престола (Senga 1987: 584–612), њему је Бела IV, како су то давно приметили историчари, морао наћи достојну надокнаду за ову руску кнежевину (Wenzel 1887: 14; Wertner 1892: 466). Испрва Ростислав се 2. јуна 1247. године јавља тек у улози краљевског великодостојника – бана Славоније, али по среди је било привремено решење, јер се већ 26. октобра 1248. године на том положају налазио великаш Стефан из рода Гуткелед (Wertner 1909: 400–402; Zsoldos 2011: 45). Замена је била ускоро пронађена у виду додељивања области оностраног Срема – будућој Мачви. Ростислав је Мачву стекао пре 28. јула 1254. године (*terminus ante quem*) (F IV/2: 218), а након 2. јуна 1247. године (*terminus post quem*), када се први и последњи пут помиње као бан Славоније – *Ratislao illustri Duce Galliciae et bano totius Sclauoniae* (F IV/1: 454). У Ростислављевом поседу, област Мачве је била све до краја његовог живота 1264. године, а у поседу његове супруге и синова до изумирања породице по мушкој линији 1272. године (Харди 2012).

Његова званична титула везана за ову област гласила је *Dominus de Machou*, односно господар Мачве, како је Ростислав наведен у повељи Беле IV од 28. јула 1254. године, на списку државних великодостојника Угарске. У прилог чињеници да је Ростислав и даље носио титулу кнеза Галиције речито сведочи и ова повеља, јер је за канцеларију угарског краља, целовит Ростислављев наслов гласио *Ratislaus Dux Gallicie, et Dominus de Machou, gener noster carissimi* (F IV/2: 218).

Шта је међутим представљала Мачва средином XIII века? Као област и посебна династичка творевина Мачва је имала своју традицију и пре

појаве Ростислава. Наиме, друго и уједно старије име за ову област гласило је Онострани Срем – *Sirmia ulterior*: (Динић 1978с; Динић 1978b; Roкау, Такаќс 1994). Земља за коју су савременици истовремено користили два имена, имала је једну битну судбинску црту: највећим делом XIII века била је под непосредном влашћу чланова и најближих сродника угарске краљевске династије (Харди 2009). Својевремено је угарски краљ Бела III онострани Срем освојио од Византије која је назадрживо слабила после смрти цара Манојла Комнина. Ипак, 1186. године он је област вратио Царству у виду мираза удавши своју ћерку Маргариту (Марију) за византиског цара Исака II. Када је, међутим, Византија нестала 1204. године, област је поново, након рата с Бугарима, доспела у угарски посед. Двадесетих година XIII века Маргарита се из Солунске краљевине вратила у отаџбину (вероватно 1223.) и *онострани Срем* јој је заједно са суседним угарским жупанијама доделио њен брат краљ Андрија II. Након Маргарите, ж онострани Срем су током тридесетих и почетком четрдесетих година XIII века држали њени синови, византијски царевећ Калојан Анђео и по свему судећи његов млађи полу-брат Виљем од Сент Омера рођен из Маргаритиног трећег брака с једним латинским бароном. Затим, како смо већ истакли, Ростислав и његова породица, и коначно, од 1284. године, зет угарског владара, бивши српски краљ Стефан Драгутин који је у српским изворима, називан сремским краљем (Wertner 1892: 406-412; Wertner 1903; Динић 1931; Јиречек, 1978: 152-155; Ферјанчић, 1994; Ћирковић 2008; Рокаи 1980; Рокаи 1983; Харди 2009).

На основу расположивих извора, може се закључити да се област под називом Мачва први пут помиње управо 1254. године и да се непосредно везује за Ростислава Михаиловича. У ужем смислу своје топонимске одреднице, Мачва је заправо била тврђава и могуће је да ју је управо подигао сам Ростислав након што су Срем похарали Кумани и Монголи (1241–1242). За разлику од старије историографије која је град Мачву смештала на реку Колубару, убикацију овог топонима исправно је одредио Сима Ћирковић на основу анализе извора из XIV века. Мачва је дефинитивно стајала на десној обали Саве, насупрот Светог Димитрија и Светог Иринеја, односно Сирмијума, на потесу Старог Ноћаја (Ћирковић 2008).

Што се тиче територија које је обухватала Мачва Ростислава Михаиловича, са релативном сигурношћу се могу одредити њене северне и западне границе – биле су то две реке, Сава и Дрина. Папа Урбан IV је након Ростислављеве смрти, 15. јула 1264. године потврдио даровницу Беле IV, који је својој кћерци кнегињи Ани и њеним синовима Михаилу и Бели потврдио извесне поседе. Том приликом били су наведени «*quasdam terras et possessiones, que Belin et de sancto Demetrio nincupantur*» (VMH I: 273). Михаило Динић је на основу овог помена, под топонимом Белин идентификовао данашње

мачванско село Бељина, источно од Дебрца, током средњег века средиште истоименог дистрикта Мачванске бановине (Динић 1978а: 47). Док су остали поседи припадали угледном грчком Манастиру светог Димитрија у данашњој Митровици, могуће укључујући ту и сам манастир (Györffy 1959: 73; Ћирковић 1969: 61). По свему судећи овде су били наведени поседи који су за живота припадали господару Мачве, Ростиславу Михаиловичу.

Интересантна је и анализа порекла Ростислављеве титуле *Dominus*, коју ће носити и његова супруга и деца. Одавно је констатовано да је наслов *доминус* који је везивао Ростислава за Мачву, одговарао мађарској титули *úr* (Wenzel 1887: 14-15), или словенској *господар* (Михаљчић 1999). У разрешењу питања порекла ове титуле кључни допринос дао је Г. Острогорски. По мишљењу овог историчара, у Угарској је током XII века постојала титула *урум* (мађ. *uram* – мој господар) која је додељивана престолонаследнику и била је истоветна с византијском титулом *деспот*. Оба наслова била су први пут спојена у личности будућег краља Беле III, када је овај Арпадовић 1163. године упућен у Византију и тамо постао *деспот*, престолонаследник цара Манојла Комнина. Међутим, већ у XIII веку, титула *урум* је постепено изгубила свој првобитни значај и више није додељивана престолонаследнику, већ блиским сродницима владара. Острогорски је сматрао да је Ростислав Михаилович као господар Мачве носио управо стару угарску титулу *урум*, односно *доминус* (Острогорски 1970: 211-214).

У реченој папској були, Ростислављева удовица Ана такође је носила титулу – *ducissa Gallitie, ac de Bosna et de Mazo domina* (VMH I: 273). Овом приликом ако изоставимо лако разумљиве Анине наслове кнегиње Галиције, и господарице Мачве, запазићемо да је Ана била званично ословљена и као господарица Босне. Познато је такође, да ће 1271. године титулу херцега Мачве и Босне (*dux de Machow et de Bosna*) носити и Ростислављев млађи син и наследник Бела Ростиславич (VMH I: 303). Могуће је да је Босна ушла у титулу породице захваљујући управо Ростиславу. Истине ради, руски кнез никад није био поменут као господар Босне. Додуше, и његов помен као *Dominus de Machou*, сачуван је, већ смо констатовали, само једанпут, 1254. године. Да ли је то значило да је бивши кнез Галиције, стекавши Мачву одавде ширио своју власт и утицај на суседне земље – конкретно Босну, можемо само нагађати. У исто време Босна је, упркос угарском притиску и претензијама Арпадовића на врховну власт и над овом земљом, имала домаћу владарску династију и самосталну државну организацију (Ћирковић 1964: 72–73). Захваљујући ћутању извора, у овом тренутку за нас ће остати скоро нерешиво питање како се титула господара Босне нашла у поседу Ростислављевих наследника. Да ли је њено стицање била последица Ростислављевог евентуалног освајања неког дела Босне,

похода који је присилио босанске владаре на признавање његове власти или је то био само одраз владарских претензија ове гране угарске владарске породице. Ни једна од наведених могућности не сме се искључити.

У сваком случају познато нам је да је Ростислав на пограничју Паноније и Балкана водио активну политику која је подразумевала и коришћење војних снага које су му очигледно стајале на располагању. О томе нам сведочи једина његова сачувана повеља у којој се руски кнез јавља као ауктор. Издата двојници његових фамилијара, настала је без навођења године настанка. У њој је зет угарског краља употребио звучну интитулацију *Nos Rozlaus Dux Galacie ac Imperator Bulgarorum* (Zichy I: 5-6). Околност Ростислављевог стицања царске бугарске титуле историографији је срећом позната. Ростислав је наиме, 1255. године постао таст и заштитник бугарског цара Михаила Асена, удавши за њега своју кћерку Ану. И поред Ростислављевог утицаја на свог зета и вероватно његове војне подршке, то није помогло Бугарској да изађе као победник у рату са суседним Никејским царством. Приликом вођења мировних преговора током 1256. године са Грцима, бугарског владара је заступао лично његов таст. Исход неповољног рата, довео је до завере и убиства Михаила Асена, након чега је Ростислав, 1257. године, освојио бугарску престоницу у Трнову, ослободио своју кћер која је постала супруга узурпатора и по свему судећи крунисао се, или се макар прогласио за бугарског цара (Прокофјев 1936: 149-151; Димитров 1998: 157-166). Да ли је Ростислављев бугарски царски наслов подразумевао и власт над одређеним областима које су претходно припадале бугарској држави, опет у недостатку извора, можемо само нагађати. У сваком случају, Ростислављев утицај у Бугарској био је тек само једна епизода из његове богате биографије.

Коначно, у нашим закључним разматрањима морамо истаћи да и поред околности да је на престолу Галиције *de facto* боравио тек 3 године (1235–1238), Ростислав је титулу кнеза ове земље (у изворима, у званичној форми сачувану на латинском језику), с поносом носио током пребивања у Угарској (1242–1264), до краја свог живота. Захваљујући статусу краљевског зета и члана владарске породице Арпадовића, као и захваљујућу властитим амбицијама, Ростислав је временом за своје име почео да везује и друге титуле, попут господара Мачве, по свему судећи Босне, као и цара Бугара. Међутим, оно што је за нас суштински важно је чињеница да је он на првом месту своје интитулације увек испред свих других титула наводио наслов кнеза Галиције, иако је он био титуларан. Ову појаву можемо тумачити као израз владарске идеологије и уједно као манифестацију личног става самог Ростислава који се до краја живота није одрекао својих права на земљу предака. Била је то последња веза која је чувала идентитет овог

Рјуриковича који се игром судбине обрео у пределима панонско-балканског пограничја. Веза која је истицала порекло и истински владарски статус кнеза Ростислава Михаиловича и његових наследника.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитров, Христо. *Българско-унгарски отношения през средновековието*. Софија: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 1998.
- Динић, Михаило. „Западна Србија у средњем веку“. у: Динић, Михаило. *Српске земље у средњем веку*. С. Ћирковић (прир.). Београд: СКЗ, 1978а: 270–284. [Претисак из 1953].
- Динић, Михаило. „Из прошлости Срема“. М. Динић. *Српске земље у средњем веку*. С. Ћирковић (прир.). Београд: СКЗ, 1978б: 285–291. [Претисак из 1935].
- Динић, Михаило. „Јован Ангел «Dominus Sirmie»“. *Гласник Историског друштва у Новом Саду* IV, 1931: 301.
- Динић, Михаило. „Средњовековни Срем“. М. Динић. *Српске земље у средњем веку*. С. Ћирковић (прир.). Београд: СКЗ, 1978с: 270–284. [Претисак из 1931].
- Јиречек, Константин. *Историја Срба, прва књига, до 1537. године*. 2. испр. и доп. изд. Ј. Радонић (прев.). Београд: Слово љубве, 1978.
- Мандзјак, Виктор. «Ростислав Михаилович – „Dux Galicie et imperator Bulgarorum“». *Княжа доба, историја и култура* 5, 2013: 131–143.
- Михаљчић, Раде. „Господар (господарь)“. С. Ћирковић, Р. Михаљчић. *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 1999, 120–121.
- Острогорски, Георгије. „Урум-деспот, Почеци деспотског достојанства у Византији“. Г. Острогорски. *Из византијске историје, историографије и просопографије*. Београд: Просвета, 1970: 203–218.
- Палаузов, Спиридон Н. «Ростислав Михайлович, князь Мачвы». *Журнал Министерства Народного Просвещения* 8, 1851: 27–49.
- Прокофьев, Всеволод Г. «Ростислав Михайлович, русский князь XIII века». *Юбилейный Сборник Русского Археологического Общества* II, 1936: 131–159.
- Рокаи, Петар. „О једном наслову Калојана Анђела“. *Зборник радова Византолошког института* 19, 1980: 167–171.
- Рокаи, Петар. „Gyuletus dux Sirmii“. *Зборник Матице Српске за историју* 27, 1983: 121–127.
- Ћирковић, Сима. *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: СКЗ. 1964.
- Ћирковић, Сима. „Civitas Sancti Demetrii“. П. Радомир (ур.). *Сремска Митровица*. Сремска Митровица: Скупштина општине Сремска Митровица; Музеј Срема, 1969: 59–71.

- Ђирковић, Сима. „Земља Мачва и град Мачва“. *Прилози за књижевност, језик, историју, фолклор* LXXIV, 1–4, 2008: 3–20.
- Ферјанчић, Божидар. „Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији“. С. Бранковић (ур.) *Ваљево. Постанак и успон градског средишта*. Ваљево: Народни музеј Ваљево и Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, 1994: 49–58.
- Харди, Ђура. „О пореклу мачванског «бана» Ростислава Михаиловича“. *Споменица Историјског Архива Срем* 2, 2003: 15–32.
- Харди, Ђура. Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“. *Václav Štěpánek et all. (eds.) Studia Balcanica Bohemo–Slovaca* VI/1, 2006: 60–72.
- Харди, Ђура. „Господари и банови оностраног Срема и Мачве у XIII веку“. *Споменица Историјског Архива Срем* 8, 2009: 65–80.
- Харди, Ђура. „Када је умро господар Мачве Ростислав Михаилович?“. *Споменица Историјског Архива Срем* 11, 2012: 22–34.
- Grala, Hieronim. „Rurykowicze na Bałkanach w XII i XIII w.“. *Balcanica Posnaniensia. Studia et acta* 4, 1989: 131–140.
- Györffy, Gy. „Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert“. *Studia slavica Academiae scientiarum Hungariae* 5, 1959, 9–74.
- Györffy, György. „Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka“. *Споменица Историјског архива Срем* 1, 2002: 7–64.
- Palacky, František. „O Ruském knížeti Rostislawowi, otcí královny české Kunhuty, a rodu geho“. *Časopis Českého Museum* XVI/1, 1842: 23–41.
- Rokay, Péter; Takács, Miklós. „Macsó“, Kristó Gyula (ed.) *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Budapest: MTA, 1994: 421–422.
- Senga, Toru. „IV Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett «tatár –levele»“. *Századok* 1-2/1987: 584–612.
- Wenzel, Gusztáv. *Rosztizlaw galicziai herceg, IV. Béla magyar királynak veje*. Budapest: Értekezések a történeti tudományok köréből (13. 8). Magyar Tudományos Akadémia, 1887.
- Wertner, Mór. „Boris und Rostislaw, II (Rostislaw von Halics und seine Familie)“. *Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie* XXII/2, 1889: 178–194.
- Wertner, Mór. *Az Árpádok családi története*. Nagy Becskerek: Pleitz Ferencz Pál Könyvnyomdája, 1892.
- Wertner, Mór. „Margit császárné fiai“. *Századok* 1903: 593–611.
- Wertner, Mór. „Az Árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások“. *Századok* 1909: 377–415, 472–494, 555–570, 656–668, 747–757.
- Zsoldos, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*. Budapest: MTA, 2011.

ИЗБОРИ

- F: Fejér, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI. Budae: Typis typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829–1844.
- VMH: Theiner, Augustus. *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I-II. Romae: Typis Vaticanis, 1869.
- Zichy: Nagy, Imre; Nagy, Iván; Véghely, Dezső. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo*. I-XII. Pesten; Budapest: Kiadja a Magyar Tört. Társulat, 1871–1931.

Djura Hardi
University of Novi Sad, Serbia

THE BALCAN TITLES AND LANDS
OF PRINCE ROSTISLAV MIHAILOVIČ

The author of the paper on the analysis of material and diplomatic attitudes of older historiography examines the Balkan titles and lands that belonged to Rostislav Mihailovič between 1242 and 1264 (the year of his death). Regardless of the new dynasty and conquest, Rostislav was constant, and in a new environment and presented with new opportunities, in his royal address he continued to emphasize the title of Prince of Galicia (Dux Galicie). It can be concluded that this was the ideology of sovereigns and an issue of identity of the prince.

Валерій Власенко,
Сумський державний університет, Україна

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В СЕРБІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У період між Першою та Другою світовими війнами в Югославії взагалі та Сербії зокрема існувало декілька громадських організацій української еміграції. Більшість із них були легальними, одна – нелегальною. У статті крізь призму документів і матеріалів українських, сербських і хорватських архівів та емігрантської преси показані хронологія появи товариств, їх структура та склад. Охарактеризовано процес створення Союзу українських організацій в Югославії, що об'єднував більшість із цих товариств.

Ключові слова: *еміграція, громадська організація, громада, національна ідентичність, Сербія, Югославія.*

In the period between the First and Second World Wars in Yugoslavia in general and in Serbia in particular there were several public organizations of the Ukrainian diaspora. Most of them were official and one – unofficial. Through the prism of documents and materials of Ukrainian, Croatian and Serbian archives and the emigrant press the article presents the chronology of the emergence of communities, their structure and composition. In addition, the article describes the process of establishment of the Union of Ukrainian organizations in Yugoslavia that united most of these societies.

Keywords: *emigration, community, national identity, public organization, Serbia, Yugoslavia.*

Одним із важливих питань історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі взагалі й окремих країнах континенту зокрема є її самоорганізація, тобто створення емігрантами громадських організацій. Але якщо на рівні політичних центрів еміграції це питання вже висвітлено в науковій літературі, то в країнах-реципієнтах Південно-Східної Європи, де існували периферійні осередки української еміграції, воно ще недостатньо досліджене. До них належить і Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Основу міжвоєнної української еміграції в КСХС склали переважно військовослужбовці російських білих армій, які були мобілізовані в Україні й опинилися в цій країні внаслідок трьох хвиль еміграції у 1919–1920 рр.

Процес утворення українських громадських організацій у багатонаціональній країні мав часові та регіональні особливості. Саме тому автор ставить собі за мету показати особливості процесу формування мережі громадських організацій еміграції в одній її частині – Сербії. Йдеться лише про хронологію появи, склад та структуру громадських організацій.

Історіографія зазначеної проблеми невелика. У науковій літературі висвітлені окремі її аспекти, а саме: загальна характеристика російської й української еміграції в Югославії у 1919–1945 рр. (Козлитин 1996), хвилі еміграції (Власенко 2013; 2014; 2015), громадські організації (Козлітін 1996), українські громади в Белграді (Власенко 2011а) та Великому Бечкереку (Власенко 2011b), шевченківські свята української еміграції (Власенко 2012), емігрантська преса (Литвин 1991; Мовчан 1996–1997; Румянцев 2008).

Найбільш сприятливі умови для організованого життя української еміграції були в Хорватії. Хорвати, які обстоювали ідею федералізації Югославії, прихильно ставилися до боротьби українців за власну державність та культуру. Ще в період Австро-Угорщини у Загребі проживало чимало уродженців Західної України. Рівень національної свідомості у них був досить високим. Саме тому у Хорватії виникла перша громадська організація міжвоєнної української еміграції в КСХС – Українське товариство «Просвіта» (УТП) у Загребі. 29 червня 1922 р. відбулися установчі збори, які й схвалили статут УТП. Головна мета організації – об'єднання на культурно-освітній основі усіх українців, які проживали на території КСХС (HR–HDA: 19). Але статут УТП Міністерство внутрішніх справ (МВС) КСХС затвердило лише 7 лютого 1925 р. (HR–HDA: 42). Активність УТП у Загребі виявилась у культурно-освітній діяльності й ознайомленні хорватської громадськості з українською національною справою.

У середині 20-х рр. XX ст. правове становище емігрантів змінилося, припинилася адміністративна діяльність російських організацій біженців, були скасовані обмеження щодо пересування територією країни. Емігрант В. Андрієвський згадував: «Якраз у той час, тобто без малого чотири роки тому, у Білгороді зібралося трохи більше українців. Нестерпима атмосфера, яку творила російська реакція на чолі з своєю Комісією по справах біженців, чи як самі росіяне називали її “Чорна Чека”, трохи розвіялась, з'явилися кращі умови перебування українців у самому Білгороді, а разом з цим і кращі умови для праці. Натурально, що в білгородських українців з'явилася думка відкрити і тут якусь свою організацію» (ЦДАГОа: 28). Приблизно тоді ж із Загреба до Белграда переїхали провідні діячі УТП І. Будз, В. Войтанівський, Г. Шевчик та ін. 29 січня 1926 р. у Белграді була заснована філія УТП. До її управи були обрані В. Андрієвський, І. Будз, В. Вільковський, П. Павлович-Шура, І. Радченко, М. Тумир та В. Шухевич. Адреса філії: *I. Budz, «Putnik», Kolarčeva 1, Beograd*, згодом – *Njegoševa 51*.

Перші 2 роки філія діяла злагоджено та без внутрішніх конфліктів. До її складу долучалися групи українців з інших міст Сербії. Так, у січні 1928 р. філія УТП в Белграді мала близько 150 членів, її нелегальна філія у Новому Саді – 22 члени, групи українців у Смедереві – 7, Великому Беч-

кереку – 15, Осієку – до 90 осіб, тоді як центральна організація в Загребі налічувала лише 30 членів (ЦДАГОв: 35). Ураховуючи таку диспропорцію кількості членів у центрі та філії, 30 січня 1928 р. управа філії УТП в Белграді повідомила МВС про перенесення місця перебування центрального управління до Белграда (АЈа: 97).

У складі УТП в Белграді були українці різної політичної орієнтації. Наприклад, голова управи І. Будз спочатку був прихильником політичних структур на західноукраїнських землях, потім – гетьмана П. Скоропадського, секретар управи В. Андрієвський підтримував уряд Української Народної Республіки (УНР) в еміграції. Серед членів УТП були також «малороси», тобто уродженці України, які політично не виокремлювали себе від Росії й російської еміграції та визнавали свою окремішність лише у сферах мови та культури. Згодом це призвело до напруження між членами управи УТП.

У червні 1928 р. при УТП почав діяти драматичний гурток на чолі з М. Манглером. Згодом він перетворився на драматичну трупу. До її складу входили В. Біскупська, З. Борисполець, подружжя Волошиних і Дубровицьких, Т. Дударева, Єсауленко, Кушніренко, І. Нога, Ришкевич, Савченко, А. Салікава, О. Собринська, Н. Хохлець, І. Хрипак, Щербак. Художником був П. Трунов, диригентами – С. Красунський (Красутський) та О. Грінков (Козлітін 1996: 59). Більшість трупи складала «малороси» (ЦДАГОа: 29–30).

УТП в Белграді мало декілька філій. У 1927 р. у Новому Саді сформувалася група з 22 емігрантів із Наддніпрянської України, які в січні 1928 р. заснували філію белградської «Просвіти». Її організатором і головою управи був полковник О. Колтоновський. 1 березня 1928 р. влада затвердила статут філії. У культурно-освітній та економічній сферах філія співпрацювала із Новосадською кубанською станицею ім. З. Чепіги. Навесні 1929 р. у зв'язку з виїздом на роботу до інших місцевостей кількість членів філії зменшилася спочатку до 19, а потім – 15 осіб. Із березня 1929 р. до складу її управи входили О. Колтоновський, Б. Мартос, М. Ревич, О. Жаботинський. У 1929–1930 рр. філія виступала за створення Союзу українських організацій в Югославії. Але у зв'язку з виїздом у червні 1931 р. на роботу до Сирії О. Колтоновського активність організації зменшилася, а з 1933 р. діяльність філії майже припинилася (ЦДАГОф: 50зв). У 1932–1933 рр. до складу управи входили Бурдзиновський, І. Венгрженевський, М. Вітчинкін, М. Гавва, О. Жаботинський, Б. Мартос.

У 1928 р. у Скоп'є сформувався напівлегальний український гурток у складі 6 осіб, які стали членами УТП в Белграді. Очолив його О. Петренко. Влітку 1933 р. група набула статусу філії УТП (ЦДАГОе: 50, 78зв), але так і не виявила активності.

У червні 1932 р. югославська влада заборонила центральну організацію УТП в Белграді. З 15 червня 1933 р. функції центральної організації перебрала на себе філія УТП в Загребі (HR-HDA: 50–59).

Впливовою організацією в Сербії була Українська громада в Белграді (УГ). Частина членів белградської «Просвіти», яка не хотіла обмежуватися лише культурно-освітніми заходами й намагалася змінити «малоросійський» характер діяльності товариства, вийшла зі складу УТП і розпочала створення нової організації. До відкриття УГ прилучився і В. Філонович, який давав поради емігрантам щодо самоорганізації (ЦДАГОв: 108–109). 23 вересня 1928 р. відбулися установчі збори, які прийняли статут організації та обрали управу. Через місяць влада затвердила статут. На урочисту вечірку з нагоди відкриття УГ, що відбулася 10 листопада 1928 р., завітали секретар міністра внутрішніх справ Заніпович, інспектори МВС доктори наук Кортиць і Рихтерич, керівник кабінету Міністерства соціальної політики Голій (В. А. 1928: 26–27).

Громада була нечисленною. Серед її членів були гетьманці, прихильники уряду УНР та Організації українських націоналістів (ОУН). Управа складалася з голови, його заступника, секретаря, скарбника та бібліотекаря, ревізійна комісія – з 3 членів. У 1928–1936 рр. членами управи були В. Андрієвський, Л. Баганець-Лебідь, М. Даценко, О. Демиденко, М. Заполенко, О. Зіверт, Б. Козиренко, С. Красунський, Л. Микош, І. Новицький, Й. Прокопюк, В. Сердюк, М. Тумир, Є. Турковець, М. Хляченко та Г. Шевчик. Очолювали управу В. Андрієвський (чотири рази), О. Зіверт (тричі), І. Новицький, М. Тумир та д-р Г. Шевчик. Членами ревізійної комісії було 17 осіб, в тому числі 1 жінка (Г. Доброхотова). При управі були створені відділи – преси, пропаганди, інформаційно-розвідувальний, культурно-просвітницький та інші (Козлітін 1996: 60).

Матеріальне становище організації завжди було тяжким. Членських внесків не вистачало на здійснення запланованих заходів, тому для збирання коштів влаштовували лотереї, вечірки, вистави, концерти, залучали благодійну допомогу співвітчизників.

У 1938 р. на сторінках паризького тижневика *Тризуб* В. Андрієвський згадував умови, в яких організація почала працювати. З одного боку, російські кола вбачали у новій організації «кубле сепаратистів», з іншого боку, деякі українські емігранти звинувачували її у «полонофільстві» або «русифільстві». Наприкінці 1928 р. МВС тимчасово припинило діяльність УГ. До статуту були внесені певні корективи у бік посилення культурно-освітньої й економічної діяльності громади. У лютому 1929 р. вона відновила свою роботу. Тиск зменшився, але не припинився. І навіть у таких умовах УГ розгорнула діяльність не лише серед українських емігрантів, а

й «малоросів», кубанських козаків та місцевого населення. Громада мала власні бібліотеку, приміщення для вистав, музичні інструменти, періодично інформувала сербську громадськість про життя українців у Югославії (Анський 1938: 8–9).

Влітку 1929 р. за сприяння УГ було створене Українське драматичне товариство в Белграді. Головою управи був М. Праведніков, режисером-постановником – М. Іларіоненко, членами – актори З. Шереметьєвська, Босенко, Гаврюк, Петренко, Рило, Ришкевич, Русинів (Козлітін 1996: 61).

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. в Белграді мистецькі заходи здійснювали УТП, УГ, драматичний гурток та Українське драматичне товариство. 28 вересня 1930 р. у столиці відбулася нарада зацікавлених в об'єднанні українських митців, а 19 жовтня того ж року – установчі збори, які й створили Українське художньо-драматичне товариство (УХДТ) в Белграді. Адреса: вул. Дечанська, 18. УХДТ налічувало 70 членів. До управи належали В. Андрієвський, Бакуревич, М. Баскевич, О. Зіверт, П. Загребельний, М. Манглер, Миколаєнко, І. Нога, М. Праведников та проф. Петрович. Почесним головою товариства був І. Будз (В. А. 1930: 19–20). Статут УХДТ влада затвердила 28 лютого 1931 р. За твердженням В. Андрієвського, наприкінці 1932 р. УХДТ «фактично самоліквідувалося» (Анський 1932: 21), а відновилося на початку березня 1935 р., поставивши на столичній сцені оперу «Запорожець за Дунаєм» (В. А. 1935а: 14).

Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. українські драматичні гуртки діяли в Заєчарі, Пожареваці, Смедереві та Шабаці (Козлітін 1996: 63).

Як впливає з архівних документів, на початку 1938 р. діяло Українське просвітне музично-співоче товариство в Белграді. Ймовірно, воно утворилося на основі УХДТ. Головою управи був М. Манглер, секретарем – А. Ільченко (АІб).

За аналогією з УГ в Белграді у провінції виникали організації з такою самою назвою. Спочатку це були українські групи у Великому Бечкерекі (з 1935 р. Петровград), Осієку, Смедереві, які налагодили зв'язок із белградськими УТП та УГ. У 1925 р. у Великому Бечкерекі група українців (близько 10 осіб) створила гурток. Частина його членів записалася до белградської «Просвіти». Керівником гуртка був спочатку М. Денежний, потім – М. Мельник. Члени гуртка були прихильниками уряду УНР в еміграції. На початку жовтня 1928 р. вони заснували нелегальне військове товариство, яке за порадою військового міністра УНР В. Сальського отримало назву «Товариство вояків-українців імені Гетьмана Петра Дорошенка». Воно поширювало діяльність на територію Банату (ЦДАГОс: 193). Головою Товариства був М. Мельничук, секретарем – С. Третьевич.

У січні 1929 р. у Великому Бечкерекі український гурток заснував Українську громаду (ЦДАГОд: 102), статут якої влада затвердила лише через 3 роки. Головою управи УГ був М. Мельничук, членами – Ф. Кульбачний, І. Скалицький, С. Третевич. До ревізійної комісії неодноразово обиралися К. Немчинов, К. Нестеров, К. Паливода, А. Коробів, М. Михайловський та Г. Терновський (Тарнавський). У середині 30-х рр. ХХ ст. Громада поширила свою діяльність і на сусідні населені пункти. Вона діяла до кінця 30-х рр. ХХ ст.

Наприкінці 1925 р. у м. Смедерево, де проживали кубанські козаки, росіяни й українці, з ініціативи старшини П. Чорного була заснована українська група. Наступного року при ній почав діяти Український аматорський гурток, який здійснював культурно-освітні заходи для українців, кубанських козаків та місцевого населення. Найбільш активними у цій справі були режисер гуртка І. Коробко, Б. Жижиленко, Соколов та П. Чорний. На початку 1928 р. група налічувала 7 членів (ЦДАГОв: 35), 1929 р. – близько 30 (ЦДАГОс: 1). Місцеві українці хотіли легалізувати свою групу під назвою «Кобзар». Навесні 1929 р. статут був поданий на затвердження місцевій владі. Неодноразово його повертали для виправлення. Російські емігранти чинили перешкоди у справі легалізації гуртка. П. Чорному закидали більшовицьку агітацію, погрожували вислати з Югославії.

2 червня 1931 р. місцева влада затвердила статут Української громади «Кобзар» у Смедереві (ЦДАГОд: 117). На той момент Громада налічувала вже 56 членів, більшість з яких склали кубанські козаки. Були створені театральна секція та хор. До складу управи увійшли П. Чорний (голова), Б. Жижиленко, А. Медведів-Коцюра, Д. Простаченко й І. Сурмач. Тиск із боку росіян на членів УГ продовжувався. Поширювалися чутки, що вони – більшовики, німецькі та польські агенти. П. Чорного виключили зі складу Союзу інвалідів, позбавивши таким чином щомісячної допомоги у 200 динарів (ЦДАГОе: 60, 124).

Із поглибленням руху «вольних казаків», які вважали себе окремим народом і виступали за створення суверенної держави «Казакія», зі складу Громади «Кобзар» вийшла група кубанських козаків, яка заснувала окрему організацію – «Смедеревський вольно-казачий хутор ім. Калабухова». Це призвело до зменшення кількості членів Громади та її ролі у загальному емігрантському середовищі в Смедереві. Але з 1935 р. УГ поступово відновила свій вплив серед емігрантського загалу в місті (ЦДАГОг: 153–154) і навіть поширила культурно-освітню діяльність на Пожаревац та Суботицю (ЦДАГОh: 62–63).

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. група українських емігрантів, яка проживала у Суботиці, виявила бажання налагодити зв'язок з українськими

організаціями в Югославії. У жовтні 1929 р. представники групи звернулися до П. Чорного за допомогою щодо придбання літератури та підготовки вистави. Врешті-решт, навесні 1936 р. в Суботиці була заснована Українська громада. У жовтні 1937 р. до складу її управи входили І. Черевко (голова), М. Колтоновський, І. Романюк, ревізійної комісії – Й. Галущенко, А. Нечай і П. Бирченко (Суботиця, 1937: 34). У 1938–1939 рр. УГ діяла активно. Щомісяця відбувалися збори, виголошувалися доповіді з актуальних питань життя української еміграції, влаштовувалися вечірки, відзначалися національні, державні та релігійні свята, члени УГ знайомилися з новинками української преси (ЦДАГОі: 99–102).

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. в Югославії існували неформальні групи українських емігрантів у містах Панчево, Пожаревац, Шабац та Шид, які підтримували зв'язки з українськими організаціями в країні, листувалися з редакцією журналу *Гуртуймося* і намагалися заснувати легальні українські громади, проте так і не реалізували ці плани.

Українській еміграції в Югославії був притаманний рух за об'єднання громадських організацій. Ініціатором виступили ті сили, які орієнтувалися на уряд УНР в еміграції. У вересні 1928 р. відбулися установчі збори Союзу українських організацій в Югославії (СУОЮ). До складу його управи були обрані П. Павлович-Шура (голова), В. Андрієвський та М. Тумир. У грудні того ж року МВС затвердило статут об'єднання. Але державний переворот, що відбувся 6 січня 1929 р., завадив розгортання діяльності СУОЮ. Король Олександр I Карагеоргієвич видав маніфест, в якому йшлося про скасування конституції та розпуск парламенту. Король перебрав на себе всю повноту влади. Згодом низкою законів заборонялася діяльність політичних партій і організацій.

Центральна влада, побоюючись поширення впливу іноземних розвідок на емігрантські організації, посилила контроль за їх діяльністю. В. Андрієвський у листі до В. Филоновича від 22 січня 1929 р. писав: «Новий закон про організації, хоча і є спрямований проти місцевих організацій, зачепив і всі українські товариства. Ми мусили знову піднести наш статут на перегляд» (ЦДАГОс: 72). На початку лютого місцева влада не затвердила новий статут СУОЮ, але дозволила йому працювати (ЦДАГОс: 106).

При створенні Союзу не були дотримані відповідні процедури, що викликало занепокоєння у частини емігрантів. Так, спочатку невелика частина членів белградської Громади заснувала СУОЮ, затвердила його статут, а потім запросила вступити до нього інші українські організації. Керівництво белградської «Просвіти» не погодилося з цим і запропонувало скликати з'їзд усіх українських організацій в Югославії. Більшість членів управи Союзу відмовилася від пропозиції. М. Павлович-Шура на

знак протесту вийшов зі складу СУОЮ і відновив своє членство у белградській «Просвіті».

На I конференції української еміграції, що відбулася у червні 1929 р. в Празі, делегат від українських організацій в Югославії В. Андрієвський повідомив, що на той момент членами СУОЮ були українські громади в Белграді і Великому Бечкереку, УТП у Загребі та група українців у Скоп'є (ЦДАГОа: 29).

Через непорозуміння з іншими громадськими організаціями та брак коштів СУОЮ фактично припинив свою діяльність. Декілька спроб відновити об'єднання не увінчалися успіхом. Врешті-решт, 8 жовтня 1933 р. в Белграді відбувся з'їзд СУОЮ, в якому взяли участь представники українських громад в Белграді (4 делегати), Великому Бечкереку (2), Смедереві (4) та філії УТП в Новому Саді (2). Але неузгодженість дій делегатів із регіонів, які підтримували уряд УНР в еміграції, та «хвороблива амбіція» В. Андрієвського призвели до того, що з 5 обраних до складу управи Союзу членів 4 представляли белградську «Громаду», серед них – 2 (Г. Шевчик – голова, М. Тумир – секретар) були прихильниками ОУН і журналу *Розбудова нації*. Членами управи також стали В. Андрієвський, Б. Козиренко та П. Чорний, ревізійної комісії – К. Нестеров, М. Мельничук та М. Заполенко (ЦДАГОф: 28зв–30зв).

Протистояння прихильників двох протилежних політичних таборів в управі СУОЮ не сприяло консолідації емігрантів. Обидві сторони намагалися залучити на свій бік якомога більше союзних організацій. 23 грудня 1934 р. відбувся конгрес СУОЮ, на якому Г. Шевчик і М. Тумир намагалися остаточно встановити свій контроль над діяльністю Союзу, залучивши до нього УТП в Загребі та УХДТ в Белграді. Прийняття цих двох організацій, які разом мали більше 800 членів, дало б незаперечну перевагу прихильникам ОУН. Делегати УТП й УХДТ вимагали не лише негайно визнати їх членство в Союзі, а й переобрати управу. Правомочні делегати, враховуючи поведінку кандидатів у члени Союзу та відсутність усього складу ревізійної комісії, визнали неможливим роботу конгресу. 12 травня 1935 р. відбувся черговий з'їзд Союзу, який обрав нову управу у складі П. Чорного (голова), В. Андрієвського, Й. Прокопюка, Б. Козиренка, М. Мельничука, Б. Мартоса, Б. Жижиленка, ревізійну комісію – К. Цвітановича, С. Третевича та В. Сердюка (ЦДАГОа: 94–97).

Новообрана управа намагалася поширити свій вплив серед еміграції. Допомогу у цій справі їй надав В. Филонович. Голова управи здійснив низку подорожей до місць перебування неорганізованої української еміграції. СУОЮ сприяв появі української організації в Суботиці, налагодженню зв'язку із групами українців в Люблянці, Шабаці та інших містах (ЦДАГОг:

154зв). З жовтня 1936 р. управу Союзу очолив В. Андрієвський. У наступні два роки СУОЮ зміцнив своє фінансове становище і зв'язки із союзними організаціями, започаткував 3 «мандрівні» (пересувні) бібліотеки, організував систематичне надходження до організацій української преси (Власкор, 1937: 34–35).

На початку 1938 р. Союз налагодив зв'язок з Українським культурно-просвітнім товариством ім. Т. Шевченка у Прняворі (Боснія). Голова його управи В. Семак висловив побажання не лише налагодити сталий зв'язок із Союзом, а й вступити до нього. Він обіцяв посприяти налагодженню співпраці товариства «Українська матиця» в Баня-Луці (Боснія) із СУОЮ (ЦДАГОі: 34, 42, 56). Але на заваді співпраці Союзу з русинськими організаціями стала проблема із затвердженням статуту СУОЮ. У лютому 1937 р. управа Союзу подала до МВС на перереєстрацію статут, до якого згідно із законодавством були внесені зміни, зокрема про неможливість вступу до Союзу організацій, що засновані громадянами Югославії і мають власні статuti. Але у листопаді того самого року з'ясувалося, що статут загубили. Управа знову подала його на затвердження. МВС продовжувало чинити перепони, посилаючись на те, що в його архіві відсутній перший (1928 р.) статут (ЦДАГОі: 7). У 1938 р. Союз українських організацій в Югославії припинив існування.

Отже, на відміну від Хорватії та Боснії, де домінувало Українське товариство «Просвіта» в Загребі із щільною мережею філій і представництв, у Сербії кількість емігрантських організацій була меншою. У складі загребської «Просвіти» та її філій переважали вихідці із Східної Галичини та місцева русинсько-українська меншина, у Сербії – представники Наддніпрянської України і невелика частина уродженців Східної Галичини та Кубані. Першою формою громадської організації української еміграції в Сербії було Українське товариство «Просвіта» в Белграді, другою – українські громади в Белграді, Великому Бечкереку, Смедереві та Суботиці, третьою – нелегальна організація «Товариство вояків українців імені гетьмана Петра Дорошенка у Великому Бечкереку». Їхня діяльність спрямовувалася представником військового міністра УНР на Балканах В. Филоновичем. Завдяки його зусиллям та ініціативі місцевих емігрантів у Белграді було засновано Союз українських організацій в Югославії, який об'єднував організації в Сербії та Македонії. Усі громадські організації, крім УТП в Белграді, діяли до кінця 1930-х рр.

ЛІТЕРАТУРА

- Анський, В. «Дяка і сором (Лист з Югославії)». *Тризуб* 47, 1932: 21–23.
- Анський, В. «Тернистим шляхом (Десять років Української Громади в Білгороді)». *Тризуб* 46, 1938: 7–9.
- В. А. «Відкриття Української Громади в Білгороді (Лист з Югославії)». *Тризуб* 50, 1928: 26–27.
- В. А. «Українська театральна справа у Білгороді (Лист з Югославії)». *Тризуб* 43, 1930: 19–20.
- В. А. «Вистава „Запорожця за Дунаєм” у Білгороді». *Тризуб* 15, 1935: 14.
- Власенко, Валерій. «Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції у Південно-Східній Європі». *Сумська старовина* 40, 2013: 22–35.
- Власенко, Валерій. «Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії». *Русинистични студії = Ruthenian studies* 1, 2015: 103–132.
- Власенко, Валерій. «Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького „Тризуба”)». *Київська старовина* 1, 2011: 123–136.
- Власенко, Валерій. «Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період». *Київська старовина* 3, 2011: 41–48.
- Власенко, Валерій. «Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля)». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* 39, 2014: 85–91.
- Власенко, Валерій. «Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика „Тризуб”)». *Величина малих язичких, књижевних, културних и историјских традиција*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012: 95–105.
- Власкор. «З’їзд Союзу українських організацій в Югославії». *Гуртуймося* 2–3 (XX–XXI), 1937: 34–35.
- «З громадського життя української еміграції в Югославії». *Трудова Україна* 5–6, 1932: 26.
- Козлитин, Владимир. *Русская и украинская эмиграция в Югославию (1919–1945 гг.)*. Харьков: РА, 1996.
- Козлітін, Володимир. «Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.)». *Українська діаспора* 9, 1996: 52–69.
- Литвин, Микола. «Галицька періодика міжвоєнного часу про українську еміграцію в Югославії». *Нова думка* 87, 1991: 21–23.
- Мовчан, С. «Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919–1941 рр.». *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 3–4, Львів, 1996–1997: 226–238.
- Пр. «Українське життя в Петровграді». *Тризуб* 13, 1936: 13–14.

Румянцев, Олег. «„Руски новини” та „Рідне слово” – дзеркало двох українських громад Югославії між двома світовими війнами». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки* 11, 2008: 448–460.

ДЖЕРЕЛА

AJa (Архив Југославије), ф. 14, фасцикле 64, јединица описа 204.

AJb, ф. 66, фасц. 359, j. o. 597.

ЦДАГОа (Центральный державний архів громадських об'єднань України), ф. 269, оп. 2, спр. 258.

ЦДАГОб, ф. 269, оп. 2, спр. 262.

ЦДАГОс, ф. 269, оп. 2, спр. 271.

ЦДАГОd, ф. 269, оп. 2, спр. 277.

ЦДАГОе, ф. 269, оп. 2, спр. 277а.

ЦДАГОf, ф. 269, оп. 2, спр. 278.

ЦДАГОg, ф. 269, оп. 2, спр. 281.

ЦДАГОh, ф. 269, оп. 2, спр. 282.

ЦДАГОi, ф. 269, оп. 2, спр. 283.

HR-HDA (Hrvatska Republika – Hrvatski državni arhiv), f. 1353, inv. br. 3399.

Valeriy Vlasenko

State University of Sumy, Ukraine

PUBLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINIAN EMIGRATION IN SERBIA IN THE INTERWAR PERIOD

Based on formerly unknown documents found in Ukrainian, Serbian and Croatian archives the article covers the process of the formation of NGO network of Ukrainian political emigration in Serbia during the interwar period. The article places its main focus on official public organizations – Ukrainian association “Prosvita” in Belgrade and its branch in Novi Sad, artistic drama association in Belgrade and Ukrainian assemblies in Belgrade, Veliki Bečkerek, Smederevo, Subotica. The research also touches upon the unofficial Ukrainian Hetman Petro Doroshenko association of combatants. The author analyzes the organizational structure of public organizations, examines the process of integration of primary organizations into the Union of Ukrainian Organizations in Yugoslavia, and finally concludes that the process of the formation of a NGO network of Ukrainian political emigration in Serbia, if compared to other Yugoslav regions, differs in key dates and types, organizational structure, political orientation and their affiliation with the Union.

Ростислав Крамар
Варшавський університет, Польща

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР ПЕРІОДУ СТАЛІНІЗМУ В АРХІВАХ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ (НА МАТЕРІАЛАХ 1930-Х РОКІВ)

Джерельна база сучасних досліджень українського політичного фольклору періоду сталінізму – це передусім матеріали, зібрані й опубліковані після 1990 року. Проте чимало неопублікованих фольклорних матеріалів періоду тоталітаризму зберігається в архівах колишніх радянських спецслужб, де вони фігурують як «докази провини» засуджених за «контрреволюційну діяльність», або ж як відображення настроїв населення в інформаційно-аналітичних звітах цих спецслужб. У статті розглядаються фольклорні матеріали датовані 1930-ми роками, виявлені в архівах сталінського репресивного апарату.

Ключові слова: фольклор, частівки, анекдоти, сталінізм, репресії, XX століття.

The source base of the majority of studies on Ukrainian political folklore of the twentieth century conducted up to this point are the materials have been collected by folklorists since 1990. However, many folklore materials belonging the period of totalitarianism are stored in the archives of the former Soviet secret police, where they appear as a “proof of guilt” of those convicted of “counterrevolutionary activities”, or as a reflection of the population’s attitude in the intelligence and analytical reports of the security services. The article deals with folklore materials dating from the 1930s found in the archives of Stalin’s repressive political apparatus.

Keywords: *folklore, limericks, jokes, Stalinism, repression.*

В Україні перші легально видані збірники політичного фольклору періоду сталінізму вийшли друком на початку 1990-х років. У той час світло денне побачили скромні антології антирадянської усної народної творчості, записаної вже в незалежній Україні, чи навіть у період пізнього СРСР (Шморгун 1992; Бугаєвич 1993; Чемерис 1993; Шимків 1993). Тоді ж були перевидані діаспорні збірки антирадянської фольклорної сатири, найвідомішою з яких є *Народне слово*, впорядкована Юрієм Семенком (Семенко 1992). Водночас усна народна творчість кінця 1920-х – початку 1950-х років стала предметом наукового аналізу українських фольклористів.

Протягом останніх двох десятиріч питаннями українського політичного фольклору XX ст. займалися Тетяна Конончук, Михайло Чернопиский, Григорій Дем’ян, Євген Пащенко, Роман Кирчів, Євген Луньо та інші (Конончук 1998; Чернопиский 2001; Дем’ян 2003, Пащенко 2008; Кирчів 2008; Кирчів 2010; Луньо 2010). У сучасній українській фольклористиці усталилося

драгоманівське визначення політичного фольклору. У 1876 р. Михайло Драгоманов, класифікуючи українську народну пісенність, запропонував виділити в окрему групу «пісні життя політичного», до яких, на його думку, потрібно включити «найновіші пісні про волю» (Драгоманов 1876: XVIII). Слушність такого підходу щодо фольклору опору радянському режимові серед інших обґрунтував Ярослав Гарасим. «Доречно повернутися до драгоманівського визначення «політичні пісні», а відтак політичні анекдоти, прислів'я тощо», наголошує дослідник (Гарасим 2006: 125). Я. Гарасим наголошує: «Що ж до українського фольклору, то найвищим мірилом його політичності було ставлення до питання української державності» (Гарасим 2006: 125).

Джерельною базою для більшості дослідників українського політичного фольклору доби сталінізму послужили матеріали, зібрані на межі ХХ–ХХІ століть, а також збірники, видані українською діаспорою у 1940–1960-х роках. Іноді фольклористи покликаються на тексти записані ще в 1920–1930-ті роки, наприклад, на усну народну словесність з архіву Етнографічної Комісії ВУАН, як це було у випадку досліджень Володимира Дяківа, автора монографії *Фольклор чудес у підрадянській Україні* (Дяків 2008), чи Євгена Пащенко, упорядника антології *Український політичний фольклор* (Пащенко 2008). Цінним джерелом для досліджень політичного фольклору 1920-х років стали опубліковані в 1997 році щоденники професора Сергія Єфремова (Єфремов 1997).

Натомість, українські дослідники доволі рідко покликаються на матеріали з архівів радянського репресивного апарату, де зразки політичного фольклору фігурують у звітах про настрої населення та як докази «контрреволюційної діяльності» засуджених за статтею 58–10 Кримінального кодексу СРСР (аналогічна за змістом та порядковим номером стаття була в КК УРСР). Про те, що політичний фольклор та його носії були об'єктом особливої уваги радянських спецслужб, у своїх дослідженнях згадують такі українські фольклористи як Г. Дем'ян, І. Сенько (Дем'ян 2003: 19–25; Сенько 1998: 121–124). Епізодичні згадки про це є в спогадах очевидців доби сталінізму та в усній історії. Більше того, кримінальне переслідування виконавців політичного фольклору стало приводом до появи анекдотів, які висміюють такі дії комуністичної влади. Наприклад:

Чи знаєте, що «Правда» проголосила конкурс на найкращий політичний дотеп?

А яка перша нагорода?

20 років! (Семенко 1992: 80)

У цьому контексті варто згадати, що помітну увагу фольклорним матеріалам, які збереглися в архівах сталінського апарату репресій, приділя-

ють російські фольклористи, зокрема, такі дослідники як Сергій Неклюдов, Олександра Архіпова Михайло Мельниченко та ін. (Неклюдов, Архіпова 2013; Архіпова, Мельниченко 2011; Мельниченко 2014). О. Архіпова, яка ввела в науковий обіг поняття «чекісти-фольклористи», проаналізувала причини зацікавленості радянських спецслужб політичним фольклором і обґрунтувала думку про те, що їхні архіви є джерелом вартим уваги тих дослідників, які займаються автентичною усною народною творчістю народів СРСР. О. Архіпова та Л. Неклюдов, посилаючись на матеріали з російських архівів, твердять, що «збирачі фольклору» з ЧК, НКВС та МДБ реєстрували усну народну творчість, оскільки вважали її точним відображенням настроїв населення (Архіпова, Неклюдов 2013: 50). Такі висновки російських фольклористів знаходять підтвердження в процесі аналізу аналогічних архівних матеріалів в Україні.

Багато документів періоду сталінських репресій із архівів НКВС, МДБ чи КДБ, які зберігаються в ГДА СБУ, ще майже два десятиліття після розпаду СРСР були позначені грифом «таємно», що ускладнювало роботу дослідників. Інтенсивний процес розсекречення цих матеріалів тривав у 2008–2011 роках. Ухвалення в Україні Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (квітень 2015 р.), спричинило спрощення процедури пошуку справ, у яких наявна інформація про політичний фольклор періоду сталінізму. Пошукова робота, проведена автором статті протягом 2016 р. у Галузевому державному архіві СБУ (ГДА СБУ), підтвердила припущення, що такої інформації не бракує серед документів наявних в Україні. У статті розглянуто архівні матеріали 1930-х років, тобто періоду Великого терору, коли виконавців політичного фольклору суворо переслідували й засуджували на кількарічні ув'язнення в концтаборах.

Фольклорні тексти, наявні в інформаційно-аналітичних довідках апарату репресій та у справах репресованих, цитуються як доказ їхньої противладної діяльності. Прокурори кваліфікували такі матеріали як антирадянські чи контрреволюційні (напр. «контрреволюційні анекдоти», «контрреволюційні частівки»). У виявлених документах чимало описів ситуацій та обставин, у яких політичні пісні й анекдоти побутували і поширювалися. Іноді в речових доказах, доданих до справ, можна натрапити на рукописні матеріали, записи фольклорних текстів, вилучені у репресованих. Здебільшого, зразки політичного фольклору, який зустрічається у справах, – це народна сатира (анекдоти, частівки, прислів'я, монострофи). Більшість архівних матеріалів, у яких знайдено інформацію про «контрреволюційну» усну народну творчість, – російськомовні, оскільки у 1930-х апарат репресій послуговувався передусім «мовою міжнаціонального спілкування». Нерідко

слідчі незграбно «перекладали» українську народну творчість російською. Подекуди такі «переклади» – це записи українських текстів російськими літерами. Серед виявлених матеріалів трапляються зразки російськомовного політичного фольклору, який побутував у різних регіонах СРСР. Утім, частина наявних у звітах і справах фольклорних текстів цитується українською мовою.

Політичний фольклор та інформація про його побутування трапляються у документах двох типів: в інформаційно-аналітичних довідках спецслужб про настрої населення, які регулярно готувалися для репресивних та партійних органів, а також у справах репресованих на підставі згадуваної статті 58–10 КК УРСР.

Анекдоти і частівки в звітах про настрої населення

У регулярних звітах спецслужб про настрої населення представлені оціночні судження найрізноманітніших прошарків населення, причому різного віку. У матеріалах, де є згадки про політичний фольклор, йдеться не тільки про дорослих, але й доволі часто про молодь та підлітків. Характерні приклади – у зведеннях, підготованих для НКВС УРСР і ЦК КП(б)У про настрої учнівської молоді в 1935 р. (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47). Інформація, зібрана функціонерами НКВС районного та обласного рівнів, структурована за географічним принципом. Енкавеесівці повідомляють своє керівництво про вияви антирадянських настроїв, ілюструючи їх анекдотами, частівками-монострофами, які були кимось підслухані, або ж записані «чекістами-фольклористами» під час допитів підозрюваних в «контрреволюційній діяльності», чи свідків у їхніх справах.

Скажімо, кількох студентів Чернігівського медтехнікуму, які, начебто, у своєму колі висловлювали критичні щодо влади думки й розповідали політичні анекдоти, кваліфіковано як «контрреволюційне угруповання». «В Черниговском медицинском техникуме существует группировка к.-р. настроенных студентов из 6 чел., которая, собираясь, ведет беседы критикующие мероприятия Компартии, Советской власти и ее вождей, распространяя различного содержания к.-р. анекдоты», – сказано в цьому документі (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 20).

Натомість із доповідної записки для наркома внутрішніх справ УРСР Миколи Балицького «Про контрреволюційні прояви серед учнів» (1935 р.) можна дізнатися про «контрреволюційну діяльність» учнів сільської школи, суттю якої було не що інше, як розповідання анекдотів. Балицького інформували: «В Знаменском районе среди детей Плосковской семилетки выявлено наличие к.-р. настроенный, сводящихся к рассказыванию анекдотов к.-р. содержания. Так, ученик 7-го класса Харитоненко В. расшифровал

слово Торгсин в такому дусі: „Товарищи опомнитесь, рабочие гибнут, Сталин истребляет народ”. Учень Ситник в школі співає таку частушку: „Свинятину, телятину в Польщу отдадим, а конницу Буденного сами поедем”» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 49). У цьому ж документі є згадка про одне з найпопулярніших українських прислів'їв часів колективізації та Голодомору: «Учитель в школі на дошці написав слова „Серп и Молот”, некоторые ученики на это хором в рифму ответили: „А у хаті смерть і голод”» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 49). На думку укладача доповідної записки, такі настрої серед учнів – результат поганого виховання з боку директора і вчителів, які є «колишніми петлюрівцями». Іноді в документах такого типу йдеться про спроби спецслужб встановити автора фольклорного твору. Одне з розслідувань, проведених «чекістами-фольклористами», відбулося в Новоукраїнському районі Кіровоградської області. У звіті, складеному в районному відділенні НКВС, йдеться про Ніну Мишакову, ученицю 6 класу зі школи в с. Помічна, яка поширювала «контрреволюційні вірші». У документі наведено кілька частівок, які виконувала школярка:

Ленін грає на гармошку,
Сталін вибив гопака,
Докотилась Україна,
По сто грам на їдока.
Ленін стоїть на мосту,
Троцький на болоті,
Горе було кулакам,
А тепер бідності.

Авторство цих частівок у райвідділі НКВС приписували «кулачці» Домні Яківні Бубновій. Підозрювану вирішили репресувати: «Райотделению НКВД даны указания при подтверждении Бубнову арестовать, дело следствием закончить в три дня и обеспечить немедленное слушание в суде» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 52).

Характерно, що схожі приклади політичного фольклору фігурують у документах про настрої учнівської молоді не лише в українських школах, але й у навчальних закладах для національних меншостей. Такі випадки перелічені у звіті з Миколаївської області, де, між іншим, згадано російську семирічку в с. Новогеоргіївка та єврейську школу в с. Жовтневе. «В Октябрьском районе в еврейской национальной школе ученик 2-го класса и его товарищи сочинили песню такого содержания: „Ленин, Ленин дорогой, возьми Сталина с собой, Сталин кушает и пьет, а рабочим не дает”. Эта песня распевалась в классах учениками. Райотделением НКВД принимаются все меры к выявлению автора и лиц распространяющих указанные

настроєння среди учаснихся» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 52). Про поширення «контрреволюційних анекдотів» згадано й у звіті НКВС із Радомишля Житомирської школи. У тамтешній єврейській школі №3 учні не тільки розповідали політичні анекдоти, але й організували страйк, причини якого описані загальними словами: «будучи несогласны с учительницей школы, объявили забастовку» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 153: 63).

Траплялося, що об'єктом зацікавлення радянських спецслужб ставали й зовсім юні носії політичного фольклору. Скажімо, у звіті Житомирського НКВС «Про антирадянські та хуліганські прояви серед учнів трудшкіл», адресованому ЦК КП(б)У, йдеться про 11-річного «антирадянщика». НКВС повідомляє: «Ученик 5-й школи гор. Житомира Куровский Николай, 11 лет, сын торговки, среди учеников школы рассказывает антисоветские анекдоты. Куровский недавно на портретах членов Политбюро ЦК ВКПб сделал к.-р. надписи» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 63). У цьому ж звіті є інформація, яка дає певне уявлення про поширеність політичного фольклору між учнівською молоддю всередині 1930-х років. «Ученик 1-й трудшколы гор. Житомира Тарабанов Виталий принес в школу семь листов бумаги, на которых были песни к.-р. содержания. Произведенным обыском у него на квартире было обнаружено большое количество к.-р. песен на 195 листках бумаги», – зазначено в документі (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 63). Ще одне підтвердження широкого розповсюдження політичного фольклору серед тодішніх українських школярів – спеціальне зведення «Про антирадянські прояви серед учнів сільських шкіл», адресоване ЦК КП(б)У. У ньому наголошується, що станом на червень 1935 р. антирадянські прояви поширилися серед учнів різних районів України, особливо серед старшокласників сільських шкіл. У зведенні наведені відомості про побутування антирадянського фольклору: «В ряде мест в школы заносятся всевозможные к.-р. стихи, песни и частушки, которые получают широкое распространение среди учеников; последние передают их один другому, переписывают, разучивают и даже коллективно исполняют» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 84).

Іноді у звітах про настрої населення, надісланих з НКВС до центральних партійних органів, – цілі «фольклорні рубрики». Наприклад, в одному з таких звітів, датованому 1935 роком, фольклорні тексти згруповані в цикл «Антирадянські частівки і вірші» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 90). У цій рубриці фігурують зразки фольклорної сатири, зареєстрованої «чекістами-фольклористами» у різних областях України, причому на потреби своїх звітів вони перекладали український фольклор російською. Наведені у документі фольклорні тексти типові для тієї доби, вони відомі з багатьох інших джерел. Скажімо, у Тираспільському районі енкавееєсівці зареєстрували одну з найпоширеніших у 1930-ті сатиричних народних мініатюр: «В

с. Парканы ученик Степанов, 15 лет, сын бедняка-единоличника, в школе неоднократно пел антисоветские куплеты: „На колхозе серп и молот, а в колхозе смерть и голод”» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 90).

Дошукуючись причин широкої розповсюженості політичного фольклору серед молоді, радянський репресивний апарат знаходить «винних» серед вчителів. Скажімо, популярність антирадянських частівок серед учнів у селах Литвинівка і Савинка Димерського району Київської області енкавеесівці пояснюють впливом, який на дітей мала їхня вчителька на прізвище Мосіцька. Вона, нібито, в присутності учнів співала: «Стоїть Сталін на воротах, плете лапті косяком, пригодяться комсомольцям, бо вже ходять босяком» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 90). Учителю покарали, бо, начебто, за її намовою діти вивчили частівку і співали її в класі. На підставі скупих відомостей, які є в цьому звіті НКВС, важко судити наскільки описана ситуація відповідає дійсності. Утім, можна висловити обережне припущення, що якийсь шкільний епізод, де прозвучала частівка, став приводом для розправи з вчителькою, яка для комуністичної влади була «соціально чужим елементом». У документі згадано, що Мосіцька – донька репресованого заможного селянина («кулака»), якого засудили на 10 років ув'язнення. Схожа ситуація мала місце у Тепликському районі Вінницької області, де в 1935 р. репресували вчительку Царюк із с. Глубочок. Вона, начебто, під час перерв між уроками навчала учнів антирадянських частівок (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 90).

Подекуди у звітах НКВС є згадки про покарання юних виконавців політичного фольклору, як от виключення із школи якогось 15-річного Афанасьєва, учня із с. Дергачі Харківської обл. Він, нібито, систематично співав серед своїх шкільних друзів частівки: «По долинам и торгсидам есть и сало, колбаса, по рабочим магазинам одна тухлая комса... Бити нас хотіли, а ми не злякалися, взяли тай під припічок сховалися... Пионеры юнные, головы чугунные, ноги оловянные, сами деревянные, пионеры честные, жулики известные». У документі уточнюється, чому юнака вирішили покарати: «Руководство школы, не сумев перевоспитать Афанасьєва, исключило его из школы» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47: 91).

Функціонери репресивних органів наголошують роль батьків у тому, що діти виконують «контрреволюційний» фольклор. Згідно з архівними документами, особливу увагу енкавеесівці звертають на тих юних носіїв політичного фольклору, чиїх батьків репресовано: «Во многих случаях антисоветские проявления школьников являются результатом разлагающего влияния домашней среды» (ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 153: 65).

Фольклор у справах репресованих

Серед справ репресованих за статтею 58–10 КК УРСР трапляються такі, які частково або в основному збудовані на звинуваченні конкретних осіб, або групи осіб, у поширенні політичного («контрреволюційного», «антирадянського») фольклору. Документи, виявлені в архіві ГДА СБУ, показують, що такі звинувачення висувалися проти представників різних професій, соціальних категорій та вікових груп. Антирадянську діяльність, яка полягала в розповіданні політичних анекдотів чи виконанні частівок, закидали червоноармійцям, колгоспникам, учителям, службовцям та ін.

Цікавий приклад звинувачення у «троцькістській» діяльності, спрямованій на «дискредитацію вождя народів», – справа рядових червоноармійців Степана Сербина (1911 р. нар.) та Павла Софієнка (1918 р. нар.), що датована 1937 роком (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 55462). Двох приятелів, солдатів родом із Київщини, які служили в м. Бердичів, звинуватили в поширенні «контрреволюційних» анекдотів, а також «провокаційних» чуток про голод в Україні. Згідно з матеріалами цієї справи, молоді люди ділилися з іншими солдатами спогадами про пережите у 1933 році, наприклад, про збирання колосків у полі, а також «дуже часто» розповідали «контрреволюційні» анекдоти. У протоколах допитів арештованих червоноармійців, а також свідків, які проходили по цій справі, наведені зразки двох анекдотів. Перший – про вартового, який стереже Кремль і дбає, аби «жодна сволота» звідти не виходила. Другий – про невдалу лекцію для колгоспників на тему комунізму. Обидва сюжети – це варіанти політичної сатири, відомої з різних публікацій¹. Сталінське «правосуддя» дало цій народній сатири однозначну оцінку: «Софиенко систематически среди красноармейцев занимался рассказом контрреволюционных анекдотов, направленных на дискредитацию существующего строя и распространял провокационные слухи о голоде в нашей стране» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 55462: 107). Обидвох червоноармійців засудили на 6 років таборів і 3 роки позбавлення прав. Як виникає з матеріалів справи, П. Софієнко повернувся в Україну інвалідом, у 1960-ті роки він домагався реабілітації. У 1962 р. рішенням воєнного трибуналу його та С. Сербина визнали невинними.

Антирадянський анекдот – у центрі зацікавлення слідчих, які в 1937 р. вели справу Андрія Науменка (1911 р. нар.), заступника директора дитбудинку в м. Чорнобиль Київської області (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 67602). Його звинуватили в очорнюванні радянської влади і поширенні анекдотів «контрреволюційного змісту» серед персоналу дитбудинку. Згідно з матеріалами цієї справи, 21 січня 1937 р. А. Науменко висміяв «сакральну» дату радян-

¹ Пор.: Семенко 1992: 65, 68.

ського календаря – день смерті Леніна. У чергові роковини смерті «вождя» педагог у присутності інших працівників виховного закладу вивішував на будинку червоний прапор. Чіпляючи знамено, він, начебто, сказав: «Настав день, Ленін помер, шість годин пробило, Леніна схватило» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 67602: 13). У показах свідків – різні версії цієї сатиричної мініатюри («Шість часів п'ять минут – Ленину капут, шість часів пробило Ленину схватило»; «Настав день, что Ленин помер, два часа пробило, Ленина схватило»), що може вказувати на типову для фольклору варіативність. Втім, радянський апарат репресій, який не вникав у тонкощі фольклоротворчості, був переконаний в існуванні «канонічного» противладного тексту. Тому в підсумковій постанові помічник обласного прокурора із спецсправ зазначив: «Не встановлено, заключался ли весь анекдот в том, что Науменко выразился: „Настал день Ленин помер, шесть часов пробило Ленина схватило“, или анекдот сопровождался другими контрреволюционными высказываниями» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 67602: 62). У цій справі характерний обвинувальний висновок Київської обласної прокуратури, у якому наголошується, що противладна діяльність А. Науменка полягала саме в розповсюдженні політичного фольклору. «Науменко для проведения своей к/р деятельности распространял анекдоты к/р содержания среди обслуживающего персонала детдома, направленные на дискредитацию руководителей партии и правительства», – сказано в документі (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 67602: 71). Засуджений на 5 років позбавлення волі А. Науменко опинився в таборі у м. Нижній Тагіл. У цьому місті він залишився працювати й після ув'язнення. Звідти в 1957 р. він надіслав до прокуратури прохання про реабілітацію. Як виникає із матеріалів справи, прокурор Київської області Бебешко відмовив у реабілітації, бо, мовляв, свідки підтвердили провину репресованого. Щойно в 1990 р. прокуратура УРСР реабілітувала безпідставно засудженого, та вручити повідомлення про реабілітацію не було кому. Репресованого А. Науменка не виявили ані в Україні, ані у Свердловській області РСРФР, де він мешкав після ув'язнення.

Серед репресованих за поширення антирадянських анекдотів не бракує мешканців сіл. Один із прикладів кримінального провадження, відкритого проти селянина, – справа Андрія Кирильченка (1873 р. нар.) із села Війтівці Баришівського району Київської області (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027). Цей колгоспник, звинувачений в антирадянській агітації, був незаможним («бідняком»), тобто «соціально близьким» комуністичній владі. У колгоспі він працював «переписчиком» (обліковцем). Захищаючись від звинувачень в антирадянщині, А. Кирильченко твердив на допиті, що не займався нею, лише іноді жартома розповідав «антисоветські» анекдоти. У протоколах допитів арештованого та свідків наведені приклади анекдотів, які А. Ки-

рильченко, начебто, доволі часто розповідав. Серед записаної слідчим фольклорної сатири – типові сюжети, відомі з різних публікацій. Це, наприклад, анекдот про свиню, яка тікає з СРСР, бо голодні радянські громадяни з’їли її корм, або ж про дефіцит мазі для змащування возів, замість якої колгоспники використовують коров’ячий гній, примовляючи при цьому: «Яка власть – така масть» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027: 21)². Інший анекдот із справи А. Кирильченка, у якому йдеться про приїзд Леніна до Сталіна на ослі, також відомий у різних варіантах³. До речі, натяк на варіативність цього сюжету є безпосередньо у згаданій справі. Слідчий, посилаючись на матеріали допитів свідків, запитав колгоспника, чи той поширював анекдот про Леніна, який приїхавши до Сталіна верхи на ослі, запитав, куди осла поставити, на що Сталін відповів: «У мене больше ослов и то я не беспокоюсь». Допитуваний підтвердив, що розповідав такий анекдот, але уточнив: «Я уточняю, я говорил, что не Ленин приехал к т. Сталину, а бог пришел к Сталину» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027: 13)⁴. За твердженням одного із свідків у справі Кирильченка, той розповідав односельцям анекдоти, перевіряючи санітарний стан помешкань. У цій справі годі оминати увагою протокол допиту одного із свідків – колгоспного плановика-фінансиста. Даючи свідчення по справі односельця, колгоспний функціонер, начебто, твердив, що низькі врожаї 1935 року, пасивний опір селян колгоспному устрою та їхня низька явка на роботі (не більше 40 відсотків) – це результат противладної діяльності Кирильченка, а зокрема ефект його антирадянських анекдотів. У протоколі допиту колгоспного плановика про Кирильченка записано таке: «Рассказывал антисоветские анекдоты, делал сравнение прошлой жизни с настоящей и доказывал ее выгодность. Как мной установлено, эта агитация имела большое влияние на колхозников, потому что он имеет авторитет, знаком с политикой, систематически читает газеты, и в результате такой агитации Кирильченко колхозники систематически на выходили на работу» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027: 31). В обвинувальному висновку А. Кирильченка про анекдоти сказано як про спосіб викликати ненависть до влади, а також розвалити колгосп. «Рассказывал колхозникам всякого рода контрреволюционные анекдоты, стараясь под средством этих анекдотов вызвать ненависть к совстрою и вождям партии», – зазначено у цьому документі (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027: 38). Київський обласний суд покарав 63-річного селянина позбавленням волі «в далеких виправно-трудовах таборах терміном на 5 років, а обмеженням в правах на три роки». Реабілітували А. Кирильченка посмертно, уже в незалежній Україні, в 1992 році.

² Пор.: Штикало 1942:161; Семенко 1992: 82.

³ Пор.: Семенко 1992: 49.

⁴ Пор.: Мельниченко 2014: 215.

Не менш драматично склалася доля іншого селянина Григорія Осадчого (1911 р. нар.) із с. Катюжанка Київської області, якому понівечили життя за публічне виконання однієї частівки. Згідно з матеріалами його кримінальної справи, інцидент мав місце в 1937 році під час урочистостей, які відбувалися на сільському стадіоні з нагоди комуністичного «дня молоді». Г. Осадчий на очах у цілого села заспівав сатиричну пісеньку, що поширилася в Україні у роки колективізації та Голодомору: «Коли Ленін умирав, Сталіну приказував, щоби хліба не давав, сала не показував» (ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 68164: 4). За таку частівку колгоспник заплатив високу ціну. Його засудили на 4 роки ув'язнення та 2 роки позбавлення прав. Невідомо, як пізніше склалася його доля. Коли у 1991 році Г. Осадчого реабілітували, не вдалося знайти ані його самого, ані рідних, яких можна було б повідомити про зняття судимості.

Висновки

Архіви органів радянських репресій – цікаве й мало досліджене джерело інформації про український політичний фольклор періоду сталінізму. Усна народна творчість, яка трапляється у звітах про настрої населення, а також у справах репресованих, зареєстрована у той час, коли вона активно побутувала, тож у документах можна виявити не тільки зразки фольклорних творів, але й дані про обставини їхнього побутування та носіїв політичного фольклору. Виявлені матеріали допомагають скласти певне уявлення про масштаби поширення антирадянського фольклору в роки сталінізму, зокрема про його розповсюдженість у найрізноманітніших середовищах: серед учнівської та студенської молоді, інтелігенції, червоноармійців, робітників і селян. Документи колишніх радянських спецслужб, які зберігаються в Україні, дають підстави твердити, що сталінський апарат репресій вважав політичний фольклор своєрідним індикатором суспільних настроїв, тому відстежував вияви такої фольклоротворчості і суворо карав її носіїв. У цілому, фольклорні матеріали з архівів колишніх радянських спецслужб ще чекають на те, аби ними серйозно зацікавилися дослідники українського політичного фольклору ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

- Драгоманов, Михаил (упор.). *Малорусския народные предания и рассказы*. Киев: Издание Юго-Западного Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, 1876.
- Дем'ян, Григорій. *Українські повстанські пісні 1940-2000-х років*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003.

- Чорнопиский, Михайло. *Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.
- Дяків, Володимир. *«Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.
- Кирчів, Роман. *Етюди до студій над українським народним анекдотом*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.
- Кирчів, Роман. *Двадцяте століття в українському фольклорі*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010.
- Сенько, Іван. *Земля з іменем. Краєзнавчі студії*. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1998.
- Мельниченко, Миша, *Советский анекдот. Указатель сюжетов*. Москва: Новое литературное обозрение, 2014.
- Єфремов, Сергій. *Щоденники 1923–1929*. Київ: Газета «Рада», 1997.
- Архипова, Александра; Неклюдов, Сергей. «Фольклор и власть в закрытом обществе», А. Панченко (ред.). *Русский политический фольклор. Исследования и публикации*. Москва: Новое издательство, 2013.
- Бугаєвич, Ігор (упор.). *Дожилася Україна, Народна творчість часів голодомору і колективізації на Україні*. Київ: Український письменник, 1993.
- Шморгун, Євген (упор.). *Ми у вічі сміялися смерті*. Рівне: Азалія, 1992.
- Шимків, Петро (упор.). *Лицарям волі*. Тернопіль: Чумацький шлях, 1993.
- Семенко, Юрій. *Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору*. Львів: «Вечірня година», 1992.
- Пашенко, Євген (упор.). *Український політичний фольклор*. Київ: Видавець Микола Дмитренко, 2008.
- Гарасим, Ярослав. «Політичні жанри фольклору. Ідейний конструктивізм мелосу та естетика народної сатири». *Вісник Львівського університету, Серія філол.* 37, 2010: 124–129.
- Луньо, Євген. «Фольклорна сатира на Сталіна як організатора й винуватця Голодомору (на матеріалі малих жанрів)». *Вісник Львівського університету, Серія філол.* 43, 2010: 151–162.
- Штикало, Дмитро (ред.). *За народ*. Львів: Українське видавництво, 1942.

ДЖЕРЕЛА

- Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), Фонд 16, оп. 1, спр. 47.
- ГДА СБУ, Фонд 16, оп. 1, спр. 153.
- ГДА СБУ, Фонд 6, спр. 55462.
- ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 67602.
- ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027.
- ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 68164.

Rostyslav Kramar
University of Warsaw, Poland

UKRAINIAN POLITICAL FOLKLORE DURING THE STALIN PERIOD
IN THE ARCHIVES OF SOVIET SPECIAL SERVICES

(ON THE MATERIALS OF THE 1930s)

The source base of the majority of studies on Ukrainian political folklore of the twentieth century conducted up to this point are the materials have been collected by folklorists since 1990. However, many folklore materials belonging the period of totalitarianism are stored in the archives of the former Soviet secret police, where they appear as a “proof of guilt” of those convicted of “counterrevolutionary activities”, or as a reflection of the population’s attitude in the intelligence and analytical reports of the security services. The article deals with folklore materials dating from the 1930s found in the archives of Stalin’s repressive political apparatus.

Олег Румянцев
Університет Мачераті, Італія

ВНЕСОК ІВАНА ТЕРЛЮКА У ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ

У статті розглянуто постать Івана Терлюка (1939–2011) та його діяльність на ниві збереження національно-культурної спадщини українців Боснії, Славонії і Воєводини, систематизовано дописи журналіста за тематичними групами; до статті залучено неопубліковану автобіографію діяча.

Ключові слова: *І. Терлюк, українська діаспора, Югославія, національна ідентичність, журналістика.*

The article is dedicated to Ivan Terljuk (1939–2011), who worked to preserve the cultural heritage of the Ukrainian Diaspora in Bosnia, Slavonia and Vojvodina. The article contains the systematization of his publications by thematic groups and includes his unpublished autobiography.

Keywords: *I. Terljuk, Ukrainian Diaspora, Yugoslavia, national identity, journalism.*

Постать Івана Терлюка є добре відомою у межах української діаспори на теренах колишньої Югославії. Мовознавець і педагог за фахом, етнограф, поет та письменник – цей активіст здебільшого відомий як громадський діяч і журналіст, що протягом майже чверті століття публікував інформацію про події у громаді українців Боснії, Славонії й Воєводини, а також про громаду бачвансько-сремських русинів.

Ця стаття є спробою описати внесок І. Терлюка у збереження національної ідентичності українців колишньої Югославії, продемонструвати різноманітність інтересів та обсяг громадської праці цього діяча, систематизувати його дописи за тематичними групами. Стаття базується на друкованих періодичних виданнях українців і русинів Югославії, елементах приватної кореспонденції та особистому досвіді спілкування з І. Терлюком у 2003–2007 роках.

*

Іван Михайлович Терлюк народився 8 вересня 1939 року в населеному галицькими українцями боснійському селі Поточани. 1947 року його родина переїжджає до околиць Нового Саду (Воєводина). По закінченні школи та після служби І. Терлюк вчиться на відділенні славістики Новосадського університету, де вивчає російську мову. Саме у цей період, на початку 60-х

років, стає членом Культурно-мистецького товариства ім. М. Горького у Новому Саді, у межах якого гуртувалися провідні представники національно свідомої інтелігенції з громади русинів та українців. На формування І. Терлюка важливий вплив мали Михайло Ковач, Максим Буїла, Іреней Тимко та інші відомі у громаді діячі. І. Терлюк поглиблено вивчає українську мову та опановує літературну мову бачвансько-сремських русинів (Терлюк 2007: 88–90).

У 1965 році розпочато важливу для діаспори ініціативу – спільне таборування студентів та школярів з громад русинів і українців. І. Терлюк очолює оргкомітет таборування, а в рамках таборів читає лекції з української мови та доповідає на семінарах з української літератури (Терлюк 2002: 20–24). Ініціатива мала чимало позитивних наслідків. Насамперед, таборування стало традицією й запроваджувалося кожного року. У газеті *Руске слово*, що виходила мовою бачвансько-сремських русинів, з'являються перші україномовні статті. Матеріали українською мовою також з'являються у додатку *Літературне слово*; до речі, саме тут І. Терлюк публікує свої перші поетичні твори (Папаргаї 1966: 10). Учасники Тов. ім. М. Горького звертаються до Воеводинського комітету компартії з проханням посилити зв'язки з УРСР, влаштувати обмін фахівцями у галузі культури і мистецтва, надати можливість студентам навчатися у вищих навчальних закладах УРСР тощо (Hrubenja et al. 1965). Таким чином, за участю І. Терлюка, починається перший після Югославсько-радянського розколу у 1948 році період відродження діаспори.

Тоді ж розпочинається професійна діяльність І. Терлюка, «за фахом мовознавця, а на практиці журналіста» (Сем'янів 1997: 30). З 1966 року він працює у газеті *Руске слово*. З 1968 року є одним з одинадцяти членів редакції відповідного видавництва, де працює як журналіст (Латяк 1985: 135–138). Він та провідний діяч українсько-русинської громади в Воєводині о. Роман Мизь, разом з нечисленними активістами, починають писати на сторінках цієї газети своєрідну хроніку української громади. З 1967 року українські статті почали публікувати на окремій сторінці, яка згодом набула відповідної назви – *Українська сторінка*.

На плечі І. Терлюка лягала відповідальність за успіх та розповсюдження газети серед представників української громади. У приватних листах до відомого українського науковця Олекси Мишанича він зазначав: «Наші люди все ще мало дбають про своє, мало цікавляться своїм, а мені “мої” завжди попід ніс підтягають “мале число” передплатників» (до О. Мишанича, 10/01/1969). Кількість дописів від громади була незначною, тому І. Терлюк та Р. Мизь здебільшого самі писали цей своєрідний літопис: «Щодо сторінки на українській мові в РС, то й надалі сам її заповню. Здається, що п[р]ийдеться переставати, щоб наші “великі українці” загвальтували й допомогли. А так,

часто пишу й дурниці і встидаюся сам перед собою. Часто з Романом¹ говоримо про те, що, пробуючи зробити щось, часто робимо дурниці. Але робити треба, бо аж без цього не обійдеться» (до О. Мишанича, 05/10/1969).

З 1973 року україномовні статті почали публікувати у окремому доповненні під назвою *Додаток на українській мові*, що його й надалі редагував І. Терлюк.

І. Терлюк також працював на ниві культури й освіти бачвансько-сремських русинів. Наприкінці 60-х років він працює у Обласному видавництві підручників і бере участь у редагуванні шкільних читанок та програмуванні друку посібників мовою русинів. З 1966 і протягом багатьох років він є членом редакції часопису *Шветлосц*, у якому також публікує різнорідні матеріали як українською мовою, так і мовою бачвансько-сремських русинів (Чурчич 2006: 47, 53, 292–338, 463).

Щодо підручників з української мови, то в югославських школах тимчасово використовувалися книжки з Чехословаччини, що їх власноруч привіз до Югославії І. Терлюк (Сем'янів 1997: 28). У 1978 році І. Терлюк у співпраці з Михайлом Ковачем публікує українську хрестоматію для учнів V–VI класів *Мости*.

*

За чверть століття праці І. Терлюк опублікував величезну кількість різнорідних матеріалів. Так, у 1975 році на сторінках *Додатку* зазначено, що в газеті *Руске слово* надруковано близько 2400 статей українською мовою, з яких 60 % стосувались питань культури й освіти (Відгуки дійсності 1975).

Нижче наведено спробу визначити головні **тематичні групи** та конкретні теми публікацій журналіста на сторінках газети *Руске слово*:

– **вивчення української мови у югославських школах** – основна тема дописів журналіста; по статтях можна відстежити динаміку у сфері освіти: прискорений розвиток, у кінці 60-х – на початку 70-х років, та занепад, що розпочався з середини 70-х років; вказано назви міст і сіл, де школярі навчалися української, назви шкіл, кількість учнів, кількість та імена викладачів; опубліковано звіти з курсів підвищення кваліфікації для вчителів; зокрема І. Терлюк висвітлює основні проблеми у цій сфері, пов'язані з відсутністю вчителів, браком підручників, пасивним ставленням громади, дискримінаційним ставленням з боку адміністрації; інтерв'ю з учителями, учнями та батьками доповнюють докладний фактологічний матеріал;

– **культурно-мистецька діяльність, досягнення у галузі україністики** – не менш важлива тематична група репортажів, де описано діяль-

¹ Роман Мизь

ність культурно-мистецьких товариств українців і русинів, висвітлено основні проблеми активістів; надано детальну інформацію щодо концертів, вистав і виставок як у державі проживання, так і за кордоном; описано візити товариств і митців з України, Чехословаччини, Польщі тощо; відзначено успіхи у галузі локального українського радіомовлення; проаналізовано публікації підручників та наукової літератури;

– **статті мотиваційного типу**, де автор аналізує запроваджені ініціативи – таборування, вистави, семінари тощо – та закликає до активнішої участі у громадській діяльності; аналізуються причини пасивного ставлення діаспори до культурницької праці; показовими є назви таких дописів: «Нездійсненні завдання», «Ще один крок вперед», «Проблеми треба вирішувати», «Де ж наші сили?», «Неактивні осередки», «А як далі?», «Без акції і результатів» тощо;

– **історія і культура діаспори** – репортажі з місць традиційного проживання українців Югославії; спогади представників громади; чималої уваги надано запустінню українських сільських громад, урбанізації та асиміляції нового покоління, занепаду пам'ятників матеріальної культури українців Югославії;

– **участь українців Югославії у Другій світовій війні** складає окрему тематичну групу, у якій здебільшого опубліковано спогади українців, що брали участь у бойових діях;

– **колективні права української національної меншини** – на початку І. Терлюк публікує окремі зауваження щодо умов діяльності у сферах освіти, культури й мистецтва; кількість публікацій збільшується починаючи з 1974 року, коли у Югославії схвалено нову конституцію; у другій половині 80-х років виходять статті про дискримінацію української національної меншини – їхня кількість зростає у останні роки існування *Додатку на українській мові*;

– **статті формального характеру** – матеріали на економічні теми; дописи політкоректного змісту; законодавча інформація.

Звичайно, чимало статей І. Терлюка є багатотематичними, їх можна віднести до декількох груп – наприклад, окремі дописи, що стосуються колективних прав, є публікаціями мотиваційного типу. Сенс поданої класифікації – продемонструвати тематичну широту публікацій журналіста, який залишив після себе величезний обсяг різноманітного та цікавого для дослідження діаспори матеріалу.

Завдяки постійності репортажів є можливим відстежити динаміку змін у конкретних сферах діяльності громади: так, якщо взяти проблему навчання української мови у Воеводині, то за публікаціями можна від-

стежити етап становлення в кінці 60-х років, період найвищого розвитку у 1969–1972 роках та наступний етап занепаду. Статті щодо колективних прав, починаючи з 1986 року, пояснюють, як місцева бюрократія надавала скривдженої інтерпретації конституційним нормам і, таким чином, позбавляла українську меншину законних прав. Публікації І. Терлюка – чи не єдине на сьогодні джерело, за допомогою якого можна дізнатися про ці події.

*

У 1991 році І. Терлюк вийшов на інвалідну пенсію, після чого публікацію *Додатку на українській мові* було припинено. Активіст продовжив працю як голова заснованого у 1989 році Товариства української мови, літератури і культури, був одним з редакторів часопису *Українське слово* у 1996–2002 роках, доповідав на міжнародних конгресах українців про сучасний стан української меншини, досліджував історію організацій «Просвіти» на теренах колишньої Югославії, разом з Петром Ляховичем видав у 2004 році монографію Товариства «Коломийка» (Сремська Митровиця) тощо. У 2007 році опублікував книгу «Оповідання». У 2011 році Івана Михайловича Терлюка не стало.

Чому І. Терлюк присвятив стільки сил праці на народній ниві? Очевидно, відповідь слід шукати у таких його словах: «Скільки гарних пісень характерних лише за боснійські осередки, залишилися все ще анонімними, лише тому, що ніде не співаються» (Терлюк 1971). Вивести з анонімності означало зберегти, і цей активіст не хотів миритися з думкою про неспроможність громади стримати процес асиміляції: «Справді не хочеться вірити, що все більше імовірним стає факт, що не хочемо і не можемо подбати про факти та сліди свого минулого» (Терлюк 1984). З цієї причини І. Терлюка особливо приваблювала праця на царині фольклористики, яку він і здійснював у співпраці з українськими дослідниками та фаховими установами (див. автобіографію). А до О. Мишанича він писав: «А мені так хотілося більше часу присвятити збиранню фольклорних матеріалів, найменш тому, щоб стати новим Гнатюком, але тому, що це безповоротно пропадає, а ніхто над цим не працює. А жаль» (до О. Мишанича, 15/11/68).

І. Терлюк не створював собі ілюзій щодо неминучої асиміляції: «За нами залишаться лише наші храми, цвинтарі і, можливо, прізвища. Ні, я не песиміст, це наша реальність» (Терлюк 2007: 93). До цього однак слід додати, що за цією діаспорою, завдяки праці Івана Терлюка, також залишається безцінний надрукований у газеті *Руске слово* матеріал – першорядне за значенням свідчення про багату історію української діаспори на теренах колишньої Югославії.

Додаток:

Автобіографія І. М. Терлюка

(уринок з листа до О. Є. Румянцева від 3/06/2005)

Іван (Михайлович) Терлюк, народився 8 вересня 1939 року в селі Поточани (парафія Лішня), де кінчав і 1-ий клас школи, (але більше дома попри діда, ніж у лавці, бо був лівак і цей недолік дід Танас розв'язав так, що до лівої руки прив'язав латину і заставив правою переписувати книжку українських пісень (а потім був клопіт із сербською мовою). В 1947 р. сім'я переселилась до Бачки і з травня до вересня досить вивчив угорську мову, та сусід директор записав до свого класу, щоб не сидів на підлозі. Так відмінно кінчав 2-ий і третій клас угорською мовою, а потім поселились далі і до кінця основного навчання ще два рази переселялись (а не цигани). Гімназію кінчав відмінно в Сремській Мітровиці, але через матеріальну скруту почав працювати і був змушений надіти воєнну форму, та кінчав школу запасних офіцерів, після чого кінчав факультет (славянські мови) Новосадського ун-ту. Ще як студент стає активістом у русі української (і русинської) молоді і очолює Оргкомітет I-го і II-го таборувань (1965 і 1966 рр.) і був учасником формування Української ради в Банялуці (1965). Тоді починає працювати українським журналістом у русинському тижневику *Руске слово*, і весь час, (на прохання проф. Й. Дзендзелівського) записує «Стан української мови в Югославії», а згодом і пісні, звичаї, обряди... (визнано як фаховий співпрацівник Інст. етнографії ім. Рильського).

Протягом цілого часу займається і питанням освіти, точніше навчанням рідної мови для українських дітей, та разом з М. Ковачом та С. Біленькою укладає підручники.

В 1989 р. стає одним з ініціаторів заснування і першим головою Товариства української мови, літератури і культури Воеводини. Один з ініціаторів і член Оргкомітету відзначення 100-річчя переселення українців до Боснії (1990). В умовах війни стає активістом, а невдовзі і членом ново-садського Центру ативоєнних дій. В травні 1991 року «втікає» на інвалідну пенсію. Учасник майже всіх конгресів українців і всеукраїнських форумів і кількох наукових конференцій, з доповідями. Зібрав бібліографію «Шевченко в Югославії»...

Тепер займається станом наших храмів і цвинтарів, збирає матеріали до Історії українців на просторах колишньої Югославії, готує книжку оповідань. Лише б послужило здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

- «Відгуки дійсності». *Руске слово. Додаток на українській мові*, 13/06/1975: 1.
- Латяк, Дюра. “*Руске Слово*” 1945–1985. Нови Сад: *Руске Слово*, 1985.
- Папаргаї, Дюра. “Над видокругами моста дванадцятилітніх літературних намаганьох”. *Шветлосц IV*, октобер 1, 1966: 3–10.
- Сем’янів, Степан. «Роки праці і нашого відродження». *Українське слово* 4, 1997: 27–33.
- Терлюк, Іван. «А як далі?». *Руске слово. Додаток на українській мові*, 29/01/1971: 8.
- Терлюк, Іван. «Хто пише історію?». *Руске слово. Додаток на українській мові*, 20/07/84: 1.
- Терлюк, Іван. «Праця на народній ниві». *Українське слово*, 2002: 20–24.
- Терлюк, Іван. *Оповідання*. Новий Сад, 2007.
- Чурчич, Марія. *Библиография Руснацох у Югославиї 1918–1980*. Нови Сад: Библиотека Матице Српске, 2006.
- Hrubenja, Dj., Sakač, S., Kočiš, M., Sabadoš, Ja., Sopka, Dj., Striber, M. *Pokrajinskomu Komitetu SKS za Vojvodinu. Predmet: Rešavanje aktuelnih društva. – polit. problema Rusina u APV*. Novi Sad, 22. X. 1965 [лист].

ДЖЕРЕЛА

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Фонд № 232 – Листи югославських русинів-українців до О. Мишанича.

Руске слово – номери газети за 1965–1966 роки;

Руске слово. Українська сторінка – сторінки за 1967–1973 роки;

Руске слово. Додаток на українській мові – додатки за 1973–1991 роки.

Oleg Romyantzev
University of Macerata, Italy

THE CONTRIBUTION OF IVAN TERLJUK TO THE PRESERVATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN YUGOSLAVIA

Ivan Terljuk (1939-2011) was an Ukrainian journalist, pedagogue, writer and activist, a member of the Ukrainian diaspora in Yugoslavia. His main contributions to the preservation of Ukrainian national and cultural identity consisted in the organization of cultural events, in work in the field of education and in journalistic activity. He wrote about teaching Ukrainian in Yugoslav schools, cultural events in the Diaspora, traditional life of this community and about the

problems with achieving the rights of the Ukrainian minority. The article contains the systematization of his publications by thematic groups and includes the unpublished autobiography of I. Terljuk.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бойко Надія Теодорівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу класичної української літератури (м. Київ, Україна), nadia_bojko@ukr.net

Векслер Поль – доктор філологічних наук, професор (м. Тель-Авів, Ізраїль), pavlo@post.tau.ac.il

Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент (м. Суми, Україна), v.vlasenko@yur.sumdu.edu.ua

Гаєв Таня – магістр, викладач (м. Белград, Сербія), scienciaipsa@gmail.com

Гарасим Леся Орестівна – молодший науковий співробітник (м. Львів, Україна), lesia_harasym@ukr.net

Гетка Йоанна – доктор філологічних наук, ад'юнкт (м. Варшава, Польща), jgetka@wp.pl, j.getka@uw.edu.pl

Держанський Іван Олександрович – доктор філософії, доцент (м. Софія, Болгарія), iad58g@gmail.com

Драгойлович Юлія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент (м. Белград, Сербія), julybil@ukr.net

Баранівська Оксана Степанівна – старший викладач (м. Краків, Польща), bosoksana@poczta.fm

Венжинович Наталія Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент (м. Ужгород, Україна), vennata@mail.ru

Гралюк Сильвія – асистент (м. Загреб, Хорватія), sgraljuk@ffzg.hr

Даниленко Андрій Іванович – доктор філологічних наук, професор (м. Нью-Йорк, США), adanylenko@pace.edu

Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ (м. Київ, Україна), a.zagnitko@gmail.com

Іванович Мілена – доктор філологічних наук, доцент (м. Белград, Сербія), ivanovic.milena@gmail.com

Камберова Райна Христова – доктор філологічних наук, викладач (м. Софія, Болгарія), rkamberova@abv.bg

Кончаревич Ксенія – доктор філологічних наук, професор (м. Белград, Сербія), kkoncar@mts.rs

Корнєєнко Агнешка – доктор філологічних наук, професор (м. Краків, Польща), korniejenko@gmail.com

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (м. Познань, Польща), tkosmeda@gmail.com

Кравченко Людмила Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент (м. Київ, Україна), lutwins@ukr.net

Краєвська Ганна Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна), kraewska@yandex.ua

Крамар Ростислав – кандидат філологічних наук, ад'юнкт (м. Варшава, Польща), rostyslav.kramar@uw.edu.pl

Лесная (Лісна) Галина Мирославівна – кандидат філологічних наук, доцент (м. Москва, Росія), glesnaya@mail.ru

Мудрий Олександр – асистент (м. Новий Сад, Сербія), mudrisasa@ff.uns.ac.rs

Номаті Мотокі – доктор філологічних наук, професор (м. Саппоро, Японія), mnomachi@hokudai.slav.ac.jp

Орленко Оксана Володимирівна – асистент (м. Львів, Україна), oksana.v.orlenko@lrpu.ua

Петрович Срджан – аспірант (м. Белград, Сербія) srdjanpetrovic09@gmail.com

Попович Людмила Валентинівна – доктор філологічних наук, професор (м. Белград, Сербія), ljudmilapopovic@yahoo.com

Піскунова Ольга Борисівна – аспірант (м. Харків, Україна), piscunova_olga@ukr.net

Пашенко Євген Миколайович – доктор філологічних наук, професор (м. Загреб, Хорватія), yevgran9@gmail.com

Радованович Анджела – студент магістратури (м. Подгориця, Чорногорія), angela.radovanovic@gmail.com

Рамач Михайло – письменник, журналіст (м. Новий Сад, Сербія), ramac.mihal@gmail.com

Рамач Янко – доктор історичних наук, професор (м. Новий Сад, Сербія), ramacjanko@gmail.com

Румянцев Олег Євгенович – доктор з дослідницької праці, доцент (м. Мачерата, Італія), oleg.rumyantsev@unimc.it

Сибінович Міодраг – доктор філологічних наук, професор (м. Белград, Сербія), ivjovmar@gmail.com

Сірук Олена Борисівна – кандидат філологічних наук, докторант (м. Київ, Україна – м. Софія, Болгарія), olebosi@gmail.com

Сліпецька Віра Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент (м. Дрогобич, Україна), vslipetska@ukr.net

Соболь Валентина Олександрівна – доктор філологічних наук, професор (м. Варшава, Польща), wsobol@uw.edu.pl

Сорока Ольга – магістр, викладач (м. Львів, Україна), solha@i.ua

Стаменова Албена Проданова – доктор філологічних наук, доцент (м. Софія, Болгарія), albena_stamenova@abv.bg

Тимко-Джітко Оксана – доктор філологічних наук, професор (м. Загреб, Хорватія),
okditko@ffzg.hr

Тепшич Анастасія Іванівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий
співробітник (м. Вінниця, Україна), a.bilozub@donnu.edu.ua

Харді Джура – доктор історичних наук, професор (м. Новий Сад, Сербія),
hardidjura@gmail.com

Хоменко Галина – кандидат філологічних наук, доцент (м. Харків, Україна),
galkhom12@gmail.com

Чіжмарова Марія – доктор філологічних наук, професор (м. Пряшів, Словаччина),
maria.cizmarova@unipo.sk

Шарко-Голубович Наталія – аспірант (м. Новий Сад, Сербія), golnat7@yahoo.com

Яковлевич-Радунович Анна – доктор філологічних наук, доцент (м. Белград, Сербія),
anajakovljevic@yahoo.com

CONTENTS

Preface	16
CHAPTER I	UKRAINIAN STUDIES IN THE SLAVIC WORLD
Ljudmila Popović	The role and goals of Ukrainian studies in modern Slavic studies. Of the occasion of the 25th anniversary of Ukrainian studies at the University of Belgrade.....18
Miodrag Sibinović	The position of Ukrainian literature in Serbian science of literature and culture 45
Jevhenii Paščenko	From the history of Ukrainian studies in Croatia.....63
Marija Čižmarova	Ukrainian language and culture in Slovakia 72
CHAPTER II	ACTUAL PROBLEMS OF UKRAINIAN GRAMMAR AND CONTRASTIVE STUDIES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
Anatolii Zahnitko	The differentiation of morphological categories: evolution and dynamics 84
Milena Ivanović	Types of multiplicative verbs in the Ukrainian language 99
Oksana Timko Djitko, Silvija Graljuk	Participles in Ukrainian, Rusyn, Slovak and Croatian languages.....107
Oksana Orlenko	<i>Haniatysia za vchorashnim dnem</i> , or The conceptualization of time and prepositions 117
CHAPTER III	DIACHRONIC DISCUSSIONS
Paul Wexler	How the Asian Elements in Yiddish are a “Litmus Test” for uncovering Iranianisms in the Slavic languages and the location of Irano-Slavic confederations 129
Albena Stamenova	The dynamics of Old Bulgarian vocabulary in Ukrainian and Russian literary languages.....136
Ioanna Getka	Poems as a source of analysis of the Ukrainian language of the 18th c. (based on selected poems from Basilian printing).....146

CHAPTER IV   LANGUAGE AND NATION

Tetiana Kosmeda	The ban of Ukrainian language and the uniqueness of its borrowing potential.....	161
Lyudmila Kravchenko	Folklore as a treasury of Ukrainian lexicon and as a means of popularization of the Ukrainian language among youth	169
Nadiia Boiko	The national-centric position of O. Konyskyi.....	183

CHAPTER V   LINGUOCULTUROLOGY, TEXT LINGUISTICS AND DISCOURSE ANALYSIS

Ksenija Končarević	Ukrainian theolinguistics: fundamental and applied perspectives.....	191
Vira Slipetska	Linguistics of emotions: stages of formation and development	203
Olena Siruk, Ivan Derzhanski	Bulgarian and Ukrainian kinship terms: dictionaries versus parallel texts	213
Natalia Venzhynovych	The language world model of Ukrainians in the light of Ukrainian language phrasemics	221
Olena Siruk, Ivan Derzhanski	Zajo Bajo and Zajčyk-Pobihajčyk: Bulgarian and Ukrainian parallels	228
Anastasija Tepšić	Tools of graphic visualization of postmodern text (based on the prose of Stanislav phenomenon's representatives)	237
Oksana Baranivska	A comparative analysis of the language of Ukrainian and Polish political elites of the early 2000s.....	245
Rayna Kamberova	Lexical and grammatical means of expressing politeness in Ukrainian and Bulgarian languages.....	255

CHAPTER VI   PROBLEMS OF AREAL LINGUISTICS

Motoki Nomachi	Another look at the rise and fall of the West Polesian literary microlanguage (with a glance toward less discussed Ukrainian factors).....	264
----------------	--	-----

Hanna Kraievska	The folk crafts vocabulary of Central Podillia as an object of lexicographical processing.....	284
Aleksandar Mudri	Western Ukrainian dialects in crop science lexicon in the Ruthenian language in Vojvodina	293
CHAPTER VII	METHODS OF TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE	
Galina Lesnaya	Systemic and structural peculiarities of Ukrainian as a foreign Slavic language (teaching to closely related foreign language speakers).....	302
Olha Soroka	Handbooks of Ukrainian language for Bulgarians in the past and nowadays	312
CHAPTER VIII	LITERATURE AND FOLKLORE	
Andrii Danylenko	“A nice guy without any talent, though a kind one”, or On a case of epigonism in nineteenth-century Ukrainian translated literature.....	320
Julija Dragojlović	Paratextual code in the literary prose of Irena Karpa	329
Ana Jakovlyevich Radunovich	The soul of Kyiv in Serguei Paradjanov’s screenplay “Kyiv Frescoes”	345
Lesia Harasym	Ukrainian song in Serbia: Hryhorii Nudha’s cultural conception.....	352
Olha Piskunova	The mysticism of Mykola Khvylovy as an object of world literature.....	360
Galyna Khomenko	Mykola Khvylovy and the French Republic of Literature: experience of re/reading.....	368
Natalija Šarko-Golubović	Peace of nature in Ukrainian poetry: selected interpretation	378
CHAPTER IX	RECEPTION OF UKRAINIAN LITERATURE, TRANSLATOLOGY	
Valentyna Sobol	On the problem of Polish reception of Ukrainian baroque literature	387
Agnieszka Kornieienko	The reception of Ukrainian literature in Poland (1989-2016).....	396

Janko Ramač, Mihal Ramač	Translations of the New and the Old Testament into the Ruthenian language.....	405
Tanja Gaev	Poetry of Pavlo Tychyna in Serbian translation.....	412
Andjela Radovanović	Slavic mythology as an element of poetic text phraseology.....	419
CHAPTER X	HISTORIOGRAPHY AND UKRAINIAN STUDIES	
Djura Hardi	The Balkan titles and lands of prince Rostislav Mihailovič.....	427
Valeriy Vlasenko	Public organizations of Ukrainian emigration in Serbia in the interwar period.....	436
Rostyslav Kramar	Ukrainian political folklore during the Stalin period in the archives of Soviet special services (on the materials from the 1930s).....	447
Oleg Rumyantzev	The contribution of Ivan Terljuk to the preservation of Ukrainian national identity in Yugoslavia	460
INFORMATION ON THE AUTHORS		468
THE CONTENTS		471

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

811.161.2(082)

821.161.2.09(082)

811.16:811.161.2(082)

821.161.1:811.16/.17(082)

УКРАЈИНИСТИКА и словенски свет : зборник научних радова : поводом 25 година украјинистике на Универзитету у Београду / [главни уредник Људмила Поповић]. - Београд : Филолошки факултет, 2017 (Београд : Apollo plus). - 470 стр. ; 24 cm

На спор. насл. стр.: Ukrainian Studies and the Slavic World ; Украјинистика і слов`янський світ. - "Зборник који предлажемо пажњи славистичке научне јавности садржи допуњене и прерађене текстове саопштења са Међународне научне конференције 'Украјинистика и словенски свет. Поводом 25 година украјинистике на Универзитету у Београду', која је одржана од 17. до 19. новембра 2016. године на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду."--> уводна реч. - Радови на срп., украј. и енгл. језику. - Тираж 200. - Стр. 14: Уводна реч / Људмила Поповић. - Відомості про авторів: стр. 468-470. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-6153-478-2

1. Stv. nasl. na upor. nasl. str. a) Украјински језик - Зборници b) Украјинска књижевност - Зборници c) Словенски језици - Украјински језик - Зборници d) Украјинска књижевност - Књижевна рецепција - Словенско језичко подручје - Зборници
COBISS.SR-ID 247730444